Ermenilerin ve Doğu Hıristiyanlarının Sorunları Çerçevesinde

Osmanlı Papalık İlişkileri

AHMET TÜRKAN

Ermenilerin ve Doğu Hıristiyanlarının Sorunları Çerçevesinde

Osmanlı-Papalık İlişkileri

AHMET TÜRKAN

Ahmet TÜRKAN:

1976 yılında Düzce'nin Aydınpınar Köyü'nde doğdu. 1994 yılında Düzce İmam-Hatip Lisesi'nden, 2000 yılında da Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Ardından Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Dinler Tarihi Bilim Dalında "Trabzon'da Hıristiyanlık Tarihi ve Sümela (Meryem Ana) Manastırı'nın Hıristiyanlıktaki Yeri" adlı Yüksek Lisans Tezini hazırladı. Daha sonra "İstanbul'da Ermeni Cemaatleri Arasındaki Dini ve İdari İhtilaflar ve Tartışmalar" isimli teziyle de doktorasını tamamladı.

2003 yılında Çatalca Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi'nde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni olarak göreve başladı. Beş yıl görev yaptıktan sonra 2008 yılında Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü tarafından ders kitaplarının yazım komisyonu tarafından görevlendirildi. Bu süre içerisinde komisyonda yer alan diğer yazarlarla birlikte önce İmam-Hatip Lisesi Meslek dersleri kitaplarını hazırladılar. Ardından İlköğretim ve Lise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitapları ile Öğretmen klavuz kitaplarının yazılmasına katkıda bulundu. Yine aynı yıl içerisinde Batı Trakya Türklerinin okullarında okutulacak olan ilkokul ve lise ders kitaplarının hazırlanmasında çalıştı.

Araştırmalarını Osmanlı'daki gayrimüslimler ve Papalık üzerinde yoğunlaştıran yazarın konuyla alakalı birçok telif eseri ve makaleleri bulunmaktadır. Arapça ve İngilizce bilen yazar, evli ve üç çocuk babasıdır.

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar • XI

Teşekkür • XV

Önsöz • XVII

Giriş • 1

Papalık ve Doğu Hristiyanları • 3

Birinci Bölüm

Osmanlı'nın Katolik Ermenileri Ayrı Bir Millet Olarak Tanıması ve Papalık Makamının Müdahaleleri • 11

I. Katolik Ermeni Patrikliği'nin Kuruluş Süreci • 11

A. Fransa'nın Baskısı • 13

1. Fransa Elçisiyle Yapılan Sıkı Pazarlık • 16

B. Katolik Ermenilerin Müstakil Bir Millet Oluşu ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler • 18

1. Yabancı Uyruklu Bir Kişi Patrikliğe Uygun Görülmüyor• 19

2. Osmanlı'nın Ermeni Patriğinden Çekinceleri• 21

3. Osmanlı'da Bir İlk: Katolik Ermeniler İki Ayrı Patrik Tarafından Yönetiliyor• 23

4. Katolik Süryani ve Yakubilerin Durumu • 25

5. Kilikya Katogikosluğu'ndan Papalığa Tepki • 27

II. Tanzimat'ın Getirdiği Yenilikler ve Papalığın Yaklaşımı • 29

A. Protestanlar, Papalığı Endişelendiriyor • 29

B. Katolik Ermeniler ve Papalık • 32

1. Hasun Efendi ve Papalıkla İlişkileri • 34
2. Papalık Temsilcisinin İstanbul'daki Temasları • 37
a. Rum Patriğinin Tepkisi • 39
3. Papa Muhaliflerinin Osmanlı'dan Beklentileri • 41
III. Papalığın İtalya'dan Kovulması ve Sultan Abdülmecit'in Üzüntüleri • 44
IV. Hasun'un Roma'ya Gidişi ve Sonuçları • 46
A. Katoliklerin Meclis Nizamnamesi Onaylanıyor • 47
B. Ecnebi Piskoposlar Problemi Halledildiyor • 49

İkinci Bölüm

Papalığın Avrupa'da Nüfuzunu Yitirmesi ve Osmanlı Hristiyanlarına Yönelmesi • 53
I. Papalığın Osmanlı Hristiyanları Üzerindeki Uzun Vadeli Projeleri • 53
A. Piskoposların Atanmasına Müdahale • 54
1. Osmanlı'nın Yıkılma İhtimali ve Papalığın Önlemleri • 158
2. Osmanlı, Hukukunu Korumak İstiyor • 59
a. Papalıktan Diplomatik Atak • 61
3. Katolik Sorununun Osmanlı Maliyesine Etkisi • 62
4. Dirayet Eksikliği ve Patriğin Azli • 64
a. Galata'daki Patriklik Kilisesinin Basılması • 65
b. Güçsüz Bir Patrikhanenin Osmanlı'ya Etkisi • 67
5. Papa Taraftarlarına İsnat Edilen Yolsuzluk Suçlamaları • 70
6. Mihitaristler ve İstanbul'daki Eğitim Faaliyetleri • 71
a. Mihitaristlere Yönelik *Mezhebi Geniş* İthamı • 73
7. İki Ayrı Katolik Patrikliği İsteği ve Osmanlı'nın Kaygısı • 78
a. Padişaha Topluca Teşekkür Bile Edemediler • 84
8. Yayınlanan Bir Kitap ve Galata'daki Kaotik Ortam • 88
II. İstanbul'daki Latinler • 91
A. Latinlerin Yönetim Biçimine Papalıktan İtiraz • 93
B. Patriğin Latinlerden Şikâyeti • 96
III. Osmanlı'nın Islahat Hareketleri ve Gayrimüslimler • 99
A. Osmanlı Katolikleri ve Papalık • 102
1. Fuat Paşa'dan Vatikan'a Öneriler • 103
2. Papalık'tan Galatasaray Lisesi'ne Getirilen Yasak • 107

B. Beklenmeyen Sonuç:
Papalığın Hâkimiyet Alanının Genişlemesi • 109
IV. Teorikten Pratiğe:
Papalık, Osmanlı Katolikleri İçin Yapısal Adımlar Atıyor • 115

Üçüncü Bölüm
Reversurus İsimli Papalık Genelgesi ve
Osmanlı'da Oluşturduğu Kaotik Ortam • 121
I. Kilikya ile İstanbul'un Tek Patriklik Hâline Getirilmesi • 121
II. Papa IX. Pie'nin *Reversurus* İsimli Genelgesinin Yankıları • 122
A. Reversurus'un İçeriğini Osmanlı'nın Anlayamaması • 124
B. İstanbul'daki Katoliklerin Genelgeye Tepkileri • 126
1. Katoliklerin, Ermenilik Taraflarını Papaya Hatırlatmaları • 127
2. Papanın Aforozu ve Önlenemez Ayrılıklar • 129
3. Muhaliflerin Genel Özellikleri • 131
III. 350.000 Katoliğin Kaybedilme Endişesi ve Uzlaşı Çabaları • 134
A. Papalığın İstanbul Vekili Poleyim'in İkna Turları • 135
1. Poleyim'e İtiraz: Osmanlı'nın Hukuku Zedeleniyor • 135
2. Papanın Yanılmazlığı Meselesi • 139
3. Poleyim'in Başarısızlığı ve Hasun'un Patriklikten Azli • 141
a. Âli Paşa, Vatikan Konsili'ni Hatırlatıyor • 143
B. Yeni Hamle:
Kardinal Franki'nin İstanbul'a Gelişi ve İkna Turları • 145
1. Franki'nin Çabalarının Önemi • 146
2. Konkordato İsteği • 148
3. Franki'nin Uzlaşı Metni • 150
4. Âli Paşa'nın İtirazları • 158
5. Rusya, Papalığı Örnek Alıyor • 161
IV. Çözümsüz Sonuç ve Franki'nin Roma'ya Dönüşü • 166
1. Beyaz Diplomasi:
Franki'yle Sultan Abdülaziz'in Karşılıklı Hediyeleşmeleri • 167
V. Avrupa Ülkelerinden Tecrit Edilen Papalık • 168
VI. Lidersiz Bir Tebaanın Osmanlı'ya Sıkıntısı • 170
A. Başa Dönüş: Katoliklerin İkiyi Ayrılması İsteniyor • 171
1. Gemiyle Gövde Gösterisi ve Yeni İstekler • 172
B. Galatasaray Lisesi'ndeki Seçim • 175

Dördüncü Bölüm

Papa Taraftarlarının İstanbul'daki Patrikhane Yönetiminden Uzaklaştırılması ve Sonuçları • 177

I. Katoliklerin Manen İkiye Bölünmeleri • 177

A. Sirkeci İskelesi'ndeki Gösteri ve Dinî Polemikler • 178

B. Bulgar-Rum Tartışmaları ve Katolikler • 182

II. Hasun'u İstanbul'dan Uzaklaştırma Çabaları • 185

A. İstanbul ve Roma Medyasındaki Tartışmalar • 187

B. Osmanlı'nın Israrı ve Almanya'nın Verdiği Güven • 189

C. Papalık'tan Avrupa Ülkelerine Ağır Suçlamalar • 190

1. Papa Muhalifleriyle Aryusçular Arasında Kurulan İlginç Bağ • 192

2. Batı'da ve Osmanlı'da Din Özgürlüğü • 193

D. Hasun'un Roma Günleri • 199

1. Vatikan'daki Şahinlerin Israrı • 200

2. Vatikan'dan Gelen Talimatlar ve İstanbul'daki Hararetli Tartışmalar • 202

a. Frenkleşmek ile Katolikleşmek Arasındaki İnce Çizgi • 204

III. Papa Taraftarlarına Özel Bir Temsilci Atanması Meselesi • 207

A. İstanbul Medyasındaki Muhalif Görüşler • 209

B. Fransa'nın Müdahaleleri ve Sadık Paşa'nın Paris'teki Kulis Faaliyetleri • 213

C. Osmanlı Yetkilileri Arasındaki Fikir Ayrılıkları • 216

D. Almanya'dan Osmanlı'ya Destek • 217

Beşinci Bölüm

Katolik Kurumlarının Paylaşımında Osmanlı'nın Orta Yol Arayışları ve Papalığın İtirazları • 221

I. Samatya Kilisesi'ndeki Yetki Problemi • 221

II. Beyoğlu, Galata ve Ortaköy'deki Kiliselerin El Değiştirmesi • 223

III. Kiliselerle İlgili Avusturya'dan Gelen İstek • 225

IV. Hastaneler Hizmet Veremeyecek Noktaya Geliyor • 227

V. Katoliklerin Latin Mezarlığına Gömülme Tehlikesi • 228

VI. Gıda Dağıtımında Yaşanan Aksaklıklar • 231

VII. Taşradaki Kurumsal Problemler • 232
A. İlk Başkaldırı Lübnan'dan • 233
B. Trabzon'daki İkilem • 234
1. Kilisenin Anahtarı Valilikte Saklanıyor • 236
2. İkili Eğitim Sorunu • 240
C. Ankara, Malatya ve Diyarbakır'daki Kaos • 241
VIII. Katolik Mülklerinin Nasıl Paylaşılacağı Meselesi • 243
A. Babıâli'deki Komisyon • 245
1. Katolik Kurumlarının Papa Muhaliflerine Verilmesi • 249
a. Ağır İthamlar ve *Courrier d'Orient* Gazetesi Kapatılıyor • 249
IX. Hasun'un Vatikan'dan Dönüşü ve Beklenmedik Sonuçlar • 253

Altıncı Bölüm

Papalığın Eski Tutumundan Geri Adım Atması ve II. Abdülhamit'in Vatikan'la İzlediği Denge Politikası • 257
I. Osmanlı ve Papalık İçin Ortak Tehdit: Ruslar • 257
A. Balkanlar'da Papalık'la İşbirliği • 259
II. Uzlaşmacı Siyasetiyle Yeni Papa XIII. Leon • 265
A. XIII. Leon'un Doğu Hristiyanlığı Algısı • 267
B. Papa, Plevne Müdafaasını Takdir Ediyor • 270
III. Papalığın Osmanlı Katolikleri Üzerinde Tekrar Hâkimiyet Kurma Çabaları • 272
A. Beklenmedik Gelişme: Muhalif Lider, Papadan Af Diliyor • 274
B. Kastro Bey'den Uyarı: *"Son pişmanlık Fayda Vermez"* • 275
IV. Papalık'tan Yeni Talepler ve Osmanlı'nın Ara Formül Arayışları • 280
A. II. Abdülhamit'in Serinkanlı ve Kararlı Politikası • 282
B. Papalık'tan II. Abdülhamit'e Teşekkür • 285
V. Cemaat Yönetiminin Papa Yanlılarına Geçmesi • 287
A. Taşrada Temsiliyet Sorunu • 289
B. Papaya Kırgınlık ve Ermeni Kilisesine Dönüş • 289
C. Papa Muhaliflerine Verilecek Olan Geçici İsim • 291
VI. Padişahı Kızdıran Hadise: Hasun, Kardinal Oluyor • 292

A. Papalık'tan II. Abdülhamit'e Mektup ve Özür • 294
VII. Yeni Patrik Seçimi ve Papalığın Tutumu • 296
A. Osmanlı'nın Kaygıları • 297
B. Uluslararası Gelişmeler ve Azaryan'ın Patrikliğe Gelişi • 299
1. Azaryan'ın Uzlaşı Çabaları • 303
a. Azaryan, Papayı Hoşnut Edemiyor • 306
b. Alafranga Takvim Tartışmaları • 307
2. Azaryan'ın Vatikan Gezileri ve II. Abdülhamit'in Yaklaşımı • 308
a. Keldani Kilisesi'ne Papalık'tan Veto • 311
3. Azaryan ve Kardinallik Söylentileri • 313
a. Luis Sabuncu'dan II. Abdülhamit'e Uyarılar • 314
4. İstanbul'dan Vatikan'a Giden Mektuplar • 316
5. Papalığın Telkinleri ve Katolikleşme Faaliyetleri • 317
a. Patriklerin Babıâli'deki Sert Tartışmaları • 318
b. II. Abdülhamit, Azaryan'ın İddialarını Ciddiye Alıyor • 320
6. Azaryan Dönemi'ne Genel Bakış • 322
a. Doğu Hristiyanları ve Azaryan • 322
b. Komitacılardan Azaryan'a Yapılan Tehditler • 323
c. Osmanlı-Papalık İlişkilerindeki Gelişmeler • 324
VIII. Azaryan Sonrası ve Katoliklerdeki Gerileyiş • 326
A. Papanın Vekiline Olan Kızgınlık • 328
1. Patriğin, Osmanlı ile Papalık Arasında Kalması • 330
2. Patrik Emanuelyan'ın Maruz Kaldığı Komplolar • 323
B. Papalığın Endişesi: Osmanlı Katoliklerindeki Çözülmeler • 334
IX. Günümüzdeki Katolik Ermeniler ve Papalıkla Münasebetleri • 336
A. Türkiye'deki Katolik Ermeniler • 338

Sonuç • 339
Bibliyografya • 345
Belgeler ve Resimler • 359-375
Dizin • 379

Kısaltmalar

A. AMD.	Sadaret Âmedî Kalemi Belgeleri
A. DVN.	Sadaret Divan (Beylikçi) Kalemi Belgeleri
A. MKT. MHM.	Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi Belgeleri
A. MKT. NZD.	Sadaret Mektubî Nezaret ve Devâir Yazışmalarına Ait Belgeler
A. MKT. UM.	Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayet Yazışmalarına Ait Belgeler
A. MKT.	Sadaret Mektubî Kalemi Belgeleri
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı geçen makale
AÜFİD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
B	Recep
BEO.	Babıâli Evrak Odası Belgeleri
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	Cemaziyelahir
C. ADL.	Cevdet Adliye Belgeleri
C. BLD.	Cevdet Belediye Belgeleri
C. DH.	Cevdet Dâhiliye Belgeleri
C. ML.	Cevdet Maliye Belgeleri
C. ZB.	Cevdet Zaptiye Belgeleri
CA	Cemaziyelevvel
çev.	çeviren

DH. İD.	Dâhiliye Nezareti İdarî Kısım Belgeleri
DH. MKT.	Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi Belgeleri
DH. ŞFR.	Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi Belgeleri
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
HH.	Hatt-ı Hümayun Belgeleri
HR. MKT.	Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi Belgeleri
HR. SYS.	Hariciye Nezareti Siyasi Belgeleri
HR. TO.	Hariciye Nezareti Tercüme Odası Belgeleri
İ. AZN.	Adliye ve Mezahib Nezareti Belgeleri
İ. DH.	Dâhiliye İrade Belgeleri
İ. HR.	Hariciye İrade Belgeleri
İ. HUS.	Hususi İrade Belgeleri
İ. MMS.	Meclis-i Mahsus İradeleri Belgeleri
İ. MSM.	Mesâil-i Mühimme İradeleri Belgeleri
İ. MTZ.	Eyalet-i Mümtaze İradeleri Belgeleri
İ. MVL.	Meclis-i Vâlâ İradeleri Belgeleri
İ. ŞD.	Şûra-yı Devlet İradeleri Belgeleri
L	Şevval
M	Muharrem
MF. MKT.	Maarif Nezareti Mektubî Kalemi Belgeleri
MV.	Meclis-i Vükelâ Mazbatalarının Belgeleri
MVL.	Meclis-i Vâlâ Riyaseti Belgeleri
N	Ramazan
nr.	Numara
OTAM	Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
R	Rebiülahir
RA	Rebiülevvel
S	Safer
Ş	Şaban
t.	Tarih
TTEM	Türk Tarihi Encümeni Mecmuası

TTK	Türk Tarih Kurumu
vb.	ve benzeri
Y. A. HUS.	Yıldız Sadaret Hususî Maruzat Evrakı Belgeleri
Y. A. RES.	Yıldız Sadaret Resmî Maruzat Evrakı Belgeleri
Y. EE. KP.	Yıldız Esas Kamil Kepeci Tasnifi Belgeleri
Y. EE.	Yıldız Esas Evrakı Belgeleri
Y. MTV.	Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı Belgeleri
Y. PRK. A.	Yıldız Sadaret Maruzatı Belgeleri
Y. PRK. ASK.	Yıldız Askeri Maruzat Belgeleri
Y. PRK. AZJ.	Yıldız Arzuhal ve Jurnaller Belgeleri
Y. PRK. AZN.	Yıldız Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı Belgeleri
Y. PRK. BŞK.	Yıldız Mabeyn Baş Kitabeti Belgeleri
Y. PRK. DH.	Yıldız Perakende Dâhiliye Belgeleri
Y. PRK. HR.	Yıldız Hariciye Nezareti Maruzatı Belgeleri
Y. PRK. MF.	Yıldız Maarif Nezareti Maruzatı Belgeleri
Y. PRK. ML.	Yıldız Maliye Nezareti Maruzatı Belgeleri
Y. PRK. MŞ.	Yıldız Meşihat Dairesi Maruzatı Belgeleri
Y. PRK. NMH.	Yıldız Name-i Hümayun Belgeleri
Y. PRK. SGE.	Yıldız Mâbeyn Erkânı ve Saray Görevlileri Arîzaları Belgeleri
Y. PRK. TKM.	Yıldız Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği Belgeleri
Y. PRK. ZB.	Yıldız Zaptiye Nezareti Maruzatı Belgeleri
Z	Zilhicce
ZA	Zilkade
ZB.	Zaptiye Nezareti Belgeleri

Teşekkür

Bu eserin ortaya çıkmasında birçok kişinin katkısı vardır. Çalışmanın her aşamasında kıymetli tavsiyelerini benden esirgemeyen değerli hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim. Ermenice kaynaklara ulaşmamda ve İstanbul'daki kiliselerin tanıtımında büyük yardımını gördüğüm Agop Minassian Bey'in katkıları da çalışmamıza büyük ışık tutmuştur. Katkılarından dolayı kendilerine teşekkür ederim.

Çalışmamızı büyük ölçüde kolaylaştıran arşiv ve kütüphane görevlilerine de teşekkür ederim. Sinan Çuluk, Fuat Recep ve Ayhan Özyurt Beyler başta olmak üzere tüm Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışanlarına, gazete ve nadir eserlerin temininde yardımlarını esirgemeyen Taksim Atatürk Kütüphanesi, Beyazıt Kütüphanesi, İSAM Kütüphanesi ve Millet Kütüphanesi çalışanlarına da teşekkürü bir borç bilirim.

Teşekkürü hak edenlerden bir diğeri de Milli Eğitim Bakanlığı Kitap yazma komisyonundaki arkadaşlarım ve Gümüş Kalemler yazı grubundaki yazarlardır. Özellikle metinleri okumadaki katkılarından dolayı kendilerine teşekkür ederim.

Çalışmama değer verip basım aşamasına getiren Mehmet Varış Bey'e ve Kitabevi ailesinin katkılarına da minnettar olduğumu belirtmek isterim.

Böyle bir çalışmanın hazırlanış sürecinde eşimin ve çocuklarımın katkısını da zikretmeden geçemeyeceğim. Onlara öncelikle bir

özür borçluyum. Çünkü çalışmalarım nedeniyle onlarla yeterince ilgilenemediğimi düşünüyorum. Bu nedenle çalışmalarımda benim için uygun bir zemin hazırlayan ve anlayışla hareket eden değerli eşim ve sevgili çocuklarıma da teşekkür ederim.

Ahmet Türkan

İstanbul, 2012

Önsöz

Osmanlı Devleti fethettiği bölgelerde farklı etnik ve dinî kökene sahip olan insanların bir arada yaşamasını sağlayan ortamlar geliştirdi. Bunlardan en başta geleni ise İstanbul'du. Çağdaşı olan birçok ülkede farklı din mensupları baskılara maruz kalıp getto uygulamasına tâbi tutulurken İstanbul, bir arada yaşama kültürünün geliştiği mozaik bir şehir görünümü kazandı. Örneğin Hasköy'de Müslümanlar, Yahudiler, Rumlar ve Ermeniler kendi dinî yapılarının çevresinde serbestçe yaşayarak dinî ve kültürel özelliklerini koruyabildiler. Gayrimüslimler, Osmanlı Devleti'nin yönetim anlayışının bir gereği olarak kendi milletbaşlarının yönetiminde varlıklarını devam ettirdiler. Belli başlı ihtilaflarına rağmen uzun yıllar cemaatlerinin ana yapısını muhafaza ettiler. Ancak 19. yüzyılın başlarından itibaren Fransız İhtilali'nin getirdiği milliyetçilik anlayışı doğrultusunda yaşanan yeni gelişmeler dinî cemaatlerin ana yapısının bozulmasına neden oldu. Örneğin uzun yıllar Rum Patrikhanesi'nin hâkimiyetinde dinî faaliyetlerini sürdüren Bulgarlar, yüzyılın son çeyreğinde Patrikhane'den ayrılarak kendilerine eksarhlık adı verilen ayrı bir dinî kurum oluşturdular. Yahudiler ise modern ve gelenekçi gibi tartışmalarla bölünmeler yaşadılar. Bu bölünmelerden en çok etkilenenlerden biri de Ermenilerdi. 19. yüzyılda Katolik ve Protestan grupların ayrılmasıyla Ermeni Patrikhanesi çok zorlu bir sürece girdi. Patrikhane, kendini bir yandan gelenekçi-yenilikçi tartışmaların içerisinde bulurken bir yandan da Protestan ve Katolik misyonerlere karşı mücadele etmek zorunda kaldı.

Cemaatlerin ana omurgalarından kopan grupların ayrı bir millet olmaları başka sorunları da beraberinde getirdi. Bunların en önemlilerinden biri, Katolik Ermenilerin ayrı bir millet vasfını kazandıkları 1830 yılından sonraki yaşadıkları acı tecrübelerdir. Katolik Ermeniler arasında meydana gelen ihtilafların ana kaynağı, Papalığın cemaatin iç işlerine müdahale etme teşebbüsleriydi. Onlardan bir kısmı papaların Katolik âleminin temsilcisi olduğunu öne sürüp her türlü hakka sahip olduğunu belirtirken diğer kısım ise muhalif bir tavır takınıp bunun tam zıttı bir söylem geliştiriyorlardı. Muhalifler papaya manevi açıdan saygı duyduklarını ancak liderlerini belirleme, vakıf malları üzerinde söz sahibi olma ve cemaatin eğitimi gibi hukuksal hakları papaya veremeyeceklerini belirtiyorlardı. Diğer bir deyişle onlar papaya ruhani açıdan saygı duyduklarını söylüyorlar ancak onu bir Garp patriği olarak görmüyorlardı. Muhaliflerin bu tavrına Osmanlı ilkesel olarak destek verse de bu destekten olumlu netice almak çoğu kez mümkün olmadı. Çünkü Papalığa yakın duran Katolik Ermeniler, değişik ayak oyunlarıyla papaların cemaat üzerindeki hâkimiyetini sağlamlaştırmak istediler. Bu, bir anlamda papaların doğudaki diğer Katolikler için düşündüğü projelerinin bir ön taslağı niteliğindeki çalışmalardı. İşte papaların Doğu kiliseleri için Vatikan'da tasarladığı bu düşünceler, Katolik Ermenilerin sahip oldukları hastane, mektep, okul ve mezarlık gibi dinî ve sivil kurumları üzerindeki çeşitli tartışmalara neden oldu.

Papalık, Katolik Ermeni kurumları üzerinde tahakkümde bulunabileceği iddiasını dînî bir gerçekliğe büründürüyordu. Özellikle IX. Pie, aforoz kozunu kullanarak her şekilde kendine itaatin gerekli olduğunu söyleyen en önemli papalardan biriydi. Ancak Osmanlı Katolikleri, kendi cemaatlerinin malları üzerinde papalığın hiçbir hukuki yetkisinin olmadığını savundular. Bu konuda sadece padişaha karşı sorumlu olduklarını vurguladılar.

Osmanlı hükümeti, Katolik Ermeni cemaatinin kendi iç problemleri gibi gözüken bu durum karşısında bir tavır almak zorunda kaldı. Bu tavır alış, Osmanlı-Papalık ilişkilerinde bazen olumlu bazen de olumsuz bir sürecin yaşanmasına neden oldu. Osmanlı hü-

kümeti hiçbir yabancı gücün kendi tebaası olan bir milletin iç işlerine karışamayacağını savunmaktaydı. Ancak yaşanan bazı siyasi ve askeri süreçler Osmanlı yönetiminin bu politik tavrının zaman zaman zayıflamasına neden oldu.

Papalığın Katolik Ermenilerin iç işlerine müdahale etmesi, Osmanlı Devleti'nin iç hukukunu zedelediği gibi toplumun asayiş ve emniyetini de alt üst etti. Bu durum, kimi zaman patriklerin istifa etmesine kimi zaman da patrikhane binalarının basılmalarına neden oldu. İşte 19. yüzyılın ikinci yarısında zirveye çıkan ve 20. yüzyılın başlarına kadar devam eden Katolik Ermenilerin cemaat içi problemleri, İstanbul'un şehir tarihinde büyük etki bıraktığı gibi Osmanlı-Papalık ilişkilerinde de önemli bir diplomatik sürecin yaşanmasına neden oldu.

Çalışmamızda dönem olarak XIX. yüzyıldaki Doğu Hristiyanları, Katolik Ermeniler ve Osmanlı-Papalık ilişkileri incelenmiştir. Bunun için de öncelikle birincil kaynaklardan faydalanmaya büyük önem verilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belge ve defterler çalışmamızın temelini oluşturmuştur. Çalışmamızda arşiv belgeleri kadar o dönemde yayınlanmış olan yerli ve yabancı gazetelerden de faydalanılmıştır. İSAM Kütüphanesi, Taksim Atatürk Kütüphanesi, Beyazıt Kütüphanesi ve Millet Yazma Eser Kütüphanesi'nden konu ile ilgili olarak XIX. yüzyıla ait olan gazeteler taranmıştır. Gazetelerin genellikle dâhiliye, hariciye ve zaptiye isimli kısımlarıyla beraber makalelerin yer aldığı bölümler en çok istifade ettiğimiz bölümler olmuştur. Gazetelerin konumuz açısından en önemli faydası arşiv ve genel tarih kitaplarından elde edilen belgelerin teyidi ve olayların sosyolojik olarak tahlilinde büyük avantaj sağlamasıdır. Ayrıca kimi gazetelerin muhalif grubu savunmaları olayları içeriden görerek mukayeseli değerlendirme yapmamıza imkân sağlamıştır. Gazetelerden ayrıca I. Vatikan Konsili ve bu konsilin kararlarına karşı çıkan Avrupa devletlerinin tutumu ile ilgili güncel bilgiler de elde edilmiştir.

Taksim Atatürk Kütüphanesi ve Millet Yazma Eser Kütüphanesinin Muallim Cevdet Tasnifinden elde ettiğimiz Katolik meselesi ve Papalıkla ilgili eserler de çalışmamıza büyük ışık tutmuştur.

Çalışmamızda gözden geçirdiğimiz diğer önemli kaynaklar ise yayınlanmış olan kitap ve makalelerdir. Konumuzla alakalı olarak değişik kaynaklarda bilgiler yer almaktaysa da meseleler genel hatları ile alınmıştır. En çok yararlandığımız kaynak, Charles A. Frazee'nin Cambridge Üniversitesi yayınlarından çıkan *Catholis and Sultans* isimli eseridir. Bu telif eser Katolik misyonerliğinin Osmanlı toplumuna girişi, Ermeni cemaatleri arasındaki tartışmalar ve Osmanlı-Papalık ilişkileri açısından çalışmamıza çok önemli bir kaynaklık teşkil etmiştir. Yararlandığımız diğer önemli kaynak, *The Catholic Encyclopedia* isimli eserdir. 15 cilltten oluşan bu eser alfabetik tarzda hazırlanmış olup gerekli yerlerde istifade edilmiştir. Diğer bir kaynak da Davut Kılıç tarafından hazırlanmış olan *Osmanlı İdaresinde Ermeniler Arasındaki Dinî ve Siyasi Mücadeleler* isimli eserdir. Bu kitapta Ermenilerin bütün Osmanlı topraklarındaki problemlerinden bahsederken siyasi yönü ağırlıklı bir yaklaşım ön plana çıkartılmıştır. Katoliklerin kendi arasındaki mücadeleler genel hatlarıyla incelenmiş ve kısa geçilmiştir. Özellikle papalığın benimsetmeye çalıştığı Katoliklik anlayışı nedeniyle Ermeni cemaati arasında meydana gelen ihtilaflar eksik kalan konulardandır.

Çalışmamız bir giriş, altı ana bölüm, sonuç, bibliyografya ve eklerden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Ermeniler arasında Katolikliğin yayılması ve farklı Katolik gruplarından bahsedilmiştir. Birinci ve ikinci bölümde, Katolik Ermenilerin ayrı bir millet olmaları, Osmanlı'nın yaptığı Islahat hareketlerine Papalığın gösterdiği reaksiyon ve Papalığın Doğu Hristiyanları üzerindeki uzun vadeli projeleri ele alınmıştır. Üçüncü ve dördüncü bölümde, Papalığın projelerinin uygulama safhasına konulması sonucu Katolikler içerisinde meydana tartışmalar ve bu tartışmaların Osmanlı-Papalık ilişkilerine etkisine değinilmiştir. I. Vatikan Konsili kararlarının Osmanlı'daki ve Avrupa'daki Hristiyanlar arasında nasıl algılandığı da ele alınan konular arasındadır. Ayrıca Papalığın müdahalesinin Osmanlı'nın hukukunu ihlal ettiği algısı ile ilgili Osmanlı Devlet adamlarının uyguladığı politikalara yer verilmiştir. Bununla birlikte Papalıkla ilişkilerin nasıl devam ettirileceği ile ilgili farklı tutum sergileyen devlet adamlarının farklı düşüncelerine de değinilmiştir. Gelişmelere Fransa, Almanya, İngiltere, Avusturya ve Rusya gi-

bi ülkelerin ne gibi tutumlar takındığı ve hangilerinin Osmanlı'nın politikalarını desteklediği gibi hususlara değinilmiştir. Beşinci bölümde, tartışmaların başta asayişsizlik olmak üzere eğitim, hastane ve kilise hizmetlerinde ne gibi aksaklıklara yol açtığı, Osmanlı'nın farklı bölgelerinden canlı örnekleriyle aktarılmıştır. Bu süreçte yerli ve yabancı gazetelerin yorumları mukayeseli olarak ele alınmıştır. Altıncı ve son bölümde ise Rusya'nın, Papalık ve Osmanlı için tehdit oluşunun Osmanlı-Papalık ilişkilerine nasıl yansıdığına değinilmiştir. Özellikle II. Abdülhamit'in Papalıkla ilgili politikaları bu bölümde en çok ön plana çıkan hususlardandır.

Osmanlı-Papalık ilişkileri çok geniş alanı kapsayan bir konudur. Biz bu çalışmamızda Doğu kiliselerinden olan Katolik Ermeniler çerçevesinde oluşan Osmanlı-Papalık ilişkilerini ele aldık. Diğer doğu Hristiyanları ile ilgili bilgileri özet olarak verdik. Katolik Ermeniler dışında, Maruniler, Keldaniler, Süryaniler, Melkitler, İstanbul ve Kudüs'teki Latinler çerçevesinde de Osmalı'nın Papalıkla çok önemli münasebetleri olmuştur. Eserimizin bu tür çalışmalara bir temel olacağını düşünüyor ve gelecek yıllarda araştırmacıların bu konularla ilgili özgün eserler ortaya koyabileceklerini ümit ve temenni ediyoruz.

Ahmet TÜRKAN

İstanbul, 2012

Giriş

İstanbul'daki Ermeni varlığı miladi IV. yüzyıllara kadar gidiyorsa da millet ve geniş bir cemaat hâlinde teşekkülü, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden kısa bir süre sonra gerçekleşti. Ermeniler Sultan Fatih sayesinde ilk defa bu şehirde bir patrikhaneye sahip oldular ve nüfusları, Osmanlı Devleti'nin sınırlarının genişlemesine paralel olarak artmaya devam etti.

Osmanlı Devleti'nin fethettiği çeşitli bölgelerden İstanbul'a getirilen taşralı Ermeniler, bu şehirde yaşayan yerli Ermenilerle küçük çaplı problemler yaşamalarına rağmen bu durum büyük kargaşalara neden olmadı. Uzun yıllar boyunca İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin yönetimi altında dinî, sosyal ve kültürel yaşamlarını sürdürdüler.

Ermeniler arasında problemlerin artmaya başlaması, Papalık ile Fransa'nın yoğun Katolik misyonerliği çabalarının sonucunda gerçekleşti. Papalık, İstanbul'un fethini hazmedemedi; ancak İstanbul'a bir askeri harekât yapacak gücü de kendinde bulamadı. Ayrıca Martin Luther'in reform hareketleri de Katolik Kilisesi'ni zayıflattı ve Avrupa'da birçok ülkede Katoliklikten ayrılmalar meydana geldi. Bu durum karşısında Papalık, inanç doktrinlerini sağlamlaştırmak için *karşı reform hareketini* başlattı. Karşı reform hareketi ile misyonerler daha planlı ve organizeli bir şekilde yapılandırıldılar.[1]

---

[1] Albert M. Besnard, "Katolik Mezhebi", *Din Fenomeni*, çev. Mehmet Aydın, s. 137.

Papaların Avrupa'da kaybettiği gücü yeniden diriltmeyi amaçlayan misyoner teşkilatları, Doğu'nun Hıristiyanlaştırılması amacıyla Osmanlı topraklarına gönderildiler. Bu çalışmada Müslümanlar da hedef kitle olmasına rağmen Katolik misyonerler, bu konuda bir başarı sağlayamadılar. Bundan dolayı da misyonerler Katolik Kilisesi'nden ayrılmış olan Hristiyan gruplara yöneldiler. Bunlar arasında İstanbul'daki Ortodoks Rum Patrikliği de olmasına rağmen Katolik misyonerler, Rumlar arasında da bir başarı sağlayamadılar. Ancak Süryanilerin, Keldanilerin ve Melkitlerin Katolikleştirilmesinde başarılı oldular. Katolik misyonerlerin en başarılı olduğu diğer bir grup ise Ermenilerdi. Özellikle İstanbul'da yaşayan Ermeniler, Katolik misyonerlerin faaliyetlerinden büyük ölçüde etkilenmişlerdi.

Papalık, doğudaki misyonerlik faaliyetlerini başta Fransa olmak üzere Avusturya ve İspanya gibi Katolik ülkelerin yardımıyla gerçekleştiriyordu. Özellikle Osmanlı Devleti'nin Fransa'ya vermiş olduğu kapitülasyonlar, bu topraklarda Katolik misyonerliğine kolaylık sağlamıştı. Bir anlamda İstanbul'daki Fransız elçiliğinin bünyesindeki kiliseler, daha sonra papanın gönderdiği Katolik misyonerlerin bir sığınma mekânı hâline gelmişti.

Papalık makamı, Fransa ve Katolik ülkelerin bu desteğini elde etmesine karşın birtakım sıkıntılardan da uzak kalamadı. Katolik misyonerler, gönderildiği ülkeler tarafından kimi zaman bir ajan muamelesi görüyorlardı. Bunun yanında farklı ülkelerden gelen bu misyonerler, ortak bir çalışma yerine birbirine rakip olabiliyorlardı. İşte tüm bu risklerin farkında olan Papa XV. Gregoire (1621-1623), dünyanın birçok yerinde faaliyet gösteren bu Katolik misyonları, Roma'nın merkezi altında toplamak için harekete geçti. Bu amaçla 14 Ocak 1622 tarihinde yayınladığı bildiriyle kısa adı *Propaganda* olan *İnanç Propagandası için Kutsal Cemaat* adı altında bir teşkilatın kurulduğunu bildirdi.[2]

---

[2] Charles A Frazee, *Catholis and Sultans*, s. 107.

Papalık ve Doğu Hristiyanları

Propaganda teşkilatı, kurulduktan kısa süre sonra Doğu Ortodoks toplumları üzerinde büyük etkiye sahip oldu. Katolik misyonerler tarafından Roma'ya getirilen gençler, Propaganda seminerlerinde eğitilmeye başlandılar. Roma'da eğitim alan gençler, daha sonra kendi toplumlarına gönderildiler ve Katolik olarak kiliselerinde hizmet etmeye başladılar. Propaganda teşkilatı kurulduktan beş yıl gibi kısa bir süre sonra bu teşkilatın bünyesinde Papa VIII. Urban tarafından (1623-1644) Roma'da *Urban Koleji* açılmıştır. İşte bu teşkilat ve okullar, Latin misyonerlerin Ermeniler arasındaki faaliyetlerini hem kolaylaştırdı hem de hızlandırdı. Bu seminer ve okulda eğitim gören gençler sayesinde artık İstanbul'a gelen Latinlere yabancı gözüyle bakılmamaya başlandı. Bunlardan biri de 1642 yılında İstanbul'a gelmiş olan bir Teaten Keşişi Clement Galano'ydu. İstanbul'daki Ermeni toplumuna Katolikliği yaymak amacıyla Roma'dan gönderilen bu rahip, patrikhanede ders verecek kadar Ermeni toplumunun içerisine girmişti. Ancak onun patrikhanede ders vermesi, bir süre sonra İstanbul'daki Ermeni toplumunda büyük çalkantıların yaşanmasına neden oldu ve Ermeni patriği de bu kişiye izin verdiğinden dolayı görevden el çektirildi. Bundan dolayı Galano, bir yıl sonra Roma'ya dönmek zorunda kaldı. Galano Roma'ya dönse de onun İstanbul'daki faaliyetleri ileride meyvesini vermeye başlayacaktı. Hatta onun Roma'da yazmış olduğu *Doktorların ve Pederlerin Bilgileri Doğrultusunda Ermeni ve Roma Kiliselerinin Benzer Yönleri* isimli eseri, bu şehre gelen Latin misyonerlerin başucu kitabı oldu.[3]

Propaganda teşkilatının en önemli özelliği, diğer ülkelerin Katoliklik anlayışından farklı olarak Latinliği daha ön planda tutmasıydı. Örneğin Fransa, Ermenilerin Katolik olmakla beraber kendi millî geleneklerinden gelen kadim kurallarını da sürdürebileceğini belirtirken papalık makamı, bu konuya pek olumlu bakmıyordu.[4]

---

[3] *History of Christianity*, C V (Eastern Christianity), ed. Angold, Michael, s. 435.

[4] BOA., HH., 1294/50267, 29 Zilhicce 1235/7 Ekim 1820.

İstanbul'daki Ermeni toplumu arasında İstanbul'un fethinden itibaren küçük çapta meydana gelen tartışmalar, 1640 yılından sonra iyice artmaya başladı. Bundan dolayı Katolik Ermenilere karşı büyük bir baskı uygulandı. Ancak tüm baskılara rağmen Katolik olan Ermenilerin sayısı gün geçtikçe artıyordu.

Ermenilerden Katolik olmak isteyenlerin kendilerine göre dinî, siyasi, ekonomik ve sosyolojik birçok nedenleri vardı. Kimileri Ermeni Kilisesi'nin Kadıköy Konsili kararlarını kabul edenleri mahkûm ettiğini ve Kutsal Kitap'ı tahrif ettiğini söyleyerek inanç açısından eleştiriler getiriyordu. Kimi de Ermeni Kilisesi'nin dinî ritüellerinin özellikle de perhiz oruçlarının ağır olduğunu söylüyordu. Onlara göre Katolik mezhebinin dinî kuralları daha kolaydı. Ermenilerin Katolik mezhebine geçmelerinin diğer bir nedeni, Fransa'nın himayesini elde etme çabalarıydı. Özellikle bağımsızlık peşinde koşan Ermeniler, Fransa sayesinde Osmanlı Devleti'nden kurtulacaklarını düşünüyorlar, bu nedenle de Fransa'nın bayraktarlığını yaptığı Katolik mezhebine geçiyorlardı. Katolik olan Ermenilerden bir kısmı da yabancı ülkelerle ticaret yapmak için bu mezhebe geçiyorlardı. Özellikle yabancı ülkelerin Osmanlı Devleti'ndeki ticari temsilcileri olmak isteyen Ermeniler, Katolik mezhebini tercih ediyorlardı. Katolik mezhebine geçen Ermenilerin bir kısmı ise Ermeni Patrikhanesi'nin kendilerinden istedikleri vergileri fazla buluyor ve bu vergiyi vermemek için Katolik mezhebine geçiyordu. Bunların bir kısmı, Fransız elçiliğinde çalışarak imtiyazlı bir sınıf elde etmeye çalışıyordu.[5]

Yukarıda saydığımız tüm bu sebeplerden dolayı Katolik mezhebine geçen Ermeniler, XVIII. yüzyılın başlarına gelindiğinde sa-

---

[5] bk. *Şanizade Tarihi*, s. 991, Ahmet Refik, *On ikinci Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı*, s. 188; Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C II, s. 55; Abdurrahman Sağırlı, "Ermenileri Katolikleştirme Çalışmaları ve Sonuçları hakkında 1778 Yılında Hazırlanan Bir Rapor", *Hoşgörü toplumunda Ermeniler*, Erciyes Üniversitesi Sempozyumu, Kayseri, 2007, C I, s. 149; Anahide Ter Minassian, *Ermeni Kültürü ve Modernleşme*, s. 152; Cevdet Küçük, "Osmanlı İmparatorluğunda Millet Sistemi ve Tanzimat", *Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler*, s. 13; Salahi Sonyel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Koruma Sistemi ve Kötüye Kullanılışı", *Tanzimatın 150. Yılı Sempozyumu*, s. 359.

yıları artmakla birlikte İstanbul'daki Ermeni Patrikhanesi tarafından büyük bir baskı gördüler. Baskılar, daha çok toplumsal olaylarda yaşanıyordu. Resmî olarak İstanbul Ermeni Patrikliği'ne bağlı olan Katolik Ermeniler vaftiz, evlilik ve cenaze defni gibi birçok konuda patriğe başvurmak zorundaydı. Ancak patrik, Katolik olan Ermenilerin dinden çıktığını belirtiyordu. Doğal olarak da onların dinî meselelerini halletmiyordu. Bundan dolayı Katolik Ermenilerin birçoğunun ölüleri ortada kalıyordu. Hatta baskılar neticesinde Katolik Ermenilerin cenaze törenleri, İstanbul'daki Rumlar tarafından gerçekleştiriliyordu.[6]

Katolik Ermenilerin İstanbul Ermeni Patrikhanesi ile birtakım problemlerinin bulunmasına karşılık kendi aralarında da tam bir birlik yoktu. Tüm baskılara rağmen Ermeni Patrikhanesi ile ilişkilerin sürdürülmesini isteyenlerin yanında patrikhane ile ilişkilerin tamamen kesilmesini isteyenler de vardı. Örneğin *Propaganda* teşkilatı, Katoliklerin Ermeni Patrikhanesi ile dinî ve idari hiçbir ilişkide bulunmamasını istemedi. *Mihitaristler, Antonyan tarikati* mensupları ve *İstanbul'daki papaz sınıfından olan Ermeniler* farklı tutum sergiledi. Onların bu şekilde farklı tutum takınmaları, kendi aralarında da birçok tartışmaların yaşanmasına neden oldu. Özellikle Propaganda teşkilatı vasıtasıyla Papalığın Katolik Ermenilerin iç işlerine müdahale etmeye çalışması, Katolik grupları arasında derin tartışmaların yaşanmasına neden oldu. Bu yüzden Katolik Ermeni gruplarının çoğu aralarındaki dinî anlayış farklılıklarına rağmen Propaganda'ya karşı ortak hareket ettiler. Bunların en başında geleni ise Mihitar ve Mihitaristlerdir.

Mihitarist hareketin kurucusu olan *Mihitar*, Ermenilerin ihtiyacı olan dinî ve millî uyanış üzerinde düşünen ve bunun için zihninde birçok fikirler tasarlayan bir kişidir. O, zihnindeki düşünceleri daha iyi uygulayabilmek için 1700 yılında İstanbul'a geldi. Eğitim faaliyetlerini geliştirmek ve Ermeni milletini fikrî-dinî alanda uyandırmak için etrafındaki on öğrencisiyle birlikte *Mihitaryan Birliği Manastırı*'nı İstanbul'da kurdu. Hıristiyanlıkta Batı keşişliğinin

---

[6] Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C IX, s. 45.

babası sayılan Aziz Benedikt'in (480-547) belirlediği manastır ve keşişlik kuralları, Mihitar'ın kurduğu tarikatte geçerli olan kurallardı. Mihitar'ın kurduğu bu tarikat, *Ermeni Benedikt* tarikatı olarak kabul ediliyordu.[7] Bununla beraber Mihitar'ın tarikati, Aziz Antonius'un öğretisini de benimsedi. Mihitar, İstanbul'da bulunduğu yıllarda dört kitap yazdı. Bunlardan en önemlilerinden biri, *Hz. İsa'nın Sireti* isimli kitabıydı.[8]

Mihitar'ın İstanbul'daki faaliyetlerinden hoşlanmayan Ermeni Patrikhanesi, onu bu şehirden uzaklaştırmak istedi. Bu durumu öğrenen Mihitar, İstanbul'u terk ederek o yıllarda Venediklilerin elindeki *Modon* şehrine yerleşti. Burada ilk iş olarak bir cemiyet kurdu ve kurumsal birtakım adımlar attı. Onun kurmuş olduğu bu cemiyet, daha sonra kendi adını alan bir tarikat biçimine dönüştü ve böylece *Mihitaristler Tarikati* denen bir oluşum meydana geldi. Sonradan Modon'un yerli yöneticileri, Mihitar ve arkadaşlarına iki köy büyüklüğünde bir arazi verdiler. Mihitaristler, burada kendilerine ait bir manastır kurdular ve Surp Anton Kilisesi'ni inşa ettiler.[9]

Mihitar'ın vefatından sonra öğrencileri, Mihitarist tarikatinin Venedik şubesini açarak faaliyetlerini burada devam ettirdiler.[10] Daha sonra Mihitaristler arasında çıkan fikir ayrılıklarından dolayı bir grup, Peder Parikyan ve Kasbaryan öncülüğünde Venedik'ten ayrılarak Trieste'ye yerleşti ve burada kurdukları bir manastırda

---

7 Gürsoy Şahin, *Osmanlı Devleti'nde Katolik Ermeniler, Sivaslı Mihitar ve Mihitaristler*, s. 85; Adrian Fortercue, "Catalague Of The Eastern Churches", *The Catholic Encyclopedia*, C V, s. 474.

8 Şahin, *a.g.e.*, s. 93;

9 Levon Panos Dabağyan, *Türkiye Ermenileri*, s. 475.

10 Mihitar'ın başlatmış olduğu yeni akım, Ermeni yazarlar tarafından eleştirilmiştir. Dabağyan bunlardan birisidir. Dabağyan, Propaganda taraftarlarına nispeten Mihitar'ı Ermeni kilisesine daha yakın görmesine rağmen şu eleştiriyi getirmekten de kaçınmamıştır: "Bu şuursuz ve mantıksız mücadelede (Ermeni-Katolik mücadelesi) kazanan ne Rahip Mihitar ne de onun yoluna baş koyan Katolik Ermeniler olmuştur. Asıl kazanan ve de pek karlı çıkan doğrudan emperyalist devletler olmuştu ki, yanlış hesapların ürünü sözde bir millî uyanış Ermenileri felaketten felâketlere sürüklemiştir." Dabağyan, *Türkiye Ermenileri Tarihi*, s. 478.

faaliyetlerini sürdürdüler. Bu grup, her ne kadar Venedik'te Mihitaristler arasında bulunuyorlarsa da Antonyanlar diye isimlendiriliyorlardı. Trieste'ye yerleştiklerinde nasıl bir isimle alınacakları da sorun olmuştu. Yapılan görüşmeler sonucunda Antonyan dinî örgütü yerine, Mihitaryan Kongregasyonu ismiyle anılmayı kararlaştırdılar.[11] Trieste'ye yerleşen bu örgüt arasından 15 üye, daha sonra Viyana'da dinî bir merkez kurarak kültürel faaliyetlerini burada sürdürdü.[12]

Mihitar ve ekolünün Katolik Ermeniler arasındaki etkisine bakıldığında onların, Katolik olmakla beraber Ermeniliğin millî özelliklerine büyük önem verdikleri görülecektir.[13] Yaklaşımları neticesinde de İstanbul'daki Ermeni Kilisesi ile yakın ilişki kurdular. Bu yakınlıktan dolayı karşılarına çoğu kez papanın desteklediği Propaganda teşkilatı ve bu teşkilatın İstanbul'daki ruhani temsilcileri çıktı. Bu ihtilaf, XVIII. yüzyılın ikinci çeyreğinden XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar gizliden gizliye sürekli devam etti. Katolik Ermenilerin ayrı bir millet vasfını kazanmalarıyla birlikte bu durum daha da gün yüzüne çıktı.[14]

Propaganda ile problem yaşayan diğer bir Katolik Ermeni grubu ise Antonyan tarikati mensuplarıydı. Antonyan tarikati, Aziz Anthony'nin manastır ve keşişlik ilkeleri doğrultusunda XVI. yüzyılda kurulmuştu. Daha çok Lübnan dağlarındaki köylü keşişlerden oluşan bu tarikat mensupları, daha sonra şehirlerde de yaygınlaşmaya başladılar.[15]

Antonyan tarikatinin kurumsallaşmasına bakıldığında manastırlarının iç tüzüğü, daha sonra Katolik Ermeni Katogikosu olacak Ardzivyan onayıyla hazırlanmıştı. Tüzük, Marunilerin Lübnan'daki Aziz Andon manastırının işleyişinin bir benzeriydi.

---

11 Pars Tuğlacı, *Tarih Boyunca Batı Ermenileri.*, C I, s. 363.

12 *a.g.e.*, s. 466, 470.

13 Kevork B. Bardakjian, "The Mekhitarist Contributions to Armenian Culture and Scholarship", *Middle Eastern Department*, Harvard College Library, s. 2.

14 bk. BOA, HR. TO., 157/68.

15 Frazee, *a.g.e.*, s. 242.

Bu şekilde kendi sistemlerini oluşturan bu manastır topluluğu, 15 Mayıs 1735 tarihinden itibaren *Andonyan Tarikati* ismiyle anılıyordu.[16]

Antonyan tarikati mensupları arasında da zaman zaman tartışmalar yaşanmaktaydı. Bunun nedeni, köylü keşişlerin şehirli keşişlerden farklı bir dinî anlayışa sahip olmalarıyldı. Örneğin köylü keşişler kitap okumaya pek önem vermiyorlardı. Daha çok çile hayatına dayalı bir yaşam sürüyorlardı. Bu tür ayrılıklar nedeniyle iki grup, 1770 yılında birbirlerinden ayrıldılar. Papa XIII. Clement, 19 Temmuz 1770 yılında yayınladığı bildiriyle bu ayrılığı onayladı. Böylece Antonyan tarikati mensupları; köylü keşişler diye anılan *Baladitler* ve şehirli keşişler diye anılan *Halepliler* olmak üzere ikiye ayrıldılar. Halepliler grubundan çok miktarda Antonyan Katolik Ermenisi, XIX. yüzyılın başlarından itibaren İstanbul'a yerleşti. Kısa zamanda kendilerine manastır ve eğitim kurumları kurarak diğer Katolik Ermenilerden farklı bir grup oluşturdular.[17]

İstanbul'daki Katolik Ermeniler arasında yer alan diğer bir grup da papaz grubundan olan Katolik Ermenilerdir. Bu grubun en önemli özelliği, Ermeniliğin milli tarafını ön planda tutmaya çalışmaları ve her şeye rağmen İstanbul Ermeni Patrikhanesi ile ilişkileri sıcak tutmak istemeleriydi. Bu grubun mensupları, Mihitaristler ve Antonyanlılar arasında dinî anlayış açısından birçok farklılık bulunmasına rağmen bu üç grup, Propaganda'ya karşı ortak mücadelede etmişlerdir.[18]

---

[16] Manuel Poladyan, *Zımmar'u Diramor Vankin Himnargutyan 250 Amyag 1749-1999* (Zımmar Meryem Ana Manastırı'nın kuruluşunun 250. Yılı Anısına Hazırlanan Kitap), s. 76-77. Ermenice bu eserin temininde ve çevrilmesinde yardımlarını esirgemeyen Agop Minassian Bey'e teşekkürü bir borç bilirim.

[17] F. M. Rudge, "Antonians", *The Catholic Encyclopedia*, C I, s. 1155; Donald Attwater, *The Catholic Eastern Church*, s. 265-266; Frazee, *a.g.e.*, s. 242.

[18] Ahmet Türkan, "İstanbul'daki Katolik Ermeni Gruplarının Sorunları ve Papalığın Müdahaleleri", *History Studies: International Journal of History*, Volume 4, Issue 2, July 2012, s. 322.

İstanbul'daki Katolik Ermeni gruplarının anlayış farklılıkları, XVIII. yüzyıl boyunca ve XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde derinden hissedilse de bunlar, resmî açıdan Ermeni Patrikhanesi'ne bağlı olduklarından, sorunların çoğu yüzeye çıkmıyordu. Ancak 1830 yılında Osmanlı Devleti tarafından ayrı bir millet olarak kabul edilmeleri, beraberinde birçok sorunun gün yüzüne çıkmasına neden oldu. XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam eden bu sorunlar, Osmanlı-Papalık ilişkilerini de etkiledi. Özellikle papanın Doğu Kiliseleri üzerinde tahakkümde bulunma girişimleri, birçok açıdan Osmanlı Devleti'yle problemler yaşanmasına neden oldu.

Birinci Bölüm

Osmanlı'nın Katolik Ermenileri Ayrı Bir Millet Olarak Tanıması ve Papalık Makamının Müdahaleleri

I. Katolik Ermeni Patrikliği'nin Kuruluş Süreci

Osmanlı Devleti'nde 1740 yılına gelinceye kadar müstakil bir Katolik Patrikliğinden bahsetmek mümkün değildir. Ancak bu yıldan itibaren Katolik Ermeni Kilisesi için birtakım yönelişler olmaya başladı.[1] 1737 yılında Kilikya Katogikosu Lukas öldüğünde uzun müddet yeri boş kaldı. Bunun üzerine Kilikya katogikosluk bölgesi ruhanileri, Katolik mezhebine meyilli bir katogikos seçmeye karar verdiler. Sinod üyeleri, Halep'teki Meryem Ana Kilisesi'nde bir araya gelerek Roma Kilisesi'ne bağlılığı ile tanınan Abraham Ardzivian'ı, 26 Kasım 1740'da Kilikya katogikosu olarak seçtiler.[2] Ancak İstanbul'daki Latin vekili, Abraham'ın katogikosluğu-

---

1 Osmanlı hükûmeti, Patrik Golod'un isteği doğrultusunda 1739 ve 1741 yıllarında Halep, Ankara gibi Katolik Ermeni nüfusun bulunduğu yerlerin kadılarına fermanlar göndermiştir. Bu fermanın içeriğine bakıldığında; Osmanlı ülkesinde bulunan Ermeni kiliselerinde Frenk ayininin icra edilmesinin yasak olduğu, buna uymayanlar cezalandırılmaktayken Ermenilerden bazılarının Halep'te küçük bir kiliseyi zabtedip buradaki murahhas ve papazları kovup Frenk ayinini yerine getirdikleri belirtilmiştir. Bundan dolayı da bu kişilerin yakalanıp cezalandırılmaları istenmiştir. bk. Tuğlacı, *a.g.e.*, C I, s. 320.

nu hoş karşılamadı. Onun itirazlarına rağmen Papa XIV. Benedik (1740-1758) 13 Ağustos 1742 tarihinde Abraham'ı resmen katogikos olarak kutsadı ve ona patriklik yetkisinin bir simgesi olan "pallium"u[3] verdi.

Abraham'ın vefatından sonra yerine 1 Ocak 1749 tarihinde Hagop Hovsepyan seçildi. Hovsepyan, bu tarihte katogikosluk makamını 1749-1867 yılları arasında Kilikya katogikoslarının ruhani makamı olacak olan Lübnan'daki Bizmar Manastırı'na taşıdı.[4]

Osmanlı Arşiv Belgelerinde Bizmar ismiyle zikredilen bu manastır, yabancı kaynaklarda Bzommar şeklinde geçmektedir. Günümüzde Beyrut'un 36 km kuzeyinde yer alan bu manastır, Katolik Ermeni tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. Özellikle Antonyan Katolik Ermeni ruhanilerinin yoğun olarak bulunduğu bu manastır, daha sonra kurulacak olan İstanbul Katolik Ermeni Patrikliği'ne karşı yoğun bir muhalefet geliştirmiştir. Bizmar manastırı rahipleri, Vatikan'ın doğudaki Hristiyan Katolikleri ile ilgili düşüncelerine de muhalefet ettiklerinden pek çok konuda papa ile tartışmalara girmişlerdir.[5]

Papanın resmen onayını almış olmasına rağmen Kilikya Katogikosluğu ile İstanbul'daki Katolik cemaati arasındaki rekabet uzun yıllar devam etmiştir. 1740 yılında Kilikya Katogikosluğu'nun tesisinden sonra katogikosluğun sınırlarının dışında yaşa-

---

2 Mehmet Aydın, *Türkiye'deki Gayrimüslimlerin Sosyal, Kültürel ve Dinî Durumları*, s. 9; Ayrıca bk. BOA, HR. TO., 457/44.

3 Pallium, üzerinde haçların bulunduğu enli şerite verilen isimdir. Şeritin rengi beyaz olup, üzerinde mor renkli dört tane haç bulunmaktadır. bk. Aziz S. Atiya, *Doğu Hristiyanlığı Tarihi*, çev. Nurettin Hiçyılmaz, s. 240. Papalar, bunu omuzlarından aşağı sarkacak biçimde elbiselerinin üzerinde taşırlar. Episkopal gücü temsil eden pallium'un Saint Peter'in sunağından alınıp papa seçilen kişinin üzerine konması, bir geleneği temsil etmektedir. bk. Bekir Zakir Çoban, *Geçmişten Günümüze Papalık*, s. 170. Papanın episkopal gücünü temsil eden bu pallium, doğudaki Katolik Kilisesi'nin reislerine de takdim edilerek bir anlamda onlar görevlerinde yetkili kılınmışlardır. Ayrıca bk. BOA, HR. TO., 455/4; Arthur Robert Pennington, *Epochs of the Papacy (From Its Rise to The Death of Pope Pius IX. İn 1878)*, s. 105, 106.

4 Frazee, *a.g.e.*, s. 187; Ayrıca bk. Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, s. 96.

5 BOA, İ. DH., 651/45287; Frazee, *a.g.e*, s. 333; www.armeniancatholic.org/ inside.php.langpage_id=42, erişim tarihi, 12 Ağustos 2010.

yan Katolik Ermeniler, müstakil bir ruhani yönetime sahip olma arzularını Roma'ya bildirdiler. Bölünme endişesinden korkan Papalık, bu isteği kabul etmedi ve 9 Temmuz 1759 tarihli bir kararname ile İstanbul Latin Patriklik vekili yanında Katolik Ermenilerden sorumlu bir vekillik ihdas etmekle yetindi. Bu vekil ise sıradan bir Katolik Ermeni rahibi veya episkoposu idi. Böylece Katolik Ermeniler, Kilikya Katogikosluğu ile İstanbul Latin Patrikliği vekilliği arasında taksim ediliyordu. Buna göre Kilikya, Mısır, Lübnan, Suriye, Sivas, Malatya, Kapadokya Katolik Ermenileri Lübnan'da bulunan Ermeni Katogikosluğu'na bağlıyken Bursa, Ankara, Erzurum, Van, Muş, Harput, Artvin Katolik Ermenileri İstanbul'daki Latin vekilliğine[6] bağlanıyorlardı. Bu durumdan hiç memnun olmayan Kilikya Katogikosu III. Mikail Bedros, Roma'ya müracaat ederek Katolik Ermeni hiyerarşisinin bölünmesini protesto etti, ancak sonuç alamadı.[7]

Bir vekil tayin edilmiş olmasına rağmen Katolik Ermeniler açısından sorunlar çözülebilmiş değildi. Çünkü Katolik Ermenilerin Osmanlı Devleti ile olan resmî işleri hâlâ Ermeni patriği vasıtasıyla gerçekleştiğinden kilisede ibadet yapma ve cenazelerinin gömülmesi gibi birtakım sıkıntılar hâlâ devam etmekteydi.[8]

A. Fransa'nın Baskısı

Fransa, uzun süreden beri Katoliklerin ayrı millet olması için Osmanlı'ya baskı yapmaktaydı. Özellikle Papalığın Fransa'ya yaptığı telkinler bu baskıyı daha da arttırmaktaydı. Osmanlı, Ortodoks Ermeni patriğinin itiraz edeceği ve kendi siyasi geleceğine zarar geleceği gibi endişelerle bu isteklere olumlu cevap vermedi. Ancak Katoliklerin Ermenilerden ayrı müstakil bir patriklik kurmaları yo-

---

6 Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinde bu Latin vekilliğin kurumsal olarak ismi *Latin Kançılaryası* şeklinde geçmektedir. bk. BOA, HR. TO., 433/91; HR. SYS., 1767/4.

7 Mehmet Aydın, *Türkiye'deki Gayrimüslimlerin Sosyal, Kültürel ve Dinî Durumları*, s. 11; Ayrıca bk. Frazee, *a.g.e.*, s. 188-189.

8 Tuğlacı, *a.g.e.*, C I, s. 470.

lunda bir ortam oluştu. Şöyle ki; II. Mahmut 1826'da Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdıktan sonra İstanbul'da asayişsizliğe sebep olan birçok Müslüman'ı geldikleri memleketlerine geri gönderdi. Ancak şehirdeki asayişsizlik sadece bununla sınırlı değildi. Ortodoks Ermenilerle Katolikler arasında uzun zamandan beri devam eden çeşitli tartışmalar da Osmanlı Devleti'ni sıkıntıya sokuyordu. Bu arada Katolik Ermenilerin İstanbul'daki konumlarını direkt ilgilendirecek bir olay meydana geldi. Bu olay, Rusya ile İran arasında meydana gelmiş olan savaşın gidişatını değiştiren sebeplerdi.[9]

Rusya İmparatoru I. Nikola, İran şahına karşı açmış olduğu savaşı kazanmış ve yapılan Türkmençayı Antlaşması (1828) ile Ermenilerin en büyük ruhani merkezi olan Eçmiyazin, Rusların sınırlarına geçmişti. O sırada Eçmiyazin katogikosu, cemaati ile beraber İran'a karşı Rusya'yı desteklemişti. Ermenilerin bu davranışı İran Şahı tarafından padişaha iletildi. Şah, ayrıca Rusya ile yapılacak olan savaşta Ermenilere karşı dikkatli olmasını II. Mahmut'a bildirdi.[10]

İran gibi Katolik Ermenilerden de Osmanlı hükûmetine buna benzer bir uyarı geldi. Katolik Ermeniler, Ortodoks Ermenilerin İran'a yaptığı ihanetin aynısını Osmanlı Devleti'ne yapabileceğini belirttiler. Olacak tüm olaylardan mesul tutulmamak için kendilerine ayrı bir patriklik tahsis edilmesini istediler.[11] Bununla bir bakıma kendilerinin Eçmiyazin'le bir bağlarının olmadığını dile getiriyorlardı. II. Mahmut, Katolik Ermenilerin bu arzuhâlini aldığında Kazaz Artin'i huzuruna çağırtıp bu konudaki görüşlerini sordu. Kazaz Artin; Ermeni patriğinin Osmanlı Devleti nezdindeki bütün cemaati için mesul olduğundan bunun gibi şüpheye bir mahal olmadığını dile getirdi. Ayrıca Ortodoks Ermeniler hakkında yapılan suçlamaların patrikhaneye düşman Ankaralı Katolik rahipler tarafından yapıldığını dile getirdi. Bunun üzerine önceki Patrik Bogos

---

9 Kemal Beydilli, *II. Mahmut Devri'nde Katolik Ermeni Cemaati ve Kilisenin Tanınması*, s. 8.

10 Diran Kelekyan, "Kazaz Artin", *TTEM*, C V, s. 101; BOA, HH., 786/36697-A; 785/36667-A, 29 Zilhicce 1239/25 Ağustos 1824.

11 Kelekyan, a.g.m., s. 101.

ve görevdeki Patrik Karabet, Babıâli'ye birlikte çağrılıp cemaatlerine kefil olup olamayacakları soruldu. Onlar da kendilerinin cemaatlerine her şekilde kefil olabileceklerini belirttiler.[12] Sadrazam; *"Uzak beldelerde yaşayan binlerce millettaşlarınızın sadakatinden nasıl emin olabilirsiniz?"* diye sorduğunda Bogos da; kendilerinin cemaatlerine günah itirafı *(itiraf-ı zenub)*[13] yaptırırken her Ermeni'nin papaza günahını söylediğini ve bu kişilerden devletin menfaatine aykırı düşünceleri olduğunda papazlar tarafından derhâl kendilerine bildirildiğini belirtti. Bogos, ayrıca Katolik Ermenilerin kendi papazlarına günah itirafı yapmadıklarından onlara kefil olamayacaklarını bildirdi. Patriğin verdiği bu bilgiler doğrultusunda ilk etapta Katolik olduğu kesin olarak bilinen Ermenilerin ileri gelenlerinden Tıngıroğlu Agop, ailesi ile beraber Kayseri'ye; biraderi Oseb de ailesiyle Sivas'a sürgün edilmiştir.[14] Burada dikkati çeken husus, sürgün edilen bu iki ailenin de Kulecli (Propaganda taraftarı) grubundan olmalarıdır.

İstanbul'daki Katolik Ermeni ailelerinden bazılarının sürgünü gerçekleştirilirken gelişen birtakım uluslararası olaylar işin seyrini değiştirmeye başladı. Mora İhtilali'nin son safhasında Osmanlı Donanması'nın İngiliz, Rus ve Fransız gemileri tarafından Navarin'de 20 Ekim1927 tarihinde yakılması üzerine üç devletin elçileri Osmanlı Devleti'nden ihraç edildiler.[15] Hem Ermeni patriğinin devlete itaat konusunda Katolik Ermenilere garanti veremeyeceğini belirtmesi hem Mora'daki isyanda Katolik tebaanın Osmanlı Devleti'ne karşı itaatsizliği hem de İstanbul'daki elçiliklerin gönderilmiş olması, Katolik Ermenilerin sürgününün gerçekleşmesini hızlandırdı.[16]

---

12 Kelekyan, a.g.m., s. 101.

13 Hristiyan inancına göre günah itirafı, kişinin işlediği günahın kötülüklerinden kurtulmak ve vaftizin etkisini tekrar kazanmak amacıyla yaptığı ayindir. Günah itirafında bulunacak olan kişi, kilisedeki özel bölmeye girerek rahibe suçunu itiraf eder. Ahmet Türkan ve diğerleri, *Karşılaştırmalı Dinler Tarihi*, s. 62.

14 Kelekyan, a.g.m., s. 102.

15 Beydilli, *a.g.e.*, s. 8. Bu elçilerin ve Frenklerin sürgün işlemi Kaptanpaşa yönetiminde gerçekleştirilmiş ve deniz yolu ile memleketlerine gönderilmişlerdir. bk. BOA, HH., 1235/48049.

16 BOA, HH., 1235/48044-A, 24 Şaban 1243/11 Mart 1828.

1828 yılında sürgüne gönderilen Katolik Ermenilerin İstanbul'a dönmeleri için Osmanlı Devleti'ne sürekli baskı yapan Fransa, artık bu insanların sadece geri gelmeleriyle yetinmeyerek bunlara müstakil bir patriklik verilmesi için hükûmet nezdinde girişimlerde bulundu. Bu hususta hemen her gün İstanbul'daki Fransa elçisinin istekleri eksik olmuyordu.[17] Osmanlı Devleti, Fransa'nın baskıları karşısında Katolik Ermeniler için bir düzenleme yapılması gerektiğine inanmıştı. Ayrıca Osmanlı hükûmetinin Katolik Ermenilere bakışı, sürgün öncesine göre daha müsbet bir havaya bürünmüştü.[18] Çünkü Rus savaşı sırasında Akdeniz Adaları'ndaki Katolikler devlete sadakatlerini ispat ederlerken, Rus işgali sırasında Doğu Anadolu'da bulunan Ermeniler Ruslarla işbirliğinde bulunmuşlardı.[19]

1. Fransa Elçisiyle Yapılan Sıkı Pazarlık

Katolik Ermenilere bir millet statüsü verilmesi Fransa elçisi ile Osmanlı hükûmeti arasında yapılan aşamalı görüşmelerden sonra gerçekleşti. Hükûmet, ilk aşamada elçiye iki teklif sundu. Bunlardan birincisi Latin reayada uygulandığı gibi Katolik Ermenilerin de başına bir *nazır* atanması ve cemaat işlerinin bu nazır vasıtasıyla yürütülmesi; ikincisi ise Katolik Ermenilere herhangi bir müdahalede bulunmaması için Ermeni Patrikhanesi'ne sert emirler verilmesiydi.[20]

Fransız elçisi, Ermeni Patrikhanesi'ne sert uyarı yapılmasının sorunu çözmeyeceğini, Katolik ve Ortodoks Ermenilerin artık dostça bir arada yaşamalarının mümkün olmadığını söyledi. Elçi, Müslüman nazır atanmasının da sorunu çözmeyeceğini, Katoliklere de diğer milletlerde olduğu gibi bir patrik tayin edilmesini istedi. Hükûmet, bunun karşısında elçiye nazır atanmasının birkaç senelik geçici bir uygulama olacağını söyledi. Fransa elçisi, hükûmetin na-

---

[17] BOA, HH., 1333/51994.

[18] BOA, HH., 1235/48043.

[19] Beydilli, *a.g.e.*, s. 30.

[20] BOA, HH., 1235/48042/24 Mayıs 1830.

zır atanması teklifini kabul etti ancak Katoliklerin dinî işlerinin Müslüman bir nazırın vasıtasıyla yürütülemeyeceğini, bundan dolayı da onlara ayrı bir ruhani atanmasını istedi. Hükûmet, elçinin ruhani bir lider atanması hususundaki teklifini de uygun gördü. Ancak ruhani liderin rütbesi ve çalışması hususunda tam bir karara varılamadı.[21]

Hükûmetin Fransa elçisiyle görüşmelerinde ele aldığı diğer husus; Katolik Ermenilerin işlerine bakacak olan ruhani liderin patrik değil piskopos unvanına sahip olmasıydı. Tabii bu piskopos da Ermeni Patrikhanesi'ne bağlı olarak çalışacaktı. Hükûmet, bu hususta Fransa elçisinin sunabileceği olasılıkları masaya yatırdı. Eğer elçi Katolik piskoposun Ermeni Patrikhanesi'yle çalışmasına razı olmayacak olursa o zaman işlerini Müslüman nazırla yürütmesi teklif edilecekti.

Hükûmetin bir anlamda zihin jimnastiği yaparak tasarladığı bu olasılıklar Fransa elçisine teklif edildi. Bunun üzerine elçi, Katolik Ermenilerin ruhani işlerine bakacak kişinin piskopos veya patrik unvanı taşımasının fazla problem teşkil etmediğini söyledi. Elçiye göre önemli olan, seçilecek kişinin Ermeni Patrikhanesi'nden ayrı olarak çalışmasıydı.[22]

Tam bir diplomasi savaşının yaşandığı bu görüşmeler sonucunda Osmanlı hükûmeti, Tütün Gümrükçüsü Ethem Efendi'yi Katolikler üzerine nazır olarak atadı. Cemaatin başına bir piskopos atanması ve resmî işlerin de Ethem Efendi vasıtasıyla gerçekleştirilmesi, patrik mesabesinde olan bir piskoposun ilk yıllarda Babıâli ile ilişkilerini engelleme amacına yönelikti. Hükûmet bununla bir anlamda İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nden gelebilecek aşırı tepkileri de engellemek istemişti.[23]

---

[21] Türkan, "İstanbul'daki Katolik Ermeni Gruplarının Sorunları ve Papalığın Müdahaleleri", s. 323.

[22] BOA, HH., 1235/48042, 24 Mayıs 1830.

[23] BOA, HH., 1235/48042, 24 Mayıs 1830.

B. Katolik Ermenilerin Müstakil Bir Millet Oluşu ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

Ethem Efendi, Katoliklerle ilgili nazırlık görevine geldikten sonra önemli gördüğü hususlarda hükûmetin tedbirler almasını istemişti. Onun, altını önemle çizdiği hususlar şunlardı:

1) Reayanın, özellikle Katolik Ermenilerin yabancıların kiliselerine devam etme mecburiyetinde kalmaları sakıncalıdır. Bunlar için uygun yerlerde kiliseler inşa edilmesine müsaade edilmelidir.

2) Katolik Ermeni rahiplerinin kökenleri, Rum ve Ermeni Patrikhanelerine de sorularak tahkik edilmeli ve bunlar içinde doğma büyüme Osmanlı reayası olanlar tespit edilerek piskoposlar bunlar arasından seçilmelidir.

3) Kırk-elli seneden beri İstanbul'a yerleşmiş olan ve henüz sürgünden dönmemiş olan Katolik Ermenilerin önde gelenlerinden olan esnaf ve sarrafların geri dönmeleri sağlanmalıdır.

4) Galata, Beyoğlu ve Boğaziçi'ndeki emlakların içinde boyaları değiştirilerek, binaları Müslümanların iskânına uygun olacak şekilde değiştirilenler yeni sahiplerine bırakılmalıdır. Geriye kalanlar ve satılmış olmakla beraber boyaları değiştirilmeyen ve iç düzenlerinde herhangi bir tadilata gidilmemiş olanların eski sahiplerine iadesi sağlanmalıdır.[24]

Yapılan görüşmeler sonrasında 6 Ocak 1830 tarihinde Sultan II. Mahmut'un iradesi ile Katolik Ermeniler ayrı bir millet olarak tanındı. Böylece Rum, Yahudi ve Ermeni milletinden sonra Katolik Ermeniler dördüncü millet ünvanına kavuşmuş oldu. Onlara ayrıca şu haklar verildi:

1) İmparatorluk başkentinde bir patriklik ve piskoposluk ihdas edilecektir.

2) Sürgün edilen tebaanın geriye dönüşü, hak ve mallarının iadesi sağlanacaktır.

---

[24] Beydilli, *a.g.e.*, s. 30.

3) Kilise inşa etme özgürlüğü verilecektir.

4) Osmanlı Devleti'nde diğer cemaatlere tanınan imtiyazlar, Katolik din görevlilerine de verilecektir.[25]

1. Yabancı Uyruklu Bir Kişi Patrikliğe Uygun Görülmüyor

Osmanlı hükûmetiyle Fransa elçisi arasında alınan karar gereği nazır atanmasından sonra üç gün içinde piskopos seçimi yapılması gerekliydi. Ancak altı hafta geçmiş olmasına rağmen piskoposun kim olacağı hâlâ belirlenememişti. Bu gecikmeye üç husus neden oldu. Bunlardan birincisi sürgünde olan Katoliklerin gelmelerinin gecikmesiydi.[26]

İkincisi, Katoliklerin ileri gelenlerinin Ethem Efendi'ye, seçilecek olan piskoposla ilgili yaptıkları tekliflerdi. Onlara göre seçilecek piskopos İstanbullular ile kaynaşamayacağından taşradan olmamalı, aslen İstanbullu olan yerlilerden olmalıydı. Bu görüşü savunanlar, ayrıca Ankaralı Katolik Ermenilerin sayısının İstanbul'da çok olduğunu belirterek bunların görüşü doğrultusunda bir piskoposun seçilmesinin devlet açısından birçok fesatlara neden olacağını da Ethem Efendi'ye bildirdiler.[27]

Piskoposun seçimini geciktiren üçüncü husus, Avusturya'nın olaya müdahil olmasıydı. Avusturya, özellikle Viyana ve Venedik Mihitaristlerinin öne çıkarttığı Don Andon Nurican'ı destekliyordu. Katolik Ermenilerin bir kısmı ise Nurican'ın adaylığına kesinlikle karşı çıkıyordu.[28] Burada da görüleceği üzere Katolikler daha yeni millet olma vasfına erişmişken karşılıklı kutuplaşmalar başlamıştı.

27 Şubat 1830'da toplanan ilk cemaat genel meclisine, cemaatin ileri gelenlerinden 90 kişi ve İstanbul'da görevli 6 rahip katıldı. En yaşlı rahip, yaptığı kısa konuşmasında adayda bulunması gereken nitelikleri hatırlattı ve daha sonra Kutsal Ruh'un yardımı-

---

[25] Mgr Hovhannes Tcholakian, *J. L'eglise Armenienne Catholique En Turque*, s. 13.

[26] BOA, HH., 1298/50448.

[27] BOA, HH., 1298/50448.

[28] BOA, HH., 1235/48037.

nı dileyerek gizli oylamaya geçildi. Cemaat genel meclisinin gösterdiği dört aday arasında en güçlüsü Rahip Nurican'dı. Ancak Ankaralılar tarafından tutulmuyordu. Çünkü dört yıl önce Amira Harutyun Bezciyan tarafından Kumkapı Ermeni Ortodoks patrik vekiliğine getirilmiş ve bu sıfatla Galata'daki merkezi tarafından, patrikten gelen iradeleri Katolik tebaasına iletmekle görevlendirilmişti. Ankaralıların adayı ise Ankara doğumlu Rahip Bogos Maruşyan'dı.[29]

Uzun tartışmalardan sonra Rahip Andon Nurican, 87 oyla eyalet başpiskoposu olarak seçildi.[30] Oylamanın sonucu Roma'ya iletilirken seçime katılan üyeler, ekte gönderdikleri yazıda, seçilen adaya başpiskoposluk rütbesi verilmesini ve gerek Osmanlı Devleti'nin başkentine bir saygı işareti gerekse bir baba şefkati kanıtı olarak, seçilen adaya Pallium'un tevdi edilmesini dile getirdiler. Papa VIII. Pie (1829-1830) 6 Eylül 1830'da eyalet başpiskoposluğunu ihdas ederek seçimi onayladı. Cemaat tarafından ruhani reis olarak seçilen Andon Nurican da ilk eyalet başpiskoposu oldu.

Andon Nurican, 11 Temmuz 1830'da Roma Efes Onursal Başpiskoposu Monsenyör Giovanni Solia ile Kayseri Onursal Başpiskoposu ve Viyana Mihitarist Cemiyeti Umum Başkanı Monsenyör Arisdages Azaryan refakatinde papa vekili Kardinal Zurla tarafından episkopos olarak takdis edildi. Takdis edildikten kısa bir süre sonra Nurican, Venedik yolu ile 12 Kasım 1830'da İstanbul'a geldi. Ancak Avusturya İmparatoru tebaasından olduğundan II. Mahmut, yeni eyalet başpiskoposuna berat vermedi.[31] Hatta padişah, *"Roma'dan gelen gavurun Katolik milletine piskopos olarak seçilmesi pek çirkin ve kabul edilemez bir durumdur."* diyerek işin oldu bittiye geti-

---

[29] Tcholakian, *a.g.e.*, s. 14. Katolik Ermeniler arasında Ankaralı Bogos Maruşyan ile Nurican'ı destekleyenlerin tartışmalarının ayrıntıları için bk. Dabağyan, *Sultan Abdülhamit ve Ermeniler*, s. 108-109.

[30] Diğer adaylardan Monsenyör Kevork Papazyan 8, Rahip Bogos Maruşyan 23, Rahip Hovhannes Selviyan 46 oy almışlardır.

[31] Tcholakian, *a.g.e.*, s. 15; Mehmet Aydın, "Farklı İnançların Diyalog İçinde Olduğu Bir İstanbul" *İstanbul 2010 İnanç Turizmi Zirvesi (23-24 Kasım 2010 Sempozyumu)*, s. 7.

rilmek istenmesine çok sinirlendi. II. Mahmut yukarıda zikredilen cümleleriyle beraber yeni seçilecek olan episkoposun, sürgünden dönen papazlar içinden seçilmesini istedi.[32]

Padişahın yeni emri uyarınca aciliyet kazanan piskopos seçimi, Ethem Efendi'nin gerekli işlemleri tamamlamasıyla bir neticeye ulaştı. Buna göre cemaatin ileri gelenleri, aslen İstanbullu olan ve papa yanlısı olmayan Çukuryan'ı episkopos olarak seçtiler.[33] Padişah, yeni episkoposu madalya ile taltif ederek 5 Ocak 1831 tarihinde beratını verdi.[34]

Padişahın verdiği beratta Katolik Ermeni piskoposunun ne gibi yetkiler kullanabileceği ayrıntılı olarak belirtilmişti. Belgede ifade edildiğine göre Katolikler, eskiden beri Rum ve Ermeni patriklerinin nezareti altında bulunmuşlardı. Fakat ayin usulleri Rum ve Ermenilere uymadığı için ayinlerinin ve nikâh akitlerinin icrasında zorluk çekmekteydiler. Efrenç kiliselerine gitmek zorunda kaldıkları gerekçesiyle kendileri için bir piskoposluk ihdası yoluna gidilmiştir. Elli bin akçe mirî pişkeş peşinen ödemek kaydıyla üzerlerine ayrıca her sene üç yük, otuz sekiz bin akçe mal-ı maktu tarh edilmiştir. Beratta ayrıca diğer patriklere verilen yetkilerin benzerinin de verildiği belirtilmiştir.[35]

2. Osmanlı'nın Ermeni Patriğinden Çekinceleri

Beş yıl önce Katolik Ermeniler ayrı bir millet olarak kabul edildiklerinde cemaatin başındaki kişiye patriklik rütbesi verilmemiş, Katolik Ermeni Başpiskoposu ünvanıyla bir rütbe verilmişti. Patrik rütbesi olmayan bir başpiskopos devlet törenlerinde farklı bir pro-

---

[32] Beydilli, *a.g.e.*, s. 32.

[33] Beydilli, *a.g.e.*, s. 33; Ayrıca bk. BOA, İ. MMS., 38/1600; 65/3079 (Meclis-i Mahsus'un iradesinin yer aldığı bu iki arşiv belgesi içerisinde 1870 ve 1880 yıllarında Propaganda karşıtı olan muhalif Katolik Ermenilerin hükûmete verdikleri arzuhâlleri yer almaktadır. Bu arzuhâllerinde yaklaşık 40-50 sene önce Nurican'ın azledilip Çukuryan'ın atanmasının sebebini irdelemişler ve Osmanlı hükûmetinin geçmişte de Latinliğe yakın olan ruhanilere sıcak bakmadığını belirtmişlerdir.)

[34] Tcholakian, *a.g.e.*, s. 3.

[35] Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi*, s. 123.

tokole tâbi tutuluyordu. Bu uygulamalardaki amaç, İstanbul Ermeni Patrikliği'nden gelen tepkileri bir nebze olsun azaltmaktı. Ancak sonraki süreçte birçok problem ortaya çıktı. Hem cemaatin liderinin hem de taşralardaki diğer liderlerin başpiskopos sıfatıyla anılması karışıklığa neden oluyordu. Aslında patriklik rütbesi, Osmanlı Devleti'nin vermiş olduğu ve cemaat liderliğini ifade eden bir yetkiydi. Başpiskoposluk rütbesi ise ruhani bir yetkiyi ifade etmekteydi. Katolik Ermeniler her ne kadar başpiskopos makamındaki kişiye gereken saygıyı gösteriyorsalar da cemaatin sivil işlerinde bir yetki karmaşası yaşanmaktaydı. Katolikler yaşadıkları bu sıkıntıyı Sadarete verdikleri arzuhallerinde dile getirdiler. Onlara göre, İstanbul'daki piskoposun taşralardaki piskoposlardan dinî açıdan üstün olması gerekirken isimlerinin aynı olmasından dolayı Dersaadetteki piskoposla taşradakinin bir farkı yoktu. Doğal olarak patriklik makamında gözüken Dersaadet'teki piskoposun diğerlerine bir etkisi bulunmamaktaydı.[36]

Katolik Ermeniler, Sadaret'ten bir ricada bulundular ve yeni seçilmiş olan piskoposa patriklik rütbesinin verilmesini istediler. Onların isteklerini dinleyen Sadrazam, konuyu Serasker Paşa ile görüşeceğini söyledi. Padişah tarafından da uygun görülürse Katolik Ermenilerin reisine patriklik hilatinin giydirilmesinin ve resmi protokolün ona göre düzenlenmesinin kendilerince uygun olacağını belirtti.[37]

Padişahla yapılan görüşmeler de olumlu sonuçlandı ve İstanbul'daki Katolik Ermenilerin ilk başpiskoposu olan Çukaryan'dan sonra 1835 yılında atanan yeni piskoposa patriklik unvanı verildi. Bu husus, padişahın hatt-ı hümayûnunda şöyle vurgulandı: *"Katolik milleti tarafından takdim olunan arzuhâl malum-u hümayûnum olmuştur. Takririnizde beyan ettiğiniz üzere milletiniz tarafından seçilmiş olan Artin Babıâli'mize gelerek patriklik rütbesiyle hilat-ı ilbas ve Ermeni patriği hakkında olunagelen resm ü usul mersum hakkında dahi icra olunsun."*[38]

---

[36] Türkan, "İstanbul'daki Katolik Ermeni Gruplarının Sorunları ve Papalığın Müdahaleleri", s. 44.

[37] BOA, H.H., 774/36316.

[38] Beydilli, *a.g.e.*, s. 274.

Padişahın yukarıdaki hatt-ı hümayûnunda dikkati çeken en önemli husus, Katolik Ermeni patriğine resmi tören yapılmasıdır. Hatta bu tören İstanbul Ermeni patriğine uygulanagelen resmi törenle aynı içerikte olacaktı.

3. Osmanlı'da Bir İlk: Katolik Ermeniler İki Ayrı Patrik Tarafından Yönetiliyor

Katolik Ermenilerde dikkati çeken hususlardan biri de cemaatin tepe noktasında iki liderin bulunmasıdır. Bunlar; devlet tarafından eline berat verilen ve cemaatin Babıâli ile ilgili işlerini gören cismani patrik ile cemaatin dinî işlerini gören ve Roma tarafından tayin edilen ruhani patrikti. Bu uygulama, Osmanlı topraklarında yaşayan Yahudi, Rum ve Bulgar gibi diğer gayrimüslim dinî gruplarda görülen bir durum değildi. İşte belki de zorunlu bir sürecin sonucu ortaya çıkan bu ikili yapı, gelecek yıllarda Katolik Ermeni cemaatinin birçok sorunlar yaşamasına neden olmuştur. Günümüzde faal olarak çalışan Galata'daki Surp Pırgiç Patriklik Kilisesi, hâlâ bu zorunlu sürecin tarihi kanıtlığını yapmaktadır. Bu patriklik kilisesinin bir tarafında dinsel önder olan episkoposun kürsüsü yer alırken diğer tarafında ise millet başı olan patriğin kürsüsü yer almaktadır.

Bir zamanlar patriklik merkezi olan Surp Pırgiç Kilisesi'ne 8 Kasım 2010 tarihinde yaptığım ziyaret esnasında bu tanıklığı yakinen müşahede ettim. Kilisenin girişinin sağ tarafında millet başının patriklik kürsüsü yer almaktadır. Bu kürsünün yanında da Ermenice kitabeler bulunmaktadır. Bu kitabelerdeki ifadeler ise şu şekildedir: *Ermeni Ortodokslara gökten armağan edilen özgürlük sonucu birinci millet başkanı Rahip Hagopos Çukuryan, 22 Aralık 1830'da saray tarafından onurlandırılmıştır. 17 Nisan 1834'te 66 yaşında ölmüştür. İkinci millet başkanı Rahip Harutyun Çuhacıyan, 17 Nisan 1835'de 66 yaşında ölmüştür.* Kilisenin girişinin sol tarafında ise ruhani reisin makamı bulunmaktadır. Bu kürsünün yanındaki Ermenice kitabede ise şu bilgiler yer almaktadır: *Yeni oluşan kilisenin önderi olarak Der Andon Nurican, yedi yıl altı ay görev yapmış ve 67 yaşında 20 Ocak 1838'de öldüğünden topluluğun anısıyla yaşıyor. Başepiskopos Der Bo-*

gos Maruşyan ikinci önder olarak 8 yıl 24 gün görev yapıp 71 yaşındayken 22 Temmuz 1846'da ölmüştür. Dinî ve milli liderlere atfedilen bu kitabelerin yanında Katolik Ermenilerin ileri gelenlerinden birkaç kişinin daha biyografik bilgileri geçmektedir.[39]

Katolik Ermenilerdeki bu ikili yapı her zaman sorun olmaya devam etmiştir. Örneğin Osmanlı hükûmeti tarafından Katoliklere ayrı bir millet statüsü verildiği zamanlarda cemaat liderliğini belirlemede sorunlar çıkmıştı. Devlet, papanın da çok istekli olmasına rağmen, yabancı devlet vatandaşı olduğu gerekçesiyle Nurican'ın cismani liderliğini kabul etmemişti. Ancak papa emellerinden vazgeçmedi ve Nurican'ı bu defa Katolik Ermenilerin ruhani lideri olarak tayin etti. Nurican'ın vefatından sonra Katolik milleti onun yerine üç aday belirleyerek Roma'nın onayına sundu. Ancak Papa XVI. Gregor, sunulan bu adaylardan hiçbirini dikkate almayarak tek taraflı olarak Bogos Maruşyan'ı piskopos olarak cemaatin ruhani liderliğine 9 Nisan 1838 tarihinde atadı. Bu durum, cemaat arasında Papalığa karşı bir tepki meydana getirmişti.[40]

1835-45 arasında görev yapan Katolik Ermeni patriklerinin ikisi, Mihitarist ekolünden yetişmiş kişilerdendi. Ancak bu kişiler, cismani nitelikteki patriklerdi. Bunlardan Kirkor (1835-1836),[41] Mihitaristlerin Viyana ekolünden; Karabet (1839-1845)[42] ise Mihataristlerin Venedik ekolünden gelmedir. Her iki patrik de görevlerinden istifa ile ayrılmışlardır. Katolik patriklerinin bir kısmı Mihitar eko-

---

[39] Surp Pırgiç patriklik kilisesindeki kutsal yapıları bize tanıtan ve Ermenice kitabeleri bizim için çeviren Agop Minassian Bey'e teşekkürü bir borç biliriz.

[40] Frazee, *a.g.e.*, s. 260.

[41] Nejat Göyünç, *Türkler ve Ermeniler*, s. 91; Patrik Kirkor'un istifası ve Karabet'in yeni patrik olarak seçilmesi ile ilgili II. Mahmut'un yayınladığı ferman ile ilgili olarak bk. BOA, HH., 778/36466.

[42] Karabet'in istifası ile boşalan bu makama milletin ileri gelenleri tarafından Hasun isimli rahip cismani patrik olarak seçilmiştir. Hasun'a verilen beratta onun sorumlu olduğu milletler şöyle özetlenmiştir. "...Osmanlı Devleti'nin bütün memleketlerinde bulunan Katolik milletinin murahhasaları, piskoposları, rahipleri, keşişleri, keşişeleri, papazları ve diğer Katoliklerden olan Keldani, Süryani, Melkit ve Marunilerin murahhas, piskopos, papaz, keşiş ve keşişeleri Hasun'u üzerlerine patrik olarak bileceklerdir". bk. Gayrimüslim Cemaat Defteri, nr. 13, s. 27.

lünden olmakla beraber ruhani patrikler çoğunlukla Propaganda ekolünden gelmiştir.[43]

Katolik Ermenilerin ayrı bir millet statüsü kazanmasının, Latin misyonları üzerinde de büyük etkisi olmuştu. Katolik Ermeniler İstanbul Ermeni Patrikliği'nden ayrılmalarıyla dinî özgürlüklerini elde ettiler. Bu durum, Katolik misyonlara büyük cesaret verdi ve onlar, Ermeniler üzerindeki çalışmalarını öncekinden daha faal hâle getirdiler.[44]

4. Katolik Süryani ve Yakubilerin Durumu

Katolik Ermenilere ayrı bir millet ünvanı verilince Doğu Hristiyanlarının hangi gruba ait olacağı da bir sorun olarak ortaya çıktı.[45] Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde bulunan birçok dini grup Rumların, Ermenilerin ve Yahudilerin himayesi altına verilmişti. Katolik olan Süryaniler ile Yakubi Süryaniler devletle alakalı olan resmi işlemlerini Ermeni Patrikliği vasıtasıyla yerine getiriyorlardı. Ermenilerle Katolikler arasında cereyan eden mezhep tartışmaların bir benzeri Yakubiler ile Katolik Süryaniler arasında cereyan etmekteydi. Tartışmaların temelinde ise genelde kilise ve eğitim kurumları gibi cematin vakıf mallarının paylaşımı problemi yatmaktaydı. İşte bu noktada Ermeni Patrikhanesi çoğu kez Yakubilere destek vermekte ve mezhep değiştirdiklerinden dolayı Katolik Süryanilerin bu yapılar üzerinde bir haklarının bulunmadığını belirtmekteydi.[46]

---

[43] BOA, MVL., 259/68.

[44] James F. Driscoll, "Catholic Missions İn The Nineteenth Century", *The Catholic Encyclopoedia*, C I, s. 1532. Katolik misyonların Ermeniler üzerindeki bu faaliyetlerine genel olarak göz attığımızda Diyarbakır ve çevresinde Kapuçinlerin, Bağdat'ta Karmelitlerin, İsfahan bölgesinde Fransız Lazaristlerin, Musul ve Bitlis civarında Fransız Dominikenlerin kurumlarıyla beraber yoğun bir faaliyet içerisinde bulunduklarını görürüz. bk. Driscoll, a.g.m., s. 1532-1533.

[45] BOA., C. ADL., 100/6009, 28 Zilhicce 1258/30 Ocak 1843.

[46] İstanbul Ermeni Patriği Bogos Efendi, Şam bölgesinde oturan Süryanilerin kilise ve manastırlarına Katolikler tarafından el konulduğuna dair Divan-ı Hümayuna bir arzuhal verdi. Bunun üzerine hükümet tarafından Şam kadısına gönderilen yazıda şu hususların altı çizildi: *Şam civarındaki kiliseler, kadim Yakubi Hristiyanlarına aittir.*

Katoliklere ayrı bir millet statüsü verilince, Osmanlı'daki bütün Katolik unsurların işlerinin Katolik Ermeni Patrikliği şemsiyesi altında yürütülmesi kararlaştırıldı. Böylece Katolik Süryaniler Katolik Patrikhanesinin şemsiyesi altına girerken, Yakubi Süryaniler ise Ermeni Patrikhanesinin şemsiyesi altında kalmaya devam ettiler.[47]

1834 yılında Rum ve Ermeni Patriklerinin istekleri doğrultusunda mezhep değiştirme yasağı gelince Katolik Süryanilerle Yakubiler arasındaki tartışmalar daha da alevlendi. Bu sürece İstanbul'daki Ermeni ve Katolik Patrikhaneleri de dâhil oldu. Hükümet de tartışmalara kayıtsız kalamadı ve ara dönemde şu karar alındı. Buna göre, mezhep değiştirme yasağının yürürlüğe girdiği tarihe kadar Katolik Süryani olanların hepsi Katolik Patrikliğinin şemsiyesi alınacak, ancak yasanın yürürlüğe girdiği tarihten sonra Katolik Süryanilerin böyle bir hakkı bulunmayacaktı.[48]

Hükümetin yukarıdaki talimatlarına rağmen Katolik Süryaniler, Yakubilerin mülklerini ele geçirme noktasındaki kararlılıklarından vazgeçmediler. Mezhep yasaklarını da fazla dikkate almadılar. Bu durum Yakubilerin haklarını savunan Ermeni Patrikhanesinin şikâyetlerine neden oldu. Bunun üzerine hükûmet tarafından Katolik Ermeni patriğine bir yazı gönderilerek, mezhep değiştirme yasağına dikkat edilmediği yönünde uyarılar yapıldı. Bu yazı bir anlamda Katolik patriğinin üzerine düşen vazifeyi yerine getirmediği yönünde bir suçlamaydı. Konuyla ilgili bir cevap vermesi patrikten istendiğinde o da kendini şu sözlerle savundu. *Süryani milleti iki sınıftır. Bir sınıfına Yakubi Süryani, diğerine de sadece Süryani denilmektedir. Süryaniler, Katolik murahhasaların yönetimi altındadırlar. Süryaniler iki gruba ayrıldığından kilise ve manastırlar feteva-yı şer'iye'ye (şer'i hükme) göre paylaştırılmıştır. Yakubiler ise*

Bir kilisede iki ayin yapılması yasaktır. Dolayısıyla kilise ve manastırlar üzerinde Yakubi Hristiyanların dışındaki kişiler hak iddia edemezler. bk. Gayrimüslim Cemaat Defteri, nr. 10, s. 6, 25 Rebiülahir 1236/30 Ocak 1821.

47 BOA., Gayrimüslim Cemaaat Defteri, nr. 15, s. 20; Gayrimüslim Cemaat Defteri, nr. 12, s. 9.

48 *Takvim-i Vekayi*, 3 Ramazan 1251/23 Aralık 1835.

bu paylaşıma riayet etmemişlerdir. Tartışmaların esas noktası da burasıdır.[49]

Yukarıdaki ifadelerinden anlaşılacağı üzere Katolik patriği suçlu olarak Yakubileri görüyordu. Ancak hükümet için sorunun başka bir boyutu vardı. Reayanın dini tartışmaları hükümeti alakadar eden bir durum değildi. Ancak problemin idari bir takım bölünmelere neden olması ve devletin emniyet ve asayişini tehdit etmesi hükümeti farklı adımlar atmaya zorluyordu. Dolayısıyla problem Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye'de ele alındı. İki tarafın temsilcileriyle, Rum patrikleri ve metropolitlerin de hazır bulunduğu mecliste olayın siyasi ve mezhepsel yönü ele alındı. Yapılan görüşmeler sonucunda şu karara varaldı: *Katoliklerin iddia ettileri gibi Süryaniler iki sınıf değildir. Geçmiş yıllarda ellerine verilmiş olan evamir-i âliye, senedât ve sahih-i şer'iye'de bunların tek bir sınıf olduğu açıkça belirtilmiştir. Ayrıca Yakubi ismi son zamanlarda ortaya çıkmıştır. Katoliklerin ellerinde kilise ve manastır bulunduğuna dair de hiçbir senet ve kayıt yoktur.*[50]

Mecliste Katoliklerin aleyhine bir karar çıkmış gibi gözükse de onlar vakıf malları üzerindeki iddialarından vazgeçmediler. Bu süreç yirminci yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam etmiştir.[51]

5. Kilikya Katogikosluğu'ndan Papalığa Tepki

İstanbul'da Katolik Ermeni Patrikliği'nin ihdas edilmesi, Kilikya Katogikosluğu ile birtakım sorunların yaşanmasına da yol açtı. İstanbul'da Katolik patrikliği oluşturulurken bazı eyaletlerdeki Katolikler buranın yetkisine verilmişti. Bununla birlikte Kilikya Katogikosluğu'nu ilgilendiren konularda bu katogikosluğun yetkisi mahfuz tutulmuştu.[52] Ancak yetki belirleme hususu Kilikya Katogikosluğu'na sorulmadan gerçekleştirildiğinden katogikos papaya gücendi. Katogikosa göre, Katolik Ermenilerin millet hâline geliş

---

[49] BOA., Sadaret Buyruldu Defteri, nr. 3, s. 185.

[50] BOA., Sadaret Buyruldu Defteri, nr. 3, s. 186.

[51] bk. BOA., Y. PRK. AZJ., 3/66.

[52] Tcholakian, *a.g.e.*, s. 15.

sürecinde ve bu doğrultuda alınan kararlarda kendilerinin de görüşlerine başvurulmalıydı. Çünkü bu iletişimsizlik ileriki yıllarda Kilikya Katogikosluğu ile İstanbul patrikliğini bir rekabet içerisini sürükleyebilir ve hiç de hoş olmayan sonuçlar doğurabilirdi. Hatta bu yönde bazı eğilimler yok da değildi. Örneğin, Halep'te bulunan Katolik Ermeniler özerk bir kilise kurma yönünde bir eğilime kapılmışlardı. İstanbul'daki Papalık temsilcisinin de bu özerklik çalışmalarında büyük katkısı vardı. Ancak Papalık bu durumdan habersizdi. Ayrıca Doğu Hristiyanlarının o kadar büyük idari sorunları vardı ki, böyle bir teşebbüs Papalığı başka bir sıkıntıya sokabilirdi.[53]

İstanbul'da, bir patriklik merkezinin oluşması sürecindeki iletişimsizlik, daha doğrusu Papalığın Kilikya katogikosunun görüşlerini dikkate almaması Vatikan'ın Doğu Hristiyaları ile ilgili projelerinin bir parçasıydı. Bu yüzden Papalık Lübnan'daki muhalif sesleri fazla dikkate almadı. Bu tutum, ilerleyen yıllarda Papalık ile Kilikya katogikosunun birbirinden farklı adımlar atma teşebbüslerine neden oldu. Papalık, Lübnan'daki muhalif sesleri kısmak için diplomatik ilişkilerini İstanbul'daki patriklik vasıtasıyla yürüttü.[54] Bu politika Kilikya Katogikosluğu ile İstanbul Katolik Ermeni Patrikliği'nin birleşim yılı olan 1866'ya kadar devam etti.[55] İşte bu süreci iyi anlayabilmek için Osmanlı'nın yaptığı ıslahatların niteliğini, yapısını ve hangi yönünün Papalığı memnun ettiğini, hangi yönünün ise hoşnutsuzluk meydana getirdiğini iyi irdelemek gerekir. Tekil olarak yapılan değerlendirmeler her zaman yanıltıcı olacaktır. Bu yüzden hem Papalık hem de Osmanlı tarafından atılan adımların ve uygulanan dini, idari ve siyasi politikaların bir bütün olarak ele alınması gerekir.

---

[53] Frazee, *a.g.e.*, s. 261.

[54] *Ceride-i Havadis*, 8 Rebiülevvel 1264/13 Şubat 1848.

[55] Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, s. 283.

II. Tanzimat'ın Getirdiği Yenilikler ve Papalığın Yaklaşımı

Padişah Abdülmecit'in izniyle Mustafa Reşit Paşa hem devleti kuvvetlendirmek için temel kurumlarda değişiklik yapmak, hem de Batılı ülkelerin desteğini sağlamak amacıyla Gülhane Hatt-ı Hümayûnu'nu 3 Kasım 1839'da okudu. Fermanın okunuşu sırasında, dinleyiciler arasında padişah ve nazırların yanı sıra Rum, Ermeni patrikleri ve Yahudi hahamı da bulunuyordu. Böylece Osmanlı Devleti'nde *Tanzimat* adı verilen yeni bir dönem başlamış oldu.[56] Bu hatt-ı hümayûn ile Osmanlı Devleti'nde yaşayan bütün gayrimüslimler için ırk ve mezhep farkı olmaksızın eşitlik, can, mal emniyeti sağlanıyor ve diğer din mensupları ile Müslümanlar arasındaki farklılıklar kaldırılıyordu.[57]

A. Protestanlar, Papalığı Endişelendiriyor

Tanzimat süreci Ermeni cemaati açısından geniş bir çerçevede incelendiğinde birbirinden farklı sonuçların ortaya çıktığı görülür. Getirilen haklar dışarıda eğitim almış Ermeni gençler arasında ve cemaatin orta tabakasında olumlu sonuçlar doğururken, uzun zamandır cemaatin yönetiminde olan ruhaniler ve amiralar açısından aleyhte bir sürecin yaşanmasına neden oldu.[58] Örneğin Tanzimat'ın İlanı'ndan kısa bir süre sonra 12 Aralık 1841 tarihli bir fermanla Ermeni milletinin yönetimi sivil kişilerden oluşan seçilmiş bir konseye verildi.[59] Üç yıl sonra da esnaf birliklerinden seçilen 14 temsilci-

---

[56] Bozkurt, Gülnihal, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, s. 42.

[57] Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, s. 151; Bernard Lewis, "Tanzimat ve Sosyal Eşitlik", *çev. Mine Yazıcı, Belleten*, C 62, Sayı: 234, s. 584; Ayrıca Gayrimüslimlere verilen haklarla ilgili ayrıntılı olarak bk. Akyılmaz, Gül, "Tanzimat'tan Önce ve Sonra Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü", *Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı*, s. 671- 685.

[58] Hagop Barsoumian, "The Dual Role of the Armenian Amira Class Within the Ottoman Goverment and the Armenian Millet (1750-1850)", *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, ed. Benjamin Braude ve Bernard Lewis, C I, s. 180.

[59] Yönetimde sivilleşmenin başlaması çok hararetli tartışmaların sonucunda gerçekleşmiştir. Hatta kimi zaman cemaat birberleriyle davalı hale geldiğinden sorun

ye Ermeni milletinin yüce konseyine katılma hakkı tanındı. 1847 yılında patrikle işbirliği yapacak olan iki konsey daha kuruldu. Bunlar dinî işlere bakacak olan ruhani konseyle cismani işlere bakacak olan sivil konseyden meydana gelmekteydi.[60] Padişah 7 Mayıs 1847 tarihinde verdiği fermanla Ermeni milletinin bu şekildeki örgütlenmesini onayladı. Böylece Ermeniler kendi önderlerini seçme hakkını elde etmeye başladılar. Bu bir anlamda amiraların tekelinin bozulması sürecini başlattı.[61] Tanzimatın getirdiği süreçle birlikte amira-esnaf çatışması 1863 tarihindeki Ermeni Patrikliği Nizamnamesinin yayınlanmasına kadar şiddetli bir şekilde devam etti.[62]

Tanzimat sürecinin getirdiği özgürlük ortamı Ermeni cemaati içerisinde uzun yıllardır sorgulanamayan yapıların değişmesine yol açarken bir yandan da Ermeni Kilisesi için başka bir tehlikenin kapısını aralamaktaydı. O da bu süreçten cesaret alan birçok kimsenin mezheplerini ortaya koymaktan çekinmemeleriydi. Çünkü Tanzimat'ın getirdiği ortam başka milletlere geçme güdüsünü kuvvetlendirmekteydi.[63] Özellikle Protestanlar bu süreçte İstanbul'da varlıklarını hissedilebilir derecede arttırdıklarından bu durum patrikhanenin şiddetli tepkisine neden olmaktaydı.[64]

Protestan misyonerleri aslında XIX. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nde faaliyetlerine başlamışlardı. Ermeni kilisesi de misyonerlerin faaliyetlerine ilk başlarda fazla engel olmamıştı.[65] Ancak 1844 yılına gelindiğinde Patrik Mateos bir takım yapısal

---

uzun müddet boyunca meclis-i ahkâm-ı adliyede görüşülmüştür. Bu davanın ayrıntıları için bk. *Takvim-i Vekayi*, 29 Şaban 1257/15 Ekim 1841.

60 BOA., İ. MSM., 33/937.

61 Sonyel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Koruma Sistemi ve Kötüye Kullanılışı", *Tanzimatın 150. Yılı Sempozyumu*, s. 346.

62 bk. Tercüman-ı Ahvâl, 4 Cemaziyelevvel 1278/7 Kasım 1861; Ceride-i Havadis, 21 Şaban 1288/5 Kasım 1861; BOA., İ. HR., 203/11645.

63 Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğunda Reform*, s. 125.

64 Leon Arpee, *A Century of Armenian Protestanism*, s. 18.

65 Protestanlar İstanbul'daki misyonerlik faaliyetlerininin ilk zamanlarında Rum cemaati üzerinde de çalışmalar yapmışlardır. Ancak Ermenilerin zıttına Rum patriğinin şiddetli tepkisini çekmişlerdir. Bundan dolayı Rum patriği cemaatinin Protestanların ev vaazlarına katılmasını kesinlikle yasaklanmıştır. bk. H.G.O. Dwight, *Christianity in Turkey: The Protestan Reformation in The Armenian Church*, s. 45.

adımlar attı ve Protestan olan Ermenilerle her türlü ticari ilişkilerin kesilmesini istedi.[66] Patriğin bu hareketi Protestanlığın savunucusu olan İngilterenin devreye girmesini geciktirmedi. İngiltere ve diğer Protestan ülkelerin de baskısıyla 1844 yılında mezhep değiştirme yasağı kaldırıldı.[67] Çok zaman geçmeden de Protestanlara 1850 yılında ayrı bir millet statüsü verildi.[68]

Protestanların İstanbul'daki misyonerlik faaliyetleri Katolik olan Ermenilerin de tepkisine neden olmaktaydı.[69] Hatta Ermeni kilisesi tarafından Protestanlara ticari boykot uygulandığında Katolik Ermeniler de boykota destek verdiler.[70] Çünkü Protestanların faaliyetleri Katolikleri de tehdit etmekteydi. Özellikle Robert Koleji'nin kurucusu olan Cyrus Hamlin'in faaliyetleri Katolik Ermeniler arasında büyük ilgi uyandırıyordu. Bu nedenle Protestanlar hakkındaki endişeler daha da kuvvetlenmişti.[71] Papa da bu hususdaki endişelerinden kendini alamadığından İstanbul'daki Lazarist tarikatlerinin ruhanileriyle sık sık haberleşerek onlardan raporlar aldı.[72]

Protestanlar, ilerleyen yıllarda Osmanlı vilayetlerinde açtıkları okullarda varlıklarını hissedilir derecede arttırdılar. Bu yüzden Ermeni cemaatinden birçok kimsenin Protestanlara katıldığı görüldü. Hatta bu durum Ermeni patriğinin Protestanlara göz yumduğu türünden suçlamalara kadar vardı.[73] Papalar da bununla ilgili olarak Katolik patriklerine gönderdiği birçok yazıda Ermenilerin Katolikleştirilmesi için ne gibi çalışmalar yapılması gerektiğine dair tali-

---

66 Frazee, *a.g.e.*, s. 264.

67 Bozkurt, *a.g.e.*, s. 43.

68 BOA., HR. SYS., 1774/7, 22 Nisan 1850.

69 Robert Anhegger, "Osmanlı Devleti'nde Hristiyanlar ve İç Tartışmaları II" çev. E. Özbek, *Tarih ve Toplum*, s. 17

70 B.O.A., A. MKT., nr. 21/78; Protestan misyonerlere karşı Ermeni patriğinin Katolik ve Rum Patriği ile yaptığı dayanışma için ayrıca bk. İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler" *Amme İdaresi Dergisi*, s.3; Frazee, *a.g.e.*, s. 227.

71 Dwight, *a.g.e.*, s. 138.

72 Engelhardt, *a.g.e.*, s. 66; James L. Barton, *Daybreak in Turkey*, s. 162.

73 BOA, Y. MTV., 182/96.

matlar vermeye devam etti.[74] Papaların talimatları doğrultusunda birçok kimse Katolikliğe geçmişse de tersi durumların cereyan ettiği de görüldü. Özellikle on dokuzuncu yüzyılın sonuna doğru Papalıktan istediği desteği bulamayan Ermenilerden birçok kimsenin İngiltere ve Amerika'dan yardım alabilmek için Protestan mezhebine geçtiği görüldü.[75]

B. Katolik Ermeniler ve Papalık

Katolikliğe geçen Ermenilerin kendi aralarındaki tartışmalar XVIII. yüzyılın başlarından itibaren kendini hissettirmiş ancak büyük olaylara sebebiyet vermemişti. Bunun en büyük nedeni, Ermeni kilisesinin Katolikliğe geçenlere uygulamış olduğu baskılardan dolayı Katoliklerin kendi aralarındaki problemlerin fazla ön plana çıkmamış olmasıydı. Ancak Katoliklere Osmanlı Devleti tarafından ayrı bir millet statüsü verilmesi, İstanbul Ermeni Kilisesi'nin bunlar üzerindeki baskısını büyük oranda azalttığından Katolik Ermeniler arasında geçmiş yıllarda sönük olarak cereyan eden tartışmalar alevlenmeye başladı. Bunun en başlıca nedeni, papanın Katolik cemaatine doğrudan müdahale etmek istemesi idi. Ayrıca Tanzimat'ın diğer gayrimüslim cemaatlerde olduğu gibi Katolik Ermeni cemaatine de getirdiği yenilikler, bu tartışmalara farklı bir boyut kazandırdı.[76]

Tanzimat'ın sonucunda Osmanlı Ermenilerine birçok ayrıcalıklar tanınmıştı. Bunların en önemlilerinden biri, her cemaate kendi liderlerini seçme hakkının verilmesiydi. Bu seçim hakkı Katolik Ermeniler arasında farklı algılandı. Katolik Ermenilerin bir kısmı tarafından olumlu görülürken bir kısmı tarafından ise tehlikeli bulundu. Bu farklı algılamanın temel sebebini anlayabilmek için İstanbul'daki Katolik Ermeni grupların yapılarını, birbirlerine bakışlarını ve beklentilerini irdelemek gerekir.

---

[74] BOA, Y. PRK. AZN., 3/21.

[75] BOA., HR. SYS., nr. 2819/10; 2741/48.

[76] Türkan, "İstanbul'daki Katolik Ermeni Gruplarının Sorunları ve Papalığın Müdahaleleri", s. 326.

İstanbul'daki Katolik Ermeniler arasında genel olarak Antonyan tarikatı[77] rahipleri, Ermeni kilisesine yakın duran Katolikler, Viyana ve Venedik Mihitarist grubu ve Propaganda'da yetişmiş ruhbanlar bulunmaktaydı. Mihitaristler hem kendi aralarında hem de Antonyan tarikatı mensubu olan kişilerle birçok tartışmalı meseleleri olmasına rağmen esas problemlerini Propaganda'dan yetişmiş kişilerle yaşıyorlardı.[78] Katolik Ermenilerin ruhani liderlerinin papa tarafından belirlenmesi, özellikle Venedik Mihitaristlerinin tepkisini çekiyordu. Bu grup, kuruluşundan beri İstanbul Serpiskoposluğu'nu belirleme yetkisini Papalığın elinden almak için büyük gayret sarf etmiş olmasına rağmen muvaffak olamamıştı. Ancak Tanzimat'ın getirdiği ilkeler, Mihitaristlerin ümitlerinin yeniden

---

[77] Antonyan tarikati, Aziz Anthony'nin manastır ve keşişlik ilkeleri doğrultusunda XVI. yüzyılda kurulmuştur. Daha çok Lübnan dağlarındaki köylü keşişlerden oluşan bu tarikat mensupları daha sonra şehirlerde de yaygınlaşmaya başlamıştır. Zamanla bu iki grup arasında tartışmalar meydana gelmiştir. Bunun nedeni ise köylü keşişlerin şehirli keşişlerden farklı bir ruhbanlık anlayışının bulunmasıydı. Köylü keşişler kitap okumaya pek önem vermiyor, daha çok çile hayatına dayalı bir yaşam sürüyorlardı. Bu tür ayrılıklar nedeniyle iki grup, 1770 yılında birbirlerinden ayrıldılar. Papa XIII. Clement, 19 Temmuz 1770 tarihinde yayınladığı bildiriyle bu ayrılığı onayladı. Böylece Antonyan tarikati mensupları, köylü keşişler grubu diye ifade edilen Baladitler ve şehirli keşişler grubu diye ifade edilen Halepliler grubu olmak üzere iki isimle anılmaya başlandılar. Halepliler grubundan çok miktarda Antonyan Katolik Ermenisi XIX. yüzyılın başlarından itibaren İstanbul'a yerleşmeye çalışmışlardır. Kısa zamanda kendilerine manastır ve eğitim kurumları kurarak diğer Katolik Ermenilerden farklı bir grup oluşturdular. bk. Frazee, *a.g.e.*, s. 242; F. M. Rudge, "Antonians", *The Catholic Encyclopedia*, C I, s. 1155; Attwater, *a.g.e.*, s. 265-266.

Antonyanlar aynı zamanda tarihsel, hukuksal ve kilise yetkisi yönünden kendine özgü birçok özelliği bulunan bir tarikattir. Onlar tarihsel olarak kendilerini Muratyan kardeşlerinin kurduğu bir Ermeni manastırının temsilcileri olarak görmüşlerdir. Antonyan tarikatinin kurumsallaşmasına bakıldığında manastırlarının iç tüzüğü, sonraları Katolik Ermeni Katogikosu olacak olan Ardzivyan onayıyla hazırlanmıştır. Tüzük, Marunilerin Lübnan'daki Aziz Andon manastırının işleyişine bağlı kalınarak hazırlanmıştır. Bu şekilde kendi sistemlerini oluşturan bu manastır topluluğu 15 Mayıs 1735 tarihinden itibaren *Andonyan Tarikati* ismiyle anılmıştır. Manuel Poladyan, *Zımmar'u Diramor Vankin Himnargutyan 250 Amyag 1749-1999* (Zımmar Meryem Ana Manastırı'nın kuruluşunun 250. Yılı Anısına Hazırlanan Kitap), s. 76-77. Ermenice bu eserin temininde ve çevrilmesinde yardımlarını esirgemeyen Agop Minassian Bey'e teşekkürü bir borç bilirim.

[78] Taksim Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet, nr. 1591, s. 25.

yeşermesine neden oldu. Bu durum, aynı oranda da Propaganda'yı ve Vatikan'ı endişelendirdi. Bunun nedeni, Tanzimat'ın getirdiği ilkeler gereğince yetkileri genişletilmiş ulusal bir Katolik Ermeni Meclisi'nin kurulması ve Katolik Ermenilerin bu mecliste ruhani liderlerini seçebilme ihtimalinin olmasıydı. Vatikan, bu durumu göz önüne alarak birtakım önlemler almaya çalıştı. Bunlardan en önemlisi, İstanbul'daki Katolik Ermeni cemaatinin idaresinin tamamen Propaganda ekolünden yetişmiş rahipler tarafından gerçekleştirilmesiydi. Bu amaçla papa, Katolik Ermenilerin ruhani lideri Piskopos Maruşyan'dan Propaganda'da yetişmiş Rahip Andon Hasun'u kendisine yardımcı olarak almasını istedi. Maruşyan, İstanbul'daki Katoliklerin tepkisini çekeceği endişelerini dile getirip Hasun'u yardımcı olarak atamanın uygun olmayacağını belirttiyse de papayı ikna edemedi ve onu, 1842 tarihinde kendisine yardımcı olarak aldı.[79]

1. Hasun Efendi ve Papalıkla İlişkileri

Esas adı *Andon Bedros Hasun*'dur. 15 Haziran 1809 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Kaynaklarda genellikle soyadı ile anılıp *Hasun, Hasounian, Hassoun, Hasounean ve Hassun* şeklinde farklı yazım tarzları vardır.[80]

Propaganda Fide'den mezun olan Hasun 1842 yılında İstanbul serpiskopos yardımcılığı makamına gelmiştir. 1846'da serpiskoposun ölümünden sonra bu makama tayin edilmiştir. Ruhani memurluğu Roma tarafından tayin edilen Hasun'a 1856 yılında devlet tarafından bu memurluğa dair berat verilmiştir. 1861 yılında İstanbul'daki Katolik Ermeni cemaatinin hem ruhani hem de cismani patriği olmuştur. 14 Eylül 1866 tarihinde sinod tarafından patrik olarak seçilmiş ve Kilikya ile İstanbul Patrikliği'nin birleşiminden

---

79 Frazee, *a.g.e.*, s. 261.

80 bk. BOA, İ.HR., 227/13284; Thomas J. Shahan, "Greek-Orthodox Church And Non-Uniat Armenians", *The Catholic Encyclopedia*, C I, s. 1639; *Levant Herald*, July 7, 1869/7 Temmuz 1869; Frazee, *a.g.e.*, s. 233; http://www.armeniancatholic.org/inside.php?lang=en&page_id=2319, erişim tarihi, 23 Nisan 2009; Engelhardt, *a.g.e.*, s. 285.

sonra Kilikya Katogikosu ve İstanbul Ermeni patriği makamına oturarak İstanbul'da Galata'daki patrikhanede cemaatinin işlerini yürütmüştür. Kendisine bundan sonra IX. Bedros unvanı verilmiştir. Katolik cemaati arasındaki ihtilaftan dolayı Osmanlı hükûmeti tarafından 18 Ekim 1870 tarihinde azledilmiştir. 1 Nisan 1879 tarihinde tekrar Katolik Ermeni patrikliği makamına gelmiştir. 16 Aralık 1880 tarihinde Vatikan'da kardinallik makamına terfi etmiş ve Haziran 1881 tarihinde de Katolik Ermeni Patrikliği görevinden istifa etmiştir. 28 Şubat 1884 tarihinde Roma'da ölmüş ve orada gömülmüştür.[81]

Papalığın doğu kiliseleri ile ilgili projelerini iyi anlamak ve XIX. yüzyıldaki Osmanlı-Papalık ilişkilerini daha yakından görebilmek için Hasun'un rolünü iyi irdelemek gerekir. Çünkü onun 1842 yılından başlayıp 1880 yılında Vatikan'a kardinal olarak atanıncaya kadar yaşadığı süreç, çok renkli siyasi ve dinî olaylara sahne olmuştur. Hasun, dinî liderlik özelliğinin yanında diplomatik kişiliği de kuvvetli olan bir kişi idi. Özellikle Balkanlar'daki Katolikler üzerinde onun büyük bir ağırlığı vardı. Ancak onun Papalık'la koordineli olarak yaptığı faaliyetler, hem Osmanlı'nın hem de Katolik Ermenilerin aleyhine gelişen bir süreci ortaya çıkardı. Bu yüzden de o, hem kendi cemaatinin hem de Osmanlı'nın yoğun tepkilerini üzerine çekti. Papalığın Hasun'la ilgili ilk çalışması, onun İstanbul başpikopos yardımcılığı makamına getirilmesi idi. Onun İstanbul başpiskopos yardımcılığı makamına getirilmesi, Papalığın uzun vadeli bir planının ilk aşamasıydı. Ancak Katolik Ermeni cemaatine danışılmadan Hasun'un muavinliğe getirilmesi bu makamda gözü olan Venedik Mihitaristlerini çok kızdırdı. Fakat papa yine de onları dinlemedi.[82]

---

[81] bk. BOA, İ.MMS., 9/369; İ. HR., 181/10046; İ.HR., 227/13320; HR. SYS., 1769/50; *Takvim-i Vekayi*, 3 Cemaziyelahir 1277/17 Aralık 1860; www.fiu. Edu/mirandas/1880.htm, erişim tarihi, 17 Şubat 2008.

[82] Taksim Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet, nr. 1591, s. 27. Piskopos Maruşyan'ın tavırlarından hoşlanmayan Venedikli Mihitaristler onun bu görevden alınması için çok çaba sarf etmişler ancak bunda muvaffak olamamışlardır. bk. Taksim Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet, nr. 1591, s. 27

Katolik Ermenilerin cismani patriği olan Karabet'in hastalıktan dolayı 1845 yılında istifası nedeniyle yeni bir patriğin atanması gerekmişti.[83] Cemaatin ileri gelenleri ve ruhbanlar toplanarak Andon Hasun'u yeni bir patrik olarak seçtiklerini belirten dilekçelerini Hariciye Nezareti'ne verdiler.[84] Padişah tarafından da daha önceki patrik atamalarında olduğu gibi devlete verilmesi gereken ödemelerin yapılması istenerek Hasun'a berat verildi.[85] Çok geçmeden Maruşyan'ın 1846 yılında vefatı üzerine onun yerine papa tarafından Hasun tayin edildi ve başpiskoposluk rütbesi verildi. Doğal olarak Hasun, Katolik Ermeni cemaatinin hem ruhani hem de cismani patriği olmuş oldu. Böylece Papalığın planı adım adım uygulanmış oluyordu.[86]

Hasun'un, cemaate danışılmadan tek taraflı olarak başpiskoposluk rütbesine çıkarılması, İstanbul'daki Katolik Ermeniler tarafından tepkiyle karşılandı.[87] Özellikle Antonyan tarikatine mensup olan Katolik Ermenilerle Mihitaristler, papanın bu hareketinin, Katolik Ermenileri Latinleştirme amacı taşıdığını belirterek duruma sessiz kalmayacaklarını dile getirdiler.[88] Bu durum, gruplar arasında birçok tartışmaya neden olduğundan cemaatin birçok millî işinde de aksamalar meydana gelmiştir.[89]

Katolik Ermeniler arasında papanın hükümranlığı ve Latinleşme meselesi siyasi ve idari konularda büyük sorun meydana getir-

---

83 BOA, İ.HR., 29/1346.

84 BOA, İ. HR., 29/1352.

85 Hasun'a verilen patriklik beratında Karabet'in yaşlı olup milletin işlerine bakmaya güç yetiremediğinden dolayı patriklikten istifa ettiği belirtilmiştir. Beratta dikkati çeken diğer bir husus ise patriğin seçimini Katolik Ermenilerin ileri gelenleri gerçekleştirmiş ve Hasun, bu milletin ileri gelenlerinin tüm oyunu almıştır. Ayrıca beratta Hasun için *daha önce de milletin işlerine baktığı ve güvenilen kişilerden olduğu* vurgulanarak cemaatinin güvenini kazanan kişilerden olduğu belirtilmiştir. bk. BOA, Gayrimüslim Cemaat Defteri, nr: 13, s. 28-29.

86 Türkan, "İstanbul'daki Katolik Ermeni Gruplarının Sorunları ve Papalığın Müdahaleleri", s. 328.

87 BOA, İ..MMS., 38/1600.

88 Taksim Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet, nr. 315, s. 11.

89 BOA, İ. HR., 91/4443; 203/11641.

mesine karşılık, teolojik konulardaki ihtilaf daha az olmuştur. Genel olarak kilise liturjilerine ve ayinlerine bakıldığında hem Katolik hem de Ortodoks Ermeni mezhebinin inançlarının yansımalarının bulunduğu görülür. Örneğin Katolik Ermeniler, Ortodoks Ermenilerle aynı âdetleri takip etmektedir. Ekmek-Şarap Ayini'nde Roma usullerine uymaktadır. Papaz takdislerinde Latin ayin usulünden taklit edilmiş formülleri kullanmaktadırlar. Noel'i 25 Aralık'ta, Epifani'yi[90] 6 Ocak'ta kutlamaktadırlar.[91] Perhiz ve diğer kutlamalarda hemen hemen Katolik Kilisesi'nin usullerini benimsemişlerdir. Kutsal Ruh'un çıktığı yer konusunda Latin Katolik Kilisesi'nin görüşünü kabul ederek Latince "Filyök" (oğuldan da) ekini ilave etmişlerdir. Yani Ortodoks kiliselerin "Kutsal Ruh'un babadan çıktığı inancına karşı Latin Katolik Kilisesi'nin kabul ettiği "babadan ve oğuldan bir prensip olarak çıkmıştır" anlayışını kabul etmişlerdir.[92]

2. Papalık Temsilcisinin İstanbul'daki Temasları

Osmanlı hükûmeti, Katolik Ermenilere ayrı bir millet statüsü vermekle birlikte Ermeni Patrikhanesi'ni gücendirmemek için bir denge politikası izledi. Örneğin 1830 yılında Katolik Ermeniler ayrı bir millet olarak kabul edilmekle birlikte 1835 yılına kadar milletbaşına patriklik ünvanı verilmedi. Ancak bu durum, ilerleyen yıllarda sorunlara neden oldu. Katolik Ermeniler, cemaatin milli ve dinî işlerini çözecek olan bir millet meclisine de tam anlamda kavuşamamışlardı. Bunun nedeni ise diğer milletlerden farklı olarak ruhani liderlerinin bu mecliste seçilemiyor olmasıydı. İşte bu sorunlardan dolayı Propaganda grubu cemaatin üzerinde papanın gücünün arttırılmasını isterken diğer Katolik gruplar ise papayı ruhani açıdan üstün kabul edip kendi dinî liderlerinin seçimi ve cemaat kurumlarının işleyişi ile ilgili uygulamaların kendi meclislerince belirlenmesini istiyorlardı. Papa, muhalif Katolik Ermenilerin bu

---

[90] Epifani: Hz. İsa'nın müneccimler tarafından temsil edilen Gentileler'e ilk görünmesiyle Ürdün nehrinde hanlığının işareti olarak vaftiz olmasını sembolize eden bir bayram. bk. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C 27, s. 350.

[91] Ortodoks Ermeniler her ikisini birleştirerek 6 Ocak'ta kutlamaktadırlar.

[92] Abdurrahman Küçük, *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, s. 158.

itirazlarını başlangıçta görmezden gelmiş ancak tepkiler çoğalınca temsilcilerini İstanbul'a göndermek zorunda kalmıştır. Bunlardan ilki, İnnocenzo Ferrieri'nin İstanbul'da Katolik Ermenilerle ve Osmanlı hükûmeti ile yaptığı görüşmelerdir.

Hasun'a 1846 yılında İstanbul başpiskoposu rütbesi verilmesi karşısında Katolik Ermenilerden on iki amira[93] papaya mektup yazarak cemaatlerinin içinde bulunduğu problemi çözmesini rica ettiler. Bu durum karşısında papa, Hasun'a mektup yazarak konu ile ilgili bilgi vermesini istedi. Hasun, 1847'nin Mayıs'ında papaya yazdığı çok gizli mektubunda problemin kaynağının özellikle Mihitaristlerin İstanbul Serpiskoposluğu'nu elde etme çabasından kaynaklandığını belirtti. Bunun için de birtakım önlemlerin alınmasını istedi. Bu önlemlerden en başta geleni, İstanbul Başpiskoposluğu seçiminin Dersaadet'teki ruhbanlar vasıtasıyla yapılması ve yeni piskoposluk bölgelerinin oluşturularak Propaganda'nın hâkimiyetinin sağlanmasıydı.[94] Hasun'un gönderdiği mektubu inandırıcı bulan papa, muhaliflerin şikâyetlerini fazla dikkate almadı. Ancak Katolik Ermeniler arasındaki problemlerin devam etmesi, Vatikan'ı yeni bir adım atmaya zorladı. Bundan dolayı IX. Pie (1846-1878)[95], Papalık makamına daha henüz yeni oturmuşken problemin çözümü için temsilcisi Sayda başpiskoposu İnnocenzo Ferrieri'yi 16 Ocak 1848 tarihinde İstanbul'a gönderdi. Ferrieri'nin İstanbul'a gelişine Osmanlı hükûmeti tarafından büyük önem verildi. Hariciye Nazırı[96] Âli Paşa, papanın elçisinin onuruna bir zi-

---

93 Osmanlı Devletinde yüksek mevkilerde görev alan Ermeni kişiler için kullanılan isim.

94 Taksim Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet, nr. 1591, s. 23.

95 IX. Pie, on dokuzuncu yüzyıla damgasını vurmuş olan çok önemli bir papadır. Onu önemli kılan etmenlerden biri Doğu kiliselerini Vatikan'ın şemsiyesi altına alma projeleridir. Diğeri de I. Vatikan Konsili'ni toplaması ve papaların yanılmaz olduğu ilkesini bu konsilin gündemine getirmesidir. Bu türden projeleri nedeniyle o, 32 senelik papalık görevi boyunca Osmanlı ve Avrupa'da her zaman gündem oluşturmuştur. IX. Pie'nin kilise eğitiminin başlangıcından vefatına kadar olan sürecin ayrıntıları için bk. John R. G. Hassard, *Life of Pope Pius IX.*, s. 12-68; W. E. Gladstone, *Rome and The Newest Fashions in Religion Three Tracts (The Vatican Decrees, Vaticanism, Speeches of The Pope)*, s. 51-109.

96 Hariciye nazırı, bugünkü anlamda dış işleri bakanını ifade eder.

yafet düzenledi ve İstanbul'daki bütün yabancı elçileri de davet etti.[97]

a. Rum Patriğinin Tepkisi

Ferrieri'nin İstanbul'a gelişi hem Osmanlı hem de Papalık açısından önemliydi. Papalık açısından önemi Katoliklerin problemlerinin çözümü, Osmanlı ile yapılabilecek anlaşmalar ve Katolik olmayan diğer Doğu Hristiyanları ile ilgili diyalog çalışmalarıydı.

Ferrieri İstanbul'a geldiğinde beraberinde Osmanlı Devleti'nde yaşayan Doğu Hristiyan liderleri için yazılmış papanın mektubunu da getirmişti. Mektubun içeriğinde doğudaki Hristiyan kiliselerinin geçmişteki başarılarından bahsedilmekte ve tüm Hristiyanların papayla aynı safta olmamasından duyulan rahatsızlık dile getirilmekteydi. Mektupta Papalık tarafından birtakım garantiler de verilmişti. Örneğin Doğu Hristiyanları, Roma ile birleşirlerse kendi mezheplerinde kalmaya devam edecekler ve kilise yasaları değiştirilmeyecekti. Bu yüzden Vatikan'la birleşmekten korkmanın bir anlamı yoktu.

Papalığın mektubu, Ferrieri vasıtasıyla İstanbul Rum Patriği IV. Antimos'a iletildi. Ancak patrik mektubu reddetmekle kalmadı, Roma Kilisesi'nin dine karşı olduğunu belirten 15 maddelik mektubunu da papaya gönderdi. Antimos ayrıca *"Papanın gönderdiği misyonerler, doğudaki Ortodoks inancına saldırmak yerine batıdaki heresileri (Batı'daki din karşıtlarını) yola getirse daha iyi olur."* diyerek papanın mektubunun kaçınılması gereken bir baş belası olduğunu belirtti.

Papanın mektubu Rum patriğinin dışındaki diğer Doğulu patriklere de iletilmişti. Onlar da Rum Patriği Antimos'un tavrına benzer bir şekilde karşılık verdiler.[98]

---

[97] *Ceride-i Havadis*, 8 Rebiülevvel 1264/13 Şubat 1848; Ferrieri ile Katoliklerin problemlerinin görüşülmesinin yanında Osmanlı-Vatikan ilişkileri açısından da önem arz edecek hususlar görüşülmüştür. Bunlardan biri Âlî Paşa ile Ferrieri arasında yapılan görüşme sonucunda Katoliklerin menfaatinin korunması için İstanbul'da bir papalık memurunun bulundurulması hususudur. bk. BOA, HR. MKT., 20/25.

[98] bk. Frazee, *a.g.e.*, s. 227.

Osmanlı hükûmetinin elçinin gelişini önemsemesi iki nedene dayanmaktaydı: Bunlardan birincisi, Katolik Ermeniler arasında meydana gelen tartışmaların bitirilmesi; ikincisi ise Kudüs Patrikliği'nin yeniden kuruluşu ile ilgili olarak müzakerelerde bulunulması idi.[99]

Uzun yıllardır kapalı olan Kudüs Patrikliği'nin Osmanlı'nın iyi niyetli çabalarıyla açılması Papalığı çok memnun etmişti. Osmanlı Devleti ile Vatikan arasında yapılan antlaşma ile 1848 yılında kurulan Kudüs Patrikliği'ne Paris misyonunda yetişmiş olan Monsenyör Valerga atandı.[100] Patrikliğin yapısı ile ilgili de şu kararlar alındı: Patriklikte görev yapacak din adamlarının yarısı Osmanlı vatandaşı olacaktı. Ancak patriği Roma atayacaktı. Patriğin topluluk üzerinde idari yetkileri olmayacak, toplulukla devletin ilişkileri Fransız elçisi kanalıyla yürütülecekti. Patrik ve vekilleri, eyalet meclisinde de yer alacaklardı.[101]

Ferrieri, İstanbul'daki yoğun diplomasisi arasında Katolik Ermeniler sorunuyla da yakından ilgilendi. Kısa zaman içerisinde Katolik cemaati içindeki tartışmaların sebeplerini geniş bir biçimde soruşturdu ve çözümün de ulusal bir meclisin kurulmasıyla gerçekleşebileceği sonucuna vardı. Ancak Hasun, ruhani bir lider olmanın yanında usta da bir diplomat olduğundan Ferrieri'yi ulusal bir meclisin kurulmasının gerekli olmadığı yolunda ikna etti.[102]

Bu iki nedenle birlikte IX. Pie'nin Papalık makamına oturuşu için yapılan tebrik merasiminde Osmanlı Devleti'nin Viyana'daki elçisinin orada hazır bulunması papayı çok memnun etmişti. Bundan dolayı Ferrieri'nin ziyareti, bir anlamda da iade-i ziyareti kapsayan bir teşekkür niteliğindeydi.[103] Bu yüzden Papalık tarafından

---

[99] Mehmet Aydın, "Katolik Misyonerliğin Dünü ve Bugünü", s. 114.

[100] Eneas Macdonell Dawson, *Pius IX. And His Time*, s. 22.

[101] Bozkurt, *a.g.e.*, s. 188. Kudüs'te kurulan bu patriklikten sonra Papalık burada birçok kurum kurdu. Kilise eğitimi için açılan kolej ve seminerlerin yanında hacılar için de birçok yenilikler yapıldı. bk. Eneas Macdonell Dawson, *Pius IX. And His Time*, s. 399.

[102] Frazee, *a.g.e.*, s. 262..

[103] BOA, İ. MSM., 32/902.

Osmanlı'ya önemli hediyeler de gönderilmişti. Bu hediyelerin içerisinde Roma'daki Trajan direğinin pirinçten yapılmış yaldızlı modeli, mozaikten imal edilmiş üçayaklı tabla, Papalığın basmahanesinde yapılmış basma resimler mecmuası ve altın, gümüş ve bakır madalyalar basılmış ise onların numuneleri yer almaktaydı. Ferrieri, Hariciye Nezareti'ne giderek papanın mektubunu da teslim etmişti. Ancak o, padişah ile müsait bir günde yüz yüze görüşüp bu mektubu ve diğer hediyeleri bizzat kendisinin takdim etmesi için ricada bulunmuştu. Hatta diğer hediyeler takdimden kısa bir süre önce Mabeyn-i Hümayûn'un yakın bir yerine taşınıp görüşme anı geldiğinde bunları kendisinin padişaha takdim etmesini de istediğinden bu durum padişaha sorulmuş ve onun isteği doğrultusunda Ferrieri, bu hediyeleri padişaha takdim etmiştir.[104]

3. Papa Muhaliflerinin Osmanlı'dan Beklentileri

Papalık makamı tarafından problemlerinin çözülemediğini gören Hasun muhalifleri, tekrar Babıâli'ye müracaat ederek cemaat işlerinin sağlıklı bir şekilde görülebilmesi için bir meclis oluşumuna izin verilmesini istediler. Onlara göre Tanzimat'ın gereğince Osmanlı Devleti'nde yaşayan bütün gayrimüslim unsurlara, kendi ruhani reislerini seçme hakkı tanınmıştı. Diğer milletlerde uygulanan Tanzimat'ın bu hükümleri kendi cemaatlerinde de uygulanmalıydı. Meclis isteyen grup, bu isteklerine başka bir neden olarak da cemaatin eğitim vs. işlerinin yerine getirilemediğini ve bu yüzden de cahil bir grup yetiştiğini öne sürdüler. Bunun için de altında 200 imzanın bulunduğu uzun bir dilekçe vererek Katolik cemaati meclisinin şu temeller üzerine kurulmasını Babıâli'den rica ettiler. Bunlar şu hususlardan oluşuyordu:

1) Katolik Ermeni Meclisi on iki kişiden meydana gelecek ve bir de logofet[105] bulunacak.

---

[104] BOA, İ. MSM., 32/901.

[105] Logofet, Osmanlı Devleti'nde patrikhane ile devlet arasında bir tür aracılık yapan rahip olmayan sivil memurlara denir.

2) Meclis, patriğin riyaseti altında olacak.

3) Azaların memurluk süresi iki yıl olacak ve her iki yılda bir aza değişimi olacak.

4) Meclisin kendine ait bir mührü bulunup milleti ilgilendiren bütün hususlarla ilgili olarak dile getirilecek olan maruzatlar, sadece patriğin mührü ile değil meclisin mührü ile beraber mühürlenmiş olacak.

5) Meclis azasından birinin uygun olmayan bir hareketi ortaya çıkar ve bu durum herkesin indinde sabit olursa o kişiye görevinden el çektirilecek.

6) Patriğin azledilip değiştirilmesi gerektiğinde bütün esnaf ve cemaatin çoğunluk oyu ile oylanıp değiştirilebilecek.[106]

Hariciye Nezareti'ne yukarıdaki şartları içeren bir meclisin oluşumu için dilekçe veren Hasun muhalifleri, meclis için seçilecek olan azaların isimlerini dahi takdim etmişlerdi. Buna karşılık Hasun taraftarları da ayrı bir dilekçe düzenleyerek cemaatin arasında aslında problem olmadığını, problem çıkaranların ise *ötede beride meclisler düzenleyerek fitne çıkaran kişiler* olduğunu sekiz yüz imza ile Babıâli'ye ilettiler. Ayrıca patrikten memnun olduklarını da dile getirerek zaten kendilerinin millî işlerinin görüldüğü bir meclisinin bulunduğunu ve ayrı bir meclis yapılmasına gerek olmadığını söylediler.[107]

Katolik Ermenilerin dünyevi işlerinin görüldüğü bir meclis vardı. Ancak bu meclis cismani patriğin egemenliği altında olup yetkileri çok sınırlıydı. Meclis isteyen grup ise geniş tabanlı bir meclis kurulup kendi ruhani liderlerini de seçmek ve dolayısıyla Vatikan'ın cemaat üzerindeki etkisini kırmak istiyorlardı. Babıâli, iki tarafın karşılıklı suçlamalarını içeren dilekçeleri incelediğinde öncelikli olarak problemin, devletin asayiş ve hukukuna zarar vermeyecek bir şekilde çözümlenmesi gerektiği sonucuna varıldı. Bu-

---

[106] BOA, İ. MSM., 34/976, 1. varak.

[107] BOA, İ. MSM., 34/976, 2. varak.

nun için de Katolik Ermenilerin ileri gelenleri ile konu, enine boyuna müzakere edildi. Müzakereler sonucunda meclis teşkili için dilekçeleri veren kişilerin çoğunun Venedik Mihitaristlerinden oluştuğu ve onların ise toplumun aşağı tabakasından olduğu, dolayısıyla da onların görüşlerine itibar edilmemesi gerektiği belirtildi.[108]

Venedik Mihitaristlerinin Osmanlı hükûmeti üzerinde bırakmış olduğu olumsuz etki, onların İstanbul'da birkaç yıldır sürdürdükleri faaliyetlerden kaynaklanmaktaydı. Onlar, İstanbul'daki Katolikleri kendi taraflarına çekmek için özellikle eğitim alanında faaliyette bulunuyorlar ve bu amaçla nizamnameler hazırlayıp, devletten gizli cemiyetler kuruyorlardı. Halktan da haksız yere para topluyorlardı. Sadrazam arz tezkiresinde, *"Mihitaristlerin talebiyle meclisin teşkili hem patriğin dinî ve dünyevi işlerine zıt hem de devletçe münasip olmayacağından bu meclisin teşkiline müsaade edilmemesi gerekir."* diyerek padişaha uyarıda bulundu.[109]

Mihitarist taraftarlarının isteklerinin yerine getirilmemesi karşısında ne gibi sonuçların doğabileceği Meclis-i Vükela'da[110] müzakere edildi. Müzakereler sonucunda onların *ikide bir gizli olarak cemiyet teşkil etmelerinin ve meclis oluşumu için teşebbüste bulunmalarının uygun olmayacağının* onlara bildirilmesine karar verildi.[111] Ancak devletin bu kararlılığı karşısında Mihitaristlerin *"Hükûmet, maarifin ilerlemesini engelliyor."* gibi uluslararası yaygaralar koparması da ihtimal dâhilindeydi. Bunun için Mihitaristleri ikna etmenin yolları arandı. İki görüş öne sürüldü: Birincisi, Katolik Ermeni pat-

---

108 BOA, A. AMD., 1/93.

109 BOA, İ. MSM., 34/976, 3. varak.

110 Meclis-i Vükela, bugünkü anlamda bakanlar kurulunu ifade eder. Meclis-i has, meclis-i mahsus ve meclis-i has vükela gibi farklı isimlerle de anılır. Meclis-i Vükela Osmanlı Devleti'nde sadrazamın başkanlığında oluşturulan ve bütün bakanlarla beraber şeyhülislamın da yer aldığı bir meclistir. Burada devletin genel siyaseti ile ilgili önemli kararlar alınmıştır. Nezaretlerde ve alt kademedeki meclislerde alınan kararlar, padişahın onayına sunulmadan önce bu mecliste nihai şeklini almıştır.

111 BOA, HR. TO., 409/17.

riğinin, cemaat lideri sıfatıyla, bu tür teşebbüslere kalkışmaması için Mihitaristlere uyarıda bulunması; ikincisi ise iki tarafın da birlikte çağrılarak Babıâli'de gerekli uyarıların yapılması idi. Ancak Meclis-i Vükela, Mihitaristlerin zaten patriğe zıt olduklarından hareketle patriğin böyle bir uyarı yapması düşmanlığı daha da arttıracağından birinci şıkkın zorluğunu, iki tarafın birlikte çağrılıp tembihlerde bulunulmasının da sanki onları muhakeme ediyormuş gibi bir izlenim doğuracağından bu ikinci şıkkın da uygulanmasının zorluğunu dile getirdi. Bu iki ihtimali uygulamanın zorluğu, Osmanlı hükûmetinin gayrimüslim cemaatlerin çoğunda karşılaştığı genel bir problemdi. Hükûmet, bunun karşısında ara bir formül bularak iki tarafın ileri gelenlerinin ayrı ayrı hariciye nazırının yalısına çağrılarak uyarılarda bulunulmasına karar verdi. Ayrıca bu karardan sonra yine de aralarındaki düşmanlıkları artıp asayişi tehdit edecek bir durum ortaya çıkarsa hükûmetin tavrının daha da sertleşeceğine dair tembihlerde bulunuldu. Patriğe de bu gibi durumların ortaya çıkmaması için cemaat içerisinde sükûneti sağlaması gerektiği uyarısı yapıldı.[112]

III. Papalığın İtalya'dan Kovulması ve Sultan Abdülmecit'in Üzüntüleri

Fransız İhtilali'nin sonucunda Papalık makamını tehlikeye sokan birtakım isyanlar meydana gelmişti. Bu ihtilal sonrası meydana gelen gelişmeler, İtalya'da siyasal birliğe yönelik faaliyetleri arttırmıştı. Bundan dolayı da Orta İtalya'da büyük bir hâkimiyeti olan papanın iktidarı tehlikeye girmişti. Ayrıca 1848 yılında papanın en önemli adamlarından biri olan Pallergino Rossi'nin bir suikasta kurban gitmesi, Papa IX. Pie'yi endişelendirdiğinden kendisi Napoli krallığına sığınmak zorunda kaldı. İtalya'nın siyasal birliği için mücadele veren cumhuriyetçiler, 1849 yılının şubatında Roma'yı ve kilisenin topraklarını ele geçirdiler. Bu işgal, papaların dünyevi hâkimiyetinin bitmesi anlamına geliyordu. Bundan dolayı da

---

[112] BOA, İ. MSM., 34/976, 3. varak; 34/977.

IX. Pie Fransa, Avusturya ve İspanya başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesinden yardım istedi. Fransa Devlet Başkanı Lois Napolyon gönderdiği özel kuvvetlerle Roma'yı ele geçirip tekrar papaya verdi. Böylece Papa IX. Pie, Avrupa'daki birtakım devletlerin yardımı sayesinde 1849 yılından 1870 yılına kadar dünyevi hâkimiyetini korumuş oldu.[113]

Papa IX. Pie yaşadığı sıkıntıları, Hasun'a gönderdiği mektupla haber veriyordu. O, gönderdiği mektuplardan birinde Vatikan'dan tecrit edilmesini şu duygularla ifade etmişti:

"Kısa zaman önce Osmanlı padişahının huzuruna çıkıp Roma'da meydana gelen fitne ve ihtilalin ardından 16 Kasım 1848 tarihinde Kuririnal diye isimlendirilen sarayımızda birtakım fitneci ve eşkıya takımından adamlar birleşerek hakkımızda her türlü cebri muameleyi yapmaya cesaret etmişlerdir. Biz de bu fena muameleden ve daha büyük tehlikelerden kurtulmak için tıpkı Hazreti İsa ve havarilerinden bize manevi miras olarak intikal eden vazifenin gereğince geçici olarak Roma'dan ve memleketimizin sınırlarından çıkarak Gajeta denilen yere geldiğimizi ve bu vesile ile de padişah hazretlerine sevgi ve bağlılığımızı bir defa daha arz etmek istiyoruz. Bu münasebetle bizim bağlılığımızı ve muhabbetimizi padişah hazretlerine arz etme görevi sizin tarafınıza havale edilmiştir. Size karşı olan muhabbetimizi ispat etme konusunda, sizin ve emriniz altındaki bütün Katolik cemaatinin rahat ve huzuru için en içten duygularımızla hep yanınızdayız."

Papanın Hasun'a gönderdiği bu mektup, daha sonra Sultan Abdülmecit'e takdim edildi. Padişah mektubu okuduktan sonra papaya bir cevabi mektup yazdı. Mektubunda papanın Vatikan'dan zorla çıkarılmasına üzüldüğünü, en kısa zamanda eski yerine dönmesini temenni ettiğini belirtti.[114]

---

[113] bk. Çoban, *a.g.e.*, s. 177.

[114] BOA, İ. HR., 49/2347, 2. ve 5. varak.

IV. Hasun'un Roma'ya Gidişi ve Sonuçları

Hükûmetin uyarıları karşısında Hasun, sükûneti sağlamaya çalıştıysa da bunda başarılı olamadı ve çok geçmeden de patriklikten istifa etti.[115] Verdiği istifa dilekçesinde kendisinin uzun zamandan beri hasta olduğunu belirterek hava değişimine gereksinimi olduğunu belirtti.[116]

Hasun'un istifası padişah tarafından kabul edildi ve kısa zaman içinde yapılan seçim sonucunda Erzurum Murahhasası Selviyan Efendi patrik olarak atandı.[117] Çok zaman geçmeden Selviyan, eski patrik Hasun'un Roma'ya gitme isteğini belirten bir dilekçeyi Hariciye Nezareti'ne verdi. Dilekçesinde, Hasun'un gitmek isteme nedeninin papanın Roma'daki isyan hareketlerini bastırıp tekrar kendi hükûmetini ortaya koyduğundan onu tebrik amaçlı olduğunu belirtti. Selviyan Efendi dilekçesinde ayrıca Hasun'a yol harçlığı verilmesinin Katolik milleti tarafından sevinçle karşılanacağına dair devletten niyazda bulundu. Sadrazam, padişaha yazdığı arz tezkiresinde Hasun'un Roma'ya gönderilmesinin Osmanlı ile Papalık arasındaki ilişkilerin gelişmesine yardımcı olacağını belirterek kendisine beş yüz kuruş atiyye-i seniyye verilmesinin uygun olacağını belirtti. Padişah tarafından sadrazamın istekleri uygun görüldü ve yol harçlığı verilerek Hasun Roma'ya gönderildi.[118]

---

115 Hasun'un istifası ile ilgili olarak 10 Mart 1870 tarihinde Hasun karşıtlarından olan Diran, Oseb, Ovanis ve Agop tarafından saderete verilen arzuhâlde Hasun'un İstanbul Serpiskoposluğu yıllarından (1830) itibaren 1870 yılına kadar Katolik cemaati içerisindeki faaliyetlerinden bahsedilmiştir. Onun 1848 yılındaki istifası ile ilgili olarak da geçmişe dönük şu bilgiler verilmiştir: "Hasun Roma'ya bağlılığını ifade etmek için gittiğinde devletin memurluğu makamında olan İstanbul Patrikliğini Roma'ya bağlamak isteyerek serpiskoposluk makamının usul ve nizamına aykırı davranmıştır. Cemaatin haberi olmadan Roma tarafından gizlice uhdesine ihale ettirdiği sırada İstanbul unvan ve memurluğunu da elde etmeye muvaffak olmuşsa da cemaatin isteği üzerine bu patriklik makamından azledilmiştir". bk. BOA, İ. MMS., 38/1600.

116 BOA, İ. HR., 48/2273; A. AMD., 15/49.

117 BOA, Gayrimüslim Cemaat Defteri, nr. 13, s. 40; İ. HR., 48/2289.

118 BOA, İ. HR., 57/2677.

Hasun'un Roma'ya gönderilmesi ve yeni patriğin daha ılımlı bir siyaset izlemesi, cemaat içerisindeki kavgaları bir nebze olsun azalttı. Bu arada Katoliklerin ileri gelenleri Katolik Patrikhanesi'nde bir meclisin yapılmasının tartışmaları sona erdireceği düşüncesiyle patriğe bu konudaki isteklerini dile getirdiler.[119] Patrik de onların isteğini uygun görerek Hariciye Nezareti'ne bir dilekçe yazdı ve cemaatinin isteklerini bildirdi. Ancak bu arada esnaf grubundan birkaç kişi Babıâli'ye tam zıt yönde bir dilekçe vererek böyle bir meclisin kurulmasına karşı olduklarını dile getirdiler. Babıâli yaptığı incelemeler sonucunda meclisin oluşturulmasını istemeyen grubun itibar sahibi kişilerden olmadığını belirtti ve Osmanlı açısından önemli olanın kişilerin *devlet nazarında bilinmiş, tecrübeli reisler, ileri gelenlerin sözleri olduğu ve sözün ayağa düşürülmemesi gerektiği* vurgulandı ve meclisin kurulması uygun görüldü.[120]

Burada dikkat çeken hususlardan biri de Babıâli'nin, patriğin görüşünü dikkate almasıdır. Çünkü daha önce Hasun zamanında da böyle bir meclisin kurulması için Katolik Ermenilerin bir kısmı tarafından istek geldiğinde hükûmet, patriğin görüşü doğrultusunda meclisin kurulmasına izin vermemişti.[121]

A. Katoliklerin Meclis Nizamnamesi Onaylanıyor

Katolik Ermenilerin cemaatleri için meclis teşkili isteği kısa zaman içerisinde padişah iradesiyle onaylandı. Daha sonra Katoliklerin ileri gelenleri tarafından seçilen on iki aza[122] bir araya gelerek meclis nizamnamesi yapmaya çalıştılar. Yapılan müzakereler neticesinde taslak halinde bir nizamname hazırladılar ve patriğe sundular. Patrik de taslağı sadrazama sundu ve padişahın onayıyla ye-

---

[119] BOA, İ. HR., 56/2610.

[120] BOA, A. AMD., 11/24.

[121] bk. BOA, İ. MSM., 34/977.

[122] On iki aza şu kişilerden oluşmaktaydı: Artin Küçükoğlu, Ohanis Kuyumcuoğlu, Vahak Kılcıoğlu, Ohanis Tıngıroğlu, Abraham Hüdaverdioğlu, Mihran Düz, Mois Hasunoğlu, Toma Köçekoğlu, Karabet, Karhad ve Kaspar. bk. BOA, İ. HR., 60/2912.

ni nizamname yürürlüğe girmiş oldu. Nizamnamenin hükümleri şu maddelerden oluşmaktaydı:

1) Milletin içinde meydana gelecek olan cismani işler, Osmanlı Devleti'nin rızasına ve Hristiyan milletinin anlayışına uygun olacaktır. Milletler arasında eşitliğin sağlanması için padişahın emriyle patrikhanemizde oluşturulan meclisimizin üyeleri, milletimiz içinden seçilecek on iki güvenilir ve tecrübeli kişilerden oluşacaktır ve bu üyeler patriğin başkanlığı altında işlerini yürüteceklerdir.

2) Adı geçen azaların, belirlenmiş olan günde patrikhanede bulunmaları gerekir. Eğer bunlardan gerçekten bir özrü bulunup da gelemeyecek olan olursa bu azanın üçte ikisinden fazlası, yani dokuz kişi patrik ile beraber bulunursa bu mecliste verilecek karar muteber ve makbul olacaktır.

3) Meclislerde verilecek karar daima çoğunluk oyuyla icra olunacaktır. Mesela mevcut bulunan azanın yarısından biraz fazlası hangi maddede ittifak ederlerse o hususa karar verilecektir.

4) Görüşülecek olan maddelerde mecliste mevcut olan azanın adedi eşit olursa ve reyleri ikiye bölünecek olursa o durumda meclis başkanı olan patriğin oyu hangi tarafa ait olursa o tarafın görüşü makbul olacaktır.

5) Millet işlerine dair Babıâli'ye takdim edilecek her bir maruzat, patriğin ve meclisin mühürleri ile mühürlenecektir.

6) Beşinci maddede yazılı olan meclis mührü *millet-i katolikan* şeklinde yazılarak üç parçadan ibaret olacaktır. Her bir parçası, mevcut olan azadan üç kişinin elinde bulunacaktır.

7) Atanmış olan azaların memurluk süreleri ikişer yıl olacaktır.

8) Her sene altı azasının yeniden seçilmeleri maddesi patrik, meclis azaları, milletin ileri gelenleri ve esnaf murahhasaların toplanmalarıyla yerine getirilecektir.

9) Meclislerde verilecek kararın hülasası mazbata (kararname) gibi kaleme alınarak mecliste bulunan aza tarafından başka başka imzalarla imzalanarak patrikhanede korunacak ve ihtiyaç anında oraya müracaat edilecektir.

10) Milletin işleri çoğunluk oyu ile gerçekleşeceğinden meclis azasından birinin meclis usülüne aykırı fesat ve fitne gibi herhangi bir sui hâli meydana gelirse meclisçe de suçu sabit olursa meclis azalığından çıkarılacaktır. Azadan birinin vefatı durumunda yerlerine millet içinden diğerleri sekizinci bendde yazılı usule göre seçilecektir.

11) Tayin edilen azalar her hafta cuma günleri belirlenen vakitte patrikhanede toplanacaktır. Meclisin sonraki güne değiştirilmesi gerekirse bu zikredilen azaların reyi ile değiştirilecektir.

12) Yukarıda yazılı olan nizamnamenin zamanın geçmesiyle tebdil, tayin veyahut ilavesi gerekirse öncelikle Babıâli'ye başvurulacaktır.[123]

B. Ecnebi Piskoposlar Problemi Hallediliyor

Katolik Ermeniler için millî bir meclis teşkil edildikten sonra Osmanlı hükûmeti başka bir sorunun çözümüne daha girişti. Bu sorun, uzun zamandır devletin başını ağrıtan *ecnebi piskoposlar meselesi* idi. Ecnebi piskoposlar, uzun zamandan beri Fransa ve Avusturya devletinin aracılığı ile atanmaktaydı. Hasun, Roma'da bulunduğu süreçte bu sorunun çözümü için Osmanlı Devleti ile beraber hareket etti.[124] O, papanın hariciye nazırı Kardinal Antonelli ile yaptığı görüşmelerde Osmanlı Devleti'nin şu iki konuda çok hassas olduğunu belirtti:

1) Osmanlı, Katolik tebaasının kendisi ile ilgili olan millî ve dinî münasebetlerinde ecnebilerin müdahalesine karşıdır.

---

[123] BOA, İ. HR., 60/2912; Ayrıca bk. Murat Bebiroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Nizamnameleri*, s. 36-38.

[124] BOA, İ. HR., 66/3221, 1. varak.

2) Osmanlı'nın Katolik tebaası hangi millet ve mezhepten olursa olsun bunların papazları da Osmanlı Devleti'nin tebaasından olacaktır. Osmanlı, Papalığa karşı olan güvenine bağlı olarak bundan böyle Katolik tebaanın manevi idarelerine tayin edilecek piskoposlar ve diğer rütbede olan ruhani reisler dinî işlerinde ecnebi tavassutunu kabul etmeyecek ve doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'ne müracaat edeceklerdir. Bu milletin reisleri de Devlet-i Âliye tarafından bu sıfatla tanınacaklardır.[125]

Kardinal Antonelli Hasun'a, ancak papa ile görüştükten sonra Osmanlı Devleti'nin isteğine cevap verebileceğini belirtti. Belirttiği üzere Antonelli daha sonra papa ile görüştü ve Osmanlı Devleti'nin isteğinin kendileri açısından da makul olduğunu belirtti. Ancak ilave olarak bunun gibi müşkil durumların ortadan tamamen kalkması için Osmanlı Devleti'ne bir papa memurunun tayin edilmesinin uygun olacağını dile getirdi. Hasun, papa ve Antonelli ile yaptığı görüşmeleri İstanbul'a gönderdiği birkaç mektubuyla bildirdi hatta bu konudaki gayretlerini belirterek kendini övmekten geri de durmadı.[126]

Hasun'un Osmanlı Devleti nezdinde yapmış olduğu çalışmalar, hükûmet tarafından övgüyle karşılandı. Sadrazam, padişaha yazdığı arz tezkiresinde Hasun'un gayretlerini dile getirerek papanın Osmanlı Devleti'nin görüşü doğrultusunda karar vermesinin memnuniyet verici bir durum olduğunu belirtti. Sadrazam, ayrıca papa ile bu sorun halledildiğinden aynı konu üzerinde Fransa ve Avusturya ile görüşmeye gerek kalmadığını belirtti. Zaten onların zıt yönde karar vermeleri de mümkün değildi.[127]

Hasun'un öne sürdüğü teklifleri Papa IX. Pie'nin kabul etmesinin nedeni, Osmanlı Devleti ile Roma arasında meydana gelen karşılıklı iyi niyetlerin bir sonucu olarak kabul edilebilir. Özellikle

---

[125] BOA, HR, TO., 411/43, 412/4; A. AMD., 19/10; İ. HR., 66/3221.

[126] BOA, İ. HR., 66/3221, 1. varak.

IX. Pie'nin Papalık makamına gelişiyle beraber ilişkiler yeni bir seyir izlemişti. Kudüs'te Latin Patrikliği'nin kurulmasına Osmanlı Devleti tarafından izin verilmesi Vatikan'ı sevindirmişti. Çünkü Latin patriği, XIII. yüzyıldan beri Kudüs'te oturmuyordu. Bu olaydan sonra IX. Pie, buraya Joseph Valerga'yı patrik olarak atadı.[128] Ancak Valerga, daha sonraki yıllarda görüleceği üzere Hasun ile beraber çalışacak ve Doğu Katolikleri arasında Roma'nın hâkimiyetini sağlamlaştırmak için birçok faaliyette bulunacaktı.[129]

---

[128] Mehmet Aydın, "Katolik Misyonerliğin Dünü ve Bugünü", s. 113.

[129] bk. Frazee, *a.g.e.*, s. 233.

İkinci Bölüm

Papalığın Avrupa'da Nüfuzunu Yitirmesi ve Osmanlı Hristiyanlarına Yönelmesi

I. Vatikan'ın Osmanlı Hristiyanları Üzerindeki Uzun Vadeli Projeleri

Osmanlı Devleti ile Papalık arasındaki ilişkiler diplomatik açıdan gelişirken bazı sıkıntıları da ortaya koymuyor değildi. Bunun nedeni ise papanın doğudaki Katolik Hristiyanlar üzerindeki varlığını kuvvetlendirme isteğiydi. IX. Pie, İtalya'daki cumhuriyetçilerin isyanı nedeniyle büyük bir kısmını elinde tuttuğu Orta İtalya'daki hükümranlığı tehlikeye girdiğinde kendi merkezi gücünü daha da kuvvetlendirmek istedi. Şüphesiz bunda da en etkili yol olarak, her biri otonom bir yönetime sahip olan Doğu Katoliklerini kendi yönetimi altına almayı görüyordu.[1]

Papa IX. Pie'nin bu düşüncesinden en çok Katolik Ermeniler etkilendiler. Onlar İstanbul'da ayrı bir patrikliğe sahip olduklarında doğudaki diğer Katolik milletler de bu patrikliğin idaresine verilmişti. Bundan dolayı da papa doğudaki hâkimiyetini özellikle Katolik Ermeniler üzerinden yürütmeye çalışıyordu. Bunda da en büyük destekçilerinden birisi, kısa zaman önce kurulmuş olan Kudüs Latin Patrikliği'nin lideri Valerga idi.[2]

---

1 Frazee, *a.g.e.*, s. 227.

2 Frazee, *a.g.e.*, s. 234.

Bilindiği üzere Katolik Ermeniler ve doğudaki Keldani ve Süryani gibi diğer Katolikler, kadimden beri Osmanlı Devleti'nde sahip oldukları imtiyazlarını saklı tutmak şartı ile Roma Kilisesi'ne bağlanmışlardı. Dinî ve mezhebî hususlarda Roma'ya bağlılıklarını bildirmeleriyle beraber kadim millî âdetlerini asla terk etmeyip Latin Katoliklerinden ayrı bir statüde varlıklarını sürdürmüşlerdi. Katolik Ermeniler papayı ruhani lider olarak kabul etmekle beraber Latinler gibi onu bir *Garp patriği* olarak görmüyorlardı.[3] Papa IX. Pie bu durumu çok iyi bildiğinden yeni bir strateji uygulamaya koydu ve doğudaki Katolikleri Roma'nın hükümranlığı altına almaya çalıştı. Ancak bu durum, Papalığa bağlı *Propaganda* teşkilatıyla diğer Katolik Hristiyanlar arasında birtakım bölünmelerin yaşanmasına yol açtı. Bölünmelerin esas nedeni Osmanlı'nın doğudaki Hristiyan cemaatlerine tanıdığı teokratik statüden kaynaklanmaktaydı. Buna göre, her bir Hristiyan kendi patriğinin ve Papalık konseyinin yanında kendi sivil eğitim kurumlarına sahip oluyor ve orada laik unsurlar hâkim oluyordu.[4]

IX. Pie, Doğu Katolikleri ile ilgili olarak tehlikeli bir adım atmış olsa da kararlı tutumundan ödün vermedi. Papa, Doğu Katolikleri üzerindeki hükümranlığını öncelikle piskoposların seçim ve atanmalarındaki müdahalelerinde gösterdi. Ancak bu durum, Propaganda teşkilatına karşı derin bir husumeti doğurdu.[5]

A. Piskoposların Atanmasına Müdahale

Papalık elçisi Ferrieri, Katolik Ermenilerin problemlerinin çözümü için millî bir meclisin kurulmasının nasıl olacağını Hasun'a sorduğunda Hasun bu girişimin uygun olamayacağını, böyle yapılırsa Propaganda'nın İstanbul'da zayıf kalacağını belirtti. Ayrıca Hasun, Katolik Ermeniler arasında kendi otoritesinin sağlamlaştırılmasının ve piskoposluk bölgelerinin sayısının çoğaltılmasının

---

[3] Taksim Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet, nr. 315, s. 11.

[4] Mehmet Aydın, "Katolik Misyonerliğin Dünü ve Bugünü", s. 114.

[5] Taksim Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet, nr. 1591, s. 22.

daha uygun olacağını dile getirdi. Hatta kendi adaylarının listesini de elçiye verdi. Ferrieri Roma'ya döndüğünde İstanbul'da Hasun'la yaptığı görüşmeleri papaya aktardı.[6]

Piskoposların atanması meselesi, ilk olarak 1846 yılında Hasun'un patrikliğe atanması sorunu ile gündeme gelmişti. İstanbul'daki Katolikler, İstanbul serpiskoposunun ruhaniler ve cemaatin ileri gelenleri tarafından seçilmesini isterken papa, Hasun'u tek taraflı olarak atamıştı. Katolik amiraların papaya gönderdikleri şikâyet mektupları karşısında papa da Hasun'a bir mektup yazdı ve İstanbul'daki Katolik cemaatinin durumunu bildirmesini istedi. Hasun, papaya 1847 yılının mayısında yazdığı mektubunda papanın hükümranlığının İstanbul'daki Katolik Ermeniler arasında sağlamlaştırılması –yani Propaganda ekolünden gelen ruhbanın cemaatin liderliğini elde etmesi- için iki hususun altını önemle çizdi. Bunlardan birincisi İstanbul Serpiskoposluğu'nun seçiminin İstanbul'da yaşayan ruhbanlar tarafından yapılması, ikincisi ise serpiskoposun hükümranlığı dairesinde bulunması gereken piskoposlar tayin edilerek serpiskopos seçiminin bunlara havale edilmesi hususu idi.[7]

Hasun, İstanbul'daki serpiskoposun mevcut durumda Propaganda ekolünden seçildiğini görüyor ancak ileride bunun engellenebileceğine dair endişeler taşıyordu. Ona göre Papalık muhalifi Katolik Ermenilerin kendi adamlarından bir başpikopos seçememelerinin nedeni aralarındaki ihtilaflardı. Örneğin manastır sınıfından olan Katolik Ermenilerle papaz sınıfından olan Katolik Ermeniler arasında meydana gelen ihtilaflar bunun en başta geleniydi. Hiçbir rütbesi olmayan İstanbul'daki Katolik papazlar, manastırlı rahiplerin cemaatin geneline değil de kendi tarikatlerine hizmet ettiklerinden bahsederek onlara misafir hükmünde bakmaktaydılar. Manastırlı rahipler de papazlar kadar kendilerinin de cemaate hizmette kusur etmediklerini belirtiyor ve papazların sahip

---

6 Frazee, *a.g.e.*, s. 262.

7 Taksim Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet, nr. 1591, s. 23.

oldukları haklardan mahrum edilmelerini kabullenemediklerini sürekli dile getiriyorlardı.[8]

Hasun'a göre gruplar arasındaki cedelleşmelere rağmen İstanbul Serpiskoposluğu makamının papa taraftarlarının elinde olması büyük bir başarı sayılırdı. Ancak zikredilen iki grup birleştiği zaman İstanbul serpiskoposunun Propaganda ekolünden bir şahıs tarafından yönetilmesi tehlikeye düşebilirdi. Hasun bunun en iyi örneğini Maruşyan'ın vefatından sonra kendisinin papa tarafından atanmasına İstanbul'daki tüm Katoliklerin –Mihitaristler, papaz sınıfı ve Antonyan rahipleri- karşı çıkışlarında görüldüğünü belirtti. Hasun'a göre her iki grup da serpiskoposluk hakkının kendilerinde olduğunu düşünmekteydi. Papaz sınıfı zaman zaman serpiskoposun seçim usulüne karşı çıkıyor ve millet kilisesi idaresinin kendilerine ait olduğunu iddia ediyorlardı. Diğer taraftan Venedik Mihitaristleri de şahsi menfaatleri için İstanbul Serpiskoposluğu makamının manastır ruhbanlarından birine verilmesini istiyorlardı.[9]

Hasun, serpiskoposluk makamının Papalık muhaliflerinin eline geçmesinin tehlikelerini şöyle dile getiriyordu:

"Manastırlı ruhban grubundan bir şahsın serpiskopos olarak seçilmesinin cemaat açısından düşünülen zararına bağlı olarak bunların seçime karışmamalarına kesin olarak karar verilse bile o zaman da bütün ruhban birleşip seçim hakkından mahrum edildiklerini iddia ederek icabına göre ya bu seçim kuralının ya da bu kurala göre seçilmiş olan zatın aleyhine ahaliyi tahrik edeceklerdir. Bununla beraber papa hükûmetinin hüsnü teveccühü ve ahalinin muhabbetini kazanmış olan bir zatın seçimine mani olamadıkları zaman da ileride ruhani hükûmetinin kırılması noktasında fesattan geri kalmayacaklardır. Ayrıca seçilmiş olan kişi hakkında ahalinin su-i nazarını sağlama hususlarında bir kat daha gayret edecekleri şüphesizdir. Aynı şekilde bu kişiler her ne kadar benim geçen sene İstanbul Serpiskoposluğu makamına getirilmemi engellemeye çalışmışlar ise de böyle bir durum mümkün olamamıştır. Ancak ileride çoğunluğun görüşü ile birini seçebilmek için papazlar ile ruhbanın ve her sınıf ahali-

---

[8] Taksim Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet, nr. 1591, s. 24.

[9] Taksim Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet, nr. 1591, s. 27.

nin seçimde müdahalelerine cevaz verilmesi için sizden (papa) istekte bulunmuşlardır. Özetle manastır rahiplerinin seçim hukukuna ortak olmalarına müsaade edilirse yukarıda beyan edildiği üzere ortaya çıkacak ihtilaflar bir tarafa içlerinden biri serpiskopos olarak seçilse, böyle hile ve desise ile seçilmiş olan bir ruhani reise itaat etmek papazlarca ne kadar müşkil bir durum olduğu ortadadır. Bir de öteden beri Katolik milletinin ahalisi ve hiç olmazsa ileri gelenleri serpiskoposların seçiminde doğrudan doğruya rey vermeye hakları olduğunu iddia etmektedirler. Şarkta bile ahalinin kendi piskoposlarını seçmede bilfiil müdahaleye salahiyetleri olmadığını anlamak istememektedirler."[10]

Hasun, İstanbul serpiskoposunun seçimindeki zorlukları dile getirdikten sonra mektubunda ikinci bir soruna değindi. O da eyalet piskoposlarının hangi usule göre atanacağıydı. Hasun'a göre İstanbul Serpiskoposluğu'nu elde etmiş olan zat her ne kadar Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerindeki Katolik Ermenilerle haberleşmeleri postalar vasıtasıyla yerine getirebiliyorsa da yine de birçok sorunla karşı karşıya kalınmaktaydı.[11]

Bu sorunların ilki, İstanbul'daki serpiskoposun makamının, Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde yer alan Katolik Ermeni mahallerinden uzak olduğundan buraların kontrol edilememesi idi. Serpiskoposun ruhani hâkimiyeti altındaki bölgeler, bundan dolayı papaz sınıfından vekiller tarafından idare edilmekteydi. Ancak oradaki papazları teftiş etmeye gelenler olmadığından pek çok suistimal yaşanmaktaydı. Özellikle papazlar, şahsi menfaatleri için birçok suistimalde bulunduklarından halk bunlara gereken değeri vermemekteydi. Hasun'a göre halkın saygı göstereceği piskopos sınıfından olan bir kişinin buralara atanması, işleyişi daha da kolaylaştırabilecekti. Diğer bir husus da Osmanlı'nın piskopos sınıfından olan murahhasalara papaz sınıfına göre daha çok değer vermesiydi. Çünkü piskoposlar devlet yetkililerince daha üst makamda görüldüklerinden onlara daha çok itimat edilmekteydi.[12]

---

[10] Taksim Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet, nr. 1591, s. 29.

[11] Taksim Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet, nr. 1591, s. 30.

[12] Taksim Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet, nr. 1591, s. 32.

1. Osmanlı'nın Yıkılma İhtimali ve Papalığın Önlemleri

Hasun, Papalığa gönderdiği mektuplarında sadece cemaatin durumundan değil Osmanlı'nın siyasi ve askeri durumlarından da bahsediyordu. Bu yönüyle Hasun, sadece bir din adamı değil aynı zamanda bir stratejistti. Rusya'nın genişlemesinden ve Osmanlının zayıflamasından bazı kaygılar duymaktaydı. Onun kaygısı, Osmanlı'nın kaybettiği topraklarda yaşayan Katoliklerin durumunun ne olacağıydı. Hasun, papaya gönderdiği mektubunda Osmanlı'nın kaybettiği topraklarda Papalığın nasıl tutunacağı ile ilgili uygulanacak bazı yöntemler de önerdi. Ona göre Osmanlı topraklarını kaybetmeden önce Papalık bu topraklarda piskoposluk bölgesi kurarsa, buraları işgal edecek devlet kendi piskoposluklarını tanıyabilecekti. Özellikle Rusya için bu durum daha zor olduğundan bu tasarı kısa zamanda uygulamaya konulmalıydı. Hasun'un piskoposluk bölgelerinin kuruluşu ile ilgili şu ifadeleri, hem Katolik Ermeni cemaatinin ruhani reisinin Osmanlı Devleti'nin geleceğine bakışı hem de Papalığın o bölgelerdeki projelerinin bilinmesi açısından önemli bir anektottur:

"Memalik-i Osmaniye'nin sonunda tamamen ya da hiç olmazsa bazı kıtalarının ecnebi devletler arasında taksim edileceğine ve şu sırada İstanbul ile makam-ı acizaneme tabi olan eyaletin Rusya'ya intikal edeceğine dair umumun kuvvetli görüşü bulunmaktadır. Rusya'nın Katoliklik hakkında olan düşmanlığı malum olduğundan ileride de bu bölgede kalabilmek için şimdiden o taraflarda murahhasa piskoposlar tayin edilmesi münasip olur. Bir de bazı kişilerin Ermenilik ve milliyet efkârına öteden beri meyilleri açık olup bunların sevk ve tahrikleriyle bir hayli Katoliklerin geleceklerindeki durumları için tehlikeler bulunmaktadır. Bütün bu fenalıkları def etmek, ahalinin itikadını Katoliklik üzerinde sağlamlaştırmak ve papa hükûmetine onları bağlamak da ancak piskoposlardan meydana gelen bu murahasalıkların kurulması ile gerçekleşebilecektir."[13]

Hasun, yukarıda bahsetmiş olduğu sebeplerden dolayı kendi makamına tabi olacak olan piskoposların bölgelerine atanmalarını

---

[13] Taksim Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet, nr. 1591, s. 33.

istedi. Onların atanacakları bölgeler ise Ankara, Trabzon, Erzurum, Artvin ve Bursa'dan oluşmaktaydı. Hasun, ayrıca buraya atanacak olan piskoposların maaşının karşılanmasının da bir sorun teşkil etmeyeceğini belirtmişti. Ona göre bu bölgedeki piskoposların maaşı, önceden beri uygulanagelen usule göre karşılanabilirdi. Bunun yanında Fransa'da *neşr-i mezhep* (mezhep yayma) amacıyla kurulmuş olan şirketten de yardım alınabilirdi.[14]

Hasun'un Papalık'tan yeni piskoposluk bölgelerinin oluşturulmasını istemesi, hem Kilikya Katogikosluğu'nun etkisini azaltmak hem de İstanbul'daki Katolik serpiskoposluk makamını güçlendirme amacına yönelikti. O, papaya 17 Mayıs 1847 tarihinde gönderdiği mektubunda şunları dile getirmiştir:

"Piskoposlar tayin edildiğinde İstanbul serpiskoposunun seçimi maddesi Roma'nın tasdikine muhtaç olmak üzere bunlara havale edilebilir. Böyle nazik bir memurluğa getirilecek memurun tayini ise seçilen kişinin dirayet sahibi bir kişi olmasına bağlı olarak öncelikle bunların yolunda seçilmeleri gerekliliğidir."[15]

2. Osmanlı, Hukukunu Korumak İstiyor

Hasun'un piskopos atanması ile ilgili göndermiş olduğu mektup, Papalık tarafından hemen uygulamaya konulmadı. Bunun nedeni, İstanbul'daki Katolik Ermeniler arasındaki ihtilafların daha da artacağı endişesi idi. Ancak ilerleyen süreçte Hasun'un istifa edip Roma'ya gitmesi ve cemaatin başına ılımlı bir patriğin geçmesi ihtilafları bir nebze olsun azalttı. Gelişmelerden memnun olan Papalık, Hasun'un geçmişte mektubunda altını çizmiş olduğu hususların uygulanma zamanının geldiği kanısına vardı. Bu amaçla Papa IX. Pie, 30 Nisan 1850 tarihinde Ankara, Artvin, Bursa, Erzurum ve Trabzon piskoposluk bölgelerine Hasun'un gönderdiği adayları atadı. Ancak atanan piskoposların ruhani töreni İstanbul'daki Katolik Ermeni Kilisesi'nin ulusal meclisine danışılmadan yapılmıştı. Yine papa aynı süreçte, Hasun'u da

---

[14] Taksim Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet, nr. 1591, s. 33.

[15] Taksim Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet, nr. 1591, s. 34.

ulusal meclise danışmadan başpiskopos olarak doğrudan doğruya tayin etti.[16]

Vatikan'daki haberler İstanbul'a ulaştığında hem Osmanlı hem de Papalık muhalifleri –özellikle papaz sınıfı- tarafından büyük tepkiyle karşılandı. Çünkü Katolik Ermeni kiliselerinde uzun zamandan beri piskoposların seçimi, hem sivil hem de ruhanilerin katılımıyla gerçekleştirilmekteydi. Papanın tek taraflı olarak yaptığı atama onları çok gücendirdi. Osmanlı hükûmetinin kızgınlığı ise piskopos atanması gibi çok önemli bir konuda görüş dahi alınmamış olmasınaydı. Piskoposlar görev yaptıkları yerlerde ruhani vazifelerinin yanında aynı zamanda Osmanlı yönetiminin sivil idari yöneticileri de olduğundan hükûmete danışılması gerekliydi.[17]

Muhalifler, kızgınlıklarını resmî bir başvuru ile Babıâli'ye iletiler ve papanın yaptığı işin kilise hukukuna aykırı olduğunu dile getirdiler. Babıâli şikâyetleri haklı buldu ve gayrimüslim cemaat reislerinin dünyevi görevlerle de mükellef olduğunu belirterek yeni piskoposlara berat vermedi.[18] Bunun üzerine Katolik Ermeni patriği, Hariciye Nezareti'ne piskoposların atanması ricasıyla arzuhâl verdi.[19] Patriğin isteği, Babıâli tarafından şu cümlelerle reddedildi:

"Piskoposlar bulundukları mahallerde Osmanlı Devleti'nin Katolik tebaasının reisi olduklarından bunların seçimlerinin yalnız papazlar ile Roma'ya bırakılması kesinlikle münasip değildir. Yeni atanmış olan piskoposların memuriyet yerlerine gidebilmeleri için berat talep edilmektedir. Bu piskoposların kişiliklerine ve papanın piskopos tayininde ayince olan hukukuna bir diyecek yoktur. Ancak piskoposlar mezhep reisine olan ruhani bağlılıklarından başka milletin dinî işlerini yerine getirmekle de yükümlüdürler. Onların dinî görevleri yerine getirmeleri, bir anlamda Osmanlı memurluğunu da ifade ettiğinden devletin öncelikle bu kişilerin ne fikir ve mizaçta adam olduklarını bilmesi gerekir..."[20]

---

16 Frazee, *a.g.e.*, s. 262.

17 *a.g.e.*, s. 262.

18 Engelhardt, *a.g.e.*, s. 282.

19 BOA, İ. HR., 77/3815.

20 BOA, İ. HR., 78/3815, 2. varak.

Babıâli, piskoposların atanması ile ilgili olarak ortaya koyduğu yukarıdaki hassasiyetine ilave olarak piskopos seçiminin bir sene önce tesis edilmiş olan millet meclisinde yapılmasının gerekliliğini vurguladı. Yani devletin istediği seçim, tüm Katoliklerin katılımı ile yapılmalıydı. Papalığın yetkisi ise millet tarafından seçilen piskoposa ruhani takdis yapmasıydı.[21]

a. Papalıktan Diplomatik Atak

Katolik Ermeni piskoposların atanması problemi üç ay gibi uzunca bir süre devam etti. Bu durum, Katolik Ermeni tebaasını olduğu kadar Osmanlı'yı da rahatsız ediyordu. Bu amaçla hükûmet sorunun çözümü için bir ara formül geliştirdi. Buna göre, eğer patrik piskoposların nasıl seçileceği ile ilgili bir nizamname yapacağına dair Katolik Ermeni cemaati adına taahhütte bulunursa hükûmet de bu piskoposlara berat verecekti. Ancak patrik böyle bir taahhütte bulunamadığından hükûmetin ara formülü de bir işe yaramadı.

Papa IX. Pie, Osmanlı'daki piskopos probleminin çözümü için Fransa elçisi Mösyö Levant'tan yardım istedi. Elçi, Papalık tarafından kendisinin görevlendirildiğini beyan ederek hem Katolik Ermenilerin ileri gelenleriyle hem de Osmanlı yetkilileriyle görüşmelerde bulundu. Hükûmet, patriğe ilettiği cevapların aynısını elçiye de iletti. Piskoposluk rütbesinin verilmesi Hristiyanlığın ruhani mertebelerinden olup buna bir şey denilemeyeceği ancak atanmış olan piskoposların güvenilirliğinin de devlet açısından bilinmesinin önemli olduğu vurgulandı. Babıâli, Osmanlı Devleti'nin hukukuna halel verecek hiçbir teklifi kabul etmeyeceğini söyleyerek kararlılığını ortaya koydu.

Yetkililerin konuşmalarından ikna olan Fransız elçi, Osmanlı'nın haklılığını teslim etti. Tabii ki Hasun'u da hayal kırıklığına uğrattı. Çünkü Hasun, elçinin aracılığı ile piskoposlara beratın verilmesini ümit ediyordu. Fransız elçiden umudunu kesen Hasun geri adım atmak zorunda kaldı ve Babıâli tarafından daha önce is-

---

[21] BOA, İ. HR., 78/3815, 3. varak.

tenen piskopos nizamnamesinin yapılacağına dair yazılı taahhüt verdi. Ancak İstanbul'daki esnaf grubundan olan muhalif Katolikler böyle bir taahhüdün yeterli olmadığını beyan ettiler. Onlara göre piskoposların seçimi, ancak cemaatin genel meclisinde yapılabilirdi.[22]

Osmanlı, esnaf grubunun yukarıdaki isteklerine itibar etmedi ve bir sene sonra bu başpiskoposun memurluklarını eskiden beri geçerli olan usule uygun olarak millet tarafından seçilmeleri şartıyla tasdik etti.[23] Piskoposlara berat verilmesinden kısa bir süre sonra Hasun, bazı mezhep hususlarını görüşmek için Roma'ya gitti. Onun yokluğunda ise cemaat arasındaki gerginlik bir nebze olsun azaldı.

Piskoposların atanması hususu, İstanbul'daki Antonyan tarikati mensuplarının gönül bağı bulunan Kilikya Patriği Bedros'u da kızdırmıştı. Bedros, Roma'nın hiçbir tarafa sormadan kendi başına oluşturmuş olduğu piskoposluk bölgelerini, kendine bir meydan okuma olarak algıladı. Bundan dolayı da Kilikya Patrikliği'ne bağlı bulunan kilise yetkililerini 1851 tarihinde toplantıya çağırdı. Toplantıda Papalığa karşı nasıl bir tavır takınılacağı görüşüldü. Yapılan uzun müzakereler sonucunda Adana, Mardin, Amasya, Maraş ve Kayseri piskoposlukları Kilikya'ya bağlandı. Kirkor'un bu hareketi, Roma'ya bir başkaldırı anlamına geliyordu. Aslında Kirkor, Papalığın bu tür tutumlarına XIX. yüzyılın başlarından itibaren şahit olmuş ancak kilisesinin tehlikeye düşecesi endişesi ile sesini çıkarmamıştı. Hatta papanın buraya gönderdiği misyonerlerden dolayı kırgın olduğunu belirtmesine rağmen Roma'nın otoritesine karşı gelmemişti.[24]

3. Katolik Sorununun Osmanlı Maliyesine Etkisi

Osmanlı hükûmeti tarafından piskoposlara beratların verilmesi, tartışmalara ara vermesine karşın geriye dönüp bakıldığında

---

[22] BOA, İ. HR., 78/3815, 3. varak.

[23] Engelhardt, *a.g.e.*, s. 283.

[24] Frazee, *a.g.e.*, s. 263.

Katolik Ermenilerin bu ihtilaflar sebebiyle çok yıprandığı görüldü. Hatta cemaatin birçok işinde aksamalar meydana gelmişti. Bunlardan en önemlisi Osmanlı'nın maliyesini de sıkıntıya sokan gayrimüslimlerin verdiği vergilerin toplanamaması hususuydu. 1847 yılının sonlarından 1852 yılının başlarına kadar geçen dört seneden fazla bir süreç içerisinde patrikhanenin Osmanlı'ya olan borcu elli bin kuruşa ulaşmıştı. Patrik Hovhannes Selviyan mali durumlarını beyan ederek cemaatinin borcunun patrikhane tarafından tahsil edilmesinin mümkün olamadığını belirtti. Patriğin diğer sıkıntısı da kargaşadan dolayı yirmi aydır cemaat meclisinin toplanamamasıydı. Cemaat meclisinin toplanamaması demek, cemaatin diğer durumlarının olduğu gibi mali durumlarının da görüşülememesi demekti. Patrik hükûmete gönderdiği yazısında cemaatin ileri gelenleri ile de görüşemediğini belirterek vergisi tahsil edilemeyen bölgelerin defterini takdim etti. Bir anlamda bu bölgelerdeki tahsilâtın devlet eliyle yapılmasını istiyor ve sorumluluğu üzerinden atıyordu. Bu durum, patrik açısından çok sıkıntı vericiydi. Çünkü o, dinî ve dünyevi açıdan cemaatine karşı sorumlu olduğu kadar, dünyevi açıdan devlete karşı da sorumluydu. İşte verginin toplanamaması bu dünyevi sorumluluğunun yerine getirilememesinin en belirgin göstergesiydi.[25]

Osmanlı hükûmeti patriğin talebini inceledi ve bir karara vardı. Hükûmete göre patriğin istekleri makul görülse bile cemaat meclisindeki mevcut azalar haftanın belli günlerinde toplanmalıydı. Cemaatin mali defteri tekrar incelerek, tahsil edilememiş olan vergiler ivedilikle toplanmalıydı. Hükûmetin bu kararı kısa sürede patriğe tebliğ edildi ve kendisinde üzerine düşen görevin yerine getirilmesi istendi.[26]

İstanbul'daki Katolik Ermeniler arasındaki çekişmeler ticaret hayatında da birçok aksaklığa neden oldu. Örneğin, İstanbul'da ticaret yapan Mösyö Paul Pizani ve Kazmilof gibi tüccarlar, cemaat arasındaki münazaadan dolayı sermayelerini belirttiler. Bunun için

---

[25] BOA, İ. HR., 83/4071, 1. varak.

[26] BOA, HR. MKT., 42/55.

de mağduriyetlerinin giderilmesi için Hariciye Nezareti'ne arzuhâl takdim ettiler.[27]

Hükûmetin emri üzerine Patrik Selviyan, cemaatini meclis toplantılarına katılmaya teşvik ettiyse de bunda başarılı olamadı. Bunun nedeni, Katolik Ermenilerin bir bölümünün patriğe olan güvensizliğiydi. Hatta ona muhalif olanlar istifa etmesi için çeşitli söylentiler yayarken taraftarları da onun görevde kalması için kulis yapıyorlardı. Her iki taraf da isteklerini resmî olarak Babıâli'ye ilettiklerinden hükûmet hangisinin haklı olduğuna hemen karar vermiyordu. Ancak grupların barışmaları için büyük gayret sarf ediyordu. Çünkü grupların barışması demek, cemaat meclisinin çalışması demekti. Bu da Osmanlı kurumlarının sağlıklı çalışması demekti.

4. Dirayet Eksikliği ve Patriğin Azli

Katolik Ermeniler arasındaki sorunun bitirilmesi için Babıâli'de yoğun mesai devam etmekteydi. Konu, hükûmet üyeleri arasında müzakere edildikten sonra sorunun nasıl aşılacağı ile ilgili bir karara varıldı. Sadrazam, konu ile ilgili olarak padişaha sunduğu arz tezkiresinde problemin şu şekilde aşılabileceğini dile getiriyordu:

"Patriği istemeyen grubun ortaya attığı şikâyetlerin mesnetsiz olduğunu onu destekleyenler beyan etmektedir. Patrik de suçsuz olduğunu belirtip beraet-i zimmetini talep etmektedir. Ancak patriğin muhalifi olan taraf hayli kalabalık olduğundan istekleri reddedilirse pek çok sıkıntıya yol açacakları ortadadır. Çünkü bu tefrikanın asıl sebebi, iki grup olan Katolik papazlarının birbirlerine olan garazları olup birinin seçtiğini diğeri kabul etmemektedir. Bundan dolayı bu tefrikanın giderilmesi için patriğin kendiliğinden istifa etmesi sureti patriğin taraftarı olan gruba teklif edildiğinde onlar bunu kabul etmemişlerdir. Öbürleri ise her gün Babıâli'ye yazı yazarak sürekli patriğin istifa etmesini istemektedirler. Bu durum yakışıksız bir şey olduğundan buna bir son verilmesi gereklidir. Bunun için patriğin mümkün mertebe azledilip taraflara papaz-

---

[27] BOA, HR. TO., 418/21.

lardan yeni bir patriğin seçimi için patrikhaneye yazı gönderilmesi uygun olacaktır."[28]

Sadrazamın yukarıda yazdığı arz tezkiresinde görüldüğü gibi Osmanlı hükûmeti, iki grup arasındaki tartışmaları engellemek için yaptığı çalışmalar fayda vermediğinde çözüm için genellikle millet içerisinde söz sahibi olanların fikirlerini nazar-ı itibara almıştır. Çünkü patrik, Osmanlı Devleti nazarında cemaatinin temsilcisi olması ile beraber bu temsil gücünü milletin ileri gelenleri sayesinde kullanmaktaydı.[29] Bundan dolayı patrik, cemaatin ileri gelenleri arasında güvenilirliğini yitirdiğinden ve hakkındaki dedikodular da bir türlü bitmediğinden azledilmiştir.[30]

Osmanlı, Katolik Ermeni patriğini azletmenin yanında onun istifa etmesini isteyen gruplardan bir kısmına da yaptırım uyguladı. Bu grup, patriğin azledilme sürecinde etkin olan Venedik Mihitaristleri Cemiyeti idi. Hükûmet tarafından defaatle kapatılmak istenmişse de cemiyetin faaliyetleri engellenememişti. Ancak bu defa padişah tarafından verilen iradede *"Patrikhane meclisi varken böyle hariçten meclis yapılması yolsuz bir şey görünmüştür."* ifadeleriyle cemiyetin kapatılmasında artık daha kararlı davranılması istendi. Kısa zaman sonra da Venedik Mihitaristlerinin cemiyeti kapatılmış oldu.[31]

a. Galata'daki Patriklik Kilisesinin Basılması

Katolik Ermeni Patriği Selviyan azledildikten sonra yeni patrik seçimi için harekete geçilmiş olmasına rağmen üç ay gibi bir zaman dilimi içerisinde yeni patrik seçilememişti. Bunun nedeni ise Tıngıroğlu Ovanis gibi cemaatin ileri gelenlerinin yaptığı müdahalelerdi. Bu kişiler, yeni patriği ancak Lübnan grubundan olanların –yani Antonyan rahiplerinin- seçilebileceğini belirtiyorlar ve başkalarının seçime girmesine karşı çıkıyorlardı. Hatta Lübnan'dan İstan-

---

[28] Taksim Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet, nr. 315, s. 9.

[29] Taksim Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet, nr. 315, s. 10.

[30] BOA, Gayrimüslim Cemaat Defteri, nr. 13, s. 48-49.

[31] BOA, İ. HR., 91/4443.

bul'a kendi taraftarlarını getirterek seçim sürecini zora sokuyorlardı. Bunun üzerine Tınguroğlu'nun muhalifi olan grup, Babıâli'ye şikâyet mektubu yazarak patrik seçiminde karşılaştıkları güçlükleri zikrettiler.[32]

Babıâli, gelen şikâyetleri titizlikle ele aldı. Görüşmeler sonucunda Tınguroğulları'nın taraftarlarının sert bir dille uyarılması kararlaştırıldı. Ayrıca, *"Seçim şu veya bu grubun isteğiyle değil daha önce belirlenmiş usul üzere yapılması gerekir."* diye kararlı bir tutum da sergilendi. Hükûmetin bu tavrı üzerine Katolik Ermenilerin ileri gelenleri cemaat meclislerinde toplandı ve Nikogos isimli rahibi kendilerine patrik olarak seçtiler. Daha sonra seçimin sonucunu Babıâli'ye takdim ettiler.[33]

Kısa süre içerisinde devlet tarafından verilen beratla Nikogos'un patrikliği uygun bulundu.[34] Böylece yeni patrik seçimi sağ salim halledilmişti. Ancak süreci olumsuz etkileyen bir gelişme meydana geldi. Hasun'un Roma'ya gidişiyle gündemden kalkan piskoposların atanması hususu, onun İstanbul'a gelişiyle birlikte tekrar gündeme oturdu. Hatırlanacağı üzere Osmanlı tarafından Katoliklerin yeni piskoposlarına şartlı bir berat verilmişti. Devlet bir defalığına mahsus olmak üzere piskoposlara berat verecek ancak Hasun, kısa zaman içerisinde piskoposlarla ilgili bir nizamname yapacaktı. Hatta o, bunun için devlete yazılı bir güvence dahi vermişti. İşte Hasun'un Roma'dan dönüşüyle beraber iki grup arasındaki tartışmalar tekrar bu merkezde yoğunlaşmaya başladı. Hatta tartışmaların boyutu karşılıklı sataşmalara varacak dereceye ulaştı. Şöyle ki; piskoposların atanması hususunda Hasun'un yaptığı davranışların uygun olmadığını belirten muhalifler, cismanî Patrik Nikogos'a şikâyetlerini hemen her gün dile getiriyorlardı. Sözlerinin dikkate alınmadığını gören bu insanlar, 12 Mart 1853 tarihinde bir akşam vakti kırk kişiyle beraber Galata'daki Katolik kilisesini bastılar ve Hasun'un mührü ile mühürlenmiş kilise kuralla-

---

[32] BOA, İ. HR., 93/4541.

[33] BOA, İ. HR., 92/4508.

[34] BOA, İ. HR., 93/4526.

rını içeren belgeyi ayaklarının altına alarak yırttılar. Patrik Nikogos, Hariciye Nezareti'ne yazdığı dilekçesinde onların yaptığı hareketlerin devletin asayişini ihlal edecek nitelikte olduğunu dile getirdi. Kendileri onların hakkından gelebilecekken *rıza-yı âliden ayrılmamak için* karşılık vermeyip sabrettiklerini belirtti. Patrik ayrıca muhalifler bir daha bu şekilde davranırlarsa artık sabredemeyeceklerini belirtmekten de geri durmadı.[35]

Patriği üzen hususlardan bir diğeri de hükûmet tarafından kilisenin kapısına zaptiyelerin konulmasıydı. Doğal olararak zaptiyeler herhangi bir kargaşayı önleme amacıyla patrikhane önüne konuşlandırılmıştı. Ancak patrik, hükûmete gönderdiği yazısında kilisenin kapısında zaptiyelerin beklemek zorunda kalmasının milleti adına kendisini utandırdığını belirtti.[36]

Patrik Nikogos, yukarıda zikrettiğimiz arzuhâlini hükûmete iletikten bir süre sonra kendisi de muhaliflerin tavırlarından korktuğundan patrikhaneden ayrıldı ve hasta olduğunu söyleyerek evine çekildi.[37]

b. Güçsüz Bir Patrikhanenin Osmanlı'ya Etkisi

Katolik Ermeni Patrikhanesi'nde meydana gelen olaylar, Patrik Nikogos'un cemaatin üzerindeki otoritesini iyice zayıflatmıştı. Bununla birlikte patriğin devlet nazarında da bir güven eksikliği meydana gelmişti. Şöyle ki, patrik yaşanan olaylarla ilgili hükûmete çelişkili bilgiler veriyordu. Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazısında patrikhanede çıkan olaylar sırasında Hasun'a da hücum edildiğini belirtti. Ancak bir sonraki gün göndermiş olduğu başka bir yazısında ise önceki yazısının biraz abartılı olduğunu belirtti. Bundan dolayı Babıâli'ye bir özür yazısı gönderdi. Özründe Hasun'a hücum edildiğine dair ifade kullanmasının nedeninin, Katoliklerin ileri gelenlerinin (Hasun taraftarlarının) hanesine gelerek mübalağalı bir dil kullanmaları olduğunu ve kendisinin de bunlara inana-

---

[35] BOA, İ. HR., 96/4702.
[36] BOA, İ. HR., 96/4702.
[37] BOA, İ. HR., 96/4702.

rak hükûmete böyle bir şikâyet dilekçesi verdiğini belirtti. Patrik bir anlamda yanlış bilgilendirildiğini belirterek hükûmetten özrünün kabul edilmesini istiyordu.

Patriğin çelişkili ifadeleri, Katolik Ermenilerin ileri gelenlerini de rahatsız etmekteydi. Konuyla ilgili cemaatin ileri gelenlerinden Düz Mihran ve arkadaşları, hükûmete bir şikâyet dilekçesi verdiler. Dilekçelerinde patriğin kendi kendine kararlar verdiğini ve meclis azaları bile toplanmadan çok önemli kararlara imza atarak kilise hukukunu çiğnediğini dile getirdiler.[38]

Osmanlı, Katolik Ermeni patriğini milletin temsilcisi olarak kabul ettiğinden onların dirayetli kişilerden olmalarını hep ön planda tutardı. Hatta onların bu karaktere sahip olmaları gerektiği, kendilerine verilen beratlarda da sık sık vurgulanan bir durumdu. Bu yüzden Patrik Nikogos'un sergilediği çelişkili tutum Babıâli'yi rahatsız etti ve patriğe bir yazı gönderilerek şu sorulara cevap vermesi istendi:

"...Sizin böyle ifadede bulunmanızın sebebi, size karşı bir zorlama olduğundan dolayı mıdır? Yoksa Başpiskopos Hasun'dan mı çekindiniz?

Patrik, hükûmete gönderdiği cevabi yazısında iki yazısının birbirine uymadığını kendişinin de kabul ettiğini dile getirdi. Ona göre, *birinci yazısını her ne kadar güvendiği kişilerin ifadelerine dayanarak verdi ise de ihtilal çıkaran kişiler daha sonra pişman olmuş gibi gözüküyorlardı. Cemaat arasındaki tartışmalar biter inancıyla ikinci yazısında böyle zıt ifadeler kullanmıştı. Her iki yazısını yazdığında kendisine bir zorlamada bulunulmamıştı. Ancak hastalığı bu konuda bir etkendi.* Patriğin vurguladığı hususlar gerçekten gerçeği yansıtan meseleler miydi? Yoksa durumu kurtarmak için kaçamak cevaplar mı vermişti? Orası muğlâk kaldı. Ancak hükûmet nazarında patrikte bir yönetim zafiyeti olduğu kanaati oluşmuştu.[39]

Nikogos'un yokluğunda patrikhane işlerini onun yerine vekili yürütmeye çalıştı. 9 Mart 1853 tarihinde patrik vekilinin başkan-

---

[38] BOA, İ. HR., 96/4702.

[39] BOA, İ. HR., 96/4702.

lığında toplanan mecliste *hukuk-u millet maddesi ve Piskopos Hasun'un keyfiyeti* hususları görüşüldü. Toplantıya dokuzu milet meclisi azası ve yirmisi de Katoliklerin her iki grubunun temsilcilerinden olmak üzere toplam yirmi dokuz kişi katıldı. Ancak iki grup da kendi isteklerinin yerine getirilmesinden taviz vermiyorlardı. Hatta Hasun muhalifleri, onun ruhani reislikten ayrılmasını da içeren bir mazbatayı hükûmete verilmek üzere hazırlamışlardı. Taraftarları ise cemaatin ileri gelenlerinden olan Hoca İbrahim'in toplantıda olmadığını bahane ederek böyle bir mazbatanın altına imza atmayacaklarını söylüyorlardı. Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinde *Hoca İbrahim* diye zikredilen kişi, Ermenilerin ileri gelen sarraflarından biriydi. Ayrıca Katolik Ermeniler üzerinde büyük ağırlığı vardı. O, 1842 yılında kurulan Rumeli Sarraflar Kumpanyası'nın üyesi olmuş, 1856 yılında da Osmanlı Bankası'nın kuruluşunda önemli görevler üstlenmişti.[40]

Muhaliflerin ileri gelenleri, Babıâli'ye takdim ettikleri dilekçelerinde Hasun taraftarlarının öne sürdüğünün tersine Hoca İbrahim'in meclise gelmemesinin yeni bir şey olmadığını belirttiler. Muhaliflere göre Hasun taraftarları, Hoca İbrahim'in gelmemesini bahane ederek meclisin çalışmasını engelliyorlardı. Bu yüzden de Hasun hakkında gereğinin yapılmasını istediler.[41]

Katoliklerin bir araya gelip toplanamamaları, onların devlet ile olan resmî işlerinde birtakım aksaklıklara neden olmanın yanında cemaatin millî işlerinde de birtakım aksaklıklara neden oluyordu. Örneğin tartışmalar nedeniyle taşraya gitmesi gereken birçok papaza yol tezkireleri verilmemiş ve onların gidişleri engellenmişti. İşte bu tür problemler kısa vadede cemaatin iç sorunları gibi gözükse de uzun vadede Osmanlı'nın mülki nizamına büyük zarar veriyordu.[42]

---

[40] bk. Vartan Artinian, *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasasının Doğuşu*, s. 182.

[41] BOA, İ. HR., 96/4702.

[42] BOA, HR. SYS., 1771/19.

5. Papa Taraftarlarına İsnat Edilen Yolsuzluk Suçlamaları

Katolik Ermeni gruplar arasında meydana gelen problemleri Osmanlı hükûmeti ciddiye alıyordu. Her bir gruptan gelen dilekçe ve arzuhaller Babıâli'de titizlikle ele alınıyordu. Gelen dilekçeye hemen cevap verilmiyor, tüm grupların istekleri göz önüne alınarak ona göre bir cevap veriliyordu. Devletin istediği esas husus, objektif bir değerlendirme ile Katoliklerin tüm gruplarının bir arada yaşamasıydı.

Tartışmalardan dolayı cemaat işlerinin yürütülmemesi, en çok Hasun karşıtlarını etkiledi. Papaya muhalif olan Mihitaristlerin ileri gelenleri, Hariciye Nezareti'ne verdikleri arzuhâllerinde cemaatin perişan durumda olduğunu şu şekilde dile getirdiler:

"Bundan önce gerek padişaha gerekse Babıâli'ye milletimiz tarafından on defadan fazla arzuhâl takdim ettik. Bu arzuhâllerimizde ruhani işlerimizin memuru olan Hasun'dan olan şikâyetlerimiz dile getirilmişti. Hasun'un memurluğuna izin verilmesi usule aykırı gerçekleşmiş olduğundan yedi seneden beri milletimiz birbirine düşman kesilmiştir. Yine bu adamın yüzünden 2500 akçe borca girilmiştir. Babıâli'ye ve padişaha perişan bir durumda olduğumuz defalarca haber verilmiş olmasına rağmen Hariciye Nezareti tarafından ruhani işlere karışmayız ifadesinden başka bir cevap alınamamıştır. Bundan dolayı bir taraftan milletin memuru (patrik vekili) bir taraftan da Piskopos Hasun'un yaptığı zulümler nihayet derecesine ulaşmıştır. Avrupa'nın hiçbir yerinde Katolik mezhebine bağlı olsunlar veya olmasınlar, papaya tabi olsunlar veya olmasınlar milletlerin hiçbirinde sorumsuz ve böyle problemli bir piskopos görülmüş değildir. Bunun yanında Devlet-i Âliye'de de sivil yetkilileri dinlemeyen ve kendi kendine hareket eden bir piskopos görülmüş, işitilmiş değildir. Böyle bir adamın devletten korkusu olmayıp Allah'tan da korkmadığından milleti ne türlü bela ve fesada düşüreceğine dair tarife hacet yoktur. Yedi seneden beri milletimiz onun karakterini müşahade etmiş, zat-ı âlileri de işitmiştir. Binaenaleyh bu adam milleti borçlu ederek zarara uğratmıştır. Bundan dolayı kendisi ve taraftarlarıyla bir araya gelmek artık mümkün değildir. Hatta böyle kızgın bir halde kiliseye gittiğimizde büyük

sakıncalar ve devlete karşı mahçup olacağımız infiallerin ortaya çıkması muhtemeldir. Daha sonra bazı kişiler de kilisenin elbise odasına girip Hasun'un ismi bulunan çerçeveli kâğıdı yırtıp atmışlardır. Herkesin gerek yalnız ve gerek topluca girip çıkmakta serbest olduğu kiliseyi basmışlar anlamında mübalağalı iftiralarla milleti itham etmişler ve terbiye edilip cezalandırılmaları babında millet meclisinin haberi olmadan ruhani maiyetinde olan patrik (Nikogos) kullarına zorla kiliseyi bastılar diye yazdırmışlardır. Artık bu piskoposun (Hasun) zorlama ve zulümlerinden bütün milletin kurtulması için onun İstanbul'dan uzaklaştırılması gerekmektedir. Böylelikle milletin emniyet ve asayişi sağlanmış olacaktır."[43]

Yukarıda Hasun karşıtlarının arzuhâlinde belirttikleri gibi Katolik Ermeniler arasında son yedi yıldır, özellikle Hasun'un Maruşyan'ın yerine geçmesinden sonra çok şiddetli tartışmalar meydana gelmişti. Katolikler arasında cismani patrik ile ruhani başkanın ayrı olması cemaat arasında çift başlılık ortaya çıkarıyordu. Özellikle cismani patriğin tartışmalar sırasında sükûneti sağlayamayıp milletin meclisini de toplayamaması, hükûmeti muhatap bulamama noktasına getiriyordu. Tabii ki bu durum, hükûmet açısından büyük bir sıkıntıydı. Hasun taraftarları ise karşı tarafın şikâyetlerine kulak vermek bir yana, *yirmi beş senedir Katolik Ermeniler diğer milletler tarafından gıpta edilen bir milletken Mihitaryan ruhbanları ve diğer Katolik gruplarının çıkardığı tefrikalardan dolayı bu hâle gelindiğini* belirterek iddiaların tam aksini söylüyorlardı.[44]

6. Mihitaristler ve İstanbul'daki Eğitim Faaliyetleri

Hasun taraftarları Babıâli'ye verdikleri arzuhâllerinde muhaliflerle ilgili olan şikâyetlerini birkaç başlık altında özetlemişlerdi. Onların Mihitaristlerle ilgili ilk eleştirileri, eğitim faaliyeti adına açtıkları okullarda Katolik çocuklarının zihnini karıştırdıkları iddiasıydı.[45] Özellikle Venedik Mihitaristlerinin, çocuklarına mezhep

[43] BOA, İ. HR., 96/4702. 7. varak.
[44] BOA, İ. HR., 96/4702, 9. varak.
[45] BOA, İ. HR., 96/4702, 9. varak.

kurallarına uygun olmayan ilim öğrettiklerini söyleyerek hükûmetin bunlara izin vermemesini istediler. Hasun taraftarları Mihitaristlerin nahoş hareketlerinden dolayı milletin acınacak bir hâle geldiğini belirterek *eğer bunlar milletin işine karışmamış olsalardı daha nice yirmi beş yıllar huzur içinde yaşıyor olacaktık* diye kinayeli bir dil kullanıyorlardı.[46]

Mihitaristler, gerçekten de eğitim alanında Katolik Ermeniler adına birçok atılım gerçekleştirmişlerdi. Özellikle Viyana ve Venedik'te açılmış okullarında Propaganda'dan -yani Papalıktan- çok farklı bir Katoliklik anlayışıyla eğitim veriliyordu. Osmanlı Devleti tarafından da bu okullara büyük önem veriliyordu. Venedik ve Viyana'daki bu okullara padişahın tuğrası ve devletin sancağı gönderiliyor, eğitim veren hocalara devlet nişanı verilmek suretiyle onlar taltif ediliyorlardı.[47]

Osmanlı'nın okullara olan desteği sadece bunlarla sınırlı değildi. Zaman zaman Osmanlı Devleti'nin yetkilileri de bu okulları ziyaret ediyorlardı. Onların bu tavırları Mihitaristleri bir hayli memnun etmekteydi. Örneğin, Paris elçisi Süleyman Paşa 1848 yılında Paris'e giderken Venedik'teki Mihitaryan manastırına uğramıştı. Manastırın tüm bölümlerini gezmiş ve çalışmaları takdir etmişti. Ayrıca o, yazarı belli olmayan iki ciltlik Osmanlı tarihi ile ilgili eseri, Venedik'teki Mihitaryan manastırında bastırmıştı.[48]

Osmanlı tüm bu iyi niyetlerine rağmen zaman zaman Mihitaristlere uyarılarda bulunmuyor değildi. Katolik Ermeniler arasında tartışmalara sebebiyet vereceğinden Mihitaristlerin birtakım faaliyetlerine engel olunmaktaydı. Örneğin 1855 yılında Mihitaristlerin Viyana'da hazırlamış olduğu kitapların İstanbul'a gelişigüzel bir şekilde getirilmesine izin verilmemişti. Hatta kitapların gümrüklerde kontrol edilmesinin gerekliliği vurgulanarak konunun çok hassas bir nokta olduğu ortaya konulmuştu.[49]

---

[46] BOA, İ. HR., 96/4702, 9. varak.

[47] Bu konuda BOA'da yüzlerce belge bulunmaktadır. Örnek olması açısından BOA, HR. TO., 423/78; İ. HR., 190/1067; Y. PRK. MF., 43/2.

[48] Şahin, *a.g.e.*, s. 163.

[49] BOA, HR. MKT., 66/99.

Papalık taraftarlarının, özellikle Venedikli Mihitaristleri, Viyana ve Paris'te yetişmiş diğer Mihitaristlerden ayırması dikkat çekicidir. Bunun nedeni, İstanbul'da eğitim çalışmalarında bulunan Mihitaristlerin çoğunun Venedik'teki Ermeni Akademisi'nden yetişmiş olmalarıdır. Venedik'teki bu akademi, çalışmalarını değişik ülkelere yaymış ve oralarda ofisler açmıştı. Bu ofislerden ikincisi de İstanbul'da kurulmuştu. Bu akademi, Ermenilere hem dinî hem de kültürel açıdan destek veriyordu. Ayrıca millî ruhu güçlü tutup kültürel mirası besleyen bir kurum özelliği de taşıyordu.[50] Bu yüzden de buradan yetişen rahipler, Katolik olmakla beraber Ermeni geleneğinin canlı tutulmasını isteyen diğer Katoliklerle (Propaganda hariç) her konuda olmasa da birçok noktada anlaşabiliyorlardı. Ancak Propaganda ekolünden gelen Katoliklerle ise yüz elli yıldan fazla bir süredir tartışmaları devam etmekteydi.

Mihitaristlerin eğitim alanındaki faaliyetlerine Osmanlı'nın bakışı genel olarak olumludur. Ancak eğitim çalışmaları yapılırken gizli olarak cemiyetlerin kurulması ise hoş karşılanmıyordu. Bunun sebebi, Katolik Ermeni millî meclisinin dışında cemaati bölen kurumlara devletin izin vermemesiydi.[51]

a. Mihitaristlere Yönelik *Mezhebi Geniş* İthamı

Papalık taraftarlarının Venedikli Mihitaristlerle ilgili ikinci eleştirileri, onların *mezhebi geniş kişiler* olduğu yönündeydi.[52] Onların Venedik Mihitaristlerini *"mezhepleri geniş"* tabiriyle eleştirmelerinin nedeni, ruhani açıdan bir paşpiskopos tarafından verilen cezayı kabul etmemeleriydi. Papalık taraftarlarına göre Mihitaristler problemlerin dünyevi bir mesele olduğunu söyleyerek işi Babıâli'ye havale ediyorlardı. Onlara göre mesele dünyevi değil diniydi. Dinî meseleleri çözecek olan kişi ise Hasun'du.

Bilindiği üzere İstanbul'daki Katoliklerin papa tarafından tanınmış en büyük ruhani lideri Hasun'du. O da Mihitaristlerin baş

---

[50] Şahin, *a.g.e.*, s. 123; İlber Ortaylı, *Tarihin Işığında*, s. 114.

[51] bk. BOA, İ. HR., 91/4443.

[52] BOA, İ. HR., 96/4702, 2. varak.

düşmanı olduğundan onları zaman zaman kilise kanunu gereğince cezalandırmak istiyordu. Tabii olarak da Mihitaristler onun verdiği ruhani cezayı çoğu zaman kabul etmediklerinden Hasun da onları, mezhep kurallarını hiçe sayan anlamında bugün de kullanılan *geniş mezhep* veya *mezhebi geniş* tabiriyle vasıflandırıyordu.

Propaganda taraftarları Katolik milletinin başpiskoposunun Hasun olduğunu, bu sebeple *her mezhepten olan milletler arasındaki uygunsuzlukların evvel emirde onun tarafından çözülmesi gerektiğini* belirtiyorlardı. Buna karşılık muhalifler ise *"Katolik mezhebinde olan Ermenilerin çoğu bile Hasun'u protesto ederken diğer milletlerin onun hükûmetini kabul edeceğini aklımız bir türlü almıyor."* diyerek onların iddialarının abes olduğunu söylüyorlardı. Ayrıca muhalifler, Propaganda taraftarlarının *Venedik rahiplerinin terbiye ettikleri cühela* tabirine de karşı çıkmışlardı. Onlara göre *cühela* tabirinden kastedilen Hasun'un muhalifleri ise onlar tam bir çelişki içerisindeydiler. Çünkü İstanbul'daki en bilgili kişiler kendileriydi.[53]

İki grubun karşılıklı diyaloglarından anlaşılacağı gibi bir taraf (Hasun taraftarları) cemaatin ruhani yetkilerini elinde bulundurduğundan ruhani cezalandırma yetkisini silah olarak kullanıyor, diğer taraf ise eğitim açısından İstanbul'daki Katolik Ermeni cemaati içerisinde entelektüel faaliyetlerde bulunduğunu dile getirerek Roma'nın *dogma* olarak kendilerine dikte ettirmek istediği mezhep meselelerini kabul etmek istemiyordu.

Hasun taraftarlarının Venedikli Mihitaristlerle ilgili üçüncü eleştirileri ise gazete ve dergilerde yalan yanlış haberler yayınladıkları iddiasıydı.[54]

Mihitaristler ise gazete, dergi ve kitap gibi hususlarda sahtekârlık ve yanlış haberlerin, esas Hasun taraftarlarınca yapıldığını belirttiler. Onların iddialarına göre Propaganda mensupları Galata'da gizlice bir matbaada kitap basıyor ve kitabı Avrupa'da bir yerde basılmış gibi dağıtıp yüksek meblağlar tahsil ediyorlardı. Ki-

---

[53] BOA, İ. HR., 96/4702, 2. varak.

[54] BOA, İ. HR., 96/4702, 3. varak.

tap yazan kişi de ücretinden fazla alıyor ve bu durum, cemaatin mali olarak sömürülmesine yol açıyordu.

Mihitaristler yazdıkları kitapların birçoğunun da Propagandanın yalan yanlış yayınladıkları kitapları tekzip etme amacı taşıdığını belirttiler.[55] Onlar, ayrıca gazete ve dergilerinde yanlış haberler yapmadıklarını ancak Hasun'un ne yapmak istediğini bilme haklarının olduğunu söylediler. Aslında muhalifleri buna sevk eden neden, Hasun'un üstü kapalı olarak yaptığı işlerdi. Çünkü Hasun sık sık Roma'ya papa ile görüşmeye gidiyor fakat bu hususla ilgili cemaate bilgi vermiyordu. Bu durum karşısında muhalifler de onun Roma'ya gitme sebepleri ile ilgili kendileri açısından öngörülerde bulunuyordu. Ancak bu öngörüler, beraberinde birçok soru işaretlerini açığa çıkartıyordu.

Propaganda mensuplarının Mihitaristleri kitap ve gazeteler neşredip iftiralarda bulundukları ile ilgili suçlamaları tek taraflı değildi. Daha sonra açıklayacağımız üzere Hasun ve onun maiyetindeki iki papazın Mihitaristlere hakaret eden kitaplar yayınlamaları, cemaat arasında infiale varacak derecede büyük tartışmalara yol açacaktır.

Papalık taraftarlarının dördüncü eleştirisi, hem Katolik Ermenilere hem de Osmanlı'ya yönelikti. Onların iddialarına göre, muhaliflerden bir grup Ortaköy ve Galata'daki kiliseye girip piskoposluk mührü ile mühürlenmiş ayinle alakalı bir kâğıdı ayaklar altına almışlardı. Bu kişiler hükûmet tarafından cezalandırılacakları yerde Hasun ve beraberindeki iki papaz cezalandırılarak kiliseye girmeleri yasaklanmıştı. Bu durum, kilisede ayin icra eden bir piskoposun hakkına tecavüz etmek olduğundan hükûmet tarafından Katolik milletinin özgürlüğüne getirilen bir kısıtlama olarak algılanmalıydı. Muhalifler, Hasun taraftarlarının bu eleştirisine şu üç noktada cevap verdiler:

1) *On adam kendi kilisesine girip fiili olarak kimseye zararı dokunmaksızın mezhep nizamnamesi ile ilgili olan kâğıdı yırtarak pro-*

[55] BOA, İ. HR., 96/4702, 3. varak.

testoda bulunursa bu kişi mezhep açısından hata etmiş olsa bile bu ahiretle ilgili bir durumdur. Bu durum, devletin kanunlarına ve mülki nizamına bir karşı geliş olmadığından bir kabahati de içermez.

2) *Yukarıda geçtiği gibi ayinin hilafı olarak böyle bir suç hakkında kanunlarda hiçbir bend de yoktur.*

3) *Propaganda taraftarlarının yaptığı şikâyet yalnız nefsaniyet ve garazdan kaynaklanmaktadır. Piskoposların birkaç gün kiliseye gelmemesi dinî esasa halel verecek hususlardan değildir. Milletin arasında karışıklık halledilinceye kadar birkaç papazın meydana çıkmaması kendilerini koruma amaçlıdır. Bu durum, onların mezhep kanunlarımıza dokunuyor iddialarını haklı çıkarmaz. Onlar meydana çıktıklarında nizam-ı belediyeye halel verecek davranışlarda bulunacaklarını geçmiş tecrübelerinden daha iyi bilirler.*

Propaganda taraftarları Hasun'a yapılan bu hapis uygulamasının dünyanın hiçbir ülkesindeki ruhanilere yapılmadığını belirtirken muhalifler ise böyle bir durumun dünyanın hiçbir ülkesinde görülmediğini çünkü oralarda Hasun gibi bir ruhaninin bulunmadığını belirtiyorlardı.[56]

Yukarıdaki tartışma diyaloglarında görüldüğü gibi iki cemaat arasındaki cedelleşmeler, özellikle Galata'daki asayişi tehdit eder hâle gelmişti. Tartışmalar belli bir noktadan sonra gruplar arası zihniyet farklılıklarından çıkarak kişisel husumetlere varacak dereceye gelip Hasun'un ve onun beraberindeki iki papazın şahsında odaklanmıştı. Hükûmet de gruplar arasındaki tartışmalar sakinleşinceye kadar bu kişilerin kiliseye gitmemesini istemiştir. Ancak onlar ise bunu, *"En doğal hakkımız olan mezhep özgürlüğümüz kısıtlanıyor."* şeklinde yansıtarak hükûmete suçlamalarda bulunmuşlardır.[57]

---

[56] BOA, İ. HR., 96/4702, 4. varak.

[57] Bu tartışmaların bir benzeri yaklaşık çeyrek yüzyıl sonra özellikle 1870-1879 yılları arasında Hasun taraftarları tarafından tekrar gündeme getirilecek ve hükûmet

Hasun taraftarları yazdıkları arzuhâlin devamında Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesinde yaşayan kırk bin Katoliğin bu piskoposdan hoşnut olduğunu belirterek onun için canlarını feda etmekten kaçınmayacaklarını bildirdiler. Muhalifler ise bu ifadelerin devlet açısından çok sakıncalı olduğunu şu cümlelerle dile getirdiler:

"Canımızı feda ederiz ifadesi açıkça şunu söylemektir: 'Biz otuz kırk bin nüfus din uğruna kanımızı dökmeyi gözümüze almış ve piskoposumuzu her ne şekilde olursa olsun muhafaza etmeye hazırken aleyhinde olan birtakım itaatsiz adamlar hatrı için siz ne salahiyetle ona dokunuyorsunuz.'"[58]

Muhalifler, Katoliklerden 30-40 bin kişinin Hasun'u büyük bir lider olarak kabul ettiği iddiasına da karşı çıktılar. Hatta son atanan piskoposluk bölgelerinden –Artvin, Bursa, Ankara, Erzurum, Trabzon- Babıâli'ye gelen şikâyetlere bakıldığında bunun daha iyi anlaşılacağını dile getirdiler. Muhalifler ayrıca Hasun taraftarlarının tartışmalarda *bu din meselesidir* diyerek ortaya çıkmalarının, her şeyi gözümüze aldık anlamına geleceğini ve bunlar gibi birçok mutaassıp adamın, mezhebi alet ederek pek çok şeylere cesaret ettiğine tarihin şahit olduğunu belirtiyorlardı.[59]

Propaganda taraftarlarının ve muhaliflerin –genelde Mihitaristler- Babıâli'ye gönderdikleri arzuhâllerinde ve hükûmetin bunlara karşı tutumunda şu iki husus göze çarpmaktadır.

1) Propaganda mensuplarının İstanbul'daki tavırları hem muhalifleri hem de Osmanlı hükûmetini rahatsız etti. Çünkü onlar, hükûmetin asayiş ile ilgili aldığı önlemleri mezhep işlerine bir müdahale olarak telakki ettiler ve hükûmeti zor durumda bıraktılar.

---

mezhep özgürlüğümüzü engelliyor diye uluslararası camiada şikâyetlerde bulunulacaktır. bk. BOA, HR. SYS., 1765/38, 3. varak.; HR. SYS., 1786/25; HR. SYS., 1763/13; Y. EE., 91/34.

[58] BOA, İ. HR., 96/4702, 5. varak.

[59] BOA, İ. HR., 96/4702, 5. varak.

2) Muhalifler ise millî meclis aracılığı ile cemaatlerinin daha şeffaf bir biçimde yönetilmesini istediler. Bu durum Osmanlı'nın fermanlarına uygun olduğundan bu yıllar içerisinde onların istekleri hükûmet tarafından haklı görüldü. Ancak iki grubun ayrılıp müstakil bir cemaat kurma istekleri ise uygun görülmedi.

Hükûmet, yukarıda sayılan tüm olumsuzluklara rağmen Katolik Ermenilerin tekrar meclislerinde toplanmalarını ve cemaatlerinin sorunlarını elbirliği ile çözmelerini istedi. Ancak kısa zaman içerisinde bunun gerçekleşmesi mümkün olamadı. 20 Haziran 1853 tarihinde muhalif gruptan Katolik Ermeniler, Hariciye Nezareti'ne verdikleri arzuhâllerinde *hükûmetin rızasına uygun olarak meclise geldiklerini ancak karşı tarafın çeşitli sebeplerle maslahatın görülmesine engel olduklarını* dile getirdiler. Muhalifler, ayrıca bu konuda *daha bir şey yapmaya mecallerinin kalmadığını da* söyleyerek içerisinde bulundukları umutsuz atmosferi tasvir ettiler.[60]

7. İki Ayrı Katolik Patrikliği İsteği ve Osmanlı'nın Kaygısı

İstanbul'daki Katolik Ermeni cemaati arasındaki tartışmalar, daha çok Mihitaristlerle Propaganda mensupları arasında gerçekleşmekteyken 1853 yılında Ermeni Kilisesi'ne sempati ile bakan papaz sınıfından Katolikler de Propaganda'ya karşı seslerini yükseltmeye başladılar. Hükûmete verdikleri arzuhâllerinde Hasun'un yaptıklarına tahammüllerinin kalmadığını belirterek alınacak yeni kararların kendilerini rahatlatacağını dile getirdiler. Bu kararların içerisinde; 1100 aileden oluşan cemaatlerine ayrı bir patriklik verilmesi, nüfuslarının ve vergilerinin ayrılması ve emlaklarının kendilerine verilmesi gibi hususlar yer almaktaydı. Ayrıca Katolik Ermeni isminin kendilerine tahsis edilmesini de istediler.[61]

Katolik Ermenilerden bir grubun ayrı bir patriklik idaresi kurma isteği Osmanlı'yı endişelendirdi. Çünkü daha çeyrek asır önce

---

[60] BOA, İ. HR., 96/4702, 5. varak.

[61] BOA, MVL., 259/68.

Ermeni Kilisesi'nden ayrı bir Katolik Ermeni Patrikhanesi kurulmuş olmasına rağmen sorunlar hâlâ bitmemişti. Katolik Ermenilere ayrı iki millet ünvanı verilmesi, tartışmaları daha da dallandırıp budaklandıracaktı. Bundan dolayı hükûmet onların isteklerini uygun bulmadı. Ancak Propaganda muhalifleri, değişik tarihlerde hükûmete hemen hemen aynı ifadeleri içeren arzuhâllerini takdim etmeye devam ettiler.[62] Bunun üzerine hükûmet, onlardan cemaatlerinin durumu hakkında geniş bilgi veren bir rapor hazırlamalarını istedi. Onlar da başlangıçtan o güne kadar gelinen süreçle ilgili ayrıntılı bir layiha hazırladılar. Sonra da hükûmete takdim ettiler. Layihalarında Mihitaristlerin İstanbul'daki konumundan bahsederken Propaganda'ya da niçin karşı olduklarını da şu cümleleriyle izah ettiler:

"Herkesin bildiği gibi içerisinde bulunduğumuz Katolik milleti ta başlangıçtan beri Ermeni milletinden mezhep münakaşaları nedeniyle ayrılmış ise de Ermeni lisanının usul, merasim ve mezhebiyesini tamamen kabul etmiştir. Bununla beraber Roma'da mukim papayı mezhep reisimiz olarak tanımış ve dinî meselelerde herhangi bir şekk ve şüphe meydana geldikçe ona müracaat etmeyi farz kabul etmişizdir. Ancak şu kadar var ki Katolik mezhebi diğer birtakım milletlerin de tâbi olduğu mezhep olduğundan bu cihetle onlara mutabakatımız varsa da diğer hususlarda onlara açıkça benzememiz gerekmez. Hatta bunlardan gereği gibi sakınmak devlete tâbiyetin gerekliliklerinden ve mezhebimizin riyasetinin tenbihlerindendir. Bundan dolayı başlangıçtan beri milletin çoğunluğu Ermeni milleti olma vasfını kaybetmemek amacına da tamamen muvaffak olmuştur. Mezhep açısından diğer milletlere mutabakat bulunduğundan diğer ruhani kaidelerine de benzemeye meyletmek Ermeni milletliğinden çıkma bir kısım kimselerin emel ve arzularından olmuştur. İleride Latin'e benzeme muradını millet arasında oluşturmaya çalışanların başlıcaları Roma idaresinde bulunan mekteplerde terbiye görüp kulecli[63] *diye tabir edilen ve*

---

[62] Ermeni kilisesine yakın olan muhalif Katolik Ermenilerin Babıâli'ye değişik tarihlerde sundukları arzuhâllerin ayrıntıları için bk. BOA, MVL., 259/68, 5, 6, 7, 8. varak.

[63] Roma'daki Urban (Propaganda) Koleji'nde yetişen veya oranın görüşünü benimseyenler kastediliyor.

ekserisi ruhban ve taraftarları olan kişilerdir. Latine benzememeyi kendilerine yol tutanların da en önde gelenleri Venedik Manastırı'nda terbiye görmüş, 'Abbalı' diye tabir edilen ruhbanlar ve diğer manastırlarda bulunanlardan bir haylicesi de bunların taraftarlarıdır. Yüz elli seneden ziyade bu iki kısım arasında münazaa ve ihtilaflar bulunduğundan millet bu yüzden nice meşakketlere girdiği tarihçe de kaydımızdadır. Bundan 24 sene önce milletimiz saltanat-ı seniyyede Ermeni patriğinin idaresinden ayrılıp müstakil bir millet imtiyazına nail olup ayrıca bir patriğin idaresine dâhil edildiğinde iki taraf yine âbâ ve ecdatlarından beri devam eden iddiaları bırakmamışlardır. O esnadan beri münazaa ve ihtilafları eksik olmamış ise de Piskopos Hasun'a gelene dek ruhani ve cismani memuriyetiyle sebkat eden diğer piskopos ve patrikler bu gibi manevi münakaşaları nefsaniyete bağlayıp fazla kulak asmamışlardı. Milletin asayişine hâlel getirecek bir durumun ortaya çıkmasına da müsaade etmemiş ve bu tür tartışmalardan uzak kalarak milleti idare edegelmişlerdir. Ancak yedi seneden beri ruhani işlere memur olan Piskopos Hasun aldığı tarikat terbiyesinin gereği ifrat derecesinde Latine benzemiştir. Bundan dolayı memuriyetinden bu ana gelene dek milletin kadim hukukuna ait olan tarafına aşina olmayarak Ermeniliği terk edip Latin'e benzeme düşüncesinde olup ekseriyeti taşrada olan kişilerle bu işi yürütmektedir. Katolik Ermenileri Latinleştirmeye çalışarak fikirlerini bütün ruhbanlarıyla beraber Devlet-i Âliyye'den gizlemiş ve bu hususta ellerinden gelen fitne ve fesattan geri durmamışlardır."[64]

Propaganda'ya muhalif ve Ermeni Kilisesi ile yakınlığı bilinen bu Katolik Ermeniler yaptıkları bu ön girişten sonra hükûmete sundukları layihalarında madde madde şu hususların üzerinde durdular:

1) Hasun, Roma'ya giderek milletin hukukuna ve kadim âdetlerine aykırı olarak önceden olduğu gibi milletin seçimi ve yazılı bildirimi olmadan gizlice başpiskoposluk makamını elde etmiştir. Böylece selefinin (Maruşyan) vefatına kadar bu keyfiyeti milletten gizlemiştir.

---

[64] BOA, MVL., 259/68, 1. varak.

2) Roma'dan İstanbul'a döndüğünde elde etmiş olduğu piskoposluğu gizleyip patriklik makamını da elde etmiştir. Böylelikle seleflerinin usulüne ve milletin kaidesine aykırı olarak kendi başına idareye kalkıştığından milletin kadim hukukuna tecavüz etmiştir.

3) Sekiz sene önce selefi vefat ettiğinde *erbab-ı sadakat ve dirayetten bir piskopos seçmek üzere* millet meclisi toplandığında kendisi de hazır bulunmuş ve Roma'dan elde ettiği beratı okumuştur. Bu beratta piskoposluk makamının kendisine verilmiş olduğunu aniden ilan ederek millet arasında tartışmalara neden olmuştur.

4) Milletin çocuklarının terbiyesi ve milletin maarifinin ilerlemesi için oluşturulmuş olan *millî şirketi*, Babıâli marifetiyle bozmaya gayret etmiştir. Ancak buna muvaffak olamadığında devletin rızasına aykırı olarak bu şirketi feshetmeye kalkışmıştır. Onun bu davranışının nefsanî olduğu ortaya çıktığında kendisine güven kalmamış ve millet arasında çeşitli dedikoduklar meydana gelmiştir.

5) Yine milletin kadim âdetlerine aykırı olarak taşra eyaletleri için altı nefer piskoposu, millete haber vermeden istediği gibi tayin etmiştir.

6) Milletin cismani meselelerinden olan vasiyet etme, kilise, hastane ve fukarahane inşa etme gibi hususları ruhani hükûmeti dairesine katarak cemaatin cismani işlerine de müdahale etmiştir. Hatta bu sırada kendi taraftarlarından memurlar tayin ederek Osmanlı Devleti tarafından beratla patriğe ve millet meclisine havale edilen imtiyazları iptal etmeye çalışmıştır. Millet meclisi her ne zaman toplanıp milletin işlerini kolaylaştırmak ve dinî işlerini düzenlemek için bir nizamname kaleme alsa Hasun, ruhani işlerinin dışına çıkarak mecliste bulunan birkaç taraftarının delaletiyle bu nizamnamelerin düzenlenmesini engellemiştir. Bundan dolayı milletin borçlarının tesviye edilmesi mümkün olmamış ve borçlar günden güne artmıştır. Meclisin toplanması

da şirazesinden çıkarak milletin fakirlerinin ihtiyaçları dahi karşılanamaz hâle gelmiştir.

7) Mezhep işlerinin idare şeklini aslî kaidesinden çıkarıp *Barok kıyye* diye tabir edilen Latin usulünü uygulayarak milleti Latinlik yoluna sevk etme sevdasına düşmüştür.

8) Uzun zamandan beri zatında olan fesadı milletin içinde yaymak amacıyla milletin birtakım muteber manastır rahiplerinin ve meşhur ailelelerinin aleyhinde ruhani ve cismani hususlarda iftiraları içeren hicvî bir kitap telif etmiştir. Yayınlanan bu kitabın ücreti kendi tarafından verilmişken ona bir suçlama yapılmaması için taşraya giderek olayı bilmezden gelip inkâra çalışmış ve bu sebeple de milleti birbirine düşürmüştür.

9) Milletin tahsis ettiği hayır kurumlarından olan taşradaki manastırlarda terbiye gören çocukların hemen hemen hepsi aynı zamanda akraba ve taallukatımız da olduğundan bunlar ruhbanlık ve diğer eğitimlerini aldıktan sonra memleketlerine gelmektedirler. Buraya geldikten sonra vaaz vermek, mektep açmak ve diğer ruhani hizmetleri yerine getirmek gibi işler tarikatlerinin gereği iken Hasun, öncelikle bunların gelişini engellemeye çalışmaktadır. Ancak bir şekilde memleketine gelmeye muvaffak olanlara ise ailesinin evinde oturmasına izin vermemektedir. Bunun yanında memleketin usulüne uygun olan elbiselerini giymeye de izin vermemekte ve birkaç gün içinde onları ayaklarının tozu ile geri göndermektedir. Uzun müddet kalanları da bir vesileyle vatanlarından zorla müebbed olarak ihraç etmektedir. Bundan dolayı herkes akrabalarından ayrılmakta ve millet de ilim ve terbiyeden mahrum kalmaktadır. Bununla da kalmayarak kendi ruhani yetkisinde olmadığı hâlde bu kişileri cezalandırmaya kalkışmaktadır. Bu hareketiyle yetkisini aşıp devletin hukukuna ve hükûmetin idaresine zarar vermektedir.

10) Onun düşüncesine muvafakat eden ruhbanların sayısını arttırmakta ve bunlar da eğittiği çocukları adım adım Latinleştirmektedir.[65]

Propaganda'ya muhalif bu Katolik Ermeniler, tahriratlarının[66] sonuç bölümünde; *defaatle hükûmete yapmış olduğu şikâyetlere ve göstermiş olduğu tahammüllere rağmen bir düzelme olmadığından bu piskoposla beraber aynı çatı altında kalamayacaklarını, bundan dolayı da kendilerinin Katolik Ermeni sıfatıyla tanınıp Hasun'la olan bütün resmî bağlantılarının da kaldırılmasını* istediler.[67]

Papaz grubundan Katoliklerin yaptığı eleştiriler, çok önemli konuları içermekteydi. O güne kadar genellikle Mihitaristlerle papa yanlısı Propaganda teşkilatı arasında tartışmalar yaşanmaktaydı. Ancak papaz grubundan olan ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi'ne yakın duran bu Katoliklerin eleştirileri hükûmeti daha da endişelendirdi. Çünkü mesele sadece ruhani değil, devleti de ilgilendiren birçok alana yayılmıştı. Şirketlerin kontrolü, kitap basımları, taşradaki çocukların İstanbul'a gelirken yaşadıkları sıkıntılar bunlardan sadece bir kaçıydı. Bu nedenle hükûmet iddiaların ne derece doğru olduğuna dair Hasun taraftarlarına bir yazı gönderdi. Onlar da kısa zaman içerisinde verdikleri cevabi yazılarında iddialar madde madde cevaplayarak bir layiha hâlinde hükûmete takdim ettiler.

Propaganda taraftarları bir taraftan Mihitaristlere karşı reddiyeler yazarken bir taraftan da diğer muhalif Katolik Ermenilere de cevap vermek zorunda kalıyorlardı. Ancak layihada bir husus dikkati çekmektedir o da aslında Ermeni kilisesine yakın olan bu Katolik Ermeniler'in Mihitaristlerle de çok içli dışlı olmadıklarıdır. Ancak her iki grup da kadim usulün korunmasını esas alıp cemaati Latinleşme tehlikesine götüren yolları kapamak istediklerinden bu zaman diliminde Propaganda'ya karşı ortak mücadele etmişlerdir.

---

[65] BOA, MVL., 259/68, 2, 3. varak.

[66] Tahrirat; resmî bir daire tarafından yazılan yazı ve mektuplara denir

[67] BOA, MVL., 259/68, 11, 12, 13. varak.

Her bir grubun diğeri hakkındaki suçlamalarını içeren bu layihalar yaklaşık 20 yıl sonra tekrar İstanbul'da cereyan edecektir. Özellikle Kardinal Franki'nin İstanbul'a gelişiyle beraber karşılıklı suçlamaları içeren layihalar hükûmete takdim edilecektir. Ancak bu dönemde dikkati çeken husus Mihitaristlerin bu yıllarda da Propaganda'ya karşıtlığı bulunmasına rağmen bunu önceki yıllara göre daha kısık bir sesle dile getirilecektir. Ancak Ermeni kilisesine yakınlığı olan Katolik Ermeniler bu yıllarda muhalif hareketin bayraktarlığını yapacak ve Şark Katolik Ermeniliği ismini alacaklardır.[68]

a. Padişaha Topluca Teşekkür Bile Edemediler

Katolik Ermenilerin şikâyetlerinin artık önü arkası alınamaz hâle geldiği görüldüğünden Babıâli'de geniş çaplı bir soruşturma başlatıldı. Konuyla ilgili olarak 5 Ağustos 1853 tarihinde Hariciye Nezareti'nin Sadaret'e gönderdiği yazısında Hasun'dan dolayı tartışmaların önü alınamaz noktaya geldiği belirtildi. Sadaret'ten çıkacak hükme göre de bir karar verilecekti.

Sadaret'ten kısa zamanda gelen emir üzerine Hasun, patrik vekili ve milletin ileri gelenleri (Propaganda taraftarlarından oluşan kesimi) meclis-i vâlâ[69] dairesine çağrıldı ve onlara birtakım sorular yöneltildi. Muhaliflerin isnat ettiği suçlar, Hasun'a bu dairede aynen okundu. Suçlamalar; İstanbul'daki memurluğunu Roma'dan gizlice elde ederek millî hukuku yok ettiği, dinî işleri dünyevi işlerle karıştırdığı, Katolik Ermeni milletini Latin heyetine ve usulüne

---

[68] bk. BOA, HR. TO., 455/4.

[69] Meclis-i vâlâ, II. Mahmut döneminde ıslahat hareketlerinin gerektirdiği yeni nizamnameleri hazırlamak, memurların muhakeme edilmesiyle uğraşmak amacıyla 1837 yılında kurulmuştur. Tanzimat'tan sonra işlerin çoğalması nedeniyle bu meclis, meclis-i vâlâ-yı ahkâm-ı adliye ismiyle anılmıştır. Meclis-i vâlâ ayrıca günümüzde bakanlar kurulunu ifade eden meclis-i vükelâya da projeler üreten bir kurumdur. Mülki ve idari düzenlemenin yanı sıra, alınan kararların nasıl uygulandığını kontrol etme yetkisine de sahiptir. Meclis-i vâlânın vükelâdan bazı kimseleri Tanzimat'a aykırı hareketlerinden dolayı yargıladığı da görülmüştür. Bu meclis 1867 yılında, şûra-yı devlet ve divân-ı ahkâm-ı adliye adıyla ikiye ayrılarak lağvedilmiştir. bk. s. 261.

soktuğu, milletin paralarını gereksiz yere harcadığı gibi başlıklardan oluşuyordu.

Meclis-i vâlâda bu iddialar kendisine okunduktan sonra Hasun, Katoliklerin ileri gelenleri ve patrik vekili sorulara tek tek cevap verdiler. Katoliklerin ileri gelenleri, Hasun'un Roma'dan memurluğunu elde edip İstanbul'a geldiği sırada miletin tüm kesiminden teşekkür yazıları aldığını bildirdiler. Mezhep işlerinin dinî işlere kesinlikle karıştırılmadığını, bunun aksini söyleyenlerin hangi maddede böyle bir uygulama yapılmışsa ispatlamaları gerektiğini söylediler. Ayrıca Hasun'un cemaati Latinleştirdiği iddiasının gerçek olamayacağını, çünkü böyle bir şeyin Hasun'un memurluğuna da ters düşeceğini şöyle dile getirdiler: *"Zaruri olarak Latin usulüne geçmek lazım olsa bile mezhep kuralları mani olacağından bunu yapmaya muktedir olamayacaktır."*[70]

Cemaatin masrafa sokulduğu hususunda da Hasun'un hiçbir zaman fazla bir harcama yapmadığını hatta kendine tahsis edilmiş olan 5 bin kuruş maaşı bile zorla kabul ettirdiklerini dile getirdiler. Katoliklerin ileri gelenlerine göre tüm bu şikâyetlerin sebebi Hasun'un ruhani memur olarak yaptığı işlerin bazı şakilerin işine gelmemesiydi.[71]

Meclis-i vâlâ dairesinde patriğin düşüncesinin ne olduğu vekiline sorulduğunda o da; eğer Propaganda karşıtlarının istediği gibi cemaat arasında ayrılma meydana gelirse patriğin istifa edeceğini söylediğini belirtmiştir. Meclis-i vâlâ bu kişileri dinledikten sonra piskoposun atanmasından önce *usul-ü mezhebiyenin* ne şekilde olduğu ve atandıktan sonra ne gibi değişikliklerin meydana geldiğini bilmek için Propaganda muhaliflerinin dinlenmesinin uygun olacağını belirtti.[72]

Osmanlı hükûmeti, karşılıklı suçlamalarda kesin karar vermek istemiyordu. Bunun üzerine Meclis-i vâlâ dairesine bu defa muha-

---

[70] BOA, MVL., 259/68, 14. varak.
[71] BOA, MVL., 259/68, 14. varak.
[72] BOA, MVL., 259/68, 14. varak.

lifler çağrıldı. Onlar da önceki şikâyetlerin aynısını burada da tekrar ettiler.

Meclis-i vâlâ, patriğin temsilcisi olarak vekilinin ifadesini almasına karşın cismani patriği de bizzat sözlü olarak dinlemek istemişti. Ancak o, birkaç defa bu daireye çağrıldığı hâlde hasta olduğunu öne sürerek gelmedi. Bu defa patriğin konu hakkındaki görüşünü belirten yazılı bir belgeyi getirmesi vekilden istendi. Hükûmetin ısrarı karşısında Patrik Nikogos, gönderdiği mektubunda vekilinin tersine muhaliflerin haklılığını şu şekilde dile getirdi:

"Bendeniz de bu maddelerde milletin dinî işlerine dair hiçbir iş olmadığını, yalnız dünyevi işlere müteallik şeyler olduğunu kabul ediyorum. Milliyet ve hukuk davası edenlerin hakkı benim katımda sabittir. Elimde bulunan berat-ı âli gereğince de bunlar haklıdırlar."[73]

Katolik cemaatinin tartışmalarının yoğun olduğu böyle bir dönemde Osmanlı Devleti tarafından Rum, Ermeni, Katolik patrikleriyle Protestan vekili ve Yahudi hahambaşısına mezhep imtiyazlarını içeren bir ferman gönderilmişti. Fermanın içeriğinde genel olarak patrikhanelerin ve hahambaşılığın yönetiminde meclislerin kurulmasını ve bu meclislerin cemaatlerinin yönetimdeki ağırlığının arttırılması istenmişti. Ayrıca bu meclislerde ruhanilerle birlikte sivillerin de yer alması istenmişti. İlgili fermanın nüshası tercüme ettirilerek, gayrimüslim cemaat mensuplarının görebilmesi için İstanbul'daki gazetelerin sayfalarına eklettirilmişti.[74]

Osmanlı'nın tüm bölgesindeki Katolik Ermeniler, yapılan yeni değişiklikle ilgili teşekkürlerini iletmeye başladılar. Katolik Ermeni cemaatinin bu ferman için yaptığı teşekkürlerin içeriğine bakıldığında bile cemaatin yaşadığı ortam kolaylıkla müşahade edilebilir.[75] Anadolu'nun birçok yerinde ve Lübnan'da bulunan Katolik Ermenilerin ileri gelenleri fermana teşekkürlerini topluca

---

[73] BOA, MVL., 259/68, 15. varak.

[74] BOA, İ. HR., 99/4858.

[75] BOA, İ. HR., 328/21213.

beyan ederken İstanbul'da bulunan cemaat ise ayrı ayrı sundular.[76] Örneğin Katolik Ermeni cemaatinin ileri gelenlerinden İbrahim Hüdaverdioğlu Bey teşekkürünü şu ifadelerle belirtiyordu: *"Katolik patriğine verilen fermandan dolayı müteşekkiriz. Fakat bu aralar milletimiz iki fırka olduğundan ve ben de bütün mesalih-i milliyeden el çekip istifa etmiş olduğumdan dolayı milletçe takdim edilen teşekkür yazısı benim tarafımdan mühürlenmemiştir. Bundan dolayı ayrı bir yazı ile teşekkürlerimi beyan ederim."*[77]

Katolik Ermeni grupların ve İbrahim Hüdaverdioğlu'nun ferman için teşekkürlerini ayrı ayrı takdim etmesi karşısında hükûmet, problemin çözülmesinin aciliyetini bir kez daha idrak etti. Sadrazam bu aciliyeti, padişaha sunduğu arz tezkiresinde şöyle dile getiriyordu:

"İhsan edilen fermandan dolayı Katolik milleti ve Hoca İbrahim tarafından ayrı olarak verilen teşekkürnameler sizlere takdim edildi. Sizce de uygun görülürse zikredilen teşekkür yazıları diğerleri gibi tercüme ettirilip ferman-ı ali tercümesi ile beraber İstanbul gazetesine eklettirilecektir. Hoca İbrahim'in böyle ayrı olarak teşekkür edişi iki taraf olan Katolik milletinin hayli vakitten beri ihtilaf üzere bulunmalarından kaynaklanmaktadır. Bu iki fırkanın ifadeleri dinlenerek gereken incelemeleri yapmak için meclis-i vâlâ dairesinde bundan önce komisyon teşkil edilmişti. Bu hâlin uzaması münasip olmayacağından bir an önce gerekenin yapılması uygun olacaktır."[78]

Meclis-i vâlâ dairesinde iki tarafın uzlaşmasına çalışıldığı sırada hükûmetin başını ağrıtan bir sorun daha ortaya çıkmıştı. Sorunun nedeni, muhaliflerin layihalarında dile getirdikleri Hasun tarafından Mihitaristlere hakaret eden hicivli bir dille yazılmış olan kitaptı.

---

[76] *Ceride-i Havadis*, 10 Zilhicce 1269/14 Eylül 1853; BOA, İ. HR., 100/4883; İ. MTZ. CL, 2/129.

[77] BOA, İ. HR., 99/4858.

[78] BOA, İ. HR., 99/4858.

8. Yayınlanan Bir Kitap ve Galata'daki Kaotik Ortam

Piskopos Hasun ve onun beraberindeki iki kişi tarafından Mihitaristleri hicveden *Surp Ğazar Mıkhitaryan* (Mihitaryan Manastırı) isminde bir kitap basılmıştı.[79] Kitap, içerik bakımından hem Mihitaristlerin dinî anlayışlarına hem de onların ailelerine hakaretleri içeriyordu. Hasun'un da bu kitabın hazırlanmasında emeği geçmişti. Ancak o, bir şekilde kendisini bu olaydan sıyırdı ve suç, Lazar ve Çino isimli iki Latin rahibin üzerinde kaldı.

Kitap birçok tartışmalara neden olduğundan papa tarafından kınandı. Kimse tarafından okumaması istendi. Eğer yanlarında bulunanlar varsa o mahallin piskoposuna teslim etmesi için kesin emir verildi.[80]

Osmanlı hükûmeti de kitabın ortadan kaldırılması için patrihaneye emir verdi. Bunun üzerine patrik vekili, bu kitaba sahip olanlardan, kitapları patrikhaneye getirmelerini istedi. Bu amaçla İstanbul'daki Katolik kiliselerinin kapılarına yazılar astırıldı. Ancak Katolik cemaatinden bir grup, kilise kapısına asılan bu kâğıtları görünce sinirlenip onu yırttılar. Hatta daha da ileri giderek patrikhanede patrik vekiline saldırdılar. Cemaat arasında büyük bir arbede çıktı ve Galata'daki sokaklarda asayişsizlik meydana geldi.[81]

Osmanlı hükûmeti İstanbul sokaklarında olayların büyüdüğünü işittiğinde iki tarafın temsilcileri tekrar meclis-i vâlâya çağrıldı. Kitabın zararları her iki tarafça da malumdu. Ancak kitaplar nasıl imha edilecekti. Bir grup, kitapların toplattırılarak patrikhaneye teslim edilmesini isterken diğer grup ise zaptiyeler nezaretinde kilise önünde yakılmasını istedi. Kilise önünde yakılması teklifi yeni tartışmalara neden olabileceğinden hükûmet başka çareler aramaya başladı.

---

[79] Pars Tuğlacı, bu kitabın İstanbul'daki Kastro Matbaası'nda basıldığını belirtmektedir. bk. Tuğlacı, *a.g.e.*, C II, s. 17.

[80] BOA, HR. MKT., 68/26.

[81] BOA, İ. HR., 96/4702.

Meclis-i vâlâda yapılan görüşmelerin neticesinde muhalif gruplar ikna edildi ve kitapların Roma'ya gönderilmesine karar verildi. Görüşmeler sonunda ayrıca makamından ayrılan patriğin tekrar eski görevine başlaması ve ona hakeret eden kişilerin ondan özür dilemesi gibi hususlar da karara bağlandı.[82]

Tüm bu gelişmeler karşısında Katolik Ermeni Patrikhanesi, tartışmaların bitirilmesi noktasında hükûmetin yardımlarına müteşekkir olduklarını ifade eden bir teşekkürnameyi takdim etti.

Katolik Ermeniler arasında infiale yol açan hicvedici kitabın toplattırılması hususunda, patrikhanede Osmanlı memurlarının da şahit olarak bulundurulması kararına varılmıştı. Bu kişiler Meclis-i Vâlâ Anadolu Birinci Kâtibi Osman Bey ve Zaptiye Muavini Aşir Bey'di. Kitapların toplattırılmasında bu kişilerin büyük gayretleri oldu. Bundan dolayı patrikhane tarafından bu iki kişiye, yaptıkları çalışmalardan ötürü hediye olarak birer kutu gönderildi. Bu kişiler, görevlerini devletin emirleri doğrultusunda yaptıklarından dolayı kendilerine verilen hediyeyi kabul edip etmeme noktasında tereddüt ettiler. Bu konuda ne yapmaları gerektiğine dair hükûmete bilgi sordular. Bunun üzerine sadrazam, konuyla ilgili olarak padişaha bir arz tezkiresi sundu. Tezkiresinde, bu tür görev yapanlara patrikler tarafından bir şey hediye edilmesinin usul ve âdet hükmüne girdiğini belirterek bu kutuların da hediye kabilinden sayıldığından bunları alıp alamayacaklarını sorduğunda padişah da bunu uygun görerek hediyelerin alınabileceğini belirtti. [83]

Meclis-i vâlâda yapılan görüşmeler sonrasında tartışmaların bitmesi ve kendisinden de özür dilenmesinden sonra Patrik Nikogos görevine tekrar başladı. Nikogos, milletin cismani işlerini 12 azadan oluşan Katolik Ermeni millet meclisi vasıtasıyla yürütüyordu. Ancak uzun süredir devam eden tartışmalardan dolayı meclis bir türlü toplanamamış ve patrik vekilinin görevde bulunduğu süre boyunca da bu şekilde devam etmişti. Bu durum, hükûmeti de sıkıntıya sokmaktaydı. Çünkü milleti ilgilendiren hususlarda Kato-

---

[82] BOA, İ. HR., 105/5139.

[83] BOA, İ. HR., 105/5139.

lik Ermeni meclisinin onayı gerekiyordu. Ancak mecliste salt çoğunluk sağlanamadığından patrik, meclis çoğunluğu o yönde karar vermiş gibi kendi başına imza atıyordu. Bu da bir temsil sorununu ortaya çıkarıyordu. Bu sorunu gören Patrik Nikogos, makamına oturduktan hemen sonra bir meclis seçimi için Hariciye Nezareti'nden izin istedi.[84] Çünkü on iki azalık mecliste sadece altı kişi kalmıştı. Bunlardan biri vefat etmiş, beşi ise istifa etmişti. Katolik meclisindeki mevcut altı aza ise şunlardı: Hümayûn Bâzergânı Köcekoğlu Artin, Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane muallimlerinden Doktor Kasbar Bey, kuyumcu esnafı ileri gelenlerinden Hoca Feran, Avrupa tüccarı ileri gelenlerinden Hoca Ferhad, şalcı esnafı ileri gelenlerinden Hoca Toma ve tülbentçi esnafı ileri gelenlerinden Hoca Mosis.[85]

Nikogos'un isteği üzerine hükûmet tarafından yeni meclis üyeleri seçimi için izin verildi. Kısa zaman içerisinde altı kişi daha meclis azalığına seçildi. Padişahın da uygun görmesiyle bu altı kişi aktif olarak meclis çalışmalarına katılmaya başladılar. Çoğunluk oyu ile yeni seçilen azaların isimleri şunlardı: Feshane-i Âmire Müdürü Hoca Diran, doktorların ileri gelenlerinden Berat Bey, kuyumcu esnafı ileri gelenlerinden Tıngıroğlu Hoca Pozi, sarrafların ileri gelenlerinden Damatoğlu Hoca Ovanis, tüccarların ileri gelenlerinden Bilezikçioğlu Hoca Ovanis ve Hoca Bedros.[86]

Katolik ceamati içerisindeki tartışmalar, Roma'daki Propaganda yönetimini de zaman zaman çareler aramaya sevk etti. Papa IX. Pie'nin Hasun'a güvenip onun belirlediği piskopos adaylarını tek taraflı olarak tayin etmesi, İstanbul'daki Propaganda mensuplarının tam tersine tartışmaları iyice arttırdı. Ayrıca IX. Pie, bu tavrıyla iyi bir gelişme gösteren Osmanlı-Vatikan ilişkilerini de tehlikeli bir noktaya getirdi. Bundan dolayı Propaganda yönetiminin uzlaşı arayışı girift bir hâle gelmişti. Vatikan, bir taraftan Osmanlı hükûmeti ve Katolik Ermeni ulusal meclisiyle, diğer taraftan Başpisko-

[84] BOA, İ. HR., 120/5967.
[85] BOA, A. AMD., 59/75.
[86] BOA, A. AMD., 59/75.

pos Hasun ve Katolik Ermenilerin ileri gelenleriyle uzlaşı sağlamaya çalışıyordu. Sonunda Papalık, bu amacına ulaşabilmek için piskopos seçimi ile ilgili yeni bir yöntem önerdi. Buna göre patrik; ruhbanlardan ve laiklerden oluşan eşit sayıda bir topluluğu –altı kişiden az, on iki kişiden fazla olmayacak- piskopos adaylarının belirlenmesi için toplantıya çağıracaktır. Toplantıda bulunan bu kişiler, listeden üç kişinin ismini seçeceklerdir. Bu üç kişiden biri manastır papazı grubundan olacaktır. Listedeki bu üç aday papanın onayına sunulacak ve son seçimi papa yapacaktır.[87]

Ulusal meclisin temsilcisi olan Katolik Ermeniler, Mihitaristlerin de telkinleriyle Roma'nın bu önerisini kabul etmediler. Onlara göre piskoposlar, geleneksel usule göre seçilmeliydi. Propaganda okulunda yetişmiş olanlar ise papanın oy hakkının bulunmasını istiyorlardı. Neticede uzlaşı olmadığından Roma'nın piskoposların seçimi ile ilgili önerisi kabul görmedi.[88]

II. İstanbul'daki Latinler

İstanbul'daki Latin Patrikliği 1204'te İstanbul'a karşı düzenlenmiş olan IV. Haçlı Seferi'nden sonra kurulmuştu. Rum patriğinin İznik'e sığınmasıyla 1261 yılına kadar süren Latin İmparatorluğu süresince buradaki dinî yapı, Latin Patrikliği tarafından kontrol edildi. Ancak bu tarihten sonra tekrar Bizans'ın hâkimiyetinin sağlanmasıyla beraber Latin Krallığı sona erdi. Buna rağmen İstanbul'daki Latinler dinî varlıklarını sürdürdüler ancak Latin patriğinin İstanbul'daki Katoliklerle doğrudan teması ortadan kaldırıldı. Buna göre İstanbul'daki Katolikler, patrikliğe bağlı bölge papazının yetkisi altında toplanmışlardı. Bu papaz da şehirde oturan dinî liderler arasından seçiliyordu.[89]

---

87 Frazee, *a.g.e.*, s. 263.

88 Frazee, *a.g.e.*, s. 264; Ayrıca bk. Taksim Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet, nr. 140, s. 1-28.

89 S. Vailhe, "Constantinople", *The Catholic Encyclopedia*, C IV. s. 608.

Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethettiğinde diğer gayrimüslim cemaatlere tanıdığı hakları Latinlere de tanıdı ve onlardan, cemaatlerini yönetecek bir teşkilat kurmaları istendi.[90] Bunun üzerine Galata kolonisinin burjuvaları, fetihle birlikte dağılan belediye teşkilatının yerine bir birlik oluşturdular ve kendilerine bir vekil seçtiler. Hem hukuki hem de dinî özelliği olan bu birliğe Magnifica Comunitta di Pera ya da Santa Anna Tarikatı denilmişti. Magnificia Comunitia bir başkan, bir başkan yardımcısı ve on danışman tarafından yönetilmekteydi. 25 Nisan 1632'de alınan bir kararla bütün danışmanlarının Pera'da doğmuş, en azından Peralı kadınlarla evli ve Latin Katolik ayin usulünden kimseler olmaları şart koşulmuştu.[91]

Galata'daki bu birlik, elçilik işlerini yüklenmenin yanı sıra kiliselerin ve dinî kurumların mali işlerini de idare ediyordu. Örneğin her yıl kiliseye verilen akarların, bağışların ve birlik tarafından konulan vergilerin idaresinden sorumlu iki vekil atamıştı. Ancak birliğin sahip olduğu güçler, laik unsur tarafından yönetilmeye pek alışık olmayan Latin ruhbanların bağımsızlık özlemleriyle bağdaşmadı. Katolik ülkeler ve Papalığa bağlı Propaganda teşkilatı da Latin ruhbanlarına destek olduğundan birlik içerisinde sık sık tartışmalar yaşanıyordu.[92] Bundan dolayı birlik yöneticileri, yapılan bu müdahalelerden kurtulmak için 1664 ve 1671 tarihlerinde Sadaret'e birer arzuhâl takdim ettiler. Arzuhallerinde *Latin Katolik reisinin memalik-i şahanedeki diğer ruhani reisler gibi Babıâli tarafından beratla tayin edilmesiyle Roma'nın nüfuzundan kurtulmak* talep ediliyordu.[93] Ancak onların istekleri, Osmanlı hükûmeti tarafından uygun görülmedi. Böylece Latin cemaati yavaş yavaş ecnebi nüfuzu altına girmeye başladı.[94]

---

[90] İlknur Polat Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, s. 5.

[91] Rinaldo Marmara, *Başlangıçtan Günümüze İstanbul Latin Cemaati ve Kilisesi*, s. 53.

[92] Marmara, *a.g.e.*, s. 54.

[93] BOA, HR. SYS., 1767/4, 1. varak.

[94] Şûra-yı Devlet mülkiye ve maarif dairesinin 1 Ağustos 1329 tarihli mazbatasında Osmanlı Devleti'nde yaşayan Katolikler için Ermeni ve Rum cemaatinde olduğu gibi bir nizamname yapılıp yapılmamasının devlet için ne gibi faydaları içereceği

Osmanlı'nın Latin birliğin isteğini geri çevirmesi, Papalığa bağlı Propaganda'yı daha da cesaretlendirdi. Propaganda, 17 Ekim 1682 tarihli emriyle laik kurumların, kilise mallarının idaresi üzerindeki her türlü müdahalesini yasakladı. O andan itibaren birliğin rolü, Latin tebaanın ve dinî kurumların Babıâli'yle ilişkisini sağlamakla sınırlandırıldı. Arkasından Roma'nın ruhani gücünün artmasının ve Fransa'nın bütün Doğu Katoliklerin koruyucusu olarak tanınmasının sonunda Latin birliğin gücü de giderek azaldı.[95]

Latin cemaati, bir sonraki aşamada papanın İstanbul vekiline bağlı olarak nezaret-i mahsusa altında idare edilmeye başlandı. Ancak onların diğer gayrimüslim cemaatlerde olduğu gibi nizamnamelerinin olmaması ve cemaate ait işlerin teftişi için Osmanlı Latinleri tarafından seçilmiş umumi bir meclisin de bulunmaması, birçok problemi beraberinde getirdi.[96]

A. Latinlerin Yönetim Biçimine Papalıktan İtiraz

Katolik Ermeni Patrikhanesi kurulurken Osmanlı topraklarında yaşayan tüm Katolikler, bu patrikhanenin himayesi altına alınmıştı. Ancak Ermenilerin dışındaki Katoliklerin bir kısmının buraya bağlanması, sonradan bazı problemlere neden oldu.[97] Problem, Prens Metternich ile Viyana Elçisi Rıfat Bey'in görüşmeleri esnasında gün yüzüne çıktı. Rıfat Bey, Roma'da Mehmet Ali Paşa meselesini Prens Metternich ile görüşürken verilen ziyafette papanın elçisi de hazır bulunmuştu. Konuşmalar esnasında papanın elçisi, Tür-

---

tartışılmıştır. Mazbatada Latin cemaatinin Osmanlı Devleti tebaasından bir ruhani heyeti olmaması nedeniyle Ermeni ve Rum cemaatine verilen imtiyazların Latin cemaatine verilemeyeceği ve nizamname yapılamayacağı belirtilmiştir. Ayrıca İzmir ve İstanbul'da bulunan Katoliklerin adli işlerinin de ayrı ayrı vekiller tarafından idare edildiği belirtilmiştir. Ecnebilerin etkisi altında olan bu Katoliklerin birleştirilmesinin de devlet açısından bir faydasının bulunmayacağı, hâlihazırda vazife olarak bir muhtarlığı andıran Latin vekâleti için *teşkilat-ı mahsusayı havi* bir nizamname yapılmasının gerekli olmadığı vurgulanmıştır. bk. BOA, HR. SYS., 1767/4, 12. varak; Gayrimüslim Cemaat Defteri, nr. 14, s. 17.

95 Marmara, *a.g.e.*, s. 54; Ayrıca bk. Ercan, *a.g.e.*, s. 95-96.

96 BOA, HR. SYS., 1767/4, 3. varak.

97 BOA, HH., 1185/46750.

kiye'deki Katolikler meselesini açmıştı. O, Rıfat Bey'e Dersaadet'te müstemenlerin ayinlerine nezaret etmek üzere papa tarafından Latin patriğinin atandığını ancak daha sonra bu hakkın Dersaadet Katolik Ermeni Patrikliği'ne verildiğini belirtti. Bu uygulamadan vazgeçilmesini ve eski usulün devam ettirilmesini istedi. Rıfat Bey ise elçiye bilgilerinde bir yanlışlık olduğunu çünkü İstanbul'da Latin Patrikliği diye bir makamın olmadığını belirtti. Rıfat Bey'e göre İstanbul'da yetkili olarak sadece Katolik Ermeni Patrikliği bulunmaktaydı. Katoliklerin tümüne Katolik Ermeni patriğinin bakmasının nedeni, Katolik milletinden bazı kişilerin Latinlik iddiasında bulunmaları ve Katolik patriğine itaat etmekten kaçınmalarıydı. Dolayısıyla böyle bir uygulamaya gidilmişti.

Rıfat Bey, ayrıca Akdeniz Adaları ile diğer birkaç adadaki Katoliklerin bundan istisna edildiğini dile getirdi. Bu arada Rıfat Bey, Dersaadet'teki Katolik Ermeni patriğine bir yazı göndererek bu husus hakkında bilgi vermesini istedi. Patrik de; "*Katolik milleti ile Latin milleti arasında bazı cüzi ihtilaflar olsa bile diğer milletlerde de bu şekilde birbirine bağlı milletler bulunduğundan Latinlerin de Katolik milletinin patriğinin idaresinde olması gerekir.*" diye cevap verdi.[98]

Rıfat Bey, daha sonra meselenin güzel bir şekilde halledilmesinin uygun olacağına dair Babıâli'ye yazı yazdı. Bunun üzerine Babıâli'de hem Katolik Ermeni patriği hem de Latin vekiliyle görüşmeler yapıldı. Sonuçta *Halepli takımından* olan Katoliklerin işlerinin Katolik Ermeni Patrikhanesi tarafından; *Akdenizliler takımıyla Hırvat taifesinin* işlerinin ise divan tercümanı vasıtasıyla görülmesine karar verildi.[99]

Osmanlı hükûmetinin Latinlerden bir kısmını Katolik Ermeni Patrikhanesi'ne bağlaması, aslında Katolik Ermeni patriğinin isteğinin sonucunda alınan bir karardı. Patrik; "*Katolikler bizim mezhepdaşımızdır, bizim idaremizde bulunmaları gerekir*" dediğinden Osmanlı hükûmeti de patriğin bu görüşüne itibar ederek böyle bir uygulamaya girişmişti. Ancak daha sonra Halepli grubundan otuz Ka-

---

[98] BOA, HH., 1185/46732.

[99] BOA, İ. MSM., 33/953.

tolik tüccar, Babıâli'ye ardı ardına dilekçeler verdi. Dilekçelerinde Katolik milleti yönetiminde kalmak istemediklerini, kendilerinin eskiden beri Latin Nezareti altında idare edildiklerini belirttiler. Onların Ermenilerle bir arada bulunmamaları için birçok neden vardı. Öncelikle Katolik olsalar bile Ermenilerle aralarında ayin farklılığı vardı. Hatta bu yüzden mezarlıkları dahi ayrı idi.[100]

Babıâli, Halepli tüccarların şikâyetlerini dikkate aldı. Osmanlı'ya göre Avrupa ile ticaret yapan bu seçkin otuz tacirin gücendirilmesi uygun değildi. Mezhep uygulamaları açısından da onlar Katolik Ermenilerden farklıydılar. Ayrıca yaşanan kargaşa devletin ekonomisine de zarar vermekteydi. Çünkü tartışmalar dolayısıyla bir senelik cizye tahsil edilememişti. Taşraya gidecek olan kişiler, tezkire almak için kendilerine muhatap bir milletbaşı da bulamıyorlardı.

Yukarıdaki tüm zorlukları dikkate alan hükûmet, sorunun çözümü için etkili tedbirler alma yoluna gitti. Bunun üzerine durum, Ticarethane-i Âmire'de yapılan meclis-i has toplantısında ele alındı. Müzakereler sonucunda Haleplilerin Katolik Ermeni milletinin idaresine geçeli çok zaman olmadığı ve fetihten beri idarelerinde ve mezheplerinde müstakil oldukları dile getirildi. Bu yüzden onların Katolik Ermeni milletinden ayrılmalarının bir sakıncası yoktu. Ancak devletin tüm bu iyimser yaklaşımlarına karşılık aynı tepkiyi Katolik Ermeniler vermeyebilirdi. Bu yüzden hükûmet tarafından Katolik Ermenilere bir uyarı yazısı gönderildi ve Halepli Katoliklere müdahale edilmemesi istendi. Sonuçta Haleplilerin diğer Latin reayası gibi Divan-ı Hümayûn tercümanının idaresi altında olması uygun görüldü.[101] Böylece Halepli Katolikler de bir sene sonra Katolik Ermeni Patrikhanesi'nin himayesinden ayrılarak diğer Hırvat Katolikleri ve Akdeniz adalarındaki Katolikler ile beraber Divan-ı Hümayûn tercümanının nezareti altına alındılar.[102]

---

100 BOA, İ. MSM., 33/953.

101 BOA, İ. MSM., 33/953.

102 İstanbul'daki Katolik Ermeni patriğinden başka Musul'da oturan Keldani Patriği Yakup ile Halep'te oturan Süryani Patriği Bedros da kendi milletlerinden olan Ka-

B. Patriğin Latinlerden Şikâyeti

Katolik Ermeni patriği İstanbul'daki Latin vekilinin çalışmalarından rahatsız oluyordu. Çünkü onun faaliyetleri sonucunda birtakım kimseler, Katolik Ermeni Patrikhanesi'nin bünyesinden çıkmaktaydılar. Patrik açısından bu bir anlamda sosyolojik bir problem oluştururken ekonomik sıkıntı da doğurmaktaydı. Çünkü cematinin bünyesinden çıkan kişi, artık patrikhaneye vergi vermiyordu. Bunun için patrikhane bazı önlemler aldı. Katolik Ermeni patriğinin aldığı önlemlerle Latinliğe geçenlerin sayısının azalmasına rağmen Islahat Fermanı'nın ilanı ile beraber Latinleşmelerde artış gözüktü. Bu yüzden patrik, Haziran 1856 tarihinde Hariciye Nezareti'ne takdim ettiği yazısında Katolik Ermenilerden bazılarının İran himayesine girdiklerini, bazılarının da kendilerini Latin defterine kaydettirdiklerini belirterek Latin vekilin uyarılmasını istedi. Patrik, Katolik reayanın Latin defterine yazılmak istemesinin nedeninin millî masraftan üzerlerine düşen hisseleri ödemek istememeleri olduğunu belirtiyordu. Patrik ayrıca cemaatinden hiçbir kimsenin mezhep değiştirmediği müddetçe Latin defterine kaydedilmemesini ve İran himayesine girip de Latinliğe geçen birkaç kişinin İran elçiliği ile görüşülerek tekrar eski mezheplerine döndürülmesini istedi.[103]

Katolik Ermeni patrikleri özellikle Batı'da ticaret yapmak için Latin mezhebine girmek isteyen cemaat mensuplarının peşlerini bırakmıyorlardı. Doğal olarak bu durum da tüccarları sıkıntıya sokmaktaydı. Bu yüzden onlar, Babıâli'ye sık sık patrikten şikâyetçi olduklarına dair dilekçeler verirlerdi. Şikâyetlerinin içeriğinde genellikle Latin defterine kaydedilmek isteyen kişilere patrik tarafından icazet verilmediğinden yaşadıkları mağduriyetler dile getiriliyordu. Örneğin, 64 yaşındaki Halepli Artin Sahak isimli kişi Latin ve-

---

toliklerin Latin defterine yazılmasına karşı çıkmışlar ve bu hususta ki şikâyetlerini 27 Mart 1845 tarihinde bizzat Dersaadet'e gelerek Babıâli'ye iletmişlerdir. Bu patriklerin Latinliğe geçmekle itham ettikleri kişiler, uzun zaman önce Dersaadet'e gelip yerleşmiş olan *Halili* diye isimlendirilen Katoliklerdi. bk. Gayrimüslim Cemaat Defteri, nr. 13, s. 4-5.

103 BOA, HR. TO., 424/32.

killiği himayesine girmek istemiş, bu yüzden de Latin defterine kaydedilebilmesi için gereken senedin kendine verilmesini vekilden rica etmişti. Ancak Latin vekili hemen olumlu bir cevap vermedi. Artin'in isteğinin araştırılacağını, Katolik Ermeni Patrikhanesi'nde kayıtlı ise ona göre hareket edileceğini söyledi. Katolik Ermeni patriğine durumla ilgili bir yazı gönderdiğinde patrik buna şiddetle karşı çıktı. Artin'in Latin reayası defterine kaydedilme arzusu kabul edilmedi ve onun resmen Katolik Ermeni Patrikhanesi'nin himayesi altında olduğu vurgulandı.[104]

Katolik patriği, Latin vekilinden gelen yazılara her ne kadar olumlu cevap vemediyse de cemaatinden gelen ısrarlara daha fazla karşı duramıyordu. Bu yüzden Latin vekili hakkında Babıâli'ye Mayıs 1860 tarihinde şikâyette bulundu.

Osmanlı Devleti'nin 1830 yılında Katolik Ermenilere ayrı bir millet statüsü vermesi yaşanan sorunları bitirmemiş, bilakis farklı boyutlarda yeni problemlerin de ortaya çıkmasına neden olmuştu. Bunların en başta geleni ise papanın Katolik Ermeni cemaatinin iç işlerine karışmasıydı. Yaklaşık bir asır önce Ermeni kilisenin patriği, vergilerini vermemek için Katolik mezhebine geçen cemaatinden şikâyetçi olup Babıâli'nin bunun önüne geçmesini isterken şimdi de Katolik Ermeni patriği, Latinliğe geçmeye çalışan cemaatinden Babıâli'ye şikâyette bulunmaktaydı. Patriğin şikâyeti şu ana başlıklardan oluşmaktaydı.

1) Katolik Ermenilerden bazısı cemaat vergisini ödememek için patrikhanenin himayesinden çıkmaktadır. Latin Kançılaryası da bunları himaye etmek istemektedir.

2) Katolik milletinden çıkıp Latin reayası defterine kaydedilmek isteyenler için Hariciye Nezareti'nden izin alınması gerektiği onlara vurgulanmalıdır.

3) Katolik olduğu hâlde uzun zamandan beri kançılarya defterinde kayıtlı olan kişilerin hepsinin kaydının silinmesi gereklidir.[105]

---

[104] BOA, HR. TO., 43/31.

[105] BOA, HR. TO., 433/91..

Bu şikâyetlere muhatap olan Latin Vekili Othon Vartaliti patrikhanenin birinci şikâyetine cevap vermek bile istemediğini söyledi. O bu cevabıyla bir anlamda patriğin sualini küçüksemekteydi. Latin vekiline göre patriğin ikinci şikâyeti de yanlıştı. Çünkü o, Latin vekâleti olarak görev yaptığı on altı seneden beri Latin tâbiiyetini kabul etme hususunda devletin kendisine verdiği talimatlara uymaktaydı. Ancak diğer bir mezhebi terk ederek Katolik mezhebine giren ve Latin tâbiiyetini isteyenlerin kabul edilip edilmemesi hakkında hükûmetten defaatle talimat istemişse de hiçbir cevap alamamıştı. Vekil bununla birlikte maslahatın icabına göre reddedilemeyecek bazı kişileri himayesine almış ise de bunların çok önce gerçekleştiğini ve bu konuda patrikhaneye de bilgi verdiğini belirtti. Latin vekili ayrıca bir milletten diğerine geçmek isteyenlerin Hariciye Nezareti'nden izin almaları ile ilgili kuralın kendisi açısından da uygun olacağını ve bu konuda patriğin görüşüne katıldığını dile getirdi.[106]

Latin vekili, yukarıdaki savunmalarıyla birlikte diğer bir noktanın da altını çizdi. Ona göre kendisi uzun müddetten beri Katoliklik adına İstanbul'daki tüm *ecnebi kançılaryaları* ve patrikhaneleri ile münasebette bulunmakta ve onların maslahatlarını gidermekteydi. Bu ana kadar da herhangi bir dedikodu meydana gelmemişti. Bu yüzden Katolik Ermeni patriğinin öne sürdüğü iddialar, dedikodunun ötesinde şeyler değildi. Yine vekile göre Katolik Ermeni patriği bazı şeyleri kabul etmek istememekteydi. Çünkü Osmanlı Devleti'nin doğusundaki Katolikler İstanbul'daki patrikhanenin ruhani himayesi altına koyulduğu sırada Halep, Şam, Musul ve Diyarbakır'daki Katolikler Latin reayasına dâhil edilmişti. Bu hüküm de devletin kayıtlarında saklıydı.[107]

Yukarıdaki tartışmalarda görüldüğü gibi Osmanlı Devleti bir yandan Katolik Ermenilerin cemaat içi problemlerini çözmeye çalışırken bir yandan da Latin vekili ile Katolik Ermeni patriği arasında meydana gelen problemlerle uğraşmak zorunda kalıyordu.

---

[106] BOA, HR. TO., 433/91.

[107] BOA, HR. TO., 433/91.

III. Osmanlı'nın Islahat Hareketleri ve Gayrimüslimler

Islahat Fermanı'nın ilanıyla (1856) birlikte gayrimüslimlere birçok haklar verildi. Fermanın maddelerinden birinde gayrimüslim cemaatlerin yönetiminin yeniden yapılandırılması ve halktan da katılımın sağlanmasıyla geniş meclislerin yapılması istenmekteydi. Osmanlı bununla bir anlamda cemaatlerin yönetimindeki tekelleşmeleri kaldırıp cemaat yönetimini geniş bir alana yaymayı arzuluyordu. Bu amaçla hükûmet tarafından Ermeni, Rum ve Yahudi cemaatlerine yeni bir nizamname yapmaları emredildi.

Gayrimüslim cemaatlerle ilgili yapılmak istenen yenilikler farklı gruplaşmalara neden oldu. Örneğin, Osmanlı devleti geniş yetkilere sahip olan Rum Patrikhanesinde reform yapmak istediği zaman Patrikhane ayak direyip işi geçiştirmeye çalıştı. Patrikhanenin böyle davranmasının nedeni Rum cemaatinin sivil (laik) kesiminin millet işlerine karışmasından duyduğu endişeydi. Bu yüzden 1862'de yürürlüğe giren *Rum nizamnamesi*ne rağmen Rumların kilise örgütlenmesi Ermenilerinki kadar sivilleşemedi ve cemaat yönetimindeki ruhanilerin ağırlığı devam etti.[108] Ermeni cemaatindeki yenilik faaliyetleri ise Rumlardan daha farklı bir boyutta sonuç verdi.

Osmanlı hükûmeti, Islahat Fermanı'nın ilanından kısa bir süre sonra diğer gayrimüslim cemaatlerle beraber Ermeni cemaatine de topluluklarını yeniden organize eden nizamname hazırlanması için komisyon kurulmasını emreden bir tebligat gönderdi. Bunun üzerine Ermeni cemaati tarafından bir komisyon oluşturuldu. Ancak komisyon çalışmalarında Ermeni cemaatinde uzun zamandır yaşanmakta olan gelenekçi-yenilikçi ayrılıklarının daha da derinleştirdiği görüldü. Hatta bu zıtlaşmaların sonucunda patrikhane binası basıldı[109] ve patrik de istifa etmek zorunda kaldı.[110]

---

[108] Davison, *a.g.e.*, s. 133.

[109] BOA., HR. MKT., 164/85;164/96; İ. HR., 137/7116.

[110] Patrik Keresteciyan (1856-1860) Ermeni milletinin nizamnamesi hazırlanırken çıkan ihtilaflar yüzünden istifa etmiştir. *Takvim-i Vekayi*, 25 Zilkade 1276/14 Haziran1860. O dönemin Ermeni gazeteleri onun nizamnameye muhalif olduğu için is-

Uzun tartışmalar sonucunda hazırlanmış olan *Ermeni nizamnamesi* 17 Mart 1863 tarihinde Sultan Abdülaziz'in onayıyla yürürlüğe girdi.[111] Bu nizamnameye göre patrikhane ile sivil ve ruhani meclisler muhafaza ediliyor, ancak bunlar yeni örgütlenmenin çekirdeği olan genel meclise bağımlı kılınıyordu. Patrik ile iki meclisin seçimini bu genel meclis yapıyordu. Patrik yine millet ile Babıâli arasındaki iletişim kanalıydı, fakat eylemlerinden dolayı meclise hesap vermek zorundaydı ve kendisine belirli bir ücret ödeniyordu. Genel meclis, sivil ve ruhani meclisler aracılığıyla Ermenilerin bütün işlerini kontrol etmekteydi. Dinî meclis; dogma, dinî eğitim ve rahiplerin atanması ve kutsanması ile ilgileniyordu. Sivil meclis ise eğitim, hastane, maliye ve adalet işlerine bakmak amacıyla tayin edilmiş komiteler aracılığıyla faaliyet gösteriyordu. Bu komitelerin denetim işleri ise genel meclis aracılığıyla gerçekleştiriliyordu.[112]

Nizammaneye göre en önemli karar mercii olan umumi meclis 140 üyeden oluşuyordu. Bunların 20'si ruhani, 120'si ise sivillerden meydana gelmekteydi. Ayrıca seksen sivil temsilci ve ruhanilerin hepsi İstanbul'dan seçilecekti. Ancak taşrada yaşayan Ermenilerin çok büyük çoğunluk oluşturmasına karşılık görece temsil edilmeleri İstanbulluların hâkimiyetini baskın bir şekilde ortaya koymuştu.[113]

*Ermeni nizamnamesi*nin uygulanmaya başladığı ilk yıllarda sorunlar gün yüzüne çıkmaya başladı. Bunun en büyük nedeni nizamnamenin, İstanbullu nüfuzlu çevrelere ağır bir darbe vurması ve onların kendi menfaatine kullandıkları millet üzerindeki kilise denetimini yok etmesiydi.[114] 1863 nizamnamesinin mimarlarından

---

tifa ettiğini belirtmişlerdir. Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 19; Ayrıca bk. Vağarşağ Seropyan, "Kevork Keresteciyan", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, (Haz. Heyet), C IV, s. 549.

111 İstanbul Ermeni Patrikliği nizamnamesinin maddelerinin ayrıntıları için bk. *Düstur* C II, s. 938-961.

112 Davison, a.g.e., s. 130; Ayrıca bk. Robert Mantran, *İstanbul Tarihi*, s. 288.

113 Günay Göksu Özdoğan ve diğerleri, *Türkiye'de Ermeniler*, s.130.

114 Davison, a.g.e., s. 130.

Doktor Serviçen *"Biz amiralığı yıktık, siz de efendiliği yıkmaya mecbursunuz."*[115] derken amiralar ise *"Bu yenileşme çabalarında ruhban sınıfının işbirliği de mevcuttur ancak onların hissesi temenni edilen ölçüde olmamıştır."*[116] diyerek nizamnamenin eksikliğini dile getiriyordu. Bu tartışmalar atmosferi içerisinde sivil ve ruhani meclislerde de anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Bu yüzden Babıâli 1866'dan sonraki üç yıl içerisinde nizamnameyi askıya almak zorunda kaldı. 1869 yılından itibaren ise *Ermeni nizamnamesi* tekrar uygulamaya konuldu. Bu dönemde özellikle taşra Ermenilerinin mecliste temsil sayısının az olmasına rağmen seslerinin daha da gür çıktığı görüldü.[117]

1869-1891 yılları arasında sorunsuz bir şekilde uygulanan *Ermeni nizamnamesi* Osmanlı Devleti ile ilişkilerin gerginleşmesinin ardından 1891 yılından sonra aksaklıklara uğradı.[118] Bunun en büyük nedeni bir suç işleyen ruhbanın sorgulanması için yapılan düzenlemeye patriğin şiddetle karşı çıkması idi. Ayrıca patriğin nafaka ve nikâh gibi uygulamalarda suistimal yaptığına dair Ermeni cemaatinden de birçok şikâyet gelmekteydi. Hükûmet bu gibi sıkıntıları aşmak için bu yeni düzenleme ile azletme, ruhbanların tutuklanması, ruhbanların yeminleri, nafaka ve veraset davaları ile ilgili kanun hazırladı.[119] Hükûmetin yürürlüğe koymaya çalıştığı bu değişiklikler Ermeni, Patrikhanesi ile Ermeni cemaati arasında da uzun tartışmalara neden oldu.[120] Ancak genel olarak Abdülhamit

---

115 Arus Yumul ve Rıfat N. Bali, "Ermeni ve Yahudi Cemaatlerinde Siyasal Düşünceler", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce (Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi)*, C I, s. 178.

116 Gürün, a.g.e., s. 68.

117 Davison, a.g.e., s. 131.

118 Artininan, a.g.e., s. 119.

119 Canan Seyfeli, *İstanbul Ermeni Patrikliği*, s. 151.

120 Patrikhane ile Ermeni cemaati arasında meydana gelen bu problemler daha sonra Osmanlı Devleti ile yaşanmaya başlamıştır. Özellikle nafaka, miras gibi konularda patrikhanenin yargısal bir yetki kullanmaya çalışması bu problemlerin en başta gelenlerindendir. Örneğin Patrik Aşıkyan (1888-1894) hükûmetin bu düzenlemelerinin kendi kilise hukukuna aykırı olduğunu belirterek istifa etmek istemiştir. Ancak bu istifa hükûmet tarafından kabul edilmemiştir. Yabancı basın da bu olayların üzerine giderek Osmanlı hükûmeti Hristiyan cemaatlerini yok etmek istiyor gibi yalan yanlış haberler uydurmuşlardır. bk. B.O.A., Y. PRK. AZN., nr.

dönemi sonrasında ve Birinci Dünya Savaşı sıralarında bile 1863 nizamnamesi yürürlükte kaldı.[121]

A. Osmanlı Katolikleri ve Papalık

Osmanlı, diğer cemaatlerde olduğu gibi uzun zamandır gruplara bölünmüş olan Katolik Ermeni cemaati ile ilgili olarak da birtakım düzenlemeler yapmak istedi. Bilindiği üzere İstanbul'daki Katolik Ermenilerin dinî işleri İstanbul başpiskoposluğu tarafından yürütülmekteydi. Başpiskoposun ruhani işleri de papa tarafından gerçekleştirilmekteydi. Bundan dolayı yapılması düşünülen düzenlemelerle ilgili Vatikan'ın fikri alınmak istendi. Konu ile ilgili olarak Hariciye Nazırı Fuat Paşa, Hasun ile bir görüşme yaptı. Osmanlı Devleti'nin Katoliklerle ilgili yapmak istediği düzenlemelerin papaya iletilmesi Hasun'dan istendi.

4/44; nr. 4/45. Hükûmetin yaptığı bu düzenlemeler Rum Patrikliğinin de şikayetine neden olmuştur. Rum Patrikliği eleştirilerini bir ileri noktaya daha götürüp kiliseleri kapatmak suretiyle İstanbul ve Anadolu'da büyük bir boykot yapmıştır. Bu boykot günlerce devam ettiğinden ayinlerin yapılamaması ve cenazelerin ortada kalması gibi birçok problemi ortaya çıkarmıştır. Rumlar cenazelerinin ortadan kaldırılması için İstanbul'daki metropolitlerden birinden ilmuhaber almaktaydılar. Ancak bu metropolitler boykot nedeniyle istenilen ilmuhaberi vermediklerinden ölüler ortada kalmaktaydı. Şehremaneti tarafından belgenin verilmesi istendiğinde ise kendilerinin görevden el çektiklerini belirterek, eğer ölülerini gömmek istiyorlarsa kiliseye gitmeden direkt kabristana götürülmesini istemişlerdir. Ancak Rum vatandaşları kiliseye gitmeden ve ilmuhaber almadan ölülerini kabristana gömmek istemediklerinden ölüler ortada kalmıştır. Bununla ilgili olarak 15.10.1890 tarihinde şehremanetinden zaptiye nezaretine gönderilen yazıda şikâyet şu şekilde dile getirilmiştir: *"Daha önce arz edilmiş olduğu üzere bugün Rum Kiliseleri kapalı olduğundan ruhani işleri Edirnekapısı civarında bulunan Ayadimitri Kilisesine bağlı bir yerde vukubulan cenaze kaldırılmamış ve Patrikhaneden yapılan tehditler üzerine çan da çalınmamıştır. Bu konuda papazlar tarafından yapılan müracaata cevap verilmediğinden kilise mütevellisi bizzat patrikhaneye gittiği şimdi haber alınmıştır. Kiliselerin kapalı olması yüzünden böyle cenazelerin kaldırılmaması şayanı teemmül ve ehemmiyeti mevaddan olduğu gibi bu konudaki gecikme de hıfzıssıhha kurallarına aykırı bulunmuş olduğundan gereken durumun emir ve işareti verilmek üzere durumun keyfiyeti arzedildi."* bk. BOA., Y. PRK. ZB., 55/14. Tartışmaların ayrıntıları için bk. BOA., İ. MMS., 118/5061; Y. PRK. BŞK., 20/25; Y. PRK. TKM., 14/44; Y. PRK. AZN., 3/14; *Sabah* 8 Şaban 1307/29 Mart 1890.

121 Seyfeli, *a.g.e.*, s. 151.

1. Fuat Paşa'dan Vatikan'a Öneriler

Fuat Paşa, Hasun'a ilettiği bilgilerde şu hususlara vurgu yapmıştı:

1) Osmanlı, Katolik tebaanın durumunun düzeltilmesi için resmî bir anlaşma yapmak istemektedir.
2) Osmanlı, tüm Katolik tebaasını bir millet reisinin başkanlığı altında toplamak istemektedir.
3) Şarklı Katoliklerin seçim usulü ile ilgili olarak papaya tebligat yapılacaktır.
4) Osmanlı Devleti'nde yaşayan bütün Müslim-gayrimüslim vatandaşların bir arada eğitim göreceği mektep açılacaktır.[122]

Hasun, Fuat Paşa'nın isteklerini Propaganda Cemiyeti'nin başkanı olan Kardinal Barnoba'ya 9 Ağustos 1856 tarihinde bildirdi. Barnoba da kısa süre içerisinde Osmanlı'nın Katolik tebaayla ilgili düşüncelerini papayla görüştü. Uzun bir aradan sonra 6 Mayıs 1857 tarihinde Vatikan'ın cevabı Hariciye Nezareti'ne iletildi.[123]

Kardinal Bornoba'nın Hariciye Nezareti'ne ilettiği yazının özünde Vatikan'ın, Osmanlı'nın tekliflerine olumlu yaklaşmadığı sonucu ortaya çıkmıştı. Ancak o, yine de yumuşak bir dille Vatikan'ın mazeretlerini Osmanlı'ya aktardı. O, yazısının girişinde IX. Pie'nin Papalık makamına oturduğunda Osmanlı'nın gösterdiği dostâne yaklaşımdan övgüyle söz etti. Ayrıca Katolik milletinin Osmanlı'da elde etmiş olduğu rahatından dolayı müteşekkir olduklarını dile getirdi. Daha sonra *Katoliklerin ıslah-ı ahvali* için Osmanlı'nın yapmak istediği çalışmalarla ilgili Papalığın şu düşüncelerini aktardı:

1) Fuat Paşa'nın Katoliklerin ıslah-ı ahvali için bir anlaşma yapılması teklifine papa olumlu yaklaşmamaktadır. Çünkü Osmanlı Devleti'nde yaşayan Katoliklerin haklarının korunacağına

---

[122] BOA, HR. TO., 427/47.
[123] BOA, HR. TO., 427/47.

dair daha önceden teminat alınmıştır. Bu nedenle Papalık'la yeni bir anlaşma yapmaya gerek yoktur.

2) Osmanlı Devleti'nde yaşayan Katoliklerin tümünün *umuru mezhepçe* temsilcisi olarak bir vekilin tayin edilmesi hususu papa tarafından da uygun görülmektedir. Ancak teorik olarak ortaya konulan bu fikrin uygulanması bir hayli zordur.[124]

Papalığın bu cevabını biraz açmamızda fayda vardır. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde Papalık makamına bağlı olan Katolik Ermenilerin dışında Melkitler, Maruniler, Süryaniler ve Keldaniler bulunmaktaydı. Bu cemaatler bir ara İstanbul'daki Katolik Ermeni ruhban heyetine bağlanmış ve bunların Osmanlı Devleti ile olan ilişkileri İstanbul Katolik Ermeni Patrikhanesi tarafından gerçekleştirilmişti.[125] Ancak daha sonra bu Katolik cemaatler, Katolik Ermeni Patrikhanesi'nden ayrılarak işlerini bağımsız olarak yürütmeye başladılar. Bu cemaatlerin İstanbul Katolik Ermeni Patrikhanesi'ne bağlanması Katolik Ermeni Patrikliği'nin Ermeni kilisesinden ayrılmasından sonra gelişen sürecin bir sonucuydu. Yani İstanbul Katolik Ermeni Patrikliği'nin merkezi İstanbul'da olduğundan patrik de bir nevi diğer Katolik cemaatlerin kapıkethüdası gibi faaliyet gösteriyor ve Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan bütün Katolik cemaatin işleri, İstanbul Katolik Ermeni patriğinin aracılığı ile gerçekleştiriliyordu. Ancak yaşanan birtakım sıkıntılardan sonra bu birlik çok sürmedi ve her bir Katolik grup İstanbul'daki patrik vekilleri sayesinde maslahatlarını Osmanlı'ya aktardılar.[126]

Doğudaki Katolik cemaatlerini bir çatı altında toplama düşüncesi, aslında papanın da işine gelmekteydi. Çünkü onun da doğudaki Katolikleri bir çatı altında toplayıp Avrupa'da kaybettiği gücü bu bölgede kuvvetlendirme projeleri vardı.[127] Ancak gelişen süreçte Melkit, Süryani, Maruni ve Keldani gibi Katolikler, tek patriklik altında bir daha bir araya getirilemedi. Yalnızca Lübnan'da bulu-

---

[124] BOA, HR. TO., 427/47.

[125] Engelhardt, *a.g.e.*, s. 281.

[126] *a.g.e.*, s. 282.

[127] BOA, İ. MMS., 38/1600.

nan Kilikya Katogikosluğu ile İstanbul Katolik Ermeni Patrikhanesi 1866 yılında *İstanbul Ermeni Patrikliği ve Kilikya Katogikosluğu* adı altında birleştirildi. Daha sonra görüleceği üzere Papalık, birleştirdiği bu iki merkez vasıtasıyla şarktaki diğer Katolikleri Roma'nın hâkimiyeti altına almaya çalıştı ve yıllarca sürecek olan tartışmaların fitilini ateşlemiş oldu.[128]

Kısacası, Şarklı (Doğulu) Katoliklerin ruhani bir vekil vasıtasıyla temsil edilmesi, Osmanlı tarafından pratik nedenlerden dolayı savunulmaktaydı. Çünkü Osmanlı farklı alt dallardaki cemaatleri bir araya toplayıp ana cemaat aracılığıyla yönetmeyi kendi idari anlayışı açısından daha elverişli bulmaktaydı. Ancak bu düşünce, İstanbul Katolik Ermeni Patrikliği'nin Kilikya ile birleşmesi dışında bir işe yaramadı.

Osmanlı gibi Vatikan da Doğulu Katoliklerin ruhani bir vekil aracılığıyla yönetilmesini uygun bulmaktaydı. Ancak Roma'nın bu arzusu iki nedenden dolayı bir netice vermedi. Birincisi, Katolik olmasına rağmen farklı gruptan olan milletlerin değişik ayin şekilleri vardı ve her bir grup kendi patriği tarafından yönetilmeyi arzuluyordu.[129] İkincisi ise Doğulu Katoliklerin kendilerine ait eskiden beri uygulayageldikleri usulleri vardı ki onlar buna kadim usulleri adını vermekteydiler. İşte bu usullere Roma'nın müdahale etmesi ve tek çatı altında toplanmaları mümkün değildi. Yani Keldanilerin, Nesturilerin, Katolik Ermenilerin ve Marunilerin Katoliklik

---

[128] John Whooley, "The Armenian Catholic Church: a study in history and ecclesiology", *Heythrop Journal*, s. 419-425.

[129] Bunun en iyi örneklerinden biri Kudüs'te bulunan Kamame (Kıyame) Kilisesi'nde gerçekleşmiştir. Hz. İsa'nın doğduğu yer olan Kamame Kilisesi'nde Katolik olmasına rağmen her bir grubun kendine ait bir mahalli bulunmaktaydı ve burada bulunan rahipler kendi ayinleri usulünce ibadetlerini yerine getirmekteydiler. Bu kilisenin kubbesinin tamiri, anahtarının kaybolması ve bazı imtiyazların kime ait olacağına dair yıllarca bitmek tükenmek bilmeyen tartışmalar yaşanmıştı. Bu tartışmalarla ilgili BOA'da binlerce belge bulunmaktadır. Örneklik olması açısından; BOA, C. ADL., 101/6064, 5 Temmuz 1758; Gayrimüslim Cemaat Defteri, nr. 10, s. 38-40, 28 Mart 1830; HH., 772/36201, 10 Ekim 1838; HR. MKT., 54/90, 16 Ocak 1853; A. MKT. UM., 574/40, 25 Haziran 1862; DH. İD., 90/70, 7 Kasım 1912; Ayrıca bk. *Basiret*, 3 Rebiülahir 1290/30 Mayıs 1873; *Sabah*, 16 Recep 1307/8 Mart 1890.

özelliklerinin yanında milli özelliklerini de korumaları en doğal haklarıydı.[130]

3) Doğulu Katoliklerin seçim usulü ile ilgili olarak resmî tebligat yapılmasına dair Osmanlı'nın isteği, Papalık tarafından olumlu karşılanmadı. Papa, *"Şark kilisesi kurallarına göre cemaat liderlerinin seçimine ve diğer milletlerin âdet-i mahsusalarına dair Osmanlı tarafından arzu edilen tahkikat bilinen durum olduğundan bu bapta resmî tebligata hacet yoktur"* diyerek resmî tebligatın gereksiz bir uygulama olacağını bildirdi.[131]

Papalığın bu cevabını da biraz açmamızda fayda vardır. Osmanlı, yıllardır Katolik cemaati arasında tartışmaların devam etmesinin özünde kadim usulün korunması ilkesinin yer aldığını müşahade etmişti. Özellikle Babıâli'ye gelen şikâyet ve arzuhaller bunu doğrulayan en önemli delillerdendi. Papa, Doğulu Katoliklerin yıllardan beri uygulayageldikleri cemaat işleyişine müdahale etmek istiyordu. Bu da cemaatler arasında çeşitli gruplaşmalara neden olmaktaydı. Özellikle Katolik Ermeniler konusunda Papalığın Hasun'la yaptığı işbirliği inkâr edilemeyecek bir gerçekti. İşte Osmanlı, Papalığın müdahalelerini ortadan kaldırmak ve Katoliklerin eskiden beri uygulayageldikleri hukuki haklarını korumak için Papalık'la resmî bir anlaşma istedi. Anlaşma sonucunda imzalanacak olan resmî belgenin uluslararası niteliği olacaktı. Ancak Papalığın bu isteğe olumsuz yaklaşması ve işi yine sözlü ifadelerle geçiştirmesi, tartışmaların zeminini kaydırmak bir yana daha da muhkem hâle getirdi.[132]

Osmanlı yukarıda bahsedilen sıkıntıyı 1870'li yıllarda daha da çok hissedecekti. Çünkü Katolik tebaa ile ilişkilerle ilgili olarak Osmanlı ile Papalık arasında resmî bir mukavele olmadığından sıkıntılar bir türlü bitmiyordu. Özellikle papanın ve Hasun'un attığı adımları tasvip etmeyen Süryani, Keldani ve Katolik Ermenilerin bir kısmı, Roma'nın attığı hoş olmayan adımlardan dolayı meşru

---

[130] Taksim Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet, nr. 140, s. 15-22.

[131] BOA, HR. TO., 427/47.

[132] BOA, HR. TO., 427/47.

devletleri olan Osmanlı tarafından himaye edilmeyi istediler. Hükûmet de onların isteklerini kulak ardı edemedi ve Floransa elçisi Rüstem Bey'i hem devletin hukukunu hem de Şark Katoliklerin kadim hukuklarını koruma amacıyla görevlendirdi. Rüstem Bey'in ilk amacı, Osmanlı ile Papalık arasında resmî bir anlaşma yapabilmek için bir zemin oluşturmaktı. Ancak onun memurluğu resmî ilişkiler açısından birçok probleme neden oldu ve Katoliklerin sorunları yine çözülemedi. Gelişmeler hükûmeti de rahatsız ettiğinden sadrazam, Sultan Abdülaziz'e bir yazı yazarak artık kesin bir adımın atılmasını istedi.[133]

4) Osmanlı Devleti'nde yaşayan bütün milletlerin tek çatı altında eğitim görmesi teklifi de papa tarafından uygun görülmedi. Kardinal Barnoba, bu hususla ilgili olarak papanın görüşünü şöyle özetlemekteydi:

"Gayrimüslim milletlerin çocuklarının eğitim ve öğretimlerini teşvik etmek düşüncesi Osmanlı Devleti açısından övülmüllecek bir husustur. Gerek şu anda ve gerek geçmiş zamanlarda dâhili ve harici büyük masraflarla Şark Katolikleri erkânından olan ruhban şakirtlerinin eğitim ve öğretimine büyük çaba sarf etmekte olan papa hükûmeti, talep edilirse bu hususun tanzim ve idaresine yine gayret edecektir. Ancak muhtelif millet ve mezhepten olan öğrencilerin bir Osmanlı mektebinde toplanmaları sıkıntılıdır. Böyle yapıldığı takdirde okulda hangi mezhebin üstün tutulacağı malum olmadığından iyi niyetle çıkılmış olan bu yoldan güzel meyveler alınamayacağı kesindir. Bunun yanında birçok problemleri de ortaya çıkaracaktır."[134]

2. Papalık'tan Galatasaray Lisesi'ne Getirilen Yasak

Yukarıda zikredildiği gibi papa bir taraftan farklı milletlerden oluşan öğrencilerin bir arada eğitim almalarının sakıncalarını dile getiriyor, diğer taraftan ise Roma'da her bir millet için ayrı *mekteb-i mahsusanın* bulunduğunu söylüyordu. Papa, bir anlamda ancak

---

[133] bk. BOA, İ. MMS., 38/1600, 7 Nisan 1870.

[134] BOA, HR. TO., 427/47.

Roma'nın şemsiyesi altındaki bir eğitime olumlu yaklaşacağını itiraf ediyordu.[135]

Farklı milletlerden oluşan çocukların aynı mektepte eğitim görmesi ile Osmanlı'ya verilen yanıt on yıl sonra (1 Eylül 1868) açılacak olan Galatasaray Lisesi (Mekteb-i Sultani) ile ilgili Papalığın düşünceleri açısından da önemli bir referanstır.

Osmanlı Devleti'nin farklı milletlerinden meydana gelen topluluğa aynı okulda eğitim verilmesi düşüncesi, aslında Islahat Fermanı'nın maarifle ilgili bir sonucuydu. Fermanda yer alan *maarif-i umum ve Avrupa sermayesinden istifade edilmesi* kaydı gereğince Batılı anlamda eğitim veren müesseselerin kurulmasına çalışılmıştı.[136] Bu amaçla açılmış olan Galatasaray Lisesi'nde Müslim-gayrimüslim her öğrencinin ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli önlemler alınmıştı. Ancak Osmanlı'nın bu projesi, birçok kesim tarafından tepkiyle karşılandı. Bu tepkilerden biri de hiç beklenmedik bir şekilde papadan geldi. Papa, daha okul açılmadan Katolik ailelerin çocuklarını okula yazdırmalarını yasaklamıştı. Aksi durumda davrananların kilisenin himayesine mazhar olamayacaklarını söyleyerek bir anlamda aforoz kozunu kullanmıştı.[137]

Papanın Galatasaray Lisesi ile ilgili tepkisine en çok da Katoliklerin Osmanlı Devleti'ndeki hâmisi rolünü üstlenen Fransa şaşırdı. Çünkü okulun eğitim tarzı Fransız maarif anlayışına göreydi. Okulun müdürü *De Salve* de şaşıran kişiler arasındaydı. Hatta o, *"Papa, Katolikler ile ülkedeki diğer bütün milletlere mensup unsurları yan yana toplayan ve hepsine aynı himayeyi gösteren bir müesseseye yardımını esirgemiştir"* cümleleriyle papayı eleştirmekten geri durmamıştı.[138]

---

135 BOA, HR. TO., 427/47.

136 Adnan Şişman, *Galatasaray Mekteb-i Sultanisi'nin Kuruluşu ve İlk Eğitim Yılları*, s. 9.

137 Vahdettin Engin, *1868'den 1923'e Mekteb-i Sultani*, s. 43; Yahya Akyüz, "Cevdet Paşa'nın Özel Öğretim Ve Tanzimat Eğitimine İlişkin Bir Lâyihası", *OTAM*, Sayı: 3, s. 109,

138 *a.g.e.*, s. 44; Ayrıca bk. Kemal H. Karpat, *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiyesi*, çev. Taner Sönmez, s. 97; Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 187, Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, C I-II, s. 728.

Osmanlı'nın Islahat Fermanı'nı ilan etmedeki amaçlarından biri de kilisenin cemaat üzerindeki tek taraflı etkisini azaltmak, bu şekilde de mezhep çatışmalarını önlemekti. Çünkü çatışmalar hükûmete yalnızca iç düzeni korumada büyük sorunlar çıkarmakla kalmıyor, buna ek olarak şu ya da bu mezhebin tarafını tutan büyük devletlerin müdahale etmesine neden oluyordu.[139] İşte bu endişeleri taşıyan devlet Rum, Ermeni ve Yahudi milletlerini yeni bir nizamname yapmak için harekete geçirmişti. Ne yazık ki Katolik Ermeniler için bu mümkün olmadı. Bunun en büyük göstergesi, Fuat Paşa'nın Papalık'la yürütmeye çalıştığı diplomatik hayalkırıklığında ortaya çıktı. Fuat Paşa'nın Hasun vasıtasıyla papaya gönderdiği mektup, bir anlamda Roma'nın yaklaşımını anlamaya yönelikti. Mektupta da geçtiği üzere papanın verdiği sözlü ifadeler ve geçiştirmeler, Katolik Ermeniler için düşünülen ıslahatın verimsiz olacağının ilk işaretlerini verdi. Neticede diğer gayrimüslim cemaatlerinde hazırlanan nizamnamenin bir benzerini Katolik Ermeni cemaatinde görmek mümkün olamadı. Hem nizamnamenin yapılamaması hem de papanın özellikle 1860 yılından itibaren doğudaki Katolik kiliseleri üzerinde yoğunlaşan merkezileşme çabaları, Katolik Ermeni cemaatindeki gruplaşmaları ilerleyen yıllarda daha da çok arttırdı. Bu da doğal olarak Osmanlı-Papalık ilişkilerinde olumsuz bir diplomatik sürecin yaşanmasına neden oldu.[140]

B. Beklenmeyen Sonuç: Papalığın Hâkimiyet Alanının Genişlemesi

Islahat Fermanı'nın ilanı ile gelişen süreçte Rum ve Ermeni patrikhanelerine büyük imtiyazlar verilmişti. Bu imtiyazlar Katolik Ermeni Patrikliği adına bir nizamname ile sonuçlanmamış olsa da aynı durum ruhani reis makamındaki Hasun için geçerli değildi. Ancak gelişen süreçte Osmanlı tarafından Hasun'un lehine olacak birçok haklar tanındı. Öncelikle kendisinin dinî yetkileri ilk defa 1857'de resmî bir beratla tasdik edildi. Bununla da kalınmadı ve

---

[139] Davison, *a.g.e.*, s. 121.

[140] bk. BOA, İ. HR., 199/11346.

dört yıl sonra kendisine sivil patriklik yetkisi verildi. Böylece o, hem dinî (ruhani) hem de dünyevi (cismani) yetkilerini şahsında birleştirerek güçlü bir konuma ulaşmış oldu.[141]

İki yetkinin Hasun'un şahsında birleşmiş olması, aslında Katolik Ermeni cemaatinin müstakil bir patriklik elde ettiği 1830 yılından beri devam eden sorunu çözmeye yönelikti. Şöyle ki, 1830 yılının Temmuz'unda Papa VIII. Pie tarafından Katoliklerin ruhani işlerini idare etmesi için bir başpiskopos atanmıştı. O zamandan 1856 yılına gelene kadar Katolik Ermeniler, İstanbul'daki cemaatin seçtiği patrik ve papa tarafından atanmış bir başpiskopos tarafından idare edilmekteydi. Osmanlı Devleti cismani patriği cemaatin başı olarak kabul ettiğinden resmî işleri onun vasıtası ile yürütüyordu.[142] Bunun yanında 1849 yılında diğer milletlerde olduğu gibi Katolik Ermenilere de bir millet meclisi teşkil edilmişti. Ancak bu meclis *kadimi üzere umur-u mezhebiyenin ayrı görüşülmesi* ilkesiyle kurulduğundan diğer milletlerin meclisinden farklı bir işleyiş tarzına sahipti. Yani önceden olduğu gibi dinî ve dünyevi işler ayrı kişiler vasıtasıyla yürütülmeye devam ediyordu.[143]

Katolik cemaatinin bir kısmının karşı çıkmasına rağmen 1852 yılında Papalık, istediği piskoposları atamıştı. Osmanlı'nın tüm karşı çıkışlarına rağmen Hasun'un ayak oyunlarıyla atama resmî bir yapıya da büründürülmüştü. Osmanlı'nın belli şartlar dâhilinde yeni piskoposlara beratlarını vermesi, beraberinde kanuni bir boşluk da meydana getirmişti. Çünkü resmî görevini icra edebilmek için devlet tarafından taşraya gönderilen bu piskoposlar bir berata sahipken onların ruhani işlerinden sorumlu olan Hasun böyle bir resmî berata sahip değildi. Bu da çelişkili bir durumu ortaya çıkarıyordu.[144] Bunun nedeni Katolik Ermenilerin cemaat yapısının genelde kurgulanan bir sistemden ziyade gelişen süreçle ortaya çıkması ve papanın geleceğe dair yazılı olmayan sözleriydi.

---

141 Rahip G. Çarkcıyan, *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler*, s. 167.

142 BOA, HR. TO., 457/44, 1. varak.

143 BOA, İ. MMS., 9/369.

144 BOA, Gayrimüslim Cemaat Defteri, nr. 13, s. 50.

Ancak Vatikan ve Hasun tarafından hükûmete verilen sözler –özellikle piskoposluk seçimi ile ilgili düzenleme yapılması hususunda– yerine getirilmediğinden cemaat arasındaki tartışmaların önü de bir türlü alınamamıştı.

Yukarıda zikredilen hususların önüne geçebilmek için Fuat Paşa, diğer gayrimüslim cemaatlerin nizamnameleri kadar geniş çaplı olmasa da en azından Katolik Ermeni cemaatinin dinî ve dünyevi unsurlarının yetkileri ve Papalık ile ilgili ilişkilerde kanuni düzenlemeler yapmak istemiş ancak Papalığın çok sıcak bakmamasından ötürü bu istek gerçekleştirilmemişti.

Hasun, 1857 yılının Şubat ayında Babıâli'ye gönderdiği yazısında elinde *beratının* olmadığından ruhani liderliğinin bir resmiyetinin bulunmadığını, dolayısıyla da *papanın ecnebi bir memuru gibi* gözüktüğünü dile getirdi. Hasun'a göre Osmanlı tarafından kendisine resmî bir berat verilirse bu çelişkili durum ortadan kalkacaktı. Ayrıca dinî bir mesele mi yoksa dünyevi bir mesele mi olduğu karışık olan durumlarda sorunlar cismani patrik ile beraber görüşülecekti. Yazışmalar da iki patriğin mührüyle resmî bir anlam ifade edecekti.[145]

Hasun'dan sonra cismani patrik de Hasun'a berat verilmesinin hem devletin hem de Katolik Ermenilerin maslahatına uygun olacağını belirtti. Ona göre Hasun'un elinde beratı olmadığından devlete arz etmesi gereken çok önemli resmî işleri başka vasıtalarla gerçekleştirmek zorunda kalıyordu. Ancak çok önemli ve mahrem işlerde başka kişilerin aracı olarak kullanılması birçok sıkıntıyı beraberinde getirmekteydi.[146]

Katolik cemaatinin hem sivil hem de ruhani kanadından gelen bu istekler üzerine sadrazam, padişaha bir arz tezkiresi yazdı. Sadrazam tezkiresinde, Hasun'a resmî bir berat verilmesinin devlet açısından ne gibi sonuçlar doğurabileceğine dair değerlendirmelerde bulundu. Ona göre Hasun, şu halde yalnız papa tarafından tayin edilmiş bir mezhep memuru gibi gözüküyordu. Ona berat verilmesi, daha sonra atanacak olan piskoposun da devlet tarafından

---

[145] BOA, İ. MMS., 9/369, 1. varak.

[146] BOA, İ. MMS., 9/369, 2. varak.

tayin edilmesi sonucunu doğuracak ve bu bir kural hâline gelebilecekti. Böylece hem cismani hem de ruhani patriğin atanmasıyla müstakil bir atama hukuku ortaya çıkabilecekti.[147]

Sadrazam olayın önce olumsuz tarafını padişaha arz ettikten sonra beratın verilmesiyle devlet açısından ne gibi faydalar sağlanacağını da şöyle dile getirdi:

"Katolik milletinin ruhani ve cismani işleri birleşmiş olan maslahatlara dair gelecek takrirler bundan böyle Katolik patriği ile bu piskopos (Hasun) tarafından müştereken mühürlenecek ve Babıâli'ye gönderilecektir. Böylece dinî ve dünyevi işler birbirine karışmayacak ve devlet açısından maslahata daha uygun olacaktır. Katolik Ermenilerin ruhani ve cismani liderlerinin istekleri Rum ve Ermeni cemaatindeki sisteme benzer bir durumdur. Şöyle ki Rum ve Ermeni patrikleri Babıâli'ye gönderdikleri yazıları kendi mühürleri ile beraber cemaat metropolitleri ve muhtelit meclisin mührüyle beraber göndermektedirler."

Sadrazamın iki yönlü düşüncelerini kapsayan arz tezkiresi üzerinde Sultan Abdülaziz bir değerlendirmede bulundu. Sonuçta 17 Mart 1857 tarihinde Hasun'a ruhani memurluğunu resmileştiren bir berat verilmesini uygun gördü.[148]

Hasun'a berat verilmesi muhalifler tarafından aşırı bir tepkiyle karşılanmamış olmasına rağmen cemaat içerisinde yaşanan aksaklıklar yine de giderilemedi. Örneğin cemaatin millî meclisinin toplanmasında yine sıkıntılar çekildi ve birçok aza bu görevinden istifa etti. Katolik Ermeni Patriği Nikogos, 11 Eylül 1858 tarihinde Sadrazam Âlî Paşa'ya gönderdiği yazıda cemaatin yönetim kadrosunun listesini şu şekilde takdim etmişti:

Patrik Nikogos (İstanbul ve memalik-i mahrusa patriği veya reaya-yı millet-i Katolikan patriği)

Andon Hasun (Serpiskopos)

Piskopos Bedros (Beyrut metropoliti)

Rahip Kirkor (önceki patriklerden)

---

147 BOA, İ. MMS., 9/369, 3. varak.

148 BOA, İ. MMS., 9/369.

Rahip İgya (Patrik vekili)

Rahip Karabet (Piskopos vekili)

Rahip Aleksandır (Venedik Manastırı serrahip vekili)

Rahip Bogos (Antonyan serrahibi vekili)

Rahip Manuel (Viyana Mihitaryan serrahip vekili)

Patrik Nikogos, yukarıdaki listenin yanında millet meclisi azasından sekizinin de ismini takdim etmişti. On iki kişilik meclis azasından dördü istifa ettiğinden patrik bunların isimlerinin üzerini kırmızı kalemle çizerek Âlî Paşa'ya takdim etti. Görevine devam eden meclis azasının isimleri şu kişilerden oluşmaktadır: İtalya'dan İzzetli Bedan Bey, Hüdaverdioğlu Hoca İbrahim, Tıngıroğlu Hoca Ovanis, Kılcıoğlu Hoca Vican, Mısırlıoğlu Hoca Bedros, Darphane sandıkkârı Hoca Bedros, Aznavuroğlu Hoca Kevorg, Damatoğlu Hoca Ovanis.[149]

Doğulu Katoliklerin kadim âdetlerine müdahale etme teşebbüsleri hem Osmanlı'nın hem de İstanbul'daki diğer Katoliklerin Papalık'la ilişkilerini gerginleştirirken, Rusya'nın Osmanlı için oluşturduğu tehdit kimi zaman Roma ile birlikte hareket etmeye vesile oluyordu. Örneğin Balkanlar'da zaman zaman ortaya çıkan isyanlar Osmanlı'yı çok zor durumda bırakıyordu. Bu isyanların çoğu da Rusya'nın kışkırtması sonucu meydana geliyordu. Yine bu isyanlardan biri Bosna ve Hersek'te ortaya çıkmış ve devletin isyanları bastırmasında Hasun'un büyük gayretleri görülmüştü.[150]

Osmanlı Devleti'nin, Bosna-Hersek vilayetinde çok miktarda Katolik tebaası bulunmaktaydı. Papanın isteği ile Hasun, buradaki Katolik cemaati ile görüşmüş ve Ortodokslar gibi Rusya'nın kışkırtmalarına alet olmamalarını onlardan istemişti. Hasun'un da gayretleri ile hükûmet, isyanları bastırmada başarılı olmuştu. Bundan dolayı o, Âli ve Mithat Paşaların güvenini kazandı.[151] Hatta

---

[149] BOA, A. DVN., 124/22.

[150] Çarkcıyan, *a.g.e.*, s. 164; Ayrıca papanın Balkanlar'daki Katolikleri Rus nüfuzundan korumak için aldığı tedbirlerin ayrıntıları için bk. BOA, HR. SYS., 157/49.

[151] Çarkcıyan, *a.g.e.*, s. 164.

kendisine birinci rütbeden mecidi nişanı verilerek devlet tarafından taltif edildi.[152]

Hasun'un devlet tarafından önemsenmesini sağlayan etkenlerden biri de Osmanlı'da yaşayan farklı gayrimüslim unsurlar üzerindeki etkisiydi. Örneğin Fener Patrikhanesi'nden ayrılmak için Rusya'ya güvenen bir grup Bulgar, bu devletten yardım alamayacaklarına kâni olup ümitlerini kestiklerinde Katolik olan Fransa'nın yardımını elde etmek için iki bin kişi ile beraber Katolik olmuşlardı. Bunların Katolikliğe geçişleri ile ilgili ruhani törenleri Katolik Ermeni Patrikhanesi'nde Hasun tarafından Aralık 1860'da gerçekleştirilmişti.[153] Bulgarlar bu katılımdan önce Kato-

---

[152] *Takvim-i Vekayi*, 4 Recep 1276/17 Şubat 1860.

[153] Katolik mezhebine geçen bu Bulgarlar papadan üç önemli talepte bulunmuşlardır: 1) İstanbul cemaatinin bütünlüğünün korunması. 2) Çocuklarının Bulgarca öğrenmeleri. 3) Ayinlerin Slav dilinde yapılması. Bu hususlar papa tarafından da uygun görülmüş ve cemaatin ruhani liderliğine Makari getirilmiştir. Katolik olan Bulgarlar kendi ayin tarzlarını korumakla birlikte, Katolik akidelerini de tümden kabul etmişlerdir.

Katolik olan Bulgarların ibadetlerini yerine getimeleri için Saint Benoit Koleji'nin şapeli onlara açılır, ancak bu durum Rumlar arasında 'Bulgarlar Latin oldu' propagandasına yol açar. Katolik Bulgar heyeti 27 Mart 1861'de Roma'ya gider. Heyette Makari Sokolski, yardımcısı Refail Popov, Tsankov, Mirkoviç ve heyetin danışmanı olan Lazarist Bore bulunmaktadır. Heyet önce Kardinal Barnabo tarafından, sonra papa tarafından kabul edilir. Papa, Sixtinia Kilisesi'nde Sokolski'yi Katolik Bulgarların başpiskoposu olarak takdis eder. Ortodoksların muhalefetine rağmen Babıâli de 1 Haziran 1861'de yeni başpiskoposun beratını verir.

Bulgarların Katolik olması Rusya'nın endişesine yol açmıştır. Bundan dolayı Sokolski, İstanbul'a dönüşünden iki ay sonra Rus büyükelçisi vasıtasıyla Rusya'ya kaçırılır. İstanbul'da Sokolski'nin kaçtığı ve Ortodoksluğa döndüğü haberleri basında yer almaya başlar ve çok zaman geçmeden on binlere ulaşan Katolik Bulgarların sayısı dört binlere kadar azalır. bk. Elçin Macar, *İstanbul'un Yok Olmuş İki Cemaati Doğu Ritli Katolik Rumlar ve Bulgarlar*, s. 99-107. Osmanlı Devleti, Bulgar hareketine müdahil olmadan olayları başından itibaren sessizce takip etmiştir. Bunun nedeni ise Katolik olan Bulgarların, Rusya ve Atina'nın etkisinden uzaklaşabileceği düşüncesi idi. bk. Frazee, *a.g.e.*, s. 244; Bulgarların Katolikleşmesi ve Ortodoks Bulgarların da Fener Patrikhanesi'nden ayrılma sürecinin ayrıntıları için ayrıca bk. BOA, Gayrimüslim Cemaat Defteri, nr. 13, s. 18, 51, 52; HR. TO., 436/61; HR. TO., 439/28; HR. TO., 236/22; Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 116; Ahmet Refik, "Fener Patrikhanesi ve Bulgar Kilisesi", *TTEM*, C VIII, s. 72-82; Adrian Fortescue, "Rome And The Eastern Churches", *The Catholic Encyclopedia*, C V, s. 479; Eneas Macdonell Dawson, *Pius IX. And His Time*, s. 243.

likliğe geçme hususunda Hasun'la makamında bir dizi görüşmelerde bulunmuşlardı. Onların öncelikli olarak üzerinde durdukları husus, kendi idari özerkliklerini korumaktı. Hasun ise bu konuda onlara yardım etmeye çok heveslenmiş, ancak aklında bazı şüpheleri olduğundan Roma ile görüşmesi gerektiğini belirtmişti. Daha sonra Roma ile yaptığı görüşmelerin neticesinde bunların isteklerinin reddedilmemesi için Propaganda teşkilatından emir almıştı. Propaganda, Bulgarlardan Floransa Konsili'nde kararlaştırıldığı üzere Doğu-Batı Hristiyan birliği için gerekli olan şartlardan başka bir şey istenmemesi gerektiğini belirtti. Bulgarların Katolikliğe kabul edildiği bu ayinde papanın İstanbul'daki Latin vekili Brunoni de hazır bulundu. Ancak Bulgar Arşimandriti Makari'nin Katolik mezhebine geçmelerinde özellikle Hasun'un emeğine vurgu yapması, onun Ermenilerin dışındaki diğer Katolik grupları üzerinde ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.[154]

IV. Teorikten Pratiğe: Papalık, Osmanlı Katolikleri İçin Yapısal Adımlar Atıyor

Hasun'un Osmanlı Devleti nezdindeki konumunda 1861 yılında bir değişiklik daha oldu. Sekiz seneden fazla bir zamandır patriklik yapan Nikogos, Katolik Ermeni cemaatinin en karışık döneminde görev aldığından çok yıpranmıştı. Hatta 1853 yılında cemaat arasında artan şiddet ortamından kaçıp hasta olduğunu bahane ederek altı ay kadar bu görevden uzakta kalmış ve patrikhane işleri vekili vasıtasıyla yürütülmüştü. Patrik Nikogos, Aralık 1860'da Hariciye Nezareti'ne yazdığı arzuhâlinde cemaatin işlerini yerine getirmede büyük gayretler sarf ettiğini ancak vücudunun bu görevi yerine getirmeye tahammülü kalmadığını dile getirerek sağlık nedenleri ile istifasının kabul edilmesini istedi. İstifası hükûmet tarafından da uygun bulundu ve padişahın da onayı ile 1 Ocak 1861 tarihinde Nikogos görevinden azledildi.[155] Yaptığı hizmetlerden

---

[154] Frazee, *a.g.e.*, s. 244.

dolayı da üçüncü rütbeden mecidiye nişanı verilerek devlet tarafından taltif edildi.[156]

Patrik Nikogos'un azliyle Babıâli yeni bir patrik seçimine gerek görmedi ve 1846 yılından beri İstanbul Katolik Ermeni piskoposu olan Hasun'a ruhani liderliğinin yanında cismani patriklik yetkisi de verdi. Böylece iki yetki bir şahısta birleştirilmiş oldu.[157] Hasun'a bu yetki verildikten sonra onunla aynı mecliste çalışmak istemeyen Katolik cemaatin bir kısmı buna karşı çıkarak meclis üyeliklerinden istifa ettiler. Bu nedenle patrikhane meclisi uzun müddet iş göremediğinden tatil edildi. Sultan Abdülaziz bu durumu hoş karşılamadığından meclisin işlerinin geçici olarak sürdürülebilmesi için bir komisyon oluşturulmasını istedi. On kişiden oluşacak bu komisyonun amacı, yeni bir patrik seçilinceye kadar patrikhane işlerine bakmaktı. Babıâli Patrikhane başpiskoposu Hasun'a gönderdiği emirde, kadim usule uygun olarak milletin ileri gelenlerinden oluşan kişileri seçip Babıâli'ye takdim etmesini istedi.

Verilen emrin gereği olarak patrikhane genel meclisi toplandı ve bir komisyon-u mahsusa oluşturuldu. Katolik Ermenilerin çoğunluğunun oyu ile seçilmiş komisyonda şu kişiler yer almaktaydı: Sinabyan Bey, Vartan Bey, Davut Agop Efendi, Mısırlıyan Antonyan Bey, Sakızlıyan Ohanis Efendi, Güzelyan Bedros Efendi, Köçeyan Agop Efendi, Şerbetyan Efendi, Tıngırzade Pozant Efendi.[158]

Komisyonun oluştuğu dönemden itibaren bir ara dönem yaşandı ve *İstanbul Ermeni Patrikliği ve Kilikya Katogikosluğu*'nun birleşimi tarihi olan 1867 yılına kadar İstanbul'daki Katolik Ermeni Patrikhanesi'nin işleri resmi olarak Hasun tarafından yürütüldü. Ancak Hasun'un bu zaman dilimindeki yöneticiliği, onun otoritesini tam olarak yansıtmayan bir boşluk doldurma vasfını taşıyordu. Çünkü onun liderliği hususundaki tartışmalar yine devam ettiğin-

---

155 BOA, İ. HR., 181/10046; *Ceride-i Havadis*, 27 Cemaziyelahir 1277/ 9 Ocak 1861.

156 *Takvim-i Vekayi*, 25 Cemaziyelahir 1277/8 Ocak 1861.

157 BOA, HR. TO., 457/44.

158 BOA, İ. HR., 203/11641.

den Galata'daki patrikhanede milletin işleri Hasun'un patrikliği esnasında bile vekâletle bir papaz ve birkaç memur vasıtasıyla gerçekleştirildi.[159]

İki merkezin birleşimine kadar geçen bu 5-6 senelik zaman diliminde papanın uzun zamandır doğudaki farklı Katolik gruplar için düşündüğü planlarının adım adım uygulanması süreci yaşandı. Papa IX. Pie, bu amaçla Haziran 1862 tarihinde Propaganda teşkilatının içerisinde doğu kiliseleri ile ilgilenecek olan özel bir komisyon kurdu. Komisyonun açılışında papanın mektubundaki *"Vatikan'ın sizden istediği tek şey Katolik inancına aykırı olacak hiçbir şeyin öğretilmemesidir"* sözü vurgulandı. Bununla komisyonun amacının doğu kiliselerinin ayinlerini korumak olduğu belirtiliyordu. Komisyona bunun yanında birtakım misyonlar da yüklenmişti. Öncelikle, doğuda Hristiyanların birliğini sağlayacak şekilde tavır sergileyecekti. Ayrıca bu bölgedeki okul, kilise, manastır ve diğer kurumların durumları hakkında bilgi elde edecekti.[160]

Yukarıda zikredildiği şekilde Papa IX. Pie'nin Hristiyan birliğinin sağlanması gibi amaçlarla 1860'lı yıllardan sonra yoğun bir çaba içerisine girmesinin birtakım nedenleri vardı. Bu nedenlerden biri teolojik, diğeri ise siyasi idi. Teolojik neden, Vatikan'ın inanç öğretileri doğrultusunda doğulu Hristiyan geleneklerine kısmen saygı göstererek birlik sağlama düşüncesi idi. Siyasi neden ise Avrupa'daki Katolik ülkelerin kendisine karşı almış olduğu tavırdan dolayı siyasi bir güç elde etme çabaları idi.[161] Bu iki önemli nedenle birlikte Papa IX. Pie'nin kişisel hırsının da bu hususta etkili olduğu göz ardı edilemezdi.[162]

1864 yılına gelindiğinde IX. Pie, Katolik Kilisesi bünyesinde bir Konsil toplanması için çağrı yapmayı düşünüyordu. Papanın düşüncesine göre Batı Kilisesi ne kadar güçlenirse doğu kiliseleri ile

---

159 BOA, İ.MMS., 38/1600.

160 Frazee, *a.g.e.*, s. 232.

161 *a.g.e.*, s. 232.

162 bk. *Basiret*, 1 Ramazan 1289/3 Kasım 1872.

–hatta Ortodoks Kilisesi ile bile- ilişkiler daha iyi olabilirdi.[163] Bu amaçla o, doğunun iki büyük şefi olan İstanbul Katolik rahibi Paulo Brononi'nin ve Kudüs patriği Giuseppe Valerga'nın bu konudaki fikirlerini sordu. Onlar da Katolik Kilisesi dışındaki hiçbir piskoposun papanın görüşüne katılmayacağını belirttiler. Hasun ise papanın sadece doğunun patriklerine değil bütün piskoposlarına mektuplar gönderebileceğini belirterek farklı bir yorum getirmiştir. Ne tuhaftır ki olaylar bu minvalde giderken IX. Pie, doğu kiliselerini otonomi yönetiminden çıkarmayı amaçlayan *Reversurus Nizamnamesi*'ni yayınladı. Nizamnamenin diğer cemaatlerde uygulanıp uygulanamayacağını anlamak için bunu öncelikle Hasun vasıtasıyla Katolik Ermeni cemaatinde denemeye kalkıştı.[164] İşte papa bu aşamadan sonra doğu Katolik cemaatleri arasındaki ayrışmayı artık fiili olarak gerçekleştirecek tehlikeli bir adım atmıştı. Tabii olarak da bu ayrışmanın en büyük etkisi, birçok farklı Katolik Ermeni grubunun bulunduğu İstanbul'daki cemaat arasında görülecekti.[165]

Yukarıda belirtildiği gibi Katolik Ermeni cemaatinin problemleriyle beraber dikkati çeken bir husus daha vardır ki o da XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra hem Latin ritini kabul eden hem de uniat[166] diye isimlendirilen doğu ritini kabul eden Katoliklerin İs-

---

163 *a.g.e.*, s. 232, Papa IX. Pie'nin doğudaki kiliseleri Batı kilisesi ile birleştirme ve aralarındaki ihtilafları gidermesi ile ilgili uğraşları İstanbul'da yayınlanan gazetelerde de yoğun gündem oluşturmuştur. bk. *Takvim-i Vekayi*, 8 Recep 1285/24 Ekim 1868.

164 Frazee, *a.g.e.*, s. 233.

165 bk. Tuğlacı, *a.g.e.*, C I, s. 4.

166 Uniat Kiliseler: Genelde Katolik kilisesinden ayrılmış olan ve papanın hâkimiyetini kabul eden Hıristiyanlardır. Bunlardan bazıları Nesturi veya Monofizit, bazıları da Ortodokstur. 1439 yılında toplanan Floransa Konsili'ni müteakip bu Hıristiyanlar, Roma ile birleşmişlerdir. Bunlar kendi milli özelliklerini, kendi dillerini ve "Doğu" dinî erkânı denen merasimleri muhafaza ettiklerini bilmişlerdir. Polonya'daki Ruthenes'ler, Bizanslı Roumen'ler, Grekomelkitler, Süryani ve Katolik Ermeniler, Keldaniler, Ukrayna ve Rusya'daki "İstina" denen gruplar, Uniat topluluğuna dâhildirler. Uniatların çoğu Amerika'ya yerleşmişler ve özel piskoposlara sahip olmuşlardır. Paris'te birçok küçük Uniat kilisesinin varlığı bilinmektedir. Katolik kilisesine bağlı bazı kiliseler, Bizans döneminde Ortodoks yapılarak, mülklerine el konulmuş ve Katolik kilisesinden alakalarını kesmişlerdir. Bugün

tanbul'daki sayısında ve kurumlarında büyük bir artış olmasıdır. Örneğin Sultan Abdülaziz (1861-1876) döneminde İstanbul'daki Latin Katoliklerin sayısı büyük oranda artmıştır. 1872 yılı itibarıyla bu sayının 22 bin civarında olduğu görülür. Bu artışların büyük çoğunluğu ise İtalya ve Güney Avrupa'dan Osmanlı Devleti'ne gelen göçler nedeniyle meydana gelmiştir.[167]

Latin Katoliklerin bu artışıyla beraber Osmanlı tâbiiyetinde olan Katoliklerin de İstanbul'daki nüfus ve nüfuzlarında büyük artış olmuştur. Katolik Ansiklopedisi'ndeki bilgilere göre Katolik Ermeniler, 5000 kişilik nüfusuyla ve altı ilkokul, üç ortaokul, yetimler, hastalar ve fakirler için birçok yerde açılmış kurumlarıyla en çok dikkat çeken topluluk olmuştur. Katolik Ermeniler bu dönemde yine dört farklı cemaat şeklinde teşkilatlanmışlardır. Bunlardan Viyana Mihitaristlerinin 2 bölge papazlığı ve 19 rahibi, Venedik Mihitaristlerinin 1 bölge papazlığı ve 8 rahibi, Antonyanların 1 bölge papazlığı ve 8 rahibi, Propaganda taraftarlarından *Lekesiz Gebe Kalmış Kızkardeşler Teşkilatı*nın[168] 3 bölge papazlığı ve 100 rahibesi bulunmaktaydı. Melkitlerin veya Arapça konuşan Bizans ritli Suriyelilerin 1 kilise ve 3 rahibi bulunmaktaydı. Bu üç rahipten biri Babıâli ile milleti arasında iletişimi sağlayan patrik vekiliydi. Keldaniler ve Suriyeli Katolikler de benzer şekilde bir patrik vekili ile temsil ediliyorlardı. Katolik Rumların ise İstanbul'daki nüfusu çok azdı. Sadece bir apostolik delegasyon (görevli) vardı. Katolik Rumların Kumkapı ve Kadıköy olmak üzere Assomptionistlerin yönetiminde iki kilise bölgeleri ve Pera'da *Fathers of the Holy Trinity* teşki-

---

Uniat problemi. Fener Rum Patrikhanesi'yle Vatikan arasında en ciddi problemlerden birini teşkil etmektedir. bk. Mehmet Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*. Papalık Katolik Ermeni Kilisesini Uniat kiliseler grubuna koyarken Ortodoks Ermeni Kilisesini ise şizmatik veya non-uniat (birleşmemiş) isimleriyle nitelendirmiştir. bk. Thomas J. Shahan, "Greek-Orthodox Church And Non-Uniat Armenians", *The Catholic Encyclopedia*, C I, s. 1639; Ayrıca bk. S. Vailhe, "Uniat Armenian Arcbispopric", *The Catholic Encyclopedia*, C IX, s. 293.

167 Frazee, *a.g.e.*, s. 228.

168 Bu teşkilat 1847 yılında Hasun tarafından kurulmuştur. Ermeni cemaatinden olan özellikle fakir kız çocuklarının eğitimi ile ilgilenmiştir. Okul daha çok manastır rahibeleri yetiştirmiştir. bk. http://www.armeniancatholic.org/inside.php?lang=en&page_id=41, erişim tarihi, 12 Ekim 2009.

latı tarafından yönetilen bir misyonları vardı. Katolik Bulgarların Galata'da bir başpiskoposu ve bir papazı vardı. Katolik Gürcülerin sayısı ise çok azdı ve apostolik delegenin gözetimindeydiler. Katolik Gürcülerin çoğu ya Latin ya da Ermeni ritini uygulamaktaydılar. Bunun yanında Latin ritini uygulayan papanın temsilcisinin yönetimindeki Katoliklerin de İstanbul'daki sayıları bir hayli fazlaydı.[169]

[169] Vailhe, "Constantinople", *The Catholic Encyclopedia*, C IV, s. 613.

Üçüncü Bölüm

Reversurus İsimli Papalık Genelgesi ve Osmanlı'da Oluşturduğu Kaotik Ortam

I. Kilikya ile İstanbul'un Tek Patriklik Hâline Getirilmesi

Papa yanlısı olan Hasun, 1861 yılında Nikogos'un patriklik görevinden ayrılmasından sonra cemaatin hem ruhani hem de cismani sorumluluğunu yüklenmişti. Ancak Katolik Ermenilerin en büyük ruhani lideri, Cebel-i Lübnan'da bulunan Kilikya katogikosuydu. Kilikya katogikosu doğuda mevcut olan iki Katolik Ermeni piskoposunun amiri olduğundan atanan piskoposlar bu makama sadakatle hizmet edeceklerine dair yemin ederlerdi. Kilikya katogikosunun Dersaadet ile olan işleri, İstanbul Katolik Ermeni Patrikliği vasıtasıyla gerçekleştirilmekteydi. Ancak bu ilişkilerin gerginleşmesine neden olan bir gelişme meydana geldi. Olayın aslı şuydu: Kilikya Patriği Katogikos VIII. Krikor Pierre (1843-1866) özerklik idaresini korumakta kesin kararlı olduğundan 1860 yılında İstanbul Katolik Ermeni Patrikliği'nden tamamen ayrı olmak için Babıâli nezdine bir vekil göndermiş ve onun bu hareketi Papalık makamını hayli rahatsız etmişti.[1] Olay bu şekilde gergin bir süreçte gelişirken Katogikos Krikor, 1865 senesinde öldü. Kurallara göre kato-

---

1 Engelhardt, *a.g.e.*, s. 283.

gikosluk makamı boş olduğu zaman cemaat bir patrik kaymakamı seçer ve bu kaymakam, patriğin seçilmesine memur olan meclise başkanlık ederdi. Patrik kaymakamlığına seçilen Serup Favityan, Katogikos Pierre'nin halefini seçmek için bütün başpiskoposları Lübnan'da bulunan meclise davet etti. Fakat Papalık makamı meseleye müdahale ederek başpiskoposlara başka bir emre kadar oy vermemelerini tebliğ etti. Serup Favityan patrik kaymakamlığından azledilerek yerine Propaganda (kolejli) öğrencilerinden Malkon Mazaryan atandı. Katogikosu seçmekle görevli olan piskoposların sayısı da on ikiden beşe indirildi.[2] Bu minvalde gelişen olaylardan sonra 2 Eylül 1866 tarihinde Başpiskopos Hasun, Kilikya patrikliğine seçildi.[3] Seçimden sonra Hasun, kendisini Babıâli tarafından tasdik ettirmeksizin papanın duasını alma bahanesiyle Roma'ya gitti. Patrik, seçim usulüne aykırı olarak Katolik Ermeni Kilisesi'nin daha önce sahip olduğu hukuk ve imtiyazları papaya teslim etti. Papa da onu patrik olarak atadı. Bu arada papa, 18 Temmuz 1867 tarihinde doğuda yaşayan Katoliklerle ilgili olan Reversurus'u (Değişiklik Nizamnamesi) ilan etti.[4]

II. Papa IX. Pie'nin *Reversurus* İsimli Genelgesinin Yankıları

Reversurus belgesi XIX. yüzyılının son çeyreğinde papanın doğu kiliseleri ile ilgili olarak düşündüğü fikirlerin bir sonucu olarak yayınlanmıştı. Papa bu belgenin girişinde Roma'nın bölünmeleri ve yanlış düşünceleri önlemedeki başarısını zikretmiş, bunun-

---

2 Hovhannes J. Tcholakian'ın "L'eglise Armenienne Catholique en Turkui" adlı kitabında buradaki seçici piskoposların sayısını sekiz olarak verilmiştir. İsimleri ise şunlardır: Mardin Başpiskoposu ve Patrik Vekili Malkon Mazaryan, Halep Başpiskoposu Krikor Balityan, Maraş Başpiskoposu Bedros Apelyan, Amasya Başpiskoposu İknadios Kalıpcıyan, Diyarbakır Başpiskoposu Hagop Bahtiyaryan, Kayseri Başpiskoposu Hovhannes Hacyan, Malatya Başpiskoposu Gevont Horhoruni, Kıbrıs Başpiskoposu Parseğ Kasparyan. bk. Tcholakian, *a.g.e.*, 16.

3 Engelhardt, *a.g.e.*, s. 283.

4 BOA, HR. TO., 455/4; Frazee, *a.g.e.*, s. 265; Whooley, *a.g.e.*, s. 419; Attwater, *a.g.e.*, s. 206.

la birlikte Ortodoksluğun bölünmesinden dolayı da Hristiyanlığın başarısız bir süreç geçirdiğini dile getirmişti. Tüm bu olumsuzluklara karşın ilk başarılı teşebbüsün Kilikya Katogikosluğu ile İstanbul Katolik Ermeni Patrikliği'nin birleştirilmesi olduğunu belirtmişti.

İstanbul Katolik Ermeni Patrikliği'nin tek yetkili makam haline getirilmesi, sonuçta birçok gizli faaliyetin gün yüzüne çıkmasına vesile oldu. Papa bir anlamda Doğulu Katolikler için tasarladığı planların pilot uygulamasını öncelikle Katolik Ermeniler üzerinde deneyecek, daha sonra bunu tüm Katolikler için uygulayacaktı. Buradaki en önemli plan ise Reversurus (Değişiklik) Nizamnamesi'nin teorikten pratiğe geçirilmesiydi. Reversurus'a göre;

- Roma'nın onayını alıncaya kadar Doğulu patrikler hiçbir yetkiyi kullanamayacaklardı.
- Patrik, Latin piskoposları gibi her beş yılda bir Roma'da papayı ziyaret edecek ve ona gelişmelerle ilgili bir rapor sunacaktı.
- Herhangi bir patriklik makamı boşaldığında yeni patrik seçilmek isteyen üç adayın ismi idare meclisi tarafından papaya iletilecek, son kararı ise papa verecekti.
- Aday bildirme işini ancak piskoposlar yapabileceklerdi.

Papa IX. Pie'nin yayınladığı bu belgeye göre Katolik halktan herhangi biri ne seçime katılabilir ne de bir söz sahibi olabilirdi. Ayrıca piskoposluk bölgelerine atamalar ise ancak iki şekilde yapılabilirdi. Bunlardan biri Propaganda tarafından yapılacak doğrudan bir atama şekli; diğeri ise Katolik Ermeni piskoposların oluşturduğu meclisin üç aday belirlemesi şekliydi. Papa da bu üç adaydan birini kendi kriterlerine göre seçebilirdi.[5]

Papanın yayınladığı belge, Katolik Ermeniler gibi diğer Doğulu Katolikler tarafından hiç hoş karşılanmadı. Maruni, Melkit, Keldani gibi Katolik liderler belgeye şiddetle karşı çıktılar. Çünkü

---

[5] Frazee, *a.g.e.*, s. 265-266.

bunların da ruhani reis seçimlerinde bazı imtiyazları vardı. Papa, Maruni ve Melkit patriklerini 1867'de Roma'ya çağırarak özel imtiyazların terk edilmesi hakkındaki görüşlerini öğrenmeye çalıştı. Patrikler bu konuda görüşmeye yetkili olmadıklarını belirterek papaya olumlu bir cevap vermediler. Papa da bu konuda fazla ısrar etmedi. Papanın ısrar etmesinde iki ihtimal olabilir. Ya Katolik Ermeniler itaat altına alındıktan sonra bunlar örnek gösterilerek itaat dairesine çekilebilecek; ya da Maruniler ve Melkitlerin bölgesinde yaşanılan Katoliklik, geleneklere daha çok bağlı dinî anlayış olduğundan böyle bir uygulamanın iki grubun Roma'dan kopmasına neden olabileceği endişesi idi. Görüleceği üzere Papalık, Osmanlı topraklarındaki bu farklı Katolik gruplardan kendine öncelikli bir hedef kitle belirleyerek bu işe Ermeni ve Keldanilerle başlamak istemiştir. Ancak 1870 yılına gelindiğinde Keldaniler konusunda tamamen başarısız olunurken Ermeniler konusunda ise birbirinden zıt iki grubun oluşmasına neden olan bir sürece girilmiştir. Bu da papalık makamının yaptığı hesabın ne kadar yanlış bir sonuç ortaya çıkardığını göstermiştir.[6]

Diğer Doğulu Katoliklerin ruhani reislerinin tersine Hasun, Kudüs Patriği Valerga ile birlikte Papalığın nizamnamesinin kabulü için büyük çaba sarf ediyorlardı. Papa da eski tutumundan taviz vermiyor ve Katolik liderlerin karşı çıkışlarına aldırmadan Reversurus Nizamnamesi'nden asla geri dönmeyeceğini her seferinde vurguluyordu.[7]

A. Reversurus'un İçeriğini Osmanlı'nın Anlayamaması

Vatikan'da hararetli tartışmalar devam ederken Hasun, Ağustos ayında İstanbul'a döndü. Onunla bebarer Kudüs Patriği Valerga da İstanbul'a geldi. Valerga'nın İstanbul'a gelme amacı, Papalık genelgesine gelecek tepkiye karşı Hasun'a yardımcı olmaktı. Bunun yanında başka gelişmeler daha oldu. Malatya, Mardin, Halep,

---

6 Engelhardt, *a.g.e.*, s. 289-290.

7 Frazee, *a.g.e.*, s. 265.

Kayseri, Maraş, Amasya, Erzurum, Trabzon, Bursa ve Kudüs Katolik Ermeni piskoposları Babıâli'ye bir dilekçe sunarak Hasun'a patriklik beratının verilmesini istediler. Piskoposlar dilekçelerinde; Katolik Ermenilerin bir kısmının katogikosluk kürsüsüne sahip olan Kilikya Patrikliği idaresi altında, diğer kısmının da İstanbul'daki serpiskoposluk idaresi altında bulunduğunu belirttiler. İki ayrı idareden dolayı birçok zorluk yaşadıklarını dile getirdiler. Bundan dolayı kendi aralarında yapılan seçimde birinci sırada yer alan Andon Hasun Efendi'ye Dersaadet Katolik Ermeni milleti patriği ve Kilikya katogikosu olarak berat verilmesini istediler.[8]

Sultan Abdülaziz kısa zaman içerisinde istenilen beratı verdi ve Hasun, *Dersaadet Ermeni Katolik milleti patriği ve Kilikya katogikosu* olarak tanındı. Beratın içeriğine bakıldığında daha önceki beratlarda zikredilen hususların aynen zikredildiği görülmektedir. Bunlar; piskoposların seçiminin nasıl olacağı, patriğin devletin kanunlarına ve milletin kadim hukukuna aykırı davranmaması gibi meselelerdi.[9] Ancak Osmanlı Devleti o yıllarda Girit hadisesi ile uğraştığından Katolik Ermenilerin arasındaki problemlerden, özellikle de Reversurus belgesinin içeriğinden fazla bilgi sahibi olunamadı ve beratın verilmesinde bir tereddüt yaşanmadı.[10]

Devlet tarafından verilen beratla patrikliği resmen onaylanmış olan Hasun, 1867 yılının Kasım ayında patriklik makamına oturdu. Kısa zaman içinde de Katolik Ermenilerin ruhani kesimine Reversurus'un şartlarına uyulması gerektiğini bildirdi. Ancak fazla tepki gelebileceği endişesi ile bunu millî mecliste ilan etmedi. Bu doğrultuda İstanbul'da ilk zamanlar Reversurus'a karşı aşırı bir tepki ortaya çıkmadı. Ancak eski patriklik merkezi olan Lübnan ve Halep'te durum farklıydı. Antonyan keşişlerinin bulunduğu manastırlardan Halep'e birçok şikâyet geliyordu. Bu kesimin liderleri, kısa zaman önce patriklik merkezinin İstanbul'a taşınmasından bü-

---

[8] BOA, İ. HR., 227/13289, 1. varak, 13 Ağustos 1867.

[9] BOA, Gayrimüslim Cemaat Defteri, nr. 13, s. 52; İ.HR, 227/13284; Ayrıca bk. Tuğlacı, *a.g.e.*, C II, s. 265.

[10] BOA, İ. MMS., 39/1632; 65/3079.

yük üzüntü duymuşlar ve papaya gücenmişlerdi. Çünkü kilise liderliği ellerinden alındığı için dışlandıklarını hissediyorlardı. Şimdi bir de Reversurus'a itaat edilmesinin zorunlu kılınması onları büsbütün çileden çıkardı. Bundan dolayı da cemaatlerinin yönetiminin Hasun ve papaya geçmesine karşı çıktılar. Ancak papa, onların muhalif tavrına ve şikâyetlerine hiç kulak asmadı.[11]

B. İstanbul'daki Katoliklerin Genelgeye Tepkileri

Halep'teki karşı çıkıştan sonra İstanbul'daki Katolik Ermeniler arasında da Reversurus Nizamnamesi'ne sessizden bir tepki doğmaya başladı. Bunun sebebi ise nizamnamenin şartlarının kendi cemaat yapılarını mahvedeceği düşüncesi idi. Onlara göre eğer bu nizamname kabul edilirse; Katolik Ermeni milletinin patrik ve piskoposlarını tayin etme hakkı sadece Papalığa ait olacak, dolayısıyla bu konuda kendilerinin hiçbir etkisi olmayacaktı. Papalık makamı tarafından tayin edilmeyen kişilerin ruhani işleri yerine getirmesine izin verilmeyecekti. Ayrıca cemaatin millî mallarından olan emlaklar ve diğer hayır kurumları Papalığın idaresi altında olacak ve ondan izin alınmadan hiçbir müdahalede bulunulamayacaktı. Tüm bu durumlar, Doğulu Katolik Ermenilerin alışık olmadığı bir yönetim tarzıydı.[12]

Hasun her ne kadar ruhanilere Reversurus'un şartlarına uyulması gerektiğini bildirmişse de bunu cemaatin birçok temsilcisinin bulunduğu millî mecliste ilan etmemişti. Dolayısıyla İstanbul'daki Katolik Ermeni cemaati arasındaki tepkiler, ilk başlarda daha çok dedikodu mahiyetindeydi. Ancak Hasun, Temmuz 1869 tarihinde toplanan millî mecliste Reversurus'un gerekliliklerine uyulması gerektiğini kesin bir şekilde dile getirdiğinde işte o andan itibaren

---

[11] Frazee, *a.g.e.*, s. 266.

[12] Reversurus belgesinin cemaat içerisinde tartışmalara neden olmasının bir nedeni de uzun yıllardan beri Papanın doğudaki Katolik olan milletleri (Ermeniler, Keldaniler, Maruniler) Latin ayinlerine uydurmak istemesiydi. Hâlbuki bu milletler Katolik olmasına rağmen Garp kiliselerinin usullerinden çok farklı bir ayin yapıyorlardı. bk. Frazee, *a.g.e.*, s. 265.

tartışmalar alevlenmeye başladı ve Katolikler çok geçmeden ikiye bölündü.[13] Tartışmalar o kadar büyüdü ki Hasun'a Latinleşip Ermenilik düşüncesini tamamen kaybettiğini söyleyenler dahi oldu. İlişkilerin düzelmesi için mecliste tam yetmiş dokuz oturum yapıldı. Fakat bir gelişme gözlenemedi. Bu durum karşısında Hasun, meseleyi daha riskli bir hâle sokmamak için ani bir manevra ile oturumları askıya aldı ve bekleme sürecine girdi. Bu arada, I. Vatikan Konsili yaklaşmış olup ruhani liderlerin çoğu da oraya gideceğinden Hasun, geçen zamanda daha ılımlı bir atmosferin olabileceğini düşünerek Roma'ya gitti.[14]

1. Katoliklerin, Ermenilik Taraflarını Papaya Hatırlatmaları

Roma'da toplanan I. Vatikan Konsili'nde hararetli tartışmalar yaşanırken Doğulu Katolikler farklı bir beklenti içerisinde idiler. Onların gündemindeki esas konu yine Reversurus idi. Özellikle Antonyan Tarikati'nin temsilcileri Reversurus'a şiddetle karşı çıkıyorlar ve papaya şöyle diyorlardı: *"Biz Doğu Ermeni Katolik Kilisesi'nin sadık bir üyesi olmanın yanında aynı zamanda Aydınlatıcı Aziz Krikor'a kendimizi adamış kişileriz. Bizler kiliselerimizin âdetlerini, ayrıcalıklarını ve atalarımızdan beri gelen bozulmamış haklarımızı kullanmak istiyoruz."*[15]

I. Vatikan Konsili'nin gelişim aşamasında Hasun ve İstanbul Latin piskoposu Poleyim de boş durmuyorlar,[16] Antonyan rahiplerinin karşı çıkışlarını engellemenin yollarını arıyorlardı.[17] Tam bir

---

[13] BOA, Y. EE., 91/9; İ. HR., 227/13320, Frazee, *a.g.e.*, s. 266.

[14] Frazee, *a.g.e.*, s. 267.

[15] *a.g.e.*, s. 267.

[16] Poleyim, Papa tarafından 1869 yılında İstanbul bölge papazlığına ve piskoposluk danışmanlığına atanmıştır. 1870 yılında ise Papalık temsilcisi makamına getirilmiş ancak Osmanlı hükûmeti kendisine böyle bir diplomatik statü vermeyi kabul etmemiştir. bk. Frazee, *a.g.e.*, s. 228.

[17] I. Vatikan Konsili'nin gelişim aşamasındaki ayrıntılar için bk. *Levant Herald*, July 7, 1869/7 Temmuz 1869; February 25, 1869/25 Şubat 1869; June 19, 1869/19 Haziran 1869; June 24, 1869/24 Haziran 1869; August 31, 1869/31 Ağustos 1869; November 4, 1869/4 Kasım 1869; December 10, 1869/10 Aralık 1869; November 14, 1869/14 Aralık 1869; February 12, 1870/12 Şubat 1870; February 18, 1870/18 Şubat 1870.

kulis savaşının yaşandığı bu süreçte papa, Poleyim'e Şubat 1870 tarihinde bir mektup yazdı. Mektubunda Antonyan rahiplerine, kilisenin kurallarını ihlal ettiklerini ve yaptıkları bu hareketlerin bir başkaldırı olduğunu hatırlatmasını istedi.

Bu gelişmeler üzerine papa tarafından hakarete uğratıldığını düşünen Antakya Başpiskoposu ve Antonyan Tarikati'nin lideri Kazanciyan,[18] üç arkadaşı ile beraber İstanbul'a dönmek için Roma'dan ayrıldı. Çünkü onlara göre papanın bu tür tavırları haksız ve yersizdi. Kendilerinin tek amacı milli hukuklarını korumak olduğu halde papa bunu anlamak istemiyordu.[19] Kazanciyan, papanın yaptıklarından dolayı birtakım somut adımlar da attı. Bu amaçla İstanbul'daki Katolikler arasında papa aleyhine propaganda yapmaya başladı ve papanın isminin artık ayin sırasında dualarda anılmayacağını belirtti. Aslında bu adım çok büyük riskleri de barındırmaktaydı. Dualarda papanın adının anılması Katolik mezhebinde çok önemli bir kural olduğundan atılan adım, deyim yerindeyse en üst perdeden bir tepkiydi.

İstanbul'da meydana gelen bu tür tavırlar papaya iletilmekteydi. Papa ise gelişmelerden çok rahatsız olduğundan Poleyim'den yerinde bir inceleme yaparak kendine bir rapor göndermesini istedi. Bunun için öncelikle gidilecek yer, çok sayıda Katolik Antonyan Tarikati mensubunun bulunduğu Lübnan'dı. Papanın isteği doğrultusunda Poleyim kısa zaman içinde Lübnan'a gitti ve geniş bir inceleme başlatarak muhaliflerin nabzını yokladı. Poleyim, 31 Mart 1870 tarihinde buradan papaya gönderdiği mektubunda Antonyan rahiplerinin karşı çıkışlarını uzun uzadıya anlattı. Poleyim'e göre Antonyanların karşı çıkışların merkezindeki kişi Hasun ve onun kendi başına buyruk yaptığı işlerdi.[20]

---

[18] *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, C XXIV, 1286 (1870).

[19] *Basiret*, 16 Safer 1287/17 Mayıs 1870. Kazancıyan'ın Roma'da papaya karşı tutumundan dolayı tutuklanıp göz hapsinde tutulduğu, bu yüzden onun bir gece yarısı bu şehirden İstanbul'a kaçtığı belirtilmiştir. bk. Whooley, *a.g.e.*, s. 420.

[20] Frazee, *a.g.e.*, s. 267.

2. Papanın Aforozu ve Önlenemez Ayrılıklar

Katolik Ermeni cemaati arasındaki ilişkilerin çok kaygan bir zeminde yürüdüğü bu zaman diliminde papa, 1870'in Mayıs ayının sonlarında Katolik Ermenilerin arasını iyice bozan çok tehlikeli bir adım daha attı ve Antonyan Katoliklerini, kilise disiplininde yapılan küçük bir değişiklik karşısında gereksiz yere huzuru bozduklarını söyleyerek, sert bir şekilde azarladı. Papa, yapılan değişikliklerin ne inançla ne de Ermeni Kilisesi'nin ayiniyle bir alakası olduğunu belirtti. Ona göre; *"Eğer papa evrensel kilisenin lideri olarak Katolik kilisesinin yönetimi ile ilgili düzenlemelerde bir karar veremeyecekse onun otoritesi nerede kalacaktı."*[21]

Papa ortaya koyduğu bu argumanlarından sonra 1870 yılının sonuna doğru rahip sınıfından kırk kişinin, Vatikan'a ve Patrik Hasun'a karşı geldiği iddiasıyla Katolik inancından çıktığını duyurdu. Rahip sınıfının dışındakilerden de birçok kişiyi aforoz etmişti ancak bunların kaç kişi olduğu belli değildi. Antakya Başpiskoposu Kazanciyan, Kıbrıs Piskoposu Gasparyan, Diyarbakır Piskoposu Bahtiyaryan ve Amasya Piskoposu İgnatus Kalıpcayan aforoz edilen yüksek rütbeli ruhani liderlerdendi. Papa, bunun yanında ayrıca 17 Antonyan'ı, 20 Mihitarist'i ve Bizmar'daki 5 keşiş ve on papazı da kınadı.[22]

Papa taraftarı olan Patrik Hasun'un başına buyruk tavırları karşısında Katolik Ermenilerden başka gruplar, Reversurus'a karşı çıkarak Hasun'a verilen patriklik yetkisinin geri alınmasını Osmanlı hükûmetinden istediler. Muhalif Katolikler diye adlandırılan bu gruplar, Osmanlı Devleti'nin ve İstanbul basınının olaylara sessiz kalmasından da rahatsızlık duymaktaydılar. Onlara göre, kendileri Osmanlı'nın mülki haklarını koruduklarından papayla ters düşmüşlerdi. Bu yüzden de devletin kendilerini desteklemesi yönündeki beklentileri en doğal haklarıydı. Onlar da İstanbul medyasını kullanarak şikâyetlerini basın yoluyla duyur-

---

[21] *a.g.e.*, s. 267.

[22] *a.g.e.*, s. 267.

maya başladılar. Muhalif Katolik Ermenilerden bir kişinin *İstanbul* gazetesine gönderdiği şu mektup muhaliflerin hislerini özetlemekteydi: *"Vücudun herhangi bir uzvunda meydana gelen yaraya gereken müdahale derhâl yapılmaz ise diğer azalara da sirayet eder. Bundan dolayı tebaası olmakla gurur duyduğumuz Osmanlı Devleti'nin menfaatini korumayı isteriz. Her devlet bünyesinde ayrı ayrı mezhepler barındırmaktadır. Çünkü saltanatlarının devamı o sayededir. Osmanlı Devleti şeriat-i Muhammediye, Fransızlar Katolik, İngiliz ve Prusya Protestan, Rusya ise Ortodoks'tur. Hâsılı tüm âlemde bir mekâna sahip olan devletlerin her biri bir mezhebe sahiptir. Mezhep ve fikir serbestliği meselesi en medeni hükûmetlerin başlıca iftiharıdır. Bununla her şeyin bir sınırı olması da tabii kaidelerindendir. Bundan dolayı Osmanlı Devleti sahip olduğu medeniyet gereğince bunu yerine getirmeye müsaade etmişse de mezhep vesilesi ile ecnebi müdahalesine sebebiyet verilmesini ve özellikle mezhep desisesiyle Osmanlı Devleti'nin saltanatının altına sığınan bunca milletlerin millî hukuku daha doğrusu milliyetleri tamamen ecnebilerin eline geçerek kendi mukaddes hukukunu kaybetmek tehlikesine düşmesi uygun olmaz. Zira bu durum bugünkü Ermeni Katolik milletinde maalesef meydana gelmiştir. Biraz daha devam ederse yakın zamanda âdet hükmüne girerek Osmanlı Devleti'nin tâbiyetinde bulunan diğer kavimlerine (Maruni, Süryani, Keldani ve Rum Katoliklerine) de sirayet etmesi ihtimalden uzak değildir. Nasıl ihtimalden uzak olsun ki! Bir sayfası Ermenice diğer sayfası Latince olup Roma'da basılan Ermeni Katolik patriği unvanıyla unvanlanmış olan Hasun marifetiyle Dersaadet'te neşredilen ve birçok nüshaları burada herkesin elinde dolaşan bir risalede bu durum ısrarlı bir şekilde dile getirilmiştir. Ermeni Katolik milleti her ne kadar mezhep açısından Roma'daki papayı ruhani reis olarak kabul ederse de bu hususta Roma'ya olan bağlılığı dinî akait açısındandır. Yoksa millî hukukumuza kefil olarak tanımayız. Hepimiz sadık tebaası olduğumuz devletimizin nezdinde tasdik edilmiş olan ne Ermeni milliyetini, ne hukuk-ı milliyesini, ne dâhili idaresini, ne bunca senelerden beri verilmiş olan imtiyazları, ne piskoposların seçiminde ve patriklerinin eliyle atanmasında olan haklarını bir ecnebiye terk edebiliriz. Ne de Osmanlı Devleti'nin her tarafında bulunan ruhani binaların herhangi bir şekilde bir ecnebinin idaresi altına girmesine müsaade ederiz.*

Papa milletimizin mukaddes hukukunu idaresi altına almayı pek uygun görmüş ise de Osmanlı Devleti buna herhangi bir şekilde izin veremez. Vermeyeceğini de resmen bildirmelidir. Millî hukuku ecnebi eline teslim eden Hasun'a gelince bu hususta onu ıslah etmek Osmanlı Devleti'ne aittir. Eğer Osmanlı Devleti bu durumun önünü almazsa seçim hususundaki hak ecnebi eline geçerek yirmi sene zarfında ecnebi fikirli piskoposlarımız olacaktır. Bu durum ise Kilikya Patrikliği'nin istiklalini mahveder..."[23]

Yukarıda yapılan eleştirilere papa taraftarı olan Katolikler ise kendi açılarından baktılar ve ortaya atılan iddiaları kabul etmediler. Onlara göre Kilikya Katogikosluğu ile birleşme olmadan önce de Hasun, İstanbul Katolik Ermeni patriğiydi. Onun patriklik seçimi ise ahali tarafından değil; Vatikan kanalıyla gerçekleşmişti.[24]

Muhalifler de Hasun'un patrik olarak seçilmesinin papanın rolüyle olduğunu kabul ediyorlardı. Ancak onlara göre geçmişte yapılan bu seçim ne Osmanlı Devleti'nin ne de kendi cemaatlerinin kadim hukukuna uygun bir durumdu.[25]

3. Muhaliflerin Genel Özellikleri

Katolik Ermeni grupları, cemaat içi tartışmaların başladığı günden itibaren değişik isimlerle anılmışlardı. Latin ayinini savunanların zıttına Şark Katolik ayinlerini savunan bu gruplar, önceki tartışmalarda Kolejlilere karşı mücadele vermiş olan Appayaganların ekolünden gelmektedirler. 1867 yılında Hasun'un Reversurus'u kabul etmesinden sonra Hasun'a karşı olan grup, Antihasunist olarak isimlendirilmişlerdir.

Antonyan Tarikati mensupları, manastır yaşamını daha çok ön plana çıkaran Katolik Ermenilerdi. Lübnan ve İstanbul'da yoğun olarak bulunmaktaydılar. Papalığın Reversurus'u ilan etmesine ve Patriklik merkezinin İstanbul'a taşınmasına karşı çıktılar.

---

[23] *İstanbul*, 26 Şaban 1284/23 Aralık 1867.

[24] *İstanbul*, 26 Şaban 1284

[25] *İstanbul*, 3 Ramazan 1284/29 Aralık 1867.

I. Vatikan Konsili boyunca çok mücadele verdiler ancak papayı ikna edemediler. İstanbul'da da Hasun millet meclisinde Reversurus'u ilan ettiğinde ilk bunlar karşı çıktılar. Bundan dolayı özellikle yabancı kaynaklarda muhalif gruba Antonyanlar ismi de verilmiştir.

Papanın doğudaki Katolik kiliselerinin imtiyazlarını ortadan kaldırmasından dolayı kadim hakların savunucuları olarak Şarklı (Doğulu) Katolik Ermeniler olarak anılmaya başlandılar.[26] 1872 yılında bu gruptan Diyarbakır Piskoposu Küpeliyan'ın patrik olarak atanmasından sonra Küpeliyanlar diye anılmaya başlandılar. Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinde, Gayrimüslim Cemaat Defterlerinde, Osmanlı Devleti'nde basılan yerli ve yabancı gazetelerde genellikle muhalifler, Küpeliyanlar, Şarklı Katolik Ermeniler ve Antihasunistler tabiri kullanılırken[27] Papalık makamına ait yazı ve belgelerde ise muhalifler, fırka-i muhalife, şerzüme-i kalile-i muhalife (küçük bir muhalif grup), hilafgiran, şizmatikler, asiler ve rafiziler tabiri kullanılmıştır.[28]

Hasun taraftarları ise Osmanlı arşiv belgelerinde ve gazetelerde Hasunistler veya papa taraftarları diye adlandırılırken,[29] Papalığa ait yazılarda ise Katolik Ermeniler ve sahih Katolik Ermeniler tabiriyle anılmışlardır.[30]

Papa ve Patrik Hasun'un yetkilerinin sınırı konusunda gazete sütunlarında yapılan tartışmalar artık sokaklarda, kiliselerde, hastanelerin mütevelli heyetleri arasında, velhasıl cemaatin cismani ve ruhani birçok kurumunda da yer almaya başladı. Karşılıklı kamplaşmalar nedeniyle durum öyle bir noktaya vardı ki Katolikler aynı kilisede ibadet yapamaz hale geldiler. Tartışmalar kimi za-

---

[26] bk. Tuğlacı, *a.g.e.*, C II, s. 329.

[27] bk. BOA, Gayrimüslim Cemaat Defteri, nr. 13, s.3; HR. SYS., 1782/4; İ. DH., 785/63775-04; *Basiret*, 26 Zilhicce 1290/14 Şubat 1874.

[28] bk. F. M. Rudge, "Antonians", *The Catholic Encyclopedia*, C I, s. 1155, *Şark*, 26 Şevval 1291/6 Aralık 1874; BOA, HR. TO., 455/4.

[29] bk. BOA, Y. PRK. ZB., 37/1.

[30] bk. *Levant Herald*, May 20, 1872/20 Mayıs 1872.

man fiili müdahalelere vardığından bu durum doğal olarak devletin asayişini de tehdit etmekteydi. Bunun üzerine Hasun'un muhaliflerinden olan yaşlı on kişi ve kilise rahipleri, sadrazamın konağına giderek içerisinde bulundukları duruma dair dilekçe verdiler. Sadrazam da bu kişilere hürmet ettikten sonra dilekçelerini kabul etti. Onları dinledikten sonra mezhep serbestliği hususunun padişahın da öncelikle arzusu olduğunu, problemler aşılıncaya kadar nerede istiyorlarsa orada ibadet etmelerine müsaade edileceğini belirtti.

Sadrazam kısa zaman içerisinde muhalif Katoliklerle olan görüşmelerin içeriğini Sultan Abdülaziz'e aktardı. Sultan Abdülaziz de durum üzerine hemen acele edilmemesi görüşüyle birlikte geçici de olsa bazı konularda muhaliflere kolaylık sağlanması gerektiğini belirtti. Bunlar; kiliselerin ayrılması ve emlakların paylaşımı meseleleri idi.[31]

Muhalifler isteklerinin hemen yerine getirilmesini isterken Osmanlı hükûmeti ise orta yolun bulunmasını istiyordu. İstanbul sokaklarında ayrıca papa tarafından Hasun'a kardinallik rütbesi verileceği yönünde dedikoduların çıkması, onların üzüntülerinin bir kat daha artmasına neden oldu. Bunun üzerine onlar da bir anlamda kendi başlarının çaresine bakarak Hasun'un idaresi altında olmayan kiliselerde ayrı ayin yapmaya başladılar. Kendileriyle aynı düşüncede olan otuz kadar Katolik papazını da başlarına geçirdiler. Kısa zaman içerisinde Hasun'a muhalif 1200 kişi de onların arasına katıldı.[32]

---

[31] *Basiret*, 1 Zilkade 1286/2 Şubat 1870.

[32] *Basiret*, 9 Zilkade 1286/10 Şubat 1870.

III. 350.000 Katoliğin Kaybedilme Endişesi ve Uzlaşı Çabaları

Osmanlı hükûmeti tarafından gruplar arasındaki ihtilafların son bulması için Kasım 1869 tarihinde iki tarafın ileri gelenlerinden bir meclis tertip edilmişti. Ancak bu meclisin çalışmaları da aradaki uyuşmazlığı gidereməmiş, durum ise hâli üzerine kalmıştı. Daha sonra Roma'da bütün Katolik piskoposlarının katıldığı umumi meclis için Hasun ve diğer Katolik piskoposlar oraya gittiler. Hasun Roma'da iken[33] İstanbul'da bırakmış olduğu vekili Kasbaryan'ın muhaliflere meylettiğini hissettiğinden onu Roma'ya çağırdı ve yerine Arakliyan'ı gönderdi. Arakliyan'ın vekil olarak cemaatin başına geçmesi, sorunları çözmek bir yana daha da şiddetlendirdi.[34] Bunun üzerine muhalif grup, otuzun üzerinde papa yanlısı papazı alenen ve resmen reddetti. Artık iki taraf birbirinden tamamen ayrılmış gözüküyordu.

Bu arada farklı bir gelişme daha meydana geldi. Ortodoks Ermeniler, problem yaşayan papa muhalifi Katolik Ermenilere daha sempati ile yaklaşmaya başladılar. Kendi kiliselerini onlara açarak birçok konuda da yardım edebileceklerini belirttiler. Bu durum, muhalif Katoliklerin Ortodoks Ermeni kilisesine katılacağı gibi farklı algılamalara yol açtı. Katolik Ermenilerin ikiye ayrılacakları muhakkaktı; ancak sadece Katolik Ermenilerin bir kısmı değil, Reversurus'u reddetmiş olan Maruniler ile Melkitlerin de Papalık makamından ayrılmaları beklenebilirdi. Bu, Papalık makamının 350 bin Katoliği kaybetmesi demekti.[35] Bu endişeleri taşıyan papa, sorunun çözümü için sırasıyla İstanbul Vekili Poleyin ile Selanik Piskoposu Kardinal Franki'yi İstanbul'a gönderdi.[36]

---

[33] Hasun, Vatikan ruhani meclisindeki toplantılara gittiği günlerde İstanbul'daki cemaatin sorunları ile bizzat ilgileniyordu. Kendisi Roma'dayken Beyoğlu'ndaki Katolik Ermeni kilisesi, Patrikhane ve mektep yanmıştı. Hasun bu haberi aldığında yanan binaların yeniden yapılması için on bir bin Osmanlı lirası göndermiştir. bk. *Basiret*, 24 Rebiülevvel 1287/23 Haziran 1870.

[34] Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 33.

[35] Engelhardt, *a.g.e.*, s. 285.

[36] *Ceride-i Havadis*, 4 Muharrem 1288/26 Mart 1871.

A. Papalığın İstanbul Vekili Poleyim'in İkna Turları

Poleyim, tartışmaların bitirilmesi için papadan aldığı direktifler doğrultusunda her iki grupla da görüşmelere başladı. Ancak muhalifler daha ilk başta onun uzlaşma çabalarının Hasun'un isteklerinin bir tekrarı olduğunu dile getirdiler.[37] Ayrıca Hariciye Nezareti'ne verdikleri maruzatlarında *ecnebi bir devlet memuru olan* papa vekili Poleyim'in millet arasında tehditlere cüret etmesinin ve cemaat üyelerini devletin kanunlarının zıttına hareket etmeye zorlamasının uygun görülemeyeceğini belirttiler.

Muhalifleri endişelendiren en önemli hususlar, kilise ve emlakların tasarruf hakkının papanın hükümranlığına verilmek istenmesiydi. Eğer buna aykırı davranırlarsa papanın bedduası altında kalma tehlikesi ile karşı karşıyaydılar. Poleyim kendilerine bu hususları hatırlattığından onlarda, artık Poleyim'in kendilerine kısa zaman içerisinde beddua edeceği beklentisi oluştu.[38]

Muhaliflerin maruzatlarında dile getirdikleri endişeler çok geçmeden gerçekleşmeye başladı. Poleyim, uzlaşı çabalarının pek işe yaramadığını gördüğünde 1870 senesi Nisan ayında muhalif Ermeni rahiplerin ayin yapmalarını engelledi. Muhalif gruptan dört piskopos ve kırk beş rahibin Katolik mezhebinden çıkarılmış olduklarını duyurdu.[39] Muhalifler, Poleyim'in İstanbul'a gelişinden beri ortaya koyduğu tavırlar karşısında artık dayanacak tahammülleri kalmadığını dile getirdiler ve ayrı bir yönetimle idare edilmekten başka bir çarelerinin olmadığını belirttiler. Bundan dolayı Galata'daki patrikhane binasının kendilerine verilmesini hükûmetten rica ettiler.[40]

1. Poleyim'e İtiraz: Osmanlı'nın Hukuku Zedeleniyor

Osmanlı Devleti artık bir karar vermenin zamanının geldiğini daha derinden hissediyordu. Çünkü Hasun hâlâ Reversurus'ta ıs-

---

[37] BOA, İ. MMS., 38/1600.

[38] BOA, İ. MMS., 38/1600.

[39] Engelhardt, *a.g.e.*, s. 285.

[40] BOA, İ. MMS., 38/1600.

rar ediyor, üstüne üstlük Poleyim'in tebaaya gösterdiği davranışlar devletin hukukunu ve asayişini tehdit ediyordu. Hükûmet, kesin tavrını ortaya koymak için gelişmeleri Encümen-i Mahsus'ta enine boyuna müzakere etti. Encümenden çıkan kararda şu hususların altı önemle çizildi. Öncelikle tartışmalar yüzeyde mezhepsel bir görünüm arz ediyorsa da iyice tetkik edildiğinde Roma'nın Osmanlı Devleti'nin hukukuna tecavüzü söz konusuydu. Ayrıca Vatikan tarafından Şark kiliselerinin kadim imtiyazlarını ilga etme teşebbüsleri, devlet açısından da birçok sakıncalar doğuracaktı. Bunların en önemlisi, devletin tebaasından olan bir taifenin ruhani reisinin atanmasında söz hakkının tamamen Roma'nın eline geçme tehlikesiydi. Tabiatıyla Roma'dan tasdik edilmiş olan bir patriği Osmanlı Devleti resmî olarak tanısa bile ruhani işler perdesi altında Papalığın müdahalesini engellemek mümkün olamayacaktı. Hükûmet, bundan dolayı muhalif fırkayı haklı görmenin kendi menfaatleri açısından daha uygun olacağını düşündü. O yüzden muhaliflere günlük işlerini görmeleri için münasip bir yer tahsis edilmeliydi. Ayrıca, içlerinden seçecekleri bir kişi vasıtasıyla işleri görülmeli ve kendilerine mahsus bir mühür yapılmalıydı.[41]

Osmanlı, papa muhaliflerini desteklemekle birlikte Vatikan'la diyalog kapısını tamamen kapatmak istemedi. İlişkilerin devam ettirilmesi amacıyla Floransa Elçisi Rüstem Bey'in Roma'ya gönderilmesi kararlaştırıldı. Süryani, Keldani ve Ermenilerin ileri gelenlerinden birçok kimse, papa hükûmetinin yaptığı işlerden dolayı kırgın olduğundan Osmanlı Devleti'nin himayesini istemişti. Rüstem Bey'e Osmanlı Devleti'nin hukukunun korunması gündemiyle birlikte Süryani, Keldani ve Ermenilerin de durumunu papayla görüşmesi tembih edildi.[42]

Poleyim her defasında Papalık makamının kendine verdiği direktifleri dikte etmeye çalıştığı için muhaliflerle uzun zamandır yaptığı görüşmeler bir sonuç vermedi. Bundan dolayı 6 Eylül 1870 tarihinde muhaliflere uyarı mahiyetinde bir *ihtarname* gönderdi. İh-

---

[41] *Basiret*, 4 Safer 1287/5 Mayıs 1870.

[42] BOA, İ. MMS., 38/1600.

tarnamesinde tartışmalara muhaliflerin sebep olduğunu belirterek gönderdiği *imannameyi* on gün içerisinde imzalayıp kabul etmelerini istedi. İmannamenin içeriğinde Hasun'un tanınması, Katolik mezhebine bağlılıklarını yitirdiklerinden dolayı tekrar pişmanlık duyup tövbe etmeleri, kiliselerinin ve diğer emlaklarının Papalık makamının kontrolüne verilmesi gibi hususlar yer almaktaydı.[43] Ancak muhalifler imannamenin şartlarını kabul etmeyerek kendi haklılıklarını savundular.[44] İhtilafların meydana gelmesine neden olanların kendileri olmadığını, asıl sebep olan kişinin yirmi beş senedir asayişin ve sevginin lezzetini kendilerine tattırmayan Hasun olduğunu belirttiler. Cemaatlerinin ise insanlıktan habersiz bir reisin (Hasun) yaptığı işlerden nefret ettiğini; ruhani makama (Papalığa) şikâyette bulunulduysa da işitilmediğini; lütuf ve inayet istedilerse de kabul görmediğini; yazıyla durumu beyan ettilerse de cevap alamadıklarını ifade ettiler. Bundan dolayı da artık dayanacak güçleri kalmadığından Hasun'a itaat dairesinden çıktıklarını belirttiler.[45]

Poleyim muhaliflere gönderdiği imannamede ayrıca *rafizilik* yani dinden çıkmışlık suçunu da isnat etmişti. Muhalifler ise rafizilik suçunun çok kötü bir isnat olduğunu belirterek kendilerinin yaklaşık altı ay önce açıklamış oldukları *ilanname*yi gündeme getirdiler. İlannameleri şu maddeleri içeriyordu.

- Ayrılmaları Katolik mezhebine aykırı değildir.
- Şark kiliselerine ait olan hüküm ve nizamlar korunacaktır.
- Hasun'u tanımayacaklardır.[46]

Vatikan ve Poleyim'in muhaliflere bakışı, onların teolojik yönden bir sapkınlı içerisinde oldukları şeklindeydi. Ancak muhalifler, olayı teolojik bir sorun olarak görmeyerek Poleyim'e şu cevabı verdiler:

---

[43] Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 30.

[44] Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 31.

[45] Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 33.

[46] Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 34.

"Zatınız bizleri Hasun Efendi'ye muhalif olduğumuz için muhalifler diye isimlendiriyorsunuz. Ancak bizleri Katolik mezhebine muhalif diyemezsiniz. Zira o hâlde Hasuniyan rafiziliği adıyla bir şeyi icat etmiş olursunuz. Bu ise gerçekten bir rafizilik sayılmaz. Acaba Hasun Efendi'nin reddedilmesi Katolik mezhebinin hükümlerine aykırı olarak kabul edilebilir mi? Katolikliğin birliği ve Katolik mezhebi hiçbir zaman kilise dâhilindeki kişiler üzerine bina edilmiş değildir. Kilise tarihine bakınca nice patrikler, papalar bile memuriyet makamında meşru olmayan surette davranışlar sergilediği için uzaklaştırılmıştır. Yahut layık görülmediklerinden reddolunmuşlardır. Onları reddeden ve kovan cemaatler asla Katolik mezhebinden ve ittifakından ayrılmış sayılmazlar. Bizim hakkımızda yapılan isnatlar güya Katolik birliğine karşı harekette bulunmaktan ibarettir. Böyle haksız yere mahkûm edilmemizi kabul edemeyiz. İmannameyi imzalamaya da mecbur değiliz. Biz imannamemizi zaten Hristiyan olduğumuz zaman vermişiz. Dinî akaitlere dair karar veren bütün ruhani genel meclisleri kabul etmiş ve etmekteyiz. Ancak nizamnamelere gelince Garp'ta kurulan meclisler hiçbir zaman Şark ahalisini kendi hüküm ve kararlarını kabul etmeye mecbur tutmadılar. Hâlâ da tutmamaktadırlar. Katolik kilisesi ittifakından ve onun dünya üzerinde bulunan reisinden ne ayrılmışız, ne de ayrılmak isteriz. Ancak kilisenin şüpheli olan maddelerde bağışladığı serbestiyet haklarından mahrum olmamak isteriz. Kadim âdetler ve ruhani meclis tarafından öteden beri Şark kiliselerine verilen hukuk imtiyazından ayrılıp mahrum olmayı istemeyiz. Dedelerimizden bize intikal eden nizamları değiştirmek istemeyiz. Acaba bunun için Katolik kilisesinden ve onun ittifakından ayrılmış mı oluruz? Sizin rafizisiniz sözünüz bizim daha önce ayrılmış olduğumuzun esası üzerine bina edilmedikçe veyahut bizim dinî akait ve mezhep bakımından itham edildiğimiz şeyler kanunen ispat edilmedikçe sizin tarafınızdan verilecek hüküm ve ilam İncil kanunlarına dayanmadıkça yok hükmündedir. Biz yine hak dinde ve Katolik kilisesinin kucağında kalmış oluruz."[47]

Muhalifler, Poleyim'in öne sürdüğü teolojik iddiaların hiçbir tutarlılığının olmadığını belirttikten sonra kilise ve emlaklarının Papalığın himayesine alınmasına da karşı çıktılar. Onlar ayrıca,

---

[47] Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 34.

"Biz mezhep olarak Katolik, tâbiyetçe Osmanlıyız" diyerek emlaklarının Osmanlı Devleti'nin himayesinde olduğunu dile getirdiler.[48]

Poleyim, altı aydan beri hedeflediği başarıyı elde edemediğinden son çareye başvurarak aforoz kozunu kullandı. Bu amaçla bir aforozname belgesi hazırlayarak İstanbul'daki bir Katolik kilisesinin duvarlarına astırttı. Birçok kimsenin kilisede bulunduğu bir anda adamlarına bu aforoznameyi sesli bir şekilde okutturdu. Aforoznameye göre muhalifler sonsuza kadar Katolik mezhebinden kovulmuş olacak ve papa tarafından da lanetlenmiş sayılacaklardı.

Sürecin bu noktaya gelmesi muhalifleri çok üzdü ve Poleyim'le yapılan müzakerelerin de artık anlamsız olduğunu hissettiler.[49] Bu durum karşısında onlar hükûmete bir dilekçe verdiler ve Poleyim'in İstanbul'da kaldığı müddetçe desiselerinden vazgeçmeyeceğini, dolayısıyla da bunun Osmanlı için birçok sakıncalar doğurabileceğini söylediler. Muhalifler dilekçelerinde ayrıca Osmanlı Devleti'nden bir istekte de bulundular. Bu istek, Hasun'a verilen patriklik beratının geri alınmasıydı. Çünkü muhaliflere göre Poleyim'in bu kadar cesur davranışlar sergilemesi, Hasun'da bulunan patrikliklik beratından kaynaklanmaktaydı. Devletin tanıdığı resmî yetkili Hasun olduğundan Poleyim de onun haklarını savunuyor görüntüsü altında devletin birçok hukuki yetkisine müdahale ediyordu.[50]

2. Papanın Yanılmazlığı Meselesi

Katolik Ermeni tartışmalarının meydana geldiği dönemde Avrupa siyaseti çok farklı bir dönemden geçmekteydi. Özellikle Katolik ülkeler bu süreçten en fazla etkilenen kesimdi. Çünkü I. Vatikan Konsili'nin kararları, dünya Hristiyanları arasında hararetli bir şekilde tartışılmaktaydı. Özellikle papanın yanılmazlığı ilkesi Avrupa'da bir infial meydana getirmişti.[51] Bu infialin artçı sarsıntıları, İs-

---

[48] Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 39.

[49] *Ceride-i Havadis*, 11 Şabar 1287/5 Kasım 1870; *Basiret*, 12 Şaban 1287/5 Kasım 1870.

[50] BOA, İ. MMS., 38/1600.

[51] Gladstone, *Rome and The Newest Fashions in Religion Three Tracts*, s. 82-109; Pennington, *a.g.e.*, s. 470-471.

tanbul'daki yabancı uyruklu Katolikler arasında da hissedilmekte ve ikilemler yaşanmasına neden olmaktaydı. *Ceride-i Havadis* gazetesinin 13 Ekim 1870 tarihli nüshasında geçen şu olay buna güzel bir örnektir. *"Papa ve Roma meselesine dair Galata'da geçen hafta sekiz on Fransız ve o kadar da İtalyan arasında tartışma çıkmıştır. İki taraf da birbirine vurmaya çalışırken İngiliz beylik gemisi taifelerinden olup o aralık yoldan geçmekte olan dört İngiliz tartışmayı görüp aralarını düzeltmek isteyerek aralarına sokulup meramlarını anlatmak istediklerinde İtalyanlar tarafından öyle vazifelerinin haricinde olan işe İngilizlerin karışmamaları ve bu kavgayı engellemeye salahiyetlerinin olmadığı belirtilmiştir. Bunun üzerine İngilizler insaniyet adına yine tartışmayı def etmeye ısrar etmeleri üzerine İtalyanlar tarafından bıçak çekilerek İngilizlerden iki kişi fena hâlde yaralanmıştır."*[52]

İşte yukarıda zikredilen hadiseler, muhalif Katolikler tarafından da yakından takip edilmekte ve kendi argümanlarına delil olarak gösterilmekteydi. Onlar, hükûmete verdikleri bir yazıda I. Vatikan Konsili'ne ve onun kararlarına atıfta bulundular ve; *"Meşhur piskoposlar, mahir zatlar ve dindar cemaatler Vatikan'daki meclisin hüküm ve kararlarını henüz kabul etmiş olmadıkları hâlde onlar yine Katolik mezhebinde kalabiliyorlarken bize yapılan bu muameleleri anlamıyoruz"*[53] diyerek kendilerine yapılanın bir çifte standart olduğunu ima ettiler.

Poleyim'in İstanbul'daki çabaları genel olarak değerlendirildiğinde muhaliflerin arzuhâl ve şikâyetlerinden de anlaşılacağı üzere iki zıt bakış açısından dolayı bir netice alınamadığı görülür. Poleyim'in uzlaşı çabaları, muhaliflerin papadan af dilemesi gerektiği tezi üzerine kurulmuştu. Muhalifler ise papayı zaten ruhani açıdan üstün gördüklerini ancak kendilerinin herhangi bir Avrupa ülkesindeki Katolikler gibi olmadıkları iddiasındaydılar. Muhaliflerin iddialarında ellerini güçlendiren etken ise Osmanlı hükûmetinin

---

[52] *Ceride-i havadis*, 17 Recep 1287/13Ekim 1870. Vatikan Konsili'nde meydana gelen tartışmalarla ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bk. Philip Hughes, *The Church in Crisis (A History of General Counculs 325-1870)*, s. 376-411.

[53] Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 35-38.

kendi saflarında yer alacağı beklentisi idi. Bu beklenti de iki temel üzerine bina edilmişti. Birincisi Poleyim'in ecnebi bir memur olması, ikincisi ise bu vekilin kendilerini devletin kanunlarına karşı gelmeye zorlaması idi. Osmanlı hükûmeti ise bu beklentiler karşısında Papalığı küstürmek istememesine rağmen o dönemde kendi siyaseti açısından muhaliflerin iddialarını daha kabul edilebilir buldu.

3. Poleyim'in Başarısızlığı ve Hasun'un Patriklikten Azli

Osmanlı hükûmeti, Katolik Ermeni cemaati içerisindeki problemlerin çözülmesi için çok gayret göstermişti. Bunun için Papalık makamının da yardımına başvurulmuştu. Ancak Roma'nın işe el atması, başlangıçta İstanbul ve Halep'le sınırlı olan problemin başka eyaletlere de sıçramasına ve asayişin tehlikeye girmesine neden oldu.[54]

Poleyim'in İstanbul'da altı aydan beri sergilediği olumsuz tavırlar ve Papalık makamının Reversurus'tan geri adım atmaması uzlaşma imkânını iyice zayıflattı. Hükûmet, iki grubun uzlaşmalarının mümkün olmadığını gördüğünde sorunu daha radikal adımlarla çözme yoluna gitti. Bu amaçla sadrazam, muhaliflerin görüşlerini yerinde bularak papanın 1867 yılındaki emirnamesini kabul edenleri hedef aldı.[55] Devletin aleyhine olarak papanın menfaatlerine hizmet ettiği düşünülen Patrik Hasun da şu ifadelerle görevinden azledildi:

"Osmanlı Devleti'nin hukukuna ve Şark Katolik Kilisesinin imtiyazlarına aykırı hareket ettiğinden dolayı 27 Eylül 1867 tarihinde kendisine patriklik makamı verilen Hasun Efendi görevinden azledilmiştir. Patrikliğin usul ve şartları gereğince yeni bir patrik seçmeleri için de Katolik cemaatine gerekli izin verilmiştir."[56]

Sadrazam Âlî Paşa, Hasun'un azledilmesini müteakiben Katolik cemaatinin iki grubunun ileri gelenlerini makamına çağırdı. Herkesin bilgisi olması için bu kişilere padişahın kesin emri açık-

---

[54] BOA, İ. MMS., 39/1632.

[55] Engelhardt, *a.g.e.*, s. 285.

[56] BOA, İ. MMS., 39/1632.

landı. Âlî Paşa, Papalık ve Katoliklerin problemleriyle ilgili çok kafa yormuş bir kişiydi. O yüzden Hasun'un azledilişine kadar alternatif birçok yollar denenmiş ancak gözle görülür bir ilerleme kaydedilmemişti. Çünkü problemler bir noktadan sonra gayrimüslimlerin cemaat içi problemi olmaktan çıkıyor, devletin ve halkın güvenliğini tehdit eden bir noktaya varıyordu. Devletin devlet olma vasfını koruyabilmesi için radikal önlemlerin alınması zorunluydu. Bu kaygıları taşıyan Âlî Paşa, Sultan Abdülaziz'e sunduğu arz tezkiresinde Hasun'un beratının geri alınmasının neden gerekli olduğunu ayrıntılı bir şekilde açıklamıştı. Ona göre, azledilme hadisesinin esas nedeni, Papalığın Şark Katoliklerinin imtiyazlarını ele geçirme düşüncesinden vazgeçmemiş olmasıydı. Bundan dolayı Osmanlı Devleti'nde yaşayan Katolik tebaa farzımuhal papanın bu düşüncesine katılsalar bile yine bu durum, devlet tarafından olumlu karşılanmayacaktı. Çünkü papanın tutumu devletin hukukuna doğrudan bir müdahaleydi. Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslim tebaanın ruhani reisleri olan patrik ve piskoposların görevleri yalnız mezhepsel hususlarla sınırlı değildi. Onlar, hükûmetle cemaatleri arasında resmî vasıta olmaları hasebiyle bir anlamda devlet memuruydular. Bundan dolayı Katoliklerin sivil ve ruhanilerinin seçimi gibi önemli hususlarda Osmanlı Devleti'nin malumatının bulunması zorunluydu. Âlî Paşa'ya göre papanın projelerini uygulamada Hasun'un aceleci bir tavır sergilemesi de tuhaf bir durumdu. Çünkü papanın Doğu kiliseleri ile ilgili tasarılarını Melkit, Keldani ve Süryani gibi diğer Katolikler kabul etmemişlerdi. Ancak Hasun'un zararlı faaliyetleri için gerekli önlemler alınmazsa bu karışıklıklar diğer Katolik cemaatlere sirayet edebilirdi.[57]

Âlî Paşa, her ne kadar yukarıdaki gerekçelerle Hasun'un azledilmesinin devletin menfaatlerine uygun olduğunu söylese de bunun ne derece uygulanabilir olduğu şüpheli bir durumdu. Çünkü devlet, problemleri haklı gerekçelerle kendi hukuku çerçevesinde değerlendirirken papa ise olaya dinî açıdan bakıyor ve ruhani gücünü kullanmak istiyordu. Çünkü ona göre papa demek, evrensel

[57] BOA, İ. MMS., 39/1632.

demekti ve bu da dünyanın her tarafındaki Katolikler üzerinde söz sahibi olması anlamına gelmekteydi. Ancak onun evrensel gücünün olup olmadığının Avrupa'daki Katolik ülkelerde bile tartışıldığı bir ortamda Osmanlı Katoliklerine bu gücü kabul ettirmek elbette kabul edilebilir bir durum değildi.

Hasun'un patriklikten azledilmesi aslında problemi yine tam olarak çözmeyecekti. Çünkü Osmanlı Devleti'nin Hasun'a verdiği beratı geri alması, onun ruhani sıfatını düşürmeyecekti. Papa da onun ruhani sıfatını geri almayı düşünmediğinden İstanbul'da bulunan taraftarları yine papanın ve Hasun'un itaat dairesinden çıkmayacaklardı. Tabii olarak ellerinde bulunan kilise, hastane ve mektepleri iade etmeyecekleri de aşikârdı. Bunun yanında Osmanlı Devleti'nin mezhep meselesine müdahale ettiğine dair dedikoduların çıkması da yüksek bir ihtimaldi. Tüm bu olasılıkları göze alan sadrazam, Roma'nın müdahalelerinin ve Hasun'un kendi başına buyruk davranışlarının devletin mukaddes hukukunu ihlal ettiğini, bu yüzden de bu risklerin bir öneminin olmadığını belirtti.[58] Gelişen olaylara bakıldığında gerçekten de sadrazamın tahmin ettiği olasılıklar bir bir ortaya çıkmaya başlamıştır.

a. Âli Paşa, Vatikan Konsili'ni Hatırlatıyor

Osmanlı Devleti'nin Hasun'u azletmesine Papalık aşırı reaksiyon gösterdi. Ancak papanın karşı çıkışları, Osmanlı hükûmeti tarafından fazla itibara alınmadı. Çünkü sürecin bu noktaya varmaması için çok büyük uğraşlar verilmiş ancak olumlu bir netice alınamamıştı. Sadrazam Âli Paşa bu süreçte oynanan etkin rolü ve devletin kararlılığını yazdığı layihasında şu şekilde özetledi:

"Osmanlı Devleti tebaası olan Hristiyan milletlerinin ruhani reisleri öteden beri doğrudan doğruya Osmanlı Devleti tarafından seçilip atanmayıp mezhep usulü gereğince milletleri arasında seçilmektedirler. Osmanlı Devleti'nin berat verilmesiyle bazılarına yalnız muvafakat gösterilerek memuriyetleri tasdik edilegelmişse de bu milletler zaten Osmanlı Devleti'nin tebaası olduklarından devletin nüfuzu altındadır. Seçilmiş

---

[58] BOA, İ. MMS., 39/1632.

olan reisler de fiilen milletlerin kefaleti altındadırlar. Bunlardan birinin devletin rızasına ve menfaatine aykırı bir hareketi meydana geldiğinde millet tarafına verilecek emir ve irade üzerine derhâl azledileceklerdir. Yahut gerekli durumda cezalandırılacakları açıktır. Bu reisler yine Osmanlı Devleti tarafından seçilmiş ve atanmış hükmündedir. Kaldı ki Roma bundan sonra Keldani, Melkit, Süryani milletlerini de bu usul dairesine almaya karar vermiştir. Bununla da ruhani reislerin seçim ve tayin hakkını devletten ve milletten alarak kendine bağlamak istemiştir. Ayrıca Hasun Efendi'nin patriklik makamına oturmasından sonra papa tarafından yayımlanan Reversurus emirnamesinde Katolik piskoposlarının atanması tümüyle papanın müsaadesine bağlanmıştır. Patriklik makamı ile ilgili bütün hususlar da Roma'nın tâbiiyetine bağlanacağı açıklanmıştır. Hükûmet yalnız Ermenilerin değil, Marunilerin, Keldanilerin, Melkitlerin ve Süryanilerin bile itiraz ettikleri böyle bir müdahaleyi kabul edemez."[59]

Âlî Paşa, I. Vatikan Konsili kararları nedeniyle papanın Katolik ülkeler nezdinde kaybettiği itibarı iyi bildiğinden layihasına şu özlü sözlerini de eklemişti:

"Katolik dinine papanın hata yapmaması gibi yeni bir inanç koymak için ruhani bir genel meclis üyeleri arasında bulunan Fransa ve bütün Hristiyanlık âleminin en muktedir piskoposları bu inancı reddediyorlar. Katolik bir devlet olan İtalya, Papalık hükûmetini zabt ediyor. Avusturya, Papalık makamıyla yapmış olduğu mukâveleleri feshediyor. İspanya, ruhban heyetine ait araziyi miri emlakına dâhil ediyor. Katolik hükûmetlerce bile tanınmayan bir makamın gayrimeşru müdahalesini yalnız biz Müslümanlar kabul edersek çok garip olur."[60]

Papalığın karşı çıkışı, Avrupa'daki birçok Katolik ülkede sessiz karşılandı. Özellikle Fransa, Hasun'un patrik olarak seçilmesinden azledilişine kadar hep arkasında durmuştu.[61] Ancak Fransa'nın Prusya karşısında aldığı yenilgi, onun İstanbul'daki elçisi Lui Napolyon'un gücünü iyice zayıflattı. Fransa'nın bu durumunu

---

[59] BOA, Y. EE., 91/9.

[60] BOA, Y. EE., 91/9.

[61] Jorga Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C V, s. 456.

iyi bilen papa muhalifi Katolikler, seslerini daha da yüksek çıkardılar ve bunda da başarılı oldular. Sonuçta Fransa da içerisinde bulunduğu durumdan dolayı Hasun'un azledilişine fazla müdahalede bulunamadı.[62]

B. Yeni Hamle: Kardinal Franki'nin İstanbul'a Gelişi ve İkna Turları

Patrik Hasun'un azledilmesi üzerine muhalifler, Diyarbakır Piskoposu Küpeliyan'ı oy birliği ile kendilerine patrik seçtiler. Roma tarafından atanan patriğin cemaat tarafından tanınmadığını göstermek için de yeni patriğe Hasun'un unvanı olan IX. Pierre adını verdiler. Ne var ki Osmanlı Devleti, Küpeliyan'ın patrikliğe seçilmesini onaylamadı. Çünkü seçim iki tarafın katılımı ile gerçekleşmemişti. Oysa ki padişahın arzuladığı seçim, iki grubun katılımıyla milletin tümü tarafından yapılacak olan bir seçimdi. Ancak İstanbul'da halk arasında artık Katolik Ermeni cemaatinin ikiye ayrıldığı yönünde bir kanaat oluşmaktaydı. Hatta bundan dolayı gazetelerde Ermenilerin genel olarak dört gruba ayrıldığı yönünde yazılar çıkmaya başladı. Bunlar; Ermeni, Katolik Ermeni, Protestan Ermeni ve Şark Katolik Ermenilerinden oluşan gruplardı.[63]

Osmanlı hükûmeti gibi Papalık da Küpeliyan'ın seçilmesine karşı çıktı ve 11 Mart 1871 tarihinde yayınlanan emirnameyle, yapılan seçimin gayrimeşru olduğu duyuruldu. Ardından Küpeliyan'ın Babıâli tarafından atanmasının engellenmesi için Madrit elçisi Aleksandır Franki alelacele İstanbul'a gönderildi. Franki, diplomasi âleminin en ileri gelen kişilerinden biriydi. Hatta böyle önemli bir konuda görev aldığı için ona *fevkalade sefir* unvanı da verilmişti.[64] O, Katoliklerin tümünü kapsamasa bile yalnız Katolik Ermenilerle ilgili sorunları Papalık adına Osmanlı Devleti ile görüşmeye yetkili kılınmıştı.[65]

---

[62] Frazee, *a.g.e.*, s. 268.

[63] *Basiret*, 15 Zilhicce 1287/7 Mart 1871.

[64] BOA, HR. TO., 455/4, 1. varak.

[65] Engelhardt, s. 286.

Burada yeni bir durum ortaya çıkmıştı. Papa, tartışmaların başlangıcından beri tek taraflı davrandığından bir netice alamadığını anlamıştı. Bundan dolayı da uzlaşı yollarını aramaya başladı. Osmanlı hükûmeti tarafından papanın yeni tutumu olumlu karşılandı. Çünkü gruplar arasındaki uyuşma, hükûmetin de elini güçlendirecekti. Tabii ki devletin hukukunun korunması kaydıyla... Durumun farkında olan Osmanlı bürokratları da papanın yeni tutumunu şu şekilde değerlendirdi:

"Sorunun şimdiye kadar çözülememesinin nedeni papanın işi pek ziyade karıştırması ve aranılan uyuşmalara yanaşmamasından kaynaklanıyorken papa, yaptığı hareketlerin yanlış olduğunu daha sonra kendisi de anlamıştır. Bu durumu düzeltmek için şu günlerde Dersaadet'e bir memur göndermeye karar vermiş olması ümitleri arttırmaktadır."[66]

1. Franki'nin Çabalarının Önemi

Kardinal Franki'nin gelişi Osmanlı için de önemliydi. Çünkü Papalığın atacağı olumlu adımlar, Katolik Ermenileri olduğu kadar Osmanlı-Papalık ilişkilerini de etkileyecekti. Bunun için hem Osmanlı hem de Papalık diplomasisi bu hususta yoğun çaba sarf etti. Özellikle Papalık, en iyi adamlarından birini İstanbul'a göndermekle işi daha da ciddi tutmuştu. Konuyla ilgili olarak Hariciye Nezareti'ne Selanik piskoposu ünvanına sahip olan Papalığın İspanya'daki elçisi Franki'nin niçin gönderildiğine dair bir yazı gönderildi ve olayın süreci şu şekilde zikredildi:[67]

"...Muhalif fırkayı hakikat yoluna döndürmek ve ruhani makama itaat ettirmek için Roma Kilisesi'nin sarf ettiği bütün mesai neticesiz kalmıştır. Osmanlı Devleti ise gittikçe şiddetlenen ihtilafa kayıtsız kalamayacağından Roma Kilisesi ile problemleri görüşme yoluna gitmiştir. Bu amaçla Roma'ya gayriresmî sıfatla Rüstem Bey'i tayin etmiştir. Fakat diğer sebepler şöyle dursun öncelikle muhalif fırkanın isteklerine hak verilmek istenmesi nedeniyle Rüstem Bey'in memuriyeti netice vermemiştir.

---

[66] BOA, İ. MMS., 41/1665.

[67] BOA, HR. TO., 454/28.

Muhalif fırka Babıâli tarafından açıktan açığa sahiplenildiği gibi patrikliğe usulen haiz olan Monsenyör Hasun tanınmadığından yetmiş bin nüfusa ulaşan Ermeniler, Osmanlı Devleti'ndeki meşru mevkilerini kaybetmiştir. Diğer taraftan cemaat mührünün küçük bir muhalif gruba verilmesi suretiyle bunlar ayrıca bir heyet olarak kabul edilmiştir.

Muhaliflerin özellikle piskopos gibi din adamları sınıfının cesaretleri gittikçe arttığından ayrıldıkları kilise hükûmetine karşı alenen isyan etmişlerdir. Hasun tarafından meydana gelmiş olan seçimi de yok saymışlardı. Bununla birlikte muhalif fırkadan bir piskoposu patrik tayin etmeye kalkışmışlardır. Osmanlı'nın Katoliklerden (Hasunlular) alıp kendilerine verdiği iki kilise yeterli değilmiş gibi Dersaadet ve diğer mahallelerde bulunan kiliseleri dahi basıp zabtetmişlerdir.

Patriklik sıfatını kazandığını söyleyen zat, muhaliflerden dört rahibe piskoposluk bölgesi vermiştir. Muhaliflerin yapmakta oldukları tecavüzlere karşı hâlâ Katoliğiz demeleri de taaccübe şayandır. Çünkü kilisenin ruhani reisi kendilerini o sıfatla tanımadığı hâlde Katolik olmaları mümkün değildir. İşte Osmanlı Devleti Ermeni milleti içerisinde gittikçe artmakta olan şu fesadı tefekkür ettiğinden, özellikle korumasız ve reissiz kalmış olan Katoliklerin şikâyetlerine kulak verdiğinden dolayı Roma Kilisesi'yle doğrudan doğruya müzakerede bulunma isteğini ima etmiştir. Bu vesileyle Franki, İspanya Devleti nezdinde papa sefiri sıfatına haiz olması dolayısıyla zaten diplomasi ashabının en ileri gelenlerinden bulunduğundan kendisine 'fevkalade sefir' unvanı verilerek Dersaadet'e gönderilmiştir."[68]

Hariciye Nezareti'ne gönderilen yukarıdaki yazının içeriğinde de görüldüğü üzere gayriresmî sıfatla Roma'ya gönderilen Rüstem Bey'in çabaları bir işe yaramamıştı. Bunun nedeni ise Roma'nın Osmanlı hükûmetinin muhalifleri desteklediği ve Hasun'un azledilmesini istediği iddiaları idi. Bu yüzden de Roma, Poleyim'in sağlayamadığı uzlaşıyı daha üst düzey bir diplomatik yetkiyle donatılmış Franki ile gerçekleştirmek istedi.

---

[68] BOA, HR. TO., 455/4, 1 ve 5. varak.

2. Konkordato İsteği

Franki, Papalık tarafından kendisine verilen görevleri gerçekleştirmek için çok zaman harcamadan 13 Nisan 1871 tarihinde İstanbul'a geldi. Papalık taraftarı olan Katolikler tarafından büyük bir coşkuyla karşılanarak Beyoğlu'ndaki bir haneye yerleştirildi[69] ve Franki birkaç gün içinde sadrazam ile görüşmelere başladı. Sadrazama Katolik Ermeni cemaati arasındaki düşmanlığın kaldırılmasını ve papa ile Avrupa devletleri arasında imzalanmış olan konkordato gibi bir akitnamenin Osmanlı Devleti ile de yapılmasını teklif etti.[70]

Konkordato, Papalık makamının hâkim olan devletlerle kendisine bağlı kiliselerin işlerini düzenleme hususunda yapmış olduğu anlaşmalara verilen isimdi. Papaların konkordato yapmasını gerektiren en önemli neden Avrupa ülkelerinden görülen baskıydı. Örneğin Fransız İhtilali'nin (1789) sonucunda Katolik kilisesi'ne karşı bir tepki oluşmuş ve kilise sosyal hayattan dışlanmıştı.[71] Birçok kutsal mekân kamu binaları hâline dönüştürülmüştü. Hatta 700'lü yıllardan itibaren Fransız Hristiyanlığının en önemli değerlerinden olan Mont Saint Michel'deki manastır da bundan nasibini alanlardandı. Fransız Hristiyanlığının bir ilim merkezi olan ve birçok yazma eseriyle geniş bir kütüphanesi bulunan bu manastır devlet hapishanesine çevrilmişti.[72] İstanbul'daki Katolik kiliseler de ihtilalden nasibini almıştı. Fransa'nın koruması altındaki İstanbul'daki bazı kiliselerin aynı konumu koruyup koruyamadıkları da belli bir dönem soru işareti olarak kalmıştı.[73]

Katolik kilisesinin maruz kaldığı bu tecrit politikası karşısında Papa VII. Pie (1800-1823) ile Napolyon arasında bir konkardato imzalanmıştı. Kardinallerin çoğunun itirazına rağmen 15 Ağustos

---

[69] *Basiret*, 25 Muharrem 1288/16 Nisan 1871.

[70] *Ceride-i Havadis*, 4 Safer 1288/24 Nisan 1871.

[71] Ahmet Kavas, *İki Din Arasında Fransa*, s. 314.

[72] Kavas, *a.g.e.*, s. 349, 351.

[73] BOA., HH., 259/14937, 29 Zilhicce 1215/13 Mayıs 1801.

1801 tarihinde papa tarafından onaylanan konkordatoya göre Papalık, devrim sonrası gasp edilmiş mülklerinden vazgeçmişti. Ayrıca, piskopos ve rahiplerin maaşlarının devlet tarafından verilmesi, hâlihazırdaki tüm piskoposların istifa edip yerlerine devletin atadığı ve Papalığın onayladığı kişilerin geçmesi konkordatonun diğer önemli maddeleriydi. 1855 yılında Avusturya Devleti'yle de Papalık arasında bu ülkedeki piskoposların yetkisi vb. hususlarda bir konkordato imzalanmıştı. Ancak Avusturya I. Vatikan Konsilinde papanın tutumundan dolayı bu konkordatoyu iptal ettiğini bildirdi. Görüldüğü üzere Papalık ile Avrupalı devletler arasında uzun zamandan beri yapılagelmiş olan konkordatonun asıl öne çıktığı dönem XIX. yüzyıl ikinci yarısı ile XX. yüzyıl başları olmuş ve Papalık'la Katolik Avrupa ülkeleri arasında birçok problemler yaşanmaya devam etmişti.[74]

Konkardato meselesinde de aslında bir paradoks yaşanmaktaydı. Papanın konkardato yaptığı Avusturya, İtalya ve Fransa gibi ülkeler zaten Katolik çoğunluğun yaşadığı ülkelerdi ki onlar, kendilerini çoğu zaman Katolik devletler olarak da tanımlamaktaydılar. Ancak Osmanlı, farklı birçok milletin bir arada yaşadığı bir devletti. Osmanlı'da Katoliklerin dışında Ermeni, Rum, Yahudi ve Bulgar gibi birçok farklı dinden gruplar yaşamaktaydı. Hatta Ermeniler de Ortodoks, Katolik ve Protestan diye farklı gruplara ayrılmışlardı. Osmanlı, farklı dinî grupların rahatı için onlara nizamnameler de yapmıştı. Örneğin Ermeni, Rum ve Yahudilerin nizamnameleri de 1862-65 yılları arasında yapılmıştı.[75] Papanın sıcak bakmamasından dolayı Katolikler için bir nizamname yapmak mümkün olmamıştı. Hükûmet, tüm bu gelişmelere rağmen Papalıkla diyalog kanalını açık tutarak Franki ile görüşmelere başladı. Franki, Papalık makamının görüşünü ifade eden yeni düzenlemeleri on bir bendlik bir layiha şeklinde Âlî Paşa'ya sunarak yakın zamanda cevabını beklediğini belirtti. Layiha çok geçmeden muhalif Katolik

---

[74] bk. Çoban, *a.g.e.*, s. 66, 103, 131, 138, 146.

[75] Kemal Karpat, "Millet and Nationality: The Roots of the Incongruity of Nation and State in the Post-Ottoman Era", *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, ed. Benjamin Braude, and Bernard Lewis, C I, s. 164.

Ermenilere gönderildi. Muhalifler de her bir bende şerh düşerek reddiyelerini belirttiler.[76]

Bu layiha, hem Franki'nin önerilerini hem de muhaliflerin reddiyelerini ayrıntılı olarak ortaya koyması açısından XIX. yüzyıl boyunca Papalık ile Katolik Ermeni cemaati arasındaki ihtilafları anlamaya da yardımcı olacaktır.

3. Franki'nin Uzlaşı Metni

Franki'nin takdim ettiği layiha "Kilikya Ermeni Katolik Patrikliği hakkında gerçekleştirilen bazı usul ve hükümlerden dolayı meydana gelen müşkilat üzerine papa aşağıdaki hususları ilan eder" şeklindeki cümlesiyle başlamış ve şu maddeleri içermişti:

1) Piskoposluk makamına bağlı olanların, Ermeni Katolikliği ve Devlet-i Âliye tebaası sıfatına sahip olmalarının yanında tâbi oldukları padişaha sadakatlerinde şüphe edilmemesi gereklidir. Bundan dolayı Roma Kilisesi, piskoposların seçiminde müdahalesi olanların sadakat ve istikamet sahibi olduklarına emniyet getirmek için gereken malumatı elde etmelerini tavsiye etmektedir.

Muhalifler, papanın bu görüşüne şu şekilde cevap vermişlerdir: Birincisi, Katolik cemaatinin fertlerine bu yolda tenbih yapılmasına kesinlikle gerek yoktur. İkincisi, eğer Roma bu cümleyi seçimi kendi marifetiyle gerçekleştirme amacına yönelik kurduysa bunun hükûmet nezdinde yerine getirilemeyeceği açıktır.[77]

2) Taşradaki piskoposluk makamlarından biri boşaldığında mevzuat gereği ruhbanlar ve avam tarafından piskoposların defteri tanzim edilerek sinoda takdim edilme âdeti ilga edilmemiştir.

Muhalifler, papanın bu görüşüne şu şekilde cevap verdiler: Bu fıkranın sonunda geçen *ilga olunmamıştır* sözü, uygulanagelen seçim kaidesini bozmanın sanki Roma'nın elinde olduğunu ima et-

---

[76] Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 8.

[77] B.OA, HR. TO., 455/4, 14. varak; Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 3.

mektedir. Burada ayrıca piskoposların adedi gizli bırakılmıştır. Piskoposluğa tayin edileceklerin üç kişiden ibaret olması ise daha önce Kilikya Patrikliğin'de ve tüm Şark kiliselerinde geçerli olan usulün gereğidir.[78]

3) Patriğin maiyetinde bulunacak muavin piskoposları, Dersaadet'te oturan ruhbanlar ve avam seçecektir. Bu da taşralarda uygulanan piskopos seçimi usulüne göre gerçekleştirilecektir.

Muhalifler, papanın bu görüşüne şu şekilde cevap verdiler: Bu tedbir, İstanbulluların kendi piskoposları makamında olan patriğin seçimine müdahale etmelerini engellemek için bundan üç sene önce tasavvur edilmiş eski bir tekliftir. Bu teklif, taşra piskoposları ile muavin piskoposların seçtiği bir tuttuğundan hükümsüzdür. Çünkü taşra ahalisinin seçtikleri piskoposlar, kendi ruhani reisleridir. Muavin piskoposlar ise o kabilde değildir.[79]

4) Boş bir mahalle tayin edilecek olan piskoposların, istenilen ahlak özelliklerine sahip olduğunu içeren mazbata ve Osmanlı Devleti'nin sadık tebaası olduğunu belgeleyen *kefalet senedi* düzenlenerek sinoda takdim edilecektir.

Muhalifler, papanın bu görüşüne şu şekilde cevap verdiler: Tayin olunan piskoposların seçim şeklini içeren ve usulü üzere mahallince düzenlenmesi gereken mazbata, seçilen kişilerin Osmanlı Devleti'nin tebaasından olduğunu gösterebileceğinden ve bunların zorunlu olan sadakat sıfatı ile muttasıf olduklarını temine kâfi olacağından ayrıca istenilen kefalet senedi fazla ve manasız bir şeydir. Şurası da dikkat çekici bir noktadır ki kürsi-i şeriften (Roma) resmî bir şekilde saltanat-ı seniyyenin gayriresmî tasdiki ve malumatıyla yazılacak bir kâğıtta Osmanlı Devleti'nin tebaasından seçilecek ruhani memurların hükûmete sadakatleri, gerçek durumda Roma'nın teminatına muhtaç sayılır. Bu ise hem devletin, hem de tebaanın şan ve haysiyetine dokunur bir durumdur. Bir de gösterilen piskoposların tâbi oldukları devlete sadakati Roma'nın uyarı ve

---

[78] BOA, HR. TO., 455/4, 14. varak; Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 4.

[79] BOA, HR. TO., 455/4, 14. varak; Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 4.

tembihleriyle sağlanmış olacağından birçok sıkıntıları beraberinde getirecektir. Çünkü seçilen piskoposun devlet açısından herhangi bir şekilde suçu ortaya çıkarsa, adı geçen kefalet senedinin cemaatçe bir hükmü kalmayacağı ve herhangi bir şekilde gerçek bir mesuliyeti gerektirmeyeceği açıkken kürsi-i şerif elinde bir muhalefet aleti olabilecektir. Bu yüzden devletle Roma arasında çeşitli problemler meydana geleceğine şüphe edilemez. Böyle zararlı bir kaidenin konulmasının makul hiçbir sebebi gözünmemektedir. Eğer amaç, Ermeni Katolik piskoposlarının tâbiyet vazifelerinde kusur etmemeleri ise bunun çaresi gerek tayinleri ve gerek azilleri hususlarının eski usul üzere, hariçten asla müdahale meydana gelmeksizin hükûmetle tebaa arasında düzenlenmesidir.[80]

5) Adı geçen kefalet senedi sinodun tasdikiyle beraber Babıâli'ye takdim edilebileceği gibi, patrikliğin değişikliğinde yeni patrik eğer piskoposlardan seçilmiş ise onun sadakati hakkında da sinod tarafından bir senet tanzim edilerek Babıâli'ye takdim edilecektir.

Muhalifler, papanın bu görüşüne şu şekilde cevap verdiler: Öncelikle bu tasdik lafzından murat, seçilen adaylardan birini piskoposluğa tayin demektir. Yani meri olan usul yönünden patriğe sinod ile ittifak ederek piskoposlardan birini doğrudan doğruya tayin edip Babıâli'ye arz etme yetkisi izin verilmiş değil midir? Burası gizli kalıyor. Eğer böyle olmayıp da patrik resmî yazıyı Babıâli'ye yazmadan önce Roma'dan izin almaya mecbur ise atama yetkisi yine Roma'nın eline geçmiş olur. Hem şu kefalet senedi teklifi büsbütün bertaraf olup da piskopos seçimlerinde mahalli mazbatası patriğin ve sinodun müşterek dilekçesiyle beraber aynen Babıâli'ye sunulsa ve patriğin seçim ve tayininde cereyan edecek muamele de buna uygulansa işin zabtolunmuş olacağında hiçbir şüphe yoktur.[81]

6) Gerek patrik ve gerek piskoposlar kilise kanununca seçildikten sonra devlete sadakat edeceklerine, aşağıda yazılı

---

[80] BOA, HR. TO., 455/4, 15. varak; Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 5.

[81] BOA, HR. TO., 455/4, 15. varak; Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 5.

şekilde yazıyla veyahut Katolik bir hükûmet huzurunda sözle şu şekilde yemin edeceklerdir. *"Bir piskoposa uygun olduğu şekilde metbu ve mufahham olan hazret-i şahaneye ve hükûmet-i seniyyeye ömrüm oldukça sadakat edeceğime ve sadık kalacağıma ve ne zat-ı hazret-i şahaneye ve ne de hükûmet-i seniyyeye karşı bir şey yapmayacağıma Cenab-ı Hakk'ın huzurunda İncil-i Şerif'in üzerine yemin ederim."*

Muhalifler, papanın bu görüşüne şu şekilde cevap verdiler: Kilise kanununca atanmak ibaresi, atama yetkisini Roma'ya vermektedir. Yemin bahsine gelince gerçekte yemin usulü pek çok yerde cari olmasına nazaran bunu devletin memurlarından sayılan ruhani reisler hakkında da devletçe icra ettirilmesine bir şey denilemezse de esasen bir memurun sadakati için ettiği yemin, tâbi olduğu hükûmete pek de temine vasıta olamayacağından memlekette de cari olmadığı gibi bu yemin denilen şeyin Roma'ca hiç ehemmiyeti yoktur. Yani gerek gizli, gerek aleni olsun gerçekleştirilen yemini ihtiyaç anında feshetmek salahiyetini Roma kendisine ait kılmış olduğu çeşitli emsalleri delaletiyle sabittir. Bundan şöyle dursun *Katolik hükûmeti müphem tabirinden* yeminin İstanbul Latin piskoposu huzurunda vuku bulması konusunda akıl yürütülebilir. O hâlde yeminini bozan bir zatın mahkemesi oraya ait olur. Bu yönden Roma müdahalesinden yine kurtulamaz. Yapılan tahkikata göre Kilikya Patrikliği'nin eski usulü gereğince piskoposlar, patriğe ve onun makamına itaat edip sadık olacaklarına ve Kilikya Patrikliği'nin bütün hukuk ve imtiyazlarını muhafaza edeceklerine yemin edecektir. Bu yemini etmeyen piskopos, patrik seçiminde oy veremeyecektir. Patriğin huzurunda bu şekilde yemin eden bir piskoposun azledilmesini gerektiren bir suçu ortaya çıktığında patrik, Roma'ya müracaat etmeksizin onu azletmeye muktedir olur. Bundan dolayı kayd-ı hayat şartıyla patrikliği ve piskoposluğu haiz olan zattan birinin devletçe veya milletçe azledilmesi gerekecek bir suçu meydana gelirse hükûmet, patrik veya sinodun bilgisiyle gereğini yerine getirebilmeyi istediği takdirde patrik ve piskoposlardan her kim devlete ve millete karşı bir harekette bulunacak olursa kendi kendini azletmiş olacağı hususu nizama birleştirilmek ve patrik ve piskoposların seçiminden önce bu nizamı kabul ettikleri-

ni belirten senet alınmak suretiyle istenilen yerine gelir. Şurası da gizli kalmaz ki, yemin hususunda Ermeni Katolik ruhani reislerinin müstesna bir mevkide bulundurulması layık olmaz. Eğer bu konuda bütün Hıristiyan cematlerine şamil genel bir tedbir alınacaksa ruhani reislerden sadık olanların devletçe tasdik edilmiş olan gururla yemin edecekleri şüphesizdir.[82]

7) Bu yeminin yerine getirilmesinden sonra piskoposlar için patriğin yazısı ve patrik için de sinodun isteği üzerine devlet tarafından bir kıta ferman veya berat verilecektir. Saltanat-ı seniyyede bulunan bütün İsevi cemaatinin piskopos ve patriklerinin devletçe tasdik edilmiş olan bütün imtiyazları, verilen ferman veya beratta yazılı olacaktır.

Muhalifler, papanın bu görüşüne şu şekilde cevap verdiler: Beratın yeminden önce verilmemesi tabiidir. Fakat ibarenin tarzına bakılırsa, yeminin yerine getirilmesi kilise kanununca tayinden sonra vuku bulacağından gerek patriğin gerek piskoposların öncelikle Roma tarafından atanıp daha sonra devlet tarafından tasdik edilmiş olacağı ortaya çıkar. Burada tuhaf karşılanacak bir madde de şudur ki Osmanlı Devleti tarafından cemaatlere verilmiş olan imtiyazlar, saltanat-ı seniyyenin muvafakati ile Roma'da neşrolunacak bir nizama eklenerek hükûmetin işlerinin de Roma'nın tasdik ve kefaleti altına alınacak olmasıdır.[83]

8) Patrik, kadim nizama uygun olarak patriklik dairesi dâhilinde bulunan piskoposlar ve sinodun reyleriyle seçildiğinde, seçimin keyfiyeti kürsi-i şerife arz edilecek ve tasdik olunması isteğiyle ve *pallium* talep edilecektir.

Muhalifler, papanın bu görüşüne şu şekilde cevap verdiler: Patriğin bütün ruhban ve avam tarafından seçilmesi, aslında Kilikya Patrikliği'nin eski usulü gereği idi. Halep şehrinde seçilen Kilikya Patriği I. Abram da bu usule uygun olarak seçilmişti. Ancak daha sonra Kilikya kürsüsü Cebel-i Lübnan'a taşındığında orada avamdan cemaat bulunmuyordu. Bu yüzden de bir müddetten be-

---

[82] BOA, HR. TO., 455/4, 16. varak; Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 7.

[83] BOA, HR. TO., 455/4, 15. varak; Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 7.

ri patrik seçimi zaruri olarak yalnız piskoposlara ait olmuştu. Ayrıca o zamanın patriklerinin doğrudan doğruya Babıâli ile resmî iletişimleri yoktu. Bu yüzden gerek Kilikya Katolik Ermenilerinin gerekse Maruni, Melkit, Süryani ve Keldani patriklerinin Babıâli'ce işleri, İstanbul'da bulunan Katolik Ermeni patriği vasıtasıyla yerine getirilirdi. Daha sonra bu kürsünün Dersaadet'e nakledilmesiyle Kilikya patriği, Rum ve Ermeni patrikleri gibi cemaat reisi hükmüne girmiştir. Ayrıca İstanbul piskoposu sıfatını da kazanmış olmasından dolayı seçim ve tayinde ruhban ve avamın dâhil olması zaruridir.

Bu bendin dikkate şayan olan mühim bir noktası da patriğin Roma tarafından seçilmedikçe ruhani memuriyetini yerine getiremesi hususudur. Hâlbuki patriğin, sinodun marifetiyle seçilip tayin olunması, akabinde kürsüsüne oturarak memuriyetine başlaması ve bununla beraber *profession diffusion*'u yani imannamesini Roma'ya takdim etmesi Kilikya Patrikliği'nin eski nizamındandır. Pallium ise bir taltif alametinden ibaret olup şark taraflarına sonradan intikal etmiş bir âdettir. Eski usul tabir edilmekle beraber bir taraftan da bu layihada yeni bir yola gidilmektedir. Yani patriğin Roma'dan tasdik edilmedikçe memurluğunu yerine getiremeyecek olması, devletin hukukuna büyük zararlar verecektir. Zira Roma bir patriği tasdik etmekten kaçındığı zaman hükûmetin onu patrik tanıyıp tanımayacağı meselesi bugün ortada duran esas sorundur. Bu sorun yeniden ortaya çıkacağından bunun önü alınmazsa Devlet-i Âliye patrik olacak zat hakkında Roma'nın muvafakatini elde etmeye mecbur kalacağı açıktır. Bu durumun zararlarını tafsilatlı olarak anlatmaya gerek yoktur.[84]

9) Kilise kanununca atanan patrik, yine kilise kanununca atanan piskoposa kadim usulü gereği bir kıta icazetname vermeye yetkili olacaktır. O piskoposun takdisi de patrik tarafından yerine getirilecektir. Kilikya Patrikliği'nde makbul ve meşru sayılan ruhani merasim (ritler ve liturjiler) değiştirilmeyip aksine tamamıyla yürürlükte kalacaktır.

---

[84] BOA, HR. TO., 455/4, 15. varak; Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 8.

Muhalifler, papanın bu görüşüne şu şekilde cevap verdiler: Patriklerin kendi mensubiyetinden olan piskoposlara tayin esnasında icazetname vermeleri, zaten onların yetkisinde olan bir durumdur. Ancak *icazetname vermeye izin verilmiştir* ifadesi, bu iznin Roma tarafından verileceğini hatırlatmaktadır. Bu ise patriklik hükmünü fiilen mahvetmek demektir. Rit ve liturji bahsine gelince bunların değiştirilmesine zaten piskoposların katiyen salahiyetleri yoktur. Bunun gibi meselelerin halledilmesi patriğin riyaseti altında bulunan sinoda aittir.[85]

10) Kiliseye ait emlak hakkında kürsi-i şerifin elde edeceği tedbirler, devletin hukukuna zerre kadar halel vermeyecektir. Şöyle ki Devlet-i Âliye'de emlakın tasarruf hakkı konusunda yürürlükte olan kanunlar ve hatt-ı hümayûnlarla beratların hükümleri bu emlakların satışına şamil olacaktır. Özellikle bu emlak, Divan-ı Hümayûn kalemine kayıt olunduktan sonra her çeşit suistimalden ve gasptan masun olacaktır. Bunların bilfiil idaresine gelince ferağı ve kira müddeti ve diğer muameleleri hakkında kilise kanununca icap eden izin ve iktidar patriğe verilmiştir.

Muhalifler, papanın bu görüşüne şu şekilde cevap verdiler: Bu emlak hakkında kürsi-i şerifin tedbirler almaya neden hakkı olabildiği ve bunların ferağ ve icarı ve diğer muameleleri için patriğe izin ve iktidar vermeye ne ihtiyaç olduğu bilinemeyip bu sözlerin söylenmesi mutlaka bir müdahale hakkına sebebiyet vermek içindir. Cemaat tarafından bu konuda şimdiye kadar açıklanan sakıncalar ve meydana konulan şikâyetler, bu emlakın tasarruf şekline nezaret bahanesiyle Roma'nın işe karışarak ve idaresini istediği adamlara ihale ettirmeğe kalkışarak maslahatı ihlal etmesi korkusundan neşet etmektedir. Yoksa Roma bu emlakı cebren zabt ve gasp eder endişesi kimsenin hayal ve hatrına gelmiş şey değildir. Osmanlı Devleti'nin nezareti, cemaate ait olan emlakın teleften korunması amacına yöneliktir. Bunların Divan-ı Hümayûn kaleminde kaydedilmesiyle de devletçe ve milletçe bir kat daha emniyetli bir hale

---

[85] BOA, HR. TO., 455/4, 16. varak; Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 9.

gelmiş olur. Ancak muamelenin bir Papalık genelgesi (bulla) ahkâmına istinaden icra olunmasının, ileride birtakım problemlerin meydana gelmesine sebebiyet vereceği de şüphesizdir. Bu emlakları güzel bir şekilde muhafaza etmek, cemaatin idare meclisinin en başlıca vazifelerindendir. Ancak bu meclis def etmeye muktedir olmadığı bazı engellerle karşılaştığında Babıâli'ye müracaat etmesi gayet tabii bir durumdur. Şayet bu vazifenin gerçekleştirilmesinde meclisçe kusur olur ise meydana gelecek şikâyet, üzerine devletçe gereğinin yapılacağına dair maddeler açıktır. Bu gibi hususların Roma'dan ilan olunacak belgede açıklanmış olmasının, devletin hukuk özgürlüğüne ne derece halel getireceğini başka bir şekilde izah etmeye gerek yoktur.[86]

11) Kilise kanunlarınca ve Kilikya Patrikliği'nde tesis edilmiş olan hükümlere göre *patronların* yani mütevellilik hakkını elde etmiş olanların hukuku zerre kadar ihlal edilmeyecektir. Âdet-i müessese gereğince patriğin riyaseti altında bulunup cemaatin muhtelif meclisinde azl ve nasbı icra olunan ve masrafı cemaat tarafından düzenlenmiş tesislere tayin edilen bu patronların, idare ettikleri tesislere mezhep konusunda hiçbir müdahale hakları olmayacaktır.

Muhalifler, papanın bu görüşüne şu şekilde cevap verdiler: Bu (patron) lafzından mütevelli manası kastediliyor ise, öteden beri geçerli olan usule göre bir kilisenin baş rahibinin nasb ve tayininde mütevellinin görüşünü de ilaveten almak lazımken bu salahiyet zail oluyor. Bununla beraber cemaate ait olan hayır tesisleri iki çeşittir. Bunun birisi kiliseler, diğeri mektep ve hastahane gibi şeylerdir. Bu ikinci çeşit tesislerde ruhaniyet eseri olmadığından bunlara mahalli piskoposun hakkı, dinî talim etmeye ve hüsn-i ahlakın muhafazasına nezaret etmekten ibarettir. Bu yönden millet heyetince usulü üzere bunların hakkında gerçekleştirilen tedbirlere ve idare memuru olanların işlerine ruhani hükûmetin müdahalesi caiz olamaz. Her hâlde gerek kilise mütevellileri ile bunların avamdan olan diğer memurlarının ve gerek diğer hayır tesisleri müdürlerinin azil sureti ve nasbına ve memurların vazifelerine

---

[86] BOA, HR. TO., 455/4, 16. varak; Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 9.

dair nizamlar geçerli usul ve âdete uygun olarak tanzim edilmesi lazımdır.[87]

Papa, bu layihadaki maddelere ilave olarak somut bazı hususların gerçekleşmesinin de uzlaşmaya zemin hazırlayacağını belirtmişti. Bu hususlar şunlardan oluşmaktadır.

a) Sadece Patrik Hasun ve Katolik Ermeni Kilisesi tanınanacaktır.

b) Diyarbakır ve diğer yerlerde bulunan kilise ve mabetler, bütün mallarıyla iade edilecek ve her türlü tecavüzden korunacaktır.

c) Katolik Ermeni cemaatinden olmayanlar bu ismi alamayacaklar ve bu cemaat rahiplerine mahsus olan alametleri taşımaktan men edileceklerdir.[88]

4. Âli Paşa'nın İtirazları

Âlî Paşa, karşılıklı reddiyeleri içeren layihayı inceledi ve devlet açısından ne gibi sonuçlar doğurabileceğine dair şu şekilde mütalaalarda bulundu:

"Sunulan bu layiha birçok sakıncaları içerisinde barındırmaktadır. Layihada açık bir şekilde Osmanlı Devleti'nin hukukunun muhafaza edildiği söylenmekle beraber durum hiç de öyle değildir. Esas amaç, Reversurus'un içeriğindeki maddeleri ustaca düzelterek temel hükümleri devlete kabul ettirmektir. Meselenin esas sebebi şudur. Şark kiliselerinin özel düzenlemelerine Roma'nın müdahale etmek istemesi, son zamanlarda özellikle de Hasun Efendi'nin delaletiyle ortaya çıkmıştır. Reversurus da bu iddiaların aleni bir eseridir. Hâlbuki piskopos tayini gibi hususlar Şark kilisesinin hususi işlerinden ve dinî meselelerindendir. Özellikle Osmanlı Devleti'nde ruhani reisler hükûmetle cemaat arasında resmî vasıta olduklarından bu hususun tabii olarak memleketin nizamına, usullerine, belediyeye ve hukuk-ı seniyyeye dokunur yönleri vardır. Şark patriklerine mahsus imtiyazların ecnebi müdahalesinden korunması devletin menfa-

---

[87] BOA, HR. TO., 455/4, 17. varak; Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 10.

[88] BOA, HR. TO., 455/4, 22. varak.

disine Roma tarafından müdahale edilmeksizin doğrudan doğruya patrik tarafından yerine getirilmiştir. Patrikler de seçildiği anda memuriyet görevlerine başlamışlardır."[90]

Osmanlı hükûmeti, ortaya koyduğu çözüm önerilerine itirazda bulunmasına rağmen Franki ile müzakereleri sürdürmeye devam ediyordu. Franki ile Osmanlı Devleti arasındaki görüşmeleri Fransız elçisi de yakından takip ediyor ancak hükûmet, önceki yılların aksine Fransa'nın müdahalelerine fazla önem vermiyordu.[91]

Osmanlı hükûmetinin Katolik meselesinde bağımsızlığını korumaktaki kararlılığı, Papalık makamını tavizlerde bulunmak zorunda bıraktı. Hatta papa, 1867 yılına ait emirnameyi düzeltecek ve hafifletecek şekilde açıklamalar dahi yaptı. Her ne kadar Franki'nin verdiği layihaları onaylamasalar da Âlî Paşa ve diğer vükelalar, papanın vekiliyle uzlaşmaya meyilli görünüyorlardı. Ancak Âlî Paşa'nın vefatı ve kabine değişikliği Papalık'la müzakereleri bitirdi.[92] Franki Babıâli'den yeni bir cevap beklerken Hariciye Nazırı Server Paşa, 27 Eylül 1871 tarihinde Fransızca olarak gönderdiği şu yazıyla müzakerelerin tamamen sona erdiğini bildiriyordu: *"Hükûmet Osmanlı Devleti'nde oturan muhtelif cemaatlerin ruhani idarelerini her zaman o cemaatlere ve onların kiliselerine havale etmiştir. Hatta Paris Antlaşması da buna delildir. Binaenaleyh Babıâli kendi kudret ve şerefini korumakla beraber antlaşmaların hükümlerine uygun olarak hareket etmeyi vazife sayar. Şöyle ki, ruhani idareye ait olan meselelerin müzakeresine girişerek kendi vazifesini ve söz verilmiş mukaddesliğini iptal edecek her düşünce ve girişimden kaçınmıştır. Tarife gerek olmadığı üzere hükûmet, saltanat hakkı gereğince her sınıf tebaasıyla doğrudan doğruya vasıtasız ve hiçbir taraftan müdahale edilmeyerek tebaasının cismani idaresince doğru ve adil bir yolda hareket etme hakkını kendine hasretmiştir."*[93]

---

[90] Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 10.

[91] BOA, HR. TO., 455/4, 7. varak.

[92] Engelhardt, *a.g.e.*, s. 287, Taksim Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet, nr. 140, s. 13.

[93] Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 47; BOA, İ. HR., 334/21476; HR. SYS., 1765/14, 2. varak. Franki'nin Katolik Ermeni patrikliğine getirilecek kişilerin papa-

disine Roma tarafından müdahale edilmeksizin doğrudan doğruya patrik tarafından yerine getirilmiştir. Patrikler de seçildiği anda memuriyet görevlerine başlamışlardır."[90]

Osmanlı hükûmeti, ortaya koyduğu çözüm önerilerine itirazda bulunmasına rağmen Franki ile müzakereleri sürdürmeye devam ediyordu. Franki ile Osmanlı Devleti arasındaki görüşmeleri Fransız elçisi de yakından takip ediyor ancak hükûmet, önceki yılların aksine Fransa'nın müdahalelerine fazla önem vermiyordu.[91]

Osmanlı hükûmetinin Katolik meselesinde bağımsızlığını korumaktaki kararlılığı, Papalık makamını tavizlerde bulunmak zorunda bıraktı. Hatta papa, 1867 yılına ait emirnameyi düzeltecek ve hafifletecek şekilde açıklamalar dahi yaptı. Her ne kadar Franki'nin verdiği layihaları onaylamasalar da Âlî Paşa ve diğer vükelalar, papanın vekiliyle uzlaşmaya meyilli görünüyorlardı. Ancak Âlî Paşa'nın vefatı ve kabine değişikliği Papalık'la müzakereleri bitirdi.[92] Franki Babıâli'den yeni bir cevap beklerken Hariciye Nazırı Server Paşa, 27 Eylül 1871 tarihinde Fransızca olarak gönderdiği şu yazıyla müzakerelerin tamamen sona erdiğini bildiriyordu: *"Hükûmet Osmanlı Devleti'nde oturan muhtelif cemaatlerin ruhani idarelerini her zaman o cemaatlere ve onların kiliselerine havale etmiştir. Hatta Paris Antlaşması da buna delildir. Binaenaleyh Babıâli kendi kudret ve şerefini korumakla beraber antlaşmaların hükümlerine uygun olarak hareket etmeyi vazife sayar. Şöyle ki, ruhani idareye ait olan meselelerin müzakeresine girişerek kendi vazifesini ve söz verilmiş mukaddesliğini iptal edecek her düşünce ve girişimden kaçınmıştır. Tarife gerek olmadığı üzere hükûmet, saltanat hakkı gereğince her sınıf tebaasıyla doğrudan doğruya vasıtasız ve hiçbir taraftan müdahale edilmeyerek tebaasının cismani idaresince doğru ve adil bir yolda hareket etme hakkını kendine hasretmiştir."*[93]

---

[90] Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 10.

[91] BOA, HR. TO., 455/4, 7. varak.

[92] Engelhardt, *a.g.e.*, s. 287, Taksim Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet, nr. 140, s. 13.

[93] Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 47; BOA, İ. HR., 334/21476; HR. SYS., 1765/14, 2. varak. Franki'nin Katolik Ermeni patrikliğine getirilecek kişilerin papa-

5. Rusya, Papalığı Örnek Alıyor

Franki'nin Katolik Ermeni tartışmalarını bitirmek için arabulucu sıfatıyla İstanbul'a gelmesi Rusya'nın da ilgisini çekmişti. Rusya, bu durumu emsal göstererek Osmanlı Devleti'nin tebaası olan diğer Ermeniler üzerinde siyasi bir hâkimiyet sağlamaya çalıştı. Rusya özellikle Osmanlı topraklarındaki Ermenilerin Eçmiyazin'le olan bağlarını geliştirmek istiyordu. Rusya'nın buradaki planını tam olarak anlayabilmek için Eçmiyazin Katogikosluğu'nun geçmiş serüveninden biraz bahsetmek gerekir.

Eçmiyazin, bugünkü Ermenistan Cumhuriyeti'nin başkenti Erivan'a yaklaşık yirmi kilometre mesafede meşhur Ermeni manastır ve kiliselerinin bulunduğu bölgenin adıdır.[94] Osmanlı Devleti döneminde burası *Açmiyazin* ve *Üç kilise* isimleri ile adlandırılmıştır.[95]

Eçmiyazin Kilisesi, Aziz Krikor tarafından kurulmuş ve ona *milletin temsilcisi* anlamına gelen *katogikos* unvanı verilmiştir. Bu unvan daha sonra dinî merkezin de anlamı olmuş ve buraya *katogikosluk* adı verilmiştir.[96] Ermeni kiliselerinin anası sayılan bu katogikosluğu önemli kılan etmenlerden biri, Aziz Krikor'un gördüğü bir rüya dolayısıyladır. Rivayete göre Aziz Krikor rüyasında İsa'yı görmüş ve ona kilisenin yerini göstermiştir. Bundan dolayı buraya *Tanrının biricik oğlunun indiği yer* anlamında Eçmiyazin ismi verilmiştir. Ayrıca burayı bir merkez hâline getiren başka kutsallık vasıtaları da oluşmuştur. Bunlar, kutsal Müron yağının yapıldığı Aziz Krikor'un *sağ el*inin ve ilk havarilerden bazısının mezarının burada bulunmasıdır.[97] Ermenilerin inancına göre İsa'nın buraya inip kiliseyi kurdurması Batı kilisesine karşı bir kadimlik iddiasını da gün-

---

nın onayıyla gerçekleşmesini istemesi Rüştü Paşa'yı da kızdırmıştır. Rüştü Paşa böyle bir anlaşmanın kabul edilmesinin, devletin geleceğini zedeleceyici bir keyfiyet olduğunu bildirmiştir. bk. Tuğlacı, *a.g.e.*, C II, s. 363.

94 Kılıç, "Rusya'nın Eçmiyazin Katogikosluğuna Nüfuzu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesine Tesiri", *Erdem Dergisi*, Sayı: 36, s. 978.

95 bk. BOA, C. ADL., 66/3978; İE.DH., 18/1641; Mühimme Defteri, nr. 85, s. 53.

96 Abdurrahman Küçük, *a.g.e.*, s. 139.

97 *a.g.e.*, s. 140.

deme getirmiştir. Roma Kilisesi kendilerinin İsa'nın havarisi Pierre eliyle kurulduğunu iddia ederken, Ermeniler kendi kiliselerini doğrudan İsa'nın kurdurduğunu söyleyerek daha kadim olduklarını iddia etmişlerdir. Bu tartışmalar özellikle Ermenilerin Kadıköy Konsili'ni kabul etmeyip papanın da üstünlüğünü tanımamalarıyla beraber daha da yoğunlaşmış ve beraberinde kiliseler arası rekabeti getirmiştir.[98]

Eçmiyazin katogikosluğu'nun Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerine bakıldığında özellikle yükselme döneminden sonra devletin sınırlarının genişlemesiyle beraber yoğun bir iletişimin olduğu görülmektedir.[99] Fatih'in İstanbul'u fethinden sonra İstanbul'a getirmiş olduğu Kilikya menşeli Ermeniler, eski ruhani merkezleri olan Sis Katogikosluğu'na bağlı kalmışlardı. Bu durum yarım asır böyle devam etti. Daha sonra İstanbul'daki Ermeniler Eçmiyazin'le ilgilenmeye başladılar. Osmanlı Devleti'nin Revan'ı kendine bağlamasıyla Eçmiyazin'in önemi daha da arttı. Osmanlı Devleti doğuya doğru ilerledikçe Eçmiyazin Katogikosluğu'na bağlı Ermeniler de Osmanlı sınırlarına dâhil oldular. Bu bölgeden gelen Ermeniler İstanbul'a göç ettikçe Eçmiyazin Katogikosluğu'nun önemi de artmaya devam etti.[100] Eçmiyazin Katogikosluğu kısa bir süre (1583-1616) Osmanlı Devleti'nin sınırlarında kaldı. Bununla birlikte Eçmiyazin katogikosları Osmanlı padişahlarınca atanmaya devam etti. Hatta Rusların Ermenistan bölgesini ele geçirdiği 1828 tarihine kadar burası çoğunlukla İran ve Azeri Revan hanlığının sınırlarında bulunmasına rağmen Eçmiyazin katogikosları yine Osmanlı padişahları tarafından atanageldi. Eçmiyazin, katogikosluk olması hasebiyle ruhani açıdan İstanbul Ortodoks Ermeni Patrikliği'nden üstün olmasına rağmen sivil (cismani) işleri İstanbul'daki patriklik vasıtasıyla yürütülmeye devam etti. Yani Eçmiyazin katogikoslarının atamaları patriğin arzı ve padişahın onayı ile gerçekleşmekteydi.[101]

---

98 Ali Arslan, *Kutsal Ermeni Papalığı*, s. 11.

99 Ercan Yavuz, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, s. 89.

100 Ali Arslan, *a.g.e.*, s. 19.

101 *a.g.e.*, s. 20. Eçmiyazin Katogikosluğu'nun seçim usulü şu şekilde gerçekleşmekteydi. Katogikoslardan biri öldüğünde veya istifa ettiğinde yeni bir katogikosun

Osmanlı Devleti'nin Eçmiyazin Katogikosluğu ile ilişkileri, özellikle XIX. yüzyılın başlarında bozulmaya başladı. Rusların uzun yıllar boyunca Ermenileri İran'a karşı kışkırtmaları meyvelerini vermişti. Ermenilerin de yardımıyla Rusya İran'ı yenmiş ve yapılan Türkmençay Antlaşması'yla (1828) Ermeni toprakları Rusların eline geçmişti. Eçmiyazin'in Rusların eline geçmesi Osmanlı yönetimi için sıkıntılı bir durumdu. Çünkü Osmanlı reayası olan Ermenilerle İran tabiiyetinde olan Eçmiyazin Ermenileri arasında dinî, ekonomik ve sosyal birçok yönden ilişki bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti nezdinde katogikosların resmî bir hüviyeti olmamasına rağmen ayinlerde kullanılan zeytinyağının kutsallaştırılması, bir papaza piskoposluk rütbesinin verilmesi veya ortaya çıkan dinî bir problemin çözümü için Eçmiyazin Katogikosluğu'na başvuruluyordu.[102] Ayrıca Eçmiyazin'den gelen rahipler, Osmanlı Devleti'nde Ermenilerin meskûn bulunduğu vilayetlere üç senede bir ziyaret yaparlardı. Bu ziyaretlerinde kutsal Belsam yağı (zeytinyağı) dağıtırlar ve sadaka toplarlardı. Topladıkları bu sadakaları da beraberlerinde Eçmiyazin'e götürürler ve oradaki dinî iaşelerinde kullanırlardı. Osmanlı Devleti, bu rahiplerin huzurlu bir şekilde görevlerini yerine getirmeleri için çok gayret sarf ederdi. Özellikle bu rahiplerin bir şehirden başka bir şehre geçişlerinde emniyet ve asayişlerin sağlanması için yöneticilere gereken emirler gönderilirdi.[103] Diğer yandan İstanbul'un zengin sarrafları Eçmiyazin'e *surreler* gönderir ve bir anlamda onlara maddi destekte bulunmuş olur-

---

seçimi için Eçmiyazin Manastırı'nda katogikosluğa dâhil olan yerlerdeki ruhban ve Ermeni ileri gelenleri bir toplantı yaparak bir veya birkaç adayı tespit ederlerdi. Varılan karar yazılı olarak Eçmiyazin Manastırı'nın ileri gelenlerinden biri vasıtasıyla İstanbul Ermeni Patrikliği'ne gönderilirdi. Patriğin başkanlığında İstanbul ve havalisinde bulunan Ermeni ruhban, papaz ve altı cemaat tabir olunan Ermeni miletinin cemaat başısı, esnaf ileri gelenleri, söz sahipleri ve vekiller bir yerde toplanarak yeni katogikosu tespit ederlerdi. Bunu Ermeni patriği bir arzuhâl ile Babıâli'ye takdim ederdi. Padişahın da uygun görmesi halinde yeni seçilen katogikosa berat verilirdi. Osmanlı idarecilerinin bu usule uyarak katogikos tayin etmeleri Ermeni Patrikliği liderliğindeki Ermenilere verilen bir haktı. bk. Ali Arslan, *a.g.e.*, s. 21.

102 Kılıç, *a.g.e.*, s. 185.

103 Tuğlacı, *a.g.e.*, C I, s. 366.

lardı.[104] Bununla birlikte Eçmiyazin'de bulunan Ermeniler, Osmanlı Devleti'ndeki Ermenilerle de birçok ticari faaliyette bulunurlardı.[105]

İşte sayılan tüm bu faaliyetler, Eçmiyazin ile İstanbul'u içli dışlı bir hâle getirmişti. Bu ilişkiler Rusya'nın da gözünden kaçmamış ve Rusya elçiliğinin baş tercümanı, Reisülküttap Akif Paşa ile görüşerek iki devletin menfaati için İstanbul Ermenilerinin Eçmiyazin'le olan rabıtalarının devam ettirilmesini istemiştir. Baştercüman, özellikle surrelerin devamına büyük önem vermekteydi.

Osmanlı yönetimi, Eçmiyazin'in Rus yönetiminin himayesinde olmasının İran'la bir olmayacağını ve çok farklı sonuçları doğuracağını düşündü. Bu yüzden Eçmiyazin'in önemini azaltıp Adana yöresinde bulunan Sis Katogikosluğu'nu canlandırmak istedi. Ermenilerin ileri gelenlerinden olan amira[106] ve sarraflar da hükûmetin bu görüşünü paylaşmaktaydılar. Bunlardan biri de Kazaz Artin'di. O, endişelerini mezhapdaşı olan Ermenilere şu şekilde aktardı: *"Revan eyaleti şimdiye kadar İran Devleti elinde olup biz Eçmiyazin'i bu tarafa çekiyorduk. Şimdi orası kuvvetli bir devletin hükümranlığına geçti. Bundan sonra orası bizi çeker. Bu ise Devlet-i Âliye'nin Ermeniler*

---

104 Ahmet Cevdet Paşa, *Tezakir (40-Tetimme)*, s. 203.

105 Eçmiyazin'den ticaret için gelen Ermeniler bazen hükûmetin uyarılarına da neden oluyordu. Bunun nedeni ise İstanbul'daki Ermenilerin ruhani işlerine müdahale etmeleriydi. Örneğin bu gibi müdahalelerden birinde Galata kadısına 25 Mayıs 1737 tarihinde şu ferman gönderilerek karışıklıkların önüne geçilmesi istenmiştir: "İran'da yaşayan Ermeniler ticaret maksadıyla Osmanlı ülkesine geldiklerinde, asıl ülkelerine gidinceye kadar konuk olarak bulunmaları, patrik, rahip, papaz ve cemaatbaşıların işlerine hiçbir şekilde karışmamaları, İran'daki ziyaret yerlerine gidip veya ticaret için varanlar da yine konuk olarak orada bulunmaları için evvelce emir çıkmıştı. Ancak bu kez Dersaadet'e gelen ve kendilerini yerli sayan bazı bozguncu Acem Ermenileri, Kumkapı'daki Surp Asdvadzadzin (Meryem Ana) Ermeni Kilisesi'ne hücum ederek karışıklıklar çıkardıklarından ticaret maksadıyla Dersaadet'e gelenlerin de patrik, papaz ve rahiplerin işlerine karışmamaları, ancak ayin sırasında kiliselere gitmeleri, karışıklık çıkarmaktan sakınmaları, bu konuda Dersaadet Ermeni patriği tarafından kendilerine tenbihte bulunulması, buna kulak asmayanların hakkından gelinmesi için Dersaadet kadısına ferman gönderildi." bk. Tuğlacı, *a.g.e.*, C I, s. 318.

106 Osmanlı Devleti'nde yüksek mevkilerde görev alan Ermeni kişiler için kullanılan isim.

hakkında olan emniyet ve itimatına halel getirebilir. Hâlbuki Devlet-i Âliye'nin mali işleri ve bilcümle devlet memurlarının işleri Ermeni sarraflarının elindedir. Bu emniyete halel gelirse bunca servetimiz elimizden gider. Biz bundan sonra mümkün mertebe Eçmiyazin'den alakamızı kesmeliyiz."[107]

Kazaz Artin, Eçmiyazin tarafına surrelerin gönderilmemesi ile ilgili cemaatine aktardığı cümlelerini, Reisülküttüp Akif Efendi'ye de aktardı ve Rusya'ın isteklerine kulak verilmemesini istedi. Ancak hem devletin hem de Ermeni *amiraların* çabalarına rağmen Sis Katogikosluğu, Ermenilerin çoğunluğu tarafından benimsenmedi ve Eçmiyazin'e olan ilgi azalmadı. Bu durum da Rusya'nın yayılmacı siyaseti için bulunmaz bir fırsattı.

İlerleyen yıllarda da Ermenilerin Eçmiyazin'e olan ilgisi azalmadığından Osmanlı Devleti, ilişkileri en azından asgari düzeyde tutmanın uygun olacağını düşünüyor ve bunun için de büyük gayret sarf ediyordu. Rusya ise her seferinde buradaki katogikosluk ile İstanbul'daki patrikhane arasındaki ilişkileri daha da geliştirip Osmanlı topraklarındaki Ermenileri bir anlamda kendi siyaseti açısından kullanmak istiyordu. İşte bu amaçla Rusya, Monsenyör Franki'nin İstanbul'a gelmesini kendi siyasi menfaatleri doğrultusunda yorumlayarak Eçmiyazin piskoposlarından Celalyan isimli rahibi İstanbul'a vekil olarak gönderdi. Celalyan, Babıâli'ye sunduğu mektupta Tanzimat'ta gayrimüslimlere verilen serbesiyeti dile getirerek kendini bir anlamda Katolik dünyasının reisi olan papaya benzetti. Bununla da kalmayıp Katolikleri Ermeni Patrikhanesi'nin idaresine katmak istedi. Hatta Katoliklere, kiliselere ait olan emlâkı iade edeceğine ve emlakın değerinin hükûmetin hazinesinden düzeltileceğine dair söz verdi.[108]

Hükûmet, Rusya'nın bu teşebbüsünün devlet açısından ne gibi sakıncalar doğuracağını Kırım Savaşı'nı hazırlayan süreçte çok acı bir şekilde tecrübe ettiğinden Celalyan'ı hemen geri gönderdi.

---

[107] Ahmet Cevdet Paşa, *Tezakir (40-Tetimme)*, s. 203.

[108] Engelhardt, *a.g.e.*, s. 289.

Celalyan'ın gönderilmesi, hükûmetin bir başka adım atmasının önünü açtı. Rusya ile beraber Osmanlı Devleti'nin tebaasından olan Katolik, Protestan ve Ortodoksların mezhepdaşı olan devletlerin de bu gibi müdahalelerde bulunabileceği endişesiyle Franki'nin İstanbul'dan uzaklaştırılması süreci hızlandırıldı.[109]

IV. Çözümsüz Sonuç ve Franki'nin Roma'ya Dönüşü

Franki, Server Paşa'nın gönderdiği yazıyı okuduktan sonra artık İstanbul'da kalmanın bir hükmünün olmadığını anlamıştı. Bu yüzden geri dönmek için papadan izin istedi. Beklediği izin de çok geçmeden geldi.[110] O, İstanbul'dan ayrılmadan önce son kez padişahla görüşmek istemişti. Ancak Mabeyn[111] tarafından saraya gayriresmî bir surette gelmesinin uygun olacağı belirtildi. Kısa zaman sonra Franki, Padişah Abdülaziz ile görüştü. Padişah, görüşmeden sonra Sadaret'e bir yazı gönderdi. Yazıda Katolik Ermeni meselesinde Franki ile müzakerelere girişmenin devletin kaide ve usullerine uygun olmayacağının uygun bir dille söylenmesi istenmekteydi. Ayrıca yabancı elçiliklere de Franki'nin gönderildiğini belirten yazıların gönderilmesi isteniyordu. Padişahın isteği doğrultusunda elçiliklere belirtilen yazı gönderildi. Bir müddet sonra da Londra, Berlin, Petersburg hükûmetlerinden bu kararı destekleyen yazılar geldi.[112]

Franki'nin İstanbul'daki uzun soluklu serüvenine bakıldığında çok yoğun bir sürecin yaşandığı görülür. O, hükûmete Reversurus'u düzeltilmiş şekliyle kabul ettirmeye çalışırken muhaliflerin şikâyetlerinin hiçbir sebebe dayanmadığını dile getirmişti. Onların kilise kanunlarına aykırı davrandığı için Katoliklikten çıktığını belirtmiş ve yanlış fikirlerinden vazgeçerlerse tekrar onları Katolikliğe dâhil edebileceğini söylemişti. Ancak muhalifler, onun fikirleri-

---

109 BOA, Y. EE., 91/9.

110 BOA, İ. HR., 334/21476.

111 Padişahla hükûmet arasında irtibat sağlayan dairenin adıdır.

112 BOA, HR. TO., 88/49.

nin Reversurus'ta ortaya konulan maddelerin hafifletilmiş bir şekli olduğunu düşündüklerinden Franki'ye iltifat göstermediler.[113]

Franki'nin hükûmetle yapmış olduğu görüşmeler, İstanbul'daki basında da geniş yer tutmuş ve karşı cepheler oluşmuştu. Gazetelerin kullandığı argümanlara bakıldığında her iki tarafın da kendi tezlerini Tanzimat ve Islahat fermanlarının hükümleriyle kuvvetlendirdiği görülmekteydi. Bir taraf, Tanzimat'ın verdiği haklar vasıtasıyla kilise mallarını papanın himayesi altına almaya çalışırken diğer taraf, kiliselerinin kendi cemaatlerinin malı olduğunu ve Osmanlı'nın himayesi altında korunduğunu söylüyordu.[114]

1. Beyaz Diplomasi: Franki'yle Sultan Abdülaziz'in Karşılıklı Hediyeleşmeleri

Tüm uzlaşmazlıklara rağmen Franki'nin İstanbul'da insani açıdan güzel bir süreç geçirdiği söylenebilir. O, İstanbul'a gelişinden beri Osmanlı Devleti tarafından birçok iltifatlara mazhar olmuştu. Şehre gelişinden iki hafta gibi kısa bir süre sonra padişahla görüşmüş, daha sonra da sadrazam tarafından kendisine Bebek'te ziyafet verilmişti. Bu ziyafette vükelalar ve elçiler de hazır bulunmuştu.[115]

Franki, İstanbul'dan ayrılışında padişaha hediyeler takdim etti. Buna karşılık Sultan Abdülaziz tarafından da kendisine hediyeler verildi. Bu hediyeler arasında Uşak imalatı büyük bir kaliçe ile sırma kumaştan bir salon takımı papaya gönderilmek üzere Franki'ye verildi. Franki'nin kendisine de üzeri padişahın tuğrası ile süslenmiş yüz bin kuruş değerinde bir hediye verildi. Onun yanındaki iki memura da yirmi beş bin kuruş değerinde birer süslü kutu verildi.[116]

Franki, iki grup arasındaki tartışmalarla ilgilenmenin yanında İstanbul'da bulunduğu müddet boyunca ve Roma'ya döndükten

---

[113] BOA, HR. TO., 455/4.

[114] Taksim Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet, nr. 140, s. 17-22.

[115] *Ceride-i Havadis*, 6 Safer 1288/26 Nisan 1871.

[116] BOA, İ. HR., 334/21476; *Ceride-i Havadis*, 13 Recep 1289/20 Haziran 1872.

sonra Hasunistlerin birçok dinî ihtiyaçları ile ilgilendi. Örneğin onun iltiması ile İstanbul'daki dört papaza piskoposluk rütbesi ve çeşitli kişilere de Papalığa ait nişanlar verilmişti.[117]

Franki, Katolik Ermenilerin problemlerini çözmeye çalıştığı sırada papanın bir başka sorunla daha başı dertteydi. Bu sorun, İtalya'nın Papalık hükûmetine uyguladığı cebri politikalardı ve bu politikalar Vatikan'ı çok zor bir duruma sokmuştu. Sorunun büyüklüğü, Sultan Abdülaziz tarafından papaya gönderilen hediye ile daha da iyi anlaşıldı. Hediye, Osmanlı'nın İtalya elçisi Fotiyadis Bey tarafından verilecekti. Ancak Fotiyadis Bey, Vatikan Sarayı'na girip bu hediyeyi vermek istediyse de buna nail olamadı. Çünkü papa, İtalya'nın işgali nedeniyle bu devletin nezdine gönderilen elçiyi kabul edemeyeceğini söyledi. Fotiyadis Bey'den sonra bu defa halefi Serkis Efendi hediyeyi takdim etmek istedi. Ancak o da amacına ulaşamadı. Bunun üzerine Serkis Efendi, malum engelden dolayı hediyeyi takdim edemediğini belirterek teslimat için İstanbul'dan özel bir memurun gönderilmesini istedi. Vatikan'daki bu diplomatik kaos, İstanbul'daki basın tarafından da yakından izlenmekte ve olay kritize edilmekteydi. Örneğin *Courrier d'Orient* gazetesi Vatikan'ın hediye krizindeki tavrını eleştirdi ve Franki'nin İstanbul'da padişaha hediyeyi hangi sıfatla verdiğini sorguladı.[118]

V. Avrupa Ülkelerinden Tecrit Edilen Papalık

Osmanlı elçisinin sunduğu hediyenin takdimiyle daha da iyi anlaşılan Papalık ve Avrupa'daki Katolik devletleri arasındaki kriz, gün geçtikçe büyümekteydi. Papa da Avrupa devletlerinin Vatikan'a karşı uyguladığı baskıcı tutumlara yaptığı konuşmalarda sık sık yer veriyor ve onları eleştiriyordu. Yine Vatikan'daki kardinaller meclisinde yaptığı bir konuşmasında şu eleştirileri getirdi:

---

[117] *Ceride-i Havadis*, 5 Zilhicce 1288/14 Şubat1872.

[118] *Ceride-i Havadis*, 22 Şevval 1289/23 Aralık 1872.

"Katolik kilisesi şu anda zulüm altındadır. Bu zulmün amacı Katolik mezhebini mahvetmektir. Bunu delillerle göstermek isteriz: 'İtalya'nın, Katolik ruhban taifesine zorla askerlik yaptırmak, mukaddes mezhep memurluğundan men etmek ve kiliselerin emlakına ağır vergiler koymak gibi tedbirlere başvurduğunu hatırlayınız. Ancak İtalya'nın Katolik kilisesinin emlakını zabtetmek için yayınlamış olduğu kanunları yok hükmünde saydığımızı sizlere haber veririm. Kilisemizin hukuku aleyhinde İtalya Devleti tarafından yapılan kötü muamele, Almanya tarafından da vahşi bir şekilde yapılmıştır. Şöyle ki, Almanya'da hile ve desiselerle değil açıktan açığa mezhebimizin imhasına kalkışıldı. Çünkü birtakım cahil kişiler, Katolik mezhebinin mensubu olmadıkları ve Katolik mezhebinin ne olduğunu bilmedikleri hâlde Katolik mezhebinin dinî akaidlerine dair tarif getirmekte ve buna da hakları olduğunu söylemektedirler. Bu kişiler yalnız bunlarla yetinmeyip birtakım iftiralar da atmaktadırlar.

Almanya'nın vükelası yakinen bilmelidir ki memleketlerinde oturan Katolikler diğer tebaalardan daha ziyade hukuklarını bilirler. Onlar, Hazreti İsa'nın 'Kaysere bağlı olan şey kaysere ve Allah'a bağlı olan şey Allah'a aittir' sözüne bağlı olarak hareket eden adamlardır.

Almanya'nın mezhebimiz aleyhinde yaptıklarına İsviçre'nin bazı yerlerinde de dem vuruluyor. Bunu ispat için meydana gelen bazı vukuatı zikretmek yeterlidir. İspanya ile Papalık arasında yapılmış olan kilise anlaşması gereğince ruhban grubunun tahsisatına bağlı olan haklar bu devlet tarafından ihlal edilmektedir. İspanya ayrıca bunun için bir nizamname yapmıştır ki bu nizamnameyi sizin şahitliğinizde protesto ederim."[119]

Papa, Katolik kilisesinin Avrupa'da gördüğü zulmü yukarıdaki şekilde vurguladıktan sonra İstanbul'daki *Katolik Ermenilerden* de bahsetti. Papaya göre İstanbul'daki Katolikler, Katolik kilise kurallarını ihlal etmekte ve hâlen pişman olduklarını belirtmemekteydiler. Papa, Roma kilisesinin muhtelif yerlerde bulunan piskoposların ve onların ruhani idareleri altında olan Katoliklerin kendi

---

119 *Ceride-i Havadis*, 7 Zilkade 1289/7 Ocak 1873.

mezheplerinin hukukunu korumada kararlı olduklarını söyledi. Papa, bununla yetinmeyerek bir adım daha attı ve Katolik mezhebi aleyhinde davrananlara karşı tek vücut hâlinde kıyam etmelerini kardinallare teklif etti. Papa, bu kıyamı fiiliyata dönüştürmek için öncelik olarak on bir piskopos seçti. Bunlardan altısı İtalya'ya, üçü İspanya'ya, ikisi de başka memleketlere gönderildi. Daha sonra papa, kardinalleri nezdine kabul ederek yılbaşı tebrik merasimi yaptırdı.[120]

Ceride-i Havadis gazetesi, kardinaller meclisi toplantısındaki papanın yukarıdaki sözlerini eleştirdi. Gazeteye göre olayların bu noktaya gelmesinin esas sebebi papanın kendisiydi. Papalık, Napolyon zamanında elde etmiş olduğu nüfuzunu bütün Avrupa devletlerine yaymak istemiş, hatta daha ileri giderek yanılmazlık iddiasında bulunmuştu. Bundan dolayı da Papalığa karşı yapılan bu tepkiler normal karşılanmalıydı.[121]

VI. Lidersiz Bir Tebaanın Osmanlı'ya Sıkıntısı

Hasun'un Reversurus'tan geri adım atmaması üzerine papa muhalifleri, millî işlerini artık patrikliğin idaresi altında görmüyorlardı. Çünkü onların evlilik, veraset, nüfus tezkiresi, ölüm ve defin gibi birçok işleri meydana geldiğinden çeşitli sıkıntılar yaşamaktaydılar. Bu sebeple de ayrı bir cismani patrik atanması hususunda arzuhâller takdim ettiler. Ancak Babıâli, ruhani bir patrik varken cismani patrik sıfatıyla başka birisinin atanmasının çeşitli sorunları beraberinde getirebileceğinden isteklere temkinli yaklaştı ve hemen olumlu bir cevap vermedi. Katolik milletinin mektep, hastane ve millî emlak gibi kurumlara verilen yardım paralarının idaresi için iki grubun ileri gelenlerinden meydana gelen bir meclise izin verilebileceği belirtildi. Ruhani patriğin işi de sadece mezhep işlerine münhasır kalacaktı. Daha sonra cemaatin ileri gelenlerinin isimlerini içeren defter Sadaret'e takdim edildi. İsmi geçen azaların

---

120 *Ceride-i Havadis*, 7 Zilkade 1289.

121 *Ceride-i Havadis*, 7 Zilkade 1289.

padişah tarafından onaylanması ile Eylül 1870'te meclis teşekkül etmişti.[122] Meclis şu kişilerden meydana geliyordu:

Başkan: Aleksiyan Diran Bey,

Üyeler: Göçezade Agop, Çamiç Ohannes, Doktor Davut Agop, Bedan Bey, Tokatlıyan Ohannes, Aznavur Serovpe, Şûra-yı Devlet[123] azasından Mihran Düz Bey, Sakız Ohannes, Portukal Mihael, Güreğ Ohannes, Endezyan Ohannes, Hurdacıyan ve Ohannes.[124]

A. Başa Dönüş: Katoliklerin İkiyi Ayrılması İsteniyor

Katoliklerin sorunlarının çözülmesi için oluşturulan geçici meclis de gelişen süreçte muhaliflerin sıkıntılarını çözemedi. Çünkü mecliste konuşulan konular ve tartışmalar hep aynı noktada düğümleniyordu. O da Katolik Ermenilerin hukuklarıyla beraber devlete olan bağlılıklarının da muhafaza edilmesiydi. Muhalifler, devlet tarafından oluşturulan meclisin kuruluşundan Hasun'un Dersaadet'e dönüşüne kadar geçen sürede gelişen olayları tekrar müzakere ettiler. Hasun Efendi'nin görevi kabul edilebilir olmadığından yeni bir katogikos seçiminin gerekli olduğu kararına varıldı.[125] Bundan dolayı Hasun'un patriklikten azledilmesi ve kendilerine ayrı bir patrik atanması için Babıâli'ye yine arzuhâller vermeye başladılar. Ancak hükûmet, Papalık makamının da aynı istekte bulunmasına rağmen iki ayrı patrik fikrine sıcak bakmıyordu. Bu arada Hasun ve Papalık makamı hâlâ Reversurus fikrinden geri adım atmadığından ve karşı tarafın şikâyetleri de iyice arttığından Hasun'a verilen berat geri alındı. Hasun taraftarları, muhalif gruba ve devlete haber vermeksizin yeni bir patrik seçmeye teşebbüs ettiler. Ancak hükûmet, seçim izninin bütün cemaate verilmiş bir hak olduğunu belirterek yaptıkları bu hareketi onaylamadı. Bunun

---

122 BOA, İ. HR., 239/14173.

123 Şûra-yı Devlet, Tanzimat Dönemi'nde tüzükleri, yasaları hazırlayan ve idari yargı görevi gören danışma kuruluna verilen addır. Bir bakıma bugünkü danıştayın temelini oluşturmuştur. Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 147.

124 Çark, *a.g.e.*, s. 67; Ayrıca bk. BOA, İ. HR., 239/14173.

125 *Basiret*, 12 Cemaziyelahir 1287/8 Eylül 1870.

üzerine Papalık, Hasunistler için ayrı bir cismani reis seçimine izin verilmesini istedi. Ancak hükûmet, ayrı bir cismani reis fikrine de sıcak bakmadı.[126]

1. Gemiyle Gövde Gösterisi ve Yeni İstekler

Muhalif Katolik Ermeniler reissiz kaldıklarına dair hükûmete gönderdikleri arzuhallere olumlu bir cevap alamadıklarından sabırları taşmaya başlamıştı. Ayrıca Hasun'un Roma'ya gideceği ve patriklikten istifa edeceği duyumları onların heyecanlarını arttırmaktaydı. Hasun Roma'ya giderse çok kolay bir şekilde kendilerine bir patrik seçebileceklerdi. Bu yüzden ellerini çabuk tutmalıydılar. Ancak onların heyecanları hükûmet tarafına yansımamakta ve hükûmet, olaylara hâlâ temkinli yaklaşmaktaydı.[127] Muhalifler ise bu tavır karşısında işi öyle bir noktaya getirdiler ki âdeta İstanbul'u bir miting ve gövde gösterisi alanı hâline getirdiler. Hatta bu amaçla üç özel vapur kiralayarak sadrazamın Bebek'teki yalısına gittiler ve kalabalık gruplar halinde isteklerini dile getirdiler.[128]

Muhalifler, sadrazamın yalısına gitmekle birlikte Babıâli'nin kapısını aşındırmaya da devam ettiler. Onlar, Hariciye Nazırı Server Paşa'ya takdim ettikleri arzuhâllerinde içerisinde bulundukları atmosferi şu şekilde tasvir ederek artık devletin kendilerini anlamasını istediler:

"Bütün cemaatimizi perişan eden mesele bunca vakitten beri güzel bir neticeye varmadığından cemaatin içine düştüğü durum tahammül edilemeyecek dereceye ulaşmıştır. Bu nedenle bazı sualler sorulmaya yeltenilmiştir:

I. *Reversurus diye isimlendirilen nizamname devletçe kabul edilmiş midir? Yoksa edilmemiş midir?*

II. *Hasun Efendi'nin devlet nezdindeki patriklik memuriyeti uygun mudur? Eğer patrikse cemaatin iki tarafına tebliğ edilme-*

---

126 BOA, HR. TO., 119/30.

127 *Ceride-i Havadis*, 4 Şevval 1288/17 Aralık 1871.

128 *Basiret*, 3 Recep 1287/29 Eylül 1870.

mesinin, değilse yerine diğerinin milletçe seçilememesinin sebebi nedir?

III. *Devlet nezdinde Katolik Ermeni milleti diğerleri gibi ayrı bir cemaat hükmünde midir? İmziyazları var mıdır? Varsa bu imtiyazlar neden ibarettir? Başka bir cemaat ise bunun reisi yahut patriği kimdir?*

IV. *Patriğin seçim ve atanma şekli kime aittir? Millete ve devlete mi? Yoksa ecnebilere ya da Roma'ya mı?*

V. *Müslümanlar şeyhülislamsız, başka milletler de patriksiz idare edilemediği hâlde aciz cemaatimizin bu kadar vakitten beri patriksiz kalması mümkün ve reva mıdır?*

VI. *Ortada olan bu kadar perişanlığın ve sefaletin ve bu yüzden her tarafta meydana gelen uygunsuzlukların mesuliyeti had ve hesaba gelmez zararın tazminatı ve cemaatin hukuk ve vakıf mallarının muhafazası kime aittir?*

VII. *Tebaa arasında meydana gelen bu gibi tartışmaların düzeltilmesi ve görülmesi devlete mi yoksa ecnebilerin kararlarına mı bağlıdır?*

VIII. *Roma'nın Katolik Ermeni cemaatine müdahalesi devletçe doğrudan veya dolaylı olarak tanınmış mıdır? Tanınmış ise hangi tarihte ve kimlerin rızasıyla tanınmıştır? Tanınmamış ise ikide bir ortaya çıkan sorunlar ne sebebe dayanmaktadır?*

XIX. *Ermeni Katolik cemaati başlangıçtaki teşekkülünde kimlerin söz ve kararları üzerine tanınmıştır? Kendisinin mi yoksa diğerlerinin karar ve şehadetiyle mi tanınmıştır?*

X. *Devlet tarafından dünya önünde ilan edilen padişahın hatt-ı hümayûnunun yüce hükümleri ne kadar uygulanmaktadır?*

XI. *Aciz cemaatimiz kaç devlet tebaası nazarıyla bakılacaktır? Osmanlı Devleti'nden başka birkaç hami, sahip ve hakimi mi vardır?*

XII. *Aforoz diye adlandırılan tabirlerin resmî muamelelerde bir hükmü var mıdır? Bu aforoz hangi makamdan ortaya çıkmıştır ki hatt-ı hümayûnların hükmünü feshedecek derecede buna*

ehemmiyet veriliyor? Milletçe tasdik edilmiş patriklik tarafından meydana gelmiş ise bu yolda hiçbir patriğimiz yoktur. Hasun Efendi'nin patrikliği hakkında ortaya atılan iddianın esası zaten bundan ibarettir. Eğer Latin piskoposu Monsenyör Poleyim veya diğer ecnebiler tarafından vuku bulmuşsa bunlar tanınmamış oldukları hâlde ortaya koydukları muamelelerin cemaatimizce hükmü olabilir mi?

XIII. *Bu bilinen meselede cemaatimiz haklı mıdır? Yoksa haksız mıdır? Haklı ise niçin hak ve hukuku korumak için gereken yapılmayıp bunca vakitten beri bugün yarın denilmekte ve her tarafta kendi kiliselerinde ayinlerini yerine getirememektedir? Fukara güruhu ve bîçareler hanelerinden ve ruhban zümresi vakıflardan mahrum olarak cemaatin vakıf malları telef olmaktadır. Cenazeler bile bu yüzden ortalıkta sürünmektedir. Eğer haksız iseler niçin haksızlığı resmen ilan edilip kesin cevap verilmiyor?*

XIV. *Tüm bu yapılanlar padişahimizin yüce rızasına ve adaletine uygun düşer mi? Acaba bunca perişanlık ve mağduriyetimizin sebebi sadakat göstererek ecnebilerin müdahalesini kabul etmediğimizden mi kaynaklanıyor?"*[129]

Muhalifler, arzuhâllerinde kinayeli olarak devletin üzerine düşeni yapmasını ve ecnebilere karşı (bir anlamda da Hasun'a karşı) yaptıkları mücadelede kendilerini desteklemesini istemekteydiler. Hatta arzuhâllerinin sonuç kısmında ikide bir arzuhâl vermekten bıktıklarını ancak bugüne kadar bir cevap alamadıklarını belirtmekteydiler.[130]

Hükûmet, sorunun daha fazla devam edemeyeceğini anladığından Katolik milletinin ileri gelenleri, Babıâli'deki Beylikçi Dairesine[131] çağrıldı. Eski usule göre bir seçim yapıp sonucu hükûmete

---

129 Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 12-13.

130 Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 14.

131 Beylikçi Dairesi, Osmanlı Devleti'nin yazışmalarında büyük rol oynayan bir birimdir. Bu daire, divanda müzakere edilmiş olan evrakı gereken yere gönderir ve divan sicillerini tutardı. Aynı zamanda ferman ve beratlar da bu kalemde yazılır-

bildirmeleri hususunda kendilerine kesin emir verildi. Seçim sonucunda tüm cemaatin kalbinin ferahlatılması ve aradaki ihtilafların giderilmesi gerektiği de ayrıca vurgulandı.[132]

B. Galatasaray Lisesi'ndeki Seçim

Osmanlı hükûmeti, yeni patrik seçiminin tüm Katoliklerin katılımı ile yapılması gerektiğini vurguladığı hâlde Hasunistler buna kulak asmadılar. Belirlenen seçim tarihinden birkaç gün önce Galata'daki kilisede toplanarak kendi aralarında seçim yaptılar ve Bursa Piskoposu Tilikyan'ı patrik olarak seçtiler. Daha sonra seçimin sonucunu Babıâli'ye ilettiler. Ancak Babıâli, seçimin belirlenen tarihte ve tüm Katolik Ermenilerin katılımıyla olması gerektiğini vurguladı ve Hasunistlerin yaptığı patrik seçimini uygun görmedi.[133]

Bu olaylar karşısında Osmanlı hükûmeti sağlıklı bir patrik seçiminin gerçekleşmesi için bir dizi tedbir aldı. Öncelikle bütün Katoliklerin haberi olması için İstanbul'un birçok bölgesinde ilanlar yapıldı. Tarafsız bir mekân olması için seçimin Mekteb-i Sultani'de (Galatasaray Lisesi) yapılması ve gözlemci olarak Divan Beylikçisinin orada hazır bulunması istendi.[134] Seçime katılabilmek için yirmi yaşını tamamlamış olmak, Katolik Ermeni cemaatinden olup İstanbul'da ikamet etmek gibi şartlar da konuldu. Bu şartları taşıyan kişilerin listesi daha önceden yapıldığından liste, Galatasaray Lisesi'nin bir duvarına asıldı.[135]

---

dı. Gerek yabancı devletlere, gerekse gayrimüslimlere ait meselelerin hukukî cepheleri de bu kalemde incelenir ve her türlü anlaşmalar, kanun, nizamnâme ve talimatnâmeler burada saklanırdı. Bunun için muktezâ kayıtları, yani Divan'dan çıkacak bir kararın devlet kanunlarına ve anlaşmalara göre nasıl olması gerektiğini belirten kayıtlar da burada tutulurdu. bk. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, s. 6.

132 BOA, Y. EE., 35/110; İ. DH., 651/45287, 3. varak; Ayrıca bk. *Ceride-i Havadis*, 7 Rebiülevvel 1289/15 Mayıs 1872.

133 *Levant Herald*, May 20, 1872/20 Mayıs 1872.

134 *Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, C XIV, s. 21; BOA, HR. SYS., 1765/33, 7. varak.

135 *Ceride-i Havadis*, 13 Rebiülevvel 1289/21 Mayıs 1872.

Tüm bu hazırlıklardan sonra Katolik Ermeniler seçim günü büyük bir heyecanla Galatasaray Lisesi'ne gittiler. Seçime geçileceği sırada *Mecmua-i Havadis* gazetesinin editörü Vartan Paşa,[136] *şizmatik* (sapkın) olan Ermenilerin sivil bir patrik seçmeye haklarının olmadığına dair bir konuşma yaptı. Onun konuşması salonda birçok kişinin tepkisine neden oldu ve büyük tartışmalara sebebiyet verdi.[137]

Sükûnet sağlandıktan sonra sadrazamın emri tekrar okunarak seçime geçildi. Herkes kendine uygun gördüğü kişinin ismini mektebin girişindeki mühürlü kâğıda yazıp kutuya attı. Oy verme işlemi bittiğinde Divan Beylikçisinin nezareti altında oylar sayıldı. 1196 oydan 1193'ünü[138] Diyarbakır Serpiskoposu Küpeliyan Ohanis kazandı. Diğer üç oy da Tokat Serpiskoposu İgnadiyos Efendi, Antonyan Tarikati Reisi ve Antakya Serpiskoposu Kazanciyan ve Anberyuvan isimli piskoposa verildi. Cemaatin ileri gelenleri seçim sonucunu Babıâli'ye arz ederek Küpeliyan için beratın verilmesi istirham ettiler.[139]

---

136 Vartan Paşa (1816-1879): İlköğrenimini Kumkapı'daki Bezciyan Mektebi'nde tamamlamıştır. Daha sonra Viyana'da Mıkhitarist okulunda yüksek öğrenimini tamamlamış olan Vartan Paşa, 1837'de Saray Tersanesine tercüman olarak girmiştir. 1860'da siyasi faaliyetlere başlayarak Türkçe alfabeyle ve Ermenice dilinde çıkarılan Mecmua-i Havadis (1855-1872) adlı gazeteyi çıkarmıştır. Manzume-i Efkâr ve Tercüman-ı Efkâr gazetelerinin de başyazarlığını yapmıştır. bk. Çark, *a.g.e.*, s. 120. Vartan Paşa'nın Katolik Ermeni cemaatine büyük hizmetleri olmuştur. 1 Nisan 1846'da yapılmış olan Hamazkayin (Milli Cemiyet)'in kurucu azaları arasında yer almıştır. 1851 yılında ise Katolik Ermeni Patrikhanesinin yönetim kurulu üyesi olmuştur. bk. Kevork Pamukciyan, "Vartan Paşa", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C VII, s. 370. Vartan Paşa entelektüel ve siyasi faaliyetlerinin yanında Katolik cemaati arasındaki tartışmalarda da ön saflarda yer almış olan kişilerden biridir. bk. BOA., İ. DH., 651/45287; 785/63775-04; HR. SYS., 2821/55; İ. HR., 239/14173. Katolik Ermenilerin kendi aralarındaki tartışmalarında Hasun tarafını (Propaganda) tuttuğu için Vartan Paşa'nın gazetesi de kapatılmıştır. bk. Çark, *a.g.e.*, s. 169.

137 *Levant Herald*, May 20, 1872/20 Mayıs 1872.

138 *Levant Herald* gazetesinin 20 Mayıs 1872 tarihli nüshasında Küpeliyan'ın 1200'ün üzerinde oy aldığı bildirilmektedir. Ancak Küpeliyan tarafının seçim sonucunu resmî rakamlara bildirdiği sayıda ise 1193 kişi Küpeliyan'a oy vermiştir. bk. *Levant Herald*, May 20, 1872.

139 BOA, İ. DH., 651/45287, 3. varak.

Dördüncü Bölüm

Papa Taraftarlarının İstanbul'daki Patrikhane Yönetiminden Uzaklaştırılması ve Sonuçları

I. Katoliklerin Manen İkiye Bölünmeleri

Osmanlı hükûmeti geçmiş yıllarda Katolik milletinin seçiminde gereken önlemleri almadığından ve seçim işini tamamen patrikliğin himayesine bıraktığından sorunlar bir türlü halledilememişti. Çünkü Katolik Ermeniler, diğer Hristiyan gruplarından farklı bir işleyiş tarzına sahiptiler. Devletin atamasının yanında seçimden sonra papanın da Roma'da patriği takdis etmesi söz konusuydu. Ancak papa, ruhani olarak sınırlı olan vazifesini çoğu kez sivil işlerle karıştırıyordu. Bu da bitmez tükenmez cemaat içi tartışmaları alevlendiriyor, dolayısıyla da Osmanlı Devleti'nin hukuk ve asayişini tehdit ediyordu. İşte devlet, bu tür sorunları bir daha yaşamak istemediğinden yeni patriğin seçiminden önce patrik adayından bir senet almak istedi. Küpeliyan da patrik olmadan kısa zaman önce Babıâli'ye bir senet verdi ve şu taahhütlerde bulundu: Padişah tarafından patrikliği tasdik edilirse devletin menfaatine, hukukuna ve Ermeni cemaatinin daha önceden elde etmiş olduğu mezhepsel ve millî imtiyazlara aykırı hiçbir harekette bulunmayacaktır. Osmanlı Devleti'nin idaresine tecavüz eden ve imtiyazlara aykırı olan Reversurus belgesini kesinlikle tanımayacaktır. Cemaatçe usulüne

göre düzenlenip Babıâli'den tasdik edilecek kanunların hükümlerine tamamıyla tâbi olacaktır. Zikredilen taahhütlerden birisinde herhangi bir kusuru meydana geldiğinde fiili olarak patriklikten istifa etmiş sayılacaktır.[1]

Küpeliyan, seçimden kısa süre sonra Mabeyn-i Hümayûn'a çağrıldı ve Sultan Abdülaziz tarafından kendisine patriklik beratı verildi. Beratın içeriğinde Küpeliyan'ın verdiği taahhütlere karşılık kendisinin 25 Mayıs 1872 tarihinde *İstanbul, Anadolu, Rumeli ve tevabii Ermeni Katolik Patrikliği ve Kilikya Katogikosluğu*na atandığı zikredildi.[2]

Yeni seçilen patrik artık muhalif gruptandı. Seçim çağrısı tüm Katolik cemaatine yapıldığı hâlde Hasun grubundan sadece üç kişi (Ohanis, Vartan, Bogos Mısırlı) seçime katılmış ancak oy verme işleminde bulunmamışlardı. Daha sonra bu kişiler hükûmete verdikleri dilekçelerinde emr-i âliye bağlı olarak Mekteb-i Sultani'ye geldiklerini ancak Katolik ismi taşımasına rağmen aforoz edilmiş grupla seçime dâhil olmalarının mezhep açısından mümkün olmadığını dile getirerek üzüntülerini belirttiler.[3]

Hasunistlerin seçime katılmamasındaki en büyük etken, şüphesiz Hasun'un azledilmiş olmasına rağmen İstanbul'daki cemaat üzerinde olan etkisiydi. Bundan dolayı kendilerine ayrı bir patrik seçimine hükûmet tarafından izin verilmediğinden tepki olarak seçime de katılmamışlardı.[4]

A. Sirkeci İskelesi'ndeki Gösteri ve Dinî Polemikler

Papa taraftarları artık tamamen patriklik dışında kaldıklarından şikâyetlerini daha da arttırmaya başladılar. Şikâyetlerinin en başta geleni dinî ve dünyevi işlerini patriğin himayesi altında gör-

---

1 BOA, Gayrimüslim Cemaat Defteri, nr. 13, s. 3; İ. DH., 651/45287, 3. varak.

2 BOA, Gayrimüslim Cemaat Defteri, nr. 13, s. 54-55; Ayrıca bk. İ. HR., 255/15195; Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 14.

3 BOA, İ. DH., 651/45287, 4. varak.

4 BOA, İ. DH., 651/45287, 7. varak.

mek istememeleriydi. Çünkü Osmanlı Devleti muhatap olarak patrikleri tanıdığından cemaatler de patriğin idaresi altında işlerini yürütürlerdi. Ancak Hasun taraftarları işlerini halletmek için Küpeliyan'a müracaat etmek istemediklerini belirttiler. Bunun üzerine hükûmet bir ara formül geliştirdi ve Hasunistlerin ileri gelenleri Divan-ı Hümayûn Beylikçi Dairesi'ne çağrıldı. Aralarındaki düşmanlık giderilinceye kadar vaftiz, nikâh ve cenaze gibi hususlarda patrikhaneden almaları gereken ilmuhaberlerin aidatlarının önceden olduğu gibi patrikhaneye ait olmasına karar verildi. Ancak Küpeliyan'ın mührüyle mühürlenmiş olan bu ilmuhaberler patrikhaneden değil, Beylikçi Dairesi'nden alınacaktı.[5]

Hasunistlerin dinî ve dünyevi açıdan karşılaştıkları zorluklar ara bir formülle aşılmış olmasına rağmen şikâyetleri yine bitmedi. Hatta iş öyle bir hâle vardı ki kimi zaman sorunlarını resmî makamların dışında da dile getirmeye başladılar. Bu türden şikâyetlerden birinde yaklaşık beş yüz Hasunist, Sirkeci İskelesi'nde toplanarak sadrazama arzuhâllerini ifade eden belge verdiler.[6]

Küpeliyan, patrik olduktan kısa bir süre sonra Katolik Ermeni cemaatinin tümüne tavsiye içerikli bir mektup yazdı. Mektubunu İstanbul'da ve taşrada bulunan karşı grubun bütün sivil ve ruhani yetkililerine gönderdi. Ancak birçok kesim onun patrikliğini tanımayacağını belirtti. Hatta kimi yerlerde olaylar şiddete dönüştü. Bu olaylardan biri de Kudüs'te meydana gelmişti. Patrikliğinin tanınması amacıyla Küpeliyan, patrikliğin özel memurlarını Kudüs'e göndermişti. Hatta bunun için büyük maddi yardım da yapılacağı söylenmişti. Ancak Kudüs'teki papa yanlısı Katolikler buna büyük tepki göstererek üç hafta kiliselerini kapattılar. Ahali de yeni patriği tanımamak için bu süre zarfında kiliseye gitmek istemedi. Kudüs'te yayın yapan bir gazete bu duruma işaret ederek şu eleştirilerde bulundu: *"Bulunduğumuz mevki mukaddes bir yer olup burada kan dökülmemesi ve asayişin ihlal edilmemesi hakkında Hazreti İsa aleyhisselamın yaptığı etkileyici nasihatler ve vaktiyle irat etmiş olduğu buy-*

---

[5] *Ceride-i Havadis*, 1 Cemaziyelevvel 1289/7 Temmuz 1872.

[6] *Basiret*, 5 Cemaziyelahir 1289/10 Ağustos 1872.

ruklar yine ne gariptir ki Hristiyan milleti tarafından tam tersine yerine getirilmektedir."[7]

Katolik cemaatinin bir kesimi Küpeliyan'a şiddetli mukavemet gösterirken bir kesimi de resmî kanallarla çözüm aramaktaydı. Hatta ruhban grubunun ileri gelenlerinden bir grup, Sadaret'e çıkarak Küpeliyan'ın isteklerini kabul etmeyeceklerine dair bir yazı takdim ettiler ve şu hususların altını çizdiler.[8]

I. Küpeliyan'a Katolik zannedilerek patrik unvanıyla bir berat-ı âli verilmiştir. Ancak o, bundan bir buçuk sene önce papa tarafından sapkın (mutezile) ilan edilmiştir. Bundan dolayı o Katolik değildir.

II. Küpeliyan, Katolik milletinin yalnız yüzde bir kısmı tarafından seçildiği hâlde patriklik beratı kendisine milletin çoğu tarafından seçilmiş gibi verilmiştir.

III. Küpeliyan, patrikliği hile yolu ile elde etmiştir. Dolayısıyla ona verilen beratın bir hükmü yoktur. Katolik patrikliği unvanı da yok hükmündedir. Ona beratın verilmesi ayrıca Katolik milletinin hukukuna bir tecavüzdür.

IV. Eğer Osmanlı Devleti yeni bir Katolik cemaati olduğunu iddia eden bu heyeti tanımak istiyorsa Âlî Paşa zamanında Babıâli tarafından tasdik edilmiş olan *Şark Ermeni Katoliği* unvanıyla bir berat vermesi gereklidir.

V. Birkaç yıl önce bakanlar arasında meydana gelen bazı rekabete alet olan bu meselede muhalif fırkanın ortaya koyduğu iftiralarla yüz bin nüfusu aşkın Katolik Ermeni cemaati göz ardı edilmiştir. Bundan dolayı mağdur edilmiş olan gerçek Katolikler, adalet gözetilmesini ve tekrar eski unvanıyla bir patrik ihsan edilmesini isterler.

---

[7] *Ceride-i Havadis*, 13 Zilkade 1289/13 Ocak 1873. (Gazete yazıyı Kudüs'te yayın yapan bir gazeteden alıntı yaparak vermiştir.)

[8] *Basiret*, 6 Cemaziyelahir 1289/11 Ağustos 1872.

VI. Eğer saltanat-ı seniyye mülki sebeplerden dolayı bu cemaate patrik atanmasını uygun görmezse hiç olmazsa *Katolik kaymakamı* unvanıyla bir kaymakam tayin etmesi gereklidir.

VII. Bunlar gerçekleşirse Katolik Ermeni meselesi esasen adilane bir şekilde çözüme kavuşmuş, hataların önü alınmış, hoş görülmeyen yolsuzlukları tamir edilmiş olur. Böylece her iki tarafın kanun ve mezhebce olan vazifeleri dairesine girmeleri mümkün olmuş olur.[9]

Hasunistlerin şikâyetlerinde de görüldüğü üzere Küpeliyan'ın Katoliklerin tüm gruplarına gönderdiği mektubun bir anlamı yoktu. Çünkü devlet, her ne kadar Küpeliyan'ı resmî patrik olarak kabul etse de papa taraftarları onu hâlâ sapkın olarak görmekteydiler. Ayrıca Katolik ismini kullanmalarından da rahatsızdılar. Bu yüzden onların Katolik isminin dışında farklı bir isimle adlandırılıp kendilerine de bir patrik kaymakamı tayin edilmesini istediler.

Hasunistler, Küpeliyan'ın patrik olmasına itirazlarını dile getirdikten sonra Mahmut Nedim Paşa'nın girişimlerini de ele aldılar. Onlara göre Mahmut Nedim Paşa'nın patrik seçimi için yaptığı davet hangi usul üzerine bina edilmişti? Acaba o, Kilikya katogikosu mu tayin etmek istemişti? Öyle olacak olsa katogikos ancak Lübnan'da toplanan rahipler tarafından seçilebilirdi. Doğal olarak seçim de ruhaniler tarafından gerçekleştirileceğinden devlet bu konuya karışamazdı.

Hasunistlere göre Mahmut Paşa'nın Küpeliyan'ın patrikliğini onaylaması, Hristiyan dininin usul ve kaidelerini yok saymaktı. Çünkü kilise kanununa göre suçlu görülmüş olan bir papaz ne bir kimseyi patriklik makamına seçebilir ne de kendisi o makama seçilebilirdi. Küpeliyan ise sadece ruhani memurluğunu yerine getirmekten yasaklanmış değil, aynı zamanda aforoz da edilmiş bir kişiydi. Bütün Katolik cemaati tarafından onun Katolik olmadığı Babıâli'ye bildirilmişken Mahmut Paşa yine onu patrik olarak atamış-

---

[9] BOA, HR. TO., 512/69, 1. varak.

tı. Atanma beratında Küpeliyan'ın Katolik dinî ayin ve kaidesine muhalif hareketi meydana geldiğinde patriklikten ayrılması hususu zikredilmişti. Ancak onlara göre bu hususların Hristiyanlığın esaslarından olduğunu Mahmut Paşa çok iyi bilirdi.[10]

Hasunistlerin yukarıdaki eleştirilerinde de görüldüğü gibi onlar, tartışmalara yine mezhepsel açıdan bakıp devletin patriği atama yetkisinin olmadığını söylemekte ve bir anlamda papayı hâlâ cemaatin patriği gibi görmekteydiler.

B. Bulgar-Rum Tartışmaları ve Katolikler

Papa taraftarları Küpeliyan'ın patrik olmasının yanlışlığını, Bulgar-Rum tartışmasını örnek vererek delillendirdiler. Bilindiği gibi Bulgarlar 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Fener Rum Patrikhanesi'nden ayrılmak için büyük gayret sarf etmişlerdi. Bunun için Rusya'dan büyük yardım beklemişlerdi. Ancak Rusya yardım etme konusunda kararsızdı. Bir taraftan Rum patrikhanesini küstürmemek isterken diğer taraftan da Bulgarları kaybetmek istemiyordu. Ancak Bulgarların sabrı kalmamıştı. Hatta Rusların kendilerine yardım etmeyeceklerini hissettiklerinde yaklaşık 2000 kişilik bir Bulgar grup, 1860 yılında Katolik mezhebine geçti. Ancak Ortodoks olan Bulgarların çoğu kendi mezheplerinde kaldılar.[11] Onların en büyük idealleri, kendi Ortodoks anlayışlarını koruyarak patrikhaneden ayrı bir yönetim kurmaktı. 1870'li yıllara gelindiğinde bu amaçlarını daha da somut hale getirerek Osmanlı Devleti'nden sürekli isteklerde bulundular. Kimi zaman yabancı devletlerin yardımına başvurmayı da ihmal etmediler. Rusya bunların başında gelmekteydi.[12] Osmanlı, gelişmelerden rahatsızdı. Bundan dolayı devlet, patrikhaneyi küstürmek istememesine rağmen Bulgarların isteklerine daha sıcak yaklaşmaya başladı.[13] Çünkü onların istekle-

---

[10] BOA, HR. TO., 457/44, 2.varak.

[11] BOA., A. MKT. NZD., 351/50.

[12] Cesarius Tondini, *The Pope of Rome and The Popes of The Oriental Orthodox Church*, s. 12; *Basiret*, 21 Recep 1289/24 Eylül 1872

[13] *Basiret*, 4 Muharrem 1287/6 Nisan 1870.

rine kulak tıkamak, başka devletleri işin içine çekebilirdi. Bu da Osmanlı için büyük bir sıkıntı demekti. Bu amaçla, Patrikhanenin himayesinden ayrı Bulgar eksarhlığı adı altında bir idare, Padişah Abdülaziz'in onayıyla 1870 yılında kurulmuş oldu. Sultan Abdülaziz'in yayınladığı fermanda Bulgar eksarhlığının kurumsal yapısının işleyişinin yanında eksarh olacak kişinin nasıl ve hangi şartlarda seçileceğine dair hüküm de konulmuştu. Bunlardan en önemlisi eksarhın Ortodoks olmasının gerekliliğiydi. Bulgarların eksarh seçiminde Hilaryon isimli bir rahibin eksarh olması da söz konusu olduğunda Rum patrikhanesi buna şiddetle karşı çıkmıştı. Çünkü Hilaryon, Bulgar hareketinin en önde gelen din adamlarından olduğundan patrikhane tarafından daha önce aforoz edilmiş ve 1862 yılında Bursa'ya sürgüne gönderilmişti. Bir müddet sonra sürgünden dönmüş olmasına rağmen patrikhanenin ona karşı olan tepkisi devam etti. İşte Rum patrikhanesi, eksarhlık şartları uyarınca daha önce aforoz edilmiş olan Hilaryon isimli din adamının eksarh olarak seçilmesini istemedi. Bu yüzden de Bulgarlara başka bir rahibi seçmeleri hususunda uyarılarda bulundu.[14]

Hasunistlere göre devlet nasıl Rum patrikhanesinin itirazlarını dikkate almış ve Hilaryon'u eksarh olarak atamamışsa, aynı şekilde papanın itirazlarını da dikkate almalıydı. O yüzden de aforoz altında bulunan Küpeliyan'ın patrikliği onaylanmamalıydı. Onlara göre hükûmet işin mezhepsel yanını göz ardı ettiğinden kendilerine haksızlık yapılmaktaydı.[15]

Papa taraftarlarına göre Mahmut Paşa'nın muhalifleri kayırması, Paris Antlaşması'na da aykırıydı.[16] Onların iddialarına göre hükûmet, Paris Antlaşması'nda bütün Hristiyanların haklarını koruyacağına dair söz vermişti ve bu sözünü yerine getirmeliydi. Ne

---

[14] Bulgar hareketi ve eksarhlığın kuruluşunda büyük rol oynayan Rahip Hilaryon'un patrik tarafından aforoz edilmesiyle 1862 yılında Bursa'ya sürgün edilmesinden 1870'li yıllarda eksarhlığa aday gösterilmesi sürecinin ayrıntıları için bk. BOA, A. MKT. UM., 518/72; A. MKT. NZD., 350/98; 351/86; İ. MTZ (04), 3/74; 3/87; *Ceride-i Havadis*, 20 Rebiülevvel 1289/28 Mayıs 1872.

[15] BOA, HR. TO., 457/44, 3.varak.

[16] BOA, HR. TO., 457/44, 4.varak.

var ki hükûmet de papa taraftarlarının tutumlarının Paris Antlaşması'nın hükümlerine aykırı olduğunu belirtiyordu. Şikâyetlerin aynı ancak ortaya konulan delillerin farklı olmasının nedeni olaylara bakış açısının farklı olmasıydı. Osmanlı hükûmeti, Paris Antlaşması gereğince tüm tebaasının hak ve hukukunu koruması gerektiğini belirtirken papa taraftarları ise aynı antlaşmanın ihlali nedeniyle kendi haklarının gasp edildiğini söylüyorlardı.[17]

Papa taraftarlarına göre Mahmut Paşa'nın muhalifleri kayırması aslında Osmanlı Devleti'nin temeline dinamit koymaktı. Yine onlara göre muhalifler, milliyetçi söylemlere sahip olduğundan onların faaliyetleri Osmanlı Devleti'ne zarar verebilirlerdi. Onların bu durumu, Osmanlı'daki ecnebi ve yerli tahrikçilerin işini çok çabuk kolaylaştırabilirdi.[18]

Papa taraftarları yukarıdaki son eleştirilerini farklı beklentilerden dolayı söylemiş olsalar da muhaliflerin Ermeniler arasındaki milliyetçilik olaylarında rol oynadıklarına dair söylemler daha sonra gerçek olacaktı.[19] Bunlardan en önemlisi ise Mihitaristler olup bunlar, Küpeliyan'ı destekleyen muhalif kanadın damarlarından biriydi.[20]

Küpeliyan'ın patrikliğinde dikkati çeken hususlardan biri de kendisinin, patrik olduğu 1872 (h. 1289) yılına ait Osmanlı salnamelerinde zikredilmemiş olmasıydı. Daha önceki yıllarda yayınlanan salnamelerde Katolik Ermenilerle ilgili kısımda patriğin ve ona bağlı olan taşra piskoposlarının isimleri zikredilirken 1289 yılında böyle bir ibare zikredilmemiştir. *Katolik patriği sabık Hasun Efendi'nin serpiskoposluğu zamanında tayin olunan murahhasalar* diye bir başlık altında Edirne, Erzurum, Bursa, Sivas, Maraş, Tokat, Ankara ve Arapkir'e tayin edilmiş piskoposların isimleri zikredilmiştir.[21]

---

17 BOA, İ. HR., 334/21476; Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 47.

18 BOA, HR. TO., 457/44, 5.varak.

19 Şahin, *a.g.e.*, s. 119.

20 BOA, Y. A. HUS., 329/10; Katolik Ermeni Patriği Azaryan Mabeyne 1 Ocak 1895 tarihinde yazdığı yazısında bu grubun zararından bahsederken onların *hürriyet taraftarı* aynlıkçı Katolik Ermeniler olduğunu bildirmiştir. bk. BOA, Y. PRK. BŞK., 39/37.

21 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, C XXVII, t. 1873 (1289), s. 189.

Sonuç olarak Küpeliyan'ın patrik olarak atanması gruplar arasındaki tartışmaları tamamen bitirmedi ancak hükûmetin muhatap olacağı resmî bir yapıyı ortaya çıkardı. Hükûmet, Katolik Ermenilerle uğraşırken aynı paralelde Bulgar-Rum tartışmalarıyla da uğraşmak zorundaydı. Bu arada İstanbul'daki Yahudiler arasında hahambaşı tayini meselesi yüzünden tartışmaların başlaması, o zaman diliminde Osmanlı Devleti'ni birçok sıkıntıya soktu.

Burada dikkati çeken hususlardan biri de ortaya çıkan olayların, başlangıçta mezhepsel bir görünüm arz etse de çok geçmeden şehrin emniyet ve asayişini tehlikeye sokacak hâle gelmesiydi. Bu da devletin olaylara müdahele etmesine neden olmaktaydı. Devlet müdahil olunca da işe yabancı elçiler karışmakta ve sorunlar çok farklı bir boyuta ulaşmaktaydı.[22]

II. Hasun'u İstanbul'dan Uzaklaştırma Çabaları

Sultan Abdülaziz'in iradesiyle Hasun görevinden azledildikten sonra kendisine İstanbul'da kalmasının uygun olmayacağı belirtilmiş ve geçici bir süre başka bir mahalle gitmesi istenmişti.[23] Ancak bu karara rağmen o, İstanbul'da kalmaya devam etti ve hükûmet tarafından atılan her adıma engel oldu. Bu nedenle de olumlu bir netice alınamadı.[24] Kardinal Franki, Katolik Ermeni meselesini görüşmek için Roma'daki Osmanlı elçisinin yanına gittiğinde elçi, Hasun'la ilgili ona şikâyette bulundu. Hasun'un Dersaadet'te olduğu zaman zarfında cemaat arasındaki tartışmaları körüklediğini, bu nedenle de hükûmetin attığı adımlardan olumlu bir netice alınamadığını söyledi. Elçi ayrıca, onun Dersaadet'ten uzaklaştırılmasının ve papa tarafından kardinallik rütbesi verilmesinin, çözüm yolunda önemli bir adım olacağını belirtti.

---

[22] *Ceride-i Havadis*, 27 Rebiülevvel 1289/4 Haziran 1872.

[23] BOA, İ. MMS., 41/1665.

[24] BOA, HR. SYS., 1765/33, 7. varak. Hasun'un uzun müddet İstanbul'da kalması muhaliflerin aşırı tepkisini çekmiştir. Hasun hakkında kimi zaman hakaret ve küfre varan derecede sözler sarf ettiklerine dair hükûmete şikâyette bulunulmuştur. Onlar da savunmaya geçip hükûmete verdikleri arzuhâllerinde Hasun'a sövmediklerine dair arzuhâl takdim etmişlerdir. bk. *Diyojen* dergisi, 25 Mayıs 1871.

Elçi, yukarıdaki önerileri getirmenin yanında devletin kararlı bir tutum sergileyeceği imasında da bulundu. Eğer Hasun'un İstanbul'dan çıkarılması ile ilgili Papalık tarafından gözle görülür bir adım atılmazsa Osmanlı tek taraflı olarak gereken tedbirleri alacaktı. İşin ciddiyetinin nerelere varacağı ise şimdilik meçhuldü.[25]

Osmanlı elçisinin bu sözleri karşısında Franki ise Hasun'un İstanbul'dan uzaklaştırılmasının zorunluluğunu kendilerinin de kabul ettiklerini ancak bunun gerçekleşmesi için Osmanlı'nın bir takım adımlar atması gerektiğini söyledi. Bunun en başında geleni ise cemaatin iki grubuna da ayrı ayrı patrik atanmasıydı. Bu şekilde Hasun'a kardinallik rütbesi verilebilir ve onun İstanbul'dan uzaklaştırılması çok kolay bir hale gelebilirdi.[26]

Osmanlı hükûmeti ise iki ayrı patrik atama işine sıcak bakmadığından Franki'nin istekleri uygun görülmedi ve Papalığın bu meseleyi sürüncemede bırakmak istediği kanaatine varıldı. Papalığın çözüme yanaşmamasından dolayı tek taraflı karar alındı[27] ve Hasun'a şu yazı gönderilerek İstanbul'da kalmasının uygun olmayacağı belirtildi. *"Bundan önce padişah iradesi ile memur olarak atandığınız Katolik patrikliğinden daha önce ayrılmanız söz konusu olmuştu. Bu ayrılığın sebebi herkese malum olduğundan tekrar izah etmeye lüzum yoktur. Katolik milleti arasındaki düşmanlık sizin inadınız sebebiyle uzamıştır. Hukukla alakalı olan bu zıtlık şimdi asayişe de sirayet etmektedir.*

---

[25] BOA, HR. SYS., 1765/36, 6. varak; 1786/25.

[26] Hasun'a kardinallik verilmesi söylentisi iki grup arasında tartışmaların başladığı 1870'li yıllardan itibaren hep bir dedikodu konusu olmuştur. Galata'da bulunan gazetelerden bazıları bunu gündeme getirirken kısa zamanda buna tekzip yazıları yazılmıştır. Ceride-i Havadis'in 9 Haziran 1871 nüshasında konu ile ilgili olarak şu ibarelere yer verilmiştir: "Ermeni Katolik patriği Hasun'a papa tarafından kardinallik rütbesi verildiğine dair yayılan şayia bazı gazeteler tarafından tekzip edilmiştir. Gerçekte bu şayianın doğruluğu olmayıp uydurma haberden ibaret ise de Patrik Hasun Katolik Ermeniler arasında olan zıtlığın giderilmesi ve iki tarafın arasının düzeltilmesine muvaffak olamayacağı açıktır. Papa tarafından vesilesiz Hasun'un Roma'ya getirilmesi onun nüfuzunu kıracağı aşikârdır. Hasun'un rütbesini terfi etme vesilesiyle Roma'ya getirilmesi Hasun'un hem vakarını muhafaza edecek hem de haysiyetini koruyacağından papa tarafından bu şayianın yakında tasdik edileceği uzak olunamaz." bk. *Ceride-i Havadis*, 20 Rebiülevvel 1288.

[27] BOA, HR. SYS., 1786/25.

Devletin istediği huzur ve iki tarafın uyuşması sizin zatınız sebebiyle yerine gelmemektedir. Bu duruma kayıtsız kalınamayacağından Osmanlı Devleti'nde ikametinize devam edemeyeceğinizi üzüntüyle ifade ederiz."[28]

Tüm uyarılara rağmen Hasun, dört beş ay kadar daha İstanbul'da kaldı. O, bu dönemde muhaliflerle olan mücadelesinde Roma ve Fransa'nın yardımının yanında basının gücünden de faydalanmaya çalışıyordu. Hatta bu amaçla sırf kendi düşüncelerini yansıtması için *Sada-yı Hakikat* isimli gazetenin kurulmasına yardımcı olmuştu. Ayrıca gazetenin yazarlarına yaptıkları propaganda karşılığında yüksek ücret vermeyi taahhüt etmişti. Ancak bir süre sonra gazetenin yazarları, Hasun'un fikrini yaygınlaştırıp hükûmete ve diğer gruba karşı bir üstünlük sağlayamamakla suçlandılar ve ücretleri kesildi. Bundan dolayı da yazarlar, ticaret mahkemesine başvurarak Hasun tarafından kendilerine vaad edilen taahhütlerin yerine getirilmesini istediler.[29]

A. İstanbul ve Roma Medyasındaki Tartışmalar

Hasun'un İstanbul'da kalmasının birtakım sıkıntılara yol açtığı, birçok gazete tarafından da dile getirilmekteydi. Özellikle Rum, Ermeni ve Katolik gazetelerinde bu tema hemen hemen her gün işlenmekteydi. Örneğin İstanbul'da yayın yapan bir Rum gazetesi, iki grup arasındaki olayların artık kişisel bir husumete dönüştüğünü, bundan dolayı da Hasun'un İstanbul'dan acilen gitmesi gerektiğini köşesinde şöyle dile getiriyordu: *"Babıâli'nin attığı adımların bir sonucu olarak Hasun'un Katolik Ermenilerle olan resmî bağlantısı kesilmiştir. Fermanın hükmü gereğince bundan böyle ruhani işlere karışmaması resmen kendisine tebliğ edilmiş ise de yine ısrar ederek Dersaadet'te kalmayı tercih etmiştir. Hâlbuki Franki ile Roma'ya dönmesi onu vakarlı kılacaktı.*

Eğer Hasun ısrarcı olmasaydı, büyük bir ihtimalle muhalifler ile arasında olan düşmanlık kolaylıkla halledilebilirdi. Çünkü Hasunist denilen

---

[28] BOA, HR. SYS., 1765/35.

[29] *Ceride-i Havadis*, 22 Muharrem 1289/1 Nisan 1872.

fırka düşmanlık yapmaya eğilimli bir grup değildir. Her biri kendi işiyle meşgul, edep ve ayinlerini istedikleri gibi yerine getirmede serbesttirler. Ancak devletin merhamet ve yardımına mazhar oldukları hâlde kendi fikirleri üzerine bırakılmamış Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmeleri için Roma'dan teşvikler yapılmıştır. Hatta bu teşviklerden biri de ele geçmiştir.

Roma sevdalıları diğer şark memleketlerinde hayallerini gerçekleştirmek için fesatlarını ortaya koydukları gibi Osmanlı Devleti'nde de insanlığa aykırı bir durumun gerçekleşmesine çalışmaktadırlar.

Hasun'un İstanbul'dan gitmesi iki fırkanın yakınlaşması için büyük bir fırsattır. Onun elinde bulunan ferman Babıâli tarafından çoktandır reddedildiğinden kendisi patrik sıfatıyla tanınmamaktadır. Ancak yine de buradan gitmemesi şiddeti arttırdığından iki tarafın arasını düzeltmek daha da güçleşmektedir. Çünkü iki tarafın bu hususta birbirlerine muhalefet etmesi herkesin kendi sözünü kabul ettirmek iddiasına dayandığından bunların arasında bulunan aklıselim sahibi kişiler, Hasun'un İstanbul'da kalmaktaki ısrarını kesinlikle uygun görmemekteler. Bundan dolayı Hasun'un Roma'ya gitmesi yahut muhalefet etmeyi bırakıp başka bir meslek araması herkesin indinde daha hayırlı olacağı aşikârdır."[30]

Hasun'un İstanbul'da kalmaya devam etmesi birçok dedikoduya da malzeme oluyordu. Kendisinin yakında şehirden gideceği gazete sütunlarında yer alıyor ancak çok geçmeden bu haberler tekzip ediliyordu. Evini tamir ettirmek için başka bir eve geçmesi dahi farklı dedikoduların yayılmasına yetiyordu. Ancak gazete sütunlarına malzeme olan haberler, cemaatler arasında bir cenahta sevinç meydana getirirken diğerini üzüntüye sevk ediyordu. Devlet açısından ise onun bir an önce uzaklaştırılması hâlâ gündemini koruyordu. Neticede onun İstanbul'dan gidişi, deyim yerindeyse yılan hikâyesine dönüşmüştü.[31]

---

[30] *Ceride-i Havadis*, 15 Zilkade 1288/26 Ocak 1872.

[31] *Ceride-i Havadis*, 15 Zilkade 1288/26 Ocak 1872..

B. Osmanlı'nın İsrarı ve Almanya'nın Verdiği Güven

Hasun'un İstanbul'dan gönderilmek istendiği haberi Fransa tarafından üzüntüyle karşılandı. Hatta Fransa elçiliği, Osmanlı hükûmetine gönderdiği bir yazıda bunun şiddetli bir tedbir olduğunu vurguladı.[32]

Fransa elçiliğine konuyla ilgili olarak hükûmet tarafından cevabî bir yazı gönderildi ve şu hususların altı çizildi: Osmanlı Devleti'nin Katolik meselesinin başlangıcından beri sürdürdüğü tarafsız tavrı, dünyada hiçbir kimse inkâr edemezdi. Ancak Hasun her şeyi bırakarak tâbi olduğu devlete karşı başkaldırmıştı. Kendisini patrik olarak atayan padişahı onu bu memuriyetten azletmiş olmasına rağmen o, İstanbul'da patriklik adına ilannameler neşrederek padişahın emrinin zıddına işler yapmaktaydı. Ancak Osmanlı Devleti bu noktada kararlılığını göstermek zorundaydı. Çünkü devlet, tebaasına verdiği imtiyazları korumayı gözettiği kadar kendi şan ve şerefini de gözetmekle yükümlüydü.

Fransa elçiliğine yukarıdaki hususlar zikredildikten sonra ayrıca; *"Eğer elçi bu durumu bilmiş olsaydı tezahüratlerini beyan etmeyi bir tarafa bırakıp şimdiye kadar Hasun'a karşı olan tahammülsüzlüğü takdir bile etmesi gerekirdi"* denilerek sert üslûpla bulunuldu.[33]

Alman kararlarının zorunluluğu Fransa elçiliğine zikredildikten sonra Katoliklerin rahatı için devletin aldığı bir dizi tedbirlerden de bahsedildi. Örneğin yıllaşmadan dolayı Katolik patrikhanesine gitmek istemeyenlerin ihtiyaçlarının karşılanması için bir takım kolaylıklar sağlanmıştı. Vaftiz, cenaze, nikâh, şahsi emlak intikali ve mürur tezkiresi[34] almak gibi hususlarda gerekli olan ilmu-

---

[32] BOA, HR. TO., 135/118; HR. SYS., 1763/13, 1. varak.

[33] BOA, HR. SYS., 1763/13, 2. varak.

[34] Mürur tezkiresi, ülke içinde seyahat etmek ve İstanbul'a gitmek için yerel yönetimden alınan izin ve geçiş belgesine denir. Bir yıl için geçerli olan mürur tezkiresine kişinin tüm kimlik bilgileri, nereye ve niçin gittiği yazılırdı. Gelişigüzel yerleşimleri engellemek, vergi yükümlülüğünden kaçışı, kaçak işçi ve işsiz akınını önlemeye yönelik olan bu uygulama 1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra kişisel özgürlüğe aykırı olduğu gerekçesiyle kaldırılmıştır. bk. http://www.osmanli700.gen.tr/olaylar/trolaylar.html, erişim tarihi, 12.8.2010.

haberlerini Divan Beylikçiliği makamından alabileceklerdi. Ancak buna papa muhalifleri; *"Hasun Osmanlı Devleti'ni terk etmedi çe hiçbir şey düzelmeyecektir"* şeklinde sert tepki vermişlerdi. Bundan dolayı da devlet, Hasun'un gönderilmesi yolundaki adımların hızlandırmıştı.[35]

Hükûmet tarafından Fransa elçiliğine yapılan açıklamadan sonra Papalık makamına da gerekli uyarılar yapıldı. Vatikan ruhani heyetinden olan Kardinal Antonelli'ye, Hasun'un acilen gönderilmesinin gerekçeleri uzun uzadıya anlatıldı. Eğer o, İstanbul'da kalmaya devam ederse iki grup arasındaki kavganın önünün alınamayacağı, bu işin günahının da Osmanlı Devleti'ne ait olmayacağı vurgulandı.[36]

Hasun'un İstanbul'da kalmaya devam etmesi tekrar patrikliğe gelebilme ümidinden kaynaklanıyordu. Ancak Osmanlı hükûmeti, Hasun'un ve Papalığın itirazlarını dikkate almadı. Çünkü gereken bütün iyi niyet ortaya konulmuş ancak bir netice alınamamıştı. Ayrıca Papa taraftarlarını destekleyen Fransa'nın Almanya karşısında aldığı yenilgi Osmanlı'nın elini güçlendirmişti. Almanya her seferinde muhalifleri destekliyor ve Papalığa ödün verilmemesi için Osmanlı'ya telkinlerde bulunuyordu.[37] Rusya da Sadrazam Mahmut Nedim Paşa aracılığıyla Hasun taraftarlarına ödün verilmemesi yönünde görüş belirtiyordu. Bu yönüyle Papalığa ödün verilmemesinde dış konjonktürün de büyük etkisi olmuştu.[38]

C. Papalık'tan Avrupa Ülkelerine Ağır Suçlamalar

Hükûmet tarafından yapılan baskıların da etkisiyle Hasun hem Roma'nın ona daha fazla yardım edememesi hem de Fransa'dan umduğu desteği bulamaması nedeniyle Roma'ya gideceğini bildirdi. Yolculukla ilgili olarak hükûmete gönderdiği yazısında

---

35 BOA, HR. SYS., 1763/13, 2. varak.

36 BOA, HR. SYS., 1765/14, 1. varak.

37 *Time*, February 15, 1874/ 15 Şubat 1874.

38 BOA, Y. EE., 24/64; Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 61.

kendi haklılığını şu şekilde savunmaya devam etti: Cemaatin içerisindeki tartışmalara neden olan kişi kendisi değildi. Yaptığı tek şey, muhaliflerden Katolik mezhebinin ruhani kurallarına uymalarını istemekti. Yaşanan tüm problemler de kendine muhalif olanların gayrimeşru isteklerine cevap vermemesinden kaynaklanmaktaydı. Otuz senelik ruhani memurluğu süresince Osmanlı Devleti'ne olan sadakatinden hiç ayrılmamıştı.[39]

Hasun, hükûmete gönderdiği yazısıyla birlikte Roma'ya gitmeden iki gün önce İstanbul'un Büyükdere semtindeki bir evde bazı taraftarlarıyla toplantı yaptı ve onlardan kendisi gittikten sonra da muhaliflere ödün vermemelerini istedi.[40] Çok zaman geçmeden de Trieste yoluyla Viyana'ya ve oradan da Roma'ya gitti.[41]

Hasun'un Roma'ya gönderilmesi karşısında Avrupa'daki birçok Katolik ülke sessiz kaldı. Bunun nedenlerinden biri I. Vatikan Konsili'ne tepki, diğeri de Katoliklerin Osmanlı Devleti'ndeki hamiliğini üstlenen Fransa'nın Almanya ile büyük bir savaş içerisinde oluşuydu. Roma'da yayınlanan ve Vatikan ruhani heyetinin düşüncelerinin tercümanı olan *Katolik* isimli gazetede bu durum sıklıkla dile getiriliyor ve Avrupa devletlerinin kendi vatandaşı olan Katoliklere kötü muamelede bulundukları belirtiliyordu. Gazetede ayrıca Avrupa devletlerinin, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Katolikleri savunamadığı ifade ediliyor ve onlar hakkında çok ağır bir dil kullanılıyordu.[42] Papalık, Avrupa'daki Katolik ülkelere o kadar

---

[39] BO., HR. SYS., 1765/17, 2. varak.

[40] *Basiret*, 14 Cemaziyelevvel 1289/20 Temmuz 1872.

[41] *Basiret*, 16 Cemaziyelevvel 1289/22 Temmuz 1872.

[42] *Katolik* gazetesi 77 nolu nüshasında Avrupa devletlerinin Katoliklere yaptıkları zulmü somut olarak şu örneklerle dile getirmiştir: "Katoliklerin böyle uzak memlekette bile maruz kaldıkları baskılarda Prens Bismark'ın ve emrine tâbi olan farmasonluk cemiyetinin içerisinde olduğu gizli değildir. Mösyö Bismark, Almanya'da Katolik mezhebini aşağılamıştır. İtalya Devleti vasıtasıyla Roma bile Katoliklerin ruhani pederini hazin bir duruma düşürmüştür. Avusturya Devleti Papalığa karşı istediği hareketi yapmışken bu da yetmiyormuş gibi şimdi Katolik mezhebine Dersaadet'te de baskı kurmaya çalışıyor. Fransa'nın nüfuzu orada daha önce etkili iken şimdi kaybolmuştur. Bundan dolayı İngiltere Protestan, Rusya Şizmatik ve İtalya cümleten beter, Avusturya da onunla hemhal olduğundan bunlar Mösyö Bismark'ın kötü niyetine engel olmak şöyle dursun tam tersine o konuda ona yar-

kızgındı ki 1866 yılında Avusturya'nın ve 1870 yılında ise Fransa'nın Almanya karşısında aldığı yenilgiyi teolojik yani dinî gerekçelerle açıkladı. Papaya göre Katolik olan Fransa ve Avusturya, Papalık makamına gerekli yardımlarda bulunmadıkları için Tanrı, Protestan olan Almanya'yı onların başına musallat etmişti.[43]

Gazete, yukarıdaki serzenişlerini dile getirmekle beraber Avrupa devletlerinin doğal olarak İstanbul'daki Katolikleri savunamayacağını belirtti. Papaya göre Avrupa tarafından Osmanlı'ya bir müdahale gelse Osmanlı, *'Ben de sizin yaptığınızı yapıyorum'* deme hakkına sahip olacaktı.

1. Papa Muhalifleriyle Aryusçular Arasında Kurulan İlginç Bağ

Katolik gazetesi, Osmanlı Devleti'nin tutumu ile ilgili olarak da çok ağır bir dil kullanmış ve şu cümleleri sarf etmişti: *"Şizmatik Ermenilerin Osmanlı Devleti nezdinde yaptıkları hareket, geçmiş zamanlarda Aryus mezhebinde olanların Bizans imparatorları nezdinde yaptıkları hareketlere benzemektedir. Bizans imparatorları da mezhep meselelerinin bitirilmesi için çalışmışlardır. Ancak Müslümanların kılıcı bir gün onların bu haksızlıklarına son verdi. Osmanlı Devleti de dikkat etsin Kazakların (Rusların) mızrağı Cenab-ı Hakk'ın gazabına alet olabilir."*[44]

Katolik gazetesinde geçen *şizmatik* ifadesi ile *Aryus mezhebi* arasında kurulan bağ oldukça ilgi çekicidir. Hristiyanlıkta *şizmatik* kavramı, mezhepleşme hareketiyle sonuçlanan ayrılık durumlarını ifade eder.[45] IV. yüzyılda ortaya çıkmış olan Aryusçu hareket İsa'nın ilahlığı fikrini reddeten bir düşünce yapısına sahipti. Bu akımın fikir babası olan Aryus, tanrının oğlunun ezeli ve ebedi olmadığını şu düşüncesiyle reddetmekteydi: *"Eğer Baba Oğul'u meydana getirdi ise Oğul'un varlığının bir başlangıcı olacaktı. Netice itibariyle, hu-*

---

dım ettiklerinden Bismark'a Dersaadet tarafından istediğini yapması doğrultusunda müsaadelerde bulunulmuştur." bk. BOA, HR. SYS., 1766/21.

[43] *Basiret*, 8 Cemaziyelevvel 1289/14 Temmuz 1870.

[44] BOA, HR. SYS., 1766/21.

[45] Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 334.

lül etmiş olan kelime ebedi değildir. Allah, yaratılmamıştır, doğmamıştır, başlangıcı yoktur. Oğul, Baba'dan çıkmamıştır ve Baba ile de karışmamıştır..."[46]

Papalığa göre, muhaliflerin söylemleri Hristiyan doktrinlerini ve inançlarını bozan Aryusçuluk kadar tehlikeli bir durumdu. Hristiyanlık tarihine bakıldığında Aryus'un hareketinden başka üç büyük şizmatik hareket daha görülür. Bunlardan ilki Doğu kiliselerin ayrılığı ile sonuçlanmıştır. 431'de Efes, 451'de Kadıköy Konsili'nde alınan kararlar sonucunda kopuşlar meydana gelmiş ve günümüzdeki Nesturi, Süryani, Kıpti ve Ermeni Kiliseleri ortaya çıkmıştır. İkinci büyük şizmatik hareket Rum ve Roma Kilisesi diye bölünmeye neden olan 1054 yılındaki kopuştur. Üçüncü büyük şizmatik hareket ise 16. yüzyılda Martin Luther'in reformlarıyla birlikte ortaya çıkan olan ayrılıktır.[47] Görüldüğü üzere Papalık, muhalif Katolikleri inanç bakımından sapkın olarak nitelediği Aryusçulara benzetiyordu. Bunun yanında gerekli önlemleri almadığı gerekçesiyle Osmanlı'yı eleştirmekten geri de durmuyordu. Hatta bu nedenle Rusların Osmanlı Devleti'nin başına musallat olacağını belirtiyordu.

2. Batı'da ve Osmanlı'da Din Özgürlüğü

Papalık makamının düşüncelerinin tercümanı olan *Katolik* gazetesinin yorumları gerçek dışıdır. Çünkü o dönemde Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlere vermiş olduğu imtiyazlar diğer ülkelerle kıyaslandığında hakkın teslim edilmediği ortaya çıkar. Avrupa'da Hristiyan olduğu halde başka bir mezhebin propangandasını yapan eğitimcilere ve din adamlarına büyük baskı yapılmaktaydı.[48] Örneğin Osmanlı Devleti'ndeki Katoliklerin haklarını savunmaya çalışan Papalık makamı ile Protestanların haklarını savunmaya çalışan İngiltere Devleti'nin, aynı özgürlüğü birbirlerine göstermedikleri görülmekteydi. Bunun en somut örneklerinden biri, Os-

---

[46] Mehmet Aydın, Hristiyan Kaynaklarına Göre Hristiyanlık, s. 52.

[47] Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 334.

[48] Türkan, *Osmanlı'da Kripto Hristiyanlar*, s. 6.

manlı Devleti'nin İngiltere'deki Manchester şehbenderinin gönderdiği mektuptur. Şehbender, Dersaadet'e gönderdiği mektubunda İngiltere'deki Katoliklerin durumundan şöyle bahsetmiştir: *"Papanın iki sene önce Katolik milleti üzerine nüfuzunu icra etmesi hususunda mezhep memurlarından bazı kişiler buraya gönderilmişse de İngiltere Devleti bunu kabul etmemiştir. Dinî meseleler hali üzerine kalmıştır. Ancak o vakitten beri Protestan milletiyle Katolik milleti arasındaki düşmanlık daha da artmıştır. Örneğin İngiltere'nin 80.000 Katolik nüfusu olan bir beldenin ahalisinin çocukları mekteplerinde Katolik kurallarına göre haç çıkarmışlardır. Ertesi pazartesi günü iki milletin bazı esafilleri arasında dinî muaraza meydana gelmiş ve çok yaralananlar olmuştur. Beldenin polisi de bu olaya müdahale etmede yetersiz kalınca askerler müdahale etmiştir."*[49]

İngiltere'deki durum, aynı şekilde Rusya'da uygulanmaktaydı. Rusya, Ortodoks bir devlet olduğundan bu ülkede Protestan ve Katoliklerin faaliyetlerine kesinlikle müsamaha gösterilmezdi. Onların eğitim faaliyetlerinin kısıtlanmasının yanında evlerinde dinî ibadetlerinin yapılmasına dahi izin verilmediği görülmekteydi. Bu durum da özellikle Fransa ve Papalığın büyük tepkisine neden olmaktaydı. *Tasvir-i Efkâr* gazetesinin 29 Temmuz 1867 tarihli Fransız bir gazeteden yaptığı alıntı yazısında, Rusya'daki Katoliklerin durumundan şu şekilde bahsedilmiştir:

"Ruslar, Lehlilerin Katolik ayininin kurallarını içeren dua kitaplarını dahi evlerinde okumalarına izin vermemektedir. Rus polis memurları tarafından böyle bir hadise haber alındığında hemen o hanelere baskın yapılmaktadır. Eğer evde dua kitapları bulunursa hane sahipleri hemen hapse atılmaktadırlar. Bunun yanında onların evdeki eşyalarının tamamı yakılmakta ve kendileri de kısa süre içerisinde o bölgeden uzaklaştırılmaktadırlar. Bu haberi veren Rusya'nın Gulus gazetesi yapılan barbarlıklardan iftihar duymaktadır. Hatta 'Katoliklerin katledilmeleri gerekirse de imparatorumuzun merhametinden idam edilmekten vazgeçilmiş ve sadece bu şehirden uzaklaştırılmıştır' demekten dahi hayâ etmemektedirler."[50]

---

[49] BOA, HR. MKT., 43/59.

[50] *Tasvir-i Efkâr*, 27 Rebiülevvel 1284/29 Temmuz 1867.

Rus gazetelerinin şiddet içeren yorumları, ilerleyen yıllarda Rus hükûmetinin uygulamaları haline geldi. Rusya bu defa Katolik olan Leh kiliselerini Ortodoks kilisesine çevirmeye başladı. Lehistan'da mevcut olan 2307 kiliseden 673'ü hemen Katoliklerin elinden alındığı gibi diğerleri de hızlı bir şekilde Ortodoks kilisesine çevrilmeye başladı. Bundan dolayı Katoliklerden Ortodokslara karşı bir husumet başladı ve işlenen cinayetler, işi daha da çetrefilli hale getirdi. Buna karşılık suikasta uğrayan bir kişinin yerine on Katoliğin öldürülmesi kararlaştırıldı. Bu baskılar nedeniyle yaklaşık 55 bin Katolik, dinî ibadetlerini yerine getiremedi. Hatta papazlarının çoğu da bu bölgeden kaçmak zorunda kaldı.[51]

Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlere vermiş olduğu imtiyazlarla diğer ülkelerde yaşayan azınlıkların hakları kıyaslandığında arada çok büyük fark olduğu ortaya çıkar. Rusya, Polonya ve Avrupa'da Yahudilerin çektikleri zulümler[52] ve onların 19. yüzyılın ikinci yarısında hâlâ kanlı fıçı olayları ile suçlanıyor olmaları, Almanya'da Prens Bismark'ın Katolik Hristiyanlara karşı sergilemiş olduğu tavı[53] ve yine Rusya'nın Katoliklere karşı uygulamış oldu-

---

51 *Tasvir-i Efkâr*, 29 Zilkade 1284/24 Mart 1868.

52 *Levant Herald* gazetesinin şu tarihli nüshalarında Yahudilerin çektiği bu zulümlerle ilgili ayrıntılı bilgiler verilmektedir bk. April 14, 1868/14 Nisan 1868; February 5, 1872/5 Şubat 1872; May 4, 1872/4 Mayıs 1872; August 30, 1872/30 Ağustos 1872; April 1, 1874/1 Nisan 1874; October 11, 1874/11 Ekim 1874; October 5, 1890/5 Ekim 1890; January 3, 1891/3 Ocak 1891; March 26, 1891/26 Mart 1891; April 6, 1891/6 Nisan 1891. Ayrıca bk. Stanford J. Shaw, "Christian Anti Semitism in the Ottoman Empire", *Belleten*, Sayı: 211, Aralık 1990, s. 1073-1119.

Marc Angel, *Foundations of Sephardic Spirituality: the iner life of Jews of the Ottoman Empire*, s. 87, 88;

53 Almanya'da Katoliklere getirilen kısıtlamalardan biri de bazı dönemlerde basın yasağının getirilmesiydi. Papa tarafından Almanya Katoliklerine gönderilmiş olan bir yazı bir Alman gazetesinde yayınlandığında, gazete hükûmet tarafından toplatılmış ve sahibi de mahkemeye verilmiştir. bk. *Şark*, 4 Muharrem 1292/11 Şubat 1875. Katolik mezhebine Almanya'da birçok kısıtlamaların getirilmesini içeren kanun taslağının Alman meclisinde görüşülmesinin ayrıntıları için bk. BOA, HR. SYS., 11/8, 3 Nisan 1871; HR. SYS., 13/18, 11 Rebiülahir 1292/20 Mayıs 1875. Almanya'daki Katolik piskoposlarının Prens Bismark'ın yaptığı zulümler karşısında Alman İmparatoru Wilhelm'e sunduğu arzuhâlin ayrıntıları için bk. *Sabah*, 12 Cemaziyelevvel 1292/16 Haziran 1875.

ğu tecrit politikası,[54] Osmanlı Devleti Balkanlar ve Rusya'dan çekilirken orada kalan Müslümanlara karşı yapılan zulümler örneklerden sadece birkaçıdır. Bunun yanında Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimlerin durumu, o günkü Avrupa'da yaşayan etnik ve dinsel azınlıkların statüleriyle kıyaslanırsa Avrupa'da yaşayan Musevilerin, İrlandalı Katoliklerin, Fransa ve Silezyalı Protestanların, Macaristanlı Kalvinistlerin ve daha birçok azınlıkların, kendi dinsel inançları için zulme uğradıkları ve çoğunun ancak Osmanlı Devleti'ne sığınmakla teselli bulduğu görülür.[55] Uzun dönem İstanbul'da yaşamış olan Fransız yazar ve diplomat Pierre Loti de Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslim tebanın Avrupa'dan daha özgür olduğunu şu cümleleriyle belirtmiştir:

"Türkiye'de mezheplerin harici tezahürlerin her türlüsü himaye görür. Fransa'da yasak olan sancak çıkarmalar, büyük merasimler, ayinler İstanbul sokaklarından tam bir serbestlikle geçer. Hatta bunlara herkesten çok Türkler hürmet eder. Eğer cesaretiniz varsa bir de Ortodoks kilisesine yahut eksarhlığa tâbi memleketlerden birinde sokaklarda böyle bir alay geçirmeye teşebbüs edin! Acaba şarkın muhtelif Hristiyan mezheplerinin o diğerinden nefret eden mümessilleri gümüş salibler ve altın buhurdanlarla birbirinin kafasını, gözünü yarıp boğuşarak kiliseleri kana boyamaya başladıkları zaman araya girip kavgayı durduran o mübarek Türk, artık Kamame'nin muhafızlığından çıktıktan sonra vaziyet ne hâle girecek?"[56]

Pierre Loti'nin de bahsettiği üzere Kudüs'te bulunan Kamame diğer adıyla Kıyamet (Doğuş) Kilisesi, Hristiyanların bütün cemaatleri tarafından kutsal kabul edilen bir yerdir. Doğu Roma İmparatoru Büyük Constantinus'un annesi Helena tarafından inşa edilen bu kilisede Hz. İsa'nın kabrinin bulunduğu söylenmektedir. Hristiyanların hac mahalli olarak da kabul edilen bu kilise Ermeniler, Süryaniler, Habeşliler, Kıptiler, Katolikler ve Ortodokslar arasında paylaştırılmıştır. Kilisenin korunması, yönetilmesi ve tamira-

---

54 bk. *Tasvir-i Efkâr*, 29 Cemaziyelevvel 1284/28 Eylül 1867.

55 Sonyel, "Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğunu Parçalama Çabalarına Hristiyan Azınlıkların Rolü", *Belleten*, Sayı: 195, s. 650.

56 Pierre Loti, *Türkler ve Ermeniler*, s. 14.

tı her cemaat için onurlu ve kutsal bir iş olarak kabul edildiğinden kilise üzerinde birçok rekabet ve tartışmalar meydana gelmekteydi. Cemaatler arasındaki bu tartışmalar, Yavuz Sultan Selim'in Kudüs'ü fethinden beri Osmanlı Devleti için her zaman bir mesele haline gelmişti.[57] Falih Rıfkı Atay, bu kilisede meydana gelen tartışmalardan şöyle bahseder:

'...Zeytindağı'nın tepesindeyim. Lut denizine ve Gerek dağlarına bakıyorum. Daha ötede Kızıldeniz'in bütün sol kıyısı, Hicaz ve Yemen var. Başımı çevirdiğim zaman Kamame Kilisesi'nin kubbesi gözüme batıyor; burası Filistin'dir. Daha aşağıda Lübnan var, Suriye var. Bir taraftan Süveyş Kanalı'na, öbür taraftan Basra Körfezi'ne kadar çöller, şehirler ve hepsinin üstünde bizim bayrağımız! Ben bu hudutsuz imparatorluğun çocuğuyum.

...Kamame Kilisesi'nin Hristiyan milletler arasında bölünmüş olduğunu bilirsiniz, içerisinin her parçası ve bütün kilisenin her hizmeti bir başka cemaatindir. Bu cemaatler yalnız anahtarı pay edememişlerdi. Onun için Kamame'nin anahtarı bir hocanın elindedir. Bütün bu kıt'alarda biz işte bu hocanın vazifesini yapıyoruz: Ticaret, kültür, çiftçilik, sanayi, binalar, herşey Araplar'ın veya diğer devletlerindir. Yalnız jandarma bizim idi; jandarma bile değil, jandarmanın esvabı.

...İsa'nın mezarı, üstünü temizlemenin sevabı pay edilemediği için toz toprak içindedir. İpi koparak düşen çanı hiç kimse kaldırıp yerine takamaz. Beytüllahim Kilisesi de böyle idi: Enver Paşa kilise camlarının niçin kırık bırakıldığını sorduğu zaman, masraf etmek sevabını milletlerin paylaşamadığını ve her teşebbüsün arkasından kan ve kavga çıktığını söylemişlerdi. Başkumandan, kiliseyi bir jandarma müfrezesi ile sardırdı ve kilisenin pencerelerine yeni camlar ancak öyle takılabildi.[58]

---

57 Sami Kılıç, İhsan Satış, "Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Hristiyan Cemaatlerin Kamame Kilisesi İle İlgili Tartışmaları", *History Studies İnternational Journal of History*, Volume, 3/3, s. 225. Bu tartışmalarla ilgili BOA'da binlerce belge bulunmaktadır. Örneklik olması açısından; BOA, C. ADL., 101/6064, 5 Temmuz 1758; Gayrimüslim Cemaat Defteri, nr. 10, s. 38-40, 28 Mart 1830; HH., 772/36201, 10 Ekim 1838; HR. MKT., 54/90, 16 Ocak 1853; A. MKT. UM., 574/40, 25Haziran 1862; DH. İD., 90/70, 7 Kasım 1912; Ayrıca bk. *Basiret*, 3 Rebiülevvel 1290/30 Mayıs 1873; *Sabah*, 16 Recep 1307/8 Mart 1890.

58 Falih Rıfkı Atay, *Zeytindağı*, s. 36-37.

Kıyamet Kilisesinde geçmişte yaşanan bu tartışmalar günümüzde de devam etmektedir. Nisan 2008'de yaşanan bir tartışma da Yunan ve Ermeni papazları ve cemaatleri arasında meydana geldi. Ermeni Ortodoks Kilisesi'ne mensup bir rahibin, Yunan Ortodokos Kilisesi üyesi bir rahibi, Hz.İsa'nın mezarının bulunduğu bölmede fazla kaldığı gerekçesiyle tartaklaması üzerine tartışmalar çıktı ve olay kısa sürede büyüdü. İki taraf, tekme yumruk ve palmiye dallarıyla birbirine saldırdı.[59]

Osmanlı Devleti'nin Kamame Kilisesi'nde sağladığı hoşgörü ve adalet anlayışı Avrupa devletlerinin Osmanlı'ya din özgürlükleri konusunda yaptığı eleştiriler için güzel bir örnektir. XIX. yüzyılda Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde çıkan kimi gazetelerde her Osmanlı ferdinin bir hayvan olduğunu söyleyecek kadar edebe aykırı makaleler yayınlanıyordu. Ancak bu yazılara karşın hakkı teslim edip sağduyulu görüşte olan yazarlar da yok değildi. Örneğin, İngiltere'de yayınlanan *Christian World* isimli gazetede Sandres isimli kişi tarafından yazılan makalede Osmanlı'ya karşı yapılan bu hakaretlere şu şekilde cevap verilmiştir: *"...Her bir Osmanlı'ya hayvan diyen bu kişiler Kamame Kilisesi'nde, Beytüllahim'de bir Osmanlı neferi görünce nefretleri artıyor. Ancak cenab-ı hakîmin mukaddes mihrabı niçin Hristiyanların elinden aldığını hiç düşünmüşler mi? Zayıf oldukları, fakir oldukları, hamiyetsiz oldukları için değildir. Yalnız maddi kudrete bağlı olsa Hint ve Cezayir'in malikleri bir hafta içinde Kudüs'e de sahip olabilirlerdi. Mukaddes kilisenin kubbesi altında toplanıp ibadet eden cemaat içinde yirmi rakip Hristiyan grubu vardır. Ancak kardeş yoktur. Bir memleketin hacısı diğer memleketin hacısını rafizi olarak kabul ediyor. Bir manastırın papazı diğer manastırın papazının cehenneme gittiğini söylüyor.*

İşte Hristiyanlar Hazreti İsa'nın mezarı üzerinde birbirleri hakkında bu gibi fikirlerde bulunuyorlar. Buna mebni bir Hristiyan diğeri ile karşılaştığında selam yerine bazı düşmanlıklar ortaya koyuyor. Eğer arada Osmanlı'nın muhafız askerleri olmasa ibadetleri ölüm ile nihayet bulur. Cahil olduğu iddia edilen Türkler orada herkesin serbestçe ibadet etmelerine müsaade ediyorlar. Bir Hristiyan kavminin muhafazasına bu derece eşi davranılabilir mi? Moskof ruhani reisi mezhep imtiyazını bir İngiliz Protestanıyla paylaşabilir mi? Papa, bir protestanın mukaddes mabet huzu-

runda şükran ibadetini yapmasına müsaade eder mi? Bir Keldani, Hz. İsa'nın kabrinin civarında bir İngiliz'in bulunmasına müsamaha nazarıyla bakabilir mi? Tabii bu düşmanlıklar kendi mezhepdaşlarından başkasına müsamahakâr olmayan birtakım Avrupa devletlerine aittir. Hristiyanlar böyle davrandığı müddetçe Kamame'nin muhafazası hürriyetperver, müsaadekâr ve bîtaraf bulunan Türklere ait olacaktır."[60]

Osmanlı'nın gayrimüslim cemaatlere sağladığı yukarıdaki hoşgörü örneklerinde de görüldüğü gibi *Katolik* gazetesinin Osmanlı hükûmeti ile ilgili yapmış olduğu açıklamalar çok haksız ifadelerdir. Çünkü Osmanlı hükûmeti, Katolik Ermenilerin uyuşması için uzun bir müddet müdahalede bulunmamıştı. Ancak devletin asayiş ve emniyetini bozacak tehlikeler meydana geldiğinden olaya el atmak zorunda kalmıştı. Buna ilaveten Osmanlı Devleti'nin bu dönemde uğraştığı mesele de sadece Katolik Ermenilerin ihtilafları değildi. Bulgar ve Rum patrikhaneleri arasında meydana gelen tartışmalar da devletin başını iyice ağrıtıyordu.[61] Bu durumu Theodor Kasab, sahibi olduğu Diyojen dergisinde mizahi üslubuyla şu şekilde yorumlamaktaydı: *"Bu sene mesele çoğaldı. Tesadüf edenin vay hâline! Ben söyleyeyim siz parmaklarınızla sayınız. Birincisi Şark meselesi, ikincisi Bulgar meselesi, üçüncüsü de Hasun Efendi meselesi..."*[62]

D. Hasun'un Roma Günleri

Hasun'un Vatikan'da geçirdiği günlerle ilgili olarak İtalyan gazeteleri birbirine zıt haberler yayınlamaktaydılar. Papalığa yakın olan gazeteler Hasun'un Papalık sarayında çok iyi hürmet gördüğünden, papanın ona kendine mahsus yemekler gönderdiğinden, kilise ziyaretlerine Hasun'u da beraberinde götürdüğünden bahsederken Papalık makamına yakın olmayan gazeteler ise papanın onu kullandığı şeklinde yorum yapmaktaydılar. *Basiret* gazetesinin

---

[59] bk. *Hürriyet*, 22 Nisan 2008.

[60] BOA, Y. PRK. TKM., 18/23.

[61] Türkan, *Osmanlı'da Kripto Hristiyanlar*, s. 123.

[62] *Diyojen*, 10 Rebiülevvel 1288/30 Mayıs 1871.

bir İtalyan gazetesinden yaptığı alıntıda Papalığın, Hasun ve İstanbul'daki cemaat ile ilgili tutumundan şu şekilde bahsedilmiştir:[63]
"Hasun ile Vatikan arasında zıt fikirler vardır. Hasun işe yarar bir alet olmaktan çıkıp ondan daha iyisi bulunduğu andan itibaren ismi dahi yâd edilmeyecektir. Şu anda Hasun patriklik gibi yüksek bir mevkide bulunduğundan Vatikan'ın doğudaki nüfuzunu kullanması kendi elinde ise de bu çok müşkildir. Çünkü Vatikan'ın batıdaki nüfuzu da bir hayli zayıflamıştır. Bundan olayı Vatikan kendi fikirlerini Doğu Hristiyanlarına kabul ettirip kendini güçlendirmeye çalışıyor. Papalık makamının amacı, Reversurus'u Doğu Hristiyanlarına kabul ettirmektir. Bunun aracısı ise Hasun'dur. Ancak bu durum Osmanlı Devleti tarafından reddedilmiştir. Dolayısıyla Vatikan, Reversurus'un hükümlerini yerine getiremeyeceğini anlamıştır. Bundan dolayı Hasun'un Dersaadet'e dönmesini müzakere etmekteymiş. Vatikan nezdinde Hasun meselesi Reversurus Nizamnamesi'nden daha aşağı derecede ise de Hasun bunu daha üstün tutmak istemektedir. Kendini öncelikli bir konuma sokmakta ve kişisel menfaatlerini Vatikan'ın önüne geçirmektedir. Vatikan, doğuda kaybettiği nüfuzunu tekrar sağlamak düşüncesi ile Reversurus'tan feragat etmeye çalışmaktadır. Ancak Hasun'un doğuda nüfuzunu elde etmesi çok zordur. Dersaadet'e dönmesi de hükûmetin bileceği iştir. Çünkü Hasun patriklikten azledilirken belli şartlar yerine getirildiği takdirde tekrar memurluğuna dönebileceği şeklinde bir niyet taşınmamıştır. Patriklik memurluğunda da şu anda başkası bulunduğundan onun artık ne patrik ne de başka bir memurluğa hakkı kalmıştır. Eğer Vatikan Katoliklerin menfaatini, kendi namus ve haysiyetini gözetmek istiyorsa bazı kimselerin zihnini kemiren Reversurus ile Hasun'un ehemmiyetinin kalmadığını ilan etmelidir."[64]

1. Vatikan'daki Şahinlerin Israrı

Basiret gazetesinin yukarıdaki yorumlarına kısaca göz atıldığında İstanbul'daki Katolikler arasında gelişen olayların Roma'dan güzel bir perspektifle yansıtıldığı görülür. Şöyle ki Papalık makamı Reversurus'u cemaati arasında ilan etmesi için Hasun'u özel olarak

---

[63] *Basiret*, 2 Ramazan 1289/3 Kasım 1872.

[64] *Basiret*, 1 Ramazan 1289/3 Kasım 1872.

görevlendirdiğinde o, kimseye sormadan hareket etmiş, dolayısıyla hem Katolik Ermenilerin hem de diğer Katoliklerin (Keldani, Süryani vb.) tepkisini çekmişti. Bundan dolayı her ne kadar tartışmalar gruplar arasında meydana gelse de kimi zaman olaylar tamamen Hasun'un şahsında odaklanmaya başlamıştı.[65]

İtalyan gazetesinde zikredildiği gibi Papalık makamının Hasun'u kendi emelleri doğrultusunda kullanmasının diğer bir delili de ona kardinallik rütbesinin verilmesi söylentileriydi.[66] Hasun da bunu ümit ediyordu. Ayrıca hariciye nazırı, Hasun'un Dersaadet'ten uzaklaştırılması için ona kardinallik rütbesi verilmesinin uygun olacağını bildirmiş ancak bu durum, Roma tarafından dikkate alınmamıştı. Çünkü kardinallik rütbesi verilirse İstanbul'daki patrikliği düşecek, o yüzden de Papalığın İstanbul'daki Hasunistleri kontrol etmesi güçleşecekti.[67]

Papalık Hasun'u Roma'da tutmasına rağmen, bir gün onu tekrar Dersaadet'e gönderebileceğini ümit ediyordu. Bu amaçla papanın Dersaadet vekili tarafından papanın özel bir mektubu padişaha takdim edilmek istendi. Fakat papanın Dersaadet vekili, bu mektubu takdim ederken diplomatik bir yanlışlık yaptı. O, Mabeyn-i Hümayûn'a giderek mektubu doğrudan padişaha vermek istedi. Ancak kendisine bu gibi şeylerin öncelikle Babıâli'ye takdim edilmesi, ondan sonra padişaha tahlis kılınması gerektiği izah edildi. Bunun üzerine vekil de mektubu Babıâli'de sadrazama takdim etti.[68] Daha sonra mektup, Sultan Abdülaziz'e iletildi. O da görüşlerini şöyle belirtti:[69]

---

65 *Ceride-i Havadis*, 15 Zilkade 1288/26 Ocak 1872.

66 Hasun'a kardinallik rütbesi verilmesi söylentileri, İstanbul'daki gazetelerin köşelerinde yer almaya başlamıştı. Örneğin Basiret'in *La Türki* gazetesinden yaptığı alıntı haberinde bu söylentilere yer verilmiştir. bk. *Basiret*, 8 Zilkade 1289/8 Ocak 1873.

67 Hasun'a kardinallik ancak 1880 yılında verilecek, bu da Osmanlı Devleti ile Papalık arasında bir skandala yol açacaktı. Hasun istifasını padişahtan önce papaya verdiğinden hükûmet tarafından buna şiddetle karşı çıkılmıştır. bk. BOA, Y. A. HUS., 167/108; Vahdettin Engin, *Kurtlar Sofrasındaki Osmanlı*, s. 186.

68 *Basiret*, 22 Ramazan 1289/23 Kasım 1872.

69 BOA, İ. HR., 257/15330.

"Mektubunuzun içerdiği samimi fikirden dolayı teşekkürlerimi beyan ederim. Sizinle olan münasebet ve dostluğumuzun devam etmesi emelimizdir. Bu maksada ulaşmak için devletimizin üzerine düşecek görevi yerine getireceği açık ise de ne yazık ki Hasun Efendi'nin dönmesi hususunda meydana gelen talebin yerine getirilmesi mümkün değildir. Osmanlı vükelasının görüş ve ifadelerine bakıldığında Hasun Efendi'nin dönmesi, Katolik Ermeniler arasındaki rahatsızlıkları ortaya çıkaracaktır. Devletin kadim kaidesi gereğince Katolik tebaamızın refah ve saadetlerine itina hakkında değişmez olan samimi arzularımız sizin katınızda da bilinen bir gerçektir."[70]

Hasun konusunda Vatikan'daki kardinallerle Papalık arasında da tam bir birlik yoktu. Latin vekili Poleyim ve Kardinal Franki'nin görüşmelerinden bir netice çıkmaması ve Hasun'un Roma'ya gönderilmesi papayı da düşündürüyordu. Bunun için Reversurus'un şartlarının düzeltilip devletin hukukuna aykırı olan yönlerinin lağvedilip düzeltilebileceği bile Papalık tarafından önerildi. Ancak Vatikan'daki kardinallerden bazısı (bugünkü tabirle şahinleri) buna şiddetle karşı çıktılar. Buna en güzel örnek, Osmanlı'nın Roma elçisi Fotiyadis Bey'in papa ile yaptığı mülakattır. Papa, ona Katolik Ermeni meselesinin düzeltilmesi için bazı değişikliklere bile gidilebileceğini söylediğinde hariciye nazırı makamında olan Kardinal Antonelli, buna tamamıyla muhalif bir tavır sergilemişti.[71]

2. Vatikan'dan Gelen Talimatlar ve İstanbul'daki Hararetli Tartışmalar

Hasun, Roma'ya gittikten sonra da İstanbul'da bulunan taraftarlarını yönlendirmeye devam etti. Onlar da bu yönlendirmelerin etkisiyle kimi zaman muhaliflerde bulunan kilise ve hastanelerin kendilerine verilmesini içeren arzuhalleri, kimi zaman da Reversurus'un hükmünü savunan layihaları Sadaret'e takdim ederek haklı olduklarını ortaya koymaya çalıştılar. Buna karşılık muhalifler de onların iddialarını çürüten arzuhâlleri Sadaret'e verdiklerinden ga-

---

[70] *Basiret*, 22 Ramazan 1289/23 Kasım 1872.

[71] *Basiret*, 29 Şevval 1289/30 Ekim 1872.

zete sütunları o dönemde adeta arzuhâllerin bir suretinin eklendiği basın araçları hâline gelmişti. Onların görüşlerini ortaya koyan gazeteler, karşısında da refleks olarak başka gazeteleri buldular. Örneğin *Phare du Bosphore* gazetesi de bu karşıt görüşlü gazetelerden biriydi. *Phare du Bosphore* özellikle Hasun'un Roma'ya gitmesinden duyduğu memnuniyeti dile getirirken onun hakkında uygulanan tedbirlerin elden bırakılmamasını şu ifadelerle dile getiriyordu:

"Önceki Ermeni Patriği Hasun hakkında Osmanlı Devleti'nin gerçekleştirmiş olduğu tedbirlerden vazgeçmesi hususunun devletler tarafından istirham edilmesi, papanın hariciye vekili Kardinal Antonelli tarafından Roma'da bulunan Fransa ve Avusturya elçilerine tavsiye edilmiş olduğunu kuvvetli bir kaynaktan haber aldık. Ancak Osmanlı Devleti'nin buna itibar etmeyeceği ümidini taşımaktayız."[72]

Bu ve benzer gazetelerin ifadelerinden anlaşılacağı üzere iki grup arasındaki tartışmalar yerli ve yabancı birçok basının dikkatini çekmek bir yana onları taraf olma pozisyonlarına dahi getirmişti.

Phare du Bosphore gazetesinin belirttiği üzere Kardinal Antonelli'nin Roma'daki Fransa ve Avusturya elçilerinden yardım istemesinin neticesi kesin olarak bilinmese de Avusturya'nın yardım etmesi şüpheliydi. Çünkü Katoliklerin iki grubu arasındaki tartışmalarda Avusturya, Fransa'nın Hasunistlere doğrudan destek vermesi gibi olaylara taraf olmasa da Mihitaristlere manen yardımcı olmaktaydı. Bunda da en büyük etken, daha önce söylenildiği gibi Mihitarist Katoliklerin Avusturya ile olan iyi ilişkileriydi. Örneğin Avusturya'nın himayesinde olan Pangaltı'daki Mihitarist mektebinin içindeki manastıra Avusturya konsolosu bazen gelir ve Patrik Küpeliyan ile beraber yapılan ayine iştirak ederdi. Osmanlı hükûmeti de gruplar arasında yaşanan tartışmalardan dolayı bir olay çıkmaması için çoğu kez zaptiyeleri bu mektepler civarına gönderirdi.[73]

---

[72] *Ceride-i Havadis*, 11 Cemaziyelahir 1289/16 Ağustos 1872.

[73] BOA, Y. PRK. ZB., 30/25.

İstanbul'da özellikle Ermenice yayın yapan gazeteler arasındaki çirkin ithamlar öyle bir noktaya vardı ki bu durum *Basiret* gazetesinin de gözünden kaçmamıştı. Basiret gazetesine göre yapılan bu ithamlar, basın ve matbuat kurumunun şanına yakışmayacak bir durumdu. Gazetenin işaret ettiği bu durum, hükûmet tarafından kısa zamanda önlem alınmasını gerektirecek bir noktaya vardı. Çirkin ithamlar yapan gazete yazarları matbuat kalemine davet edildi ve bir daha öyle yazılar yazmamaları için kendilerine uyarılarda bulunuldu. Ayrıca kendilerine ağır ithamlarda bulunan başka gazeteler olursa onların da matbuat kalemine şikâyette bulunmaları istendi.[74]

a. Frenkleşmek ile Katolikleşmek Arasındaki İnce Çizgi

Hasun taraftarları Sadaret'e verdikleri diğer arzuhâllerinde şu hususların altını çizdiler. Muhaliflerin iddialarının aslı esası yoktu. Onların tutum ve davranışları kilisenin değişmez kanunlarına aykırıydı. Hatta muhaliflerin bu tür tutumları yeni olmayıp 150 yıldır sürdüregeldikleri alışkanlıklarının bir devamıydı.

Bu arada İstanbul sokaklarında muhalifler arasında Hasun'un milletin malını zimmetine geçirdiği gibi söylentiler yayılıyordu. Bu söylentiler, gazete sütunlarını da işgal etmişti. Hasun taraftarları bu haberleri tekzip ederek söylentilerin asılsız olduğunu, bu konuda delili olana iki katı para verileceğini, İstanbul ve taşrada sıbyanlar için yapılmış olan hayır kurumları meydanda duruyorken Hasun'a atılan iftiraların güneşin ışığının parlaklığını inkâr etmek kadar abesle iştigal olduğunu belirttiler. Hasun taraftarları, ayrıca muhaliflerin iddialarını Sadaret'e verdikleri arzuhâlde dört ana başlık altında reddettiler.[75]

I. *"Katolik milletinin Şark Katoliği ismini alan küçük bir grubunun öteden beri çoğunluk ismiyle ortaya çıkması büyük bir yalandır."*

---

[74] *Basiret*, 23 Muharrem 1287.

[75] *Basiret*, 11 Şaban 1287/5 Kasım 1870.

Papa taraftarlarına göre Katolik Ermenilerin sayısının büyük çoğunluğunu kendileri meydana getiriyordu. Muhalifler ise Katolik Ermeni milletinin ancak kırkta biri kadardı. Ruhani olarak da on sekiz piskoposluktan sadece dört tanesi muhaliflere aitti. Burada görev yapan rahipler de yerli rahipler olmayıp Antonyan ve Venedik Manastırları güruhundan idiler.

II. *"Bize isnat ettikleri Latinlik bahsi yalandır. Pek çok büyük papalarda olduğu gibi hatta şu anki Papa Pie tarafından da tekrar edilmiş olan emirler ile Latin ayinine girişi tamamen yasaklanmıştır."*

Muhalifler, Hasun taraftarlarının cemaati Latinleştirmeye çalıştığını Reversurus'u da örnek vererek kuvvetlendirmeye çalışıyorlardı. Hasunistler ise Reversurus'ta Latin ayinine geçişin yasaklandığını belirterek geçmişten beri ayinlerinin muhafaza edildiğini belirttiler. Esas bu hususta muhaliflerin bir çabası olmuştu. Muhalifler on bir ay önce birkaç yüz imza ile ecnebi tebaa olmak ve Latin piskoposunun ruhani idaresinin altına geçmek istemişlerdi. Ancak Roma tarafından onların istekleri kabul görmemiş ve bu durum, resmî evraklarla da ilan edilmişti. Bu durum da Osmanlı Devleti tarafından memnuniyetle karşılanmıştı.

III. *"Reversurus'un içerisinde yer alan piskopos seçimi yeni bir nizam değildir."*

Hasunistlere göre piskopos seçimi usulü on sekiz sene önce 1854 yılında Babıâli'nin bilgisiyle kararlaştırılmış ve Reversurus da bu usulün devamı olan bir nizamnameydi. Onlara göre piskopos seçimi hakkında ruhban ve avama eskiden ait olan imtiyazlara asla dokunulmadığından şikâyet etmeye de gerek yoktu.[76]

IV. *"Rumca patrik, Ermenice katogikos diye tabir edilen ruhani merkezin seçim hakkı eskiden beri müstakil olarak piskoposlara aittir."*

---

[76] *Basiret*, 11 Şaban 1287/5 Kasım 1870.

Hasunistler, piskoposların bu hakkının Reversurus'la teyit edildiğini belirttiler. Onlara göre seçimde gerekli olan tasdik için Roma'yla haberleşilmesi birkaç gün aldığından patriklerin bazıları Roma'nın tasdiğini beklemeden görevlerine başlamışlardı. Bu durum da Roma tarafından uygun karşılanmamıştı. Bundan dolayı bu tür zorluklar ortadan kaldırılmış ve Reversurus'ta açıklandığı gibi tasdikten önce memurluk görevine başlanmamıştır.[77]

Yukarıda Hasun taraftarlarının iddialarına bakıldığında kiminin haklı, kiminin abartılı, kiminin ise gerçekten tamamen uzak olduğunu görülür. Mihitaristlerin ecnebi piskoposlara yakın durduğu yönündeki eleştiriler haklı görülebilir. Ancak Hasun taraftarlarının sayısının muhaliflerin kırk katı olduğu yönündeki söylemler abartılıdır. Muhalifler de arzuhâllerinde kendi sayılarının fazla olduğunu söylüyorlardı. Onların bu iddiaları da gerçek dışıdır. Gerçekte Hasun taraftarları muhaliflerden fazladır. Ancak bu rakam, İstanbul'da üçte birden fazla değildir.[78]

Hasunistlerin belirttikleri gibi birkaç yüz kişinin Frenk olmak istemesi aslında yeni bir şey değil, modern dünyanın getirdiği pragmatist bir çabaydı. Frenkleşmeyi bir üst kültür olarak gören Katolik Ermenilerden bir kısmı Frenkleşerek isimlerini dahi değiştiriyorlardı. Örneğin Mekteb-i Tıbbiye'de Fransızca öğretmenliği yapan Seferyan, bu amaçla ismini dahi değiştirmişti.[79] Çünkü o dönemde Frenkleşmek, bir bakıma Fransa'nın himayesine girmekti. Diğer bir açıdan da tüccarlar için kolay ticaret imkânları elde etmekti. Ancak Hasunistlerin, Reversurus'un Latin ayinine geçişi yasakladığını iddia etmeleri, belki teolojik açıdan doğru olabilirse de Latin kilisesinin başı olan papanın yayılmacılık anlayışı açısından yanlıştır. Katolik Ermeni patriklerinin Cizvitlerin cemaatini Latinleştirmeye çalıştığından dolayı şikâyetlerini içeren Sadaret'e sundukları pek çok arzuhâller bulunmaktadır.[80] Aslında Papalık ma-

---

77 *Basiret*, 11 Şaban 1287/5 Kasım 1870.

78 Engelhardt, *a.g.e.*, s. 285.

79 BOA, A. MKT., 169/25.

80 BOA, A. AMD., 19/10.

kamının yaptığı Latinleştirme çalışmaları, Katolik Ermenilerle ilgili geçmiş emirnamelere de aykırıydı. Papa XIV. Benedikt'in 26 Temmuz 1755 tarihli emirnamesinde Ermeni milletinin mezhep, ayin ve âdetlerinin Katolik diniyle uzlaşacağı ve bunlara uymak gerektiği belirtilmişti. Papa XIV. Benedikt emirnamesini Rumların tekrar vaftiz olma hususundaki en hararetli tartışmaların olduğu bir zamanda yayınlamıştı. Bu belge bir bakıma doğu kiliseleri üzerinde papanın korumasını konu alıyordu. Hatta bunun için de geçmiş papalardan o güne kadar gelen süreçte doğu kiliselerini koruyan papaların serüvenleri de uzun uzadıya açıklanmıştı. Belgede papa, doğu kilisesi mensuplarını cahilce bir şekilde inançlarından döndürmemeleri hususunda Katolik misyonerlere uyarıda bulunmuştu. Papa, Hristiyan kilisesinin tümünün Katolik olmasının istendiğini ancak Latin olmasının gerekmediğini vurgulayarak misyonerlerin bu yöndeki çalışmalarının engellenmesi gerektiğini belirtmiştir. Doğu kiliselerinden Katolik inancına geçmiş olan hiçbir papazın bu kiliselere aykırı bir şey söylememesini de istemiştir. Papa bu belgede ayrıca doğu kilisesi papazlarına yer bulamadıkları takdirde evharistik ayinlerinin Latin kiliselerinde yapılabileceğini ve bu konudaki düzenlemelerin de yapılması gerektiğini belirtmiştir.[81] Ancak Reversurus nizamnamasiyle patrik, Katolik Ermenileri teolojik açıdan ziyade idari anlamda Latinlik şemsiyesi altına almaya çalışıyordu.[82]

III. Papa Taraftarlarına Özel Bir Temsilci Atanması Meselesi

Hasun'un azledilmesinden sonra taraftarları, reissiz kaldıkları için kendilerine ayrı bir cismani patrik atanmasını istemişlerdi. Ancak hükûmet, iki ayrı patriğin bir arada olmasına izin verilemeyeceğini, genel bir seçimle patrik seçilebileceğini belirtmişti.

---

[81] Frazee, *a.g.e.*, s. 159.

[82] Engelhardt, *a.g.e.*, s. 284.

Bunun üzerine seçim yapıldı. Küpeliyan, patrik seçildi. Fakat Hasunistler, Küpeliyan'a itaat etmedikleri için yine reissiz kaldılar. Bu durum, onlar açısından birçok sıkıntılara neden olmaya başladı. Onlar da sıkıntılarını halledebilmek için *Heyet-i Mahsusa* adı altında özel bir idare tahsis edilmesini istediler. Küpeliyan ise Hasunistlerin isteğine şiddetle karşı çıktı. Hariciye Nazırı Halil Şerif Paşa'ya Ekim 1872 yılında takdim ettiği layihasında bunun sakıncalarını ayrıntılarıyla dile getirdi. Ona göre emlak tasarruflarını bile mezhep işlerinden sayarak devletin başına sıkıntılar açan papa taraftarlarına Heyet-i Mahsusa tahsis edilirse, ecnebi bir hükümdar Osmanlı'nın hukukuna ortak olabilecekti. Bu durum da Hasunistlere yardım etme bahanesiyle Hristiyan devletlerin müdahalesine sebep olabilecekti. Binaenaleyh ecnebi mahkemeler mahkûm ettiklerini Osmanlı Devleti'ne mahkûm ettirebilecek ve verdiği hüküm ve ilamların yerine getirilmesine Osmanlı'yı mecbur edebileceklerdi. Bu tehlike, sadece Katolik Ermenilerle sınırlı kalmayıp Maruni, Melkit, Keldani ve Süryani gibi diğer Katolik cemaatlerine yayılabilecekti.[83]

Küpeliyan'ın diğer endişesi ise seçilecek özel temsilcinin yabancıların siyasi oyuncağı haline geleceğiydi. Yabancı devletler, Hasunistlere atanan bu özel temsilciyi ön plana çıkararak Küpeliyan'a yoktur türünden propaganda yapabilirlerdi. Bu durum da kendi emlaklarını bile kaybetme riskini içerisinde barındırabilirdi.[84]

Küpeliyan'ın dikkat çektiği bu tehlike daha sonradan gerçekleşti. Osmanlı'nın Roma elçisi, 5 Mayıs 1874 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazıda bu konuya dikkat çekti. Elçi, Vatikan'da cereyan eden olaylara dair bazı kişilerden bilgi toplamaktaydı. Onun aldığı bilgilere göre Vatikan'da kısa zaman önce vefat etmiş olan Süryani Katolik patriğinin yerine Propaganda okulunda yetişmiş kişilerden birinin seçilebilmesi için uzun zamandan beri çalışmalar yapılmaktaydı. Bunun için papa, yeni yapılacak olan

---

[83] Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 16.

[84] Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 18.

patrik seçimi için birtakım adımlar attı. Buna göre, Musul Metropoliti Bonetti'nin seçilmesine gayret gösterilecekti. Bu olmadığı takdirde yine aynı okulda yetişmiş olan Bağdat Metropoliti Şarkî isimli kişinin seçilmesi için çaba harcanacaktı.

Vatikan tarafından tasarlanan seçimin amacına tam olarak ulaşabilmesi için papanın doğu eyaletlerindeki temsilcisi Monsenyör Liponi tayin edildi. Elçi, yukarıda geçen bilgileri zikrettikten sonra patrik seçiminde yeni problemlerin doğmaması için uyanık olunması gerektiğini Hariciye Nezareti'ne belirtti. Çünkü Vatikan'ın Katolik Ermenilere zamanında yaptığı uygulamalar, şimdi de Süryanilere yapılmak istenmekteydi. Osmanlı hükûmeti Katolik Ermeniler konusunda erken davranmadığından birçok problemle karşı karşıya kalınmıştı. Şimdi de aynı problem Süryanilerle yaşanmamalıydı.[85]

A. İstanbul Medyasındaki Muhalif Görüşler

Vekil tayini meselesinde Küpeliyan'ın gündeme getirdiği tehlikelere karşı Hasunistler de kendilerini gazete sütunlarında savundular. *Mecmua-i Havadis* gazetesi, Hasunistlerin özel bir idare ile ilgili Sadaret'e sundukları arzuhâllerini eleştirdi. Gazete, Hasunistlerin Reversurus nizamnamesi hakkında hâlâ bir şeye karar veremediklerini, bazen onu değiştirmek bazen de düzeltmek gibi yollara gittiklerini belirtti. Hasunistlerin görüşlerini savunan *Sadâ* gazetesi ise bu yoruma çok sinirlendi. *Mecmua-i Havadis* gazetesinin, muhalifleri hâlâ tanıyamadığını belirterek rezil rüsva olmuş böyle bir grubun davasını haklı göstermek için kendilerini Reversurus'la itham ettiklerini belirtti. *Sadâ* gazetesine göre Hasunistlerin özel bir idare ile ilgili taleplerinin Reversurus ile hiçbir alakası yoktu. Çünkü Reversurus, sırf kilise ile ilgili düzenlemeleri içerdiğinden onun değiştirilmesi tasavvur bile edilemezdi. Reversurus'ta piskoposların ve ruhani patriğin seçimi ile ilgili açık emirler vardı. Hasun ile diğer piskoposlar hâlâ ruhani liderler olarak tanındıklarından yeni

---

[85] BOA, HR.SYS., 37/1, 5 Mayıs 1874.

bir patrik seçimine ihtiyaç da yoktu. Hasunistlerin Babıâli'ye takdim ettikleri layihalarında istedikleri şey, yalnız hükûmet katında muteber olan resmî bir heyetin oluşturulması ve taşralarda piskopos sınıfından olmayan murahhasaların tayin edilmesiydi. Bu isteklerin de Reversurus'la bir alakası yoktu.[86]

Sadâ gazetesinin yorumlarına İstanbul'da basılan birçok gazete, Hasunistlerin esas amacının Katolik Ermenileri Latinleştirmek olduğu yönünde eleştiriler getirince *Sadâ* gazetesi cümlelerini daha da sertleştirdi ve şu yorumlarda bulundu: *"Reversurus buyruldusunun her harfini, hatta bir kelimesini bile değiştirmek için izin istemeyi hiç kimse kastetmemiştir. Patriklik yahut katogikosluk sırf ruhani bir makam olduğundan bu unvanın verilmesi ve bu isme haiz olan zatın azli ve yerinde kalması yalnız papaya aittir. Her ne kadar Andon Bedros Hasun Katogikos hazretleri sürgünde ise de hâlâ umumun çobanı ve ruhani pederidir. Hepimiz de onun sürüsü ve ruhani tebaasıyız. Devlet-i Âliye de ruhani maddelere müdahale etmez. Ancak cismani maddelere müdahale eder. Biz de bu yolda itaatimizi ibraz etmişiz ve etmekteyiz. Devletin kadim hukukunu korumak üzere Babıâli'ye bir layiha takdim ettik. Ancak Reversurus'tan bahsetmedik. Çünkü kilise hukukuna ait bir meseledir. Fakat hukukun muhafazası için daha önce geçtiği gibi sırf cismani bir patrik namıyla bir zatın atanmasını ve millet malları ki, -bu da en az yüzde altmışının bedeli ecnebiyeden gelen mallardandır- bunların Babıâli'de kayıt olunmasını istedik. İşte Katoliklerin Reversurus hakkında yaptıkları şey bu kadardır. Reversurus hakkında çok şey söylemeye ve küfür etmeye serbestsiniz. Ancak bilin ki Reversurus'a karşı olan Katolik değil, dinsizdir, imansızdır. Melun aforozlu lanetli vesairdir."*[87]

Ceride-i Havadis gazetesi ise iki gruptan herhangi birine taraf olmadığını belirtse de Hasunistlerin yeni bir patrik atanmış ve sorunlar bitmişken tekrar bir müracaatta bulunmalarının yanlış olduğunu dile getirdi. Gazete, eleştirilerini de devlete bir zarar gelmemesi doğrultusunda yaptıklarını dile getirerek şu ifadelere yer verdi:

---

[86] Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 24.

[87] Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 24.

"Reversurus uygulanmaya gayret edileceğinden bahsedilerek Hasunistler tarafından patrikliğe seçilmiş olan Bursalı Bedros'un memurluğunun tasdiki için geçen gün bu cemaat tarafından Babıâli'ye bir arzuhâl takdim edildiği işitilmiştir. Hâlbuki bu mesele Küpeliyan'ın patrikliğe seçilmesiyle ve tasdikiyle ortadan kalkmış ve herkes tarafından buna memnuniyetle bakılmıştı. Ancak bu hususta takdim edilen arzuhâl, henüz bu meselenin bitmediğini ima ediyor. Katoliklerin dinî ve mezhepsel inançları hakkında fikir beyan ederek müdahale etmek bizim usulümüze aykırıdır. Buralardan sarf-ı nazar ederek yalnız bu kişiler arasında görülmekte olan mezhepsel tartışmalardan dolayı olan teessüfümüzü beyan ederiz. Biz ne Hasunistlere meyyal ne de Antihasunistlere meyilliyiz. Bu meselede tarafsızız. Biz sadece devletin hukukuna ait olan noktadan bakarak mütalaamızı beyan ediyoruz. Herkesin bildiği gibi Osmanlı Devleti'nde din ve mezhep serbestliği vardır. Gayrimüslim cemaatin devlet tarafından tasdik edilmek şartıyla ruhani reislerini seçme hakları kendilerine verilmiştir. İşte Hasunistler bu mukaddes olan hukuku ecnebi bir devlete müracaat ederek terk ettikleri için devlete karşı sadakate uzak durmuşlardır."[88]

Gazetelerin karşılıklı eleştirileriyle beraber Küpeliyan da özel bir idarenin kurulmasının yanlış olacağını söylemeye defaatle devam ediyordu. Ona göre Antihasunistler, papanın aforozu kaldırdığını söylese bile bu durum özel bir idarenin kuruluşu için yeterli sebep değildi. Çünkü Reversurus gibi bir emirnameyi geri almak, papa için hata etmek anlamına gelecekti. Bu da yakın zamanda ilan edilmiş olan "yanılmazlık"[89] ilkesine aykırıydı. Küpeliyan bu ihtimalleri dile getirdikten sonra *"Farzı muhal bunlar gerçekleşse bile daha sonra gelen papanın başka bir emirname çıkararak önceki hükümleri feshetmeyeceğini kim açıklayabilir. O zaman da Hasunistler ne yapalım mezhep reisimizin emrine karşı durmak vicdanımıza dokunur deyip de yine muhalefete kalkışmayacaklarına kim kefil olabilecektir..."* diye hükûmete soru yöneltti.[90]

---

[88] *Ceride-i Havadis*, 16 Rebiülahir 1289/23 Haziran 1872.

[89] bk. *Diyojen*, 7 Cemaziyelevvel 1288/25 Temmuz 1871. (Papanın yanılmazlığı ilkesi Teodor Kasap tarafından çıkarılan *Diyojen* dergisinin birçok sayısında mizahi bir dille hicvedilmiştir.)

[90] BOA, Y. EE., 16/10.

Küpeliyan'ın işaret ettiği gibi papanın yanılmazlığını ilan etmesi önemli sonuçlar doğurmuştu. Hatta Katolik dünyasında büyük bir kırılma meydana getirmişti. I. Vatikan Konsili'nin sonunda ruhban cemiyetinin çoğunluğunun kararıyla Papalığın yanılmazlığının ilan edilmesi, Avrupa'daki Katolik ülkelerde birçok tepkiyle karşılandı. Avusturya, Vatikan ile 1855 yılında yaptığı mukavelenameyi feshedebileceğini bildirdi. Bu mukavele gereğince Avusturya'da bulunan rahipler sınıfı hakkında Roma hükûmetine verilmiş olan müdahale hakkı da tamamen Avusturya Devleti'ne geçmiş olacaktı.[91]

Bu karar gereğince Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesindeki Katolikler arasında da tartışma çıkmıştı. Bunlardan biri de Kudüs'te bulunan Latin papazlarıyla Katolik Ermeni papazları arasında meydana gelen kavgaydı. Katolik Ermeni papazları, papanın yanılmazlığını kabul edemeyeceklerini belirtirken Latin papazları ise papanın yanılmazlığı hakkında lehte propaganda yaptılar. Karşılıklı münakaşalar büyük arbedelere yol açtığından Osmanlı, problemi aşmak için bürokrat Münif Bey'i Kudüs'e göndermek zorunda kaldı.[92]

Küpeliyan ayrıca karşı tarafa özel bir idarenin tahsis edilmesinin Reversurus'u kabul etmekten daha kötü neticeler doğurabileceğini belirterek cümlelerini şöyle sürdürdü: *"...Hasunistlerin patrik lafzından muratları, hakikaten milletin ruhani reisi değildir. Yalnız günlük işlerini düzenlemeye memur bir piskopos veya rahiptir. Murahhasa rahipler ve diğerleri de vilayetlerde bulunan piskoposlar manasında değildir. Onların vekil ve maslahatgüzarı hükmünde bulanacak rahipler olduğundan gerek öyle bir patriğin ve gerek böyle murahhasaların azlinde, atanmasında ve seçiminde Roma'nın karışmaya zaten ihtiyacı yoktur. Problemin asıl kaynağı patrikle piskoposların seçimi iken ve bu seçimler hariçte tutulmak istendiğinden yine Reversurus usulüne yahut onun yerine koyulmak üzere Roma tarafından yazılacak diğer bir emrin hükmüne uygun olarak meydana gelecek demek olur. O durumda da doğrudan doğ-*

---

[91] *Basiret*, 15 Cemaziyelevvel 1287/13 Ağustos 1870.

[92] *Basiret*, 4 Cemaziyelevvel 1287/2 Ağustos 1870.

ruya Roma tarafından tayin edilmiş olan ruhani reis, Babıâli'nin resmen tanıdığı murahhasaların kapıkethüdası makamında istihdam edilecektir. Kendileri de her türlü mesuliyetten uzak olarak istedikleri gibi meramlarını yerine getireceklerdir. Bundan dolayı millî emlak bile hükmen Propaganda idaresine girmekten kurtulamayacaktır. Bu durum ise Reversurus'un devlet tarafından tasdik edilmesinden daha fazla sakıncalar doğuracaktır."[93]

Küpeliyan, cismani patrik ve murahhasaların devletçe istenilen vasıflarda bulunmalarının, sıkıntıları aşmaya yardımcı olacağı yönündeki iddialara da şu şekilde karşı çıkmıştır: *"Resmî patrikle murahhasalardan biri kendi üstünde bulunan asıl patrik veya piskoposun emrine tamamıyla uygun hareket etmeyecek olsa onun hakkında aforoz kılıcı hazır olur."*[94]

Küpeliyan, Hasunistlere özel bir idarenin tahsis edileceği söylentilerinin cemaat arasındaki ihtilafı daha da şiddetlendireceğini dile getirdi ve bir milletten olan ve mezhep itikatı açısından aralarında hiçbir fark olmayanların ayrı ayrı iki cemaate taksim edilmesinin de bu ana kadar görülmemiş olduğunu söyledi. Bunun için de garaz sahibi olan Hasunistlerin isteklerine kulak verilmeyerek Fatih Sultan Mehmet Han'dan beri verilmiş olan imtiyazların devamının sağlanmasını istedi.[95]

B. Fransa'nın Müdahaleleri ve Sadık Paşa'nın Paris'teki Kulis Faaliyetleri

Osmanlı hükûmeti diğer birçok meselede olduğu gibi Katolik meselesinde de hem kendi hukukunu korumak hem de emniyet ve asayişi ihlal eden cemaatler arasındaki tartışmayı sonlandırmak istiyordu. Ancak aşamadığı çok önemli dinî bir mesele vardı. O da papanın aforozuydu. Küpeliyanlar, Katolik Ermenilerin iki gruba ayrılmasını istemeyip diğer grupla aynı inancı paylaştıklarını be-

---

[93] BOA, Y. EE., 16/10.

[94] BOA, Y. EE., 16/10.

[95] BOA, Y. EE., 16/10.

lirtmelerine rağmen Hasunistler, onların küfür içinde olduklarına inanıyorlardı. İşin özündeki esas mesele ise yine Reversurus idi. Küpeliyanlar, Reversurus'u cemaatin imtiyazlarını yok eden cismani bir mesele olarak görürken Hasunistler ise dinî ve ruhani çerçevede değerlendiriyorlardı. Reversurus'u kabul etmeyenlerin de Katolik inancına aykırı davrandığını belirtiyorlardı. İşte bu kargaşa içerisinde bir de ecnebi devletlerin müdahaleleri işi daha da alevlendiriyordu. Diğer hususlarda olduğu gibi özel bir idare tayin edilmesi meselesinde de Fransa'nın baskısı söz konusu olmuştu. Küpeliyan, bu konu ile ilgili Aralık 1873 tarihinde padişaha bizzat takdim etmiş olduğu arzuhâlinde şu ifadelerle cemaatini ikiye bölmeye çalışan Fransa'nın zararlı faaliyetlerinin engellenmesini istiyordu:

"Şu günlerde Fransız elçisi cemaatimi ikiye ayırmaya çalışıyor. Yani bir kısmını Roma'ya tâbi kılarak Osmanlı tebaasının bir kısmının ayrı bir cemaat olarak tanınmasına büyük gayret sarf ediyor. Bu durum devletin hukukuna açıkça aykırıdır. Eğer engel olunmazsa mezhep vesilesiyle diğer Hıristiyan tebaaya da başka ecnebi devletlerin müdahalesine yol açabilecek sakıncaları içerisinde barındırmaktadır. Müdahale, Osmanlı Devleti'nin bütün patriklere verdiği hukuk ve imtiyazları teyit eden hatt-ı hümayûnların hükmüne tamamen aykırıdır. Fransa'nın faaliyetlerine izin verilmesi cemaatimizi bütünüyle perişan edecektir."[96]

Osmanlı hükûmeti, Küpeliyan'ın Fransa hakkında söylediklerini ciddiye aldı. Çünkü yabancı bir devletin Osmanlı'nın kendi tebaasını iki gruba ayırmaya çalışması, ileride önü alınamaz başka problemlere yol açabilirdi. Bu yüzden hükûmet, Fransa Elçisi Sadık Paşa'yı bu hususu çözmekle görevlendirdi ve bir anlamda Fransa bürokrasisindeki fısıltı haberlerinin ne yönde olduğunu araştırmasını istedi. Sadık Paşa da bir strateji izleyerek Fransız bürokratlarının nabzını yokladı. Hatta bir müddet hiçbir Fransız vükelasıyla konu hakkında resmî bir görüşme yapmadı. Daha sonra ise bir dizi resmî görüşmelerde bulundu. Yaptığı resmî ve gayrıresmi görüş-

---

[96] Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 29, 1 Mart 1873.

melerden sonra kendisinde şöyle bir kanaat oluşmuştu. Ona göre Fransızlar, İstanbul'daki Katoliklere özel bir idare tahsis edilmesi meselesine körü körüne bakmakta ve işin ehemmiyetini bilmemekteydiler. Hatta Fransız devlet adamlarından bazıları, Osmanlı tebaası olan Katolikler meselesinde kendilerinin de biraz ileri gittiklerini açıkça ifade ediyorlardı.[97] Ancak Alman prensi Bismark'ın kendilerini sıkıştırdığını, bu yüzden de Katolik işinin her ne şekilde olursa olsun bir karara bağlanmasından memnun olacaklarını belirtiyorlardı.[98]

Sadık Paşa'nın gönderdiği mektupta da görüldüğü üzere Fransızların Hasunistler hakkında olumlu netice almasına engel olan husus, çoğu zaman Almanya'nın karşı siyasetiydi. Hariciye Nazırı Reşit Paşa'nın "çok gizli" kaydıyla Aristrachi Bey'e 22 Ocak 1874'te gönderdiği mektup, bu çekişmeyi çok güzel bir şekilde özetlemektedir. Bu mektuba göre Fransız büyükelçisi, Katolik Ermeniler konusunu Fransız imparatoru ile görüşmüş ve Hasun taraftarlarının bir patriğe sahip olma konusunda yetkili kılınması kararlaştırılmıştı. Ancak Alman elçisi, Osmanlı Devleti'nin bu iç sorununa Fransız müdahalesini hoş görmediğini ve Roma'ya mümkün olduğunca az taviz verilmesini istediğini belirtmişti.

Görüldüğü üzere Fransız müdahalesi, bu ülkeyle olan ilişkilerde bozulmaya yol açmaktadır. Ancak Almanya Babıâli'ye yardım ve destek sözü verdiği için Babıâli, Fransa'nın tutumundan fazla etkilenmeyecektir. Yine bu mektupta, cemaat arasında meydana gelen tartışmaları, Babıâli'nin sivil bir vekil atayarak çözmek istediği belirtilmiştir.[99]

---

[97] Bazı kaynaklarda İstanbul'daki Fransız elçisinin Hasun'u başta desteklemesine rağmen daha sonra bundan vazgeçtiğini ve Küpeliyan'ın oyunlarına alet olduğunu belirtmektedir. bk. Eneas Macdonell Dawson, *Pius IX. And His Time*, s. 400. Elçinin böyle bir tavrı gerçekten olmuş mudur? Yoksa belli bir zaman aralığındaki geçici tutumu mudur? Buna dair kesin bir bilgi vermek mümkün gözükmemektedir. Ancak şu kadarı söylenebilir ki Katolik Ermeni meselesinde Fransız devlet adamları arasında farklı düşünenler olsa bile genel politika olarak Hasunistler desteklenmiştir.

[98] BOA, Y. EE., 91/34.

[99] Bozkurt, *a.g.e.*, s. 185.

C. Osmanlı Yetkilileri Arasındaki Fikir Ayrılıkları

Papa taraftarı olan Hasunistlere özel bir idare tayin edilmesi hususu Osmanlı devlet adamları arasında da tartışmalara neden oldu. Devlet adamlarından bazıları bunu olumlu karşılarken bazıları da tam tersi istikamette görüş belirttiler. Bu ikilemin en iyi örneği, eski Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın yazdığı arizasında görülür. Mahmut Nedim Paşa, Osmanlı devlet adamlarının arasındaki ihtilafı şu şekilde dile getirmiştir:

"Katolik meselesi yüzünden dünyanın hâli fena olduğu gibi bizim hâlimiz de pek fena olmuştur. Bu meselede burada çektiğimi bir ben bilirim. Fesubhanallah güya bu meselenin halli yani Hasunistlere bir ruhani veya cismani reis tayin edilmesi hususu meclis-i hasda herkes tarafından kabul edilmiş de yalnız bir ben muhalif olduğumdan karar verilememiş diye Fransız elçiliğine yanlış sözler iletiliyor. Elçiliğin buna inanıp da arkadan arkaya bana ihtarlarda bulunması ne garip bir durumdur. Eğer olayın hakikatı böyle olmuş olsa bir yerdeki muhalif bir oyun tesiri ne kadar olabilir. Benim buradaki nüfuzumun tesiri ne kadardar. Hâl böyle ise mecliste niçin çoğunluk oyu ile hüküm ve karar verilmiyor. Bunu elçiliğe tebliğ edenler düşünmezse bile elçilik memurlarının anlaması mümkündür. Olayın hakikati kesinlikle böyle değildir. Katoliklere özel bir idare tayin edilmesi meselesinde benim gibi muhalif oyda bulunanların çoğu ortadadır. Özellikle şeyhülislam, serasker paşa, Rıza Paşa, Ticaret Nazırı Mahmut Paşa ve Abdi Paşa gibi kişiler de benim fikrimde olduklarından iş tabii olarak istedikleri gibi yürütülemiyor. Ben bu işte pek çok mütalaa ve tetkikte bulunarak kendime göre bir oy verdim. İnat etmeyerek oyumda sebat etmeyi kendime ilke edinmişsem bununla ayıplanmam gerekir mi? Ama benim oyum birtakım kimselerin hoşuna gitmezse ben ne yapayım. Bir oy var mıdır ki iki muhalif tarafı da hoşnut etsin. Eğer bir taraf için oy vermiş olsaydım diğer taraf memnun olur muydu? Hâsılı başınızı ağrıttım. Ben devletin hukukunun ve menfaatinin bu şekilde olduğunu gördüm. Sonuçta da oyumu bu şekilde kullandım. Hatam varsa nefsime aittir. Bu hususta ecnebilerin müdahalesini de aklım kabul etmiyor."[100]

---

[100] BOA, Y. EE., 25/13.

Osmanlı devlet adamları arasında uzun süre devam eden bu tartışmalarla birlikte hükûmet, soruna duyarsız kalınamayacağını biliyordu. Deyim yerindeyse hükûmet olaya, en kötü kararın bile kararsızlıktan iyi olacağını düşünerek bakıyordu.

D. Almanya'dan Osmanlı'ya Destek

Papa taraftarı olan Katolik Ermenilere özel bir idare tahsis edilmesinin ecnebi müdahalesine kapı açacağına dair haklı endişeler vardı. Ancak onların düpe düz ortada kalmaları da hükûmeti çok rahatsız etmekteydi. Çünkü papa taraftarları Küpeliyan'ı patrik olarak kabul etmediklerinden hükûmetle aralarında bir kopukluk meydana gelmekteydi. Bu yüzden hükûmet, en azından muhatap bulacağı bir yapı oluşacağı itibariyle önceleri soğuk karşıladığı *özel bir idare* meselesine daha ılımlı yaklaştı. Bu amaç doğrultusunda Sadrazam Hüseyin Avni Paşa, 25 Şubat 1874 tarihinde Hasunist grubun ileri gelenlerine bir vekil seçmeleri için buyruldu[101] verdi. Buyrulduda şu hususların altı önemle çizildi: İki sene önce Katolik Ermenilere patrik atanmış ise de ihtilaflar giderilememişti. Hasun taraftarları patriklik haricinde kaldıklarından işlerini görmede zorluk çekmekte ve bundan çok şikâyetçi olmaktaydılar. Bu durumda devletin asayiş ve emniyetini tehlikeye sokacak olayların çıkması muhtemeldi. Osmanlı'nın bu sorunları görmezden gelmesi ve duyarsız kalması mümkün de değildi. Ancak Hasunistlerin ruhani reisleri Osmanlı tarafından tanınmadığından taşra meclislerinde aza bulunduramayacaklardı. Ancak kendilerini temsilen bir vekil bulunduracaklar ve bu vekil, hükûmetle kendileri arasında aracı olacaktı. Dersaadet veya taşrada bulunan Hasunistlerin ileri gelenlerinden seçilecek olan bu vekil, onların şikâyetlerini ve isteklerini Babıâli'ye iletecekti.[102]

Hüseyin Avni Paşa, buyruldusunu daha sonra taşradaki bütün Katolik Ermenilere göndererek Hasunistlerin bu hususta yardımcı

---

[101] Buyruldu; sadrazam, kaptan-ı derya ve beylerbeyi gibi devlet erkânının yazılı emirlerine denir. bk. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, s. 188.

[102] BOA, Y. EE., 24/64; Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 61.

olmasını istedi.[103] Daha sonra buyruldu doğrultusunda yapılan seçim sonucunda Hasunistlerden *Tıngırzade Pozant Efendi* vekil olarak tayin edildi.[104]

Babıâli tarafından tamamen sivil nitelikte bir memurun atanması Alman hükûmeti tarafından da olumlu karşılandı. Nitekim Alman elçi *Testa*'nın 11 Mart 1874'te Alman Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği yazı, Osmanlı Devleti'nin soruna verdiği önemi ve çözümü için sarf ettiği çabaları göstermektedir. Testa, sadrazamın kendisine Sultan Abdülaziz ile Fransız büyükelçisi arasındaki konuşmayı aktardığını yazmaktadır. Sultan, Katolik meselesini Fransız elçisi ile konuşurken elçiyi çok suskun bulmuştu. Elçi tam ayrılırken Ermeni sorununun ne şekilde çözülmesini arzu ettiğini ona sormuştu. Elçi, şahsi görüş olarak bu sorunun çözümünde Hasunistlerin arzularının da göz önünde tutulması için dua ettiğini, ancak bu yapılmadığı için böyle suskun kaldığını belirtmişti. Fransız elçisi ayrıca, Hasunistlere verilen mühürde *"Hasunistlerin Vekili"*değil de, *"Ermeni Katolik Topluluğun Vekili"* şeklinde bir ibarenin yer almasını şahsi olarak sultandan rica etmişti.

Sultan Abdülaziz, Fransız elçisinin isteğini sadrazama iletti. Ancak Hüseyin Avni Paşa buyrulduyu değiştiremeyeceğini, mühürdeki Hasun kelimesinin bırakılıp, sadece "Pozant Efendi Tıngır, İstanbul Vekili" ifadesinin konulabileceğini söyledi. Sultan Abdülaziz de sadrazamın görüşüne katıldığından yeni idareye mühür o şekilde yazılarak verildi.[105] Görüldüğü üzere gruplar arasındaki tartışmalar resmî mühürdeki kelimelerle oynanacak seviyeye gelmişti.

Hasunistlere vekil tayin edildikten sonra yapılacak ilk önemli iş, emlakların taksimi meselesi idi. Bu husus, sadrazamın buyrulduşunda da daha önce zikredilen bir hususta. Sadrazam Hüseyin Avni Paşa, gruplar arası tefrikadan dolayı mabet ve emlakın taksimi hususunda hiçbir kişiye *"sen haksızsın"* denilmeyecek şekilde iki

---

[103] Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 63.

[104] BOA, Y. EE., 24/64.

[105] Bozkurt, *a.g.e.*, s. 186.

taraftan da seçilmiş bir komisyon kurulmasının uygun olacağını belirtti. Daha sonra sadrazamın görüşü doğrultusunda padişah iradesiyle de bu komisyonun kısa zaman içerisinde kurulmasına karar verildi.[106]

Katolik Ermeni cemaati arasında sözlü olarak meydana gelen tartışmaların fiili müdahalelere varacak dereceye gelmesi cemaat mensuplarının aynı kurum altında dinî, idari, sosyal ve kültürel açıdan bir araya gelmelerini imkânsız kıldı. Bu durum da tabii olarak cemaatin kurumsal yapılarının ayrılması sürecini doğurdu. Bu kurum ve yapıların en başlıca gelenleri ise kilise, mektep, hastane ve mezarlıklardı.

---

[106] BOA, Y. EE., 24/57.

Beşinci Bölüm

Katolik Kurumlarının Paylaşımında Osmanlı'nın Orta Yol Arayışları ve Papalığın İtirazları

I. Samatya Kilisesi'ndeki Yetki Problemi

Kilise, mektep ve hastanelerde meydana gelen tartışmalar değişik nedenlerden kaynaklanmaktaydı. Tartışmaların nedenlerinden biri, kiliselere yapılacak olan memur tayini hususuydu. Bunun bir örneği, Samatya'da bulunan Katolik Ermeni Kilisesi'nde meydana geldi. Samatya Merkez Zabıtası'ndan Fatih Kaymakamlığı'na yazılan bir yazıda Samatya Katolik Ermeni Kilisesindeki problemden şu şekilde bahsedilmekteydi;

"Samatya Ermeni Katolik Kilisesi'nde perşembe günü öğle saatlerinde kalabalık bir ahali birikmişti. Bunun sebebi sorulduğunda problemin Samatya Kilisesi'nin mütevellisinden olan Kocazade Artin Efendi'nin biraderzadesi Köçezade Oseb'in Hasun tarafından vekil olarak atanmasından kaynaklandığı söylendi. Oseb'in Samatya Kilisesi'ne memur tayin edeceği bir sırada Camcı oğlu Suraye ile kuyumcu esnafından Sarraf oğlu Antran bu atama işinin mümkün ise gelecek pazar günü olmasını teklif ettiler. Buna gerekçe olarak da Samatya ahalisinin burada hazır bulunmasını gösterdiler. Oseb ve yanındakiler bunun olabileceğini söyledi ve ardından güzel bir şekilde ayrıldılar. Ancak dün (yani çarşamba günü) kilisede kimse yokken Mısırlıoğlu Andon Bey, Kuyumcuyan Bedros Efendi, Tın-

gıroğlu Karabet Efendi, Vartan Bey ve diğer bazı kişiler gelip kilisenin bazı yerlerini mühürlediler. Ardından kendi taraftarlarından birkaç kişiyi de kilisenin işlerine memur ettiler. Bu durum Şark Ermenileri tarafından haber alınmıştı. Onlar da bu işe razı olmadılar ve mühürleri sökeceklerini söylediler."[1]

Samatya'nın zaptiye müdürü, kilisedeki yetki tartışmalarının kötü bir noktaya gideceğini hissetmişti. Bundan dolayı kilisenin mütevelli vekili Oseb ve Samatya'nın ahalisinin hazır bulunduğu ortamda mühürleri söktürdü. Kilisenin yönetimi de Oseb'e verildi. Ayrıca idaresi için sekiz memur tayin edildi. Zaptiye müdürü, Fatih Kaymakamlığı'na 6 Haziran 1869 tarihinde gönderdiği yazısında Katolik milletinin öteden beri aralarında olan tartışmalardan dolayı Samatya Kilisesi'nin mütevellisinin iki grup olduğunu; Hasun tarafından yedi sekiz kişi kiliseye iskân edilmekte olduğundan Şark Katolikleri tarafından da bu kişinin iskân ettikleri memurlara razı olunmayarak onların da yedi sekiz kimse iskân ettiklerini; bunun ise ileride fena durumlara yol açacağını belirtti.[2]

Görüldüğü üzere Samatya'daki kilisede başlayan bu tür tartışmalar, daha sonra Galata ve Ortaköy gibi Katolik kiliselerin bulunduğu bölgelere de yayılmaya başlayacaktı.[3]

Kilise ve hastanelerde meydana gelen tartışmalardan biri de dua esnasında patriğin isminin anılmaması meselesiydi. Bilindiği üzere Hristiyanlığın diğer mezheplerinde olduğu gibi Katolik Ermeni mezhebinde de dua esnasında patriklerin isimlerinin anılması, kadim ayinlerin bir gereğiydi. Muhalifler, Hasun'un ruhani başkanlığını kabul etmediklerinden Beyoğlu'ndaki kiliselerinde bir müddetten beri ismini duadan çıkarmışlardı. Hasun taraftarları ise patriğin isminin duadan çıkarılmasına şiddetle karşı çıktılar. Bu durum karşısında taraflar arasında büyük bir kavga çıkma ihtima-

---

1 BOA, HR. SYS., 2821/55.

2 BOA, HR. SYS., 2821/55; Ayrıntılı bilgi için bk. BOA, HR. SYS., 2821/57.

3 BOA, HR. SYS., 2821/58.

li ortaya çıktı. Bunu göz önünde bulunduran zaptiye müşiri, buraya iki yüzden fazla zaptiye neferi sevk ederek önlem aldı ve büyük bir kavgayı önledi.[4]

II. Beyoğlu, Galata ve Ortaköy'deki Kiliselerin El Değiştirmesi

Hasunistlerin Beyoğlu, Galata ve Ortaköy'deki kiliseleri, hükûmet tarafından geçici olarak papa muhaliflerine verildi. Ancak hükûmet, bu kiliselerde muhaliflerin sadece ibadet edebileceklerini, millî işlere dair bir şey yapamayacaklarını belirtti. Hasun, hükûmetin bu kararına da karşı çıktı. O, özellikle Galata'daki patriklik kilisesinde ruhani işler dışında cenaze kaldırma, vaftiz ve nikâh gibi milletin sosyal işlerinin de görüldüğünü, bu vazifelerin yerine getirilmesinin sorumluluğunun da kendisinde olduğunu söyledi. Buna delil olarak da devlet tarafından kendisine verilen beratı gösterdi. Osmanlı hükûmeti Hasun'un itirazlarını haklı bulmadı ve kilisede bir taşkınlık çıkarmaması için de ona uyarıda bulundu. Ancak bu defa taşkınlıklar muhalif kanattan geldi. Onlar, kilisedeki patriklik kürsüsünün üstündeki kutsal eşyayı yırtarak Hasun'un ruhani ve cismani hiçbir yetkisinin olmadığını ima ettiler. Bunun üzerine Hasun, tekrar Hariciye Nezareti'ne dilekçe vererek cemaatinden bir grubun yaptığı hareketlerin kabul edilemeyeceğini söyledi ve sözlerini şöyle sürdürdü:

"Muhalifler, Galata Patrikhanesi'nde padişah iradesiyle kurulmuş olan millet meclisini lağv etmek isteyerek millet işlerini idare etmek üzere yeniden birkaç aza tayin ettiler. Taşra eyaletlerinde oturan Katolikleri papaya karşı kışkırtmak için ruhani hükûmete aykırı bazı evraklar hazırladılar ve bunu yayınladılar. Bunun yanında yakında Galata Kilisesi'ne de başka memurlar tayin edecekleri tarafımızdan işitilmiştir. Artık buna dayanamadığımızdan devletin bu konuda yardım etmesini ve bunların yaptıkları müdahalelerin engellenmesini rica ediyoruz. Bizlere karşı çıkan pa-

---

[4] *Basiret*, 1 Zilkade 1286/2 Şubat 1870.

pazların ihraç edilerek ruhanilerimizden emniyet sahibi papazların tayin edilmesini istiyoruz."[5]

Muhalifleri kiliseden atamayan Hasun, bu grubun rahiplerinin ve keşişlerinin kendisine ve Roma Kilisesi'ne isyan etmelerinden dolayı mezhepçe merdud olduklarını bildirdi. Ona göre; *"Bu andan itibaren bu kişilere ne Katolik denilecek ne de o nazarla bakılacaktı."*[6] Ayrıca Katolik kiliselerinde ayin yapma hakları da bilfiil sakıt olmuş olacaktı. Hasun, muhaliflerle beraber Osmanlı Devleti'ne de eleştiriler getirmekten geri durmadı. Ona göre Osmanlı, kendisi için birtakım imtiyazlar vermişti. Bundan dolayı devlet, bunun gerekliliklerini yerine getirmeliydi.[7]

Hasun, muhalifleri aforoz ettikten sonra bildirisini kiliselere dağıttırmaya başladı. Ancak bu durum Beyoğlu Kilisesi'nde şiddetli bir çatışmaya neden oldu. Olay şu şekilde cereyan etmişti: Hasun'un taraftarları muhaliflerin ayin yaptığı bir sırada kiliseye girdiler ve onların ruhani memurluklarını reddeden otuz sekiz sayfalık bir bildiri bıraktılar. Bildirinin bir kısmı da kilisenin duvarlarına asılmak istendi. Buna sinirlenen muhalifler karşı atağa geçtiklerinden bu sırada iki grup arasında çatışma çıktı. Hasun'un adamları dışarıya çıkıp kama ve bıçaklarıyla tekrar gelerek kilise içerisinde hakaretlerini sürdürdüler. Yaşanan sözlü ve fiili sataşmalardan sonra Hasun'un adamları yakalanıp zaptiye memurlarına teslim edildiler. Daha sonra Beyoğlu mutasarrıflığına götürüldüler. Hükûmet bu duruma çok sinirlendiğinden olaya karışanlar tek tek sorguya çekildi ve soruşturma derinleştirildi.[8]

---

5 BOA, İ. MMS., 38/1600.
6 BOA, HR. TO., 549/43.
7 BOA, İ. MMS., 38/1600.
8 BOA, İ. MMS., 38/1600.

III. Kiliselerle İlgili Avusturya'dan Gelen İstek

Katoliklerin kiliselerinde meydana gelen tartışmalar, Osmanlı Devleti'nde sözü dinlenir birçok muhalif Katoliği rahatsız etmekteydi. Düz Mihran ve Agop, muhalif Katoliklerin en önde gelen kişilerindendi. Bu kişiler, yaşanan kargaşadan dolayı duydukları üzüntüleri dile getirdiler. Olayların bu noktaya gelme nedenini de papanın temsilcisi Poleyim'in başına buyruk davranışlarına bağladılar. Onlara göre, Poleyim tarafından imzalanmış olan evrak kiliselerin kapısına asılmış ve bu durum halkı galeyana getirmişti. Poleyim'in bu tavırları, Osmanlı Devleti'nin ceza kanunun 132. maddesini resmen yok saymaktı. Devlet, tebaasının asayişini garantileyen bu ceza hükmünü icraya koymazsa İstanbul'da daha birçok asayişsizlikler yaşanabilirdi. Bu yüzden de hükûmetin tez elden önlemler alması gerektiği belirtildi.[9]

İki grup arasında meydana gelen kurumsal tartışmalar Venedik Mihitaristlerini de rahatsız etti. Bundan dolayı onlar, İstanbul'da bulunan dinî kurumlarının ecnebi müdahalesinden korunmasını istediler. Cemiyetin başkanı Şenserkoci, yüz yetmiş seneden beri Osmanlı Devleti'nin sadık tebaası olan Mihitarist cemiyeti ruhaniyesinin gerek Osmanlı Devleti'nde ve gerek ecnebi memleketlerde tasarruf sahibi oldukları manastır ve mekteplerin saltanatı seniyyenin himayesi altında bulunduğunu belirtti.[10] Başkan, ayrıca bu kurumlara hiçbir müdahalede bulunulmaması için devlet tarafından resmî garanti anlamında bir berat verilmesini istedi.[11] Bu

---

[9] BOA, İ. MMS., 38/1600.

[10] Hasunist-Antihasunist tartışmaların yoğunlaştığı bu zaman diliminde İstanbul'da bulunan Mihitaristlerin kendi aralarında da mekteplerin yönetimi vb. konularda birçok problem çıkmaktaydı. Örneğin, Kadıköyü'nde bulunan Mihitarist mektebinde Venedik tarafından atanan müdüre görevden el çektirilmesinden dolayı birçok tartışmalar meydana gelmişti. Bundan dolayı Venedik'teki Mihitarist Cemiyeti Reisi Jozef Hermez, Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazıda bu mektebe atanan müdürün cemaat arasındaki birtakım muhalif kişiler tarafından hile ve desiseler ile görevden el çektirildiğini ve okulda eğitimin yapılamaz hale geldiğini belirtmiştir. Reis ayrıca bu okulun binbir türlü fedakârlıklarla yapıldığını belirterek bu duruma kayıtsız kalamayacağından görevinden istifa edeceğini söylemiştir. bk. BOA, HR. TO., 513/23; HR. TO., 457/30.

istek devlet tarafından da uygun görüldü ve Sultan Abdülaziz'in iradesiyle Mihitaristlerin sahip oldukları manastır ve mekteplerin Osmanlı Devleti'nin himayesinde olduğu belirtildi.[12]

Venedik Mihitaristleri, kendi kurumlarının ecnebi bir müdahaleden korunmasını isterken acaba Viyana Mihitaristleri nasıl düşünüyorlardı. Özellikle Viyana Mihitaristleri üzerinde büyük nüfuzu olan Avusturya'nın buradaki rolü çok önemliydi. Daha önce belirttiğimiz üzere Osmanlı Devleti'nde Katoliklerin hâmiliğini üstlenen devletlerden biri Fransa, diğeri ise Avusturya idi. Bu devletler zaman zaman kendileri için yaptıkları dinî yapıları, kendi anlayışlarına yakın olan Katolik Ermenilere hibe ediyorlardı. Bunlardan biri de 1857 yılında Avusturya Devleti tarafından Katolik Ermenilere hibe edilmiş olan Beyoğlu'ndaki Saint Trinite Kilisesi idi. Bu kilise iki cemaat arasında tartışmalara neden olmuş, Hasunistler kilisenin kapanmasına çalışırlarken diğer grup ise kiliseyi kendi tasarruflarına almaya çalışmışlardı. Avusturya ise gruplar arasındaki tartışmalara müdahale etmedi. Ancak kilisedeki hukukunun korunmasını istedi. Babıâli'ye Avusturya elçiliğinden konu ile ilgili olarak gönderilen yazıda, iki tarafa da gerekli tembihlerin yapılması, hangi grup kilisenin haklarına tecavüz etmeye kalkışacak olursa onun hükûmet tarafından engellenmesi rica edildi.[13]

Avusturya, kilise tartışmalarının yaşandığı dönemde nötr davranmış olsa da aslında bir anlamda *"bekle gör"* taktiğinin uygulandığını söyleyebiliriz. Çünkü Avusturya, papa yanlısı Katolik Ermenilerden hoşlanmıyordu. Ancak Hasun, papa yanlısı olmasına rağmen devletin resmen tanıdığı patrik olduğu için fazla sesini çıkarmadı. Daha sonra Osmanlı Devleti'nin Patrik Hasun'u azletmesi ve muhalif gruptan Küpeliyan'ı patrik olarak ataması, Avusturya'yı da taraf noktasına getirdi. Bu tarafgirlik Fransa kadar belirgin olmasa da Avusturya'nın, manen muhaliflere destek verdiği söylenebilir. Daha önce belirttiğimiz gibi Avusturya elçisinin patrik Küpe-

---

[11] BOA, HR. TO., 453/4.

[12] BOA, İ. HR., 244/14509.

[13] BOA, HR. SYS., 1786/29; Ayrıca bk. BOA, HR.SYS., 2851/1.

liyan ile birlikte Mihitaristlere ait olan bir manastırda ayine katılması bunun en önemli işaretlerindendi.[14]

IV. Hastaneler Hizmet Veremeyecek Noktaya Geliyor

Gruplar arasında tartışmaların meydana geldiği diğer kurum ise Katolik Ermenilerin hastaneleriydi. Hasun'un Reversurus'u kabul etmesinden dolayı Katolik Ermenilerden bir hayli kişi, millî işlerden de ellerini çektiler. Pangaltı'da bulunan hastanenin meclis azası on iki kişiden meydana geliyorken tepki olarak altı kişi istifa etti ve hastanenin işlerinde aksamalar meydana geldi. Hastane Hasunistler elinde bulunuyorken çok geçmeden muhalifler meclis azalığında üstünlük sağlayarak yönetimi ele geçirdiler.[15] Bu hastane uzun yıllar boyunca iki grup arasında el değiştirerek hep tartışmaların merkezinde olmaya devam etti.

Kiliselerde ve hastanelerde yaşanan tartışmaların tümüyle ilgili olarak Hasunistler tarafından bir layiha düzenlenerek hükûmete verildi ve özet olarak şu hususların altı önemle çizildi:

- Aforoz edilmiş muhalif papazlar, Hasun grubunun sahip olduğu kiliselere giremeyeceklerdir.
- Avamdan olan muhalifler, kiliselerine gereken riayette bulunur ve kilisenin iç hukukunu ihlal etmezlerse serbestçe ibadet edebileceklerdir.
- Hangi gruptan olursa olsun kiliselere herhangi bir tecavüz meydana gelirse failleri şiddetle cezalandırılacak, zabtetmiş oldukları kiliseler ellerinden alınacak ve eski sahiplerine iade edilecektir.
- Bu kiliselerin her türlü taarruzdan korunması için Sadaret'ten bir emirname yazılarak kapıların üzerlerine asılacaktır.

---

[14] BOA, Y. PRK. ZB., 30/25.

[15] *Basiret*, 25 Zilkade 1286/26 Şubat 1870.

- Beyoğlu'nda bulunan hastane kendilerinde kalıp, hastane dâhilinde bulunan kilise de her türlü taarruzdan korunacaktır.
- Bu kurallara (statüko) bütün Osmanlı eyaletlerinde riayet edilecek ve iki aydan beri kapalı olan kilise açılacaktır.[16]

Ne yukarıdaki layihayı yayınlayan Hasunistler ne de muhalifler olaylara kendi çıkarları dışında yaklaşmadıklarından kavgalar bir türlü bitmedi. Olaylar hep karşılıklı suçlamalarla devam etti ve kilise tartışmaları, iki grubun arasının düzeleceği tarih olan 1888 yılına kadar sürdü.[17]

Osmanlı'nın diğer konularda olduğu gibi bu konuda da problemi çözmedeki temel yaklaşımı şuydu: Devletin asayiş ve güvenliğini zedeleyecek her türlü girişimin önüne geçilecek, bu arada Katolik Ermenilerin kadim imtiyazları da korunacaktı.[18]

V. Katoliklerin Latin Mezarlığına Gömülme Tehlikesi

Katolik cemaatindeki gruplaşmaların getirdiği diğer bir sıkıntı da mezarlıklar konusundaydı. Katoliklerin Ermeni kilisesinden ayrılmalarından sonra daha önceden beraber gömüldükleri mezarlığı kullanmaları birçok kavgalara sebep olmuştu.[19] Osmanlı Devleti, Katolik cemaatine Ortodoks Ermenilerden ayrı olarak Taksim civarında bir mezarlık tahsis etmişti. Ancak bu mezarlık şehre yakın olduğu için hükûmet tarafından buraya ölü gömülmesi daha sonradan yasaklandı ve onlara Feriköy'de geniş bir arazi bağışlandı. Mezarlığın etrafına duvar çekilerek içine de bir kilise inşa edildi ve buranın plan, harita ve resmî belgeleri de Küpeliyan'a verildi. Nizamname gereğince bu mezarlığı idare etmek üzere özel bir komisyon atandı. Nizamnamede ayrıca ölü defnetmek için Küpeli-

---

16 BOA, HR. TO., 511/78.

17 Dabağyan, *Türkiye Ermenileri Tarihi*, s. 546.

18 bk. BOA, İ. HR., 78/3815; İ. MMS., 45/1896.

19 BOA, A. MKT., 27/9.

yan'dan ilmuhaber alınması da şart koşuldu. İlmuhaberi almayanların bu kabre defnedilmemesi ile ilgili olarak mezarlığın bekçisine kesin talimat verildi. Ancak Hasunistler, Küpeliyan aracılığıyla hiçbir maslahatlarını görmeyeceklerini bildirdiklerinden karşılarına iki seçenek çıkmaktaydı. Ya kendi malları olan Feriköy'deki bu kabristandan sarf-ı nazar ederek başka bir mahalle defnedilecekler ya da Latin milletinin kabristanına müracaat etme mecburiyetinde kalacaklardı.[20]

Hasunistlerin yaşadıkları sıkıntıları gören hükûmet, ölülerini defnetme ile ilgili ilmuhaberlerini Beylikçi Dairesi'nden almalarını isteyerek sorunu bir nebze olsun çözdü. *Şark* gazetesi hükûmetin mezarlık problemi ile karşı karşıya kalmasının, geçmişteki siyasi hataların sonucu olduğunu şu şekilde dile getirerek olayın geldiği hazin noktaya işaret etti:

"Merhum Âlî Paşa gerek bu mezarlık meselesinde gerekse Osmanlı Devleti'ndeki bütün Katoliklerin Roma kilisesiyle olan münasebetleri hakkında doğrudan doğruya muhabere etmeye gayret ettiği bir sırada bazı kişiler onu uyarmıştı. Âli Paşa da onların uyarılarına karşılık 'Eğer hükûmet tarafından bunlara örfi ve cebri tedbirlere kalkışılırsa uzun zamandan beri hükûmetin aldığı önlemler boşuna gidecek ve Osmanlı Devleti'nin tebaasından olan Katolik Ermeniler Latin milletine müracaat etmekten başka bir çareleri kalmayacaktır' demiştir. Buna rağmen Âli Paşa'nın sözüne itibar edilmemiş ve Hasunistlerin elinde olan mabetler, mektepler, hastaneler, fukarahaneler ve kabristanlar Küpeliyan grubuna teslim edilmiştir. Bu nedenle Hasunistler istemeyerek de olsa Latinlerin mabet, mektep, hastane ve kabristanlarına müracaat etmeye mecbur oldukları aşikâr olmuştur."[21]

Şark gazetesinin *Levant Herald*'dan alıntıyla zikrettiği yukarıdaki yorumlardan da görüleceği üzere Âlî Paşa'dan sonra gelen Osmanlı devlet adamlarının Katolik Ermeni meselesine iyi kafa yoramadıkları ve bu milletin Latinlerin kucağına atıldığı belirtilmiştir.

---

[20] *Levant Herald*, December 5, 1874/ 5 Aralık 1874.

[21] *Şark*, 29 Şevval 1291/9 Aralık 1874.

Hasunistlerle Antihasunistler arasındaki tartışmalar, Osmanlı hükûmetinin yeni kanuni düzenlemeler getirmesine sebep oluyor ve kimi zaman bu durum, diğer gayrimüslim cemaatler için de bir emsal teşkil ediyordu. Örneğin Hasunistler resmî birçok işte kullanmaları gereken ilmuhaberleri Küpeliyan'dan almayacaklarına dair istekte bulunduklarında bu istekleri hükûmet tarafından uygun görülmüştü. Kısa zaman içerisinde yapılan düzenlemelerle Hasunistlere ilmuhaberlerini mahalle muhtarlıklarından alabilecekleri söylendi.[22] Daha sonra bu uygulama diğer gayrimüslim cemaatlerde de uygulanarak artık ilmuhaberler patriklerden değil muhtarlıklardan alınmaya başlandı.

Ermeni patrikleri ilmuhaber verme yetkisini çok suistimal etmekteydi. Onlar ilmuhaber verme meselesini Hristiyan akaidine bağlıyorlardı. Örneğin bir Ermeni patriği, Ermeni vatandaşlarından birinden hoşnut olmasa veya onun dinî açıdan eksik bir kişi olduğunu düşünse ona lazım olan ilmuhaberi vermiyordu. Bundan dolayı da Ermeni vatandaşların günlük işlerinde birçok aksamalar meydana gelmekte ve hükûmete birçok şikâyet mektupları ulaşmaktaydı. Şikâyetleri değerlendiren Osmanlı hükûmeti, patriklerin elindeki bu yetkiyi alarak muhtarlara verdi. Ancak bu durum patriklerin şikâyetine neden oldu. Mezahib Müdürü Mustafa Efendi 29 Ocak 1888 tarihinde yazdığı layihasında konu üzerinde durarak patriklerin şikâyetlerini eleştirdi ve; *"Eğer patrikler ilmuhaber veremediklerinden dolayı paralarının eksildiğini söylüyorlarsa devlet onlara bu eksikliği giderecek parayı verecektir. Ancak patrikler ilmuhaber verme hadisesini paradan ziyade başka amaçlarla değerlendirmektedirler"* dedi. Mustafa Efendi'nin vurguladığı husus, patriklerin ilmuhaber verme hususundaki yeni uygulamaya karşı çıkışlarının, mali bir zorunluluktan değil, cemaat üzerinde kurdukları baskıyı devam ettirme çabalarından ileri geldiği yönündeydi.[23]

---

[22] BOA, Y. PRK. AZN., 3/17.

[23] Geniş bilgi için bk. Türkan, "İstanbul Ermenilerinin Dinî, Toplumsal ve Kurumsal Problemleri: Mezarlıklar Sorunu (19. yy)", *İstanbul Üniversitesi Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Eylül, 2012.

Mustafa Efendi muhtarların ilmuhaber vermesi uygulamasının, Hasunist-Antihasunist tartışmalarına bir çözüm bulma amacıyla geliştiğini de belirtti. Ona göre Katolik Ermeniler meselesindeki çıkmazdan dolayı böyle bir düzenlemeye gidilmiş olsa da diğer Hristiyan grupları için de hayırlı bir netice ortaya çıkmıştı.[24] Ancak Ermeni patriği, ilmuhaber verme yetkisinin muhtarlardan alınması için hükûmete sürekli arzuhaller gönderdi. Hükûmet geri adım atmadı ve Şûra-yı Devlet'ten de kararın kesin olduğuna dair bir yazı çıkarılarak muhtarların bu işi yapmaya devam etmesi kararlaştırıldı.[25]

VI. Gıda Dağıtımında Yaşanan Aksaklıklar

Katolik Ermeniler, devlet tarafından ayrı bir millet olarak kabul edildikten sonra diğer gayrimüslim milletlere tanınan haklar kendilerine de tanınmıştı. Bunlardan biri de Katolik milletinin fakirlerine, hastanelerine, mekteplerine ve sıbyanına devletin bağış kabilinden yapmış olduğu et ve ekmek yardımlarıydı.[26] Uzun yıllar Katolik cemaatinin faydalandığı bu devlet hizmetinde gruplaşmalardan dolayı aksamaların ortaya çıktığı görüldü.[27]

Osmanlı, resmî olarak Küpeliyan'ı Katolik Ermeni cemaatinin lideri olarak kabul ettiğinden et yardımı onun vasıtasıyla dağıtılıyordu. Hasun taraftarları Babıâli'ye gönderdikleri arzuhâllerinde patriğin kendilerine et vermediğini, bu yüzden de çocuklarının perişan bir durumda olduğunu belirttiler.[28] Bu şikâyetler dikkat çeki-

---

[24] BOA, Y. PRK. AZN., 3/17, 29 Ocak 1888.

[25] İstanbul'da ilmuhaberlerin muhtarlardan alınmasına Ermeni Patrikhanesi tarafından gösterilen mukavemetten dolayı alınan Şûra-yı Devlet kararları için bk. Osman Nuri Engin, *Mecelle-i Umur-ı Belediyye*, C VIII, s. 4296-4299.

[26] BOA, İ. HR., 24/1106. Osmanlı Devleti'nin Katolik Ermeni cemaatine yaptığı bu tayinatlarla ilgili Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde yüzlerce belge bulunmaktadır. Örnek olması açısından bk. BOA, HR. MKT., 226/46; İ. MMS., 19/841; İ. HR., 229/13432; A. MKT. MHM., 426/63.

[27] BOA, HR. TO., 513/56.

[28] BOA, İ. DH., 660/45974-1; HR. TO., 510/56.

ci bir şekilde Viyana Mihitarist Ruhban Cemiyeti tarafından da dile getirildi. Onlar da hükûmete verdikleri dilekçelerinde kendilerinin mağduriyetinin giderilmesini istediler.[29]

Hükûmet, gelen şikâyetler üzerine patriğe konu hakkındaki fikrini sordu. Patrik, söylentilerin kesinlikle uydurma olduğunu ve şikâyetlerin birkaç kişinin kışkırtmasından kaynaklandığını belirtti. Hükûmet, sadece patriğin görüşüne itibar etmenin yeterli olmayacağını düşündüğünden daha sonra geniş bir araştırma yaparak bu meseleleri Meclis-i Mahsus'ta tartıştı. Meclis-i Mahsus, yaptığı araştırmalar sonucunda şikâyetlerin Katoliklerin birkaç ileri gelenleri tarafından sabi çocukların ağzıyla *perişan olduk* gibi cümlelerle dile getirildiğini ancak işin aslında öyle olmadığını belirtti. Meclis-i Mahsus Hasunistlerin şikâyetlerinin bir diğer nedenini de şöyle açıkladı:

"Hasun Efendi taraftarları şu anki patriğin papa tarafından aforozlandığı şayiasıyla öbür takımın kestiğini yememekte ve o vasıtayla lahm (et) tayinatı aldırmamaktadır."[30]

Meclis-i Mahsus, ayrıca Hasun'un devletin hukukunu hiçe saydığı için daha önceden görevinden alındığını belirterek et tayinatının yine devletin tanıdığı Patrik Küpeliyan'ın himayesinde gerçekleştirilmesini istedi.[31]

VII. Taşradaki Kurumsal Problemler

Katolik Ermeniler arasındaki gruplaşmaların gün yüzüne çıktığı andan itibaren taşradaki Katolikler arasında da ikilik meydana gelmeye başladı. Bu hususla ilgili olarak *Basiret* gazetesi, 4 Şubat 1870 tarihli nüshasında şu bilgileri vermekteydi: *"Hasun Efendi'nin aleyhinde olan Katolik Ermenilere diğer vilayetlerde oturan Katolik Ermenilerin ekserisi katılmıştır. Hâlâ da katılmakta oldukları görülmektedir.*

---

[29] BOA, HR. TO., 510/56. Viyana Mihataristleri genel olarak Venedik Mihitaristlerine göre daha çok papalığa yakın bir anlayışa sahip olmuşlardır. Agop Minassian Bey'le 20 Nisan 2010 tarihli görüşmemiz.

[30] BOA, İ. MMS., 45/1896.

[31] Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 60.

Şu hâle göre Hasun Efendi tekrar Dersaadet'e döndüğü takdirde ruhani idaresi altında ancak birkaç binden başka kimsenin kalmayacağı şu anki durumlardan anlaşılmaktadır."[32]

Taşradaki Katolik cemaatinin nüfus yapısına bakıldığında hangisinin Hasunistlerden, hangisinin muhaliflerden olduğunu ilk başta kestirmek zordu. Çünkü olaylar daha yeni alevlenmeye başladığından Hasun'un yaptığı girişimlerden hoşlanmamasına karşın papanın ruhani hükûmetinden korkanlar da vardı. Bu kişiler, genellikle tarafını belli etmeyen çekimserlerdi. Hasun'a taşradaki ilk muhalefet, Antonyan rahiplerinin bulunduğu Bizmar Manastırı'ndan gelmişti. Sonra dalga dalga yayılan bu muhalefet hareketleri Trabzon, Diyarbakır, Malatya, Ankara ve Adana gibi Katoliklerin yaşadıkları vilayetlerde büyük olaylara neden oldu.

A. İlk başkaldırı Lübnan'dan

Papa, Reversurus'u ilk ilan ettiğinde Lübnan'daki Katolik Ermeniler aşırı refleks göstermişlerdi. İstanbul'daki Katolikler Hasun'un faaliyetlerini tam idrak edememişlerken Lübnan'daki Katoliklerden Vatikan'a sürekli şikâyetler gitmekteydi. Ancak papa, onların sesini duymak istemedi.

Cebel-i Lübnan'da bulunan Bizmar Manastırı'nda meydana gelen olaylar, İstanbul'da hükûmetle görüşmeler yapan Kardinal Franki'nin gündeminde olan ikinci hususu. Franki, daha önce Hasun'un himayesinde olup vekili tarafından yönetilen ve daha sonra Gasparyan'a verilmiş Bizmar Manastırı'nın yönetiminin tekrar Hasun taraftarlarına verilmesini istiyordu.[33] Ancak Franki, Dersaadet'te bulunduğu dönem içerisinde bu manastırın yönetimini Antihasunistlerden almaya muvaffak olamadı. O, Roma'ya döndükten sonra da bu davasından vazgeçmeyerek büyük uğraşlar verdi. Hatta Katolik devletleri işin içine katmaya çalıştı.[34]

---

[32] *Basiret*, 3 Muharrem 1287/4 Nisan 1870.

[33] BOA, HR. SYS., 1769/44.

[34] BOA, HR. SYS., 1765/38, 3. varak.

Franki, Osmanlı Devleti'nin Roma elçisinden bu konuda yardım talep etti. En azından hükûmetle Papalık arasında bir arabuluculuk rolü üstlenmesini istedi. Ancak o, eski iddialarından da vazgeçmemeşti. Franki Osmanlı elçisine, *bu manastırın hangi gruba ait olacağı mahkeme kararı ile belli olması gerekirken hükûmet tarafsız davranmayarak burayı piskopos Gasparyan'ın idaresine verdiğini* belirterek Osmanlı'nın haksızlık yaptığını ima etti. Elçi ise Franki'ye cemaat arasındaki tartışmaların papanın tutumundan kaynaklandığını ve Dersaadet'te işlerin iyice karıştığı sırada defaatle kendisinin buradan gitmesi söylendiği hâlde yapılan ihtarlara uyulmadığı için bu noktalara geldiğini belirtti.[35] Küpeliyan taraftarları ise Bizmar Manastırı'nda esas kendilerinin haklarının bulunduğunu belirterek büyük mücadelelerinden vazgeçmediler. Hatta bunun için Patrik Vekili Enficyan Efendi, Cebel-i Lübnan'a giderek uzun müddet orada kaldı.[36] Ancak Bizmar Manastırı meselesi, tarafların görüşmeleriyle beraber uzun müddet sorun olarak kalmaya devam edecekti.[37]

B. Trabzon'daki İkilem

Katolik Ermeniler arasında gruplaşmaların yoğunlaştığı diğer bir Osmanlı vilayeti Trabzon'dur.[38] Trabzon'da Katolik cemaati arasında ilk tartışma bir cenaze meselesinden çıktı. Olayın se-

---

[35] BOA, HR. SYS., 1786/25.

[36] *Basiret*, 1 Zilhicce 1289/30 Ocak 1873.

[37] Bizmar Manastırı'nda zaman zaman meydana gelen tartışmaların ayrıntıları için bk. BOA, HR. TO., 118/76; 119/30; 457/13; 549/65; 549/109; 550/98; 550/104.

[38] Trabzon'a Katoliklerin ilk ne zaman geldiklerine dair kesin bir bilgi yoktur. Ancak Ortaçağ boyunca Trabzon'la ticaret yapan Venedik ve Ceneviz tüccarları ile Tatar ve Hazarları Katolikleştirmek isteyen misyonerlerin bu şehirde yerleşmiş olmaları ihtimal dâhilindedir. Burada varlığı bilinen ilk misyoner teşkilatı 1289 yılında gelen Fransizkenlerdir. 1344 ile 1437 yılları arasında birçok piskopos bu şehre gelmiştir. Katolik ansiklopedisinin verdiği bilgiye göre Trabzon'daki piskoposluk bölgesi büyük bir ihtimalle Fatih Sultan Mehmet'in bu şehri ele geçirmesinden önce sona ermiştir. 1850 yılında Papa IX. Pie döneminde burası büyük bir piskoposluk bölgesi haline getirilmiştir. Bu yıllarda 4300 inananı, 4 kilise, 7 istasyon, 4 ilkokul, 9 papaz ve 4 Mihitarist ile hem nüfus hem de nüfuz açısından büyük bir Katolik kitlenin yaşadığı şehir olmuştur. bk. Vailhe, "Trebizond", *The Catholic Encyclopedia*, C XV, s. 51.

bebi şuydu: Antihasunistlerden bir kişi ölmüş ve Trabzon piskoposu da *"Bu kişi artık Katolik değildir"* iddiasıyla cenazeyi kaldırmak istememişti. Bunun üzerine takınılan tutuma çok sinirlenen ölünün yakınları ve muhalif Katolikler, Trabzon piskoposuna sözlü sataşmalarda bulundular. Ancak cenaze bir türlü kaldırılamayıp ortada kaldığından bu defa fiili sataşmalar meydana geldi. Yerel idarenin müdahalesi ile sorun uzun uğraşılar sonucunda aşılabildi.[39]

Katolik Ermeniler arasındaki gruplaşmalar, 1872 yılının başlarına gelindiğinde Trabzon'un şehir asayişini tehdit edecek boyutlara ulaştı. Bu defaki tartışma ise kilise paylaşımı yüzündendi. Trabzon'da bir tane Katolik kilisesi vardı. Kilisenin yönetimi de Hasun taraftarlarının elindeydi. Trabzon piskoposu da Hasunist olduğundan cemaatin, devlet ile olan işleri de onun vasıtasıyla gerçekleşmekteydi. Bu durumdan rahatsız olan muhalifler, Trabzon valiliğine bir dilekçe verdiler ve Trabzon Katolik Piskoposluğu'ndan mali konularda ayrılmak ve cemaatlerinin vergi tahsilâtını kendileri yürütmek istediler. Ayrıca Hasunlularla beraber oldukları cemaat defterinden de kendilerinin ayrılmasını talep ettiler.

Muhaliflerin valilikten diğer istekleri ise mabet konusundaydı. Tek mabetleri olduğu için aynı yerde ibadet edemeyeceklerini, dolayısıyla da kilisenin paylaştırılmasını istediler. Yeni kilise inşasından ziyade mevcut kilisenin bir bölümünün onlara tahsis edilmesi yeterliydi.

Papa taraftarı olan Trabzon piskoposu ise buna şiddetle karşı çıktı ve kilisenin kendilerine ait olduğunu söyledi.[40] Bunun üzerine muhalifler, defaatle valiliğe giderek ibadetlerinden mahrum kaldıklarını dile getirip hükûmetten buna bir çözüm bulunmasını istediler.

---

[39] *Diyojen*, 1 Temmuz 1871.

[40] BOA, HR. SYS., 1782/4, 1. varak.

1. Kilisenin Anahtarı Valilikte Saklanıyor

Şikâyetlerin bir türlü bitmemesi üzerine Vali Ali Bey, 8 Ocak 1872 tarihinde hükûmete bir telgraf gönderdi. Telgrafında uzun zaman geçmesine rağmen iki grup arasındaki tartışmaların eksilmediği hususuna değindi ve bu konuda ne yapılması gerektiğine dair bilgi istedi. Kısa zaman sonra Hariciye Nezareti'nden valiliğe gönderilen yazıda sadrazam ile bu konunun görüşüleceği ve ona göre karar verileceği bildirildi.

Hükûmetten gelen yeni bilgiler üzerine vali, muhaliflerin ileri gelenlerini makamına çağırdı. Problemin çözüleceğini ancak sadrazamın konuyla ilgili göndereceği emre kadar sabretmelerini istedi. Valinin talimatına rağmen muhalifler, sadrazamın cevabını beklemediler ve esnaf grubundan otuz kişi kiliseye girerek Hasunluları dövdüler. Piskoposun boynundaki haçı da koparark onları kiliseden attılar. Tartışma öyle bir noktaya varmıştı ki ancak askeri zaptiyenin olay mahalline anında müdahale etmesiyle büyük bir arbedenin önüne geçilebildi. Zaptiyeler geldiklerinde muhaliflerin, kilisenin kapısını kilitleyerek içeride bekledikleri görüldü. Vali de kısa zaman içerisinde olay yerine gelerek kilisenin kapısını açtırttı. Muhalifler dışarı çıkarıldı ve kilisenin mütevellisi, zangocu ve tahsildarı ile birlikte kiliseden bir şey alınıp alınmadığı kontrol edildi. Vali, kilise etrafında bulunan iki grubu da işlerine gönderdi ve kilisenin kapısını kilitleyerek anahtarı yanına aldı.

Valinin amacı, hükûmetten yeni bir bilgi gelinceye kadar sükûneti sağlamaktı. Hatta hükûmete gönderdiği telgrafta çok büyük bir facia çıkmadan olayın önünün alınmasının şükredilecek bir durum olduğunu dile getirdi. Ancak büyük bir arbede önlenmiş olmasına karşın sorun hâlâ devam etmekteydi. Daha önce muhaliflerin kiliseye gitmeleri Hasunlular tarafından engellenmekteyken bu defa her iki grubun da ibadet edememe sıkıntısı doğdu. Çünkü vali, piskopostan hükûmetten yeni bir karar gelinceye kadar kendilerinin başka bir yerde ibadet etmelerini istemişti.[41]

---

[41] BOA, HR. SYS., 1782/4, 1. varak.

Vali Ali Bey hükûmete gönderdiği telgrafta sorunun kendisi açısından nasıl çözüleceğine dair bir ön bilgi verdi. Ali Bey'e göre çözümün önündeki engeller şu hususlardan oluşmaktaydı: Tek olan Katolik kilisesi iki tarafın paralarıyla ve emekleriyle yapıldığından ve grupların nüfusları da birbirine yakın[42] olduğundan birini diğerine tercih etmek mümkün değildi. Ali Bey bu sıkıntıların aşılması için şu öneriyi getirdi: *"Kilisenin ikiye taksimi mümkün değildir. Ancak Katolik milletinin malı olan mektep kiliseye birleştirilmek üzere Şarklılara (muhaliflere) verilebilir, vilayet makamında bulunan anahtarlar da Hasun grubuna verilirse iki tarafın arasının düzelmesi muhtemeldir."*[43]

Vali ayrıca kiliseye zorla girenlerin Katoliklerin ileri gelenlerinden olmadığının anlaşıldığı ve gözetim altında tutulmalarına da gerek duyulmadığını belirterek sadrazamın bu hususta emirlerinin yerine getirileceğini telgrafında belirtti.[44]

Kargaşaların yaşandığı bu zaman diliminde valinin telgrafıyla beraber Hasunistlerin ileri gelenleri ve Trabzon piskoposu da ardı ardınca Hariciye Nezareti'ne ve Sadaret'e telgraflar gönderiyorlardı. Hasunistlerin ileri gelenlerinin 7 Şubat 1872 tarihinde Sadaret'e gönderdikleri telgraflarında kiliseye gittiklerinde Kırıkyan Esteban ve onun tahrikiyle taşradan getirilmiş olan kişiler, gelip kiliseye girerek kendilerine tekmeler attıklarını, üçüncü mecidi nişana sahip

---

[42] Trabzon Valisi Ali Bey 9 Şubat 1872 (28 Kanuni sani 1287) tarihinde Sadaret'e gönderdiği telgrafında Trabzon'da Katolik milletinin nüfusunu ve kimin hangi taraftan olduğunu yaptığı tahkikat sonucunda açıklamıştır. Buna göre bu milletin toplam erkek sayısı 431 olup bunlardan 28'i uzun zamandan beri Trabzon dışında bir yerlerde olup hangi tarafa meyilli olduğu bilinmemektedir. Ayrıca Trabzon'da bulunan 20 erkeğin de hangi taraftan olduğu belli değildir. Bunların dışında yer alan 383 erkekten 195'i Şarklılar (muhalifler) tarafında, 188 erkek de Hasunlular tarafında yer almaktadır. bk. BOA, HR. SYS., 1782/4.

Ayrıca 1876 yılına gelindiğinde Trabzon'daki bütün nüfus *Sabah* gazetesinde zikredilmiştir. Buna göre, Trabzon'un genel ahalisi 50.000'den fazla olup bunlardan yaklaşık 30.000'i Müslüman, 9.000'i Rum, 3.000'i Ermeni, 800'ü Katolik Ermeni, 200'ü Protestan ve 1.000 kadarı da muhtelif mezheplerdendir. bk. *Sabah*, 29 Rebiülahir 1293/24 Mayıs 1876.

[43] BOA, HR. SYS., 1782/4, 1. varak.

[44] BOA, HR. SYS., 1782/4, 1. varak.

olan piskoposun haçının zincirlerini ve kilisede bulunan bütün sandık ve dolapları kırdıklarını belirttiler. Ayrıca telgraflarında ruhani ve cismani bütün değerleri ayaklar altına alınan papaz ve tahrikçilerin kiliseden dışarı çıkıp ceza görmemelerinin, devletin yüce adalet anlayışına uymayacağını dile getirdiler.[45]

Hasunistler 12 Şubat 1872 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderdikleri diğer telgraflarında kiliselerinin kapalı olmasından dolayı çektikleri sıkıntıyı şu şekilde dile getirdiler: *"Vali Ali Paşa hazretlerinin kilisemizin anahtarlarını aldığını ve bize vermediğini daha önceden arz etmiştik. Bizler çocuklarımıza zaruret çektirerek, omuzlarımızla taşlarını taşıyarak ve ellerimiz terleyinceye kadar çalışarak padişahın fermanıyla inşa ettiğimiz kiliseden men olunduk. Hâlbuki çoğunluk bizim tarafımızda olduğu hâlde murahhasamızın, papazlarımızın ve cemaatimizin ayinden mahrum kalması devletin adaletine uygun olmayacağından bir an önce kilisemizin açılmasını istiyoruz."*[46]

Hasunistler, hükûmete gönderdikleri telgrafla beraber anahtarın teslim edilmesi için sürekli valiye müracaat ediyorlardı. Konu daha da hassas bir noktaya gelmişti. Çünkü bir sonraki gün Katoliklerin yortu günüydü ve ayin yapabilmeleri için mutlaka kiliselerinin açılması gerekliydi. Bundan dolayı Trabzon Katolik piskoposu, kilisenin mutlaka açılması gerektiğini valiye bildirdi. Ancak Ali Bey bu hususta hükûmetten habersiz bir iş yapmak istemiyordu. Piskoposa İstanbul'dan çok acil haber beklediğini ve buna göre bir karar vereceğini belirtti.[47]

Nihayet Sadaret'ten Trabzon vilayetine Katoliklerle ilgili nasıl bir tutum takınılacağına dair bir yazı geldi. Yazıda; kilisenin bütün Katolik milletinin malı olup kilise üzerinde herkesin ortak hukuku bulunduğuna, iki taraf nüfus açısından eşit olduğu için hiçbir tarafın mahrum bırakılamayacağına, dolayısıyla da ayinin iki tarafın papazlarıyla beraber yapılması gerektiğine vurgu yapıldı. Ayrıca ayin sırasında münasebetsiz davranış sergileyenler olur ise onların

---

[45] BOA, HR. SYS., 1782/4, 2. varak.

[46] BOA, HR. SYS., 1782/4, 4. varak.

[47] BOA, HR. SYS., 1782/4, 5. varak.

da cezalandırılması istendi. Sadaret'in işaret ettiği üzere valilik iki tarafın beraberce ayin yapabilmesi için gereken önlemleri aldı. Sonuçta yortu, iki grubun ayiniyle beraber icra edildi. Küçük çaplı itiş kakışlar ve sataşmalar dışında fazla bir olay meydana gelmedi.[48]

Trabzon piskoposu, muhaliflere karşı direnirken talimatları, Hasun'un İstanbul'dan gönderdiği telgraflardan alıyordu. Örneğin Hasun, 26 Nisan 1872 tarihinde Trabzon Piskoposu Kırıkyan'a gönderdiği telgrafında ibadet etmeleri için kiliseye ek bina yapmak isteyen muhaliflere kesinlikle izin verilmemesini istedi. 29 Nisan 1872 tarihindeki ikinci telgrafında mezhep usulü gereğince aforoz altında tutulan papazların kiliseye girip ayin yapmalarının yasak olduğunu ve Osmanlı hükûmetinin de bu gibi mezhep işlerine karışamayacağını belirtti. 30 Nisan 1872 tarihli üçüncü telgrafında yine aforoz altında olan papazların Katolik kiliselerine girmelerinin yasak olduğundan dinle alakalı bir hususta asla onlarla sulh yoluna gitmemelerini ve kendilerinin sadece mukaddes vazifelerine sadık kalmalarını istedi.

Hasun, 3 Mayıs 1872 tarihli telgrafında ise aforoz altında olan papazların zorla Katolik kiliselerine girmeleri hakkında Osmanlı hükûmeti tarafından bir emir verilmediğinin muhaliflere bildirilmesini ve özellikle de aforozlanmış papazın kiliseye sokulmamasını istemişti.[49]

Hasun'un yukarıdaki telgraflarının içeriğine bakıldığında ona göre gelişen tüm olaylar *mezhepsel ve dinî işler kabilinden olduğundan bunlara müdahale edilemezdi.* Ancak hükûmet, muhalifleri de Katolik Ermeni cemaatinden gördüğünden ara yolun bulunup onların da ibadet haklarından mahrum edilmemelerini ön planda tuttu. Buna göre de önlemler almaya çalıştı.

Hasun'un telgraflarından cesaretlenen Trabzon piskoposu, valiliğin talimatlarını dikkate almadı. Bu yüzden Hasunistler daha da hoşgörüsüz hale geldiler. Muhaliflerin ne kiliseye girmelerine mü-

---

[48] BOA, HR. SYS., 1782/4, 6. varak.

[49] BOA, HR. TO., 550/13.

saade ediliyor ne de ek bir bina yapmalarına izin veriliyordu. Bu duruma sinirlenen muhalifler, bu defa Trabzon piskoposunun mekânına saldırarak kapı ve pencerelerini kırdılar. Bu durum, Osmanlı zabtiyelerinin kilise ve piskoposun evinin civarında günlerce nöbet tutmasına neden oldu. Çünkü her an bir saldırı olur endişesi ile valilik teyakkuzda bulunuyordu. Gelişmelerden rahatsız olan Hasunistler, Şûra-yı Devlet'e de telgraf göndererek mezheplerine aykırı davrandığı için Katoliklikten atılmış bir papazın, Trabzon'a gelmesiyle mezheplerine, ailelerine müdahale ederek refahlarını bozduğunu dile getirdiler.[50]

2. İkili Eğitim Sorunu

Kilise paylaşamı ile birlikte Katolik Ermenilerin çözmesi gereken bir sorun daha vardı. O da iki tarafın çocuklarının nasıl eğitim göreceği idi. Gruplar arası tartışmalar başlamadan önce eğitim, tek bir Katolik mektebinde yapılmaktaydı. Ancak tatilin bitip okulun açılması ile beraber Hasunistler, iki grubun çocuklarının aynı yerde eğitim görmesinin uygun olmayacağını, eğer böyle bir uygulamaya gidilirse aralarında münazaa ve müdarebelerin eksik olmayacağını Hariciye Nezareti'ne gönderdikleri telgrafla bildirdiler. Hasunistler ayrıca kendilerinin 100 öğrencisi, muhaliflerin ise 20 öğrencisinin bulunduğunu dile getirdiler.[51]

Hasunistlerin patrik vekili olan Azaryan, Hariciye Nezareti'ne verdiği başka bir dilekçesinde Trabzon valisinin yaptığı uygulamalardan şikâyetçi oldu. Vali, muhalif gruba mensup çocukların da hocalarıyla beraber aynı mektepte eğitim görmelerine izin verilmediği müddetçe mektebin açılmayacağını dile getirmişti. Rahip Azaryan'a göre valinin uygulamaları, muhtelif mezhep mensuplarının birlikte eğitim görmelerini mecbur tutma anlamına gelmekteydi. Bu uygulama, Katolik kurallarını açıkça ihlal etmekti.[52] Trabzon'da tartışmalar bu şekilde uzun bir müddet devam etti.

---

[50] BOA, HR. SYS., 2821/60.

[51] BOA, HR. TO., 551/20.

[52] BOA, HR. TO., 457/9.

C. Ankara, Malatya ve Diyarbakır'daki Kaos

İki grup arasındaki tartışmaların yoğunlaştığı diğer bir il Diyarbakır'dır. *Ceride-i Havadis* gazetesi bir nüshasında Katolik Ermeni milleti arasında devam etmekte olan ayrışmaların Dersaadet'ten taşraya doğru yayıldığını, bunun somut örneğinin de Diyarbakır'da meydana gelen hadiseler olduğunu söylüyordu. Gazetenin haberine göre 23 Eylül 1870 tarihinde Diyarbakır Kilisesi'nde ayin yapılırken bir arbede meydana gelmiş ve bunun sonucunda da Hasun taraftarı üç papazın ayin elbiseleri yırtılmış ve papazlar, kiliseye bir daha ayak basmamak üzere kovulmuşlardı.[53]

Diyarbakır'ı Trabzon'dan farklı kılan taraf, buradaki piskoposluğun kısa zaman içinde Antihasunistlerin eline geçmesiydi. Diyarbakır Piskoposu Küpeliyan, zaten kısa zaman içerisinde Şark Ermeni Katolik patriği unvanını alacaktı. *Basiret* gazetesi, Diyarbakır piskoposluğunun Antihasunistlerin eline geçmesi ile ilgili olarak *Courrier d'Orient* gazetesinin şu yorumunu aktarmıştır:

"Diyarbakır Ermeni Katolik Başpiskoposu Agop Küpeliyan Efendi Hasunistler hilafında olan Şark Ermeni Katolik katogikosluğuna seçildiğinden bugün Ermeni milletinin; Ermeni, Ermeni Katoliği, Ermeni Protestanı ve Ermeni Şark Katoliği olmak üzere dört fırkası olmuştur."[54]

Katolik Ermeniler arasında tartışmaların yoğunlaştığı diğer bir il de Malatya'ydı.[55] Malatya, kısa zaman içinde Antihasunistlerin yönetimine geçmiş ve Hasunistler buradaki kiliseden kovulmuşlardı. Diyarbakır başpiskoposu, Hariciye Nezareti'ne takdim ettiği arizasında Malatya'daki Katolik misyonerlerden şikâyet etmiştir. Başpiskoposa göre misyonerler, ahaliyi ruhani başkanlarına karşı kışkırtıyorlar ve onları Latinliğe çevirmek için kirli tuzaklar kuruyorlardı. Misyonerlerin yaptığı bu desiseler, kendi mezhepleri açı-

---

53 *Ceride-i Havadis*, 17 Recep 1287/13 Ekim 1870.

54 *Basiret*, 15 Zilhicce 1287/7 Mart 1871.

55 Büyük bir grup halinde Katolikliğe geçen Malatya Ermenileri İstanbul Ermeni Patrikhanesi'yle vergilerin ayrılması hususunda anlaşmazlığa düşmüşler, bu nedenle de hükûmet tarafından bu problemlerin çözümü için bir araştırma yapılması istenmişti. bk. BOA, A. MKT. UM., 527/26.

sından zararlı olduğu kadar devletin menfaatine de aykırıydı. Bundan dolayı devlet tarafından gerekli önlemler alınmalıydı.

Malatya'da faaliyet gösteren Katolik misyonerler özellikle Hasunistlerin tarafını tutuyor ve Antihasunistlerden olan ruhani yönetime karşı onları kışkırtıyorlardı.[56] Ayrıca misyonerler, *Fransız* namıyla yeni bir cemiyet teşkil edip Antihasunistleri başpiskoposun yönetiminden çıkarmaya çalışmaktaydılar.[57]

Hasunistlerin çıkarlarını korumaya çalışan Fransız misyonerleri ile Küpeliyan taraftarları arasında tartışmalar uzun müddet devam etti. Ekim 1875 tarihinde Hariciye Nezareti'ne takdim edilen bir yazıda Katolik misyonerlerin Küpeliyan taraftarlarının sürekli hakaretlerine maruz kaldıkları ve mutasarrıf tarafından da bu durumun görmezden gelindiği dile getirildi.[58]

İki grup arasında tartışmaların yoğunlaştığı diğer bir il ise Ankara'ydı.[59] Ankara'daki Katolik Kilisesi de iki grup arasında paylaşılamadığından dolayı sürekli kavgalara sahne olmaktaydı. Ankara'da bulunan İngiliz konsolos vekilinin bu kilisedeki tartışmalarla ilgili olarak yazdığı raporunda bir defasında hapisten yeni çıkmış kırk kişilik bir grubun Katolik Kilisesini bastığını bildirdi.[60] Ankara valiliği tarafından tartışmalarla ilgili yapılan açıklamada ise zabıtaların kısa zamanda olay mahalline yetiştiği ve olayın önünün alındığını bilgileri yer almaktaydı.

Ankara'daki Katolik olaylarının geçen süreçte diğer illere göre daha sakin geçtiği söylenebilir. Çünkü Ankara'nın yöneticileri tarafından kavgadan kısa süre sonra bir komisyon oluşturulmuş ve sorunlar tartışılmıştı. Komisyon kararına göre Hasunist ve Antihasu-

---

[56] Malatya'daki Katolik misyonerlerden Kapuçinlerin büyük faaliyetleri olmuştur. Kapuçinler, 1884'te bu şehirde bir kilise ve yetimhane kurarak varlıklarını hissedilir derecede arttırmışlardır. bk. Vailhe, "Melitene", *The Catholic Encyclopedia*, C X, s. 326.

[57] BOA, HR. TO., 550/13.

[58] BOA, HR. TO., 459/76.

[59] BOA, HR. TO., 552/106.

[60] BOA, HR. SYS., 1769/46.

nist iki cemaatin de aynı kilisede ibadet edebileceği açıklanmıştı. Buna rağmen İngiliz konsolos vekili Ankara'da Antihasunistlerden sadece iki rahip ve çok az sayıda cemaat mensubu olduğundan onların bu kiliseden istifade etmelerinin çok zor olduğunu dile getirmekten geri durmadı.[61]

VIII. Katolik Mülklerinin Nasıl Paylaşılacağı Meselesi

Katolik Ermeniler arasındaki gruplaşmalar kilise, mektep ve hastane gibi kurumların paylaşımını gündeme getirmişti. Osmanlı hükûmeti, mağdur olmamaları için ilk başta geçici olarak muhalif gruba cemaatlerin mallarından bir kısmını tahsis etmişti. Ancak Küpeliyan'ın patrik olmasından sonra emlakların konumunun ne olacağı da bir soru işareti idi. Küpeliyan, devlet tarafından tanınmış olan resmî patriğin kendisi olduğunu söyleyerek emlakların kendilerinin hakkı olduğunu belirtirken karşı taraf ise söz konusu emlakların dörtte üçünün zaten ecnebi yardımlarıyla yapıldığını belirterek buna karşı çıkıyorlardı. Bundan dolayı da özellikle Galata ve Beyoğlu civarlarında hemen her gün kilise tartışmaları meydana geliyordu. Öyle ki bu mücadeleler, bazen İstanbul'da yayınlanan gazetelerin sütunlarında hicivli bir şekilde tasvir edilecek derecede önem arz etmeye başlamıştı. İki grup arasındaki emlak mücadelesi, Ceride-i Havadis'in 22 Mayıs 1872 tarihli nüshasında hicivli bir dille şu şekilde anlatılmıştır: *"Ermeni Katolik Patrikliğine getirilen Diyarbakır Başpiskoposu Ohanis Küpeliyan'ın seçiminden dolayı önceki patrik Hasun taraftarları, ellerinde bulunan kilise ve vakıf emlaklarını Küpeliyan'a teslim etmeleri gerekirken bundan kaçındılar. Emlakların bir kısmının ve Galata'da bulunan Katolik kilisesinin anahtarlarını vermekten kaçınmışlardır. Kapılarının kolaylıkla açılmaması için dört günden beri iki papaz tarafından kilisede bulunan kasalara İngilizvari kilit uydurulmasına çalışılmaktadır. Hepsi o şekilde anahtar altına alındıktan sonra miftahlarının (anahtarlarının) denize atılacağı ve Hasun'un aleyhinde olanlardan gizleneceği rivayet edilmektedir. Eğer bu olay doğru ise*

---

[61] BOA, HR. SYS., 1769/49; Ayrıca bk. BOA, HR. TO., 252/27.

Hasun aleyhinde olanlar bu kiliseye girmek için Galata'dan Beyoğlu'na inşa edilmekte olan yeraltı demir yolundan bir şube açmaya çalışacaklardır. Eğer bu gerçekleşmezse Paris Muharebesi esnasında dâhiliye nazırı olan Mösyö Gambeta'nın yakayı kurtarmak için balona bindiği gibi bunlar da böyle bir şeye binerek kanatlanıp damdan dama uçmaya mecbur olacakları açıktır. Ancak asıl üzülecek nokta şudur ki bu aralar Hasunistlerin olanca esrarı bizlerce de malum olacak gibi görünüyor idiyse de şimdi yaptıkları iş gereğince gizli olan sırları da deryaya karışmış ve artık bilgi edinmek ağırlaşmıştır."[62]

Yeni patrik muhalif gruptan atanmış olmasına rağmen, hâlâ kilise ve mekteplerden birçoğunu elde edememişlerdi. Bundan dolayı Patrik Küpeliyan, Ekim 1872 tarihinde Hariciye Nazırı Halil Şerif Paşa'ya verdiği layihasında; *devlete sadakatlerini ispat edip tebaalık sıfatını muhafaza ettiklerinden ve Katolik Ermenilerin yapıları beratla kendilerine verilmiş olduğundan bir an önce teslimatın gerçekleşmesini* istedi.[63]

Hasunist grubu ise Aralık 1872 tarihinde sadrazama bir arzuhâl takdim ederek emlakların kendilerine verilmesini istediler. Bunun üzerine Sadaret de yakında meselenin güzel bir şekilde düzeltileceğine dair iki tarafa da söz verdi.[64] Birkaç hafta sonra Küpeliyan grubunun da Pangaltı'da bulunan hastanelerin kendilerine verilmesini istemesiyle iş karşılıklı taleplerle sürüncemede kaldı.[65]

Katolik Ermenilerden gelen şikâyetler, daha sonra Meclis-i Hass-ı Vükelada enine boyuna tartışıldı. İki tarafın ileri gelenlerinden sivil ve ruhani memurlarla da haberleşildi. Süreç böyle işlerken İstanbul'daki fısıltı haberleri gazete sütunlarına yansıyor ve Hasunistlerin elinde bulunan emlakların Küpeliyan'a verileceğine dair söylentiler yayılıyordu.[66]

---

[62] bk. *Ceride-i Havadis*, 14 Rebiülevvel 1289.

[63] Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 17.

[64] *Basiret*, 18 Şevval 1289/19 Aralık 1872.

[65] *Basiret*, 18 Zilkade 1288/27 Şubat 1872.

[66] *Levant Herald*, July 11, 1873/11 Temmuz 1873.

Küpeliyan grubundan ruhbanlar, Ocak 1874'te Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa'ya emlak hususunda bir arzuhâl daha sundular. Bu ruhbanlar topluluğu, kendilerine verilen beratın hükümlerinin yerine getirilememesinden dolayı millet olarak perişan olduklarını dile getirdiler. Gerek İstanbul'da ve gerek taşralarda oturan cemaatlerinin kendi kiliselerinde ayin yapmalarının engellendiğini, çocuklarının mekteplerden, fakirlerin gurabahanelerden ve hastanelerden, beratla tayin edilen murahhasaların da memurluklarından men edildiklerini ve vakıf mallarının göz göre göre telef olduğunu söylediler. Kiliselerine giren garaz sahibi kişilere karşı devlete olan sadakatlerinden dolayı mukavemet etmediklerini ancak artık buna dayanacak tahammüllerinin kalmadığını belirterek gerekenin yapılmasını talep ettiler.[67]

A. Babıâli'deki Komisyon

İstanbul'da gruplar arasında dinî ve sosyal kurumlar üzerinde mücadeleler sürerken Hasun da Roma'dan cemaatini yönlendiriyor ve kurumlarını muhaliflere kesinlikle teslim etmemeleri için telkinlerde bulunuyordu. Hatta papa da bu amaçla Şubat 1874'te temsilcisi Serafino Milani'yi İstanbul'a göndermişti. Milani'nin görevi, papa taraftarlarını Osmanlı hükûmetine resmî olarak kabul ettirmek ve cemaate ait olan emlakları kurtarmaktı.[68]

Yaşanan yeni gelişmeler üzerine emlak meselesinin hakkaniyet ölçüsünde çözülmesi için Hristiyan milletlerinden oluşan özel bir komisyon (Komisyon-u Mahsus) Babıâli'de oluşturuldu. Komisyon ilk defa sadrazam, hariciye nazırı ve Safvet Paşa'nın da katılımıyla 9 Şubat 1874 tarihinde toplandı. Komisyona diğer Hristiyan gruplardan da temsilciler davet edildi. Rumlarlardan Fotiyadi Bey, Ermenilerden Altıncı Daire Reisi Artin Efendi, Katolik Rumlardan İlyas Efendi, Marunilerden İbrahim Efendi ve Latinlerden Oton Bey komisyonda bulunan kişilerdi. Hasunist ve Antihasunist

---

[67] Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 27.

[68] Frazee, *a.g.e.*, s. 268.

grubundan hiçbir kimse komisyonda temsil edilmemişti. O gün yaklaşık iki saat kadar müzakerelerde bulunan komisyon üyeleri kesin bir karara varamadı ve ikinci defa oturumun yapılmasının uygun olacağı belirtildi.[69]

Çok zaman geçmeden özel komisyonun yerine Babıâli'deki Beylikçi Dairesi'nde muhtelit (karma) bir komisyonun kurulmasına karar verildi.[70] Sadaret tarafından Katolik Ermeni Patrikliği'ne ve Hasunistlerin vekili Tınğırzade'ye gönderilen tezkirede seçecekleri iki azanın bu komisyona gönderilmesi istendi. Ayrıca Rum milletinden Logofet Bey ve Fotiyadi Efendi'ye, Ermeni milletinden Odyan ve Şehbaz Efendilere de bu toplantıya katılmaları için çağrıda bulunuldu. Tezkirede komisyonun, *Hasun takımının ayrılmasından dolayı mabet ve emlakla ilgili olarak keyfiyete bakmak ve hiçbir kimse tarafından bir diyecek kalmamak için* [71] yapılmış olduğu belirtildi.

Komisyon, Divan Beylikçisi Niyazi Bey'in başkanlığında 25 Mart 1874 tarihinde Beylikçi Dairesi'nde toplandı. Toplantıya Ermeni ve Rum milletlerinden yukarıda adı geçen ikişer temsilci, Antihasunistlerden Ticaret Nezareti Müsteşarı Sakızyan Ohanis Efendi ile Maliye Muavini Çamiç Ohannes Efendi katıldı.[72] Hasunistlerden ise Yaver ve Agop Beyler komisyona gelerek vekilleri olan Tınğırzade'nin mektubunu şundular. Bu mektupta; vaktin güçlüğü nedeniyle bir aza seçilemediği, ancak geçen zaman içinde bu azaların seçileceği ve bu günlük iki kişinin gönderildiği belirtilmişti.[73]

Hasunistler tarafından gönderilen iki kişi, komisyonun görüşmelerine katılmak üzere bir talimat almadıklarını belirterek toplantının başka bir güne alınmasını istediler. Aslında iki adayın daha önce belirlenmemiş olduğu iddiası bir bahane idi. Çünkü Hasunist-

---

69 *Basiret*, 26 Zilhicce 1290/14 Şubat 1874.

70 *Basiret*, 22 Muharrem 1291/11 Mart 1874.

71 Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 64.

72 *Basiret*, 1 Safer 1291/20 Mart1874.

73 *Basiret*, 1 Safer 1291/20 Mart1874.

lerin lideri Tıngırzade isimli kişi, komisyonun oluşumuna olumlu bakmıyordı. Hatta komisyonun toplanmasından birkaç hafta önce görevinden istifa etmek istemişti. Ancak bu isteği hükûmet tarafından olumlu karşılanmamıştı.[74]

Hasunist iki kişinin o günlük komisyona aza olarak katılıp katılmayacaklarına dair Niyazi Bey'in birtakım endişeleri vardı. Endişelerini gidermek için onların durumu hakkında Sadaret'e bilgi sordu. Sadaret de onların komisyona katılabileceklerine dair onay verdi.

Niyazi Bey'in zihninde bir soru işareti daha vardı. Acaba emlak taksimi konusunda gelinen zamana kadar hükûmetten herhangi bir karar çıkmış mıydı? Eğer çıkmadıysa komisyonun emlakları taksim etme gibi bir yetkisi olacak mıydı? Niyazi Bey bu konulara dair de Sadaret'e sorular yöneltti. Sadaret'ten gelen cevabi yazıda ise hükûmetin herhangi bir karar almış olmadığı ve komisyonun emlak taksimi konusunda görüş belirtmede özgür olduğu belirtildi. Tüm bu açıklamalardan sonra komisyon müzakerelere başladı.[75]

Komisyonun ilk toplantısında görüşmelere bir kaynak olabileceği düşüncesiyle Küpeliyan'a verilen *beratla,* Hasunistlerin lideri Tıngırzade'ye cemaat vekilliğine dair verilen *Sadaret buyruldusu* azaların huzurunda okundu ve komisyonun üç gün sonra tekrar toplanmasına karar verildi.

Üç gün sonra yapılan ikinci toplantının başında Agop ve Yaver[76] Beyler, azalıklarının onaylandığına dair Tıngırzade'nin tezkiresini başkana sundular ve toplantıya geçildi. Görüşmelerdeki ilk konu, emlakların taksim edilip edilemeyeceği hususuydu. Rum milletinden Fotiyadi Efendi ile Ermeni Ortodoks, Hasunist ve Antihasunist bütün azalar emlakın taksiminin mümkün olma-

---

[74] *Basiret,* 17 Muharrem 1291/6 Mart 1874.

[75] Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 64.

[76] Bu kişinin ismi *Şark* gazetesinde Gomidas olarak geçmektedir. bk. *Şark,* 9 Safer 1291/28 Mart 1874.

dığını belirttiler ve komisyon, bir sonraki gün toplanmak üzere dağıldı.[77]

Babıâli'deki üçüncü toplantının gündemi de Katolik mabetlerinin hangi gruba ait olacağı hususuydu. Görüşmeler sırasında Hasunistlerden iki aza, kendi cemiyetlerinin isim ve sıfatının devlet tarafından belirlenmesini istediler. Aksi takdirde müzakerelerin ertelenmesi gerektiğini söylediler. Aslında onların isim ve sıfatlarının belirlenmesi diye ortaya attıkları iddialar, patrikliğin tekrar kendilerine verilmesi idi. Ancak Niyazi Bey, isim ve sıfat gibi hususların Sadaret buyruldusunda önceden tayin edilmiş olduğunu, bu nedenle de erteleme işinin komisyonun iktidarının dışında olduğunu söyledi. Bunun üzerine Hasunist iki üye, artık müzakereye katılmalarının bir anlamı olmadığını söyleyerek komisyondan ayrıldılar. Onların gitmeleri karşısında komisyon, çalışmalarına devam edip etmeme konusunda kararsız kaldı ve hükûmetten konuyla ilgili bir bilgi verilmesi talep edildi. Hükûmet de onların çalışmalarına devam etmeleri yönünde görüş belirtti. Bunun üzerine müzakerelerin ikinci maddesi tekrar görüşülerek şu hususlar ele alındı:

- Tartışma konusu olan emlaklar kırk beş sene önce hükûmet tarafından tanınmıştır.
- Diğer cemaatlerde olduğu gibi bu emlaklar da millî imtiyaz ve muafiyetlere mazhar olmuş olan Katolik Ermeni milletine aittir.
- Bugün itibariyle Katoliklerin mallarına sahip olan heyet Küpeliyan Ohan Efendi'ye tâbi olan cemaattir. Bu da Küpeliyan'a verilen berattan anlaşılmaktadır.

---

[77] Taksimatın mümkün olmadığı şu cümlelerle belirtilmişti: *"Bir millet ve cemaat-i ruhaniye bir şahsı manevi hükmünde olarak vücut ve bakası efrad ve azasının beka-yı vücuduna merbut olmayıp müstakil bulunduğu gibi cemaatin haiz olduğu hukuk ve imtiyazat azayı cemaatten hiç birinin şahsına ait olmayıp mücerret heyet-i cemaate mahsus olduğundan ve efrad-ı millet ise yalnız millet azalığı sıfat-ı haysiyetiyle hukuk ve imtiyazat-ı mezkureden istifade edip milletten infirak eyledikleri anda iş bu hukuk ve imtiyazat da tabii olarak hisseleri kalmayacağına ve böyle infirak eden efradın adet ve miktarları kaide-i meşruhayı tağyir edemeyeceğine velhasıl devleti âliyece ve gerek beyne'd-düvel icra edilmekte olan usul dahi bu merkezde bulunduğuna binaen mevzubahis olan meabid ve emlak fi-nefsü'l-emr kabil-i tefrik ve taksim olamaz."* bk. Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 65.

- Hasun grubu, Küpeliyanları ruhani işlerde tanımadıkları gibi cismani (hususât-ı âdiye) de tanımamışlardır. Kendilerine mahsus bir idareleri olduğundan Katolik Ermeni cemaatinden ayrılmışlardır. Bu yüzden de Katolik Ermeni cemaatine ait olan hisselerde onların bir hakkı yoktur.[78]

1. Katolik Kurumlarının Papa Muhaliflerine Verilmesi

Babıâlide uzun süre devam eden komisyon görüşmelerinin sonucunda Katoliklerin dinî ve milli kurumlarının Küpeliyan tarafına verilmesine oy çokluğu ile karar verildi. Karara, sadece Fotiyadis Bey itiraz etmişti. Ermeni cemaatinin diğer temsilcileri karar üzerinde olumlu yönde görüş belirtmişlerdi.[79]

Belgelerde açıkça bir ibare yoksa da oyunun renginden dolayı Ermeni cemaatinin Antihasunist tarafı tuttuğu düşünülebilir. Hatta Küpeliyanlar ilk dönemler kilise dışında kaldıklarında Ortodoks Ermeniler kiliselerini onlara açmışlar ve Katoliklikten dönebileceklerini dahi umut etmişlerdi.

Komisyon, Katoliklerin mülklerinin niçin Küpeliyanlara verildiğine dair gerekçeli kararını da açıkladı. Buna göre; emlak gibi hususlar sırf kamu işlerini ilgilendiren bir mesele olduğundan Osmanlı Devleti'nin yürürlükteki kanunları uygulanmalıydı. Devletin tanıdığı resmî patrik Küpeliyan olduğundan cemaatin mülkleri de onların himayesinde bulunmalıydı. Her ne kadar Küpeliyanlara büyük iltimaslar sağlanmışsa da patriklik haricinde kalan gruba adil ve kolaylaştırıcı davranılması için Antihasunist iki azadan teminat da alındı.[80]

a. Ağır İthamlar ve *Courrier d'Orient* Gazetesi Kapatılıyor

Babıâli'deki komisyon çalışmalarını sürdürürken İstanbul'daki basın da boş durmuyor, konu ile alakalı yorumlarını gazete sütunlarına taşıyordu. Kimi gazete aleyhte kimi de lehte görüş belir-

---

[78] Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 65.

[79] Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 66.

[80] Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 67.

tiyordu. Örneğin Hasunistlerin temsilcileri, kendilerinin komisyondan ayrılma sebeplerine dair gerekçeli raporlarını İstanbul'daki gazetelerin sütunlarına vermişler ve süreci daha da ajite etmişlerdi. *Şark* gazetesi bunlardan biri idi. Hasunist temsilciler *Şark* gazetesine yaptıkları açıklamalarda müzakerelerden kaçmadıklarını ancak komisyona Katolik ismi ile anılıp anılmayacaklarına dair bir bilgi sorduklarında olumlu bir cevap alamadıklarını belirttiler. Bundan dolayı da komisyonun çalışmalarına katılmalarının bir anlamı olmadığını ifade ettiler.[81]

Courrier d'Orient gazetesi de Hasunistleri sonuna kadar destekliyor ve komisyonun çalışmalarının usulsüz olduğunu söylüyordu. Hatta gazete, Beylikçi Dairesi Başkanı Niyazi Bey'e ağır ithamlarda bulunuyor; onun devletin aleyhinde çalıştığını ve görevinden geri alınması gerektiğini söylüyordu. *Courrier d'Orient* gazetesinin yapmış olduğu şişirme haberler hükûmetin canını çok sıktı. Hükûmet bir açıklama yaparak *Courrier d'Orient'in* isnatlarının doğru olmadığı, komisyon üyelerinin kendilerine verilen görevleri yaptıklarını bildirdi. Hükûmet bununla da yetinmedi. Komisyonun kararını hükümsüz bırakmaya çalışan garazkâr hareketlere de müsaade edilmeyeceği belirtilerek gazete üç ay süreyle kapatıldı. Daha sonra bu karar Divan-ı Hümayûn tercümanı tarafından Fransızca olarak gazetenin sahibine tebliğ edildi.[82]

Komisyon, alınan kararları Babıâli'ye sunduktan kısa süre sonra dağıldı. İstanbul sokaklarında artık hükûmet tarafından Katolik Ermeniler namına bina edilen bütün emlak ve vakıf eşyalarının Küpeliyan'a verildiği konuşuluyordu.[83] Ancak hükûmet, alınan kararın uygulanmasının birçok zorlukları beraberinde getireceğini düşündüğünden aceleci davranmadı. Tekrar uzlaşabilmeleri için bu defa kendi aralarında bir uzlaşma komisyonu kurulmasını istedi. Nisanın yirmisine (yaklaşık yirmi gün) kadar süre verildi.[84] Ancak

---

[81] *Şark*, 9 Safer 1291/28 Mart 1874.

[82] Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 67.

[83] *Basiret*, 7 Safer 1291/26 Mart 1874.

[84] *Basiret*, 3 Rebiülevvel 1291/20 Nisan 1874.

iki grup bu süre zarfında da anlaşamadı. Babıâli üç gün daha süre verdi. Ancak yine değişen bir şey olmadı.[85]

Küpeliyanların ileri gelenleri, Sadrazam Hüseyin Avni Paşa'ya takdim ettikleri arzuhâllerinde papa taraftarlarıyla niçin uzlaşamadıklarını dile getirdiler. Muhalifler kendilerinin papa taraftarlarını pek umursamadıklarını, sırf devletin emirlerine sadık kalmak için komisyonun çalışmalarına katıldıklarını belirttiler. Ancak Hasunistler kendi şartlarını kabul ederlerse tekrar tek çatı altında birleşebileceklerini söylediler.[86] Bunlar kısaca şöyleydi;

1) Papalığın Reversurus belgesi ve onun hükümleri kabul edilmeyecek.
2) Papalığın idari açıdan müdahalesi hiçbir surette kabul edilmeyecek.
3) Propaganda'nın mahkemesi Osmanlı mahkemesi üstünde sayılmayacak.
4) Devletin hukuk, istiklal ve şerefini açıkça ihlal eden papanın aforozu geçersiz sayılacak.
5) Aforozla ilgili Roma'yla ne doğrudan ne de dolaylı olarak bir ilişki kurulacak. Bu konuda papadan af da dilenmeyecek.

Küpeliyanların tekliflerini içeren bu mazbatayı Hasunistler doğal olarak kabul etmediler. Ancak kendi şartlarının yerine getirilmesi halinde bir birleşmenin meydana gelebileceğini söylediler. O şart da Osmanlı Devleti tarafından resmî olarak Küpeliyan grubuna verilmiş olan hakların bir yazıyla (tahrirat) papaya bildirilmesiydi. Yani Hasunistler bir anlamda papanın devrede olmadığı ve onun iltimasının bulunmadığı bir anlaşmanın altına imza atmayacaklarını beyan ediyorlardı.

Küpeliyanlar ise Hasunistlerin yaptığı teklifin, kendilerini devlete karşı olan sadakat ve itaatlerinden zorla döndürmek anla-

---

[85] *Basiret*, 10 Rebiülevvel 1291/27 Nisan 1874.

[86] Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 29.

muna geldiğini ifade ettiler. Ayrıca papaya böyle bir yazının (tahrirat) yazılmasının, kendilerini günahkâr ve suçlu gibi bir pozisyona düşüreceğini ve papanın rızası ve affı alınmadıkça emlaklarına sahip olamayacaklarını, dolayısıyla da Osmanlı topraklarında rahat edemeyeceklerini dile getirdiler. Hatta Hasunluların teklifine o kadar kızmışlardı ki *"Onların teklifini kabul etmektense cemaatin mahvolması bizim için daha evladır"* diyerek kararlılıklarını ortaya koydular. Netice olarak muhalifler, Babıâli'de oluşturulmuş olan komisyonun da bir işe yaramadığını dile getirerek hükûmetten kendilerine beratla verilmiş olan hakların, bilhassa emlak tasarruf haklarının bir an önce icraya konularak perişan durumlarının düzeltilmesini istediler.[87]

Hasunistler de Babıâli'ye bir yazı göndererek komisyonda geçen süreci kendilerine göre anlattılar ve mezhep meselelerinin dışında devletin yüce emirlerine her şekilde uyacaklarını belirttiler.[88] Bu ifadeler, onların Reversurus'tan yine vazgeçmedikleri anlamına geliyordu. Tüm çabalara rağmen artık uyuşma ve birleşmenin mümkün olmadığını gören hükûmet komisyonun kararı doğrultusunda kilise, hastane, mektep gibi vakıf mallarını Hasunistlerden alıp Küpeliyanlara verdi. Gayrimülklerin devir işlemleri çok fazla tartışmalara sahne olduğundan ancak Zaptiye Nezareti'nin gözetiminde faaliyetler gerçekleştirilmeye başlandı. Bu meyanda Hasunistlerin elinde bulunan Galata'daki patrikhane binası ve Kemeraltı Kilisesi,[89] Pangaltı'da bulunan fukarahane ve ona bağlı vakıf malları,[90] Pangaltı'daki hastane bütün müştemilatıyla beraber[91] Antihasunistlere teslim edildi.

Papalık, kilise ve diğer vakıf mallarının muhalif Katoliklere verilmesine çok kızdı. Papa IX. Pie, Noel yortusu münasebetiyle ru-

---

87 Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 30.

88 *Levant Herald*, April 19, 1874/19 Nisan 1874.

89 *Vaka-yı Zabtiye*, 5 Rebiülahir 1288/23 Haziran 1871, (*Basiret* gazetesinde ise 8 Rebiülahir 1291/24 Mayıs 1874 tarihi veriliyor)

90 *Vaka-yı Zabtiye*, 1 Temmuz 1874. (*Basiret* gazetesinde ise 14 Ramazan 1291/25 Ekim 1874 tarihi veriliyor)

91 *Şark*, 9 Zilkade 1296/25 Ekim 1879.

hani mecliste yaptığı konuşmada Katolik Ermenilere zulüm yapıldığını, emlak ve eşyalarının müsadere edildiğini dile getirerek mazlumların (Hasunlular) gösterdiği sabrı takdir ettiğini belirtti. Küpeliyanları da kınayarak Osmanlı'nın Paris Antlaşması ve hatt-ı hümayûnların hükümlerine sadık kalmadığını söyledi.[92]

Küpeliyanlar komisyonun kararı doğrultusunda hükûmetin başlattığı yeni uygulamadan oldukça memnundular. Hatta Patrik Küpeliyan, Noel yortusu münasebetiyle uzun zamandan beri ilk defa Galata'daki Patriklik Kilisesi'nde ayin yapabilmişti.[93]

IX. Hasun'un Vatikan'dan Dönüşü ve Beklenmedik Sonuçlar

Katolik Ermeni kurumlarının Küpeliyanlara verilmesi kararından sonra Hasun, cemaatin kilise mallarını korumak amacıyla 1874'te İstanbul'a döndü. Ancak sivil bir liderlikten yoksundu.[94] Buna rağmen onun dönüşü, İstanbul'daki Katolik Ermeni cemaati arasında çok farklı bir şekilde karşılık gördü. Örneğin, yıllardır onunla mücadele eden Küpeliyanların sivil ve ruhani kesiminden birkaç kişi tövbe edip onun safına katıldı. Bununla birlikte papadan af dilemeyip cemaatte kalmayı sürdürenler ise daha da keskin bir direniş göstermeye başladılar. Buna iki farklı örnek, Venedik Mihitarist Manastırı Reisi Rahip Sürgüçyan Ohanis ile yine Mihitar ekolünde yeştişmiş Mıgırdıç Beşiktaşlıyan'dır. Bu iki kişi, Reversurus belgesinin ilan edilmesinden sonra Hasun'a ve Papalık makamına şiddetli muhalefet göstermiş olan Şark Katolik Ermenilerinin sivil ve ruhani kesiminin en önde gelen liderlerindendi.

Venedik Mihitarist Reisi Sürgüçyan, Hasun'un büyük düşmanlarındandı. Bu yüzden o da papanın aforozuna uğramıştı. Ancak ölümünden kısa bir süre önce Hasun'a, yaptıklarından pişman

---

92 BOA, HR. TO., 120/114.

93 *Şark*, 9 Cemaziyelahir 1291/23 Temmuz 1874.

94 Frazee, *a.g.e.*, s. 268.

olduğunu bildirerek papadan af diledi.[95] Bunun için de Papalığın İstanbul'daki vekili olan Latin Piskoposu Poleyim'e affını ifade eden şu arizasını yazdı:

"Vatikan serpiskoposu ve İstanbul'da mukaddes kürsünün vekili monsenyör Antuan Jozef Poleyim'e: 'Cihanın kurtuluşu olan paskalyanın yaklaştığı şu günlerde günahlarımın affını tanrıdan dilerim. İsa Efendimizin aziz kanının hürmetine sığınıp sizin vasıtanızla Papa IX. Pie'den af dilerim. İki seneden beri milletçe muarazada bulunup onun kalbini incittiğim zatın nasihat ve emirlerine muhalefet ettiğim için kilisenin aforozuna uğradım.

Mukaddes kürsüyle benim yaptığım halisane ittihat ve İsa'nın vekiline itaat hususunda hiçbir şüphe kalmaması için 18 Ekim 1874 tarihinde papanın adına teklif edilen dinî ikrarnameyi imzalayarak size takrir ederim. Ve bana münasip göreceğiniz cezayı hürmetle beklerim. Bu ikrarımı papaya bildirmenizi rica ederim. Papanın beni affetmesini ister ve bana dua etmesini dilerim. Bu sebepten dolayı bütün risaleleri ve sicilleri özellikle şu anda görevde bulunan Papa Pie tarafından şark kiliselerine ve ayrıca Katolik Ermenilere yahut diğerlerine verilmiş olan yahut haleflerinden verilecek bütün emirleri özellikle hürmetle kabul ederim. 20 Ağustos 1842, 20 Ağustos 1853 yıllarında verilmiş olan emirnamelere ve 12 Temmuz 1867 tarihinde yazılmış olan Reversurus talimatlarını kabul ederim. 24 Şubat 1874 tarihinde İstanbul'da bulunan mukaddes kürsü vekili Poleyim'e hitaben gönderilen risaletnameyi ve yine 2 Mayıs 1870 tarihinde Kilikya Patrikliği Ermenilerine gönderilmiş olan risaletnameyi de kabul ederim."[96]

Sürgüçyan, belli ki yaptıklarından büyük bir vicdan azabı hissediyordu. Ancak Sürgüçyan'ın Papalık'tan af dilemesi, küçümsenecek bir olay değildi. Çünkü kendisi sıradan bir ruhani değil Venedik Mihitarist Tarikati'nin eski başkanıydı. Onun tövbesi diğer cemaat üyelerine örnek olabilir bu vesile ile Küpeliyanların İstanbul'daki etkinlikleri zayıflayabilirdi. İşte bunun önemini iyi bilen papa, İstanbul'daki Kapuçin Tarikati başrahibini bu işle görevlen-

---

[95] *Şark*, 1 Şevval 1291/21 Kasım 1874.

[96] *Şark*, 11 Şevval 1291/21 Kasım 1874.

dirdi. Başrahip de bu tövbenin sıradan bir olay olmadığını bildiğinden aforozu kaldırmak için Sürgüçyan'ın kendi tarikatinden İstanbul'da bulunan Başrahip Manuel'i çağırıp iki şahit huzurunda bu tövbeyi papa adına kabul etti.[97]

Sürgüçyan ölüm döşeğinde iken tövbe etmiş olduğundan İstanbul'daki gruplar arasında bu durum polemiklere sebep oldu. Polemiklerin ana konusu, Sürgüçyan'ın ölüm döşeğindeyken tövbe etmesinden aklının başında olmadığı ve başrahibin yaptığı bu işin bir fırsatçılık olduğu yönündeydi. Özellikle *La Türkî* gazetesinde bu olaylar günlük köşe yazılarında yer işgal etmeye başlayınca Kapuçinlerin başrahibi, Sürgüçyan'ın vefatı esnasında aklı başında olduğunu belirterek bunun şahidi olarak da yeğenini işaret etti. Hatta yeğeni bir sonraki gün yanına gelmiş ve dayısının Katolik olarak vefat ettiğinden memnuniyetini belirtmişti. *Şark* gazetesi de bu olay üzerinde önemle durmuş, Hasunistlerin ileri gelen ruhbanlarından olayın mahiyeti ile ilgili bilgileri köşelerine taşımıştı. Hasunistlerin verdiği bilgilerden de Sürgüçyan'ın papadan af dilediğine dair deliller olduğu ortaya çıktı.[98]

Yukarıda bahsedildiği üzere Papalık makamından af dileyip Küpeliyanlardan kopmalar olduğu gibi Papalığa karşı söylemlerini daha da sertleştiren kişiler de bulunmaktaydı. Bunların en başta gelenlerinden biri Beşiktaşlıyan'dı.[99] Beşiktaşlıyan, yıllardan beri Ermenilerin dinî inançlarından bağımsız olarak bazı ortak idealler etrafında toplanmalarını savunagelen biriydi.

Beşiktaşlıyan, kilise kanununu Latinleştirme yönündeki son büyük çaba olan Hasun hareketine karşı Mihitar ekolünden yetişmiş entelektüellerin öncülerindendi. Şair ve eğitimci Mıgırdıç Beşiktaşlıyan, Hasunistlere karşı olan hareketin ön saflarındaki isimlerden biriydi. Bütün Ermenileri dinî inançlardan bağımsız olarak bazı ortak idealler etrafında toplamayı amaçlayan Beşiktaşlıyan, okullar açmak, halkın eğitim düzeyini yükseltmek ve Avrupa'yla

---

[97] *Şark*, 11 Şevval 1291/21 Kasım 1874.

[98] *Şark*, 26 Şevval 1291/6 Aralık 1874.

[99] Zekiyan, *Ermeniler ve Modernite*, s. 98.

daha yakın ilişkiler kurmak gibi düşüncelerle, bütün ulusu ilgilendiren anlamında *Ulusal* adlı bir topluluk oluşturmuştu. Beşiktaşlıyan'ın ideali, yüzeysel bir bakışla değerlendirildiğinde Osmanlı'daki millet anlayışından farklı, yeni ve sekülerleşmiş bir ulus düşüncesinden ilham alan bir ideal olarak düşünülebilir. Avrupa'da eğitim gören Beşiktaşlıyan'ın, orada oluşan yeni akımlardan belli bir ölçüde etkilenmiş olduğu muhakkaktır, ancak onun asıl ilham kaynağı Mihitar'ın ulusal birlik hareketidir. Hatta idealleri nedeniyle dinsel kayıtsızlıkla suçlanmış ve kurduğu topluluk da sert eleştirilere hedef olmuştu.

Beşiktaşlıyan'ın yanında Hovhannes Tolayan isimli kişi de Mihitaristlerin önde gelenlerindendi. Doğulu Katolik Ermenilerin resmî yayın organı olan *"Mecmua-i Ahbar"*ı (Haberler Mecmuası) çıkaran Hovhannes, Hasun'a karşı cephe alanlar arasındaydı. Hasunist-Antihasunist mücadeleleri esnasında bir süre hapiste kalmış ve avukat Enficyan'ın savunması ile beraat etmiş bir kişiydi.[100]

Altıncı Bölüm

Papalığın Eski Tutumundan Geri Adım Atması ve II. Abdülhamit'in Vatikan'la İzlediği Denge Politikası

I. Osmanlı ve Papalık İçin Ortak Tehdit: Ruslar

Fransa, Almanya ile olan savaştan dolayı Osmanlı hükûmeti üzerindeki etkisini kaybetmiş ve çok çaba göstermiş olmasına rağmen Hasunist gruba istediği şekilde yardımcı olamamıştı. Bunda Osmanlı Devleti'nin Papalığın isteklerine sıcak bakmaması ve Rusya ile Almanya'nın da Osmanlı hükûmetini bu konuda desteklemesi etkili olmuştu. Hükûmetin çıkarmış olduğu bunca fermanlar, buyruldular ve kanunlara rağmen iki grup arasında yine bir uyuşma meydana gelmemişti. Bu durum, hâliyle hükûmeti rahatsız ediyor ve Papalık'la olan ilişkileri zedeliyordu. Ancak Osmanlı Devleti'nin bu konudaki tavrının esası şuydu: Eğer devlet kendi hukukunu koruyamayacaksa o zaman daha önceden Kırım Savaşı gibi büyük bir savaş niçin yapılmıştı?[1] Hatta Sadrazam Âli Paşa, yazdığı layihasında bu duruma işaret ederek geçmişe şu atıfta bulunmuştu:

---

[1] Taksim Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet, nr. 1591, s. 19.

"Üç sene gibi bir zaman diliminde Osmanlı'nın her tarafında bunca kanların dökülmesine neden olan Kırım Muharebesi, Rusya'nın papanınkinden daha hafif olan bir teklifi Devlet-i Âliye'ye kabul ettirmek istemesinden kaynaklanmıştı. Bu muharebeden saltanat-ı seniyyenin kazandığı tek şey de Paris Antlaşması olmuştu. Ancak daha sonra bu antlaşmanın maddeleri de birer ikişer Batılı devletler tarafından feshedildi. Bu durum Rusya'nın da işine gelmiş ve mezhep maddesi gerekçe gösterilerek tekrar Osmanlı'nın iç işlerine müdahalede bulunulmaya başlanmıştır."[2]

Artık Rusya ile yeni bir savaş kapıda gözüküyordu. Katolik meselesinde yıllardır Osmanlı hükûmetini Fransa karşısında destekleyen Rusya, Balkanlar'daki kışkırtıcı faaliyetlerini yoğunlaştırmıştı. Bu durum, sonuçta ister istemez hem Osmanlı Devleti'ni hem de Vatikan'ı ortak bir çalışma noktasına getirdi. Çünkü Papalığın, Osmanlı Devleti'nin Balkan coğrafyasında bir milyona yakın Katolik tebaası bulunmaktaydı. Rusya'nın buradaki yayılmacı politikası ve Panslavizm ideolojisini yürütmeye koyması, Osmanlı Devleti'ni olduğu kadar Papalığı da rahatsız etti.

Papalığın diğer bir sıkıntısı da Rusya'nın mezhepsel açıdan kendine rakip olmasıydı. Rusya, Balkanlar'daki komiteleri aracılığıyla Katolikliğin bölgede yayılmasını engellemeye çalışıyor ve Moskova Patrikliği'ni güçlendirmeye çalışıyordu.[3] Özellikle 19. yüzyılda ortaya çıkan tanassur (Hristiyanlaşma) hareketlerinde bunun daha da yoğun olduğu görüldü. Uzun yıllar Müslüman kimliği altında yaşayan ancak gerçekte Hristiyan olan birçok kimsenin Hristiyanlaşma hadiseleri Rusya'nın ilgisini çok çekmişti. Rusya, özellikle Arnavutluk bölgesinde Hristiyanlaşan kişilerin Katolik mezhebine geçtiğini görünce hemen harekete geçerek onları Ortodoks mezhebine bağlamaya çalıştı. Bu konuda da en büyük yardımcıları bölgede görev yapan Rus konsoloslarıydı.[4]

---

2 BOA, Y. EE., 91/9.

3 Hasan Demiroğlu, "Rus Kaynaklarına Göre Rusya'nın Balkan Siyaseti: Ortodoks Birliği ve Panislavizm", *Doktora Tezi*, İstanbul, 2009, s. 160.

4 Türkan, *Osmanlı'da Kripto Hristiyanlar*, s. 67. Ayrıca bk. Türkan, Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti'nde Tanassur Olayları ve Akdağmadeni'ndeki Gizli Hristiyan İstavriler", *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 10, s. 141-174.

İşte yukarıda belirtilen tüm gelişmeler Osmanlı ile Papalığı ortak zeminde buluşma noktasına getirmekteydi. Ancak Katolik Ermeni meselesi, Osmanlı Devleti ile Papalık arasında sorun olmaya devam ediyordu. Problemin çözümünde ise hâlâ çok müşkil durumlar vardı. Papa, Küpeliyan grubunu aforoz ettiğinden iki grubun birleşmesinin ancak tövbe ile mümkün olacağını söylerken Küpeliyanlar ise bundan kesinlikle kaçınıyorlardı. İşte muallâkta kalmış olan bu sorunları çözmek amacıyla Babıâli ile Vatikan arasında özel memurlar tayin edildi.[5] Bu memurlar, daha önce Dersaadet'e gelmiş olan Franki ile Osmanlı Devleti'nin Şûra-yı Devlet azasından Kuyumcuyan Bedros'tu.[6]

A. Balkanlar'da Papalık'la İşbirliği

Papalık makamının o dönemlerde çok uğraş verdiği iki ideolojik kanat vardı. İlki sosyalizm, diğeri de farmasonluktu. Gazetelerin sütunlarında papanın, bu iki ideolojinin Katolik hristiyanlığa ve insanlığa verdiği zararlarla ilgili yazıları yer almaktaydı.[7] Bilindiği üzere İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Papalık, komünizmin çökmesi için çok uğraş vermiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasında papanın uyguladığı politikaların da çok büyük etkisi vardı.[8] İşte Papalık, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uyguladığı bu politikayı 1876 yılında yine Rusya'nın Panislavizm politikasına karşı onu çökertmek için uygulayacaktı. Bu faaliyetler ile ilgili Azaryan Efendi'nin yazdığı layihalar, bize büyük bir ışık tutmaktadır.[9] İstanbul'da Katolik piskoposluğu görevi yapan Azaryan'ın hükûmete

---

5 *Sabah*, 29 Rebiülahir 1293/24 Mayıs 1876.

6 BOA, Y.PRK. HR., 3/5.

7 bk. *Levant Herald* gazetesinin October 25, 1889/25 Ekim 1889 tarihindeki "The pope on freemasonry and socialism ve 12 Mayıs 1891 tarihindeki "socialism and Vatican" isimli makalelerinde o zamanki dönemde papanın bu iki akıma karşı görüşlerini yansıtan ayrıntılı bilgiler vardır. bk. *Levant Herald*, October 25, 1889.

8 bk. Çoban, *a.g.e.*, s. 277.

9 Ahmet Türkan, "İstanbul'da Ermeni Cemaatleri Arasındaki Dini ve İdari İhtilaflar ve Tartışmalar", *Doktora Tezi*, Konya, 2011, s. 302.

verdiği bu layiha, Vatikan'ın isteklerinin bir özeti mahiyetindeydi. Onun layihasında şu hususların altı önemle çizilmişti:

Azaryan Efendi İstanbul'da tekrar bir Katolik Ermeni (Hasun'un başkanlığında) Patrikliği'nin ihdas edilmesini istemiştir.[10] Bunun gerekliliklerini de 15 başlık altında özetlemiştir. Bunlar şu hususlardan oluşmaktaydı:

1) Gayesi hem Osmanlı Devleti'ni hem de Katolikliği mahvetmek olan ve gittikçe yayılan Panislavizm düşüncesinin galeyanına mukavemet göstermek, Osmanlılar ile Katoliklerin ortak menfaatinedir. Slavların yaptıkları tecavüzlere ve taarruzlara karşı papanın nüfuzundan faydalanılması Osmanlı Devleti'nin işini kolaylaştıracaktır.
2) Osmanlı Devleti'nde bulunan Katolik ruhani reislerin ve papanın temayülleri de bu yönde olduğundan, alınacak yeni tedbirlerle bu iş daha da kolaylaşacaktır.
3) İstenilen neticenin meydana gelmesi, hükûmet tarafından alınacak iki tedbire bağlıdır. Birincisi, Papalık aracılığıyla bütün Katoliklerin yardımı sağlanmalıdır. İkincisi de merhum Reşit, Fuat ve Âlî Paşa zamanlarında olduğu gibi Dersaadet'te Osmanlı'nın ve Papalığın güvenini kazanmış bir Katolik patrik atanmalıdır. Atanan patrik sayesinde Osmanlı Devleti'nde bulunan bütün Katolik Slavların devlete katılımı daha kolay olacaktır.
4) Dersaadet'te bir patriklik ihdas edilmesi, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da işini kolaylaştıracaktır. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nin Asya kıtasında Katolik tebaası olduğu gibi Avrupa kıtasında da Bosna, Hersek, Arnavutluk, Yanya, Merdiyet, Bulgaristan, Tırhala ve Makedonya'da da bir milyona yakın Katolik tebaası vardır. Bunların ayrı bir ruhani reisleri olup, bu kişilerin cemaatleri üzerinde büyük nüfuzları vardır. Bunlar ayrıca Ortodoks mezhebinde bulunan Bulgar vesair diğer Hristiyanlara göre maddi olarak da

[10] BOA, HR. TO., 554/74, 1. varak.

daha ileri seviyededirler. Çünkü bunlar bir ruhani reisin idaresinde olup papa ve Avrupa tarafından da yardım görmüşlerdir. Bundan dolayı Ortodokslara göre daha birlikte hareket etmektedirler. Katolikler, Balkanlar'da bulunan düşmanlarına karşı güçlü mukavemet gösterdiklerinden Osmanlı Devleti bu kuvvetten kolaylıkla faydalanabilir.

5) Avrupa kıtasındaki bu Katolikleri yönlendirecek olan kişi, politik ve ruhani işlere aşina olan Hasun'dur. O, sadece Osmanlı hükûmeti ve papanın değil Bosna, Hersek, Arnavutluk ve Bulgaristan piskoposlarıyla Merdita papazlarının ve Varna, Prizrin, Manastır, Selanik ve diğer yerlerdeki ruhani reislerin emniyetini kazanmış ve herkesten fazla bu bölge ile ilgili malumatı olmuştur. Onun Avrupa'da şöhreti yayılmış olduğundan oralarda da tesiri fazladır.

6) Hariciye Nezareti'nde yazılı olduğu cihetle Hasun'un önceden olduğu gibi Katolik patriği beratının bir an evvel verilmesiyle beraber hükûmetin niyetine uygun olacak hayırlı teşebbüslerine Babıâli tarafından da yardımda bulunulmalıdır. Hasun, Katolik ahalisinin Babıâli'yle ilgili olan işlerini mükemmel bir şekilde yerine getireceğinden ecnebi müdahalesine mahal bırakmayacaktır. Hasun, sahip olduğu ruhani sıfatı sayesinde Katolik ahalinin muhabbetine mazhar olacağından, iyi niyetli olan valilerden bile halk üzerinde daha etkili olacağından hükûmetin isteklerini onlara daha iyi anlatabilecektir. Bu şekilde Katoliklerin bu kanuna gösterecekleri memnuniyet, Ortodoks Slavların şikâyetlerini de tesirsiz bırakacaktır. Gerekli durumda hükûmetin niyetine göre Katolik ahaliyi bir harekette birleştirmek mümkün olabilir ve meydana gelebilecek cüzi bir karışıklık bile engellenerek gereken tedbirlerin alınması için hükûmet bilgilendirilebilir. Eyalet içerisinde meydana gelen olayların gerçek yüzünü öğrenmek için gizli bir şekilde malumat vermek üzere nüfuz sahibi kişilerden ve ruhani memurlardan bilgi alınabilir. Lüzumu takdirde hükûmet ile papanın iyi niyetleri ahaliye açıklanarak Osmanlı Devleti'nin hima-

yesi altında gerek kilise ve gerek cemaatlerinin menfaatlerini korumak amacıyla birlikte hareket etmelerinin faydaları anlatılabilir.

7) Hasun'un bu hareketi sayesinde Katolik Bulgarlardan da yardım alınabilir.

8) Osmanlı Devleti'nde yaşayan Katoliklerin yönetiminin böyle büyük bir zat eline verilmesi, Avrupa halkının *Kanun-i Esasi* ve özellikle saltanat-ı seniyyenin hukuku hakkında muhabbetini artıracağından açılacak olan meclis-i mebusanda bunun büyük bir tesiri olacağında şüphe yoktur.

9) Katolik ahalinin dirayet sahibi bir ruhani reisin idaresi altında Panislavizm düşüncesi aleyhinde yapacakları mukavemet ve tâbi oldukları devlete olan sadaketlerine mukabilen hükûmet tarafından mazhar olacakları yardımlar, özellikle Ortodoks ahali üzerinde hüsnü tesir bırakacağından bununla kendileri gerçek menfaatlerinin nerede olduğunu anlayacaklardır. Daha sonra ecnebi kandırmalarından kaçınarak gerçek saadetlerinin ancak hükûmetin gölgesi altında olacağını idrak edeceklerdir.

10) Papanın saltanat-ı seniyye hakkında muhabbetini celbetmek için Babıâli ile papa arasında olan dostani münasebeti gayriresmî surette tekit etmek gerekir. Bu durumun Osmanlı Devleti için getireceği faydaları Roma elçisi de bilmektedir.

11) Papa, Hasun'un patriklik görevine tayin edilmesinde hiçbir müşkil durum görmemektedir. Bilakis bunun, saltanat-ı seniyye politikasınca ecnebi müdahalesini engelleyecek en faydalı bir tedbir olacağına inanmaktadır.

12) Bunun dışında gerekli görüldüğü durumda Katolik ruhani reisinin düşüncesinin tercümanı olmak üzere Dersaadet'te Türkçe ve Fransızca olarak tesis edilecek bir gazete, Avrupa'ya karşı Osmanlı Devleti'nin hukukunu resmen koruyacaktır. Bunun için bu gazete, Avrupa'da basılan birtakım

Katolik gazetelerini kendi tarafına çekerek güya Osmanlı Devleti'nde yaşayan Hristiyan ahaliyi koruma adına devlet aleyhinde yazılmış olan yazıları, Osmanlı Devleti Katolikleri adına protesto edebilir.

13) Yukarıda açıklandığı şekilde merhum Reşit, Fuat ve Âlî Paşa zamanında teşebbüs edilip ancak tamamlanmamış olan bu tasavvur, o esnada ecnebilerin kışkırtmalarıyla meydana gelmiş olan Hersek ve Merdiyet isyanının önünü almaya yardımcı olmuştur.

14) Panislavizm düşüncesine karşı saltanat-ı seniyye ile Katoliklerin menfaatleri birbirine bağlı bulunduğundan Babıâli, suistimal olunmasından kaçınmaksızın bu iki tasavvurun icrasına açıktan açığa teşebbüs edebilir. Şayet Babıâli'nin emniyeti suistimal olacak olursa Osmanlı Devleti'nde bulunan Katoliklerin menfaati de zarar görür. Her durumda bu iki tedbir, hiç olmazsa Bulgaristan'ın ıslahı hakkında gerçekleştirilmelidir.

15) Eğer Babıâli, yukarıda açıklanan maddelerin tersine Osmanlı Devleti'nde yaşayan Katoliklerin menfaatini görmezden gelen Mahmut Nedim Paşa tarafından gerçekleştirilen siyaseti izlerse bundan hiçbir fayda görülmeyeceği açıktır. Çünkü o zaman papa hükûmetiyle Avrupa'daki Katoliklerin muhabbetini kaybedecekleri maalesef görülecektir. Osmanlı Devleti'nde bulunan Katolikler, Katolik mezhebi hakkında meydana gelen uygunsuzlukları, daha doğrusu Kanun-i Esasi ile temin edilmiş olan meşru hukuklarına ve kutsallarına karşı yapılan taarruzu gördüklerinde bugün ortaya koydukları şevk ve gayretleri tamamen kaybolacaktır.[11]

Azaryan'ın layihasında ortaya koyduğu esaslar, aslında Papamakamının resmî görüşünün bir yansımasıydı. Roma elçisi Islahatgüzarı Missak Efendi'nin Hariciye Nazırı Server Paşa'ya

---

[11] OA, HR. TO., 554/74, 2,4,5. varak.

gönderdiği 7 Aralık 1877 tarihli raporda, Katolik Ermenilerin ikiye bölünmesiyle ilgili gerek kardinal gerekse Vatikan'a bağlı kişilerle yaptığı görüşmelerin sonucu da bunu işaret etmektedir. Missak Efendi bu görüşmelerle ilgili yaptığı tespitlerde şu üç noktaya vurgu yapmıştır:

I. Papa, hakiki Katolik Ermeni cemaatinin ve şefinin iade-i itibarının verilmesi için eskiden olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin diğer cemaatlerinde olduğu şekliyle hukuk ve imtiyazlardan istifade etmelerinin kabul olunmasını arzu ediyordu. Dinden sapmış olanların (Küpeliyanların) boyun eğmeleri hâlinde kilise kanunlarına göre kabul edileceklerini belirtiyor, aksi takdirde Osmanlı hükûmetinin bunları Protestan Ermenilere yaptığı gibi ayrı bir cemaat olarak tanımasını istiyordu.

II. Vatikan, Hasun Efendi'nin Katolik Ermeni cemaati şefliği beratını almasını ve bu rahibin eskiden olduğu gibi Katolik Ermenilerin sivil şefi olarak da tanınmasını arzu etmekteydi. Fakat Osmanlı hükûmeti fikrinde ısrar ederse Vatikan, adı geçenin sadece ruhani şeflik unvanına sahip olmasına itiraz etmeyecekti.

III. Papa, Reversurus'un İptalinden sonra seçilen Katolik Ermeni piskoposları, patriklik sinodu ve milletine eski âdetlerine uygun olarak padişah beratının verilmesini istemekteydi.[12]

Papalık tarafından bu isteklerde bulunulurken ortak bir düşman olarak Balkanlar'daki Rus yayılmacılığının önlenmesi için Rusların nüfuz edemediği Katolik ahalinin yardımının Osmanlı Devleti'ne getireceği faydalar zikredildi. Tabii bu işin gerçekleşmesi için de yapılması gereken ilk iş, Hasun'un tekrar Dersaadet patrikliğine getirilmesiydi. Ayrıca Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesi de Papalık tarafından bir koz olarak kullanılmaktaydı.

---

[12] Kılıç, *a.g.e.*, s. 162.

Osmanlı Devleti, yeni bir savaşın eşiğine geldiği bu zaman diliminde Papalık'la iyi ilişkiler içerisinde olmasına rağmen Hasun'un patrikliğini hemen tanımadı. Osmanlı Mebusan Meclisi'nin kapanması ve 93 Harbi nedeniyle de bu hususla fazla ilgilenilmedi. Ancak savaşın kaybedilip doğu ve batıda büyük bir toprak kaybının yaşanması yeni bir süreci başlattı. Bu arada Papa IX. Pie'nin vefat etmesi ve yeni Papa XIII. Leon (1878-1903)'un Katolik Ermeni meselesine bakışı bu sürece yeni bir boyut getirdi.

II. Uzlaşmacı Siyasetiyle Yeni Papa XIII. Leon

XIII. Leon (1878-1903) papa olduğunda önünde bulduğu en büyük sorun, Papalık devletine İtalya'nın el koyması ve kilisenin de bunu kesinlikle kabullenememesi idi. Ancak Leon, bu gibi problemlerin çözümünde IX. Pie kadar sert davranmadı. Onun temel politikası, modern dünya ile uzlaşmaya eğilimli muhafazakâr bir tavır sergilemekti.[13]

XIII. Leon, papalığı döneminde özellikle Kudüs'e çok büyük önem verdi. Onun emri ile Assomptionnistes Fransızlar, kutsal topraklarda bir hac faaliyeti içerisine giriştiler. Bu amaçla Kudüs'e üç yüz yataklı bir otel yapılarak hacılar için büyük kolaylıklar da sağlanmıştı.[14]

XIII. Leon, Kudüs'te ayrıca 1893 yılında Evharistik bir kongre düzenledi. Bu kongrenin amacı, Vatikan'ın Katolik olmayan güçlerle, özellikle Rusya ve Osmanlı Devleti ile doğrudan diplomatik ilişkiler kurarak bağımsız bir devlet olma yolunda önemli bir adım atmaktı. Böylece Vatikan, Fransa'nın korumasına bağlı olmaksızın Katolik kurumlarını kontrol edebilecekti.[15] Ancak bu kongreye hem Osmanlı hem de Fransa temkinli davrandı. Fransa'nın karşı çıkışları daha çok Papalık makamının Fransa ile ilişkilerinin bozul-

---

[13] Çoban, *a.g.e.*, s. 184.

[14] Mehmet Aydın, "Katolik Misyonerliğin Dünü ve Bugünü", s. 117.

[15] Nicault Catherine, *Kudüs (1850-1948)*, çev. Estreya Seval Vali, s. 179.

masından kaynaklanırken, Osmanlı'nın karşı çıkışları ise arşiv belgelerinde *cemiyet-i ruhaniye* diye tabir edilen yeni bir oluşumun ortaya çıkabileceği endişelerinden ileri gelmekteydi.[16] Çünkü bu durum diğer mezhepteki Hristiyanlar açısından tepkiye neden olacağından Kudüs'te kargaşalara yol açabilirdi. Osmanlı'nın kaygıları, Viyana elçiliği aracılığıyla Papalık makamına iletildi. Kısa zaman içerisinde alınan önlemler sonucunda böyle bir ruhani cemiyetin oluşumu engellenmiş oldu.[17] Bununla birlikte hükûmet, pasaportu vizesiz olanlar hakkında gerekli işlemlerin yapılmasını ve kongreye ön ayak olan kişilere gerekli talimatların da verilmesini emretti.[18] Kongreye katılan kişiler hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlamadıysak da Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri'nde dört yüz kişinin katılmasının muhtemel olduğu belirtilmektedir.[19]

IX. Pie vefat ettiği zaman ardında Doğu misyonerliğini çok iyi bir konumda bırakmıştı. Aynı şekilde XIII. Leon döneminde de bu canlılık devam etti. İstanbul'daki faaliyetlere bakıldığında Latin ve Rumlar tarafından Assomptionnistes'lere buradaki kilise, seminer ve okullarını kapsayan iki merkez açmaları görevinin verildiği görülmektedir. Bu okullarda eğitim gören öğrenciler, kendi tarihleri ile beraber Yunanca'yı da öğrendiler.[20] Öğrenciler arasında geleceğin teologları, yayıncılar ve Siroz Piskoposu Andonis Grigorios gibi Bulgar direnişçileri bulunmaktaydı. Ayrıca Assomtionnistesler, 1895'de Kadıköy'de bilimsel etkinlikleri ile tanınan Bizans Araştırmaları Enstitüsü'nü kurdular.[21] 1897 yılında Apostolik bir delege, İstanbul'da Assomptionnistes Grek kilisesini açtı. Yapılan bu faaliyetler sonucunda 1883'te Roma ile birleşmiş 4000 Bulgar için İstanbul'da ikamet eden bir başpiskopos; Selanik ve Edirne'de iki Papalık vekili atandı. Bu açıdan bakıldığında XIII. Leon, Roma ile birle-

---

16 BOA, BEO, 162/12088.

17 BOA, BEO, 189/14120.

18 BOA, BEO, 160/11953.

19 BOA, BEO, 162/12088.

20 Mehmet Aydın, "Katolik Misyonerliğin Dünü ve Bugünü", s. 117.

21 Markos N. Roussos, "19. Yüzyıl İstanbul'unda Katolik Azınlık" *19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler*, çev. Foti ve Stefo Benlisoy, s. 86.

şen Hristiyanların zirveye ulaştığı bir dönemin papası olma şerefini kazanmış oluyordu.[22]

A. XIII. Leon'un Doğu Hristiyanlığı Algısı

XIII. Leon, selefine göre Doğu kiliseleri için de farklı bir bakış açısı getirdi. Bu bakış açısı hem Osmanlı hem de Doğulu Katoliklerle yaşadığı ilişkilerinde farklı bir sürece neden oldu. Papa IX. Pie, doğu kiliselerinin disiplinine aykırı olarak laikleri piskoposluk seçimlerinden uzak tutmaya ve yüksek rütbeli papazları Roma'nın münhasır onayına sunmaya yeltenmişti. Böylece geride Katolik Ermenilerin bölünmüşlüğünü bırakmış ve bütün birleşmiş diğer mezheplerde de çalkantılara yol açmıştı. Yeni seçilen Papa XIII. Leon ise onun aksine, Roma'da Ermeniler, Maruniler, Rumlar ve Suriyeliler için papaz okulları açarak Uniat kiliselere bağlı papazların eğitilmesine çalıştı. O, yerel ayinler ve hiyerarşiler konusunda seleflerinden daha esnek yeni bir Doğu siyaseti benimsedi. Doğu Hristiyanlarını, Roma ayininin saflığına saygı duyma konusundaki katı bir tavır yerine Uniat kiliseler yoluyla Roma'ya kazandırmak istedi. *"Doğu, Doğulular ile din değiştirecektir"* ilkesi ile selefi IX. Pie'nin *"kadroların denetimi"* siyasetinin etkilerini silmeye çalıştı.[23]

XIII. Leon'un aktif politikalarıyla Doğu Katolikleri arasındaki ihtilaf, önceki dönemlere göre biraz daha azalmaya başladı. Papa IX. Pie, kiliseyi korunması gereken bir hisar olarak görürken Leon ise onu, insanlığa hizmet etmeye daha fazla açılması gereken bir topluluk olarak görüyordu. O, kendine özgü bakışıyla Doğulu Katoliklerin, Roma ile Ortodokslar arasında bir köprü vazifesi gördüğünü düşünüyordu. Bu amaçla Leon, 1878 yılında Ermenilere daha önce Floransa Konsili'nde[24] olduğu gibi aynı şartlarla bir birleşme-

---

[22] Mehmet Aydın, "Katolik Misyonerliğin Dünü ve Bugünü", s. 117.

[23] Nicault, *a.g.e.*, s. 179.

[24] Floransa Konsili Doğulu Hristiyanlarla özellikle de Rum patrikhanesinin Roma ile birleşme teşebbüslerinin yapıldığı çok önemli bir konsildir. Bu konsilde bazı Latin inançları kabul edildiyse de Ortodoks delegeleri İstanbul'a döndükten son-

yi içeren *Paterna charitas* isimli bir mektup gönderdi. Ancak Leon'un en önemli faaliyeti, bütün Ortodoks ve Doğu Hristiyanlarını 30 Kasım 1894 yılında Roma'da yapılacak olan komünyona *Orientalium dignitas ecclesiarum* isimli mektubuyla davet etmesi oldu.[25] O, bu davetiyenin tonunda özellikle negatif bir ifadeden kaçındı. Bu mektupları takiben Leon, Doğu Katolik topluluklarını Roma'ya davet etti ve kiliselerinin durumlarının geliştirilmesi için onlara yollar bahşetti. Toplantı, 24 Ocak 1894'ten 28 Kasım 1894 tarihine kadar sürmüştü. Toplantının sonunda yayınlanan belgede Doğu topluluklarının kiliselerinin birliği üzerinde duruldu.[26] Bu belge, doğudaki cemaatlerin Papalık'la bütünleşmeleri ile beraber elde edecekleri güvenliği de ortaya koyuyordu. Leon'a ayrıca birtakım Batılı misyonerlerin, Ortodokslar içinde din propagandası yaptıkları şikâyeti iletilmişti. O da bu konuda kesinlikle müsamaha gösterilmeyeceğini, böyle bir durum ortaya çıktığında bu kişilerin hemen görevden alınacağını belirtti.[27]

---

ra kabul ettikleri görüşten vazgeçmişlerdir. Son birleşme çabaları İstanbul'un Fethi'nden hemen önce 1452 yılında olmuş ancak bu teşebbüs de sessiz bir şekilde sona ermiştir. Floransa Konsili'nin Roma açısından en önemli olumlu yanı Ermeni, Habeş, Kıpti, Maruni ve bazı Yakubi kiliselerinin Katolik kilisesi ile ittifak yapmaları olmuştur. bk Kürşat Demirci, *Bir Hristiyan Mezhebi Olarak Ortodoksluğun Teolojisi*, s. 24. Bu konsilde alınan en önemli karar Doğulu Hristiyanların geleneklerine saygı gösterilmesi anlayışı olmuştur. Fakat Roma'nın bazen bu geleneklere aykırı davranması uzlaşı ortamının gerilmesine neden olmuştur. Örneğin, 1720 yılında Lübnan'a gelen papalık temsilcisi Maruni kilisesinde bir yenilik yapmak istemişti. Buna göre; ayinlerde kutsal ruh ile ilgili ifadelerde ve oğlu kısmı eklenecek, evharistiya ayininde mayasız ekmek kullanılacak ve oruç, riyazet günleri gibi konularda yeni düzenlemeler yapılacaktı. Getirilen bu ilkeler Marunileri bir anlamda Latinleştirdiğinden Floransa Konsili'nin ruhuna da aykırıydı. Bu yüzden Maruniler arasında Roma'nın görüşünü savunan ile Katolik olmakla beraber geleneklerini sürdürmek isteyenler arasında yoğun bir tartışma yaşanmıştır. bk. Frazee, *a.g.e.*, s. 158, 193. Floransa Konsili'nin ayrıntıları için ayrıca bk. Adrian Fortescue, "Catalague Of The Eastern Churches", *The Catholic Encyclopedia*, C V, s. 471-472

25 Adrian Fortescue, "Rome And The Eastern Churches", *The Catholic Encyclopedia*, C V, s. 479.

26 BOA, HR. SYS., 28/86.

27 Frazee, *a.g.e.*, s. 237.

Leon, hatırlatma babında yukarıda bahsedilen yasağın bir suretinin doğudaki Latin kiliselerinin tümünde asılmasını isteyerek kararlılığını ortaya koydu. Ancak papanın bu gayretlerine ne Roma mahkemesi ne de Propaganda yöneticileri destek verdiler. Bu yüzden de Ortodokslarla istenen birleşme tam olarak sağlanamadı.[28]

Toplantıda papanın yayınlamış olduğu yukarıdaki belgenin dışında kamuoyuna duyurulmayan bazı konular da konuşulmuştu. Bunlar şu hususlardan oluşmaktaydı:

1) Doğulu patrikler, Vatikan'da düzenlenen toplantılardan ve papanın gereksiz otorite ve uzlaşmazlığından yakınmaktadırlar.

2) Doğu Kilise patriklikleri tarafından Vatikan konferansları önemsiz kabul edilmektedir. Bu önyargıların önüne geçilmelidir.

3) Beş patriğin Roma'daki birer temsilcisi aracılığı ile ilişkiler doğrudan papa ile sağlanmalıdır.

4) Doğu Katolik patrikhanelerindeki eğitim müesseseleri arttırılmalı ve din öğretimlerinin kendi özelliklerine uygun şekilde yapılması için Papalık tarafından bir fon tahsis edilmelidir.[29]

XIII. Leon, Doğulu Hristiyanlar ile uzlaşma yolları ararken bir yandan da Avrupa'yı sarmış olan sosyalizm, komünizm, nihilizm ve masonluk aleyhine mücadele etti. Özellikle bu akımlara karşı yayınlamış olduğu genelgeleriyle sert mücadeleler gösterdi.[30]

XIII. Leon'un Katolik Ermeni meselesine yaklaşımına genel olarak bakıldığında diğer Doğu Kiliselerindeki yaklaşımında olduğu gibi uzun yıllardan beri sorun olan Katolik Ermenilerin ihtilafında gel gitleri olsa da daha yumuşak politika izlemek istediği gözlemlenebilir.

---

[28] Frazee, *a.g.e.*, s. 237.

[29] Kılıç, *a.g.e.*, s. 238.

[30] Halim Işık, *İlk Papa Aziz Petrus'tan Son Papa Ratzinger'e Papalık Tarihi*, s. 62.

Leon'un papalığı döneminde en dikkati çeken olaylardan biri de papalığının başlangıcında büyük önem verdiği ve Katolik Ermeni meselesinde aracılığına başvurduğu Fransa ile ilişkilerinin yüzyılın sonunda bozulmasıydı. Leon, Propaganda vasıtasıyla Osmanlı topraklarında yaşayan tüm Katolik din adamlarına diplomatik ilişkilerini Fransa yetkililerine bildirmelerini içeren mektuplar da göndermişti. Ancak XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde durum biraz farklılaştı. Çünkü Fransa'daki cumhuriyet yönetimi, Katoliklere düşmanlığını günden güne artırıyor ve birçok Katolik tarikatı ülkeden kovuyordu. Fransa, Roma'daki büyükelçisini çağırmak ve Fransa'daki Papalık temsilcisini kovmak suretiyle de Papalık makamı ile diplomatik ilişkilerini kesme yoluna gitmişti.[31] Bu durum, tabii olarak Fransa'nın Yakındoğu'daki dinî kuruluşların sayısının azalmasına neden olurken Katolik olan Avusturya ve İtalya devletinin de Fransa'nın kaybettiği bu hakkı ele geçirme rekabetini ortaya çıkaracaktı.[32]

B. Papa, Plevne Müdafaasını Takdir Ediyor

Tarihimizde "93 Harbi" olarak bilinen Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Devleti, Ruslarla hem Balkan hem de doğu cephesinde savaştı. Balkanlar'da meşhur Plevne Müdafaası, işte bu savaşın sahnelerinden biridir. Osman Paşa'nın büyük kahramanlıklarına rağmen Osmanlı birliği yenilmiş ve 10 Aralık 1877'de Osman Paşa teslim olmuştur.[33] Osmanlı Devleti savaşa daha fazla devam edecek durumda olmadığından Rusya ile Ayestefanos Ateşkes Antlaşması yapıldı. Bu antlaşma ile Rusya'nın Balkanlar'daki etkinliği daha da artıyordu. Gelişmeler, Papalık açısından da çok sıkıntılara yol açacak bir seyir izliyordu. Osmanlı Devleti'nin özel memuru (memuriyet-i mahsusa) olarak Roma'da bulunan Kuyumcuyan Bedros Efendi'nin papa ile mülakatında bu

---

31 Frazee, *a.g.e.*, s. 229.

32 Bozkurt, *a.g.e.*, s. 189.

33 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C VIII, s. 56.

husus üzerinde de görüşülmüştü. Papa, Bedros'a Ayestefanos Muahedesi'nin Osmanlı Devleti, Papalık ve Avrupa medeniyeti açısından da bir felakete yol açacağını ifade etti.[34] Ayrıca o, Rusların hâkimiyeti altında bulunan memleketteki Katoliklerin hâlini geçmişte tecrübe ettiklerini, bunun en somut örneğinin ise Rusların Lehistan'daki Katoliklere yapmış oldukları zulümler olduğunu belirtti. Bu arada papa, Plevne'de büyük mücadeleler veren Osman Paşa'nın cesaretini de takdir etti. Hatta Bedros Efendi'ye Osman Paşa'nın yaşını sorarak bu konudaki ilgisini ortaya koymuştu. Bedros Efendi de bu sorulara uygun cevaplar vererek Ayestefanos Muahedesi ile ilgili olarak Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını korumak için elinden gelen bütün çabayı sarf ettiğini, ancak Osmanlı'nın hiçbir devlet tarafından yardım görmediğinden anlaşmayı imzalamak zorunda kaldığını belirtti.[35] Gerçekten de Osmanlı Devleti savaşa devam edecek durumda olmadığından İngiltere'nin arabulucu olmasını istemiş ancak İngiltere buna yanaşmamıştı.[36]

Azaryan'ın layihasında işaret edildiği üzere Papalık, Rusya gibi ortak düşmana karşı birlikte hareket etmenin iki taraf için getireceği faydaları yine dile getirmeye başlamıştı. Bunun için de öncelikle Dersaadet'teki Katolik Ermeni meselesinin bir an önce çözülmesini istiyordu. Osmanlı da yıllardan beri aynı problemlerden yakındığından ortak bir zeminde çözüm arayışına başlanıldı. Bu amaçla Bedros Efendi de papa ile görüşmesinden sonra Katolik meselesinin çözümü için uzun soluklu bir sürecin başlangıcı olarak Franki ile fikir alışverişi yapmaya başladı.[37]

---

[34] BOA, Y. PRK. HR., 3/5.

[35] BOA, HR. TO., 520/34, 1. varak; Kuyumcuyan Bedros Efendi'nin Vatikan'da yaptığı görüşmelerin diğer ayrıntıları için bk. BOA, İ. HR., 276/16856; 276/16886; 277/16925; Y. EE., 78/7.

[36] Durmuş Yılmaz, *Fransa'nın Türkiye Ermenilerini Katolikleştirme Siyaseti*, s. 122.

[37] BOA, HR. TO., 520/34, 2. varak.

III. Papalığın Osmanlı Katolikleri Üzerinde Tekrar Hâkimiyet Kurma Çabaları

Çıkarlarına engel teşkil ettiğinden Avrupa devletlerini rahatsız eden Ayestefanos Antlaşması, Papalığı da rahatsız ediyordu. Çünkü bu antlaşma ile Bulgaristan'a büyük bir toprak parçası verilmişti. Bu durum ise Rusya'nın Balkanlar üzerindeki kontrolünün önlenemenez bir şekilde artması anlamına geliyordu. Bunun önüne geçmek isteyen Avrupa devletleri Ayestefanos Antlaşması'nın iptali için büyük mücadeleler verdiler ve sonunda Ayestefanos Antlaşması iptal edilerek 13 Temmuz 1878 tarihinde Berlin Antlaşması imzalandı.

Berlin Antlaşması'nın yapılması, devletin birçok alanda zayıflamasına neden oldu. Antlaşma, ayrıca Batılı devletlerin Osmanlı hükûmeti üzerindeki baskısını daha da arttırdı. Bu devletlerden biri de İngiltere'ydi. İngiltere, Anadolu'da ıslahat yapılması için Osmanlı hükûmetine bir ıslahat layihası vermiş ve ıslahatın denetimi için de bir Avrupalı müfettişin tayin edilmesini istemişti. İngiltere'nin isteği, aslında genel bir vali (komiser) atanarak Osmanlı Devleti'nin iç işlerine tamamıyla müdahalede bulunmaktı. Bu yolla Ermenilerin Doğu Anadolu'daki çalışmaları kolaylaştırılacak ve bağımsız bir Ermenistan'ın kurulması sağlanacaktı. Tabii kurulacak olan Ermenistan da İngiltere'nin amaçlarına hizmet edecekti.

İngiltere gibi aynı amaçlar doğrultusunda Rusya tarafından da Osmanlı hükûmetine ıslahat ile ilgili talimatlar verilmişti. Rusya'nın istekleri de İngiltere'nin isteklerine yakındı. Bunlar arasında yabancı bir genel vali atanarak Ermenilerle ilgili planların ön hazırlığının uygulanması ve din değiştirme ile ilgili yeni düzenlemelerin yapılması gibi hususlar yer almaktaydı.[38]

Berlin Antlaşması'nın diğer Ermeni cemaatleri ile ilgili maddeleri olduğu kadar Katolik Ermenileri de zımnen ilgilendiren bir maddesi vardı. O da bu antlaşmanın 62. maddesiydi. Bu maddeye göre Fransa'nın elde etmiş olduğu haklar açıktan açığa muhafaza

---

[38] Ali Karaca, *Anadolu Islahâtı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*, s. 47.

edilirken kutsal yerler statükosuna da asla zarar gelmeyecekti.[39] Fransa, ayrıca bu anlaşmaya *Osmanlı Devleti'nde din serbestliği ile muhtelif milletlerin mensup oldukları ruhani reislerine müracaat etmelerine karşı çıkılmayacağı ve bütün Osmanlı tebaasının aynı seviyede hukuka nail olacakları* hususlarına dair de bir fıkra ekletmiştir.[40] Bu fıkra, bir bakıma zımnen Hasunistler için eklenmişti. Çünkü daha sonra görüleceği üzere Fransa, bu maddeye istinaden Hasun'un patrikliğe iade edilmesini istedi.

Görüldüğü üzere Berlin Antlaşması'yla Osmanlı'nın yanında gözüken Fransa, Katolikler için yeni bir şeyler koparma peşine girişmişti. O yıllarda Papalık ile Fransa'nın arası da çok iyiydi. Dolayısıyla Fransa uzun yıllardan beri sürdürdüğü Katoliklerin hâmiliği rolünü hâlâ devam ettiriyordu. Ancak bu durum, Katolik olan diğer devletlerce hoş karşılanmıyordu. Bunlardan biri de İtalya idi. İtalyanlar, özellikle Berlin Antlaşması'ndan sonra Fransa'dan bu hakkı almaya çalıştılar ve İstanbul'da, İzmir'de ve Beyrut'ta okullar açmaya başladılar. Ancak İtalyanların bu arzusu papa tarafından bir karşılık bulmadı. Bilakis XIII. Leon, bu konu hakkında *"Katoliklerin himayesi Fransa'ya ihale edilmiştir"* diye bir emirname neşrederek Fransa'nın önceliğini ortaya koydu.[41]

Papanın desteğini alan eski patrik Hasun, Rus Savaşı'ndan önce İstanbul'a gelmişti. Cemaati tarafından Babıâli'ye arzuhâller takdim edilerek onun tekrar patrikliğe getirilmesi istenmiş ancak hükûmet buna müsaade etmemişti. Bununla beraber papa, 1877 yılında Osmanlı hükûmetinin hoşnut olacağı şekilde Reversurus'un hükmünü değiştirmiş ve Katolik Ermeni piskoposlarının seçimi Katolik Ermeni Patrikliği ve ruhban heyetine terk edilmişti. Papanın bu girişimi, Roma elçiliğinden Babıâli'ye takdim edilmişti. Hasunistlerin o seneki piskopos seçimleri de bu usule göre gerçekleşmişti.[42]

---

[39] Marmara, *a.g.e.*, s. 84.

[40] BOA, Gayrimüslim Cemaat Defteri, nr. 13, s. 4; İ. DH., 785/63775-04.

[41] Tahsin Paşa, *Sultan Abdülhamit: Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, s. 392.

[42] BOA, Y.EE., 91/9.

Hasun'un patrikliğe getirilmesi için hem taraftarları hem de Papalık tarafından istekler yapılıyordu. Ancak Osmanlı o yıl Rusya'yla savaşta olduğundan ve onun patrikliğe getirilmesi iki grup arasındaki kargaşaları daha da arttıracağından devlet, başına bir dert daha almak istememiş ve Hasun'un patrikliğe getirilmesine olumlu bir cevap vermemişti.

Fransa, Berlin Antlaşması'nın hükmüne dayanarak Hasun'un patrikliğe iade edilmesini istemekte ve Hasun da Babıâli'ye bu husta tekrar müracaat etmekteydi.[43] Bu amaçla Hasun, Sadaret'e yazdığı arizasında kendisine verilen patriklik beratının geri alınmasından dolayı yüz bin kişi olan Katolik Ermeniler arasında karışıklık çıktığını söyledi. Kendisinin patrikliğe getirilmesiyle mağdur olan bu grubun haklarının tekrar iade edileceğini ve Papalık'la olan ilişkilerin daha da gelişeceğini belirtti.[44]

A. Beklenmedik Gelişme: Muhalif Lider, Papadan Af Diliyor

Osmanlı, Papalığın yeni istekleri karşısında sıkışmış bir politik süreç içerisindeydi. Bir taraftan Rus tehlikesine karşı Papalık'la Balkanlar'da işbirliği yapmak istiyor, bir taraftan da muhalif Katolikleri düşünüyordu. Çünkü önceki papa zamanında olaya hep mezhepsel yaklaşıldığından orta yol bulunamamıştı. Şimdi yeni bir tartışmayı alevlendirmek, işi daha da kötü noktalara getirebilirdi. Bu yüzden Hasun'un patrikliğe gelme isteğine Babıâli tarafından hemen bir cevap verilmedi ve Meclis-i Mahsus'ta bu husus enine boyuna masaya yatırıldı. Bu arada çok farklı bir gelişme meydana geldi. Yıllardır papa ve Hasun'la mücadele eden Patrik Küpeliyan, yaptıklarından pişman olduğunu belirterek görevinden istifa etti.[45] Tövbesini kabul etmesi için de Mart 1879'da Roma'ya, XIII. Leon'un yanına gitti.[46]

---

[43] BOA, Gayrimüslim Cemaat Defteri, nr. 13, s. 3.

[44] BOA, HR. SYS., 2851/1.

[45] BOA, Y.A. RES., 2/35; Frazee, *a.g.e.*, s. 269.

[46] BOA, HR. TO., 522/9.

Küpeliyan istifa etmekle kalmadı, patriklik vekâleti görevinde bulunan Enficyan Efendi ile taşrada bulunan murahhasa memurlarının da vekâletlik görevlerinin Babıâli tarafından feshedilmesini istedi. Ayrıca taraftarlarının da Katolik kilisesi ve cemaatinin dışında kaldıklarını belirtti.

Küpeliyan'ın istifası, Osmanlı hükûmetini de şaşırttı. Meclis-i Vükela, yeni gelişen bu durumu ele alarak ne yapılması gerektiğinde dair müzakerelerde bulundu. Müzakerelerin sonucunda şu karara varıldı: Küpeliyan kendi isteğiyle istifa ettiğinden görevinden ayrılması kabul edilebilirdi. Ancak onun taşradaki murahhasa ve memurların görevini feshetme gibi bir yetkisi bulunamazdı. İstifadan dolayı Katoliklerin millet meclisi acilen toplanmalı ve usulüne göre bir patrik kaymakamı seçilmeli ve bu durumu Mezahip Nezareti takip etmeliydi.[47]

Görüldüğü üzere İstanbul'daki trafik çok hızlı işliyordu. Yıllarca Papalığa karşı devletin hakkını savunduğunu söyleyen Küpeliyan'ın istifası devletin de şaşkınlığına neden oldu. Hatta patrik istifa etmekle kalmıyor, geride bıraktığı tüm cemaatinin de istifa etmesi gerektiğini belirtiyordu. Tabii bunda etkili olan en önemli unsur da Küpeliyan'ın Vatikan'da papadan aldığı talimatlardı.

B. Kastro Bey'den Uyarı: *"Son pişmanlık Fayda Vermez"*

Küpeliyan'ın istifa etmesi nedeniyle yeni patrik seçilinceye kadar patrikhane işlerinin seçilecek bir kaymakam tarafından yürütülmesi gerekliydi. Ancak İstanbul'daki Fransa elçisi, bu konuda çok büyük baskı uygulayarak patrik kaymakamının seçilmesini engellemek istedi. Elçinin amacı, muhalif grubu patrikhane yönetiminden tamamen bertaraf ederek Hasun'u patrikliğe getirmekti. Elçinin isteği karşısında Osmanlı hükûmeti de bir zihin karmaşası yaşamaktaydı. Kimi devlet yöneticileri patrikliğe Hasun'un getirilmesini savunurken kimisi de tam zıt bir istikamette görüş belirtiyorlardı. Hasun'un desteklenmesini isteyenler, aslında Yunanis-

---

[47] BOA, İ. MMS., 61/2865.

tan'ı destekleyen Fransa'yı Osmanlı Devleti tarafına çekmek isteyenlerdi. Karşı çıkanlar ise ecnebi bir devlet elçisinin Osmanlı tebaası olan bir milletin seçimine karışmasının onun iç işlerine doğrudan bir müdahale olduğu düşüncesinde olanlardı. Bunlardan biri de II. Abdülhamit'in görüşlerine değer verdiği Mabeyn-i Hümayûn müşavirlerinden Kastro Bey'di. Kastro Bey, konu ile ilgili olarak Sultan II. Abdülhamit'e farklı zamanlarda ayrıntılı üç layiha sunmuş ve endişelerini dile getirmişti. Onun layihalarında vurguladığı en önemli husus, Sadrazam Âlî Paşa zamanında olduğu gibi Rusya'nın Eçmiyazin'den İstanbul'a Ermenileri temsilen bir elçi göndermesi ihtimaliydi. Rusya bununla da yetinmeyip aynı mezhebe sahip olduğunu iddia ederek Ortodoks olan Rum Patrikhanesi'nin iç işlerine karışabilir; patriğin azledilmesi veya atanması gibi hususlara bile müdahale edebilirdi.[48]

Kastro Bey'in bu kadar endişelenmesine neden olan husus, çok yakın bir zamanda papanın Keldanilerin patriğini cemaate danışmadan kendi başına atamasıydı. Papanın belirlediği patrik daha sonra cemaatinin kilise, manastır vb. vakıf mallarını Vatikan'ın himayesine geçirmeye çalıştığından cemaat içerisinde büyük bir tartışmaya neden olmuştu. Doğal olarak bu durum, Osmanlı hükûmetinin de başını çok ağrıtmıştı. Kastro Bey layihasında *"Son nedamet fayda vermez"* diyerek hükûmetin karar vermede çok dikkatli olması gerektiğini belirtti. Deyim yerindeyse bin düşünülüp bir karar verilmesi hususuna vurgu yaptı.[49]

Osmanlı, Katolik meselesinde bir kararsızlık atmosferinde iken Küpeliyan'ın istifası, Hasun'u tekrar heyecanlandırdı. O, kendisinin Katolik Ermeni patriği sıfatıyla tanınması için 15 Mart 1879 tarihinde Sadaret'e bir ariza takdim etti. Üç ay önce kendisine patriklik beratı verilmesi için arzuhâl takdim ettiğini ancak bir cevap alamadığını, Küpeliyan'ın istifası nedeniyle bu arzuhâli tekrar verme ihtiyacı duyduğunu belirtti.[50]

---

[48] BOA, Y. EE., 91/9. Kastro Bey'in dinî, politik ve mali hususlarla ilgili diğer layihaları için bk. BOA, Y. PRK. ML., 2/24; Y. EE., 58/5.

[49] BOA, Y. EE., 91/9.

[50] BOA, İ. DH., 785/63775-04.

Hasun yazdığı arizasında, Küpeliyan'ın yaptıkları için Roma'ya özür dilemeye gittiğini, taraftarlarının da Katolik cemaatinden çıktığını belirttiğini ve Babıâli'nin kendisine vermiş olduğu beratı bundan böyle taşımayacağını söylediğini bildiriyordu. O, bir anlamda Küpeliyan'ın resmî bir sıfatının kalmadığını söyleyerek patriklik beratının tekrar kendisine verilmesini istiyordu. Hasun, bunları dile getirirken Antihasunistlerin *mutezile* ve kovulmuş bir grup olduğunu, Katolik ismini bundan böyle kullanamayacaklarını ve gasp etmiş oldukları kiliseleri de geri vermeleri gerektiğini söylemekten de geri durmuyordu. Ona göre Antihasunistlerin sayısı ancak iki bin kadardı ve çok çeşitli gruplara bölünmüşlerdi. Dolayısıyla onlara Katolik isminden ayrı bir isim verilmeliydi. Çünkü gerçek Katolikler kendileriydi. Hem sayıları fazlaydı hem de papa onları gerçek Katolik olarak kabul ediyordu.[51]

Hasun, hükûmete ardı adına arzuhaller takdim ederken muhalifler de Hasun ve Küpeliyan'ın söylediklerinin dikkate alınmamasını çünkü iddiaların tam aksine kendi sayılarının çok olduğunu söylüyorlardı. Katoliklerin cüzi kısmını ise Hasun taraftarlarının oluşturduğunu belirtiyorlardı. Deyim yerindeyse istatistik savaşının yaşandığı bu dönemde muhalifler, kadim âdetlerine göre bir patrik seçebilmeleri için millet meclisine buyruldu verilmesini hükûmetten istiyorlardı. Muhaliflerin ileri gelenlerinden Mihran Düz, Mikail ve Sakızlı Ohanis, 18 Mart 1879 tarihinde sundukları arizalarında cemaatlerinin içerisinde bulunduğu hâlet-i ruhiyeyi şu şekilde tasvir ediyorlardı:

"Önceki Katolik Ermeni Patriği Küpeliyan Efendi'nin istifa ve firar etmesinden dolayı milletçe seçilerek irade-i seniyye ile patrikhane vekâletine tayin buyurulmuş olan rütbetlü Enficyan Efendi'nin vekâleti patrik seçimine değin cari olması ve cemaatimizin hukuk ve kadim imtiyazlarına ve usulüne uygun olarak patrik seçimi hakkında izni içeren bir kıta buyuruldunun ihsan edilmesi isteğini içeren 12 Mart 1879 tarihinde arz edilen arizamız üzerine cemaatimizin milletçe umumi meclisi usulüne göre toplanıp davet edilerek beyan edilen durum okunmuş olmasıyla bu mecliste

---

[51] BOA, HR. TO., 465/14.

cereyan eden müzakerelerin neticesinde bu arizanın içeriğine uygun olarak vuku bulan müracaat ve isteğimiz maslahata uygun görünerek tasvip ve tasdik edilmiş ve millet adına olarak suret-i mahsusada dermeyan olunan bazı mütalaaların da vekaletpenahilerine arz ve tebliği çakerlerine havale edilmiştir.

Şöyle ki eski Patrik Küpeliyan Efendi'nin devlet ve milletçe kötü görülen bu layık olmayan hareketinden dolayı heyetçe teessüf duyulmakla beraber vakıa vesile kılınarak Hasun Efendi'nin yine cemaat patrikliği makamına oturmasına bazı taraftan gayret edildiğine dair yayılan havadisten bahsedildiği sırada Hasun'un azledilip yerine Küpeliyan'ın berat ile Ermeni Katolik cemaati patrikliğine atanmasında hükûmet tarafından verilen beratın içeriğinde patrikliğine dair bazı sebepler dile getirilmiştir. Çünkü Hasun'un patrikliği zaten Reversurus varakası üzerine bina edildiğinden devletin tâbiyeti altında olan cemaatin bütün ruhani reislerinin atanması ve idare şekilleri hakkında daha önce meri olan usul ve kaideyi ortadan kaldıran ve padişahın hukukuna aykırı olmasından dolayı ruhani reislerin atanması hakkında cari olan kadim usule bir halel gelmesinin korunmasıyla beraber Ermeni Katolik cemaatinin de diğer cemaatler gibi padişahın topraklarında nail olduğu muafiyetlerin muhafaza edilmesi gerekli olmuştur. Hatta Küpeliyan Efendi'nin memuriyetinin icrasında önce Reversurus'un hükmünü terviçten imtina etmesi ve hukuk-ı saltanat-ı seniyyeye ve milletin kadim usulüne aykırı hal ve harekette bulunmamak üzere yemin etmesi şart koşulmuştur. Şayet bunun haricinde hareket edecek olursa patriklikten bilfiil sakıt olacağı bu beratta açık olarak belirtilmiş olduğundan şimdi Küpeliyan'ın patriklikten istifa etmesi ile firar etmesi Hasun'un azlini ve patriklik sıfatını adem-i liyakatine sebep olan önemli sebepleri ve bu hususta ortaya konmuş olan devletin kararının hikmetini izale veya tahfife medar addolunamayacağı ve Küpeliyan'ın Babıâli'ye takdim ettiği istifanamesinde yemin altında olarak muhafazasını deruhte etmiş olduğu meslek-i sadakati terk etmesi memuriyetinin bilfilil düşmesine neden olmuştur. Yoksa Ermeni Katolik cemaatinin Babıâli'ye buyurulan derin bir araştırma ve soruşturma üzerine yeniden ve Osmanlı Devleti'nin menfaatlerini korumaya ihtiyaç görünmüş olan ve hukuk ve muafiyata dokunur yeri olmadığı ve Hasun'un güya Reversurus hükmünü reddetmiş yahut tadiline muvaffak olmuş olmasına dair taraftarları tarafından yapılan söylentilerin ise Babıâli'yi iğfal edemeyeceğine zerre kadar

şüphe yoktur. Rivayet edildiği üzere Küpeliyan'ın Ermeni Katolik patriğini kabul etmesinden dolayı istifanamesinde açıkça pişmanlığını ortaya koyması ile affa mazhar olmak üzere Roma'ya iltica ettiği hakkındaki sözler doğru ise bunun da Hasun'un Ermeni Katolik patrikliği makamına oturma ihtimali olamadığını isbata kâfi olacağı cihetle kadim meri usule ve Ermeni Katolik cemaatinin elde etmiş olduğu muafiyetlere uygun olarak yeniden patrik seçimi hakkında gereken izin ve müsaadenin bir an evvel elde edilmesi için tekit ve tekrir-i müstediyat olunması meclisçe ittifakla düşünülmüştür. Şu zaman aralığında Hasun'un veyahut yol arkadaşı olan ruhbandan birinin yeniden patrik tayin edileceği yolunda neşredilen uydurma haberler zihinleri kurcalamakta olduğu görülmüş olduğundan arizamızın icra edilmesi hususunu talep ederiz."[52]

Yukarıdaki arzuhale karşılık Hasunistler ise verdikleri arizada küçük bir grubun ortaya attıkları uydurma sözlerden dolayı perişan olduklarını, devletin de gayrimeşru olanı meşru olana, az olanı çok olana tercih ettiğini ve bunun sonucunda da Küpeliyan'ın patrik olarak seçildiğini söylediler. Bu dönem zarfında kendilerine Dersaadet'te ve taşralarda birçok haksızlık ve zulümlerin yapıldığını, buna rağmen hiçbir zaman tâbi oldukları devlete karşı bir kusur işlemediklerini dile getirdiler. Hasunistler arzuhâllerinde ayrıca bir önceki dönemin padişah ve vükelasına atıfta bulunarak, II. Abdülhamit Han ve yeni vükelanın sayesinde gerçek durumun ortaya çıktığını, bundan dolayı da Hasun'a patriklik verileceğini ümit ettiklerini belirttiler.[53]

Bu arada Paris elçiliğinden Hariciye Nezareti'ne gelen telgrafta papanın Paris'teki elçisi, Küpeliyan'ın papaya itaatini arz etmek üzere gittiğini söyledi. Antihasunist grup yeni bir patrik seçmeye kalkışırlarsa bunun kabul edilmemesinin gerekli olduğu hatırlatıldı.[54]

---

[52] BOA, İ. DH., 785/63775-04.

[53] BOA, İ. DH., 785/63775-04.

[54] BOA, Gayrimüslim Cemaat Defteri, nr. 13, s. 3; İ. DH., 785/63775-04.

IV. Papalık'tan Yeni Talepler ve Osmanlı'nın Ara Formül Arayışları

Osmanlı Devleti'nin karşısında şimdi düğümlenmiş bir problemler yumağı vardı. Bir taraftan Paris ve Vatikan'ın baskısı, bir taraftan İstanbul'daki Hasun ve taraftarlarının ardı ardına Babıâli'ye sundukları arzuhâller; bir taraftan Küpeliyan'ın istifa edip taraftarlarının da cemaatinin dışında kaldığını belirtmesi, bir taraftan da Antihasunistlerin Küpeliyan'ın istifasının kendisini bağladığını belirtip kendilerine bir buyruldu verilip patrik seçimi isteğinde bulunması...

İşte tüm bu problemler karşısında Babıâli'de, Katolik Ermeni meselesi tekrar enine boyuna masaya yatırıldı. 1867 yılından o ana kadar gelişen süreç göz önüne alınarak yeni getirilecek çözümün kazanç ve kayıplarının neler olacağı defaatle müzakere edildi. Müzakerelerde, devletin hukukuna bir halel gelmemesi, Katolik Ermenilerin Osmanlı Devleti'nde bulunan kilise, manastır ve emlaklarının idarelerine hariçten müdahalede bulunulmaması ve ruhban maddesinde devlete ait olan yönün tamamen korunması önemle vurgulandı. Bu ilkeler üzerinde de esas mesele çözümlenmeye çalışıldı.

Osmanlı'ya göre Küpeliyan'ın istifasıyla Katolik Ermeniler tamamen patriksiz kalmıştı. Bu karmaşık durumdan dolayı Katolik devletlerin Osmanlı'ya karşı baskılarını arttıracağı şüphesizdi. Bu nedenle Katolik Ermenilere resmî bir beratla patrik atanması gerekliydi. Ancak verilecek olan beratta patriğin yetkilerinin sınırının nelerden ibaret olduğu özellikle vurgulanmalıydı. Babıâli'ye göre, patrikliğe ister Hasun atansın isterse başkası atansın asıl önemli olan, patriğe verilecek beratta devletin hukukuna ve milletin kadim usulünün muhafazasına bir halel gelmemesine vurgu yapılması hususuydu. Bunun için de iki şık üzerinde duruldu.

Birincisi, Hasun'a yalnız ruhani vazifesini tasdik eden bir berat verilmesiydi. Bu şıkka razı olmayıp da ruhani ve cismani vazifenin birlikte gerçekleştirilmesi hususunda ısrar edilirse berat yine verilecek ancak cismani birtakım sınırlamalar getirilecekti. Meclis-i

Vükela, eğer birinci şık kabul edilirse, hemen yerine getirilmesini ittifakla kabul etti. Eğer bu mümkün olmazsa ikinci şık uygulamaya konulacaktı. Buna da oy çokluğu ile karar verildi.

Meclis-i Vükela, ikinci şıkkın geçerli olduğu durumda patriğe verilecek berata bazı hususların eklenmesine karar verdi. Bunlar; Katolik milletine ait bütün kadim hukuka ve Osmanlı Devleti'nin hiçbir cihetine özellikle kadimden beri Kilikya Patrikliği ile İstanbul Serpiskoposluğu'nun bir araya getirilmesi tarihine kadar cereyan eden seçim usulune hâlen ve istikbalde hiçbir şekilde halel gelmemesi, bunun hilafına patrik tarafından herhangi bir teşebbüste bulunulursa bu beratın tamamen fesholunmuş ve hükmünden sakıt olmuş sayılmasıydı.[55]

Hasun'a berat verileceği haberleri daha Meclis-i Vükela'nın görüşmeleri esnasında Antihasunistlere ulaşmıştı. Onlar da gelişmeler karşısındaki hoşnutsuzluklarını belirten arzuhâllerini padişaha peş peşe sundular. 3 Nisan 1879 tarihinde hükûmete verdikleri arzuhâllerinde Hasun'un millet arasında yapmış olduğu davranışlardan dolayı milletin iki fırkaya ayrıldığını, bundan dolayı Osmanlı Devleti'nden uzaklaştırılmışken resmî bir izin olmaksızın tekrar İstanbul'a gelmesinin ihtilaflara yol açtığını belirttiler. Onlar ayrıca Hasun'un, Küpeliyan'ın istifasını bir fırsat bilerek patrik olmaya çalışıp devleti ecnebi tavassutuna sokacağını dile getirdiler. Boşalan patriklik makamına yeni birinin seçilmesi için padişah kararıyla bir irade çıkmışken devlet tarafından Hasun'a berat verileceğini işittiklerini, ancak bunun devlet için birçok sakıncalara yol açacağı gibi Hristiyan tebaanın yıllardan beri elde ettiği imtiyazlara da aykırı olduğunu belirttiler. Sonuç olarak Hasun'a patriklik beratı verilirse bunu kesinlikle tanımayacaklarını ifade ettiler.[56]

---

55 BOA, Gayrimüslim Cemaat Defteri nr. 13, s. 3; İ. DH., 785/63775-04.

56 BOA, İ. DA., 19/848-1, 1. varak.

A. II. Abdülhamit'in Serinkanlı ve Kararlı Politikası

Hasun'un tekrar patrikliğe gelebilme ihtimaline Antihasunistler o kadar kızmışlardı ki arzuhâllerini Sadaret'e vermek yerine bizzat Yıldız Sarayı'na giderek padişaha takdim ediyorlardı. Örneğin bu arzuhallarinden birinde padişahtan şu şekilde istekte bulunmuşlardı: *"İleri gelenlerimizden bazı kişilere Babıâli'de yapılan tebligata göre Hasun'a berat verileceğini üzüntüyle işittik. Bu durum cemaat olarak hem üzüntümüzü hem de hayretimizi celb etmiştir. Çünkü bu adamın yaptığı işleri dünya âlem bilmektedir. Çünkü yaptıkları hem devletin mülki anlayışına ters hem de cemaatimizin kadim haklarını ihlaldir. Bunun yanında usule uygun olarak daha birkaç gün önce vükela heyeti kararıyla verilen padişah iradesine uygun olarak yeni patrik seçimine değin patrik kaymakamının tayin edilmesi hususunda Babıâli'de uygun görülmüş olan buyruldunun bir an önce verilmesiyle cemaatçe yeni baştan bir patrik seçmek istiyoruz."*[57]

Antihasunistler, devletin yasal olarak tanıdığı Katolik Ermenilerin kendileri olduğunu belirterek karşı tarafa patriklik verilmesini, geçmiş tecrübeler ışığında anlamsız olduğunu söylüyorlardı. Sultan II. Abdülhamit bu şikâyetler karşısında orta yolun bulunmasını isteyerek sadece Hasun tarafının isteklerinin dikkate alınması diğer tarafı hoşnutsuz bırakacağından bu durumun devlet anlayışına uygun olmayacağını belirtti. Bundan dolayı Meclis-i Vükela kararının ertelenip Antihasunistlerin de ikna edilmesinin uygun olacağını söyledi. Padişaha göre devlet için hangisi hayırlı olacaksa bu hususun tekrar müzakere edilmesi gerekliydi.[58]

II. Abdülhamit'in isteği üzerine Katolik Ermeni meselesi Meclis-i Vükela'da tekrar ele alındı ve iki tarafın ileri gelenleri ayrı ayrı Babıâli'ye çağrıldılar. Ancak onların Babıâli'de söyledikleri şeyler öncekilerin tekrarından başka bir şey değildi. Bundan dolayı Meclis-i Vükela, iki tarafın arasının bulunmasının şimdilik muhal olduğunu düşündü. Hükûmete göre muhalifler için de daha sonradan patrik seçilebilmesi için bir açık kapı bırakılmalıydı. Bu yüzden

---

[57] BOA, Y. A. HUS., 160/98.

[58] BOA, İ. DA., 19/848-1, 2. varak.

Hasun'a verilecek olan berattaki lafızlar özenle seçilmeliydi. Hasun'a verilecek olan beratta *"bilcümle Katolik Ermeni patriği"* tabiriyle yazılmış olan ibareden *"bilcümle"* lafzı çıkarılmalı, yalnız *"Ermeni Katolik patriği"* tabiri bırakılmalıydı.[59]

II. Abdülhamit, Meclis-i Vükela'nın aldığı kararları en ince detaylarına kadar inceledi ve artısını eksisini düşünerek ona göre karar verdi. Padişaha göre Meclis-i Vükela'nın vurguladığı hususlar, devletin geleceği açısından önemliydi. Sonuçta padişah, hükûmetin görüşünü yerinde bularak bazı tembihlerle birlikte 1 Nisan 1879 tarihinde Hasun'a patriklik beratını verdi.[60] Hatta padişah Meclis-i Vükela'nın kararını dikkate alarak beratın içeriğine bazı şartları da eklettirmişti.[61]

Sultan II. Abdülhamit, Katolik Ermeni meselesinin çözümü için çok çaba sarf ediyordu. Örneğin Meclis-i Vükela ve Sadaret'ten gelen tezkireleri en ince ayrıntısına kadar inceliyor, çoğu zaman iki grup arasında uyuşmanın sağlanabilmesi için vükela heyetine durumu tekrar görüşmesi için havale ediyordu. Bunun yanında Katolik Ermeni cemaatinin Yıldız Sarayı'na gönderdikleri arzuhâllere

---

[59] BOA, Gayrimüslim Cemaat Defteri, nr. 13, s. 4.

[60] BOA, Y. EE., 94/39.

[61] Hasun'a verilen beratın içeriğindeki şartlar şu şekilde belirtilmiştir: *"Patrikliğine veyahut kilise ve manastırlarına vesaire yerlerine bağlı olan emlakın temlik ve furuht ve idaresi her zaman devletimin cari olan ve olacak kanun ve nizamın usulüne tabi olmak ve milletçe tesis edilmiş veyahut tesis edilecek hastane, manastır, mektep ve sairenin tesir ve idare sureti hiçbir taraftan müdahale edilmeyerek devletimizin mevzuattaki olan kanunlarına uygun olarak icra olunmak ve bu Katolik milleti efradında ve devletimden piskopos ve diğer ruhbanların tayin şeklinde ötedenberi cari olan usule uygun bir şekilde seçilerek Babıâlimize arzedilip divanı hümayûnumdan emir verilmedikçe memurluk sıfatları muteber olmamak ve patriklik makamı ve Kilikya Katogikosluğu boş olduğunda ötedenberi cari olan usule uygun olarak devletimin tebaasından olan bu Katolik milletinin serpiskoposu ve piskoposlarından münasip bir kimse seçilip taraf-ı devleti âliyemden tasdik edilmedikçe memurluğu tanınmamak velhasıl bu Katolik milletinin işlerini kanun ve usule uygun bir şekilde idare ederek kendilerine mahsus veyahut bu patriklik ile Babıâlimiz arasında eskiden beri düzenlenegelen mevad ve hususlarda ecnebilerden hiç birisinin müdahalesini uygun görmemek şartıyla Dersaadetim ve memalik-i mahrusamda bulunan Ermeni Katolik Patrikliği ve Kilikya Katogisosluğu yeniden ikası Hasun Efendi uhdesine ihale ve tavsiye edilerek divanı hümayûnumdan balası hatt-ı hümayûnumla süslenmiş bu beratımı verdim ve buyurdum ki..."* bk. BOA, Y. EE., 94/39; Düstur, I. Tertip, C IV, s. 844-848.

de önem verip çözüm üzerinde grupların tek tek Babıâli'ye çağrılarak görüşlerinin bir de sözlü olarak dinlenilmesini istiyordu. Şüphesiz Sultan II. Abdülhamit'in böyle bir dönemde iktidara gelmesi, kendisi açısından şanssızlık ancak Osmanlı Devleti için büyük bir şanstı. Çünkü padişahlık makamına gelir gelmez bir Rus Savaşı'nın öncü sarsıntılarını önünde bulmuştu. Savaşın sonu kadar yapılan anlaşma da Osmanlı Devleti'ni birçok açıdan yaralamıştı. En önemli problem ise bu anlaşmadan sonra Batılı ülkelerin de kışkırtmalarıyla Ermeni meselesinin tırmanmaya geçmesiydi. Sultan II. Abdülhamit, bu olaylara karşı da çok kararlı bir siyaset izlemişti. İşte Katolik Ermenilerin probleminin çözümünde de Sultan II. Abdülhamit, önceki dönemlerin aksine değişik bir strateji izliyordu. Bir yandan tebaası olan bir cemaatin iç işlerine Papalık makamının karışmasına müsaade etmezken diğer yandan da Vatikan'la çok sıcak ilişkiler geliştirmişti. Bunun yanında iki grup arasındaki tartışmalar ele alınırken tebaayı elden geldiği kadar devlete küstürmeme siyaseti izlenmişti. İlk dönemler iki grubu bir araya getirmek mümkün olamamışsa da elden geldiği kadar hassas bir siyaset uygulandığı söylenebilir. Bunun en iyi örneklerden biri de Hasun'a patriklik beratı verildiği hâlde Mabeyn'e gelmesinin geciktirilmesidir. Bilindiği üzere patrikler, cemaatleri tarafından seçilip devlet tarafından da beratları verildikten kısa bir zaman sonra padişahın yanına çıkarlardı. Hasun da patrik olarak seçildikten sonra Sadaret, Hasun'un hangi gün ve saatte gelebileceğine dair padişaha tezkire yazdı. Sultan II. Abdülhamit, iki grup arasındaki zıtlığın imkân derecesinde hafifleyinceye kadar Hasun'un Mabeyn-i Hümayûn'a gelmesinin geciktirilmesini Sadaret'e bildirildi.[62]

II. Abdülhamit'in Katolik Ermeni meselesinde uyguladığı hassas siyasetinin özü şuydu: Hasun grubuna bazı şartlarla da olsa bir patrik atanmıştı. Ancak diğer grubun hem patriği istifa etmiş hem de yıllardır bitmeyen tartışmalardan usanan cemaatten bazıları Katoliklikten vazgeçip Ermeni kilisesine dönmüşlerdi. Onların bu durumunu bilen Sultan II. Abdülhamit, karşı tarafı küstürecek, şaşa-

[62] BOA, İ. DA., 19/848-2; A. MKT. MHM., 484/46.

alı bir törenin yapılmasını da istemiyordu. Hasun, Mabeyn-i Hümayûn'a gelmek için Sadaret'e yine dilekçe verince Sultan II. Abdülhamit tarafından gayriresmî olarak Mabeyn-i Hümayûn'a gelmesine (beş ay sonra) izin verildi.[63]

Görüldüğü üzere Sultan II. Abdülhamit'in bir olayı enine boyuna incelemeden karar vermemesi gibi ileri görüşlülüğü sayesinde kangren halini almış olan Katolik Ermeni meselesi daha uygun bir zeminde çözülmeye başlanmıştır.

Sultan II. Abdülhamit, Katolik Ermenileri birleştirme politikasını Bulgar-Rum kilise ve mektep tartışmalarında göstermemiştir. Çünkü biliyordu ki eğer Rumlarla Bulgarlar bir araya gelseler Osmanlı Devleti'ne savaş açacaklardı. Daha sonraları olayların tahmin edildiği gibi gerçekleştiği görüldü. 1908 yılında tahttan indirildikten kısa süre sonra yeni gelen iktidar çok geçmeden meclisten kilise ve mektepler kanununu geçirdi. Bunun sonucunda da Balkan devletleri bir araya gelerek Osmanlı Devleti'ne savaş açtılar. Savaş sonucunda birçok toprak kaybedildiği gibi, Müslümanlar göçe zorlandılar ve göç yollarında da birçok zulüm ve katliamlara maruz kaldılar. Sultan Abdülhamit sürgünde iken savaşın çıktığını duyunca da ilk önce kilise ve mektepler kanununun meclisten çıkıp çıkmadığını sormuş ve aldığı cevap karşısında çok üzülmüştü.[64]

B. Papalık'tan II. Abdülhamit'e Teşekkür

Hasun'a patriklik beratının tekrar geri verilmesi Papalık tarafından memnuniyetle karşılandı ve papa, teşekkürlerini beyan eden mektubunu padişaha gönderdi. Papa, Sultan II. Abdülhamit'e gönderdiği mektubunda Hasun'a *sıfat-ı meşruasının* tekrar iade edilmesinin Katolik Ermenilerin sadakatini bir kat daha arttırdığını önemle vurguladı.[65] Vatikan'daki kardinaller meclisi toplantısın-

---

[63] BOA, Y. A. HUS., 162/25.

[64] *Sultan Abdülhamit (Siyasi Hatıralarım)*, s. 121.

[65] BOA, Y. PRK. NMH., 1/54; Y. EE., 63/4; Y. PRK. HR., 5/51.

da da Katolik Ermeni meselesinin halledilmesinden dolayı Osmanlı'ya teşekkür ettiğini bir kez daha tekrarladı.[66] Buradaki teşekküründe *Berlin Antlaşması'nda düvel-i muazzamaya temin edildiği gibi Osmanlı Devleti'nde Katolik mezhebinin serbest bir şekilde icra edilmesi devlet tarafından gerçekleştirildiğini* ifade etti.[67]

Papanın kardinaller meclisinde ele aldığı diğer husus, Bosna ve Hersek'te bulunan Katoliklerin durumuydu. Berlin Antlaşması'yla Bosna ve Hersek topraklarının yine Osmanlı'ya ait olacağı ancak yönetiminin geçici olarak Avusturya'ya bırakılacağı belirtilmişti. Bu gelişmeler üzerine papa Osmanlı Devleti'ne tâbi Bosna Hersekli Katoliklerin ayin serbestliği ile ilgili olarak Avusturya ile Vatikan arasında bir anlaşma imzalamıştı. Ancak anlaşmanın tam olarak geçerli olabilmesi için padişahın onayı gerekliydi. Bu yüzden Papalık, padişahın bu konuda kendilerine yardımcı olmasını ve vereceği irade ile Avusturya ile yapılan anlaşmanın onaylanmasını talep etti.[68]

Hasun'a tekrar patriklik beratı verilmesi üzerine hem İstanbul'da hem de taşrada bulunan cemaatin ileri gelenleri ve ruhbanları, farklı tarihlerde teşekkürlerini belirten yazılar gönderdiler. Hatta öyle ki belgelerdeki isim ve imza listesinin beş yüz kişiyi aştığı görüldü. Gönderilen teşekkürlerin içeriğinde genel olarak hükûmeti ve mezheplerini uzun zamandır meşgul eden problemin çözülmesinden ve Hasun'un tekrar patrikliğe getirilmesinden dolayı duyulan memnuniyet vurgulanmıştı. Bunun yanında iki tarafın arzusu olan ittihat ve millî ittifakın meydana gelmesi için de ellerinden gelen gayreti göstereceklerini belirttiler.[69]

---

[66] BOA, HR. TO., 95/20.

[67] BOA, HR. TO., 80/7.

[68] BOA, HR. TO., 95/26; Y. A. HUS, 164/94; İ. HR., 280/17243. Papanın gönderdiği bu mektubun içerisinde bu bilgilerin dışında ayrıca İstanbul'da büyükelçilik sıfatıyla bir Papalık delegesinin bulundurulması isteği de yer almaktadır. Kardinal Vanatolli bu mektubu Sultan Abdülhamit'e iletmiş ancak buna olumlu bir cevap alamamıştır. bk. BOA, HR. TO., 95/26; Y. A. HUS., 164/94.

[69] BOA, Y. PRK. A., 2/44; Y. PRK. AZJ., 2/90; İ. DH., 786/63899; Y. A. HUS., 161/93.

V. Cemaat Yönetiminin Papa Yanlılarına Geçmesi

Papa taraftarları iki grubun uyuşması için ellerinden geleni yapacaklarına dair hükûmete söz verseler de gelişmelere bakıldığında bu gayretin ilk zamanlar biraz sözde kaldığı görülür. Bir patriğe sahip olduktan sonra Hasun taraftarları daha önce muhaliflere kaptırdıkları kilise ve mektepleri tekrar ele geçirmeye çalıştılar. Yine böyle bir kilise kavgası, 20-29 Eylül 1879 tarihleri arasında İstanbul'un değişik semtlerinde meydana gelmişti. 20 Eylül tarihinde Hasunistlerden birkaç kişi Galata'da toplanıp muhaliflerin elinde bulunan kilise ile Taksim'deki hastaneye zorla girdiler. Bu olaydan altı gün sonra yine Samatya'da muhaliflerin elinde bulunan kiliseyi zabtettiler. Muhalifler, bu işgaller karşısında korkuya kapıldılar. Beyoğlu'nda ellerinde kalmış olan kilisenin diğerleri gibi zaptedileceği endişesiyle 27 Eylül tarihinde saat dört buçuk civarlarında ayin saati olmadığı hâlde kilisede çan çaldılar. Bundaki amaçları da taraftarlarını çağırarak kilise içerisinde oturma eylemi yapmaktı. Çağrı üzerine kısa zaman içerisinde kilise ve etrafındaki sokaklarda birçok kişi toplandı. Bu durum zaptiye müdürü tarafından haber alındığında hemen zaptiye memurları ve askerler olay mahalline gönderildi. Kalabalık dağıtılarak büyük bir arbedenin önüne geçildi.

Zaptiye müdürü kiliseye vardığında durumun dehşetine binaen kilisenin ileri gelenlerini yanına çağırdı ve amaçlarının ne olduğunu sordu. Onlar da devlete itaatlerinin tam olduğunu ancak Hasunistlerin tahakküm ve zorlamalarından dolayı ellerinde kalan bu kilise, iki mektep ve Ortaköy'deki diğer kiliseyi ölünceye kadar muhafaza etme düşüncesinde olduklarını söylediler. Daha sonra zaptiye müdürü etrafındaki kişilerle beraber kilisenin içine girdi ve devlet tarafından Hasunistlerle aralarındaki düşmanlığa son verilinceye kadar içlerinde bulundukları kilise ve zikredilen diğer kurumların zabıta tarafından muhafaza altında tutulacağına dair onlara teminat verdi. Teminat üzerine kilisenin avlusunda toplanmış olan kişiler de padişaha dua ederek oradan ayrıldılar. Zaptiye müdürü kargaşanın tekrar meydana gelmesinden endişelenerek Beyoğlu mutasarrıflığına bir yazı

yazdı ve buradaki Katolik kilisesi, iki mektep ve Ortaköy'deki kilisede yeterli miktarda karakol bulundurulması gerektiğini tembihledi.[70]

Yaşanan olaylar üzerine muhaliflerin ileri gelenleri tarafından bir arzuhâl tanzim edilerek Mabeyn-i Hümayûn'a takdim edildi. Arzuhâlde, Hasun'un Katolik patrikliğine tayin şeklinin daha önceki usul ve kanunlara uygun olmadığı belirtildi. Hasun'a patrikliğin verilmesi, onların birçok hususlarda sıkıntı yaşamaları anlamına gelmekteydi. Nasıl ki daha önce Küpeliyan'ın patrikliği sırasında Osmanlı Devleti'nin yaptığı yardımlardan papa taraftarları yararlanamadıysa şimdi aynı duruma kendileri düştüler. Bu yüzden padişaha yazdıkları arzuhallerinde devletin adaletine güvendiklerini belirterek mektep ve hastanelere yapılan yardımların devam ettirilmesini istediler. Ancak bu yardımlarda Hasun'un hiçbir etkisi ve aracılığı bulunmayacaktı.[71]

Muhaliflerin yaşadığı mağduriyetten dolayı hükûmet tarafından Hasunistlere uyarı yapılmış olmasına rağmen bir türlü kavgaların önü alınamadı. 19 Ekim 1879 tarihinde bu sefer Galata'da mektep tartışması meydana geldi ve olay kısa zamanda büyüdü. Zaptiyelerin aldığı önlemler sayesinde kan dökülmesinin önüne geçildi. Ancak tekrar kavgaların yaşanmaması için mektebin yakınına asker ve zaptiyeler yerleştirildi. Yine Kadıköy'de aynı tarihte Hasunistlerle Antihasunistler arasında mektep tartışması meydana geldi. Zaptiyeler erken müdahale ettiklerinden herhangi bir yaralama ve darp olayı meydana gelmeden olayın önü alındı.[72]

Görüldüğü üzere İstanbul'un çeşitli bölgelerinde gerçekleşen olaylar, papa taraftarlarının deyim yerindeyse beş sene önceki kaybettiklerinin rövanşını alma çabalarıydı.

---

[70] BOA, Y. PRK. ZB., 1/26.

[71] BOA, Y. A. HUS., 161/93.

[72] BOA, Y. PRK. ZB., 37/1.

A. Taşrada Temsiliyet Sorunu

Hasun'a patriklik beratının verilmesi ve muhaliflerin ruhani reisinin kim olacağının netleşmemesi, Osmanlı Devleti'nin taşra eyaletlerinde bir belirsizliğin yaşanmasına yol açtı. 1874 yılında devlet tarafından Hasunist gruba bir vekil tayin edilmişti. Bu vekilin ruhani bir sıfatı olmayacak, yetkisi sadece taşradaki Hasunist grubun işlerini Babıâli'ye iletmek olacaktı. Taşradaki gayrimüslim cemaatlerin üyelerinin bulunduğu idare meclislerinde Hasunistlerden bir üyenin bulunması da yasaklanmıştı. Sadece Küpeliyan grubundan bir ruhani tarafından temsil edilecekti. Ancak altı yıl sonra durum tam tersine dönmüştü. Acaba Hasun'a patriklik beratının verilmesiyle birlikte taşra eyaletlerindeki meclislerde Hasunistlerden üye seçilecek miydi? Eğer Hasunlulardan üye seçilecekse muhalif grup ne olacaktı? Konuyla ilgili olarak 31 Temmuz 1880 tarihinde Tokat Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne resmî bir yazı yazıldı ve Hasunist gruptan bir kişinin meclise girip giremeyeceğine dair bilgi istendi. Şûra-yı Devlet sorunu görüşmek üzere toplandı ve kısa zaman içerisinde bir karara vardı. Buna göre; hangi milletten olursa olsun ruhani sıfatları hükûmet tarafından kabul edilmiş olan millet-lerin reisleri meclisin tabii üyesi olarak kabul edileceklerdi. Buna bağlı olarak Hasunistlerin ve muhaliflerin ruhani reislerinin bu meclislerde bir ay arayla bulundurulması uygun olacaktı.

Görüldüğü üzere Osmanlı hükûmeti, her ne kadar muhaliflerin resmî statüsünü tam olarak belirleyememiş ve patrik olarak Hasun'u kabul etmiş olmasına rağmen muhaliflerin eyaletlerdeki idare meclislerinde temsil edilmesini uygun görmüştür. Devlet bununla bir anlamda denge politikası izlemiştir.[73]

B. Papaya Kırgınlık ve Ermeni Kilisesine Dönüş

Hasun'un patrikliğe getirilmesi Papalık ve Katolik ahali tarafından büyük bir sevinçle karşılanırken Antihasunistler tarafından büyük bir üzüntü meydana getirmişti. Küpeliyan'ın istifa edip Ro-

---

[73] BOA, DH. MKT., 1333/64.

ma'ya gitmesi ise üzüntünün de ötesinde bir hayalkırıklığı meydana getirmişti. Bunun üzerine Antonyan Tarikati'nden 72 rahip papaya kızarak Katolik cemaatinden ayrıldılar ve Ortodoks Ermeni Kilisesi'ne geri döndüler.[74] Kumkapı Surp Asdvadzain (Meryem Ana) Patrikhane Kilisesi'nde düzenlenen törenle 9 Kasım 1879'da Ermeni Ortodoks kilisesine katıldılar.[75] Ermeni kilisesine dönenlerden biri de (1896-1908) döneminde Ermeni cemaatinin patriği olacak olan Rahip Ormanyan'dı. Sultan II. Abdülhamit'in çok sevdiği bu patrik, Ermeni çetelerinin isteklerine cevap vermediği için Patrikhane Kilisesi'nde suikasta uğrayacak ancak kurtulacaktı.[76] O zaman da cemaati tarafından kendisine Katolikliği Ermeni kilisesine soktuğu ithamlarına hedef olacaktı.[77] İlber Ortaylı *Osmanlı Barışı* ve *Eski Dünya Seyahatnamesi* isimli kitaplarında Ormanyan'ın Ermeni kilisesine dönmesinin, papanın yanılmazlığına tepki nedeniyle olduğunu belirtmiştir.[78] Ancak eldeki belgelerin bunu doğrular bir tarafı yoktur. Papanın yanılmazlığı ilkesi, 1870'lerde Avrupa'daki Katolik ülkeler arasında bir infial uyandırmıştı. Antihasunistlerin ise papaya tepkisi, onların millî emlaklarının Vatikan'ın himayesine girmesine karşı çıkışları vb. sebeplerdendi. Muhalifler –Ormanyan'ın da içerisinde bulunduğu Antonyan Tarikati de bunlardandı– birçok piskoposun I. Vatikan Konsili'ne karşı çıktığı hâlde aforoz edilmediklerini ancak kendilerinin millî haklarını istedikleri hâlde papa tarafından aforoz edilmesini anlamadıklarını belirtmişler ve papanın yanılmazlığı hususunda da bir itirazda bulunmamışlardı.[79] Ayrıca Ormanyan'ın Katolik kilisesinden ayrılması 1879 yılındaydı

---

74 Frazee, *a.g.e.*, s. 269.

75 Tuğlacı, *a.g.e.*, C II, s. 537.

76 BOA, Y. PRK. ZB., 33/16; Ayrıca bk. Whooley, *a.g.e.*, s. 421.

77 Ormanyan, Katoliklikten Ermeni kilisesine dönmesine rağmen daha önceki sosyal yaşam tarzında sahip olduğu Katolik kültürünü devam ettirmiştir. Patrik gündüz Kumkapı'daki ofisine gidiyor, akşam ise Beyoğlu'ndaki evine dönüyordu. Çünkü Batılı ve Mihitarist bir kültürle yetiştiğinden Katoliklerin bulunduğu eski mahallesinde yaşamaya devam etmiştir. bk. Ortaylı, *Osmanlı Barışı*, s. 129; *Eski Dünya Seyahatnamesi, s. 158.*

78 bk. Ortaylı, *Eski Dünya Seyahatnamesi*, s. 157-158; *Osmanlı Barışı*, s. 125.

79 Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 36.

ve o dönemki papa da yanılmazlık maddesini konsile eklettiren IX. Gregore değil, Antihasunistlere daha ılımlı davranan XIII. Leon'du.

C. Papa Muhaliflerine Verilecek Olan Geçici İsim

Hasun'a patriklik makamının yeniden verilmesi üzerine muhaliflerden Düz Mihran ve Mıgırdıç Muratyan gibi Katolik Ermenilerin ileri gelenlerinden on bir kişi, 16 Ekim 1879 tarihinde Adliye ve Mezahip Nezareti'ne bir arzuhal takdim ettiler. Arzuhallerinde yeni bir patrik seçilinceye kadar cemaatin işlerini görebilmeleri için kendi aralarında geçici meclis üyesi on iki kişiyi seçtiklerini belirterek bunun kabul edilmesini istediler. Onların istekleri hükûmet tarafından uygun bulundu ve onlara geçici bir meclis tahsis edildi. Ancak meclisin yetkilerinde birtakım sınırlamalar getirildi. Buna göre; meclisin görevi *hibe, vasiyet, nikâh ve izdivaç* gibi mezhep ve din işleri ile ilgili hususlarda olacaktı. Mürur tezkiresi ve emlak intikali gibi hususlarda verilen ilmuhaberler bu meclis tarafından değil de hükûmet tarafından verilecekti.[80] Mecliste aza olarak tayin edilen kişilerin isimleri şunlardı: Düzzade Mihran Bey, Camci Ohanis Bey, Kocazade Agop Efendi, Sakız Ohanis, Portokal Mikail, Diran, Gabril Bey, Pekmezzade Kumyadas, Elmasyan, Muratyan Mıgırdıç, Manuel Manok, Agop Efendiler.[81]

Geçici (muvakkat) meclisin genel olarak vazifeleri şunlardı:

1) Cemaate mahsus olan hayır kurumları idare edilecek.
2) Doğum, nikâh ve cenaze ilmuhaberleri verilerek kayıtları özenle muhafaza edilecek.
3) Cemaate ait meseleler bir yazıyla Adliye Nezareti'ne bildirilecek
4) Hastane ile mekteplere devlet tarafından verilen yardımlar meclis vasıtasıyla gereken yerlere sarf edilecek.
5) Resmî dairelerden gelen yazılar mecliste görüşülecek ve bir karara bağlanacak.

---

[80] BOA, İ. MMS., 65/3079, 3. varak.

[81] BOA, İ. MMS., 65/3079, 2. varak.

Muhalif Katoliklerin diğer bir sorunu da isimlerinin ne şekilde olacağıydı. Çünkü resmî patrik Hasun olduğundan onun taraftarları da Katolik ismiyle anılıyorlardı. Bilindiği üzere Küpeliyan patrik olduğu zaman Katolik Ermeni patriği ve Kilikya katogikosu unvanıyla kendisine berat verilmişti. Hasun'a beratı geri verildiği zaman da bu unvanla verildi. Bundan dolayı muhaliflere de bir ismin verilmesi gerekliydi. Bu durum Meclis-i Vükela'da ele alındı. Onlar için ileride Adliye ve Mezahip Nezareti ile geçici meclisin üyeleri arasında istişare edilerek daha sonra bir isim tayin edilmesine karar verildi. O zamana kadar da evrakı imzalayan kişi kendi şahsi mührünü kullanabilecekti.[82]

Meclis-i Vükela'da görüşülen hususlar padişahın onayına sunulduğunda Sultan II. Abdülhamit sadrazama bu işte acele edilmesi gerektiğini, isim verme işinin sonraya bırakılmasının uygun olmayacağını söyledi. Hemen bir isim tayin edilip kendisine bildirilmesini istedi.[83]

VI. Padişahı Kızdıran Hadise: Hasun, Kardinal Oluyor

Hasun'a kardinallik verilmesi söylentisi, 1870'li yıllarda çok defa gündeme gelmişti. Söylentiler, hem İstanbul hem de Roma basınında büyük yer tutmuştu. Hatta muhalifler, Sadaret'e verdikleri arizalarında Hasun'a kardinallik rütbesi verilmesinin papanın kendilerini rencide etme niyetinden kaynaklandığını belirtmişlerdi.[84] Ancak o zaman diliminde Osmanlı Devleti'nin yetkilileri, muhalifler gibi düşünmüyor hatta Hasun'a kardinallik rütbesi verilmesinin devletin menfaatlerine uygun olacağı kanısını taşıyorlardı. Yetkililere göre onun kardinal olması İstanbul'dan uzaklaşmasına bir bahane teşkil edecek, bu da Katolik meselesinde devletin elini güçlendirecekti. Hatta konu ile ilgili olarak devlet yetkilileri Franki ile

---

[82] BOA, İ. MMS., 65/3079, 4. varak.

[83] BOA, İ. MMS., 65/3079, 5. varak.

[84] *Basiret*, 9 Zilkade 1286/10 Şubat 1870.

birkaç defa da görüşmüşlerdi.[85] Ancak gelişen süreçte Hasun'a kardinallik rütbesi verilmemişti.

Hasun, 1879 yılında patrik olduktan kısa bir süre sonra (yaklaşık beş ay) patriklikten ayrıldığına dair papaya istifasını verdi. Bu arada İstanbul'daki gazetelerde Hasun'un Kardinal olduğu meselesi tartışılmaktaydı. Hükümete resmî bir başvuru yapılmadığı için leyhte ve aleyhte yorumlar yapılmaktaydı.[86] Ancak Hasun'un istifası gerçekti. Belli bir müddet sonra Kardinal Antonelli, 1 Ekim 1880 tarihinde papanın konu ile ilgili mektubunu Hariciye Nezareti'ne iletti.[87] Mektup padişaha ulaştığında Sultan II. Abdülhamit çok kızdı. Çünkü devlet bir taraftan muhalifleri sakinleştirip Hasun'a patriklik rütbesi verirken o, padişaha hiçbir şey sormadan Roma'ya gidip papadan kardinallik rütbesini elde etmişti. Bu durum hem padişaha saygısızlık hem de Osmanlı'nın hukukuna aykırıydı. Bu nedenle, padişah usulsüz bir şekilde yapılan bu yanlışlığın düzeltilmesini Papalık'tan istedi.

Sultan Abdülhamit'in tepkisinden sonra Hasun, Adliye ve Mezahip Nezareti'ne 23 Kasım 1880 tarihinde bir telgraf çekti. Telgrafında 45 seneden beri ruhani hizmette görev aldığını ve bunun on üç senesinin Katolik Ermeni Patrikliği'nde geçtiğini söyledi. Sıhhati elvermediğinden ruhani memurluktan istifasının kabul edilmesini istedi. Hasun, bir gün sonra gönderdiği diğer telgrafında ise papanın istifasını kabul etmişse de bunu gerek hükûmete gerekse milletine arz etmeden önce halefinin memuriyetini kolaylaştırmak arzusunda bulunduğunu ve bundan dolayı istifasının tebliğinin bugüne kadar geciktiğini belirtti.[88]

Aslında Hasun'un yaptığı bu tür tavırlar nedeniyle 13 seneden beri iki cemaat arasında kavgalar eksik olmamış ve Osmanlı Devleti de kendi hukukunu çiğnediğinden dolayı Hasun'a karşı çıkmıştı. Hasun, 1866 yılında da patriklik beratını almadan önce

---

[85] BOA, HR. SYS., 1769/44/45/46/47.

[86] *Ruzname-i Ceride-i Havadis*, 20 Rebiülevvel 1297/2 Mart 1880.

[87] BOA, HR. SYS., 1769/50.

[88] BOA, HR. TO., 557/87.

Roma'ya papanın yanına gittiğinde de aynı hukuk ihlaline sebep olmuştu. II. Abdülhamit, Hasun'un yaptığı davranışın kabul edilebilir olmadığını belirtti. Çünkü patriklik beratı padişah iradesiyle verilmekte ve beratın içerisinde bu durum açıkça zikredilmekteydi.

Padişahın bu kararlılığı karşısında gelişmeler, Roma'dan alınan haberlerle birlikte Meclis-i Vükela'da enine boyuna tartışıldı. Hükûmet, Hasun Efendi'nin bu tarz hareketini hoş karşılamadığını belirtti. Aslında Babıâli, kardinallik rütbesini almış olan Hasun Efendi'nin patriklik görevini sürdürmesine taraftar değildi. Hatta bu durumda patrikliğinin devam etmesini genel kaidelere ve devletin çıkarlarına da uygun bulmamaktaydı. Fakat Hasun Efendi prosedüre aykırı hareket etmişti. İstifasının papa tarafından kabulü, netice itibariyle ruhani bir meseleydi. Ancak sahip bulunduğu Katolik Ermeni Patrikliği ve Kilikya katogikosluğu unvanlarından vazgeçmesi ancak padişahın izniyle mümkün olabilecekti. Dolayısıyla konuyu görüşen Osmanlı hükûmeti bütün bu hususların Hasun Efendi'ye hatırlatılmasına, eğer istifa edecekse bunun için padişahın iznini almasının gerektiğinin bildirilmesine karar verdi.[89]

A. Papalık'tan II. Abdülhamit'e Mektup ve Özür

Babıâli'nin takınmış olduğu tavır, aslında Osmanlı Devleti'nin hukukunun muhafazası konusunda duyulan hassasiyetin bir göstergesiydi. Nitekim Hasun Efendi bu gerçekle karşı karşıya kalınca istifasının kabul edilmesi için padişahın iznini almaya yönelik bir dilekçeyi İstanbul'a gönderdi. Dilekçesinde kardinallik makamına getirildiğinden patriklik ile meşgul olamayacağını beyan ediyor ve görevinden alınmasını isteyip af diliyordu.[90] Hasun Efendi'nin bu şekilde prosedürü yerine getirmesi ve Osmanlı hukukuna uygun hareket etmesi ile istifası kabul edildi.[91] İstifasının kabulü üzerine

---

[89] BOA, Y. A. RES., 8/42; Vahdettin Engin, *Kurtlar Sofrasındaki Osmanlı*, s. 186.

[90] Vahdettin Engin, *Kurtlar Sofrasındaki Osmanlı*, s. 187.

[91] BOA, Y. A. RES., 10/55; Vahdettin Engin, *Kurtlar Sofrasındaki Osmanlı*, s. 187.

Hasun Efendi, Adliye ve Mezahip Nezareti'ne telgraf çekerek teşekkürlerini beyan etti.[92]

Papa, yapılan işin Osmanlı hükûmeti tarafından beklemediği bir tepkiye neden olmasından dolayı özel görevli olarak Kardinal Vanotelli'yi padişaha mektup takdim etmesi için gönderdi. Vanotelli mektubu bizzat padişaha takdim etmek isteyip onunla özel görüşme yapmayı arzuladı. Fransa elçisinden bu konuda aracılık yapmasını istedi. Papa yazdığı mektubunda Hasun'u kardinalliğe terfi edeceklerinden patriklik hizmetinden çekildiğini, Hasun'un övülecek hasletleri olan bir kişi olduğundan bu terfiyi hak ettiğini belirtiyordu.

Papanın mektubunda Hasun'un kardinalliğe terfi edilmesinin bir başka sebebi daha zikredilmişti. Papaya göre Hasun, Doğu Katoliklerinin bir anlamda temsilcisi makamında olduğundan onun kardinalliği ile Doğu halkları, Vatikan'daki yönetime ortak olacaklardı.[93] Papanın vurguladığı üzere gerçekten de Bessarion'dan sonra Doğu Katoliklerinden ilk kardinal olan kişi Hasun'du.[94]

Papanın mektubunda vurguladığı hususlardan biri de Hasun'dan sonra seçilecek olan patriğin kim olacağı ile ilgiliydi. Papa bu konuda da padişahtan yardım istedi.[95] Papa, Osmanlı'nın Roma şehbenderinden de aynı konuda gayriresmî olarak ricada bulundu.[96]

---

92 BOA, Y. A. HUS., 167/108, 13 Haziran 1881. Teşekkürün metni şöyledir: *"İstifa-yı daiyanemin ba-irade-yi seniyye kabul buyrulduğuna dair olan telgrafname-i nezaretpenahileri vasıl oldu. Zatı meali simat cihanbaniye olan ubudiyet ve sadakatimin hakipayı âlî cenab-ı zilluliye arzını istirham ile beyan-ı teşekküre müsaraat eylerim."*

93 BOA, İ. HR., 283/17552-1.

94 Frazee, *a.g.e.*, s. 269.

95 BOA, İ. HR., 283/17552-1.

96 BOA, HR. TO., 138/128.

VII. Yeni Patrik Seçimi ve Papalığın Tutumu

Padişaha gönderilen mektupta da vurgulandığı üzere Papalık, bir an önce Hasun'un halefinin seçilmesini istiyordu. Ancak II. Abdülhamit, yeni seçilecek patrik konusunda acele edilmemesini, hükûmetin konuyu etraflıca değerlendirmesini istedi. Padişahın bu kadar hassas olması, bilinen sebeplerden yani iki grup arasında bitmek tükenmek bilmeyen ihtilaftan dolayıydı. Bundan ötürü II. Abdülhamit, meselenin iyice incelenerek Katolik bir Avrupa devletinin, özellikle de Fransa'nın müdahalesine yol açmadan bir çözüm bulunmasını istedi. Yeni patriğin nasıl seçileceği ile ilgili Ermeni patriklerin seçiminin örnek alınabileceği belirtildi. Bununla ilgili olarak Ermeni patriklerinin seçimine dair nizamnamenin Fransızcaya çevrilerek basılması gündeme geldi. Mesele bu aşamada iken ilginç bir olay meydana geldi. Gürcühanı'nda matbaacılık yapmakta olan Kavafyan Efendi hükûmete başvuruda bulunarak nizamnamenin Fransızcasının basımı için izin talep etti. Bu tür nizamnamelerin yabancı dillere tercüme ettirilmesi, genellikle belirli şartlar yerine getirildiğinde kabul ediliyordu. Buna göre tercüme ve baskı masrafları talep sahibi tarafından karşılanacak, elde edilen kâr ve zarar da kendisine ait olacaktı. Tabii, esas kural tercümenin içeriğine dairdi. Resmî dairelerde nizamnamenin Türkçe metni geçerli idi. Türcümenin de aslına uygun olduğuna dair devlet tarafından onay verilmesi gerekiyordu. Bunun için de baskıdan evvel üç nüsha tercüme örneğinin maarif meclisine[97] verilmesi ve orada görülmesi icap ediyordu. Buraya kadar olan prosedür yerine getirilmiş ve nizamnamenin Fransızca tercümesi Maarif Nezareti'nce onaylanmıştı. Bu durumda basım için herhangi bir mahzurun olmadığı düşünülmekteydi. Fakat baskıya girmeden önce yeni bir kontrol

---

[97] Maarif meclisi 1860 yılında kurulmuş olup yabancı dildeki bir belgenin, eserin veya ders kitabının Türkçe'ye çevrilmesi gibi faaliyetler icra etmiştir. Bununla birlikte bu meclis, maarif nazırına danışmanlık yönünden de yardımcı olmuştur. bk. http://www.e-tarih.org/sozluk.php?sd=sozlukdetay&id=280, erişim tarihi, 28 Nisan 2010.

Ders kitaplarının yabancı dillerden Türkçe'ye çevrilmesi usulünün benimsenmesi ile nazıra, danışma yönünden yardımcı olacak bir meclisin kurulmasına karar verildi (1860).

yapılması da yine usul gereğiydi. İşte işin bu safhasında şaşırtıcı bir olay meydana geldi. Baskıya hazır Fransızca nizamname, Türkçe aslından çok ayrı manalar içermekteydi. Buna göre Osmanlı Devleti bünyesindeki Ermeniler meşruti bir hükûmete sahipmiş gibi gösterilmekte ve patrikhanenin de icra yetkisine sahip olduğu izlenimi verilmekteydi. Nizamname daha önce maarif meclisinin kontrolünden geçtiğinden bu şekliyle nasıl onay aldığı merak konusu oldu. Derhâl tahkikata girişilince işin ayrıntıları anlaşıldı. Nizamname metni meclise geldiğinde üyelerden Artin Efendi tercüme ile ilgilenmiş ve herhangi bir yanlışlık üzerine ona itimat eden diğer üyeler de imzalarını atmışlardı. Bu suretle hatalı tercüme maarif meclisinden geçmiş oluyordu. Bu olayın ortaya çıkması üzerine Artin Efendi meclis üyeliğinden derhâl azledildi ve matbaacı Kavafyan Efendi hakkında da kanuni muamele yapıldı.

A. Osmanlı'nın Kaygıları

Tercüme problemleri tartışılırken Babıâli'de patrik seçimi meselesi tekrar enine boyuna görüşülmekteydi. Çünkü Hasunistler ile muhalifler arasındaki şiddetli tartışmalar hâlâ sürüyordu. İşin bu şekilde devam etmesi hâlinde, muhaliflere ayrı patriklik verilmesi dahi düşünüldü. Fakat öncelikle yeni patriğin seçilmesi gerekiyordu ve bu yapılırken gözetilecek temel esas, devletin hukukunun korunmasıydı.[98]

Adliye ve Mezahip Nezareti, Katolik patrikhane meslisine üç öneri getirdi. Bunlardan birincisi, yeni bir nizamname yapılıncaya kadar patriğin, Rumların patrikhane nizamnamesi usulüne göre seçilmesi idi. Rumların nizamnamesinde, *Ermeni nizamnamesi*nin aksine patrik ve piskoposların ellerinde büyük yetkiler bulundurması nedeniyle sivillerin yetkileri daha kısıtlıydı. Halk çoğunluğundan oluşan genel bir meclis vardı ancak bu da sürekli olmayıp yalnızca yeni patrikleri seçmek için toplantılara çağrılıyordu. Üye listeleri piskoposlar tarafından hazırlanıyor, Babıâli de istediği tak-

---

[98] Vahdettin Engin, *Kurtlar Sofrasındaki Osmanlı*, s. 189.

dirde bunlardan birini veto edebiliyordu. Patrik, seçildiği takdirde işlerini eskisi gibi sinod meclisinin yardımıyla yürütüyordu. Ancak şimdi yetkisi, kilise ve din işleriyle sınırlanmıştı. Seküler işler dördü sinod piskoposlarından, sekizi de İstanbul Rumlarından seçilen 12 kişilik karma bir meclis tarafından yürütülüyordu. [99]

İkinci teklif, seçim için yeni bir nizamname yapılmasıydı. Üçüncüsü ise patriklik ve katogikosluk sıfatlarının ayrılması şeklindeydi. Katolik Ermeniler tekliflerden birincisine razı olmadıkları gibi yeni bir nizamname yapılmasını da zaman kaybı olarak gördüler. Yeni nizamname için öncelikle bir taslak hazırlanacak, sonra müzakerelere geçilecek ve en sonunda Babıâli tarafından tasdik edilecekti. Bu da uzun bir süreyi gerektiriyordu. Gecikmesi ise Katolik cemaati arasında şikâyetlere yol açacaktı. Dolayısı ile ikinci şık da itibar görmedi. Patriklik ve katogikosluk sıfatlarının ayrılması hususuna gelince, bu iki sıfat padişah fermanı ile birleştiğinden ayrılmaları da mümkün değildi. Böylece üçüncü şık da hükümsüz kalmış oldu.[100]

Patrik seçiminin gecikmesi, Osmanlı Devleti açısından da uygun değildi. Dolayısı ile Adliye ve Mezahip Nezareti yeni bir yöntem geliştirdi. Eski usule göre Katolik Ermeniler kimi patrik seçmişse devlet onu onaylıyordu. Ancak bu defa, patrik seçilmeleri uygun görülen piskoposların isimlerinin Babıâli'ye verilmesi Katolik Ermenilerden istendi. Piskopos listesinden devlet açısından sakıncalı görülenlerin isimleri çıkarılacak, kalan adaylar arasından Katolik Ermeniler bir patrik seçebileceklerdi. Ayrıca seçim sırasında Adliye ve Mezahip Nezareti'nden görevlendirilecek mezahip müdürü de gözlemci vazifesini yürütecekti.[101] Bu karar, Osmanlı Devleti'nin hukukunun korunması açısından çok önemliydi. Çünkü Hasun'un ilk seçildiği 1867 yılında kendisini seçmekle görevli olan piskoposların sayısı on iki iken bu sayı Papalık vasıtası ile altıya indirilmiş ve böylece Hasun'a muhalif olabilecek bir hareket

---

[99] Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C II, s. 164-165.

[100] BOA, İ. MMS., 69/3228; Vahdettin Engin, *Kurtlar Sofrasındaki Osmanlı*, s. 189.

[101] BOA, İ. MMS., 132/5727, 1. varak.

bertaraf edilmişti.[102] Osmanlı Devleti de bu hususta herhangi bir önlem almadığından yıllarca başını ağrıtacak olan bir mesele ile karşı karşıya kalmıştı.

B. Uluslararası Gelişmeler ve Azaryan'ın Patrikliğe Gelişi

Hükûmetin aldığı kararlar doğrultusunda yapılan seçim sonucu Azaryan Estefan Efendi (1881-1899) 10 Temmuz 1881 tarihinde Katolik Ermeni patriği seçildi ve bu seçim devlet tarafından tasdik edildi.[103] Katolik Ermeni ileri gelenleri patriklik unvanının Azaryan Efendi'ye verilmesinden dolayı şükran ve memnuniyet duygularını bir yazı ile hükûmete ilettiler. Azaryan Efendi de şükran hislerini bildirmek üzere saraya gitti ve II. Abdülhamit tarafından birinci rütbeden Mecidiye nişanı ile ödüllendirildi.[104]

Azaryan İstanbul'da doğmuş, ruhani kimliğinin yanında entelektüel kimliği de bulunan bir kişiydi. Katolik Ermeni cemaati arasında ihtilafların yoğunlaştığı çok zor bir dönemde patrik olmuştu. Bir Fransız akademisyeni, *"Günümüzde Doğuda üç diplomat vardır. Bunlardan biri de Azaryan'dır."* diyerek onun Katolik cemaati üzerindeki etkisini dile getiriyordu. Azaryan ayrıca bilimsel ve telojik birçok konuda eserler vermiş ve İstanbul'da birçok Katolik Ermeni okulu açmıştı.[105]

Hasun'dan sonra yeni patrik seçimi için hem saray hem de hükûmet yoğun bir mesai sarf etmişti. Özellikle Sadrazam Sait Paşa, yeni patrik seçiminin sağ salim yapılmasından dolayı büyük bir memnuniyet duymuştu. O, konuyla ilgili olarak padişaha yazdığı tezkiresinde şu mütaalarda bulunarak sevincini dile getirdi:

"Ermeni Katolik hususu bir zamanlar büyük bir sorun haline gelmiş ve devleti çok meşgul etmişken bu defa işin güzel bir şekilde neticelenme-

---

[102] Engelhardt, *a.g.e.*, s. 283.

[103] Gayrimüslim Cemaat Defteri, nr. 13, s. 65-66.

[104] BOA, İ. MMS., 132/5727, 3. varak; Y. A. RES., 13/17; İ. DH., 832/66969; Vahdettin Engin, *Kurtlar Sofrasındaki Osmanlı*, s. 190.

[105] http://www.armeniancatholic.org/inside.php?page_id=23110&lang=en, erişim tarihi, 18 Mayıs 2009.

si memnuniyet vericidir. Fransa, Katolikler meselesinde genellikle gayriresmi bir şekilde müdahalelerde bulunduğu halde bu defa işi Osmanlı'nın iç meselesi olarak görmüştür. Bunun da en büyük nedeni Tunus meselesinde birçok problemler yaşadığı Osmanlı ile yeni bir problem yaşamak istememesidir. Bu fırsattan istifadeyle yeni patriğin seçilmesi çok hayırlı olmuştur..."[106]

Sadrazam Sait Paşa'nın da belirttiği gibi Katolik Ermeni patriğinin seçiminde uluslararası konjonktürden de faydalanarak uygulanan akılcı politika, esas itibariyle devletin hukukunun tam anlamıyla korunmasını sağlamıştı. Bunun yanında işin fazla uzatılmadan çözüme kavuşturulması sayesinde Katolikleri himaye iddiasındaki ülkelerin müdahalesi de önlenmiş oldu.[107]

Sadrazam Sait Paşa'nın sevinçleri detaylı bir şekilde incelendiğinde Osmanlı için o dönemin dram mı, trajikomik mi yoksa reel bir politik süreci mi içerisinde barındırdığı ile ilgili birçok soru işareti bulunmaktadır. Çünkü Sait Paşa, Azaryan'ın patrik olarak seçilmesini ve Fransa'nın seçime müdahil olmamasını büyük bir başarı olarak görüyordu. 93 Harbi'nden sonra büyük baskı altında olan Osmanlı'nın hukukunun korunması açısından bu durum önemliydi. Ancak ortada daha hazin bir durum vardı ki o da Tunus'un tamamen Osmanlı'nın elinden çıkmış olmasıydı. Zaten Sait Paşa'nın yukarıdaki yazısında da görüldüğü üzere Fransa, Tunus meselesinde Osmanlı ile çok problemler yaşamış, dolayısıyla Katolik meselesinden dolayı da yeni problem yaşamak istememişti. Bu nedenle de Osmanlı'nın iç işlerine müdahalede bulunmamıştı.

Tunus, Fransa'nın Osmanlı'dan bir anlamda oldu bitti ile aldığı bir vilayettir. 1830 yılında Cezayir'i işgal ettikten sonra Tunus üzerinde de gözü olan Fransa, Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında bu emellerini daha da gündemde tutmaya başladı. Özellikle yabancı devletler kendi çıkarları doğrultusunda Fransa'nın Tunus'u işgalini görmezden geleceklerini dahi ima etmekteydiler. Örneğin Alman Başbakan Bismark, Fransa'nın Berlin büyükelçisine Tunus'u

---

[106] BOA, Y. A. RES., 13/17.

[107] Vahdettin Engin, *Kurtlar Sofrasındaki Osmanlı*, s. 191.

kast ederek *"Öyle sanıyorum ki armut olgunlaşmış ve onu koparma zamanı gelmiştir"* diyerek işgali destekleyici sözler sarf etmekteydi.

İngiltere de imalı bir şekilde Tunus işgalini görmezden geleceğini ima etmekteydi. Hatta Berlin Kongresi'nde Fransa'yı işgal konusunda tahrik eden İngiltere Hariciye Bakanı Salisbury; *"Kartaca'yı barbarların elinde bırakamazsınız. Orada her istediğinizi yapın bunun bizimle ilgisi yoktur."* diyerek Fransa'yı Tunus'u işgal etmeye teşvik etmekteydi. İngiltere'nin bununla esas ulaşmak istediği amaç, gizli bir anlaşmayla Kıbrıs'a yerleşmesine Fransa'nın göstereceği olası muhalefeti bertaraf etmekti.[108] Çok zaman geçmeden de Kıbrıs'ı ele geçiren İngiltere, Fransa'nın Tunus'taki imtiyazlarını tanıdı.

Fransa'nın sudan bahanelerle Tunus'u işgal etmesine Osmanlı fazla direniş gösteremedi. Hatta Tunus halkının Osmanlı'dan beklentileri de sonuçsuz kaldı. Çünkü Fransa birçok devleti bu konuda ikna ettiğinden Osmanlı'nın uluslararası alanda siyasi etkisi de azalmıştı. Tunus konusunda Sadrazam Sait Paşa'nın yürütmeye çalıştığı planlar da bir işe yaramadı. Neticede 12 Mayıs 1881 yılında yapılan Bardo Antlaşması'yla Fransa'nın Tunus'taki hâkimiyeti kabul edilmiş oldu.[109]

Görüldüğü üzere devlet, siyasi olarak büyük bir toprak kaybına uğradığı zaman diliminde tebaasının patriğini rahat bir şekilde seçmekten mutluluk duymaktaydı. Çünkü Batılı devletler açısından bakıldığında Osmanlı'da yaşanan küçük bir hadise, devletin herhangi bir toprağını işgal etmek için bulunmaz bir fırsattı. Hele mesele Katoliklerin haklarının korunması gibi dinî bir meseleyse bu daha da önemli bir durumdu. Ancak Fransa, siyasi ve askeri kazanımları nedeniyle bu süreçte Katolik meselesiyle yakından ilgilenemedi ve hem Osmanlı hem de Katolik cemaati açısından güzel bir sürecin yaşanmasına neden oldu.

---

[108] Erol Karcı, "Osmanlı Kaynaklarına Göre Fransa'nın Tunus'u İşgali", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s. 43.

[109] Antlaşmanın ayrıntıları için bk. Erol Karcı, "Osmanlı Kaynaklarına Göre Fransa'nın Tunus'u İşgali", s. 65-69.

Azaryan'ın, patrik olur olmaz önünde bulduğu sorun, cemaat içi tartışmaların hâlâ çözülememiş olmasıydı. Muhalif Katoliklerden bir kısmı Ermeni kilisesine dönmüş, bir kısmı da Propaganda'nın himayesini kabul etmişti. Ancak sayıları az da olsa hâlâ muhalif bir grup varlığını devam ettiriyor ve hükûmetten de kendilerine mahsus ayrı bir patriklik verilmesini istiyorlardı. Bu arada Azaryan patrik olarak seçildiğinde padişahın iradesi ile ataması yapılmış ancak kendisine patriklik beratı verilmemişti. Bunun nedeni berata bazı şartların hükûmet tarafından ilave edilmek istenmesiydi. Ancak Azaryan böyle bir şeyi kabul edemeyeceğini belirttiğinden berat yazımı işlemi gecikmişti. Azaryan, Ocak 1886 tarihinde Adliye ve Mezahip Nezareti'ne gönderdiği yazısında bu duruma işaret ederek beş senedir kendisine patriklik beratı verilmediğini söyledi ve bunun verilmesi için ricada bulundu.[110]

Azaryan'ın isteği Adliye ve Mezahip Nezareti tarafından Babıâli'ye iletildi ve konu meclis-i vâlâda enine boyuna tartışıldı.[111] Meclis-i vâlâda yapılan görüşmelerin odak noktasında Hasun'a 1867 yılında verilen berattan dolayı devletin başının çok ağrıdığı, dolayısıyla bir daha böyle olayların meydana gelmemesi için baştan nasıl bir önlem alınabileceği hususları yer almaktaydı. Hasun'a 1879 yılında patriklik beratı verilirken Reversurus'un hükümlerini tatbik etmeyeceğine dair yazılı söz alınmıştı. Azaryan'dan istenen de aslında Hasun'dan alınmış olan yazılı beyanatın aynısının beratın içeriğine konulmasıydı.

Hükûmet, berata eklenecek hususlar üzerinde geri adım atmadı ve Azaryan da kimi zaman Babıâli'ye çağrılarak durumun önemi kendisine izah edildi. Neticede onun da rızasıyla berata bazı hükümlerin eklenmesi kararlaştırıldı.[112] Ona verilen beratta eklenen ibareler şu hususları içermekteydi:

---

[110] BOA, MV., 7/32; Azaryan'ın patriklik beratının verilmesini istediği zaman diliminden kısa bir süre sonra muhalif grubun liderliğini yapan Serrahib Enfiyecyan Efendi vefat etmiştir. bk. BOA, İ. DH., 981/77461.

[111] BOA, MV., 488/6.

[112] BOA, MV., 7/58; Y. PRK. BŞK., 10/54.

"Dersaadetim ve memalik-i mahrusa-i şahanemde oturan Ermeni Katolik cemaati patriği ve Kilikya Katagikosu Hasun Efendi'nin vukubulan istifası üzerine yerine daha önce usul ve kaidesi üzerine seçilmiş ve memurluğu padişah tarafından tasdik ve icra kılınmış olan patrik vekili Piskopos Azaryan Esteban Bedros Efendi'nin memurluğunu içeren berat-ı âlişanımı istediğinden dolayı meclis-i mahsus-ı vükelada verilen karar üzerine uygun görülen ve verilen irade-i seniyye gereğince Divan-ı Hümayûnumdan kadim kaidelere uygun olarak balası hatt-ı hümayûnumla yazılmış bu beratı verdim ve buyurdum ki; Azaryan Bedros Efendi Dersaadetim Ermeni Katolik Patrikliğine ve Kilikya Katogikosluğuna mutasarrıf olup patrik ve katogikos olduğu kavmin mezhep kaidelerine ve devletin nizamlarına aykırı ve bin iki yüz doksan altı senesi rebiülahir ayının on altısında selefi Hasun Efendi'ye verilen beratta geçen ve Divan-ı Hümayûnumda kayıtlı olan usul ve şeraite muhalif hareketi meydana gelmedikçe... patriklikten azledilmeye."[113]

1. Azaryan'ın Uzlaşı Çabaları

Padişahın iradesiyle Azaryan'a verilen berat Beyoğlu'ndaki patrikhane kilisesinde okundu ve Katolik cemaati arasında büyük bir sevinç havası oluştu.[114] Elde ettiği beratla konumunu daha da güçlendiren Azaryan, muhaliflere karşı daha yumuşak bir siyaset izleyerek uzlaşma yolları aradı. Yaptığı uzun uğraşılar sonucunda amacına ulaştı ve Nisan 1888 tarihinde Katolik patrikhanesinde yapılan görüşme sonucunda Reversurus'un hükümlerinin dikkate alınmayarak patrik ve piskoposların seçimi ile ilgili olarak yeni bir düzenleme yapıldı.[115]

Azaryan, Adliye ve Mezahip Nezareti'ne verdiği maruzatında düzenlemenin amacının gerekçesini şöyle açıkladı:

"İki cemaat arasında meydana gelmiş olan tefrikanın ortadan kaldırılması için yaptığım gayretlerin ve bu hususta karşı tarafla yapılan müzakerelerin semeresi olarak iki taraf arasında patriklik berat-ı âlisinde ge-

---

[113] BOA, Gayrimüslim Cemaat Defteri, nr. 13, s. 68; İ. MMS., 83/3569.

[114] BOA, İ. DH., 986/ 77838; İ. DH., 987/77929.

[115] Frazee, *a.g.e.*, s. 270.

çen hüküm ve şartlara uygun olarak bu defa kati bir surette uyuşma meydana gelmiş olduğundan bu uyuşmaya bağlı olarak bu düzenlemeleri yaptık."[116]

Azaryan, ayrıca Adliye ve Mezahip Nezareti'ne verdiği maruzatında düzenlemenin içeriği ile ilgili bilgi verdi. Buna göre düzenlemede öne çıkan hususlar şunlardan oluşmaktaydı:[117]

1) Patriklik idaresinden kasıt, Katolik Ermeni cemaatinin ruhani ve dünyevi ihtiyaçlarının Osmanlı Devleti tarafından daha önce ihsan edilmiş olan muafiyetler dairesine ve Katolik Ermeni kilisesinin kadim usul ve akadine uygun olması anlamındadır.

2) Berat ile Katolik Ermeni cemaatinin reisi olacak olan kişi Osmanlı Devleti'nin tebaasından ve piskopos sınıfından olacaktır.

3) Patrik olacak olan zatların isimleri, Katoliklerin ileri gelenleri ve ruhban cemiyeti tarafından ittifakla sinoda (yani piskoposlar heyetine) bildirilecek beş kişi içerisinden seçilecektir. Bu heyete hiçbir taraftan müdahalede bulunulmayacaktır. Seçilecek kişiler Babıâli'ye arz edilecek ve patriklik beratı istenecektir.

4) Devletin kanunlarına aykırı ve kilisenin kurallarına ters davranışlardan dolayı hüküm giymiş olanlar veya mahkeme altında olan kişiler patrik olamayacaklardır.

5) Patriğin seçimi hususu papaya da bildirilecek ve ruhani takdisi (Palium) onun tarafından gerçekleştirilecektir.

6) Taşra murahhasalıklarında boş olan yerlerde o mahallin ruhban ve avamı tarafından üç rahip seçilerek isimleri patrikhaneye bildirilecektir. Eğer murahhasa olacak zat piskopos olacak ise sinod heyetiyle beraber patrik tarafından sûret-i müstakilede takdis edilecek ve içlerinden biri Babıâli'ye arz edilecektir.

---

[116] BOA, İ. MMS., 98/4148.

[117] BOA, İ. MMS., 98/4148.

7) Osmanlı Devleti tebaasından olmayan ve patrik hakkında yukarıda sayılan hususları taşımayan ruhban, taşra murahhasalığına tayin edilemeyecektir. Aynı şekilde murahhasalardan birinin Osmanlı Devleti'nin kanunlarına aykırı ağır taksiratı veya memurluğunu engelleyecek hal ve hareketleri meydana gelirse keyfiyet ruhani ve idare meclisinde tahkik edilecektir. Yapılan tahkikatlardan sonra gereği patrik marifetiyle yerine getirilecektir.

8) Cemaatin millî emlak ve malları devletin kanunlarına ve kadim usule uygun olarak idare edilecektir. Bütün cemaatin yardımıyla meydana getirilmiş veya cemaatin fertleri tarafından teberrüken cemaate yahut patrikliğe bağlanmış olan mal ve emlakların idaresi, münferiden bir şahsa ihale edilmiş olsa bile cemaatin mallarından sayılacağından hayır sahiplerinin niyetinin dışında hareket edilmemesi için gereken teftişler yapılacaktır.

9) Eğer açıklanan bu şartların hilafında bir hal meydana gelirse öncelikle patriğe müracaat edilecektir. Eğer patrik marifetiyle mesele halledilemezse sinod heyeti patrik tarafından toplanarak meselenin hakikatine dair vereceği ilam üzerine idare meclisi tarafından icap ederse zikredilen şartların muhafaza edilmesi için gerekenin yapılmasına ittifakla karar verilecektir.

Azaryan, uzun yıllardan beri Katolik cemaati arasında sürmekte olan ihtilafların padişahın sayesinde giderildiğini belirtti. O, yapılan yeni düzenlemenin devlet tarafından kabul edilmesini rica etti. II. Abdülhamit, Azaryan'ın yaptığı düzenlemelerin Osmanlı'nın da menfaatine olduğunu düşündü. Hatta düzenlemelerden ve iki grubun uzlaşmasından büyük memnuniyet duyduğunu belirtti.[118]

---

[118] BOA, İ. MMS., 98/4148, 4.varak.

a. Azaryan, Papayı Hoşnut Edemiyor

Katolik Ermeniler arasındaki problemlerin çözümü, İstanbul ve Anadolu'daki birçok Katoliğin sevinmesine neden oldu. Onlar, II. Abdülhamit'e şükranlarını ifade eden mektuplar gönderdiler.[119] Ayrıca bu durum, Vatikan tarafından da büyük bir sevinçle karşılandı. Papa, ihtilafları sona erdiren gayretlerinden ötürü Azaryan'a teşekkür mektubu gönderdi. Bunun yanında papa, ihtilaflarının çözümünde Sadrazam Kamil Paşa'nın da büyük gayretlerinin olduğunu vurgulayarak Kardinal Rampolla tarafından Azaryan'a bunu ifade eden ayrı bir mektup gönderdi.[120]

Papanın sevinç duyduğu husus, Katolik Ermeniler arasındaki ihtilafların son bulmasıydı. Ancak hem Propaganda hem de Papa XIII. Leon, patrik ve piskoposların seçimi ile ilgili olarak Azaryan'ın yeni düzenlemelerini desteklemediler. Hatta yeni nizamnameye şiddetle karşı çıktılar.[121] Azaryan, Papalığın tepkisine rağmen cemaat işlerinde mütemadiyen bu nizamnameye uymaya çalıştı. Örneğin yeni nizamnameye göre Katolik Ermenilerin umumi meclisi Sakızağacı'ndaki patrikhanede toplandı ve Adana Piskoposu Karabet Arslanyan Efendi çoğunluk oyu ile patrik vekili olarak seçildi.[122] Ancak Papalık, bu gibi girişimlerin önüne geçmeye çalıştı. Özellikle papanın İstanbul vekili Bonetti, Katolik Ermenilerin toplantılarını yakından takip ediyor ve Roma'dan aldığı talimatlar doğrultusunda yeni nizamnamelerin uygulanmaması için çeşitli ayak oyunlarına başvuruyordu.[123]

Papanın Azaryan'a gönderdiği Latince mektupta bir husus daha vurgulanmaktaydı. O da Ermenilere Katolik mezhebini yayma konusunda neler yapılabileceği ile ilgiliydi. Özellikle Vatikan'ın tutumundan dolayı Ermeni patrikhanesine dönen Katolikler papayı

---

119 BOA, Y. PRK. AZN, 3/21.

120 BOA, Y. EE. KP., 3/230.

121 Frazee, *a.g.e.*, s. 270.

122 *Sabah*, 26 Zilkade 1307/14 Temmuz 1890; Ayrıca bk. BOA, Y. PRK. AZN., 20/22.

123 *Sabah*, 2 Recep 1308/11 Şubat 1891.

rahatsız ediyordu. Ki bunların içerisinde ileride Ermeni kilisesinin patriği olacak olan Ormanyan gibi üst düzey kişilerin bulunması işin ciddiyetini daha da arttırıyordu. Bu yüzden papa, hem Katoliklikten vazgeçip Ermeni patrikhanesine dönenleri hem de Ermeni patrikhanesine mensup kişileri Katolikliğe çekebilmek için bir dizi faaliyetler içerisine girdi. Papa, özellikle Ermenilere hitap eden mektubunda yumuşak bir uslup kullanmıştı.

Azaryan, papapın mektubunu ciddiye aldı ve mektupta geçen talimatlar Ermenice harfli Türkçe lisanı ile bastırılıp Ermenilere dağıtılmaya başlandı. Ancak devlet, yapılan faaliyetlerden endişe duymaktaydı. Çünkü mektup, Ortodoks Ermeniler tarafından kötü niyetle kullanılabilir ve bir karışıklık çıkalabilirdi. Bu yüzden mektup, kısa zaman içerisinde Adliye ve Mezahip Nezareti'nde inceleme altına alındı. Padişah da gelişmelerden haberdar edildi. Bunun üzerine Sultan II. Abdülhamit konunun kötü tarafa çekilebileceğini belirterek bir daha bu tür neşriyatlar yapılmaması için papaya ve Azaryan'a uyarılarda bulunulmasını istedi.[124]

b. Alafranga Takvim Tartışmaları

Azaryan döneminde gerçekleşen olaylardan biri de dinî ibadetlerin zamanını tayin etmede kullanılan rûmi takvimin terk edilerek alafranga takvime geçilmesidir. İstanbul'daki Katolik kiliseler daha erken dönemlerde bu takvimin uygulamasına geçmesine rağmen taşra vilayetlerinde bu uygulama 1891 yılından sonra gerçekleşmeye başlamıştı. Azaryan, taşra murahhasalarına alafranga takvime geçme talimatı verdiğinde özellikle Trabzon ve Erzurum'daki Katolikler takvim meselesi yüzünden iki gruba ayrıldılar.[125]

Trabzon'da Hasunist tartışmalarının başladığı ilk dönemlerde (1870'lerin başı) şehir asayişini tehdit edecek derecede kavgalar yaşandığından valilik bir daha böyle vakaların yaşanmaması için önceden önlemler almaya çalıştı. Trabzon valisi Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı yazısında; Trabzon Katolik murahhasa vekilinin şubatın

---

[124] BOA, Y. PRK. AZN., 3/21.

[125] BOA, DH. MKT., 1802/49.

ikisinden itiraben alafranga tarihine geçileceğini bildirdiğinden kilisede tartışmaların çıktığını, cemaatin ikiye ayrıldığı yönünde kendilerine haberlerin geldiğini ancak bunun ayrıntısını tam olarak anlayamadıklarını bildirdi. Bunun üzerine Adliye ve Mezahip Nezareti'ne bir yazı gönderilerek olayın mahiyeti anlaşılmaya çalışıldı. Herhalde olay dinî bir mesele olduğundan, ve valilik de Katolik mezhebinin kurallarına vakıf olamadığıdan olayı tam olarak anlayamamıştı. Daha sonra olayın takvim meselesinden dolayı çıktığı anlaşıldı. Bunun üzerine patrik, Adliye ve Mezahip Nezareti'ne çağrıldı ve ondan, takvim uygulamasından vazgeçmesi için cemaatine talimat göndermesi istendi.[126]

Patrik Azaryan, takvim meselesi hususunda hem hükûmetten uyarılar gelmesinden dolayı hem kendisi de bu tartışmaların büyüyeceğine inandığından 25 Şubat 1891 tarihinde taşradaki bütün Katolik piskoposluk merkezlerine gönderdiği yazısında alafranga takvim uygulamasından vazgeçildiğini belirtti. Azaryan'ın son kararından sonra kavga daha fazla büyümeden çözüldü.[127]

2. Azaryan'ın Vatikan Gezileri ve II. Abdülhamit'in Yaklaşımı

Azaryan döneminde dikkati çeken bir husus da onun sık sık Roma'ya gitmek istemesidir. Osmanlı Devleti tarafından onun bu isteği bazen olumlu karşılanmış, bazen de reddedilmiştir.

Patriğin devlet tarafından Roma'ya gitmesine izin verilen hususlar, genelde takdis törenleri veya papanın özel yıldönümleri (yevm-i mahsus) ile ilgili hususlardı. Örneğin Şubat 1893 tarihinde Roma'ya giden Azaryan'a, yol masraflarının karşılanması için hazineden yardım edildi ve papaya takdim edilmek üzere kendisine hediyeler verilerek bir anlamda taltif edildi. Bu hediyelerden biri, müzeden alınmış olan âsâr-ı atika taşlarından oluşmaktaydı.

29 Ocak 1893 tarihinde Sakızağacı'ndaki patrikhane kilisesinde toplanan Katolik Ermenilerin ileri gelenleri, Azaryan'ın Ro-

---

[126] BOA, DH. MKT., 1813/66.

[127] *Sabah*, 17 Recep 1308/26 Şubat 1891.

ma'ya gidişi ile ilgili meseleleri görüştüler. Papanın episkoposluk makamına seçilmesinin ellinci yıldönümü münasebetiyle merasim için Roma'ya gidecek olan Azaryan'la papanın huzurunda ne yapacağına dair mütalaalarda bulunuldu. Bunun yanında patrikhanede bulunanlar, Osmanlı Devleti'nin kendilerine yaptığı yardımlardan ve bilhassa papaya gönderilen hediyelerin tesliminin Azaryan'a havale edilmesinden duydukları memnuniyeti ifade eden teşekkürnameyi padişaha göndermek için imzaladılar. Aynı şekilde papaya gönderilecek olan teşekkürnameyi de imzalamışlardı.[128]

II. Abdülhamit'in Kudüs'te düzenelenecek olan ruhani toplantıya patriğin gitmesine ise izin vermemesinin nedeni şuydu: Vatikan'da papanın huzuruna varan Azaryan ona bir rapor sunmuştu. Raporunda Osmanlı Devleti'nde yaşayan Katoliklerin birtakım korunmalara ihtiyacı olduğuna dair papaya imada bulundu. Bunun yanında Roma'dan dönüşünde Kudüs'e uğramayı ve burada ruhani bir kongre yapmayı papadan istedi. İstediği izni de elde etti. Azaryan'ın bu girişimleri, Osmanlı tarafından hoş karşılanmadı. Sultan II. Abdülhamit girişimlerden haberi olduğunda Azaryan'ın tavrını eleştirdi ve gereken önlemlerin alınması için Sadaret'e şu emri verdi:

"Patriğin ifadeleri Osmanlı Devleti'ndeki tüm Katolik Ermenilerin güya zulüm içinde olduklarını göstermektedir. O, bu ifadelerle Katolikler için papanın himayesini talep etmeyi ima etmektedir.

Kudüs'te ruhani bir kongre düzenleme çabalarına gelince, aslında buna Fransa da karşı çıkmaktadır. Osmanlı tarafından kongrenin görmezden gelinmesi mümkün değildir. Çünkü böyle yapıldığı takdirde Rumlar ve diğer din mensupları da aynı talepte bulunabileceklerdir. Bu da birçok karışıklıklara yol açacağından kongreye asla müsaade edilmemelidir. Patrik Azaryan'ın tavırlarından dolayı bazı uyarıların yapılması da zorunluluk kazanmıştır. Bunun için öncelikle Azaryan, Kudüs'e uğramaksızın doğrudan Dersaadet'e getirilmelidir. Diğer taraftan Kudüs'teki kongreye

---

128 *Sabah*, 12 Recep 1310/30 Ocak 1893; Ayrıca bk. BOA, HR. TO., 538/33; Y. A. HUS., 272/79, Y. MTV., 76/92; BEO, 141/10514; 142/10646.

zinhar meydan verilmemesi için Kudüs Mutasarrıflığı'na gereken emirler verilmelidir."[129]

Padişahın isteği üzerine Roma'da bulunan Azaryan'a, Kudüs'e gitmemesi konusunda Roma elçisi vasıtasıyla gerekli uyarılar yapılmıştır. Hatta bunun için Kudüs'e gidecek ziyaretçilerden pasaportu vizesiz olanlarla ilgili gereken uyarıların yapılıp önlem alınması da istenmiştir.[130] Yapılan bu uyarılar ve alınan önlemlerden sonra Azaryan, Dersaadet'e yazdığı yazısında Kudüs'te kongre düzenlemekten vazgeçtiğini bildirmiştir.[131]

Azaryan, padişahın sert uyarıları karşısında Kudüs'e uğramadan İstanbul'a geldi. Ancak kısa zaman içerisinde tekrar Roma'ya gitmek için devletten izin istedi. Bu isteğin nedeni, papanın Şark Katoliklerini birleştirme amacıyla düzenleyeceği bir kongreye katılmaktı. Ne var ki Vatikan bu amaçla geçmiş dönemlerde birçok adımlar atmış olmasına rağmen başarısız olmuştu. Hatta bu teşebbüslerin bir sonucu olarak Hasunist ve Antihasunist meseleleri ortaya çıkmıştı. Osmanlı hükûmeti, Azaryan'ın hem Roma'ya önceki gidişindeki davranışlarından hoşlanmadığından hem de geçmişteki gibi cemaatler arasında bir tartışmaya neden olabileceği endişesi ile Azaryan'ın Roma'ya gitmesine izin vermedi.[132] Ayrıca Osmanlı hükûmeti, yakın zamanda Ermeniler dışındaki diğer Katolik cemaatler arasında papanın cismani bazı hususlara müdahale etmesine şahit olmuş ve bunları hoş görmemişti. Bunlardan biri, Keldanilerin İstanbul'da kendilerine ait bir kilise yapmak istemelerine papanın müdahale etmesi idi.

---

[129] BOA, İ. HUS., 1310/Ş-36; Ayrıca bk. BOA, Y. A. HUS., 270/84.

[130] BOA, BEO, 160/11988.

[131] BOA, BEO, 160/11953.

[132] Osmanlı hükûmeti tarafından Roma'ya gitmemesi hususunda yapılan tavsiyelere itaat eden Azaryan'ın 2500 kuruş olan maaşı 4500 kuruşa yükseltilmiş ve bu husta hizmeti görülen patrikhane kapıkethüdası Aşçıyan Efendi'ye de beş yüz kuruş maaş tahsis edilmiştir. bk. BOA, Y. A. HUS., 310/80; BEO, 163/12201. Maaşına yapılan bu zamma karşılık Azaryan, Mabeyn-i Hümayûn'a teşekkürlerini ifade eden arizasını sunmuştur. bk. BOA, Y. A. HUS., 311/103.

a. Keldani Kilisesi'ne Papalık'tan Veto

İstanbul'da bulunan Keldanilerin kendilerine ait bir kiliseleri olmadığından Latin kiliselerinde ibadetlerini yerine getiriyorlardı. Ancak ayinlerinin usulü Latinlerden farklı olduğundan birçok problemle karşı karşıya kalmaktaydılar. Dolayısıyla İstanbul'da kendilerine ait bir kilise yapmak istediler. Keldani patriğinin İstanbul'daki vekili, papanın Dersaadet'teki vekilinden bu konudaki görüşlerini gizli olarak sordu ve bir anlamda Papalığın nabzını yokladı. Papanın vekili ise buna şiddetle karşı çıkarak şu cevabı verdi:

"İstanbul'daki Keldani cemaatine bir kilise inşa edilmesi için ne papadan ne de Propaganda'dan para yardımı beklemeyiniz. Zira Roma, Osmanlı Devleti'nde bulunan muhtelif milletlerden olan ve kiliseleri bulunmayan Katoliklerin, Latin kiliselerimize devam etmeleri hakkını her zaman muhafaza etmek ister. Osmanlı hükûmeti bu işi uygun görüyor ve size nakdi yardımda bulunuyor, sizi Latin ve Frenk kiliselerinden ayırmak istiyor. Ancak biz Latin olarak Osmanlı memleketinin her yerinde kiliselerimiz bulunduğu hâlde şimdi yanı başımızda Osmanlı tebaasındından olanlara ve Dersaadet'teki Keldani Katolik cemaatine mahsus olmak üzere bir ibadethanenin inşası için nakdi yardımda bulunmayacağımız gibi Roma'ya gittiğimde de öyle bir teklifte bulunmayacağımı şimdiden patrik efendinize söyleyebilirsiniz. Eğer şahsınıza isterseniz papadan iki bin frank kadar para aldırabilirim. Ayrıca ruhbanlığına mahsus olarak size bir unvan elde ettirebilirim ve cemaatinizin birkaçına da papadan nişanlar aldırabilirim. Teklif ederim, reddetmez verirler. Papanın ruhbanına ve cemaatine yardımı bu şekilde olabilir. Ancak kiliselerimize devamınıza mani yoktur. Padişaha ve hükûmete olan dualarınızı kiliselerimizde yapabilirsiniz. Latin kiliselerinden ayrılma isteğinize bir mana veremiyoruz..."[133]

Keldanilerin İstanbul'daki kilise ihtiyacının birçok sıkıntılara neden olduğu adliye ve mezahip nazırının da dikkatini çekmişti. Nazır, hükûmete verdiği yazısında Keldanilerin kilisesi olmadığından Latin kiliselerinden olan Avusturya, İtalya, Fransa ve Papalığa

---

[133] BOA, Y. PRK. AZN., 6/78.

ait olan kiliselere gittiklerini ve bunun da devlet açısından birçok sıkıntılara neden olduğunu belirtti. Bunun önüne geçilmesi için de ya Hazine-i Hassa ya da Maliye Nezareti tarafından karşılanmak üzere Beyoğlu veya Pangaltı'daki Cadde yolu üzerinde boş olan arsalardan iki üç bin arşınlık bir yer alınıp bir kilise yapılması gerektiğini söyledi.[134]

Papalığın Keldanilere kilise inşası konusunda gösterilen zorluğun bir benzeri de Melkitlere yaşatılmıştı. Şöyle ki, Melkit Katolik Rum Patrikliği'nin işlerini görmek üzere Dersaadet'te Matran isimli bir vekil tayin edilmişti. Bu kişi, Galata'da Sakızağacı Sokağı'ndaki hanesinde İncil okuma vb. diğer ibadetlerini gerçekleştirdiğinden İstanbul'daki Latin rahipleri tarafından sık sık eziyete maruz kalıyordu. Bundan dolayı Matran, Sadaret'e bir arzuhâl gönderdi. Arzuhâlinde Latinlerin bu şekilde davranmalarının nedenini açıkladı. Ona göre Melkitler, önceleri Latinlerin kiliselerinde ayin yapmaktaydılar. Ancak daha sonra bundan vazgeçerek evlerde ibadet yapmaya başladılar. Bu durum, Latin rahiplerinin hoşuna gitmediğinden kendilerine çeşitli baskılar yapmaktaydılar. Melkit Vekili Matran içerisinde bulunduğu durumu zikrettikten sonra Latin rahiplerine hükûmet tarafından bir yazı gönderilerek yaptıkları davranışlardan vazgeçirilmelerini istedi.[135]

Keldanilerin kilise inşa etme ve Melkitlerin evde İncil okuma hadiselerinde görüldüğü üzere Papa XIII. Leon'un ılımlı yaklaşımlarına rağmen Vatikan, geçmiş alışkanlıklarından sıyrılamıyordu. O da Doğu Katoliklerini Vatikan'ın şemsiyesi altında toplama alışkanlığı idi. Ancak Doğulu Katolikler, her ne kadar Katolik olsalar da Latin ayinleri ile uyuşma gösteremiyorlardı. Çünkü onların Katoliklikle beraber geçmişten getirdikleri bir geleneksel din anlayışları vardı. İşte burası da onların aynı Ermenilerde olduğu gibi milli unsurlarını oluşturuyordu. Osmanlı'nın durumuna baktığımızda ise devlet, kendi tebaasının rahatı ve devlete bağlılığı için elinden geleni yapmak istiyordu. Yani devlet Fransa, Avusturya, İtalya ve

---

[134] BOA, Y. PRK. AZN., 22/67.

[135] BOA, Gayrimüslim Cemaat Defteri, nr. 13, s. 7.

Papalık gibi devletlerin hegomanyasından Katolik tebaayı kurtarmaya çabalıyordu. Özellikle yarım asırdır Vatikan'ın Doğu Hristiyanlarını birleştirme projesi karşısında tebaanın özgürlüklerini savunuyordu.

Vatikan'ın Doğu Katoliklerini birleştirme projesi, doğudaki misyon faaliyetlerinin engelleneceği endişesi ile Fransa tarafından da hoş karşılanmıyordu.[136] Ancak buna rağmen Osmanlı ülkesinde bulunan Katolik patrikleri[137] ve beş kardinalden oluşan heyet, papanın başkanlığında toplandı. Toplantı sonunda kilisenin çıkarlarına uygun olarak yabancı papaz ve ruhani reislerin yetkilerinin azaltıldığını ve müdahalelerinin men edildiğini gösteren on iki maddelik Latince tebliğ yayınlandı. Bu tebliğde Papalık, Osmanlı ülkesindeki Katoliklerin, sahip oldukları din serbestîsinin kıymetini bilerek cemaatlerinin devlete karşı tam bir bağlılıkla hareket etmelerinin sağlanması hususunda gayret göstermelerini istedi.[138]

3. Azaryan ve Kardinallik Söylentileri

Azaryan döneminde yaşanan olaylardan biri de ona kardinallik rütbesi verileceği söylentileri idi. İtalya'da basılan *Napoli* gazetesinin haberine göre Azaryan'ın, kendisine kardinallik verilmesi ile ilgili olarak çeşitli teşebbüslerde bulunduğuna dair bilgiler yer almaktaydı. Bu bilgiler Osmanlı hükûmeti tarafından işitildiğinde endişe ile karşılandı. Çünkü Osmanlı Devleti Fransa, Avusturya, İspanya ve İtalya gibi Katolik bir devlet olmadığından ve İstanbul'da da farklı mezhepten olan Hıristiyanlar bulunduğundan böylesi bir durum, devlet açısından birçok sakıncalara yol açabilecek sonuçlar ortaya çıkabilirdi. Üstelik Hristiyan olmasına rağmen Katolik olmayan Rusya ve Almanya gibi devletler, Petersburg ve

---

136 BOA, HR. SYS., 28/86.

137 Bu toplantıda Osmanlı Devleti'ndeki beş Katolik patriğinden yalnız Süryani ve Melkit patriği hazır bulunmuştur. Maruni patriği vekil göndermiş, Keldani patriği henüz seçilmemiş olduğundan yer almamış, Katolik Ermeni patriği ise padişah tarafından gönderilmemiştir. bk. Kılıç, *a.g.e.*, s. 239.

138 Kılıç, *a.g.e.*, s. 238.

Berlin'de papanın kardinal tayin etmesine de izin vermemişlerdi. Osmanlı Devleti ile Katolik devletler arasında birçok sıkıntıları beraberinde getireceği düşünülen bu durum, tebaadan olan Katolik cemaat arasında da yeni tartışmalara yol açabilirdi. Osmanlı, bunun acı tecrübesini çok yakın bir zamanda yaşamıştı. Önceki Patrik Hasun, bu tür teşebbüslere yol açtığından dolayı hükûmeti sıkıntıya sokmuş ve Dersaadet'ten uzaklaştırılmak zorunda kalınmıştı.[139]

a. Luis Sabuncu'dan II. Abdülhamit'e Uyarılar

Luis Sabuncu, Abdülhamit'in çok değer verdiği Maruni bir papazdı. Roma'da Propaganda okulunda okumuştu. O, Maarif Nazırı Münif Paşa ile tanışıp sarayda tercüme kalemine girmiş ve şehzadelere tarih öğretmenliği yapmıştı. Arapça, Türkçe, Süryanice, Latince, İtalyanca, Fransızca ve İngilizce dillerini okuyup yazan Luis Sabuncu'nun saraydaki vazifesi İngilizce, Fransızca, İtalyanca ve Arapça gazetelerini okuyup devlet hakkında çıkan yazıları tercüme etmek ve haftada iki defa Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'ne karşı takip ettikleri siyaseti izah eden yazılar vermekti. Luis Sabuncu, saray hizmetinde iken Abdülhamit'e tarih bilgileri veriyordu. Ayrıca o, Dersaadet'teki papanın vekili, Katolik Ermeni patriği ve Süryani patriği ile yakın ilişkiler kurmuştu. Bu nedenle bazı problemlerin çözümünde Sultan II. Abdülhamit ile cemaatler arasında aracılık yapıyordu.[140]

II. Abdülhamit, özellikle Katolikler arasında meydana gelen tartışmalarda Luis Sabuncu'nun görüşlerinden çok istifade etmişti. Sabuncu, Avrupa'nın ve Vatikan'ın nabzını iyi yokladığından bazen resmiyete binmemiş söylentileri dahi devlete haber veriyordu. Doğal olarak devlet de ona göre bürokrasisini çalıştırdığından bazı problemler, daha ortaya çıkmadan önlenebiliyordu. İşte bunlardan biri de Azaryan'a Vatikan tarafından kardinallik verileceği söylentileriydi. Sabuncu, yıllardır Hasun meselesiyle devletin yaşadığı

---

[139] BOA, Y. PRK. TKM., 34/4.

[140] bk. *Yıldız Sarayı'nda Bir Papaz (Luis Sabuncu'nun Hatıraları 1888-1911)*, s. 4.

problemleri yakinen bildiğinden yeni bir gailenin çıkmaması için kardinallik tehlikesine dikkat çekti. O, Azaryan'a kardinallik payesinin verilmesinin sakıncalarını Sultan II. Abdülhamit'e şöyle özetledi:

1) Azaryan, eğer kardinallik payesine terfi ettirilirse Katolik kilise kanununa göre prens makamında bulunacak ve diğer kardinaller gibi doğrudan doğruya papa ile beraber Avrupa Katolik hükümdarlarının himayesi altına girecek, böylece devletin tâbiyetinden çıkmış olacaktır. Bu sıfatla serbest kalacağından istediği gibi her türlü desiselere teşebbüs edebilecektir. Bu takdirde Devlet-i Âliye, onu Patrik Hasun'da yapıldığı gibi İstanbul'dan uzaklaştırmak zorunda kalacaktır. Ayrıca o, Katolik devletlerin himayesinde bulunacağından devletin başına bin bir türlü problemler açacaktır.
2) Patrik Azaryan'ın kardinalliği hasebiyle teşrifat merasimi de Dersaadet'te bulunan diğer patriklere öncelik arz edecektir. Bundan diğer patrikler üzüntü duyacak ve Devlet-i Âliye zor durumda kalacaktır. Gelişmelere Rusya'nın da sessiz kalmayacağı ve problem çıkaracağı muhtemeldir.
3) Fransa ve Avusturya devletlerinin, Dersaadet'te kardinal payesiyle Şark kiliselerine mensup bir kardinal patriğin bulunmasına razı olmadıkları sağlam delillerle sabittir.
4) Avrupa Katolik hükümdarları kendi payitahtlarında atanan kardinallere özel maaşlar (maaşat-ı mahsusa) tayin ettikleri gibi Devlet-i Âliye de bu kardinale maaş tahsis etmeye mecbur kalacaktır.

Luis Sabuncu, bu öngörülerde bulunduktan sonra padişaha Dersaadet'te kardinal payesiyle *şarkî* (Doğulu) bir patriğin bulunmasının devlet-i İslamiyyece de maslahata uygun olmadığının nazik bir dille anlatılmasının uygun olacağını belirtmişti. Sabuncu ayrıca, Azaryan'ın mutlak olarak kardinallik payesine terfisinde ısrar edilirse o zaman ya Roma'ya ya da Lübnan'da Katolik Ermeni papazlarına ait olan (daha önceki Katolik Ermenilerin ikametgâhı

olan) Bizmar Manastırı'na nakledilmesi için papaya tavsiyelerde bulunulmasının uygun olacağını belirtmişti.[141]

Sabuncu'nun uyarıları doğrultusunda Papalık yetkililerine üstü kapalı şekilde, devletin bu konuda hassas olduğu vurgulandı. Atılacak adımların aradaki uzlaşmacı tutumu zedeleyeceği vurgulandı. Sonuçta devletin çok hassas davrandığı bu konuda Papalık resmî bir adım atmadı ve söylenti şeklinde yayılan bu haberlerin de arkası kesildi.

4. İstanbul'dan Vatikan'a Giden Mektuplar

Azaryan, Roma ile Osmanlı Devleti arasındaki arabuluculuk rolü oynayıp iyi ilişkilerin geliştirilmesine yardımcı olduğundan devletin övgüsünü kazanıyorken bu durum, onun Ermeni cemaati tarafından tehdit edilmesine bile yol açıyordu. Örneğin Kafkasya'daki Ermeni basınında Azaryan aleyhine düzenli aralıklarla çirkin hücumlar yapılıyor ve buna sebep olarak da patriğin aşırı Türk dostu olması gösteriliyordu.[142] Ayrıca Azaryan'ın devletin isteği doğrultusunda Roma'ya gitmekten vazgeçmesi, *Opinion* isimli gazetede çirkin bir lisanla eleştirilmiş, bu yüzden de bu gazetenin ithali hükûmet tarafından men edilmişti[143]

Tüm bu güzel gelişmeler karşısında Azaryan'ın kardinallik payesi alma teşebbüslerine kalkışması ve papaya gizli olarak mektuplar göndermesi hükûmetin tepkisine neden oluyordu. Örneğin bu gizli mektuplardan birinin içeriği, Washington'daki Osmanlı elçiliği tarafından gönderilen yazıda ortaya çıktı. Elçilik, Azaryan'ın birçok Ermeni'nin kıtalden kurtulmak amacıyla Müslüman olduğuna dair bilgileri papaya gizli mektubuyla bildirdiğini hükûmete haber verdi.[144] Bu durum, Osmanlı hükûmeti ile Azaryan'ın arasının bozulmasına neden oldu. Konu ile ilgili olarak Alman gazetesinin Dersaadet'ten naklettiği habere göre II. Abdülhamit, Azar-

---

141 BOA, Y. PRK. TKM., 34/4.

142 BOA, HR. SYS., 2771/39.

143 BOA, Y. A. HUS., 312/88.

144 BOA, Y. A. HUS., 349/99.

yan'ın Osmanlı aleyhinde yazmış olduğu mektuptan dolayı istifasını istemişti. Ancak patrik, kendinin Katolik Ermeni cemaatinin muvafakatıyla papa tarafından tayin edildiğini ve kendi kendine bu makamdan istifa edemeyeceğini bildirmişti.[145] Ayrıca Azaryan, bütün elçiler ve diğer Ermeni cemaatleri devletin aleyhinde çalışırlarken kendisinin, özellikle Ermeni olaylarında Katolikleri bu işten engellemek için elinden gelen gayretleri gösterdiğini dile getirmişti.[146]

Hükûmet, daha sonraki değerlendirmelerinde Azaryan'ın Katolik cemaati üzerindeki etkisini ve diğer Ermenilere göre devletin çıkarlarını daha çok gözetmesini dikkate alarak istifa etmesi kararından vazgeçti ve Azaryan, vefatına kadar cemaatinin işlerini sağlıklı bir şekilde yürüttü.[147]

5. Papalığın Telkinleri ve Katolikleşme Faaliyetleri

Azaryan, iki grubun arasını düzelttiği 1888 yılında papadan bir tebrik mektubu almıştı. Papa, mektubunda gelişmelerden dolayı memnuniyetini dile getirmişti. Mektubunda vurguladığı diğer husus ise Ortodoks Ermenilerin Katolik mezhebine katılımı ile ilgili verdiği taktiksel içerikli yazıydı. Mektuptan Osmanlı'nın haberi olduğunda gereken önlemler alınmaya çalışıldı. Hem Papalığa hem de Azaryan'a uyarı yazıları gönderildi. Çünkü Ortodoks Ermeniler, Katoliklerden zaten hoşlanmıyorlardı. Bir de böyle mezheplerine teşvik içerikli yazıyı hazmetmeleri kolay değildi. Tabii devlet, yıllarca Katoliklerin kendi içerisindeki tartışmalardan oldukça etkilendiği için yeni bir tartışmaya kapı aralamak istemiyordu. Ancak hükûmetin bu uyarısına rağmen Ortodokslardan, Katolik mezhebine katılımlar oldu. Bu katılımların Azaryan'ın telkinleriyle mi, yoksa Ermeni Patrikhanesi'nin katı tutumuna bir tepki olarak mı ortaya çıktığı bilinemese de Katolikleşme, Ortodoks Ermeni Patrikhanesi'ni aşırı derecede rahatsız etti. Hatta bu rahatsız-

---

[145] BOA, HR. SYS., 37/6.

[146] BOA, Y. A. HUS., 317/121.

[147] BOA, Y. MTV., 182/96.

lık, Ermeni patriğinin Babıâli'ye şikâyette bulunmasına neden oldu.[148]

a. Patriklerin Babıâli'deki Sert Tartışmaları

İstanbul Ermeni patriği, Azaryan'ın *"Hükûmet, Ermenilerin Katolikliğe geçerek mezhep değiştirmelerine müsaade etmektedir"* şeklinde haberler yaydığını belirterek şikâyette bulundu. Bunun üzerine iki patrik de Adliye ve Mezahip Nezareti'ne çağrıldı ve meselenin aslı aydınlığa kavuşturulmaya çalışıldı. Önce Ortodoks Ermeni patriğine devletin mezhep değişikliklerine müsaade ettiği şeklindeki haberleri nereden duyduğu soruldu. O da, *"Böyle haberlerin kendisine geldiğini ancak sübutuna medar olacak delillerinin bulunmadığını..."* belirtti.[149] Aynı soru Azaryan'a sorulduğunda o da şöyle cevap verdi: *"Ermeni patriğinin ifade etmiş olduğu gibi Ermenilerin Katolikliğe çevrilmeleri yolunda hükûmetin müsaade ettiği şeklinde bir beyanatta bulunmadım. Bu konuda hiçbir kimseye ne yazılı ne de sözlü olarak bir ifadede bulundum. Tarafımdan herhangi bir haber çıkmış olduğu doğru olsaydı tabii olarak Katolik efradı arasında yayılırdı. Velhasıl bu babda hiçbir şekilde haberde bulunmadığımı yeminle beyan ederim."*[150]

Azaryan, Ermenilere Katolik olması hususunda telkin yapılmadığını vurgulamakla beraber cemaatinin işlerinin görülmesi için birçok girişimlerine de hükûmet tarafından izin verilmediğini belirtti. Azaryan'ın iddiasına göre beş altı aydan beri Van'daki Katolik Ermenilerin ruhani işlerinin yürütülmesi için rahip atanması is-

---

[148] İstanbul'da değişik nedenlerden dolayı Ortodoks Ermenilerden Katolik mezhebine geçişler ferdi olmaktaydı. Ancak taşra vilayetlerde ise bu durum kimi zaman ferdi olurken kimi zamanda gruplar halinde olmuştur. Özellikle gruplar halinde mezhep değişikliği İstanbul Ermeni patriğini daha da çok kızdırmıştır. Örneğin bu şekilde meydana gelen mezhep değişikliği Bandırma'da meydana gelmişti. 1892 yılında bu şehirdeki Ortodoks Ermenilerin birçoğunun Katolik mezhebine geçmesi, İstanbul'daki Ermeni Ortodoks patriğini çok kızdırmıştır. Patrik bu yüzden cemaatinin Katolik mezhebine girmesinde etkili olan Ermeni Katolik Rahibi Dravski'nin buradan uzaklaştırılmasını istemiştir. bk. BOA, Y. MTV., 69/10, 13 Ekim 1892; DH. MKT., 2040/77, 9 Ocak 1893; DH. MKT., 170/7; DH. MKT., 68/36, 2 Eylül 1893.

[149] BOA, Y. MTV., 182/96, 17 Cemaziyelevvel 1316/3 Kasım 1898, 1. varak.

[150] BOA, Y. MTV., 182/96, 17 Cemaziyelevvel 1316/3 Kasım 1898, 2. varak.

tenildiği halde hükûmet tarafından iş sürüncemede bırakılmıştı. Bunun sebebi de Ortodoks Ermeni patriğinin isnat ettiği iftiralardı. Doğal olarak da hükûmet, çekinceli davranıyor ve onun isteklerini yerine getirmiyordu.[151]

Azaryan, Ermeni patriğine şu iki hususu vurgulayarak onun öz eleştiride bulunmasını istedi ve Protestanlar konusunda çifte standart uygulamaması gerektiğini hatırlattı;

1) *Ermeni patriğinin bir taraftan şikâyette bulunurken diğer taraftan Ermenilerin külliyetle Protestan mezhebine girmekte olmalarına sükût etmesi ve Protestan vaizleriyle gayet dostane münasebetlerde bulunması nazarı dikkati çekmektedir.*

2) *Bir müddetten beri Ermeni Patrikhanesi'nin ruhani memuriyetinin kötü idaresinden usanmış olan cemaat fertleri artık Ermeni mezhebinde kalmak istemeyip Katolik mezhebine girmek için takım takım patrikhanemize müracaat etmektedirler. Ancak bunları kabul ve idare için gereken masrafı karşılamaya kudretimiz yetmediğinden yapılan müracaatın ekserisi hâliyle durmaktadır.*[152]

Azaryan, Babıâli'de yukarıdaki şekilde ifade vermesine rağmen onun döneminde yoğun bir Katolikleşme meydana gelmişti. O, Aralık 1895 tarihinde Mabeyn-i Hümayûn'a yazdığı yazısında Anadolu'da hürriyet taraftarı olan Ermenilerin (bunların içerisinde Propaganda muhalifleri de var) azaldığını, aynı doğrultuda Katolik olanların sayısının artığını belirterek yeni murahhasalıkların oluşturulması ve mekteplerin yapılması için padişahtan izin verilmesini istemişti. Azaryan, isteğini dile getirirken Katolik cemaatinin Osmanlı hükûmetinin siyasetine paralel çalışmalar yaptığını belirtmekten de kaçınmıyordu. Ayrıca İşkodra gibi Balkan şehirlerinde her ne kadar tamamen ecnebi piskoposların atanması engellenememiş ise de peyderpey Osmanlı tebaasından olan kişilerin atanmasına başlandığını dile getiriyordu.[153] Anadolu'daki Ermeni-

---

[151] BOA, Y. MTV., 182/96, 17 Cemaziyelevvel 1316/3 Kasım 1898, 2. varak.

[152] BOA, Y. MTV., 182/96, 17 Cemaziyelevvel 1316/3 Kasım 1898, 2. varak.

[153] BOA, Y. PRK. AZJ., 30/41, 4 Recep 1312/31 Aralık 1894.

lerin ise hürriyet taraftarı olmadıkları için Katoliklere düşman olduklarını dile getirerek buralardaki Katolik varlığının yeni murahhasalıklar teşkiliyle güçlendirilmesinin devletin siyaseti açısından da birçok faydalarının bulunacağını vurguladı.[154]

b. II. Abdülhamit, Azaryan'ın İddialarını Ciddiye Alıyor

Sultan II. Abdülhamit, konu ile ilgili olarak hükûmetle yaptığı mütalaada *"Azaryan'ın arz ettiği hususların her biri ayrı ayrı düşünülmesi gereken şeyler olup şu sırada böyle şeylerin kurcalanması caiz olamayacağından dolayı işin şimdilik geçiştirilmesi lazımdır"* diyerek olayın etraflıca incelenmesi gerektiğini belirtti. Bunun için de padişah, bir komisyon oluşturularak Azaryan'ın isteklerinin devlet açısından ne gibi faydası ve zararının olabileceği hususunun araştırılması talimatını verdi.[155] II. Abdülhamit'in *şu sırada* diye kastettiği durum, Anadolu ve İstanbul'da tırmanışa geçmiş olan Ermeni olaylarıydı.[156] Özellikle Azaryan'ın patrikliği döneminde yaygınlaşan bu olaylar, daha çok Ermenilerin milliyetçi ve devrimci kesimleri tarafından destekleniyordu.[157] Başlangıçta Katolik Ermeniler arasında bu gibi olaylara fazla destek verilmemişti. Bundan dolayı da Osmanlı hükûmeti, Katolik tebaayı komitacılarla aynı katogoride değerlendirmedi. Katolik tebaaya uygulanan mualemeden hoşnut olan papa, padişaha bu memnuniyetini gönderdiği mektuplarında belirtti. Sultan II. Abdülhamit de papaya cevaben gönderdiği mek-

---

154 BOA, Y. PRK. BŞK., 39/37, 5 Recep 1312/1 Ocak 1895, 1. varak.

155 BOA, Y. PRK. BŞK., 39/37, 17 Recep 1312/13 Ocak 1895, 2. varak.

156 Hariciye Nezareti tarafından belirtilen bir raporda özellikle Anadolu'da meydana gelen Ermeni olaylarından sonra Ortodoks Ermenilerden birçok kimsenin Protestan mezhebine geçtiği belirtilmiştir. Raporda ayrıca daha önce bu iki mezhep arasında büyük bir kin ve düşmanlık varken şimdi mukarenetin hâsıl olmasının, Amerikan misyonerlerin bölge halkı üzerindeki nüfuzundan kaynaklandığı belirtilmiş ve bunun tehlikelerine dikkat çekilmiştir. bk. BOA, HR. SYS., 2858/43, 12 Aralık 1895. Hariciye Nezareti'nin başka bir raporunda ise bu olaylar nedeniyle Ortodoks Ermenilerle Protestanlar arasında da bir yakınlaşma olduğu belirtilmiştir. bk. BOA, HR. SYS., 2741/54; 2741/67, 2 Temmuz 1896. Bu yakınlaşmaların en büyük sebebi ise Protestan misyonerler tarafından burada yaşayan Ermenilere maddi yardımlarda bulunulmasıdır. bk. BOA, HR. SYS., 2834/61, 9 Mayıs 1896.

157 Frazee, *a.g.e.*, s. 269.

tubunda Katoliklerin devlete bağlı kaldıkça huzurlu yaşayacaklarını dile getirdi.[158]

Katoliklerin taşkınlık çıkarmamaları için özellikle Kardinal Rampolla tarafından Patrik Azaryan'a tavsiyelerde bulunuluyordu.[159]Azaryan, ayrıca Ermeni olayları nedeniyle çıkan kargaşada zarara uğrayan Ermeniler için devletten yardım istemişti. Bu amaçla Azaryan, Mabeyn'e yazdığı maruzatında zarara uğrayan Ermeniler için Amerika ve İngiltere'de toplanan paraların misyonerler vasıtasıyla sadece Protestan Ermenilere dağıtıldığını belirterek kendileri her ne kadar buradaki Katoliklere yardım etmişlerse de bunun yetersiz olduğunu ve devletin yardımını beklediklerini dile getirmişti.[160] Osmanlı Devleti, patrikhanenin bu isteğini karşılıksız bırakmayarak zarara uğrayan Katolik Ermenilere yardımda bulundu.[161]

Osmanlı Devleti'nin başını ağrıtan Ermeni olaylarına çok geçmeden Katolik Ermenilerden bir kısmı da katıldı. Hatta onların içerisinde Osmanlı Devleti'nin kimi zaman maddi yardımla, kimi zaman padişahın tuğrasının ve sancağının gönderilmesi suretiyle yapılan manevi yardımla yüz elli yılı aşkın bir süredir desteklenen Venedik Mihitarist rahiplerinin okulu[162] bile yer almaktaydı.[163] Bu okullar vasıtası ile İstanbul Beyoğlu'nda bulunan Mihitarist mektebinin muallimlerine devlet aleyhine yazılmış ve Ermenileri kışkır-

---

158 BOA, Y. PRK. NMH., 6/35, 21 Kasım 1894; Y. PRK. BŞK., 41/37, 23 Zilhicce 1312/18 Mayıs 1895.

159 BOA, HR. SYS., 2875/4, 19 Aralık 1894; HR. SYS., 2854/50, 3 Ocak 1895, HR.SYS., 2854/80, 17 Ocak 1895.

160 BOA, İ. HUS., 50/1314/b-25, 14 Aralık 1896.

161 BOA, A. MKT. MHM., 687/11, 24 Haziran 1897.

162 Venedik'teki bu manastırın reisi 5 Mayıs 1870 tarihinde Sadaret'e arzuhâl yazmış ve Venedik'te sık sık inkilaplar meydana geldiğinden dolayı kendilerinin zarar gördüğünü, bundan dolayı da Osmanlı Devleti tarafından buraya bir yazı gönderilerek ecnebi müdahalelerine engel olunması istenmiştir. Sadaret'in padişaha yazdığı arz tezkiresi doğrultusunda buradaki ve diğer yerlerdeki Mihitarist manastırlarının Osmanlı Devleti'nin himayesi altında olduğu belirtilerek bir emr-i âli gönderilmiştir. bk. Gayrimüslim Cemaat Defteri, nr. 12, s. 1.

163 Y. A. HUS., 329/10, 26 Mayıs 1895.

tıcak mahiyette kitaplar gönderiliyordu.[164] Ayrıca bazı bölgelerin piskoposları da Ermenilerin ayrılıkçı hareketlerine destek veriyorlardı. Örneğin daha sonra patrik olacak olan Adana piskoposu Terziyan bunların başında gelmektedir. Bu yüzden Terziyan, Azaryan ile birçok problemler yaşamıştı.[165]

6. Azaryan Dönemi'ne Genel Bakış

Azaryan'ın patriklik dönemine genel olarak bakıldığında o, Katolik Ermeni cemaatinin önemli patriklerinden biri olup on sekiz senelik patriklik hayatında Hasun'dan sonra adından en çok söz edilen kişiydi. Cemaat arasında uzun zamandır süregelen ihtilaflar, onun döneminde büyük azalma gösterdi. Bu, onun ılımlı siyasetinin bir sonucuydu.

a. Doğu Hristiyanları ve Azaryan

Azaryan, sadece Ermenilerce değil Süryani, Keldani ve Melkit gibi diğer Katolikler tarafından da sayılan biriydi. Katolikler arasında meydana gelen tartışmalarda devlet, akil bir kişi olarak onun görüşüne başvurmakta ve onun arabuluculukları hükûmetin elini hafifletmekteydi. O, yine böyle bir arabulucuk rolünü Süryanilerin cemaat içi tartışmalarında oynamıştı. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nin doğu vilayetlerinde bulunan Katolik ve Ortodoks Süryanilerin birçok konudaki anlaşmazlıkları sonucu kavgaları eksik olmuyordu. Kavgalar genelde mezarlıklar, okullar ve kilise gibi cemaat mallarının paylaşılamaması hususunda yaşanıyordu. Katolik Ermeni Patrikliği'nin kurulduğu yıllarda diğer Katolik cemaatler de bu patrikliğin otoritesine bağlandığından ilk dönemlerde iki grup arasındaki tartışmalara daha çok İstanbul'daki Katolik Erme-

---

[164] Dahiliye Nezareti'nden Zaptiye Nezareti'ne gönderilen yazıda bu kitaplarla ilgili olarak tahkikatın yapılması ve ona göre bir rapor hazırlanması istenmiştir. bk. BOA, DH. MKT., 7/74, 26 Eylül 1893; Venedik'teki Mihitaristlerin Osmanlı Devleti aleyhinde matbaalarında basılmış olan yayınları Avrupa'nın birçok ülkesindeki Ermenilere göndermeleri ve bu konudaki çalışmaları hakkında ayrıntılı olarak bk. BOA, HR. SYS., 2823/74; HR. TO, 345/37; MF. MKT., 180/48.

[165] BOA, Y. PRK. TKM., 45/27.

ni patriği ile Ortodoks Ermeni patriği taraf oluyordu.[166] Ancak daha sonra hem Ortodoks hem de Katolik Süryaniler bu iki patrikliğin hâkimiyeti altından çıktıklarından tartışmalar artık kendi patrikleri arasında cereyan etmeye başladı. Yine böyle bir tartışma 1879, yılında Musul'daki bir kilisenin paylaşımı hususunda yaşanmıştı. Meclis-i vâlâda yapılan görüşmeler sonucunda kilisenin iki tarafa ne şekilde taksim edilmesi hususunda bir karar verilmişti. Ancak Fransa, Katolik olan Süryanilere haksızlık yapıldığı iddiasıyla olayları kışkırttığından olayların önü bir türlü alınamıyordu. Tartışmalar 1886 yılına gelindiğinde hâlâ sonlanmadığından zaman zaman Azaryan da Babıâli'ye çağrılarak sorun müzakere ediliyordu. Onun yardımıyla tartışmaların bastırılmasında tamamen olmasa da birçok hususta başarı elde edilmişti.[167]

b. Komitacılardan Azaryan'a Yapılan Tehditler

Azaryan, bir taraftan Osmanlı Devleti ile iyi geçinmeye çalışırken bir taraftan da papanın yürüttüğü gizli faaliyetlere alet oluyor ve hükûmetin tepkisini çekiyordu. Bunun yanında bazen de Ermeni komitacılara destek vermediğinden tehditlere maruz kalmaktaydı. Örneğin, komitacılara destek vermediği için bazı gazeteler tarafından tehdit edilmekteydi. *Misak* gazetesi bunlardan biriydi. Gazete, Azaryan'ın aleyhine yazılar yazıyor ve onu öldürmesi için Ermeni gençlerini kışkırtıyordu. Hükûmetin bu gelişmelerden haberi olduğunda bir daha böyle yazılar yazmaması yönünde *Misak* gazetesi uyarıldı.[168]

---

166 bk. BOA, HH., 778/36453, 28 Nisan 1835; C. ADL., 100/6009, 7 Ağustos 1842.

167 bk. BOA, A. MKT. MHM., 484/3, 8 Nisan 1879; MV., 11/76, 19 Ağustos 1886. XIX. Yüzyıl boyunca Ortodoks-Katolik Süryani tartışmalarının ayrıntıları için bk. BOA, C. ADL., 13/844, 1 Ocak 1842; C. ADL, 100/6009, 30 Ocak 1843; A. MKT. UM., 116/12, 3 Aralık 1851; A. DVN., 92/39, 2 Ekim 1853; A. MKT. UM., 144/89; İ. ŞD., 1/38; 11 Nisan 1868; A. MKT. MHM., 484/3, 8 Nisan 1879; MV. 3/14, 15 Nisan 1885; Y. A. RES., 35/58, 25 Aralık 1886; İ. MMS., 89/3799, 18 Nisan 1887; Y. RK. AZJ., 3/66, 15 Haziran 1899; DH. MKT., 2132/30, 10 Kasım 1898; Gayrimüslim Cemaat Defteri, nr 10, s. 6; nr. 12, s. 9; nr 15, s. 20; Sadaret Buyruldu Defterleri, nr 3, s. 185, 186; *Takvim-i Vekayi*, 3 Ramazan 1251/23 Aralık 1835.

168 bk. BOA, HR. SYS., 2771/73.

Hükûmetin uyarılarına rağmen Ermeniler, Azaryan'a karşı olan öfkelerini sürdürüyorlardı. Özellikle komitacı kesim, kendilerine mali destek sağlanması amacıyla Azaryan'ı tehdit etmekteydiler. Örneğin Ermeni komitacılarından *Şat* isimli kişi, Azaryan'ı tehdit ederek komitası için para istemişti. Azaryan da bunu reddedince onu öldüreceği yönünde tehditler savurdu. Bunun üzerine Azaryan, hükûmete bir yazı yazdı ve kişi hakkında şikâyetlerini dile getirdi. Durumu ciddiye alan hükûmet, *Şat* isimli kişinin bulunup cezalandırılması için yetkililere gereken emri verdi.[169]

Azaryan'ın patrikliğini zor kılan en büyük etmenlerden biri de Ermeni isyanlarının patlak verdiği bir dönemde bu görevin başında bulunuyor olmasıdır. Bu yüzden Azaryan'ın patriklik dönemi çok yönlü ancak birbirine zıt davranışların sergilendiği bir süreç olmuştur.

c. Osmanlı-Papalık İlişkilerindeki Gelişmeler

Azaryan döneminde Osmanlı-Papalık ilişkileri, birbirinden farklı bir süreç izlese de genel olarak olumluydu. Bunda en önemli etken, hem Papalığın hem de II. Abdülhamit'in ikili ilişkileri arttırmak istemesiydi. Her ne kadar devlet Papalığın birtakım girişimlerine müsaade etmese de bunu tamamen bağımsızlığını koruma adına yapıyordu. Çoğu zaman da Papalık geri adım atmak zorunda kalıyordu.

Papalık'la güzel ilişkilerin bir sonucu olarak II. Abdülhamit, saltanatı boyunca İstanbul'daki Papalık temsilcisinin gücünü arttırma yoluna gitmiştir. Papalık temsilcisi, Galata civarındaki on bir Latin Katolik ruhani bölgeden sorumluydu. İstanbul'daki binlerce öğrencinin sorumluluğu da ona aitti. Bununla birlikte hastane ve yetimhanelere gönderilen rahipleri de o yönetiyordu.[170]

Osmanlı ile Papalık arasındaki münasebetlerin olumlu bir süreçte devam etmesinin diğer bir nedeni de Rusya'nın ortak tehdit olduğu algısının devam etmesidir. Rusya, özellikle Berlin Antlaş-

---

169 bk. BOA, DH. TMIK. M., 19/23.

170 Frazee, *a.g.e.*, s. 230.

ması'ndan sonra Balkanlar'daki hâkimiyetini iyice arttırdığından bu bölgedeki Katolikler birçok sıkıntı ile karşı karşıya kalmışlardı. Hatta kimi gazetelerde Rusya'nın dünyadaki tüm Katolikler için büyük tehdit oluşturduğu yönünde yazılar çıkmaktaydı. Örneğin İspanya Madrit'te çıkan *Pyrencce* gazetesinde yayımlanan şu bend, Rusya'nın Katolik dünya için oluşturduğu tehdidi ve Osmanlı ülkesindeki Katoliklerin nasıl himaye edildiğini göstermesi bakımından güzel bir örnektir:

"İslam devletlerinin en kuvvetlisi ve birçok Katolik ve Ortodoks'un hâmisi ve Hristiyanların mukaddes yerlerinin sahibi olan Devlet-i Âliye ile Papalık makamı arasındaki münasebetler daima büyük önem taşımaktadır. Osmanlıların zafer sancaklarının Avrupa'da ilk ortaya çıktığında Hristiyan âleminin merkezi olan Roma mahvolmak derecesine varmış hatta Haçlı Seferlerinin ilan edilmesi bile düşünülmüştü. Meşhur Lepanto Muharebesi'nden sonra Devlet-i Âliye gerilemeye yüz tutarak memleketleri elinden çıkmış ise de bugün hayatını devam ettirdiğinden Devlet-i Âliye ile münasebetlerin tesis edilmesine lüzum görmüşlerdir. Hristiyanların kutsal yerlerini Katoliklerden başka hiçbir millet Osmanlılar kadar güzel bir şekilde muhafaza edemez. Bu yerler yoldan çıkmış olan Hristiyanların elinde bulunmuş olsaydı Latinlerin oradan çıkarılmış olacakları aşikârdı. Bugün Osmanlı memleketlerinde ruhbanlar mevcuttur. Hristiyanlar arasındaki ihtilaflar rahiplerin bilgisiyle halledilmekte ve ruhani reisler hakkında da devletin gereken saygısı yerine getirilmektedir. Önemli makamlar Hristiyanlara problemsiz olarak tevcih edilmiştir. Bugün Osmanlı memleketlerinde Katolik mezhebi, Rum imparatorları zamanından daha emin bir haldedir. Rum ve Latin kiliselerinin birleşmesine Osmanlı Devleti tarafından muhalefet edilmeyeceği âşikardır. Aynı şekilde Doğu Hristiyanları Roma'ya ne kadar yaklaşırsa Rusya'dan da o nispette uzaklaşacaktır. Hristiyanların Rusya himayesi altında bulunmaları Osmanlı hükûmeti tarafından tehlikeli olarak görülüyor. Roma ile Osmanlı Devleti arasındaki münasebetler işte bu gibi usuller nedeniyle kuvvet kesbetmiştir."[171]

---

[171] bk. Tacettin Kayaoğlu, *Beyaz Diplomasi*, s. 167.

VIII. Azaryan Sonrası ve Katolikler'deki Gerileyiş

Azaryan'dan sonra Katolik Ermeni cemaatinin durumunda yeniden bir gerileme yaşandı. Çünkü daha önce bahsedildiği üzere Azaryan, din adamlığının yanında önemli bir diplomatik yönü de bulunan bir kişiydi. Deyim yerindeyse Hasun'dan aldığı enkazı kısa sürede tamir etmiş ve grupların uyuşmasını sağlamıştı. Hatta onun döneminde özellikle Anadolu'da Ermenilerden çok miktarda Katolikleşenler olmuştu. Azaryan kimi zaman papayla, kimi zaman papanın İstanbul vekiliyle, kimi zaman Osmanlı hükûmetiyle veyahut da Ermeni patriği ile problemler yaşasa da Katolikleri bir arada tutabilmişti. Onun en büyük özelliklerinden biri de Osmanlı aleyhine çalışan komitacılara destek vermemesi idi. Ancak onun ölümü ile Katolik Ermeniler hem idari hem de dinî açıdan tekrar problemler ile karşı karşıya geldiler. Bu da yine cemaat içerisinde önü alınmaz tartışmaların yaşanmasına neden oldu.

Azaryan'ın vefatından kısa bir süre sonra hükûmet tarafından Katolik Ermenilerin ruhani reislerine ve milletin ileri gelenlerine buyruldu yazılarak yeni bir seçim yapmaları istendi.[172]

---

[172] Buyruldunun metni şu şekildedir: *"Ermeni Katolik Patriği Hasun Efendi'nin vukubulan istifası kabul edilmesiyle yerine diğerinin seçimi lazım gelmiş ve 9 Rebiülahir 1296 (1 Nisan 1879) tarihindeki patriklik beratında geçen teminat ve şartlar dairesinde olarak seçim işinin güzel bir şekilde yapılması istenmiştir. Patrik olcak zat kilisede ruhani reis olduğu gibi patrikliği dâhilinde bulunan Katolik Ermenilerin bazı mesalihi diniyyelerinde de devlet-i âliyenin kanunlarının uygulanmasına aracı olan kişi olduğundan Babıâli'den tasdik edilmediği müddetçe memurluğu tanınmaması berat-ı âlisi gereğinden olarak seçimin ret ve kabulünde Babıâli'nin muhtar olduğu açık ise de umumi seçimden geçmiş olan bir zatın memuriyetini reddetmekten ise bu babda evvelce bir tedbir alınmasıyla beratın hükmünün muhafazası daha ziyade maslahata uygundur. Bundan dolayı patrikhanede toplanılarak buraları ve berat-ı âlinin hükümleri nazar-ı itibara alınarak ona göre seçimin yerine getirilmesi gerekmektedir. Ayrıca patrikliğe seçilecek olanların an-asl Osmanlı Devleti tebaasından ve devletçe ve cemaatçe hiçbir suretle leke almamış olan, edep ve ahlakı düzgün olan piskoposlardan seçilmesi ve bunların bir kıta defteri verilerek iade edildikten sonra içlerinden birinin seçilmesi gerekmektedir. Şayet verilecek defterde isimleri yazılı olanlardan bazısının seçime dâhil edilmesine hükûmetin rızası olmazsa kalan zevattan (zevat-ı bakiye) birinin seçimi lüzumunu içeren bir nizamname layihası kaleme alınması ve şimdiki seçimde de şu kayıtlara uygun olarak seçim yapılması hususlarına dikkat etsinler."* bk. BOA, Y. PRK. AZN., 20/27.

Hükûmetin gönderdiği yazıdan sonra problemler gün yüzüne çıkmaya başlamıştı. Çünkü Azaryan'ın patrikliği döneminde patrik ve piskoposların seçimi ile ilgili düzenleme yapılmış fakat, Roma tarafından kabul edilmemişti. Buna rağmen Azaryan, zaman zaman yapılan düzenleme doğrultusunda patrikhanenin işlerini yürütmeye çalışıyordu. Ancak onun vefatından sonra patrik seçiminin hangi usule göre yapılacağına dair bir boşluk ortaya çıktı. Katolik meclisinde seçim ile ilgili olarak meydana gelen tartışmaları cemaatin ileri gelenlerinden Tıngıroğlu Sahak, şu ana başlıklar altında özetlemiştir.

1) *Piskoposlardan oluşan sinod meclisi tarafından seçilen kişi hemen patriklik makamına geçip memurluğuna başlar diye hükûmet tarafından teminat verilmişse de gerçekte durum böyle değildir. Katolik patriğinin ruhani salahiyeti ancak Roma'nın tasdikiyle gerçekleşebileceğinden bu hususta herhangi bir karışıklığa meydan bırakmamak için seçimden önce Roma'nın fikri alınır. Yani Roma'nın namzedi kim olduğu bilinip o kimsenin seçilmesi gerekirdi. Ancak şu anki patrik kaymakamı bu işi becerebilecek bir kişi olmadığından sorun devam etmektedir.*

2) *Patrik seçiminde papanın Dersaadet'teki vekili Monsenyör Bonetti'ye müracaat edilmesinin gerekli olup olmadığı meselesi ve patrik seçiminin gerçekte bu şekilde olduğunun hükûmete hâlisane bir şekilde bildirilip bildirilmeyeceği konusunda tartışmalar devam etmektedir.*

3) *Ortada olan cemiyet nizamnamesinin bu seçimde uygulanıp uygulanamayacağı hâlâ bir sorundur.*

Tıngıroğlu Sahak'ın dile getirdiği hususlar, patrikhanede ruhani ve cismani meclis üyeleri ve patrikhane kaymakamı tarafından birkaç oturumda tartışıldı ancak çözüm bulanamadı.[173] Yukarıda Tıngıroğlu'nun ifadelerinde dikkati çeken husus, her ne kadar patrik adayı meclis tarafından seçiliyorsa da papanın bu konuda büyük bir belirleyiciliğinin söz konusu olmasıydı.

---

[173] BOA, Y. PRK. AZN., 20/27.

Patriğin seçiminde diğer bir problem ise Azaryan tarafından yapılmış olan düzenlemenin uygulanıp uygulanmayacağı idi. O düzenlemenin bir maddesinde, boş kalan patriklik makamına gerek piskoposlardan ve gerek ruhbandan biri seçilebilir diye bir hüküm getirilmişti. Sinod meclisi, piskoposların dışında ruhbandan birinin patrikliğe seçilmesine karşı çıkıyordu. Ancak meclisteki başka bir grup, daha önce Kilikya patriklerinden ikisinin piskopos olmayan kişilerden seçildiğini söyleyerek bu usulün yeni patrik seçiminde de uygulanabileceğini söylüyorlardı.

A. Papanın Vekiline Olan Kızgınlık

Yeni patriğin seçimini zorlaştıran etkenlerden biri, papanın Dersaadet vekili Monsenyör Bonetti'nin gizlice yürüttüğü faaliyetlerdi. Bonetti, yapılacak seçime müdahale etme yetkisinin bulunduğunu söyleyerek cemaatten patrik olarak seçilecek piskoposların isim cetvelini istemişti. Liste kendisine gösterildiğinde, "*Bunların içinde adam denecek mahlûk yok*" demiş ve kendisi gayriresmî olarak bir aday göstermişti. Onun gösterdiği aday, daha önce Hasun'un maiyetinde bulunan ve yirmi beş seneden beri Roma'da ikamet eden *Rubiyan* isimli rahipti. Bonetti meclisteki tartışmaları yakından takip ediyor, eğer buradan rahiplerden patrik yapılamayacağına dair karar çıkarsa Rubiyan'ı Roma'da piskopos olarak tayin edip seçime dâhil edeceğini belirtiyordu.[174]

Seçimde anlaşmazlığa düşülen hususlardan biri de cemaat arasında büyük tartışmalara neden olan Terziyan'ın, devlete sadık bir kişi olmadığından seçime dâhil edilmemek istenmesiydi. Bilindiği üzere Terziyan, Adana Katolik Ermeni murahhasası olup Adana valisi ile de sık sık tartışan ve hükûmetin aleyhine faaliyetlerde bulunan bir kişi idi.[175]

Cemaat arasında meydana gelen tartışmalardan biri de papanın Osmanlı hükûmeti ile istişare ederek bir patrik tayin etmesi hu-

---

[174] BOA, Y. PRK. AZN., 20/27.

[175] BOA, DH. MKT., 96/19.

susu idi. Meclis üyelerinden bir kısmı bunun uygun olduğu görüşündeyken başka bir grup ise bu durumun mevcut düzenlemelere ve millî hukuka aykırı olduğunu belirtiyorlardı. Hatta bu şekilde seçilecek patriği de tanımayacaklarını söylüyorlardı.

Mezahip müdürü, yeni patrik seçimi ile ilgili yaptığı mütalaalarında Katolik patriğinin seçimi meselesinin geçmişten beri bir sorun olduğunu dile getirdi. Bu yüzden yeni patrik seçiminde çok dikkatli ve titiz davranılması gerekliydi. Ona göre yeni patriğin Hasun ve Azaryan'a verilmiş olan beratlarda dikkate alınan hususlar doğrultusunda atanması olmazsa olmazlardandı. Bu yüzden mezahip müdürü Mabeyn'e sunduğu yazısının ekinde hem Hasun'a hem de Azaryan'a verilmiş olan beratları gönderdi. Bu beratlarda *Reversurus'u tanımayacağıma* diye geçen ibareleri kırmızı kalemle işaretleyerek altına şerh düştü ve padişahın bunu dikkate almasını istirham etti.[176]

Mezahip müdürünün uyarılarını müteakip Katolik Ermeni cemaati tarafından Babıâli'ye patrik adaylarının defteri sunuldu. Bunun üzerine Babıâli, patrik adayları üzerinde derin araştırmalar yaptı. Babıâli'yi buna sevk eden sebep, bazı piskoposların Ermeni olaylarına alet olmalarıydı. Adana Murahhasası Piskopos Terziyan da bunlardan biriydi. Terziyan'ın tavırları Osmanlı'yı olduğu kadar Katolik cemaatini de rahatsız etmekteydi. Hatta onun yüzünden Katoliklerin cemaat meclislerinde birçok tartışma yaşanmıştı. Bu yüzden Babıâli'ye patrik adayları arasında Terziyan'ın ismi gönderilmemişti. Bu durum, Babıâli'nin de elini güçlendirdi. Ancak bu defa sorun, başka patrik adaylarından çıktı. Bunlar; Malatya Piskoposu Çelebiyan ile Bursa Piskoposu Hamamcıyan'dı. Bu kişiler patrik adayı olarak Babıâli'ye iletildiğinde adaylıkları uygun görülmedi. Osmanlı'yı böyle davranmaya sevk eden neden, Bursa Naibi Muhammet Reşat tarafından gelen yazıydı. Naib, bu kişilerin devlet açısından sakıncalı olduklarını şu cümleleriyle dile getiriyordu:

---

[176] BOA, Y. PRK. AZN., 20/27.

"Katolik Ermenilerden olan Hamamcıyan ve Çelebiyan isimli kişiler adeta Fransa ve Avusturya konsoloslarının birer şubesi gibi hareket etmektedir. Patrik seçilecek kişinin devlete sadık olması gerekir. Ancak Bursa Murahhasası Hamamcıyan Efendi'nin hain fikirler taşıdığını Hüdavendigar (Bursa) vilayetinde valilik yapmış olan Ticaret ve Nafia Nazırı Zihni Paşa bildirmektedir. Diyarbakır Murahhasası Çelebiyan Efendi ise Ermeni vakası esnasında 'Osmanlı hükûmetini istemeyiz, bizi bunlardan ayırınız' diye Avrupa'da propaganda faaliyetlerinde bulunmuş bir kişidir. Konuyla ilgili olarak Diyarbakır eski valisine sorulduğunda olayın gerçekliği ortaya çıkacaktır. Bundan dolayı bu iki kişinin adaylıktan çıkarılması uygun olacaktır."[177]

1. Patriğin, Osmanlı ile Papalık Arasında Kalması

Patrik seçimi, yukarıda değinilen nedenlerden dolayı altı aydan fazla gecikmişti. Sürecin uzaması hükûmeti rahatsız etti. Bu nedenle seçim işinin bir an önce halledilmesi için patrikhaneye uyarıda bulunuldu.[178] Nihayet Sakızağacı'ndaki Santa Maria Kilisesi'nde Küpeliyan Efendi'nin[179] başkanlığında toplanan sinod meclisi, beş adaydan en çok oyu alan Kayseri Murahhasası Emanuelyan Bogos Efendi'yi (1899-1904) 26 Temmuz 1899 tarihinde patrik olarak seçti ve Babıâli'ye seçim mazbatasını gönderdi.[180] Padişah tara-

---

177 BOA, Y. PRK. MŞ., 7/15.

178 BOA, İ. AZN., 34/1317/S-1; MV, 97/83.

179 İsmi geçen Küpeliyan Efendi uzun süre Şark Katolik Ermenilerin liderliğini yapan ve daha sonra pişman olup Roma'ya giden kişi değildir. Burada zikredilen kişi meclisteki en yaşlı üyedir. Bundan dolayı da meclis onun başkanlığında toplanmıştır. bk. *Sabah*, 19 Rebiülevvel 1317/27 Temmuz 1899.

180 *Sabah*, 19 Rebiülevvel 1317/27 Temmuz 1899. Frazee, *Catholic and Sultans* isimli kitabının 271. sayfasında Katolik Ermeni meclisinin Azaryan'dan sonra bir patrik seçmektense beş patrik adayını Roma'ya gönderdiğini ve Papa XIII. Leo'nun da bu listeden Emanuelyan'ı seçtiğini bildirmektedir. Ancak *Sabah* gazetesinin Sakızağacı'ndaki mecliste Emanuelyan'ı seçtiğini söylemesi bir çelişkiyi ortaya koyuyor. Tahminimize göre yeni patriğin seçimi özellikle yeni bir seçim nizamnamesinin papa tarafından kabul edilmemesinden dolayı seçim işi bir kargaşa doğurmuştu. Osmanlı hükûmeti de uzun süredir bir netice alınamadığından cemaat arasında huzursuzluğa sebep olan bu patrik seçiminde her hâlde Roma ile bir ara formül bulmuş ve sembolik olarak papanın belirlediği kişi bu mecliste seçilmiş de olabilir.

fından patrikliği onaylanan Emanuelyan Efendi de uzun bir süreç sonunda cemaatin başına geçmiş oldu.[181]

Emanuelyan, patrik olduğunda cemaat içerisinde iki büyük anlaşmazlık kendini göstermişti. Bunlardan birincisi, Adana Murahhasası Terziyan'ın devlet aleyhindeki faaliyetlerinin bir türlü engellenememesi ve bunun cemaat içerisinde yarattığı birçok ihtilaflardı. İkincisi ise patrikhanenin borçlarının bir hayli artması ve patriğe muhalif olanların da bundan faydalanarak patriği yıpratmak istemeleriydi.

Adana Murahhasası Piskopos Terziyan'ın hükûmet aleyhindeki faaliyetleri, Azaryan'ın patrikliği döneminde de sorun olmuştu. Hatta bu yüzden Terziyan ile Azaryan'ın arasında büyük soğukluk vardı. Emanuelyan'ın patrikliği döneminde ise Terziyan'ın menfi faaliyetleri artık had safhaya ulaştı. Örneğin Terziyan, Ermenilerin mazlum ve merhamete muhtaç olduklarına dair Avrupa'daki gazetelere yazılar gönderiyor ve Osmanlı Devleti aleyhinde nutuklar veriyordu.[182]

Devlet aleyhindeki yıkıcı faaliyetleri bir türlü önlenemeyen Terziyan, hükûmetin emriyle görevinden azledildi[183] ve Adana'dan çıkarıldı.[184] Hükûmet, patrik vasıtasıyla onu İstanbul'a getirtmek istediğinden dolayı Terziyan, patriğe çok kızarak onun hakkında Papalığa şikâyette bulundu. Papalık da Terziyan'ın affı için padişahtan irade elde etmesi yönünde patriğe baskı yaptı. Baskılara dayanamayan patrik de durumu Sultan II. Abdülhamit'e arz etti. Ancak II. Abdülhamit, patriğin isteğini uygun görmedi. Bu nedenle de padişah ile Katolik patriği arasına soğukluk girdi.

Patrik Emanuelyan, aslında tam bir ikilem yaşamaktaydı. Bir yandan papanın isteklerine olumlu karşılık vermek istemiyor an-

---

[181] BOA, Y. A. HUS., 400/99; Ayrıca bk. Y. PRK. AZN, 20/63.

[182] BOA, DH. MKT., 511/1. Emanuelyan'a verilen patriklik beratında kendisinden önceki patriklerden Hasun ve Azaryan'la ilgili olarak ikaz edilen hususlara riayet etmesi istenmiştir. bk. BOA, Gayrimüslim Cemaat Defteri, nr. 13, s. 84.

[183] BOA, A. MKT. MHM., 698/33; Y. MTV., 232/155.

[184] BOA, A. MKT. MHM., 699/3.

cak dinî lideri olduğu için fazla da karşı gelemiyordu. Bir yandan da padişahı kızdırdığı için üzülüyordu.

Patrik Emanuelyan'ın kendisi için bir şey elde edemediğini gören Piskopos Terziyan bu defa II. Abdülhamit'in çok değer verdiği Maruni Papaz Luis Sabuncu'ya aracılık teklif etti. Ona, *zat-ı şahanenin rızasını* elde edebilmesi için kendisine yardım etmesini istedi. Buna karşılık Sabuncu, elinden geleni yapacağını söyledi ve kısa zaman içerisinde durumu II. Abdülhamit'e iletti.[185] Padişah, durumu Sabuncu ile müzakere ettikten sonra Terziyan'ın eski görevine dönebileceği yönünde irade verdi.[186] Terziyan, kısa zaman içerisinde görevine başladı ancak zararlı faaliyetleri yine hükûmet tarafından gizli olarak takip edildi.[187]

2. Patrik Emanuelyan'ın Maruz Kaldığı Komplolar

Patrik Emanuelyan'ın Terziyan hakkında padişahtan irade istemesinin nedeni, Vatikan'ın onu devamlı sıkıştırmasıydı. Çünkü Terziyan, bir taraftan hükûmet aleyhinde çalışırken bir taraftan da patrik hakkında desiselerini sürdürüyordu. Terziyan, özellikle Emanuelyan'ın uyguladığı politikalardan dolayı patrikhanenin, borçlarını ödeyemez hâle geldiğini söyleyerek papanın Dersaadet vekili ile onun aleyhinde çalışmalar yürütüyordu.[188] Bu çalışmalar çok geçmeden karşılığını buldu ve patrikhanenin borçları ve mali konular ile ilgili olarak cemaat arasında büyük tartışmalar başladı.[189] Patrik kimi zaman Roma'ya kimi zaman da hükûmete şikâyet edilerek düşürülmeye çalışıldı ve hakkında büyük bir kampanya başlatıldı. Emanuelyan, cemaat arasındaki bu dedikodulardan o kadar bunalmıştı ki sonunda hükûmete bir yazı göndererek içinde bulunduğu durumu şu şekilde arz etti:

---

185 *Yıldız Sarayı'nda Bir Papaz (Luis Sabuncu'nun Hatıraları 1888-1911)*, s. 130.

186 BOA, MV., 106/31; Y. A. RES., 120/88; İ. HUS., 106/1321/RA-065.

187 BOA, ZB., 318/66.

188 BOA, Y. MTV., 226/98.

189 BOA, Y. PRK. TKM., 45/27.

"Terziyan taraftarları beni istifaya çok zorladılar. Evvela, hükûmet-i seniyye nezdinde çalıştılar ancak muvaffak olamadılar. Çünkü padişah benim sadık olduğumu bildiğinden bana nişanlarla ihsanda bulundular. Hükûmet kanadında bir şey yapamayacaklarını anladıklarında Roma vasıtasıyla aleyhimde ifade vermeye çalıştılar. Papa da ilk anlarda padişah nezdinde kendi aleyhinde bulunduğumu zannetti ve bana gücendi. Papanın aleyhinde bulunduğum yoktur. Belki Fransa'ya rağmen padişah ile Papalığın arasındaki hüsnü münasebetin devamına çalıştığıma kanaat getirdi. Ben pek ihtiyarım ve çevrilen dolaplardan anlamam. Hükûmet bunu anlamıştı, şimdi de Roma anladı. Padişahımı padişah diye tanıyıp ona itaat etmekteyim. Papayı da diyaneten kürsü sahibi olduğundan ve padişahımızın dostu olduğundan ayrıca Katolik âleminde ve Avrupa'da nüfuzu ziyadesiyle fazla olduğundan onun aleyhinde bulunmaksızın padişahıma sadıkım ve o da bunları iyiden iyiye anladı. Şimdi bu kişiler Katolik milletine olan fesatlarından pişman olmuşlardır."[190]

Emaunelyan'ın şikâyetinden de anlaşılacağı üzere onun önceki Patrik Azaryan'dan çok farklı bir politika izlediği görülmektedir. Çünkü Azaryan, çok uyanık bir patrikti. Hatta mezahip müdürüne göre Hasun'un Roma'ya kardinal olarak gönderilmesi de Azaryan'ın oyununun bir parçasıydı. O, padişaha gönderdiği yazısında Azaryan hakkında şu görüşlerini ortaya atmaktaydı:

"Müteveffi Azaryan Efendi gayet menfaatperest ve şeytanlığı galip bir adam olduğundan Hasunistlerle Antihasunistlerin ihtilafları sırasında Hasun Efendi'nin patrikliğini müteakip kendisine kardinallik rütbesi tevcih ettirerek buradan aşırmaya ve yerine aynı şartlarla kendisini seçtirmeye muvaffak olmuştu."[191]

Azaryan'a karşılık yeni Patrik Emanuelyan, çevresinde dönen entrikaların farkında değildi. Özelikle Terziyan'ın Roma'yı yanlış bilgilerle yönlendirmesine de engel olamamıştı.[192] Bununla beraber kendisi aleyhinde çalışanların faturasını da hükûmete karşı o ödemek zorunda kalmış ve papanın Dersaadet'teki vekilinin de muha-

---

190 BOA, Y. PRK. ZB., 32/35.

191 BOA, Y. PRK. AZN., 20/27.

192 BOA, Y. PRK. AZJ., 47/5.

lefetini üzerine çekmişti. Patriklik yılları bu çekişmelerle geçen Emanuelyan'ın görevinin son zamanlarında Papa XIII. Leon vefat etti ve onun yerine X. Pie (1903-1914) Papalık tahtına oturdu.[193] Yeni papayı tebrik için Roma'ya giden Emanuelyan, buradan döndükten kısa zaman sonra vefat etti.[194]

II. Abdülhamit, Emanuelyan'ın defin masrafı için hükûmetin para yardımında bulunulması emrini verdi. Onun isteği üzerine patrik vekili Erpiyaryan'a kırk bin kuruş para yardımında bulunuldu.[195]

B. Papalığın Endişesi: Osmanlı Katoliklerindeki Çözülmeler

Emanuelyan'ın vefatından sonra Mısır ve İskenderiye murahhasası Sabağyan Bogos (1904-1909) Katolik cemaati tarafından patrik olarak seçildi ve hükûmet tarafından ataması gerçekleştirildi.[196] Patrik Sabağyan zamanında Ermeni Patrikhanesi'nin mali meseleleri yüzünden çıkan tartışmalar hâlâ güncelliğini korumakta ve bu durum da patriğin cemaat üzerindeki etkinliğini zayıflatmaktaydı.[197] Buna ilaveten cemaat içerisinden patriğe karşı husumet besleyen bir grup da meydana gelmişti. Hatta bu amaçla Katolik Ermenilerden patriği öldürmeye teşebbüs edenler dahi olmuştu.[198] Sabağyan, bu tartışmalara fazla dayanamayarak kısa zaman içinde istifasını istedi ve hükûmet tarafından da isteği uygun görüldü.[199]

Sabağyan'ın istifası üzerine patrik vekili olan Terziyan (1910-1931) patriklik görevine tayin edildi.[200] Ancak Terziyan'ın bu göre-

---

193 BOA, Y. A. HUS., 458/40.

194 BOA, Y. A. HUS., 471/39.

195 *Sabah*, 7 Safer 1322/23 Nisan 1904.

196 BOA, İ. AZN., 57/1322/B-1, 20 Eylül 1904; Sabağyan Bogos'un seçim süreci ile ilgili olarak bk. *Sabah*, 19 Cemaziyelevvel 1322/ 2 Ağustos 1904; 21 Cemaziyelevvel 1322/4 Ağustos 1322; 22 Cemaziyelevvel 1322/5 Ağustos 1322.

197 BOA, Y. PRK. AZN., 25/32.

198 BOA, DH. MKT., 969/19.

199 BOA, Y. EE., 36/97.

200 BOA, İ. AZN., 95/1328/C/8.

ve tayin edilmesi, cemaat arasındaki ihtilafları daha da arttırdı. Göreve başlamasının üzerinden iki yıl geçmiş olmasına karşın tartışmalar bir türlü önlenemiyordu. Hatta patrik ile cemaatin arası açıldığından dolayı Katolik Ermenilerden bazıları diğer mezheplere geçmeye başladılar. Bu husus, papayı endişelendirmekle beraber ecnebi devletlerin müdahalesine sebebiyet vereceğinden Osmanlı hükûmetini de düşündürmekteydi.[201]

Bunun üzerine Katolik Ermenilerin ileri gelenleri, Terziyan'a istifa etmesi için büyük baskı yapıyorlardı. Cemaatin baskıları karşısında Terziyan daha fazla dayanamadı ve görevden ayrılacağını bildirdi. Hükûmet de cemaat arasındaki tartışmalar bir nebze olsun sükût eder düşüncesiyle onun bu isteğini uygun görerek istifasını kabul etti.[202] Ancak papa, kendi rızası olmadan cemaatin patriği azledemeyeceğini beyan etti ve cemaatle papa arasındaki ilişkiler de iyice gerginleşti.[203]

Bilindiği üzere bir patrik istifa eder veya ölür de bu görevinden ayrılırsa yeni patrik seçilinceye kadar hemen bir patrikhane kaymakamı seçilir, bu süre zarfında işleri o yürütürdü. Hükûmet de bu amaçla Terziyan'ın istifasından sonra yeni bir kaymakamın seçilmesi için patrikhaneye emir verdiği hâlde gruplaşmalardan dolayı bir türlü kaymakam seçilememişti. Bu yüzden kaymakam seçimi ertelenerek cemaate ait müesseseler ile bunlara ait emlakın idaresi için geçici bir heyet teşkil edildi[204] ve cemaatin işlerinin de patrikhane idare meclisince yürütülmesine karar verildi.[205] Buna rağmen cemaatin işleri düzgün yürütülemiyordu. Bu sıkıntılar meclis-i vâlâda görüşüldü ve *nafaka-i zevcat* (eşlerin nafakası) gibi davaların yeni patrik seçilinceye kadar şeri mahkemelerde görül-

---

201 BOA, Y. PRK. SGE., 11/105. Ayrıca hükûmetin bu endişeleri yakın tarihte ortaya çıkacaktır. Örneğin Viyana basınında çıkan haberlerde hükûmetin, Terziyan'ı Osmanlı Devleti'nden süreceğine dair yalan yanlış haberler yapılmıştır. bk. A. MKT. MHM., 744/14.

202 BOA, İ. MMS., 146/1330/RA-13.

203 BOA, DH. İD., 116/69.

204 BOA, MV., 166/100.

205 BOA, DH. İD., 118/11.

mesine karar verildi.[206] Ayrıca tartışmalar dolayısıyla murahhasa tayinleri de yapılamadığından buraların idaresi geçici heyetler vasıtasıyla görülmeye başlandı.[207]

IX. Günümüzdeki Katolik Ermeniler ve Papalıkla Münasebetleri

Katolik Ermeni cemaati arasında tartışmaların devam edegeldiği süre zarfında tüm dünyayı etkileyen Birinci Dünya Savaşı çıktı ve Osmanlı Devleti birçok cephede savaşmak zorunda kaldı. Böyle zorlu bir süreçte devletin aleyhine faaliyetlerde bulunan Ermenilerden, Katoliklerin de ihraç edilmesine karar verildi.[208] Ancak devlete sadık kalan Katolik Ermenilerin, bulundukları mahalde kalmalarına izin verildi. Osmanlı Devleti'nde yaşayan Katolik Ermenilerin önemli bir bölümü değişik tarihlerde Amerika, Kanada, Arjantin, Avustralya, Avrupa ve Ortadoğu'daki birçok ülkeye göç ettiğinden Anadolu'daki Katolik Ermeni sayısı oldukça azaldı. Osmanlı Devleti yıkılıp Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra diğer gayrimüslim cemaatler gibi Katolik Ermeniler de azınlık statüsünde kabul edildiler.

Roma'da 1928'de yapılan Katolik Ermeni Episkoposlar Toplantısı'nda Katogikosluğun Lübnan'a nakledilmesini yerinde bulundu. Bunun sonucunda *Doğu Katolik Kiliseleri Dairesi*nin 28 Haziran 1928 tarihli kararnamesi ile İstanbul Katogikos Patrikliği, sıradan başpiskoposluğa dönüştürüldü. Bu makam, hâlen Türkiye'deki tek Katolik Ermeni Başpiskoposluk bölgesi konumundadır ve Türkiye sınırları içerisinde yaşayan tüm Katolik Ermeniler ona bağlıdır.[209]

XIX. ve XX. yüzyılda Katolik Ermeni cemaatinin kendi aralarında yaşadıkları problemlere genel bir çerçeve ile bakıldığında Ro-

---

206 BOA, MV., 178/32.

207 BOA, DH. İD., 158/4.

208 BOA, DH. ŞFR., 55-A/22.

209 Tcholakian, *a.g.e.*, s. 18; Attwater, *a.g.e.*, s. 206.

ma'nın, Ermenileri daha sıkı bir Batı disiplini altına alma girişiminin çok büyük bölünmelere sebep olduğu görülür. Papa IX. Pie, Reversurus'u yayınlamakla Floransa Konsili'ndeki anlaşmayı daha uygun bir dille yazarak Doğu-Batı kiliseleri arasında bir birleşme umut etmişti. Ancak Reversurus, papanın umduğunun tam tersine Doğu ve Batı kiliseleri arasındaki dengeyi alt üst eden ve kiliselerin birliğini daha da imkânsız hâle getiren bir sonuca götürmüştür. Burada papanın yanılgısının en büyük sebeplerinden biri de Doğu kiliselerinin yapısının bir anlamda Osmanlı Devleti'nin ilişkileri ile oluştuğunu anlayamamasıydı.[210]

Günümüzde birçok ülkedeki Katolik Ermenilerin bağlı bulunduğu Kilikya Ermeni Patrikliği, Lübnan'dadır. Buradan başka Mısır'da *patriklik*, Ermenistan'da *Doğu Katolik Ermeniler Piskoposluğu*, Irak ve Suriye'de başpiskoposluk, Yunanistan, İran ve İsrail'de piskoposluk düzeyinde kilise merkezleri vardır. Avusturya, Brezilya, Kanada, Gürcistan, Macaristan, İtalya, Romanya, Polonya, Romanya, Uruguay, Ürdün ve Avustralya'da manastır ya da kiliselerde bir papaz etrafında şekillenmiş Katolik Ermeni cemaatleri bulunmaktadır.[211] Katolik Ermenilerin hiyerarşik sistemi, kendi özel durumlarına göredir. Katolik Ermeni hiyerarşisinin oluşmadığı ülkelerde bağlıları, Latin düzenine göre ayin ve törenlerini yerine getirmektedir. Katolik Ermeni rahipleri, özel seminerlerle formasyon kazanmaktadır. Onların bir kısmı dış ülkelerde özellikle Fransa'daki ruhban okulunda yetişmektedir. Diğer bir kısmı Saint Lois seminer derslerine devam etmektedir. Saint Lois seminer eğitimi, Fransa Kapuçin babalarınca yapılmakta ve yetişenler İstanbul'a gönderilmektedir. Ayrıca Beyrut'ta Cizvit babalarının şark seminerlerinden de yetişenler bulunmaktadır. Bunun yanında Roma'da ve Lübnan'da Kilikya Katolik Ermeni Patrikliği için özel seminerler olmaktadır.[212]

---

210 Frazee, *a.g.e.*, s. 274.

211 Canan Seyfeli, *İstanbul Ermeni Patrikliği*, s. 50.

212 Abdurrahman Küçük, *a.g.e.*, s. 157.

A. Türkiye'deki Katolik Ermeniler

Günümüzde İstanbul'daki Katolik Ermenilere baktığımızda iki grup ön plana çıkmaktadır. Bunlar papaz grubundan olan Katolik Ermeniler ve Mihitaristlerdir. Antonyanlar ve Papalığa bağlı Latin taraftarı Katolik Ermenilerin bir varlığı gözükmemektedir. Mihitaristler ise bölünmüşlüğe bir son verip Venedik ve Viyana grubu ortak çalışma yürütmeye başlamışlardır.[213]

Papalık, İstanbul'daki Katolik kiliselerinde 1963 yılından sonra bir dil reformu gerçekleştirmiştir. Buna göre İstanbul'daki Katolik kiliselerinde farklı zamanlarda İngilizce, Fransızca, İtalyanca ve Türkçe ayinler yapılması uygun görülmüştür. Bu reform, Katolik Ermeni kilisesinde de bir nebze olsun karşılık görmüştür. Ancak Katolik Ermeniler, kutsal kitap okumalarını ve vaazlarını Türkçe yapmakla birlikte ayin dili olarak Ermeniceyi kullanmaktadırlar.[214]

Günümüzde Türkiye'deki Katolik Ermenilerin dört okulları, bir hastane ve mezarlıkları bulunmaktadır. Sayılarının 4-5 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir.[215] Onların İstanbul'da faal olan beş kilisesi vardır. Bunların bir kısmı yazdan yaza kullanılmaktadır. Beyoğlu'ndaki Meryemana Kilisesi, patrikhane kilisesi olarak kullanılmaktadır. Diğer faal kiliseler ise Taksim'de (Surp Hovhan Vaskeperan), Karaköy'de (Surp Pırgiç), Kadıköy'de (Surp Levon) ve Samatya'da (Meryemana Kilisesi) bulunmaktadır. Samatya ve Kadıköy'deki kiliseler devamlı açık olup Karaköy'deki kilise ise perşembe günleri açılmaktadır. Katolik Ermenilerin hiç kullanmadıkları iki kiliseleri vardır. Bunlardan biri olan Beyoğlu'ndaki kilise, otuz yıldan beri Luteryanlara kiralanmıştır.[216]

---

213 Agop Minassian Bey'le 20 Ekim 2010 tarihli görüşmemiz.

214 Agop Minassian Bey'le 27 Ocak 2011 tarihli görüşmemiz.

215 Mehmet Aydın, "Farklı İnançların Diyalog İçinde Olduğu Bir İstanbul", s. 8.

216 Agop Minassian Bey'le 15 Aralık 2010 tarihli görüşmemiz.

Sonuç

Uzun yıllar Ermeni Patrikhanesi'nin baskısı altında kalan Katolik Ermenilere, Fransa'nın da baskısıyla Osmanlı Devleti tarafından 1830 yılında ayrı bir millet statüsü verilmiştir. Ancak Katolik Ermenilere millet statüsü verilirken cemaatin başında ikili bir yönetim oluşturulmuştur. Bunlardan birincisi, cemaatin millî işleri ile uğraşan cismani patrik olurken diğeri, ruhani işlerle uğraşan İstanbul episkoposu olmuştur. Bu ikili yapının ortaya çıkmasının nedeni, ruhani liderin ecnebi Katolik ülkeler ve papa tarafından belirlenmesidir. Osmanlı hükûmeti, Katolik Ermeni milletinin işlerinin kendi tebaasından seçilecek kişiler arasından oluşturulması gerektiğini söylediğinden ayrıca bir de cismani patrik belirlenmiştir. İşte Katolik Ermenilere millet statüsü verilmesinin hemen akabinde cereyan eden bu tartışmalar XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı'da büyük kavgalara ve asayişsizliğe neden olmuştur.

Tanzimat reformları, diğer gayrimüslim cemaatlerde olduğu gibi Katolik Ermenilerin içerisinde de farklı algılanmıştır. Papalığa yakın olan Katolik Ermeniler bu reformlardan hoşlanmazken Ermeni kilisesine yakın duran Mihitaristler, Antonyan Tarikati mensupları ve İstanbul'da papaz grubundan olan diğer Katolik Ermeniler bu reformları bir ümitle karşılamışlardır. Çünkü onlar, Tanzimat reformları gereği Papalık makamının müdahalesi olmadan kendi patrik ve piskoposlarını seçme imkânına sahip oldular. An-

cak bu reformları hayata geçirmek, uzun müddet tartışmaların yaşanmasına yol açmıştır.

XIX. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşen bu tür tartışmalar 1860'lı yıllardan sonra farklı boyutlara ulaşmıştır. Papa IX. Pie (1846-1878) bir taraftan Avrupa'da yayılmış olan modernizm ve farmasonluk ile mücadele ederken bir taraftan da merkezileşme çabalarına devam etmiştir. Bunun için 1866 yılında Kilikya'daki katogikosluk ile İstanbul'daki Katolik Ermeni Patrikhanesi'ni birleştirmek istemiştir. Papanın bu birleşimdeki amacı, sık sık ihtilaflar yaşadığı Kilikya Katogikosluğu'nu Hasun'un liderliği altındaki bir patrikhaneyle birleştirmek ve uygulamak istediği reformları daha ivedilikle gerçekleştirmekti. Uzun zamandır zihninde olan bu düşünceyi Kilikya katogikosu olan Krikor'un vefatıyla uygulama imkânı bulmuştur. Papa, yeni katogikosun seçiminde rol alacak olan kaymakamı değiştirip kendi düşüncesinde olan piskoposları atayarak bu konudaki en büyük adımı atmıştır. Neticede kendi planlarını uygulamada en büyük yardımcısı olan Hasun, iki makamın birleştirilmesi ile Kilikya katogikosu ve İstanbul Ermeni patriği unvanıyla yeni patrik olarak atanmıştır. Papanın bu hareketi İstanbul'daki Ermeniler arasında ilk başta fazla tepki meydana getirmezken Kilikya Katogikosluğu'nun merkezi olan Halep'te büyük itirazlara neden olmuştur. Özellikle bu bölgede yaşayan Antonyan Tarikatı'nın mensupları tarafından şikâyetler daha yüksek bir sesle dile getirilmiştir.

Bu gelişmeler yaşanırken papa, bir taraftan da yeni bir konsil toplama çalışmalarına başlamış ve doğudaki kiliselerle tekrar iletişime geçmiştir. Ancak diyalog çağrılarının yapıldığı bu zaman diliminde hiç beklenmedik bir şekilde papa Reversurus isimli bir nizamname yayınlamıştır. Bu nizamname, doğudaki Katolik Hıristiyanların kadim geleneklerinden olan kendi dinî liderlerini seçme ve cemaat mallarına sahip olma gibi tüm haklarını yok sayan hükümler içeriyordu. Bu nizamname, bir bakıma papanın uzun süredir gizli olarak sürdürdüğü merkezileşme gayretlerinin artık resmîleşmesini ifade eden bir belge olmuştur. Bu belgedeki hükümlere Süryani, Nesturi, Melkit gibi Katolik gruplar karşı çıkarken Ha-

sun, Katolik Ermeni cemaatinin lideri olarak bunu hemen kabul etmiştir. Ancak bir müddet sonra Katolik Ermeni cemaati içerisinde büyük tartışmalara neden olacak bir sürece girilmiştir. Hasun'un, cemaatine danışmadan tek taraflı olarak yaptığı bu faaliyetler karşısında onun liderliği altında bulunmak istemeyen muhalif diye isimlendirilen gruplar ayrı bir yönetim oluşturmak istemişlerdir. İşte bu ihtilaflarla beraber kendisine sık sık şikâyetler gelen Osmanlı hükûmeti devreye girmek zorunda kalmıştır.

Katolik Ermeni cemaati içerisinde idari diye nitelendirilebilecek bu tartışmalarda Papalık, dinî ögeleri ön planda tutmuştur. Papalık, aforoz kozunu kullanarak muhaliflerin Katolik olmanın gerekliliklerine aykırı hareket ettiklerini belirtmiştir. Hatta bunun için onların sapkın olduğunu belirten "mutezileler, şizmatikler" gibi ifadeler kullanmıştır. Muhalifler ise bunun dinî ve mezhepsel bir mesele olmadığını, kendilerinin Katolik olmanın yanında tâbiyet açısından Osmanlı olduklarını söylemişlerdir. Hatta muhalifler, Avrupa'daki birçok Katolik piskoposun papanın yanılmazlık ilkesine karşı çıkmasına rağmen onların Katolikliken çıkmadığını belirtmişler, böyle iken kendilerinin nasıl aforoz edildiklerine de anlam veremediklerini kinayeli bir yolla dile getirmişlerdir.

Osmanlı devlet adamlarının bu tartışmalardaki yaklaşımlarına bakıldığında devletin mülki nizamının korunması açısından hemen hemen hepsinin aynı görüşü savundukları, Hasun ve papanın düşüncelerinin kabul edilemez olduğunu söylemişlerdir. Bununla birlikte Vatikan'la diyalog konusunda devlet adamları arasında farklı düşünceler ortaya çıkmıştır. Örneğin, Sadrazam Âli Paşa, papa ile diyalog kurularak bir çözüm bulunması yönünde büyük gayretler sarf etmiştir. Âli Paşa, Hasunistlerin devlete küstürülüp Latinlerin kucağına atılmaması gerektiğini düşünmüştür. Bu yüzden papanın muhalif Katolik Ermenilerle yapacağı uzlaşı çalışmalarını desteklemiştir. Ancak papanın Reversurus'un hükümlerini dikte ettirmeye çalışması, Âli Paşa'nın ılımlı politikalarını da boşa çıkarmıştır. Âli Paşa, özellikle papanın olayları dinî çerçevede değerlendirmesini eleştirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Katolik cemaati için yaptığı iyi niyetli düzenlemelere rağmen sorunlar yine bitmemiştir. Hükûmet, bu yüzden Vatikan'a gayrıresmî sıfatla yeniden memurlar göndererek Papalık'la iletişime geçmiştir. Papalık makamının bu defa Reversurus nizamnamesinden yumuşama sinyalleri vermesi ilişkileri olumlu etkilemiştir. Özellikle IX. Pie'nin vefat edip yerine Doğu Katolik kiliseleri hakkında daha ılımlı görüşleri olan XIII. Leon (1878-1903)'un papalığa gelmesi bu havayı daha da yumuşatmıştır. Bu sürece 1877-1878 yılında yapılan Osmanlı–Rus Savaşı (93 Harbi) da itici bir etki yapmıştır. Osmanlı Devleti'nin Rusya karşısında büyük bir yenilgiye uğrayıp Balkanlar'da büyük bir nüfuz kaybı yaşaması, bir milyona yakın Katolik nüfusu olan papayı da endişelendirmiştir. Bu yüzden Papalık ile Osmanlı Devleti, bu tehlikeye karşı kimi zaman ortak çalışmalar yapma noktasına gelmiştir.

Katolik Ermeni cemaati içerisinde cereyan eden tartışmalar, 1879 yılına gelindiğinde çok değişik bir sürece girmiştir. Yıllardan beri papaya ve Hasun'a karşı mücadele veren Küpeliyan, yaptıklarından pişman olduğunu söyleyerek affedilmesi için Vatikan'a gitmiştir. Bununla birlikte kendi grubu olan Küpeliyanların da papadan özür dilemeleri gerektiğini söylemiş ancak bu çağrısına bir karşılık bulamamıştır. Eski taraftarları, Küpeliyan'ın daha önce savunduğu haklardan vazgeçmesinin kendileri için bir anlam ifade etmediğini belirterek mücadelelerini sürdüreceklerini belirtmişlerdir. Bu durum, Osmanlı Devleti'ni de yeni bir zorlu sürecin içerisine çekmiştir. Babıâli'de yapılan müzakereler sonucunda 1879 yılında Hasun'un patrikliği uygun görülmüş, muhaliflere ise işlerini görmeleri için ayrı bir meclis tayin edilmiştir. Ancak gelinen sürece bakıldığında yedi sene önce muhaliflerin lehine gelişen havanın bu defa Hasun taraftarlarına geçtiği görülmektedir. Hasun, patrik seçildikten kısa bir süre sonra 1880 yılında kardinal olmuş ve yerine Rahip Azaryan yeni patrik olarak seçilmiştir. Katolik Ermenilere karşı nasıl ki Papa XIII. Leon, IX. Pie'ye göre daha yumuşak bir siyaset izlemişse aynı şekilde Azaryan da selefi Hasun'a göre daha yumuşak bir siyaset izlemiştir. Onun bu ılımlı tavırları, kavgalı iki grup arasında diyalog sürecini başlatmıştır. Azaryan, bu amaçla ihtilafların esas sebebi olan patrik ve piskoposların seçimi ile ilgili

düzenlemeler yapmaya çalışmıştır. Onun başkanlığında yapılan bu yeni düzenlemeler 1888 yılında Beyoğlu'ndaki patrikhane kilisesinde okunduğunda her iki grup tarafından da büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Azaryan'ın bu diyalog girişimleri, hükûmet tarafından büyük bir destek görmüştür. Papalık makamı ise ihtilafların sona ermesine sevinirken piskopos ve patrik seçimi ile ilgili yapılan düzenlemeleri ise kabul etmemiştir.

Katolik cemaatinin kendi iç çatışmalarının sona erdiği bu yıllarda Osmanlı Devleti'nde Ermeni olaylarının tırmanışa geçtiği bir süreç yaşanmaya başlamıştır. Bu olayların taşrada daha yoğun olduğu görülmüştür. Katolik Ermeni cemaati, birkaç piskoposun dışında genel olarak çeteleşme faaliyetlerine destek vermemiştir. Hatta Patrik Azaryan bu faaliyetlere destek vermediğinden bazı Ermeni basınından ve komitecilerden büyük tehditler almıştır. Ancak tuhaf bir gelişmedir ki Papalığın asimile politikasına karşı yıllardan beri Osmanlı Devleti'nin koruyup gözettiği Mihitaristlerden birçok kimsenin çetelere destek verdiği görülmüştür.

Yıllardan beri devletin sadık tebaası olan ve patrikliklerini de Osmanlı Devleti'ne borçlu olan bir milletin yaptığı bu çeteleşme faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nin ıslahat hareketlerindeki amacını da boşa çıkarmıştır. Örneğin, Ermeni cemaati için yeni bir nizamnamenin yapılmasının devlete olan bağlılığı artıracağı düşünülürken tam tersi bir süreç yaşanmıştır. Ermeni cemaatinin millet meclisinde ruhanilerin etkisinin azaltılıp halktan daha fazla katılımın sağlanmasının sivilleştirmeyi artırması beklenirken buralar, komitelerin yuvalandığı mekânlar haline gelmiştir. Komitelerin faaliyetlerine, hepsi olmasa da birçok Ermeni din adamı katılmıştır. Katolik Ermeniler açısından bakıldığında ise Osmanlı Devleti, Katolik Ermeni Patrikhanesi için kalıcı bir nizamname yapmak istemiş olmasına rağmen bu mümkün olmamıştır. Bunun da en büyük nedeni, papanın Katolik Ermeni cemaati üzerindeki tahakkümü olmuştur. Hatta Birinci Dünya Savaşı'na girildiği yıllarda dahi Katolik Ermeni cemaati, papanın bu tahakkümü nedeniyle kendi iç tartışmalarıyla uğraşmak zorunda kalmıştır.

Günümüzde Katolik Ermenilerin durumuna bakıldığında İstanbul'da yoğun bir Katolik nüfus olmadığından bir birlik mevcut olduğu söylenebilir. Katolik Ermeniler arasında daha çok Vatikan'ın istekleri ön plana çıkmaktadır. Mihitaristler de giderek güç kaybettiklerinden Venedik ile Viyana grubu birleşerek ortak faaliyet yürütmeye başlamışlardır. Ancak bu birliktelik zorunluluktan mı kaynaklanmaktadır? Yoksa gerçekten Mihitaristlerin birliği açısından olumlu bir sürece mi girilmiştir? Bunun gerçekliğini ise tarihsel süreç ortaya koyacaktır.

Bibliyografya

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ BELGE VE DEFTERLERİ

Belgeler

A. AMD. 1/93; 11/24; 15/49; 19/10; 59/75.

A. DVN. 92/39; 124/22.

A. MKT. 27/9; 169/25.

A. MKT. MHM. 426/63; 484/3; 484/46; 687/11; 698/33; 744/14.

A. MKT. NZD. 350/98; 351/50.

A. MKT. UM. 116/12; 144/89; 518/72; 527/26; 574/40.

BEO 141/10514; 142/10646; 160/11953; 160/11988; 162/12088; 163/12201; 189/14120.

C. ADL. 13/844; 66/3978; 100/6009; 101/6064.

DH. İD. 90/70; 116/69; 118/11; 158/4; 178/32.

DH. MKT. 7/74; 68/36; 96/19; 170/7; 511/1; 969/19; 1333/64; 1802/49; 1813/66; 2040/77; 2132/30.

DH. ŞFR. 55-A/22.

DH. TMIK.M. 19/23.

HH. 772/36201; 774/36316; 778/36453; 778/36466; 785/36667-A; 786/36697-A; 1185/46750; 1185/46732; 1235/48037; 1235/48042; 1235/48043; 1235/48044-A; 1235/48049; 1294/50267; 1298/50448; 1333/51994; 259/14937.

HR. MKT. 20/25; 42/55; 43/59; 54/90; 66/99; 68/26; 164/85; 164/96; 226/46.

HR. SYS. 11/8; 13/18; 28/86; 37/1; 37/6; 157/49; 1763/13; 1765/14; 1765/17; 1765/33; 1765/36; 1765/38; 1766/21; 1767/4; 1769/44; 1769/45; 1769/46; 1769/47; 1769/49; 1769/50; 1771/19; 1774/7; 1782/4; 1786/25; 1786/29; 2741/54; 2741/67; 2771/39; 2821/55; 2821/57; 2821/58; 2821/60; 2823/74; 2834/61; 2851/1; 2854/50; 2854/80; 2858/43; 2875/4.

HR. TO. 43/31; 80/7; 88/49; 95/20; 95/26; 118/76; 119/30; 120/114; 135/118; 138/128; 157/68; 236/22; 252/27; 345/37; 409/17; 411/43; 412/4; 418/21; 423/78; 424/32; 427/47; 433/91; 436/61; 439/28; 453/4; 454/28; 455/4; 457/9; 457/13; 457/30; 457/44; 459/76; 465/14; 510/56; 511/78; 512/69; 513/23; 513/56; 520/34; 522/9; 538/33; 549/43; 549/65; 549/109; 550/13; 550/98; 550/104; 551/20; 552/106; 554/74; 557/87.

İ. HR. 24/1106; 49/2347; 77/3815; 78/3815; 83/4071; 91/4443; 92/4508; 93/4526; 93/4541; 96/4702; 99/4858; 137/7116; 181/10046; 190/1067; 203/11641; 227/13284; 227/13289; 239/14173; 257/15330; 334/21476.

İ. AZN. 34/1317/S-1; 57/1322.B-1; 95/1328/C-8.

İ.DA. 19/848-1; 19/848-2.

İ. E. DH. 18/1641.

İ. DH. 651/45287; 660/45974-1; 785/63775-04; 786/63899; 832/66969; 981/77461; 986/ 77838; 987/77929; 1119/87471; 1295/1101857

İ. HR. 29/1346; 29/1352; 48/2289; 56/2610; 57/2677; 60/2912; 66/3221; 100/4883; 105/5139; 120/5967; 203/11645; 227/13284; 227/13320; 229/13432; 244/14509; 255/15195; 276/16856; 276/16886; 277/16925; 280/17243; 283/17552-1; 328/21213;

İ. HUS. 50/1314/B-25; 1310/Ş-36; 106/1321/RA-065;

İ. ŞD. 1/38.

İ. MMS. 9/369; 19/841; 38/1600; 39/1632; 41/1665; 45/1896; 61/2865; 65/3079; 69/3228; 83/3569; 89/3799; 98/4148; 118/5061; 132/5727; 146/1330/RA-13.

İ. MSM. 32/901; 32/902; 33/937; 33/953; 34/976; 34/977.

İ. MTZ. CL. 2/129.

İ. MTZ. 3/74.

MF. MGM 7/19.

MF. MKT. 180/48.

MV. 3/14; 7/32; 7/58; 11/76; 97/83; 106/31; 166/100; 488/6.

MVL. 259/68.

Y. A. HUS. 160/98; 161/93; 162/25; 164/94; 167/108; 270/84; 272/79; 310/80; 311/103; 312/88; 317/121; 329/10; 349/99; 400/99; 458/40; 471/39.

Y. A. RES. 2/35; 8/42; 10/55; 13/17; 35/58; 120/88.

Y. EE. 16/10; 24/57; 24/64; 25/13; 35/110; 36/97; 58/5; 63/4; 78/7; 91/9; 91/34; 94/39.

Y. EE. KP. 3/230.

Y. MTV. 69/10; 76/92; 182/96; 226/98; 232/155.

Y. PRK. A. 2/44.

Y. PRK. AZJ. 2/90; 3/66; 30/41; 47/5.

Y. PRK. AZN. 3/17; 3/21; 6/78; 20/22; 20/27; 20/63; 22/67; 25/32

Y. PRK. BŞK. 4/44; 4/45; 10/54; 20/25; 39/37.

Y. PRK. HR. 3/5; 5/51.

Y. PRK. MF. 43/2.

Y. PRK. MŞ. 7/15.

Y. PRK. ML. 2/24.

Y. PRK. NMH. 1/54; 6/35.

Y.PRK. SGE. 11/105.

Y. PRK. TKM. 14/44; 18/23; 34/4; 45/27.

Y. PRK. ZB. 1/26; 30/25; 32/35; 33/16; 37/1; 55/14.

ZB. 318/66.

Defterler

BEO Sadaret Defterleri

nr. 592/271.

Buyruldu Defterleri

nr. 3.

Gayrimüslim Cemaat Defterleri

nr. 10 "Ermenilerin Atik Ahkâm Defterleri; nr. 12 "Katolik Ahkâm Defterleri"; nr. 13 "Katolik Berat Defterleri"; nr. 14 "Latin Patrikliği Defterleri"; nr. 15 "Yakubi Süryani Defterleri".

Mühimme Defterleri

nr. 85; 179.

GAZETELER

Basiret : 1 ZA 1286; 9 ZA 1286; 25 ZA 1286; 3 M 1287; 4 M 1287; 4 S 1287; 16 S 1287; 24 RA 1287; 4 CA 1287; 15 CA 1287; 12 C 1287; 3 B 1287; 11 Ş 1287; 12 Ş 1287; 15 Z 1287; 25 M 1288; 14 CA 1289; 8 CA 1289; 16 CA 1289; 5 C 1289; 6 C 1289; 21/ B/1289; 2 N 1289; 1 N 1289; 22 N 1289; 18 L 1289; 29 L 1289; 8 ZA 1289; 1 Z 1289; 3 R 1290; 27 ZA 1290; 26 Z 1290; 22 M 1291; 1 S 1291; 7 S 1291; 3 RA 1291; 10 RA 1291; 8 R 1291; 14 N 1291; 17 Z 1291.

Ceride-i Havadis : 8 RA 1264; 10 Z 1269; 27 C 1277; 17 B 1287; 11 Ş 1287; 4 M 1288; 4 S 1288; 6 S 1288; 20 RA 1288; 21 Ş 1288; 4 L 1288; 15 ZA 1288; 5 Z 1288; 22 M 1289; 7 RA 1289; 13 RA 1289; 14 RA 1289; 20 RA 1289; 27 RA 1289; 13 R 1289; 16 R 1289; 1 CA 1289; 11 C 1289; 22 L 1289; 13 ZA 1289.

Diyojen : 10 RA 1288; 7 CA 1288.

Hürriyet : 22 Nisan 2008.

İstanbul : 26 Ş 1284/ 27 CA 1285.

Levant Herald : April 14, 1868; July 7, 1869; February 25, 1869; June 19, 1869; June 24, 1869; August 9, 1869; August 31, 1869; November 4, 1869; December 10, 1869; November 14, 1869; February 12, 1870; February 18, 1870; February 5, 1872; May 4, 1872; May 20, 1872; August 30, 1872; July 11, 1873; April 1, 1874; April 19, 1874; October 11, 1874; December 5, 1874; October 25, 1889; October 5, 1890; January 3, 1891; March 26, 1891; April 6, 1891.

Sabah : 12 CA 1292; 29 R 1293; 16 B 1307; 26 ZA 1307; 15 R 1308; 29 R 1308; 2 B 1308; 17 B 1308; 4 CA 1310; 12 B 1310; 2 N 1314; 19 RA 1317; 7 S 1322; 16 S 1322; 19 CA 1322; 21 CA 1322; 22 CA 1322.

Milliyet : 23 Ekim 2005.

Ruzname-i Ceride-i Havadis : 20 RA 1297.

Şark : 9 S 1291; 16 S 1291; 9 C 1291; 1 L 1291; 26 L 1291; 29 L 1291; 7 Z 1291; 4 M 1292; 9 ZA 1296.

Takvim-i Vekayi : 1 ZA 1250; 3 N 1251; 4 S 1255; 6 Ş 1255; 18 L 1255; 2 RA 1256; 29 Ş 1257; 25 ZA 1276; 4 B 1276; 3 C 1277; 25 C 1277; 8 B 1285.

Tasvir-i Efkâr : 27 RA 1284; 29 CA 1284.

Tercüman-ı Ahvâl :4 CA 1278.

Time : February 15, 1874.

Vaka-yı Zabtiye : 5 R 1288.

KÜTÜPHANELERDEKİ NADİR ESERLER

Taksim Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet, nr. 1591

Taksim Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet, nr. 315

Taksim Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet, nr. 140

Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri, nr. 281.9

KİTAP VE MAKALELER

Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet,* Matbaa-i Osmaniye, İstanbul, 1301.

————, *Tezakir,* (haz. Cavit Baysun), TTK Basımevi, Ankara, 1991.

Ahmet Refik, "Fener Patrikhanesi ve Bulgar Kilisesi", *TTEM,* C VIII, İstanbul, 1926.

————, "Türkiye'de Katolik Propagandası", *TTEM,* C V, İstanbul, 1924.

————, *On İkinci Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı,* Enderun Kitabevi, İstanbul, 1988.

Akyüz, Yahya, "Cevdet Paşa'nın Özel Öğretim ve Tanzimat Eğitimine İlişkin Bir Lâyihası", *OTAM,* Sayı: 3, Ankara, 1990.

Angel, Marc, *Foundations of Sephardic Spirituality: the iner life of Jews of the Ottoman Empire,* Jewish Lights Publishing, USA, 2006.

Anhegger, Robert, "Osmanlı Devleti'nde Hristiyanlar ve İç Tartışmaları II" çev. E. Özbek, *Tarih ve Toplum,* VIII/47, Kasım-1987.

Arpee, Leon, *A Century of Armenian Protestanism,* The Armenian Missionary Association of America, Newyork 1946.

Arslan, Ali, *Kutsal Ermeni Papalığı,* Truva Yayınları, İstanbul, 2010.

Artinian, Vartan, *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasası'nın Doğuşu,* çev. Zülâl Kılıç, Aras Yayınları, İstanbul, 2004.

Atay, Falih Rıfkı, *Zeytindağı,* Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970

Atiya, Aziz S. *Doğu Hristiyanlığı Tarihi,* çev. Nurettin Hiçyılmaz, Doz Yayınları, İstanbul, 2005.

Attwater, Donald, *Catholic Eastern Church,* The Bruce Publishing Company Milavaukee, London, 1937.

Aydın, Mehmet, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü,* Damla Ofset Matbaacılık, Konya, 2005.

———, "Farklı İnançların Diyalog İçinde Olduğu Bir İstanbul", İstanbul 2010 İnanç Turizmi Zirvesi (23-24 Kasım 2010 Sempozyumu), Sunulan Basılmamış Sempozyum Tebliği, İstanbul, 2010.

———, "Katolik Misyonerliğin Dünü ve Bugünü", *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri,* Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004.

———, *Türkiye'deki Gayrimüslimlerin Sosyal, Kültürel Ve Dinî Durumları,* Yayınlanmamış Ders Notları, Konya, 2002,

———, *Hristiyan Kaynaklarına Göre Hristiyanlık,* Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.

Bardakjian, Kevork, "The Mekhitarist Contributions to Armenian Culture and Scholarship", *Middle Eastern Department,* Harvard College Library, USA, 1976.

Barsoumian, Hagop, "The Dual Role of the Armenian Amira Class Within the Ottoman Goverment and the Armenian Millet (1750-1850)", *Christians and Jews in the Ottoman Empire,* ed. Benjamin Braude and Bernard Lewis, C I, Holmes Meier Publishers, New York, 1982.

Barton, James L., *Daybreak in Turkey,* The Pilgrim Press, Newyork, 1908.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2000.

Bebiroğlu, Murat, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Nizamnameleri,* Akademi Matbaası, İstanbul, 2008.

Benigni, U., "Roman Colleges", *The Catholic Encyclopedia,* ed. Charles G. Herbermann, C XIII, Robert Appleton Company, Newyork, 1912.

Besnard, Albert M., "Katolik Mezhebi", *Din Fenomeni,* çev. Mehmet Aydın, Din Bilimleri Yayınları, Konya, 1995.

Beydilli, Kemal, *II. Mahmut Devri'nde Katolik Ermeni Cemaati ve Kilisenin Tanınması,* ed. Şinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin, Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 1995.

Bozkurt, Gülnihal, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, TTK Basımevi, Ankara, 1996.

Çarkcıyan, Rahip G., *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2006.

Çoban, Bekir Zakir, *Geçmişten Günümüze Papalık*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2009.

Dabağyan, Levon Panos, *Sultan Abdülhamit ve Ermeniler*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2001.

———, *Türkiye Ermenileri Tarihi*, IQ Yayınları, İstanbul 2005.

Davison, Roderic H., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform*, çev: Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005.

Dawson, Eneas Macdonell, *Pius IX. And His Time*, Catholic Record Printing House, London, 1880.

Demirci, Kürşat, *Bir Hristiyan Mezhebi Olarak Ortodoksluğun Teolojisi*, Ay ışığı Kitapları, İstanbul, 2005.

Demiroğlu, Hasan "Rus Kaynaklarına Göre Rusya'nın Balkan Siyaseti: Ortodoks Birliği ve Panislavizm", *Doktora Tezi*, İstanbul, 2009.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007.

Diyanet İslam Ansiklopedisi, C 27, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000.

Driscoll, James F., "Armenia (To The End Of Te Seventeenth Century)", *The Catholic Encyclopedia*, ed. Charles G. Herbermann, C 1, Robert Appleton Company, Newyork, 1907.

———, "Catholic Missions İn The Nineteenth Century", *The Catholic Encyclopedia*, ed. Charles G. Herbermann, C I, Robert Appleton Company, Newyork, 1907.

Düstur, C II, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1290.

Düstur, C IV, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1301.

Dwight, H.G.O., *Christianity in Turkey: The Protestan Reformation in The Armenian Church*, James Nisbet and Co, London, 1854.

Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, çev. Ali Reşat, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999.

Engin, Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediyye,* C VIII, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1995.

Engin, Vahdettin, *1868'den 1923'e Mekteb-i Sultani,* Ofset Basımevi, İstanbul, 2003.

————, *Kurtlar Sofrasında Osmanlı,* Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2007.

Ercan, Yavuz, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler,* Turan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001.

Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi,* C I-II, Eser Neşriyat, İstanbul, 1977.

Fortescue, Adrian, "Catalague Of The Eastern Churches", *The Catholic Encyclopedia,* ed. Charles G. Herbermann, C V, Robert Appleton Company, Newyork, 1909.

————, "Rome And The Eastern Churches", *The Catholic Encyclopedia,* ed. Herbermann, Charles G., C V, Robert Appleton Company, Newyork, 1909.

Frazee, Charles A, *Catholis and Sultans,* Cambridge University Press, Newyork, 1983.

Gladstone, W. E., *Rome and The Newest Fashions in Religion Three Tracts (The Vatican Decrees, Vaticanism, Speeches of The Pope),* Harper and Square Publishers, Franklin Square, New York, 1875.

Göyünç, Nejat, *Türkler ve Ermeniler,* Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2005.

Gündüz, Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü,* Vadi Yayınları, 1998, Ankara.

Gürün, Kamuran, *Ermeni Dosyası,* TTK Basımevi, Ankara, 1983.

Hammer, *Osmanlı Tarihi,* haz. Erol Kılıç, Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1992.

Hassard, John R. G., *Life of Pope Pius IX.,* The Catholic Publication Society Co., 9 Barclay Street, New York, 1878.

Haydaroğlu, İlknur Polat, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar,* Ankara, 1990.

Himlagan Darperutyun Gatuğige Yev Eçmiadzanagan Tavananutyans, (Katolik ve Eçmiyazin İnanç Açıklamalarında Temel Farklılılar isimli bu kitabın yazarı, basım yeri ve yılı yoktur. Ancak

önsözündeki dipnotunda 1864 yılı verilmiş ancak basım yılı olduğu belirtilmemiştir.)

History of Christianity, C V, ed. Michael Angold, Cambridge University Press, Newyork, 2008.

Hughes, Philip, *The Church in Crisis (A History of General Councils 325-1870),* İmage Books, New York.

Işık, Halim, *İlk Papa Aziz Petrus'tan Son Papa Ratzinger'e Papalık Tarihi,* Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Jorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi,* çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2005.

Karaca, Ali, *Anadolu Islahâtı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899),* Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi,* TTK Yayınları, Ankara, 1988.

Karcı, Erol, "Osmanlı Kaynaklarına Göre Fransa'nın Tunus'u İşgali", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,* Ankara, 2007.

Karpat, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri,* çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

———, "Millet and Nationality: The Roots of the Incongruity of Nation and State in the Post-Ottoman Era", *Christians and Jews in the Ottoman Empire,* ed. Braude, Benjamin and Lewis, Bernard, C I, Holmes Meier Publishers, New York, 1982.

———, *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si,* çev. Sönmez Taner, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.

Kavas, Ahmet, *İki Din Arasında Fransa,* Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011.

Kayaoğlu, Tacettin, *Beyaz Diplomasi,* Fide Yayınları, İstanbul, 2007.

Kelekyan, "Kazaz Artin", *TTEM,* C V, İstanbul, 1924.

Kenanoğlu, Macit, *Osmanlı Millet Sistemi,* Klasik Yayınları, İstanbul 2004.

Kiskira, Konstantina P., "19. Yüzyıl Çokuluslu İstanbul'unda Amerikan Misyonerleri', *19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler,* çev. Foti ve Stefo Benlisoy, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

Kılıç, Davut, "Rusya'nın Eçmiyazin Katogikosluğuna Nüfuzu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesine Tesiri", *Erdem (Atatürk Kültür, Dil*

ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi) Dergisi, Sayı: 36, Ankara, 2000.

———, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler Arasındaki Dini ve Siyasi Mücadeleler*, Avrasya-Bir Vakfı ASAM Yayınları, Ankara, 2000.

Küçük, Abdurrahman, *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2009.

Küçük, Cevdet, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Tanzimat", *Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Seminer Bildirileri*, Ankara, 1987.

Lewis, Bernard, *Tanzimat ve Sosyal Eşitlik*, çev. Mine Yazıcı, Belleten, TTK, C 62, Sayı: 234, Ankara, 1998.

Loti, Pierre, *Türkler ve Ermeniler*, Memleket Gazetesi Külliyatından, Ali Şükrü Matbaası, İstanbul, 1335 (1919).

Macar, Elçin, *İstanbul'un Yok Olmuş İki Cemaati (Doğu Ritli Katolik Rumlar ve Bulgarlar)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Mantran, Robert, *İstanbul Tarihi*, çev. Teoman Tunçdoğan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Marmara, Rinaldo, *Başlangıçtan Günümüze İstanbul Latin Cemaati ve Kilisesi*, çev. Saadet Özen, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006.

Minassian, Anahide Ter, *Ermeni Kültürü ve Modernleşme*, çev. Sosi Dolanoğlu, Aras Yayınları, İstanbul, 2006.

Nicault, Catherine, *Kudüs (1850-1948)*, çev. Estreya Seval Vali, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Ormanian, Malachia, *The Church Of Armenia*, ed. G. Margar Gregory, London, 1955.

Ortaylı, İlber, "Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler", *Amme İdaresi Dergisi*, Sayı: 14, Ankara,1981.

———, *Eski Dünya Seyahatnamesi*, Aşina Kitaplar, Ankara, 2007.

———, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2005.

———, *Osmanlı Barışı*, Ufuk Kitapları, İstanbul 2004.

———, *Tarihin Işığında*, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Özdoğan, Günay Göksu, **Üstel,** Füsun, **Karakaşlı,** Karin, ve **Kentel** Ferhat, *Türkiye'de Ermeniler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.

Tondini, Cesarius, *The Pope of Rome and The Popes of The Oriental Orthodox Church*, R. Washbourne, 18 Paternoster Row, London, 1875.

Türkan, Ahmet, "İstanbul Ermenilerinin Dinî, Toplumsal ve Kurumsal Problemleri: Mezarlıklar Sorunu (19. yy)", *İstanbul Üniversitesi Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Eylül, İstanbul, 2012.

———, "İstanbul'da Ermeni Cemaatleri Arasındaki Dinî ve İdari İhtilaflar ve Tartışmalar", *Doktora Tezi*, Konya, 2011.

———, "İstanbul'daki Katolik Ermeni Gruplarının Sorunları ve Papalığın Müdahaleleri", *History Studies: International Journal of History*, Volume 4, İssue 2, July, Samsun, 2012.

———, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti'nde Tanassur Olayları ve Akdağmadeni'ndeki Gizli Hristiyan İstavriler", *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 10, Konya, 2010.

———, *Osmanlı'da Kripto Hristiyanlar*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2012.

Türkan, Ahmet ve diğerleri, *Karşılaştırmalı Dinler Tarihi*, MEB Yayınları, Ankara, 2011.

Pamukciyan, Kevork, "Vartan Paşa", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, (haz. Heyet) C VII, İstanbul, 1994.

Pargoire, Jules, "Alexandria", *The Catholic Encyclopedia*, ed. Charles G. Herbermann, C I, Robert Appleton Company, Newyork, 1907.

———, "Angora", *The Catholic Encyclopedia*, ed. Charles G. Herbermann, C I, Robert Appleton Company, Newyork, 1907.

Pedrides, S., "Chalcedon", *The Catholic Encyclopedia*, ed. Charles G. Herbermann, C III, Robert Appleton Company, Newyork, 1908.

Pennington, Arthur Robert, *Epochs of the Papacy (From Its Rise to The Death of Pope Pius IX. İn 1878)*, George Bell and Sons, York Street, Covent Garden, London, 1881.

Poladyan, *Manuel, Zımmar'u Diramor Vankin Himnargutyan 250 Amyag 1749-1999*, Match Print, Beyrut, 1999.

Roussos, Markos N., "19. Yüzyıl İstanbul'unda Katolik Azınlık" *19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler*, çev. Foti ve Stefo Benlisoy, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

Rudge, F. M., "Antonians", *The Catholic Encyclopedia*, ed. Charles G. Herbermann, C I, Robert Appleton Company, Newyork, 1907.

Sabuncu, Luis, *Yıldız Sarayında Bir Papaz (Luis Sabuncu'nun Hatıraları 1888-1911)*, Vakit Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1953.

Sağırlı, Abdurrahman, "Ermenileri Katolikleştirme Çalışmaları ve Sonuçları Hakkında 1778 Yılında Hazırlanan Bir Rapor", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, C I, Erciyes Üniversitesi Sempozyumu, Kayseri, 2007.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, *1286 Yılı Salnamesi*, Matbaa-i Âmire, C XXIV, İstanbul, 1870.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, *1289 Yılı Salnamesi*, Matbaa-i Âmire, C XXVII, İstanbul 1873.

Seropyan, Vağarşağ, "Kevork Keresteciyan", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, (haz. Heyet), C IV, İstanbul, 1994.

Seyfeli, Canan, *İstanbul Ermeni Patrikliği*, Aziz Andaç Yayınları, Ankara, 2005.

Shahan, Thomas J., "Greek-Orthodox Church And Non-Uniat Armenians", *The Catholic Encyclopedia*, ed. Charles G. Herbermann, C I, Robert Appleton Company, Newyork, 1907.

Shaw, Stanford J., "Christian Anti Semitism in the Ottoman Empire", *Belleten*, Sayı: 211, Aralık 1990, Ankara, 1991.

———, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul, 2006.

Somel, Selçuk Akşin, "Osmanlı Ermenilerinde Kültür Modernleşmesi, Cemaat Okulları ve Abdülhamid Rejimi", *Tarih ve Toplum Dergisi*, Sayı: 5, İstanbul, 2007.

Sonyel, Salahi R., "Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğunu Parçalama Çabalarında Hristiyan Azınlıkların Rolü", *Belleten*, Sayı: 195, (Aralık-1985), Ankara-1986.

———, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Koruma Sistemi ve Kötüye Kullanılışı", *Belleten*, TTK Yayınları, Ankara, 1981.

Soykut, Mustafa, *Papalık ve Venedik Belgelerinde Avrupa'nın Birliği ve Osmanlı Devleti (1453-1683)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.

Sultan Abdülhamit, *Siyasi Hatıratım*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1999.

Şahin, Gürsoy, *Osmanlı Devleti'nde Katolik Ermeniler, Sivaslı Mihitar ve Mihitaristler*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008.

Şanizade Mehmed Ataullah Efendi, *Şanizade Tarihi*, (haz. Ziya Yılmazer), Fazilet Neşriyat, İstanbul, 2008.

Şişman, Adnan, *Galatasaray Mekteb-i Sultanisi'nin Kuruluşu ve İlk Eğitim Yılları*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1989.

Tahsin Paşa, *Sultan Abdülhamit: Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1999.

Tcholakian, Mgr Hovhannes, *J. L'eglise Armenienne Catholique En Turquie*, Ohan Matbaacılık, İstanbul 1998.

Tuğlacı, Pars, *Tarih Boyunca Batı Ermenileri*, C I-II, Pars Yayınları, İstanbul, 2004.

Uras, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul, 1987.

Us, Hakkı Tarık, *Hakkı Tarık Us Kütüphanesi Kataloğu (Süreli Yayınlar)*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, (haz. Selahattin Öztürk), İstanbul, 2007.

Vailhe, S., "Melitene", The *Catholic Encyclopedia*, ed. Charles G. Herbermann, C X, Robert Appleton Company, Newyork, 1911.

———, "Trebizond", The *Catholic Encyclopedia*, ed. Charles G. Herbermann, C XV, Robert Appleton Company, Newyork, 1912.

———, "Constantinople", *The Catholic Encyclopedia*, ed. Charles G. Herbermann, C IV, Robert Appleton Company, Newyork, 1908.

———, "Uniat Armenian Arcbispopric", *The Catholic Encyclopedia*, ed. Charles G. Herbermann, C IX, Robert Appleton Company, Newyork, 1910.

Verstegan, Richard, "Versions Of The Bible", *The Catholic Encyclopedia*, ed. Charles G. Herbermann, C XV, Robert Appleton Company, Newyork, 1912.

Whooley, John, "The Armenian Catholic Church: a study in history and ecclesiology", *Heythrop Journal*, Volume 45, Issue, 4, Oxford Puslishing, UK, 2004.

Yılmaz, Durmuş, *Fransa'nın Türkiye Ermenilerini Katolikleştirme Siyaseti*, Selçuk Üniversitesi Vakfı Yayınları, Konya, 2001.

Yumul, Arus ve **Bali,** Rıfat N., "Ermeni ve Yahudi Cemaatlerinde Siyasal Düşünceler", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce (Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi)*, C I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Zekiyan, Boğos Levon, *Ermeniler ve Modernite*, çev. Altuğ Yılmaz, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2001.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

http://www.armeniancatholic.org/inside.php?lang=en&page_id=2319, erişim tarihi, 23 Nisan 2009.

www.armeniancatholic.org/ inside.php.langpage_id=42, erişim tarihi, 12 Ağustos 2010

http://www.e-tarih.org/sozluk.php?sd=sozlukdetay&id=280, erişim tarihi, 28 Nisan 2010.

http://www.armeniancatholic.org/inside.php?lang=en&page_id=41, erişim tarihi, 12 Ekim 2009.

http://www.osmanli700.gen.tr/olaylar/trolaylar.html, erişim tarihi, 12 Ağustos 2010.

http://www.armeniancatholic.org/inside.php?page_id=23110&lang=en, erişim tarihi, 18 Mayıs 2009.

www.fiu. Edu/mirandas/1880.htm, erişim tarihi, 17 Şubat 2008.

http://www.bolsohays.com/default.asp?part=ekler&gorev=oku&id=38, erişim tarihi, 12 Kasım 2009.

Katolik Ermenilerin piskoposuna patriklik rütbesi verilmesi ile ilgili Sultan II. Mahmut'un hatt-ı hümayûnu. BOA., HH., 774/36316, 29 Zilhicce 1250/28 Nisan 1835.

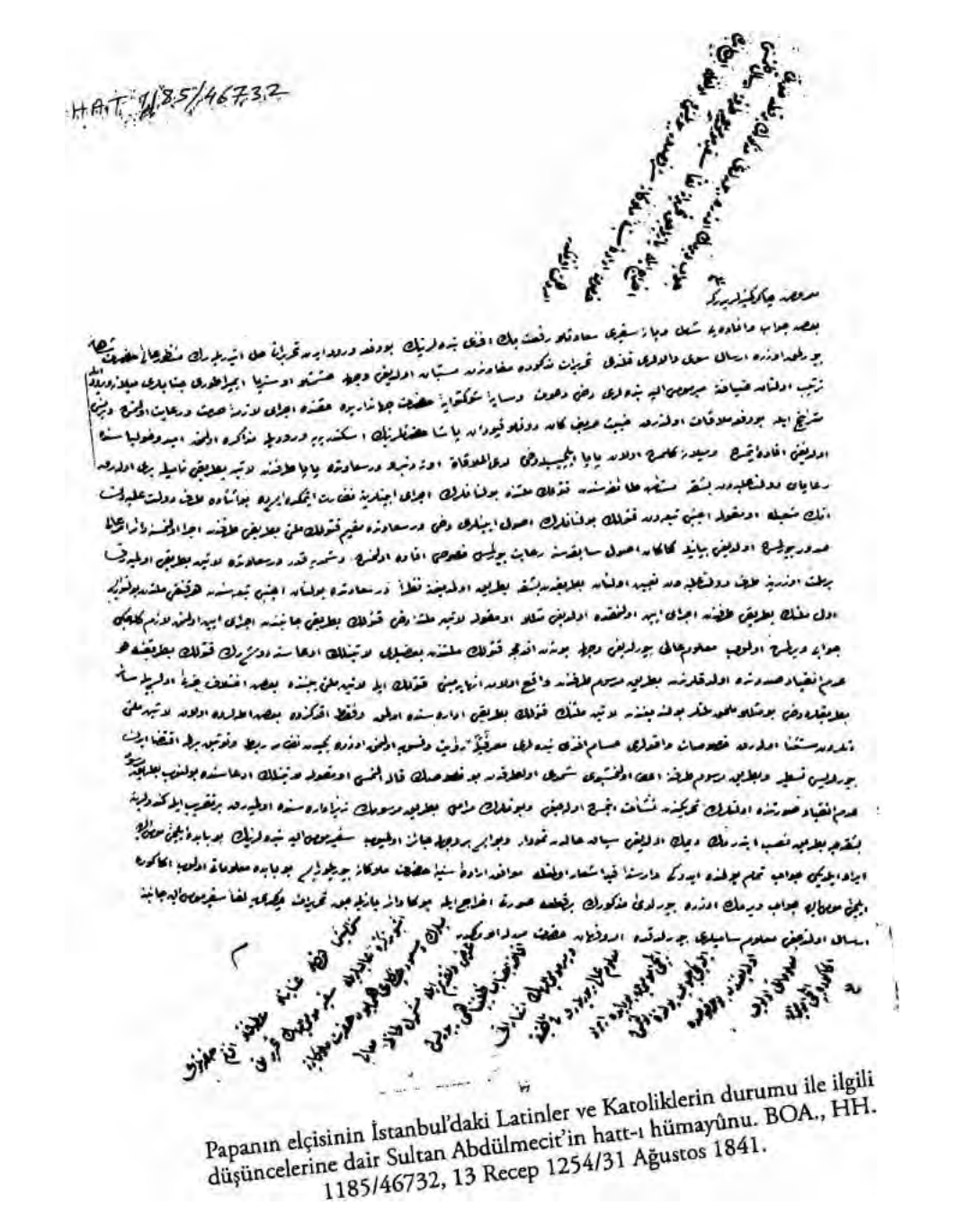

Papanın elçisinin İstanbul'daki Latinler ve Katoliklerin durumu ile ilgili düşüncelerine dair Sultan Abdülmecit'in hatt-ı hümayûnu. BOA., HH. 1185/46732, 13 Recep 1254/31 Ağustos 1841.

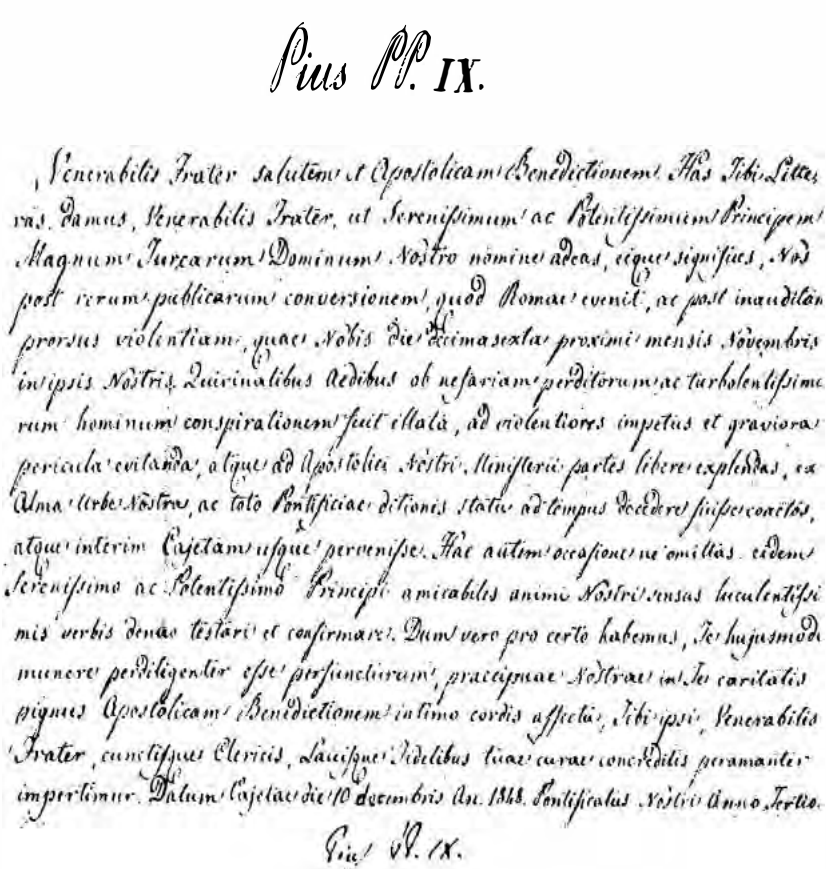
Pius PP. IX.

Venerabilis Frater salutem et Apostolicam Benedictionem. Has Tibi Litteras damus, Venerabilis Frater, ut Serenissimum ac Potentissimum Principem Magnum Turcarum Dominum Nostro nomine adeas, eique significes, Nos post rerum publicarum conversionem, quod Romae evenit, ac post inauditam prorsus violentiam, quae Nobis die decimasexta proximi mensis Novembris in ipsis Nostris Quirinalibus Aedibus ob nefariam perditorum ac turbolentissimorum hominum conspirationem fuit illata, ad violentiores impetus et graviora pericula evitanda, atque ad Apostolici Nostri Ministerii partes libere explendas, ex Alma Urbe Nostra, ac toto Pontificiae ditionis statu ad tempus decedere fuisse coactos, atque interim Cajetam usque pervenisse. Hac autem occasione ne omittas eidem Serenissimo ac Potentissimo Principi amicabilis animi Nostri sensus luculentissimis verbis denuo testari et confirmare. Dum vero pro certo habemus, Te hujusmodi munere perdiligenter esse perfunctorum, praecipuae Nostrae in Te caritatis pignus Apostolicam Benedictionem intimo cordis affectu Tibi ipsi, Venerabilis Frater, cunctisque Clericis, Laicisque fidelibus tuae curae concreditis peramanter impertimur. Datum Cajetae die 10 decembris An. 1848. Pontificatus Nostri Anno Tertio.

Pius PP. IX.

Papa IX. Pie'nin Roma'yı terk etmek zorunda kaldığı ile ilgili İstanbul Katolik Ermeni başpiskoposuna gönderdiği mektup. Papa mektubunda Avrupa'da maruz kaldığı durumu Sultan Abdülmecit'e bildirmesini başpiskopostan istemektedir. BOA., İ. HR., 49/2347, 1 Safer 1265/25 Ocak 1849.

معروض چاکر کمینه‌لریدر که

دولت علیهٔ ابدی الدوامک خدمتنده دعا و صیت دیمله مفتخر و مباهی اولدیغم بو عبد کمتر صداقت‌پرورلریکز سایهٔ شوکتوایهٔ حضرت شاهانه‌ده نائل اه

و مظهر اولدیغم الطاف مالانهایه‌نک اداء تشکرات مفروضه‌سنده عجز بندگانه‌م نمودار ایکن عواطف علیهٔ جناب ملوکانه‌یه بو دفعه

مجدداً جدیداً مظهر توجه و احسان بیوریلدیغی بر طریقتلک مأموریتنک اداره‌سی دخی لیاقتسز عاجزانه‌مه احسان اولنوب بو بابده دخی اداء ها

تشکره عاجز و قاصر اولدیغم ظاهر اولان مراحم علیهٔ سنیه و نوازشات علیه‌لرینه خارج اولدیغم بدیهی و آشکار بولندیغی حالده معلوم سامی اصفانه‌لری

بیورلدیغی اوزره برمدتدنبرو ملت بندگانه‌مک ایچنده بعض خصوصات ملیه‌ده ظهور ایدن اشتباهات آرا و فرقه‌لر بعض مزمنه بنیهٔ ملت

سنه‌لر وصحت نکوه ایتمش و بولدیلرکه بونلری خصوصات ملیه‌ده اجرای عمل و حقوق و ایلرولده [illegible] سرمایهٔ علوم و تربیت اهلیه‌لری عبارت

بولنمش ایسه‌ده بو امر واجب و مشتاقاتندن دره‌یه لایقیله و اعتدالده رؤیت و تسویه‌سی و بو خصوصات لازمه‌ده بیلنه‌جک امور ملیه

فارشد اولوب احکام معینه‌سی وجهله اجراسی قیدی و جهله کورلمسی کبی سائر بعض شرائط لازمه ایله اوله بیلیکی نفردده ارتش

معرفت بندگانه‌مله بر ملت مجلسی تشکیل و بو طریقله‌ده اقدام ایله مصالح ملیه‌ده مجلسه تذکرات لازمه‌نک اجراسی ملتجه جمله‌نک املی

اولدیغی [illegible] بندگانه‌مزه دخی مناسب و مستحسن کورنمش اولدیغندن برمنوال معروض معرفت چاکری و ملتم قوللری انتخابیله تعیین اولنه‌جق

اعضادن بر مجلس مخصوص تشکیل و اقعادی خصوصی موافق امر و ارادهٔ سنیهٔ اصفانه‌لری بیورلورسه اجرای اقتضاسی ضمننده بو قوللرینه خطاباً بیاض

اوزرینه برقطعه فرمان جلیل الشانک اعطاسی امرینه مساعدهٔ مکارم‌عادهٔ [illegible] ایالده بیورلمق نیازیله عبارت و هرحالده امر و فرمان

حضرت من له الامرکدر ۱۹ ش ۹۵

İki gruba ayrılmış olan Katolik Ermeni Patrikhanesine bir meclis teşkil edilmesi ile ilgili patriğin yazısının uygun görülmesi ve bir meclis teşkil edilmesi ile ilgili Sultan Abdülmecit'in iradesi.

BOA., İ. HR., 56/2610, 2. varak, 8 Şaban 1265/28 Haziran 1849.

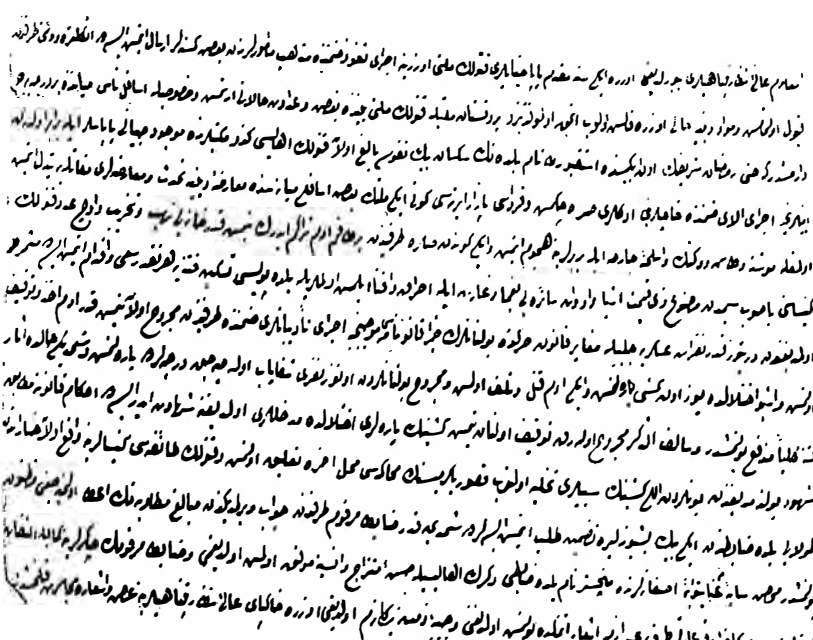

Protestan ve Katolikler arasında meydana gelen tartışmalara dair İngiltere'nin Manchester şehrinde bulunan Osmanlı şehbenderinin mektubu. BOA., HR. TO., 317/65, 11 Şevval 1268/28 Temmuz 1852.

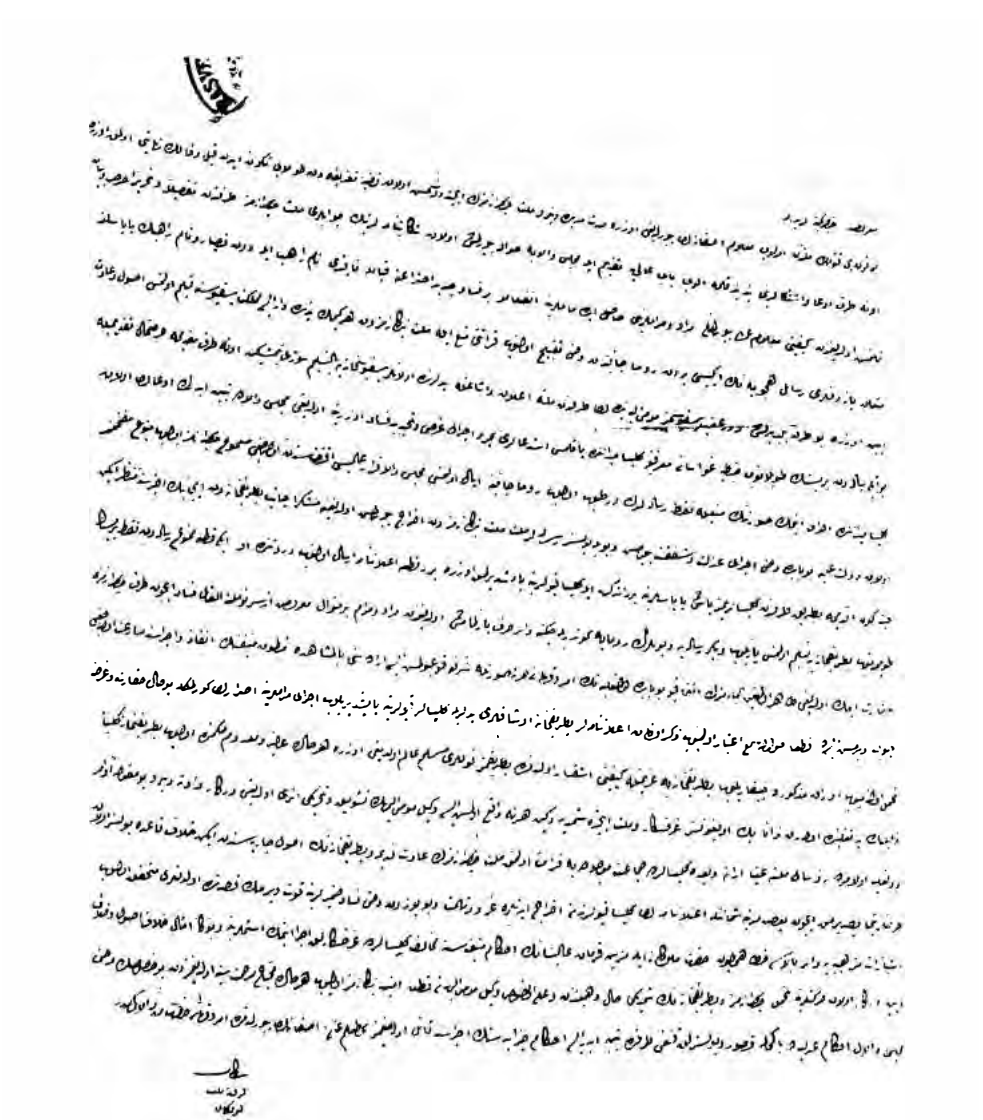

Surp Ğazar Mıkhitaryan ismiyle Ga ata'da yayınlanan bir kitap nedeniyle meydana gelen tartışmalarla ilgili Katolik milletinin ileri gelenlerinden Osmanlı hükûmetine gelen yazı. BOA., HR. MKT., 68/26, 1. varak, 14 Aralık 1853.

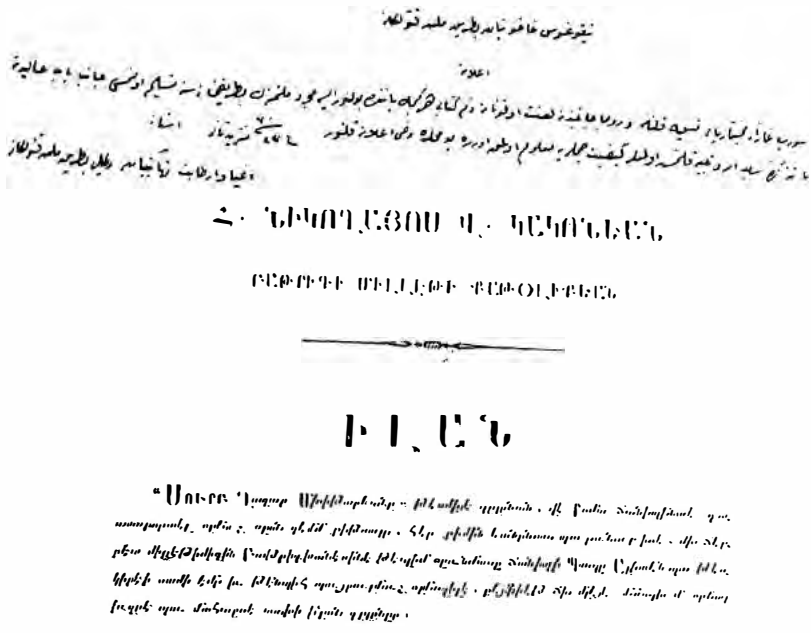

Surp Ğazar Mıkhitaryan ismiyle Galata'da yayınlanan kitabın papa tarafından lanetlenmesi ve bu kitaptan yanında bulunanların patrikhaneye teslim etmelerine dair Ermenice yapılan ilanname.
BOA., HR. MKT., 68/26, 2. varak, 5 Aralık 1854.

LES ARMÉNIENS CATHOLIQUES.

Le différend arméno-catholique a formé le principal objet des délibérations du Conseil des Ministres qui s'est réuni jeudi à la Porte, et qui s'est prolongé jusqu'à 10 heures à la turque. On assure qu'au début de la séance on a donné lecture des divers documents relatifs à la question qui devait être discutée, telles que requêtes des anti-Hassounistes et des Hassounistes, télégrammes de Rome, etc. Ensuite a commencé la discussion générale. Il nous revient que dans le cours des débats plusieurs ministres ont chaudement épousé la cause des séparatistes, et ont cherché à démontrer la nécessité de rendre à la communauté arméno-catholique les droits dont jouissent toutes les autres communautés non-musulmanes de la Turquie, et dont les Arméniens catholiques avaient été privés, exceptionnellement, par le *bérat* accordé à Mgr. Hassoun. Les orateurs ont fait observer également qu'à Rome on était sur le point de déclarer l'infaillibilité du Pape et de sanctionner des résolutions pouvant porter atteinte aux lois et à la constitution des autres Etats, et que par conséquent, il était urgent de se prémunir contre ces éventualités, en insistant sur le maintien de tous les anciens droits des Eglises d'Orient. Vers les 3 heures de l'après midi, la discussion générale ayant été close, le Conseil s'est prononcé, à une grande majorité, pour les demandes présentées les Armeniens séparatistes. Hier, dans la matinée, le Grand Vizir a reçu dans son conak, une délégation d'Arméno-catholiques orientaux. S.A. a dit aux délégués qu'ils étaient autorisés à installer provisoirement une Chancellerie, ayant un sceau officiel, dans un local qu'ils choisiraient à cet effet, et que S.A. reconnaîtrait le ressort de cette chancellerie et les représentants arméno-catholiques orientaux qui lui seraient présentés. "Quant à vos droits religieux, aurait ajouté S. A., la Porte entamera, à ce sujet, avec Rome, des négociations directes, dont le résultat peut être attendu dans six semaines ou deux mois."

Nous dirons en terminant, que l'on ne peut qu'applaudir aux sentiments aussi éclairés que patriotiques qui ont inspiré dans cette affaire le Grand Vizir et les ministres de la Porte. S. A. et ses collègues, en appuyant les demandes des Arméniens séparatistes, en les soustrayant à l'influence de l'ultramontanisme et en opposant une barrière aux prétentions envahissantes du St. Siège en Orient, ont non seulement rendu à leur pays un service signalé, mais ils ont aussi fourni à l'Europe libérale une nouvelle preuve de leur désir de marcher d'un pas ferme dans la voie de la civilisation et du progrès.

Nous venons d'apprendre que dans peu de jours les Arméniens catholiques Orientaux se réuniront pour se concerter sur l'installation de leur nouvelle Chancellerie, et sur le choix des personnes destinées à les représenter officiellement auprès de la S. Porte.

Osmanlı Katolikleri arasındaki problemler ve Papalığın tutumu ilgili *Levant Herald* gazetesinde geçen bir köşe yazısı. *Levant Herald,* March 26, 1870/26 Mart 1870.

FREEMASONS AND THE ŒCUMENICAL COUNCIL.

We learn from the Berlin correspondent of the *Times* that the Grand Lodge at Baireuth, in the central or Protestant portion of Franconia (now subject to Bavaria, formerly Prussian), has issued a public circular to its members on the Œcumenical Council. As a rule, says this document, the society of Freemasons takes no part in the political and ecclesiastical contests of the day; but they cannot be expected to abide in a neutral position when the very existence of their society is attacked, or when those moral truths are imperilled which the human race has at last came to acknowledge, and which are indispensable to them if their destination is to be attained. They therefore direct attention to "the designs hatching at Rome in these latter days, and endangering the peace and the intellectual progress of civilised humanity." There is no doubt, it is added, that these designs partly proceed from, and partly are supported by, the Order of the Jesuits, for many years past the mortal enemy of the fraternity of Freemasons. The circular sets out to vindicate the right of the Freemasons to exist "in defiance of the Pope, who denied it in his Allocution of the 25th of September, 1865, and in defiance of the Council, if, as is probable, the sentence of condemnation passed by the Pope should be ratified by it." Enumerating some errors of the Pope in regard to Freemasonry, the circular adds, "We cannot but arrive at the conclusion that the Pope is as fallible as anybody else." The circular thus concludes:—

Like the Catholic hierarchy, our society is, moreover, spread over the whole earth. Admitting with true liberality educated men from all nations, states, religions, and churches, and uniting them into a common alliance, it is preeminently called upon to meet an attack on the most precious possessions of humanity, made at all points at the same time, by an equally comprehensive system of defence. We therefore request your attention to the moral and intellectual contest now going on, and desire you to notice the progress of events. The lodges and other réunions held according to Masonic institutions and practices, as also individually each in his particular sphere, are called upon to perform the moral duties with that zeal and exactitude which at so serious and agitated a time are demanded of the champions of the most sacred possessions of the human race. In this expectation we extend to you our right hand of fellowshid, and cordially salute you according to Masonic rites.

I. Vatikan Konsili ve Masonlarla ilgili *Levant Herald* gazetesinde geçen bir köşe yazısı. *Levant Herald,* February 12, 1870/12 Şubat 1870.

مجلك تسليمندن اولجه مارشال بازن طرفندن مكالمه مأموري جنرال بوايه‌نك ورسايلدن انكلتره‌ده ايمپراطوريجه اوزرنى حضرتلرى زديده‌دى كنش اولديغى اوندن بازيله‌بور ودله تلغراف غزته‌سى پروسيالوزك مشار اليهاى تأييد حكومت صفتيله فرانسه‌يه جلبه مصدق اولان حكومت ايمپراطوريه نامنه عقد مصالحه ايدبلك اوزره مخابره‌ده بولندقلرى شايعه‌سنى تأييد ايدبور . حتى مذكور غزته ايمپراطوريجه‌نك ورسايله ورود ايتمش اولسى محتمل اولديغنى بيله علاوه مقال ايتمش اولوب ديكر طرفدن دخى مشار اليها ايله مارشال بازنك ويلهلمشه سرايته مواصلت ايلدكلرى تلغرافى كلمشدر . هرحالده حقيقت حال بوندن صكره كى خبرلردن موازنه اولنه‌بيله‌جكدر .

پروسيانك صادوه مظفر بلنده رئيس اداره بولنقه‌سى مقامنده اولان قونت بيسماركك حسن تدبير ودبلوماتيقه‌سى مكافاته شايان كورىلدكى قونتلق عنوانى ويرلديكى كبى بخ وظيفه فوق العاده‌سنده دخى دولت مشار اليهانك ناظم مهام عسكريه‌سى بولنان جنرال مولتق حضرتلرينك حق وحقيقتيله قرابتى اولسيله عنوان مذكور ويرلمشدر (اشبو قونتلق عنوانى اولاد، موروث اصلزادكان مراتبندندر) .

اشبو بخ مظفر بلنده پرنس روايال ايله قرال حضرتلرينك عزاده‌لرى اولوب عسكرلك باش قوماندانلغنى ايفا ايتمش اولان پرنس فريدريخ قارل دخى مارشاللق رتبه‌لرينى المشلردر . (مارشاللق عسكرى مشيرلكى رتبه‌سنده اولدوغى پروسيادە بورتبده، اولنلر وفات ايتمكى جهتيله قالمامش ايدى) .

(اوچنى قنولك ملتى مرخص ورهبان وعوام طرفلرندن)
(تكلنرده ذات حضرت صدارتپناهيلرينه تقديم ايلدكلرى)
(عرضحالك صورتى اولوب لايحل الطبع مطبعه‌مزده)
(ورود ايتمشدر)

معروض چاكر كبارىدركه

مذاهب عيسويه‌دن مجرد قنولك مذهبى نامنك معناى حقيقيسى موجبنجه برمذهب عمومى اتحادى اولدوغى اليوم قطعات خمسه جهانك هرطرفنده همان هردولت وهرملت داخلنده يوزرجه مليون ايله راهبلرى بولنوب مذهبجه جمله‌نك بلا استثنا پاپا نامنده اولان رئيس روحانيلرينك دائم الاوقات تحت تعليمات واطاعت روحانيه‌سنده بولنمق ودنيويجه هرفردك ولو مذهب اخردن متبوعى اولان دولته اطاعت وصداقت كامله ايله تابع اولمق شرائطى ممتنع التغير والتبدل اولان فرائض مذهبيه‌دن اولديغى مثلو ثبت دولت عاليه ايله كسب فيض وافتخار ايدن جماعت عاجزانه من دخى ابا عن جد قنولك مذهبندن اولوب سايه اطموايه سلطنت سنيه ده بوندن فرق صنف اقدم برهيئت مخصوصه مايه اكتساب ايله مفتخر اولدقرى كبى زير جناح معدلت اكتناه سلطنت سنيه‌ده وجهاً من الوجوه مسعود وبكام پورلدبغمز ظاهر وباهر واداى شكر وحمد ايتدن عاجزوقاصر قالديغمز حالده معلوم معالى ملزوم وكالتپناهيلرى پورلديغى اوزره مذهب عيسويه‌نك فرائض عفائدندن معدود اولان مواد اساسيه‌نك تغيير وتبديلى امرى غير ممكن اينسه ده نظامات مذهبيه‌نك وقت ومحلنه كوره رئيس روحانيه من طرفندن كرك بالذات وكرك بالواسطه تعديل وتبديلى جائز اولوب هرزمان امثالى ايله بالجمله حال عيسويه بينده مشهود ومنعقد وشمدى‌يه‌دك يومقوله تعديلاتك هرملت بينده وقوعيولديغى ظاهر وباهر ايكن ملت عاجزانه من داخلنده ازمنه قديمه‌دنبرو درکار اولان شقاق ومباينت اصحابندن زياده تعداد وبيان اولنه‌جق وجهله بعض رهابين وعوام كرسئ رياست روحانيه‌دن مؤخراً دكل تبديلا الا ناكهاً تجويز اولنان بعض تدابير تضاديه‌نك عليهنه طغيان ايله عموماً قبول اولنان احكامه خصوصاً اعتراضه مضطر اولمه مدقلرندن اولى يوز اللى سنه‌دنبرو بين الملت موجود اولوب وقت وقت انواع منازعات واختلافات ايله روناى ظهور اولان افكار باطله لرينى برطرف ايتمكدن بيان ومغتربات ايله قالب اخره دوكوب مدت مديده‌دنبرو رياست روحانيه محليه مزده مستند نشين وخدمات عديده باهره وقاخره سيله دولتجه وملتجه ذيقدر ومعتبر وعموم قنولكلك متجاوزان رؤساسندن بولنان بر ذاته حمل ايله كرسئ مذهبيه مزى وكرك باب عالى يى متمدد عرضحالله تصديع وتعبيره قيام ايلدكلرنده اولا كرسئ مذهبيه‌مز بونلرك نظام مذهبيه‌دن ماعدا اعتقاد من جمله ممتنع التغير اولان فرائض عقائديه‌لك ابطالنه دخى تجاوز ايتدكلرينى تبين برله برطاقم معاملات لطفيه واحسانيه‌دن صكره برتجى وابكنجى درجه ده قانوناً مستحق اولد قلرى روحانى

Papa taraftarı Katolik Ermenilerin dinî-idarî problemleri ve Papalıkla olan ilişkilerine dair Sadarete sundukları arzuhalin suretinin *Basiret* gazetesinde yayınlanmış hâlidir. Basiret, 11 Saban 1287/5 Kasım 1870, 2. sahife.

١١ شعبان (بصیرت) صحیفه ٣

جزءلرك زتبی وصوك وارنجیسنكدخی ضمنا تفهیمی
ایله برابر رهبان و پسقوپوسلرینی خدمات روحانیه‌دن
منع وممالك و كلیسادن خارج اولدقلرینی اعلان و بیان
ایتدكده شو معامله مشفقانه كندولرینه موجب
ندامت اوله‌جق یرده اكثریسی قوه تقدیه تشویقیله
طوپلانمش اولان جمعیت مخلوطه ایله تكرارا عرضحالر
تقدیم ایدوب بر طرفدن كرك كلیسا و كرك حكومت
سنیه طرفندن ویرلمش وویریله‌جك اولان حكم و قرار
نهایتنده صورت حقیه‌ده اوله‌رق بروتستو ایدنلرك
اصلا صلاحیتی اولمیه‌جغی مصرح ده یوزلرجه
سنه‌لردنبرو دولتجه وملتجه ذره قدر اشتكایی موجب
بر حركتی اولمیان وصداقت وحمیتله ملل سائره‌یه دائما
حسن عبرت و برمش اولان ملت عاجزانه‌مزك رئیس
روحانیسنی عالم مواجهه‌سنده لاتین و اجنبی‌یه تابع
و دولته غیرصادق و اموال ملیه‌یی غاصب كبی ذم
وقدح و بوكاده قناعت ایتمیه‌رك رئیس روحانی جمیع
قتولكان اولان پاپا حضرتلرینی دخی بلاشرم وحجاب
حقوق دولیه ومذهبیه‌مزك غاصبی مقامنده تحقیر
وتذلیله قیام برله بعض اولیای اموری دخی اغفال
وعرضحاللرندن ماعدا هرایلده طبع و نشر اولنان
متعدد غزته‌لره دخی حاسون افندینك ملت مالندن
حبه واحده ذمته كچورمیوب بوبابده هركیمك برمطلوب
ویره‌جكی وارایسه ایكی قاتنك اداسنه حاضر اولدیغی
مانند ضیای شمس معلوم اولوب حتی ملته بار اولمامق
اوزره كرك آستانه‌ده وكرك طشره‌لرده فقرا و صبیان
ایچون احداث ایتمش اولدقلری متعدد خیراتلر میدانده
طورور ایكن افندی موما الیهك واردات ملی ذمته
كچورمش كبی مفتریانه عرضحاللرینه وغزته اوراقنه
كذلك هریوم درج ایتدیرمكده و یالكز كندولری
احد قادن اولدقلری اجلدن هرحقوق و املاك ملیه‌یی
مجرد كندولرینه تخصیص و دیگر طرفدن ممنوع بالذات
اولان حكومت روحانیه‌یی حكومت جسمانیه ایله
تخویفه دسترس اولنمشلر كبی تواترا وتغریرا اعلان ایله
عندالناس ناموس ومذهب وصداقت ملیه‌مزی بودرجه‌ده
پایمال ایتملری هیچ برعدالتك وهیچ برانصافك قبول
ایده‌میه‌جكی وتواریخ مابعده مثلی نامسبوق غدرعظیم
اولدیغی اولا ادعای باطله‌لری بروجه زیر یكان یكان
جرح ورد اولنه‌رق حق عاجزانه‌مزده دخی مرحمت
سنیه‌نك ابذالی استرحام اولنور .

اولا ملتمزك شرف قتولكی اسمنی حائز اولان فرقه‌سنه
جزئیه‌نك اوته‌دنبرو اكثریت نامیله میدانه اتمسی بر كذب
عظیم اولوب عواجه عموم ارمنی قتولكی ملت عاجزانه‌مزك
انجق فرقه بری اولدقلرینی وروحانیجه اون سكز
پسقوپوسلقدن یالكز دردی بونلره رهبر فساد اولوب
بودردندن دخی هانی بریسنك سكسان یوزقدر قتولك
فاملیاسی اولان برجماعته رئیس روحانی اولدیغی و دیگرلرینك
عوام اوزرینه مدیریت روحانیه‌مزی اولدیغی وسائر
راهبلر ایسه هیئت مشروعه‌ده قلان راهبلره نسبتله
برفرقه‌سی مقامنده اولوب بونلرده برلی رهبانیدن اولیوب
اكثریسی انطونیان وونديك مناسترلی كروهندن
اولدقلری دركاردر .

ثانیا عاجزلرینه عزو واسناد ایتدكاری لاتینلك تحوی
صرف كذبیاتدن اولوب بك چوق معظم پاپالرك وحتی
حالا كرسی نشین اولان (پیوس) پاپا حضرتلری
جانبندن مكرر (بوللر) ایله ارمنی قتولكلرینك لاتین
آیینه دخول كلیا ممنوع اولوب حتی اسمی معلوم اولان
(رورسوروس) نظامنامه‌سنده دخی دفعته امر وتنبیه
اولنمش اولدیغیله موجبنجه بطریقلق جانبندن بوآنه دكین
هیچ برتبدلات اولیوب كافی السابق آیینز محافظه اولنمقده
اولدیغندن بونك مغایری مفتریلرمز اولان طائفه دها بوندن
اون برآی مقدم برقاچ یوز امضا ایله صورت رسمیه‌ده
روما جانبنه ارسال ایتدكاری عرضحالده تبعه اجنبیه
اولوب لاتین پسقوپوسی اداره روحانیه‌سی تحتنه
چكلملرینی استدعا ایتمش اولدقلری دركاردر فقط
روما جانبندن تجویز اولنمیه‌رق استدعالری رد اولنمش
اولدیغی صورت رسمیه‌ده اعلان اولنان اوراقده تبیین
ایتمش و بوایسه طرف دولت علیه‌نك ممنونیتی جالب
ایتمش اولدیغی بدیهی واشكاردر .

ثالثا (رورسوروس) بوللرسنده مؤخرا مندرج
اولان پسقوپوس انتخابی نظامی یكی برنظام اولیوب
بوندن اون سكز سنه اقدم پاپا عالیك معاوی وقبول
ایله قرار كیر اولان و بوندن ایكی سنه‌یه دكین
مرعی الاجرا اولان و (ایبت) تسمیه اولنان
نظامنامه‌نك برتاكیدی اولوب رورسوروس اسمیله
برنظامنامه اوله‌رق اومصرده بنه مخالف طرفندن
بوخصوصده برطاقم قیل وقال میدانه قونلقده
اولدیغندن روما جانبندن مأموریت مخصوصه ایله
درعلیه‌یه عزیمت ایدن قدس شریف لاتین بطریقی

Papa taraftarı Katolik Ermenilerin dinî-idarî problemleri ve Papalıkla olan ilişkilerine dair Sadarete sundukları arzuhalin suretinin *Basiret* gazetesinde yayınlanmış hâlidir. *Basiret*, 11 Şaban 1287/5 Kasım 1870, 3. sahife.

میجك تسلیمندن اوّلجه مارشال بازن طرفندن مكالمه مأموری جنرال بوایه‌نك ورسایلدن انكلتره‌ده ایمپراطوریچه اوژنی حضرتلری نزدینه دخی كیتمش اولدیغی اوندره‌دن یازیله‌یور ودیله تلغراف غزته‌سی پروسیالولرك مشارالیها یی نائبهٔ حكومت صفتیله فرانسه‌یه جلبله مصدق اولان حكومت ایمپراطوریه نامنه عقد مصالحه ایدهلك اوزره مخابره‌ده بولندقلری شایعه‌سنی تأیید ایدیور . حتی مذكور غزته ایمپراطوریچه‌نك ورسایله ورود ایتمش اولمسی محتمل اولدیغنی بیله علاوهٔ مقال ایلمش اولوب دیگر طرفدن دخی مشار الیها ایله مارشال بازنك ویلهلمشه سرایینه مواصلت ایلدكاری تلغرافی كلمشدر . هرحالده حقیقت حال بوندن صكره كی خبرلردن موازنه اولنه‌بیله‌جكدر .

پروسیالك صادوه مظفریتنده رئیس ادارهٔ پولتیقه‌سی مقامنده اولان قونت بسمارقك حسن تدبیر دیپلوماتیقه‌سی مكافاته شایان كوربله‌رك قونتلق عنوانی ویرلدیكی كبی فتح وغنیمهٔ فوق العاده‌سنده دخی دولت مشار الیهانك ناظر مهام عسكریه‌سی بولنان جنرال مولتق حق مكافاتی حق وحقیقتیله قزانمش اولمغله عنوان مذكور ویرلمشدر (اشبو قونتلق عنوانی اولاده موروث اصلزادكان مراتبندندر) .

اشبو فتح مظفریتده پرنس روایال ایله قرال حضرتلرینك عمزاده‌لری اولوب عسكرك باش قوماندانلغنی ایفا ایلمش اولان پرنس فره‌دریق قارل دخی مارشاللق رتبه‌لرینی آلمشلردر . (مارشاللق عسكری مشیرلكی رتبه‌سنده اوله‌رق پروسیاده یوقیدی . اولنلر وفات ایتملری جهتیله قالدرلمش ایدی) .

(ارمنی قتولك ملتی مرخص ورهبان وعوام طرفلرندن)
(بكنلرده ذات حضرت صدارتپناهیه تقدیم ایلدكاری)
(عرضحالك صورتی اولوب لاجل الطبع مطبعه‌مزه)
(ورود ایتمشدر)

معروض چاكر كمترانه‌لریدركه

مذاهب عدیدهٔ عیسویه‌دن مجرد قتولك مذهبی نامنك معنای حقیقیسی موجبنجه برمذهب عمومیٔ اتحادی اوله‌رق الیوم قطعات خمسهٔ جهانك هرطرفنده همان هردولت وهرملت داخلنده یوز اللی ملیون ایله راهبلری بولنوب بو مذهبجه جمله‌نك بلا استثنا پاپا نامنده اولان رئیس روحانینك دائم الاوقات تحت تعلیمات واطاعت روحانیه‌سنده بولنمق ودنیویجه هرفردك ولو مذهب آخردن متبوعی اولان دولته اطاعت و صداقت كامله ایله تابع اولمق شرائطی ممتنع التغییر و التبدل اولان فرائض مذهبیه‌دن اولدیغی مثللو تبعیت دولت علیه ایله كسب فیض و افتخار ایدن جماعت عاجزانه‌مز دخی ابا عن جد قتولك مذهبندن اولوب سایهٔ اطمئنانوایهٔ سلطنت سنیه‌ده بوندن قرق سنه اقدم برهیئت مخصوصه ایله اكتسا بیله مفتخر اوله‌رق زیر جناح معدلت اكتناه سلطنت سنیه‌ده وجهاً من الوجوه مسعود وبكام بولندیغمز ظاهر و باهر وادای شكر ومحمدتندن عاجز وقاصر قالدیغمز حالده معلوم معالی ملزوم وكالتپناهیلری بیورلدیغی اوزره مذهب عیسویه‌نك فرائض عقائدندن معدود اولان مواد اساسیه‌نك تغییر و تبدیلی امری غیر ممكن ایسه‌ده نظامات مذهبیه‌نك وقت ومحلنه كوره رئیس روحانیه‌مز طرفندن كرك بالذات وكرك بالواسطه تعدیل وتبدیلی جائز اولوب هرزمان امثالی ایله بالجمله ملل عیسویه بیننده مشهود ومنعقد وشمدی‌یه‌دك بومقوله تعدیلاتك هرملت بیننده وقوعبولدیغی ظاهر وباهر ایكن ملت عاجزانه‌مز داخلنده ازمنهٔ قدیمه‌دنبرو دركار اولان شقاق ومباینت اسبابندن زیرده تعداد وبیان اولنه‌جغی وجهله بعض رهابین وعوام كرسیٔ ریاست روحانیه‌دن مؤخراً دكل تبدیلا الا تأكیدا تجویز اولنان بعض تدابیر انضباطیه‌نك علیهنده طغیان ایله عموماً قبول اولنان احكامه خصوصاً اعتراضه مقتدر اوله‌مدقلرندن اقلاً یوز اللی سنه‌دنبرو بین الملت موجود اولوب وقت وقت انواع منازعات و اختلافات ایله رونمای ظهور اولان افكار باطله‌لرینی برطاقم كذبیات ومفتریات ایله قالب آخره دوكوب مدت مدیده‌دنبرو ریاست روحانیهٔ محلیه‌مزده مسندنشین وخدمات عدیدهٔ باهره وفاخره‌سیله دولتجه وملتجه ذیقدر ومعتبر وعموم قتولكلك متحیران رؤساسندن بولنان برذاته حال ایله كرسیٔ مذهبیه‌مزی وكرك باب عالی‌یی متعدد عرضحاللر ایله تصدیع وتعجیزه قیام ایلدكلرنده اولا كرسیٔ مذهبیه‌مز بونلرك نظام مذهبیه‌دن ماعدا اعتقادمزجه ممتنع التغییر اولان فرائض عقائدیه‌نك ابطالنه دخی تجاوز ایتدكلرینی تیقن ایله برطاقم معاملات لطیفه و امهالیه‌دن صكره برنجی و ایكنجی درجه‌ده قانوناً مستحق اولدقلری روحانی

Papa taraftarı Katolik Ermenilerin dinî-idarî problemleri ve Papalıkla olan ilişkilerine dair Sadarete sundukları arzuhalin suretinin *Basiret* gazetesinde yayınlanmış hâlidir. Basiret, 11 Şaban 1287/5 Kasım 1870, 2. sahife.

جزئلرك زيني وصوك واوجحيسنكدخى ضمناً تفهيمى
ايله برابر رهبان و پيسقوپوسلرينى خدمات روحانيه دن
منع ومكث و كليسادن خارج اولدقلرينى اعلان وبيان
ايتدكده شو معامله مشفقانه كندولرينه موجب
ندامت اوله‌جق برده اكثريسى قوه تعديه تشويقيله
طولپلاعش اولان جمعيت مخلوطه ايله تكرارا عرضحالار
تقديم ايدوب بر طرفدن كرك كليسا و كرك حكومت
سنيه طرفندن ويرلمش وويريله‌جك اولان حكم و قرار
تابعنده صورت خلعيه ده اوله رق پروتستو ايتدكلرك
اصلا صلاحيتى اوله‌ميه‌جغى مصره ده يوزلرجه
سنه‌لردنبرو دولتجه وملتجه ذره قدر اشتكايى موجب
بر حركتى اوليان وصداقت وحميتله ملل سائره يه دائما
حسن عبرت ويرمش اولان ملت عاجزانه مزله رئيس
روحانيسى عالم مواجهه سنده لاتين و اجنبى يه تابع
و دولته غير صادق و اموال مليه نى غاصب كبى ذم
و قدح و بوكا ده قناعت ايتميرك رئيس روحانى جميع
قتولكان اولان پاپا حضرتلرينى دخى بلا شرم وحجاب
حقوق دوليه ومذهبيه مزك غاصبى مقامنده تحقير
و تذليله قيام برله بعض اولياى امورى دخى اغفال
وعرضحالارندن ماعدا هر اسانده طبع و نشر اولنان
متعدد غزته لره دخى حاسون افنديك ملت مالندن
حبه واحده ذمتنه كچورميوب بو بابده هركيك برمطلوب
وديه‌جكى وارايسه ايكى قاتنك اداسنه حاضر اولديغى
مانند ضياى شمس معلوم اولوب حتى ملته بار اولامق
اوزره كرك آستانه ده وكرك طشره لرده فقرا و صبيان
ايچون احداث ايتمش اولدقلرى متعدد خيراتلر ميدانده
طورر ايكن افندى مومى اليهك واردات مليى ذمته
كچورمش كبى مفتريانه عرضحالار بيع و غزته اوراقنه
كذلك بربوم درج ايتديرملركو يالكز كندولرى
احد قادن اولدقلرى اجلدن هرحقوق و املاك مليه يى
مجرد كندولرينه تخصيص و ديكر طرفدن ممنوع ايلدن
اولان حكومت روحانيه يى حكومت جسمانيه ايله
تخويفه دسترس اولملر كبى تواترا وتغيرا اعلان ايله
عند الناس ناموس ومذهب وصداقت مليه مزى بو درجه ده
پايمال ايتملرى هيچ بر عدالتك وهيچ برانصافك قبول
ايده ميه‌جكى وتواريخ مابعده مثلى نامسبوق غدر عظيم
اولديغى اولا ادعاى باطلرى بروجه زير يكان يكان
جرح ورد اولنه‌رق حق عاجزانه مزده دخى مرحمت
سنيه نك ابذال استرحام اولنور .

اولا ملتمزك شرق قتولكى اسمى حائز اولان فرقه
جزئيه‌نك اوته‌دنبرو اكثريت ناميله ميدانه اتدى بركذب
عظيم اولوب عوامجه عموم ارمنى قتولكي ملت عاجزانه مزك
انجق فرقه برى اولدقلرينى وروحانيجه اون سكز
پيسقوپوسلقدن يالكز دردى بونلره رهبر فساد اولوب
بونلردن دخى شبان بر پيسقوپوسك يوزقدر قتولك
قاطبليسى اولان برجماعتدن رئيس روحانى اولديغى ودكرلر بنك
عوام اوزرينه مديريت روحانيه مزى اولديغى وسائر
راهبلر ايسه هيئت مشروعه‌ده فلان راهبلر نسبتله
برفرقه‌يى مقامنده اولوب بونلرده برلى رهبانلردن اوليوب
اكثريسى انطونيان وونديك مناسترلرى كروهندن
اولدقلرى دركاردر .

ثانيا عاجزلرينه عزو واسناد ايتدكلرى لاتينلك تعبيرى
صرف كذبدن اولوب بك چوق معظم پاپالرك وحتى
حالا كرسى نشين اولان (پيوس) پاپا حضرتلرى
جانبندن مكرر (بواللا) ايله ارمنى قتوليكلرك لاتين
آيينه دخولى كليا ممنوع اولوب حتى اسمى معلوم اولان
(رورسوروس)نظامنامه‌سنده دخى دفعه امر وتنبيه
اولنمش اولديغيله موجبنجه بطريقلغى جانبندن بو آنه دكين
هيچ برتبدلات اوليوب كافى السابق آيينز محافظه اولنقده
اولديغندن بونك مغايرى مفتريلرعز اولان طائفه دها بوندن
اون برآى مقدم برقاچ يوز امضا ايله صورت رسميه‌ده
روما جانبنه ارسال ايتدكلرى عرضحالده تبعهٔ اجنبيه
اولوب لاتين پيسقوپوسى اداره روحانيه‌سى تحتنه
كچملرينى استدعا ايتمش اولدقلرى دركاردر دفعه
روما جانبندن تجويز اولنميه‌رق استدعالرى رد اولنمش
اولديغى صورت رسميه‌ده اعلان اولنان اوراقده تبيين
ايتمش وبوايسه طرف دولت عليه‌نك تنوينى جلب
ايتمش اولديغى بديهى واشكاردر .

ثالثا (رورسوروس) بولانسنه مؤخرا مندرج
اولان پيسقوپوس انتخابى نقشنى بكى برنظام اولوب
بوندن اون سكز سنه اقدم باب عالينك معلومى و قبول
ايله قرار كير اولان و بوندن ايكى سنه يه دكين
مرعى الاجرا اولان و (ايپت) تسبيد اولنسان
نظامنامه‌نك برنا كيدى اولوب رورسوروس اسميله
برنظامنامه اوله‌رق اومصره ده بنه مخالف طرفندن
بو خصوصده برطائفه قبول وقاف تبعيدانه قو نلقده
اولديغندن روما جانبندن مأموريت مخصوصه ايله
درعليه‌يه عزيمت ايدن قدس شريف لاتين بطريقى

Papa taraftarı Katolik Ermenilerin dinî-idarî problemleri ve Papalıkla olan ilişkilerine dair Sadarete sundukları arzuhalin suretinin *Basiret* gazetesinde yayınlanmış hâlidir. *Basiret*, 11 Şaban 1287/5 Kasım 1870, 3. sahife.

(والرغا) افندی ایله مرحوم فوأدپاشانك هنكام قائممقامی ونظارتلرنده اشبو رورسوروس نظامنامه‌سی در پیش ومطالعه اولنه‌رق بر تعلیمات روحانیه اولوب مألنده هیچ بر كونه اخلال حقوق كورلمامش اولدیغی اجلدن بالقبول وعلیهنده اولان مخالفلرك ادعالری جرح اولنمش وفقط استانه رهابین وعوامنه موجب ممنونیت اولاق اوزره نظامنامهٔ مذكورك خارجنده اوله‌رق بر امتیاز احسانی جائز كوریلوب روما جانبیله بالمخابره تبلیغ اولندقده موجبنجه قبول اولنمش اولدیغندن اشبو رورسوروس نظامنامه‌سنه علاوهٔ امتیاز ایله بر رسمی مقاوله مقامنه قونیلوب دیوان همایونده بالامر عالی تركی العباره قید اولنمش اولدیغی دیوان همایون دفاترندن تبین ایده‌جكی واشبو نظامنامه پسقوپوس انتخابی حقنده رهابین وعوامه اسكیدن برو عائد اولان امتیازه اصلا طوقنمامش اولدیغندن شكایته حاجت بولنمدیغی در كاردر .

رابعا روما بطریق وارمنیجه قطوغیقوس تعبیر اولنان روحانی مسند دارك انتخاب حقی قدیمدنبرو مستقلاً پسقوپوسلره عائد اولوب رورسوروس بوللاسی ایله پسقوپوسلرك یوحقی بر قاتدها تأیید اولنمشدر . فقط اوائلده انتخاب مذكورك هر حالده محتاج اولنان تصدیقی ایچون روما ایله مخابره ایام كثیره‌یه محتاج وانواع صعوبت ومشكلاتی موجب اولدیغندن بطریقلرك بعضیلری روما تصدیقنه منتظر اولمیه‌رق دخی حال ناچاره وسیله‌سیله اجرای مأمورینه تشبث ایتمشلر ایسه‌ده بو حركتلری اصلا رومادن تحسین اولنمامش وشمدی ایسه روما ایله مخابره محضا برقاچ كونلك شیء ومقدما واقع اولان مشكلات رفع ودفع اولمش اولدیغندن حال ناچاری‌یه میدان قالیوب رورسوروس بوللاسنده مندرج اولدیغی وجهله بو تصدیقدن اول اجرای مأموریت ایتمامك تنبیهی بوقدر قیل وقالی موجب اوله‌جق بر مسئله اولمدیغی جمله‌نك معلومی اولوب اشبو نظام ایسه امر طبیعی اولدقدن ماعدا دولتجه دخی منفعتدن عاری اولمدیغی بدیهیدر حاسون افندینك انتخابی دخی بالجمله پسقوپوسلرك ارادهٔ سربستیه‌سی وكندو تعبیرلری اوزره جان وكوكلدن انتخاب اوله‌رق روماده پاپا حضرتلرینك تصدیقی هنكامنده دخی همان جمله پسقوپوسان حاضر بولنوب ورورسوروس نظامنامه‌سنك بقای خصومت وعداوتلری انجق بو مرحمت بوزندن حاصل اولان مرض هالك اولدیغی آشكار اولمغله لطفاً ومرحمة ارتق مشروع نامشروعه وقانون ونظام روحانی فطرته وحقوق ملت وناموس عاجزانه‌مز تعدیاته فدا اولنمیه‌رق ملت كمترانه‌مزی شو حال موقتدن واندن حاصل اولوب تحملمز بعد ازین ممكن اولمیان حال اضطراب اندیشه‌دن بر آن اول خلاص وازاده بیورملری بابنده امر وفرمان لطف وعنایت فراوان حضرت ولی الامر والاحسانكدر .

ارمنی قتولكی اختلاف مذهبیه سیچون پاپا حضرتلری طرفندن مأموریت مخصوصه ایله بوندن التی ماه مقدم درسعادته كلمش اولان باش اپسقوپوس پلوبم مخالف طرفه پك چوق نصیحتلر ایتمش ایسه‌ده كاركر تأثیر اوله‌مدیغندن مشار الیه پاپا طرفندن حامل اولدیغی افروزنامه‌یی دونكی كون بالجمله قتولك كلیساسنده اهالی حاضر اولدیغی وبتون كلیسا دیوارلری وپاپاسلر وكلیسا خدمه‌لری كافهٔ سیه‌پوش ماتم اولدقلری حالده قرائت اولنه‌رق مخالفین طرفی پاپا جانبندن الی الابد مذهبندن طرد ولعنت قلندقلری ایشدلمشدر .

پترسبورغ ٢٥ تشرین اول

پترسبورغ غزته‌سی بیطرف دولتلرك انكلتره دولتنه امتثالا محاربهٔ حاضره‌یه مداخله برله بر متاركه عقدینه موفق اوله‌جقلرینه دار امید ویریور .

لیل ٢٤ تشرین اول

جنرال بورباكی لیلده بولنان فرانسز عساكرینك حركت ومانوره‌لرینه مانع اولمامق ایچون شهر مزبورده كائن خانه وبغچه وابنیهٔ سائره‌نك هدمنی امر ایتمشدر .

فاتح جوارنده كائن چهارشنبه بازارینك سبزه‌وات صاتیلان جاده‌سنده یكرمی بش اوطه‌یی شامل بولنان قوناق هم صاتیلق وهمده ایجاره ویریله‌جكندن كزمك استیان ذوات شهزاده باشنده بشكجی محمد افندینك دكاننه مراجعت ایلملری ٣

شهزاده باشنده ابراهیم پاشا كلخننك قارشوسنده (١٨) نومرولی خانه‌نك اوچ اوطه وبر كوشك وبر اخور وماء لذیذ وبغچهٔ كبیر وحوض وبر عدد مخزنی مشتمل اولان سلاملق دائره‌سی ایجاره ویریله‌جكندن استك ایدن ذوات خانهٔ مذكوردن سؤال ایلملری ٧

Papa taraftarı Katolik Ermenilerin dinî-idarî problemleri ve Papalıkla olan ilişkilerine dair Sadarete sundukları arzuhalin suretinin *Basiret* gazetesinde yayınlanmış hâlidir. *Basiret*, 11 Şaban 1287/5 Kasım 1870, 4. sahife.

تعيين اولنمسی ضمننده اولنان تشبثات والتماسك هيچ برينك
مقبول اولمديغنه تأسف قلنديغی و الاباما مسئله سنك
بر صورت حسنه ايله تسويه پذير اولمغی اوزره امريقا ايله
انكلتره بيننده بر قونفرانسك عقدی واسپانيا قرالينك
پرنس آمده نك اجلاسندن طولايی بيان ممنونيت اولنديغی
و بو نانستانده ظهوره كلان حدود دعاويسی ماده سنك
انكلتره نك دلخواهی اوزره تسويه پذير اولمامش ايسه ده
بو سايه ده اوراده حدوده دائر اوك الديغی و بعض
خصوصاتك اجراسی و امور تجاريه نك صورت
مطلوبه ده بولنديغی و حال حاضر ابتدا بخت فضله مصرف
وقوعنده قبول قلنديغی محرر بولنمقدر

* *

اسوج ونوروج دولی دنی (ديت) تعبير اولنان بيوك
مجلسك حين كشادنده قرال حضرتلرينك ايراد ايلديكی
نطقنده محاربه حاضره بدايتندن شمدي يه قدر فرانسه
والمانيا دولی بيننده قالوب ديكر طرفه سرايت ايتمامش
ايسه ده برمقتضای حال قريباً اشبو محاربه نك ديكر بر طرفدن
دخی باش كوسترمه اطرافه بايله جقنه دائر بعض كونه
امارات مشاهده قلنديغی واوروپا دولتلريله دركار اولان
حسن مناسباتك هر برينی بر مشاهده ايله مفيد بولنمش
ايسه ده دولتلريله اولكی كبی مشاهده رعايت كامله
ايلدكلرندن بشقه اوروپانك احوال بوابجه سی درجه
مطلوبه ده بولنديغنی ذكر و بيان ايلمشدر

* *

ايتاليا دولتنك بو كره كشاد اولنان پارلمنتوسنده
پاپا حضرتلرينك حال آتيه رومالولرك امور روحانيه لرينه
دائر قرار ويريلان شرائطدر

اولا . امور روحانيه ايله حكومت جسمانيه يك برينه
تفريق اولنوب پاپانك امور روحانيه سنه قطعا مداخله
اولنميه جقدر

ثانيا . پاپا حضرتلری شخصاً كالاول عزيز ومحترم
طوتيلوب كندوسی لاينفك بولنديغندن دعاوی بالذات
كندوسندن برخطا صادر اولمجق اولور ايسه هيچ بر شخصك
جلب ودعوت اولنميوب حكمداران سائره دن زياده
حرمت ورعايت اولنه جقدر

ثالثا . پاپا حضرتلرينك ذاتنه مخصوص اولمق اوزره
ايتاليا دولتی طرفندن سنوی اوچ مليون ايكی يوز بيك
بشيوز فرانق اعطا اولنوب . واتيقان . ولاتران .
وقستل غاندلفو . سرايلری مشار اليهك تحت تصرف
واستقلالا كندلری بولنوب هيچ بر كمسنه طرفندن تعرض
ونقض اولنميه جقدر

رابعا . اوته دنبرو پاپالك معيتنده بولنان عساكرك ماعدا
كان السابق معيتنده بولنه جقدر .

خامسا . ذوي الحاجه پاپا انتخابنه مخصوص اولان
(قونقلاو) تعبير اولنان قاردينالار مجلسنك حين
اجتماع وانعقادنده هيچ بر طرفدن ممانعت اولنميوب قاردينالار
تجمع ايده بيله جكلردر

قپان دقيق جوارنده عزبلر محله سنده واقع حرم وسلاملق
فوقانی وتحتانی اون بش اوطه واوچ صفه وايكی طاش
اوطه سی و بر مخزن وايكی كيلار وكبير مطبخ مع فرون وحمام
مع جامكان وايكی بيوك ماصوره قرق چشمه ماء لذيذی
واوچ صو خزينه سی ومتعدد چشمه لر واوچ بيرلك وايكی
فرنك طلومبه لی قويی وبدی بيك ارشون مقداری
حرم وسلاملق باغچه لری وايكی حوض وكوشك وايكی
ليمونلق وبر بيوك قمريه وواسع حرم وسلاملق حوليسی
وسكز حيوان الور آخور وعربه لغی حاوی وجوانب
اربعه سی انصالدن بری ۱۱ نومرولی قوناق هم
صاتيلق وهم ايجار ايديله جكندن وهر كون ساعت
التيدن اونه قدر كزديريله جكندن طالب بولنان
ذواتك محل مزبورده كائن ترشجيدن سؤال ايلمری ۲

ينی قپو لنقه سی جوارنده ميراخور حمامی قارشوسنده
مع ملك وكدك بر باب بربر دكانی صاحبی الندن صاتيلق
اولوب اهون فيئاتله ويريله جكندن اشتها ايدن ذوات
درونده بولنان مستأجری معرفتيله كزيله جكی كبی
بازارلغی دخی مطبعه مز معرفتيله اوله جغی اعلان
اولنور ۷

...

چكمجه صغير قضاسنه تابع اطراف اربعه سی ويران
بوستان و باپاس چفتلكاريله واراضيه فوائد ومحاسنی
دركار اولان اوزون كبری دره سيله محدود هر حالده
اعمار قابليتلو وكشاده اولنان چكمجه تيمور بولی اون
دقيقه مسافه سی اولان درت بشيوز دونم چايردن
يوزر يوز سنه زراعت اولنور ترلا معتدل فيئاتله
صاتيلق اولديغندن اشتراسنه طالب بولنان ذواتك
هر نوقت اولور ايسه اولسون مطبعه مزه مراجعت ايلمری
ايچون اعلان اولنور

علی

Papalığın Roma'daki konumu ile ile ilgili İtalya Parlementosu'nda alınan kararlar. *Basiret*, 24 Zilkade 1287/14 Şubat 1871.

پاپاجانبندن مأمورا کچنده درسعادته کلمش اولان
پسقپوس (فرانکی) نك کچن پازارایرتسی کونی جناب
صدارتپناهی ایله اجرای ملاقات ایلدیکی مسموعدر
لاترکی غزته سنك روایتنه کوره مومی الیه فرانکینك
درسعادته اعزامنك ارمنی قتولك ملتی بیننده
وقوعبولان مباینتك رفع وامحاسی و پاپالق ایله بعض
اوروپا دولتلری میاننده منعقد اولان (قونقورداتو)
تعبیر اولنور معاهده نامه مثللو سلطنت سنیه ایله دخی
اویله بر معاهده نامه عقد و تنظیم ایدلمسی خصوصنك
تکلیف و تبلیغی مأموریتندن عبارت بولندیغی
اکلاشلمشدر

Papa Elçisi Kardinal Franki'nin İstanbul'daki Katoliklerle yaptığı görüşmeler ve Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Osmanlı'yla da bir *Konkordato* yapılması amacıyla yaptığı diplomatik çabalar. *Ceride-i Havadis*, 4 Safer 1288/25 Nisan 1871.

Katolikler arasındaki ihtilafların çözümü için Roma tarafından gönderilen Franki'nin faaliyetlerinin bir sonuç vermemesi. Bundan dolayı onun geri gönderilmesi ve hediyeleşme hadiseleri.
BOA., İ. HR. 334/21476, 1. varak, 10 Şaban 1288/23 Aralık 1871.

پاپا جانبندن مأمور اکچنده درسعادته کلمش اولان
پسقپوس (فرانکی) نك کچن پازار ایرتسی کونی جناب
صدارتپناهی ایله اجرای ملاقات ایلدیکی مسموعدر
لاترکی غزته سنك روایتنه کوره مومی الیه فرانکینك
درسعادته اعزامنك ارمنی قتولك ملتی بیننده
وقوعبولان مباینتك رفع وامحاسی و پاپالق ایله بعض
اوروپا دولتلری میاننده منعقد اولان (قونقورداتو)
تعبیر اولنور معاهده نامه مثللو سلطنت سنیه ایله دخی
اویله بر معاهده نامه عقد و تنظیم ایدلمسی خصوصنك
تکلیف و تبلیغی مأموریتندن عبارت بولندیغی
اکلاشلمشدر

Papa Elçisi Kardinal Franki'nin İstanbul'daki Katoliklerle yaptığı görüşmeler ve Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Osmanlı'yla da bir *Konkordato* yapılması amacıyla yaptığı diplomatik çabalar. *Ceride-i Havadis*, 4 Safer 1288/25 Nisan 1871.

Süryani, Keldani ve Melkit patriklerinin Papalığa karşı takındığı tutum; uzun zamandır sürmekte olan Katolik Ermeni probleminin ne şekilde halledilebileceği ve Osmanlı'yla Papalık arasında ne tür ilişkiler kurulacağı ile ilgili bilgileri içeren Sultan Abdülaziz'in iradesi.
BOA., İ. MMS., 39/1632, 22 Recep 1287/17 Ekim 1870.

Papalığın İtalya, Fransa ve İspanya'daki konumu ve Doğu kiliseleri ile Batı (Roma) kilisesi arasındaki ayrılıkların kaldırılması için Papa IX. Pie'nin Doğulu Hristiyan liderlere yazdığı yazının içeriği. *Takvim-i Vekayi*, 8 Recep 1285/24

SANCTISSIMI DOMINI NOSTRI

LEONIS

DIVINA PROVIDENTIA

PAPAE XIII

ALLOCVTIO

HABITA DIE XII MAII MDCCCLXXIX

AD S. R. E. CARDINALES IN AEDIBUS VATICANIS

ROMAE

—

MDCCCLXXIX.

Papa XIII. Leon'un (1878-1903) Doğu Hristiyanları ve Katolik Ermenilerle ilgili Kardinaller Meclisi'nde yaptığı konuşma metninin kapağı. BOA., HR. TO., 80/7, 1. varak, 23 Mayıs 1879.

Papalığın İtalya, Fransa ve İspanya'daki konumu ve Doğu kiliseleri ile Batı (Roma) kilisesi arasındaki ayrılıkların kaldırılması için Papa IX. Pie'nin Doğulu Hristiyan liderlere yazdığı yazının içeriği. *Takvim-i Vekayi*, 8 Recep 1285/24

VENERABILES FRATRES

Dives in misericordia Deus, qui ita res humanas temperat ut laeta moestis, iucunda acerbis admisceat, dignatus est humilitatem Nostram, communium aerumnarum cogitatione tristem, quibusdam recreare solatiis, ex eo potissimum tempore quod post allocutionem quam novissime ad Vos habuimus, effluxit.

Profecto haud excidit e mentibus Vestris eorum recordatio, quae tunc a Nobis dicta sunt, quum Venerabilis Fratris Patriarchae Babylonensis Chaldaeorum electionem seu postulationem confirmavimus, spem expromentes fore ut ii, qui Othomanici Imperii res moderantur, facile inducerent animum ut catholicis suae

pa XIII. Leon'un Doğu Hristiyanları ve Katolik Ermenilerle ilgili Kardinaller Meclisi'nde yaptığı konuşma metni.
BOA., HR. TO., 80/7, 2. varak, 23 Mayıs 1879.

ditionis subditis plene et cumulate tribuerent, quod ius et aequitas postularet. Iamvero quod spe et votis prosequebamur, id benignitate faventis Dei, et iustitia supremi Principis qui illi praeest Imperio feliciter evenisse gratulamur.

Ac primum ipse, quem memoravimus, Patriarcha Babylonensis Chaldaeorum rite electus et a Nobis confirmatus, civili Diplomate, uti mos est, communitus fuit, quo tamquam caput Chaldaicae gentis publice agnitum, liberum adeptus est exercitium iurium omnium et praerogativarum, quibus Praedecessores eius pro sua dignitate potiti et usi fuerant.

Quod prospere gestum alia laetiora secuta sunt; ille enim qui illegitimo tramite ad episcopalem sedem Zachuensem pervenerat, et paulo post patriarchalem dignitatem affectaverat, aliique ex monachis et ecclesiasticis viris, qui socii defectionis eius fuerant, sincera et humili declaratione sese huic Apostolicae Sedi subiicientes, pristinum errorem mul-

Papa XIII. Leon'un Doğu Hristiyanları ve Katolik Ermenilerle ilgili Meclisi'nde yaptığı konuşma metni.
BOA., HR. TO., 80/7, 3. varak, 23 Mayıs 1879.

ta cum laude emendarunt. Ex quo Nobis spes affulget extinctum penitus ac deletum iri schisma luctuosum, quod catholicos Chaldaeos, Mesopotamiam incolentes, dudum afflixerat.

Quum porro ob eam rem singulari animi laetitia merito afficeremur, aliam Nobis gaudii causam attulit finis quaestionis asperrimae, quae inter Iacobitas haereticos et catholicos Mausilienses Syriaci ritus exarserat. Novistis enim, Venerabiles Fratres, haereticos illos in rem suam vertentes brevem quamdam dissensionem, inter Patriarcham catholicum Syrorum et civile Gubernium exortam, armata vi repente ecclesias invasisse, quae iampridem pacata possessione a catholicis tenebantur, ac iustis deinde et assiduis istorum expostulationibus, potentiorum quorumdam opibus et gratia fretos, pertinaciter restitisse. Nuper tamen quum iustitiae vocibus ad imperialem aulam facilis patuisset aditus, eiusque rei iudicatio permissa esset arbitratui virorum nobilium, qui pro Gallico et Britannico Gubernio

Papa XIII. Leon'un Doğu Hristiyanları ve Katolik Ermenilerle ilgili Kard Meclisi'nde yaptığı konuşma metni.
BOA., HR. TO., 80/7, 4. varak, 23 Mayıs 1879.

Patrik Azaryan Efendi'nin Katolikler arasında uzun zamandır devam etmekte olan ihtilafları sona erdirdiği ve gelecek süreçte Osmanlı ve Papalıkla ilgili nasıl ilişkiler kurulacağına dair Adliye ve Mezahip Nezaretine gönderdiği yazı. BOA., İ. MMS., 98/4148, 9 Nisan 1304/21 Nisan 1888.

İrtisiyanlar arasındaki mezhep ayrılıklarının nedenleri ve Osmanlı'daki din özgürlüğü ile ilgili *Christian World* isimli İngiliz gazetesinde neşredilen bir mektubun tercemesi. BOA., Y. PRK. TKM., 18/23, 1. varak, 30 Zilkade

بوكامىي بكه يكره تصادفلرنده سلاملر برينه بغضه وعداوت تعطى ايدرلر واكر آره مزده عساكر محافظه
عثمانيه اولسه عبادتلرده قتال ايله نتيجه بولور. بو احوال نتيجه‌سى خرستيانلرك عموم عالم عيسويته
عبادتكاه مقدسنى محافظه ايله مديكى سؤاله برجواب كافيدر. نا قابل خطا اولديغى ادعا
اولنان بر ذات اوراده هركسك سربستانه اجراى آيينه ايلمسنه مساعده ايدييورلر. بر خرستيانه
تورك تحت محافظه‌سنده بو درجه مساوات اوله بيلورمى؟ مسقوف رئيس روحانيسى انظار هيئته
بر انكليز پروتستانيله مقاصه ايدرمى؟ پاپا بر پروتستانك معبد مقدس حضورنده زانو بزمينه شكرانه
اولنسه مساعده ايلرمى؟ بركلدانى مرقد مقدس جوارنده بر انكليز قواكرك بولنمسنه نظر مسالمه
ايله باقارمى؟ طبيعى بو عداوتلرك برقسمى يالكز ضبط ايله كندى هم مذهبلرنده بشقه‌سنه
مساعده ايتمه‌جك اولان بر طاقم اوروپا قبيله‌لرينه عائددر. آنجق خرستيانلر خرستيانلغك
افكار حقيقيه‌سنده عاقل بولندقجه تمامنك محافظه‌سى دهازياده حريت ويرر؟ مساعده
كار وبيطرف بولنه تركلره موروع قالمجقدر.
بيك سنه‌دنبرو عرب شارع اعظمك انبى حضرت مسيحك مرقدينى احترامله محافظه
ايلمشدر. مسيح كنديسنه "افندمز، افندمز" تسميه ايدوب ده اوامرينك هيچ برينى اجرا
ايتميانه اوروپا وآمريقاده ساكن توابعنده زياده اهل مسلمانلر نظرنده مقدس جليله

امضا: استوبلس سانديس

مابين همايون ملوكانه
ترجمه‌لرنده
سرى قوللرى

Hristiyanlar arasındaki mezhep ayrılıklarının nedenleri ve Osmanlı'daki din özgürlüğü ile ilgili *Christian World* isimli İngiliz gazetesinde neşredilen bir mektubun tercemesi. BOA., Y. PRK. TKM., 18/23, 2. varak, 30 Zilkade 1307/17 Temmuz 1890.

Hristiyanlar arasındaki mezhep ayrılıklarının nedenleri ve Osmanlı'daki din özgürlüğü ile ilgili *Christian World* isimli İngiliz gazetesinde neşredilen bir mektubun tercemesi. BOA., Y. PRK. TKM., 18/23, 1. varak, 30 Zilkade

Resimler

XIX. yüzyıla damgasına vuran Papa IX. Pie (Papalık yılları: 1846-1878)

Katolik Ermeni Patriği ve Kilikya Katogikosu Andon Hasun Bedros (Patriklik Yılları: 1866-1880)

Osmanlı Dönemi'nde Katolik Ermenilerin patrikhanesi olan Surp Pırgiç Kilisesi'ndeki cismani (sivil) patriklik makamı. *Galata/İstanbul*

Osmanlı Dönemi'nde Katolik Ermenilerin patrikhanesi olan Surp Pırgiç Kilisesi'ndeki ruhani patriklik makamı. *Galata/İstanbul*